

MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

HIERASUS

anuar '78

I

1979

COMITETUL JUDEȚEAN DE CULTURĂ
ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ BOTOȘANI

MUZEUL JUDEȚEAN

HIERASUS

ANUAR '78

Comunicări prezentate la sesiunea științifică
organizată de muzeu la 25 martie 1978

*H. inv. 3252
1980*

*FA.
335-8*

COLECTIVUL DE REDACȚIE :

Paul ȘADURSCHI — responsabil, Ecaterina AMURĂRITEI,
Ionel BEJENARU, Adrian CIURARU, Gabriela COROLIUC,
Corneliu FILIP, Gheorghe MEDIAN, Octavian-Liviu ȘOVAN.

Coperta : Adrian CIURARU

HIERASUS

**ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN
BOTOȘANI**

Correspondența privind conținutul
volumului se va trimite pe adresa

Botoșani, str. Unirii nr. 13

(tel. 985/1 34 46)

Cod 6800 BOTOȘANI

REPUBLICA SOCIALISTĂ
ROMÂNIA

HIERASUS

**ANNUAIRE DU MUSÉE DU
DÉPARTEMENT BOTOȘANI**

La correspondance sur le contenu
du volum sera envoyée à l'adresse :

Botoșani, str. Unirii nr. 13

tel. 985/1,34 46)

Cod 6800 BOTOȘANI

R. S. ROUMANIE

Cuvînt de deschidere, rostit de tovarăşul
DUMITRU BREABĂN, secretar al Comitetului
judeţean de partid Botoşani.

STIMAŢI OASPEŢI,
DRAGI TOVARĂŞI,

Inscrisă în şirul manifestărilor închinat aniversării a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat şi independent, care au loc pe baza Hotărîrii Plenarei C.C. al P.C.R. din octombrie 1977, sesiunea noastră — acţiune iniţiată de Muzeul judeţean, cu dorinţa de tradiţionalizare — se desfăşoară sub semnul înaltelor exigenţe puse în faţa cercetării istorice, a istoriografiei noastre, de documentele Congresului al XI-lea de Programul partidului, de Conferinţa Naţională a P.C.R. din decembrie 1977.

Indicaţiile tovarăşului Nicolae Ceauşescu, secretar general al Partidului Comunist Român, preşedintele Republicii Socialiste România, privind valorificarea trecutului istoric, determină ca manifestările închinat acestui jubileu să evidenţieze coordonatele fundamentale ale istoriei patriei noastre, continuitatea poporului român pe teritoriul unde s-a plămădit, factorii care au determinat evoluţia societăţii româneşti.

În contextul acestor cerinţe la realizarea cărora participanţii la sesiune se străduiesc să-şi aducă modesta lor contribuţie, permiteţi-mi să salut călduros, în numele Comitetului judeţean de partid, prezenţa la manifestarea noastră a unor cunoscuţi oameni de ştiinţă şi cercetători în domeniul istoriei din centrele universitare Bucureşti şi Iaşi şi din judeţele Suceava, Bacău, Galaţi, Neamţ, Sibiu, să le adresez sincerele noastre mulţumiri pentru sollicitudinea de care au dat dovadă, să le urez o activitate rodnică în cadrul sesiunii şi o şedere plăcută în reşedinţa judeţului nostru.

STIMAȚI TOVARAȘI,

Cu mai puțin de 4 luni în urmă am redeschis, la Botoșani Muzeul de istorie a județului, nou lăcaș de cultură și educație patriotică, revoluționară și socialistă a maselor. Reorganizat pe baze moderne, muzeul reprezintă un omagiu adus poporului, făuritor de istorie, eroilor neamului, înaintașilor noștri de pe aceste meleaguri care prin munca și lupta lor și-au adus contribuția la făurirea României de azi, liberă, suverană și independentă. Continuând activitatea de cercetare, sesiunea noastră își propune ca pe baza descoperirilor arheologice și a materialelor din arhiva să dovedească că Botoșanii, veche vatră de cultură materială și civilizație românească, a cunoscut — alături de țara întreagă — toate etapele de dezvoltare ale istoriei noastre naționale. Mărturiile scoase la iveală în ultimii ani sintetizează drumul eroic pe care l-a parcurs poporul nostru din cele mai vechi timpuri pînă azi, demonstrează că și această parte a țării a fost și este o vatră de locuire neîntreruptă de-a lungul mileniilor, că oamenii de aici și-au adus partea lor de contribuție la evoluția generală a societății românești.

Zona Botoșanilor — parte din statul lui Burebista, conține mărturii importante ale apogeului civilizației geto-dacice, dovezi de netăgăduit ale vechimii și permanenței noastre, precum și nenumărate urme care amintesc de lupta necurmată, eroică și îndirjită a înaintașilor noștri pentru apărarea vetrei strămoșești.

Considerăm potrivit prilejul, pentru a adresa mulțumiri tuturor cercetătorilor care cu suflet și pasiune au lucrat pe meleagurile botoșănene, dînd la iveală mărturii și dovezi de continuitate, de civilizație, de viață materială și spirituală neîntreruptă.

Istoria acestor locuri consemnează la loc de cinstire cuvenită prezența voievozilor neamului, între care Ștefan cel Mare, domn gospodar și înțelept, apărător viteaz de glie străbună, de al cărui nume se leagă mari bătălii pentru păstrarea ființei neamului, precum și mari ctitorii.

Figurile mărețe ale lui Dimitrie Cantemir, Tudor Vladimirescu, a botoșăneanului Ionică Tăutul, comisul care a inițiat în Moldova mișcarea cărvunărilor ca și alte momente, ne invită să gîndim la permanenta luptă pe care a dus-o poporul nostru pentru dezvoltarea de sine stătătoare, ideal care și-a pus amprenta pe modul de existență, pe concepțiile poporului nostru.

De asemenea, în lucrările sesiunii noastre, își găsesc locul cuvenit momente de seamă ale istoriei Botoșanilor în perioada modernă, eviden-

fiind contribuția pe care locuitorii acestor meleaguri și-au adus-o în lupta pentru independență și neatințare, pentru progres social.

Apariția și dezvoltarea unei puternice vieți culturale în aceste locuri, ai căror reprezentanți au intrat nu numai în panteonul național ci și în patrimoniul culturii universale, între care se detașează Eminescu, Enescu, Iorga, arată că în acest colț moldav de țară, oamenii au știut nu numai să-și apere glia și ființa națională, dar și limba, cultura și arta, pe care le-au dezvoltat și înălțat la valori universale.

Dezvoltarea de timpuriu, pe aceste meleaguri, a unei combative mișcări socialiste și muncitorești, crearea unor organizații proprii ale clasei muncitoare, crearea și activitatea organizațiilor partidului comunist, apariția și activitatea unor organe de presă care au reflectat lupta comuniștilor, între care ziarele „Clopotul“, „Raza“, „Horia“, „Valul“, „Steagul“, „Cloșca“, „Soarele“, „Slova“, aflate sub îndrumarea Partidului Comunist, sînt momente care înscriu Botoșanii la loc de cinste în istoria noastră națională și care își găsesc oglindirea și în programul manifestării de astăzi.

Nu lipsesc din programul sesiunii nici alte momente de răscruce pentru neamul nostru cum sînt marele act energic de voință și acțiune realizat sub conducerea P.C.R. la 23 August 1944, cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea și celelalte categorii de oameni, lichidarea claselor exploatatoare etc.

O atenție aparte se acordă prezentării profundelor transformări petrecute în acest colț de țară, în toate sectoarele vieții economice, sociale și politice în anii construcției socialiste, marilor mutații produse în județ în această perioadă, înscrierea sa în orbita dezvoltării generale a țării.

Cu convingerea că relațiile bune de colaborare statornicite între un număr mare de cercetători și muzee județene cu Muzeul județean Botoșani, se vor amplifica în viitor, permiteți-mi să urez tuturor participanților la sesiunea noastră mult succes în nobila activitate de punere în valoare a rezultatelor cercetărilor lor, noi și însemnate realizări în activitatea lor laborioasă, închinată slujirii lui Clio și să le adresez de pe acum invitația de a ne onora cu prezența și la alte manifestări ce vor avea loc în județul nostru în perioada următoare.

Declar deschise lucrările sesiunii noastre de referate și comunicări.

GRECII ȘI ROMANII DESPRE „STATUL DACIC” SUB REGII BUREBISTA ȘI DECEBAL

NICOLAE GOSTAR

Începutul cercetării apariției și dezvoltării statului la daci se datorește lui Constantin Daicoviciu, care, în anul 1950 publica un valoros studiu intitulat : *Dacii din Munții Orăștiei și începutul statului sclavagist dacic*, apărut în „Studii și cercetări științifice Cluj”, I, 2, 1950, p. 111-126 (publicația Filialei Academiei R.S.R. din Cluj-Napoca), reapărută fără schimbări în culegerea publicată sub titlul *Dacica*, Cluj-Napoca, 1969, p. 29-42. Prin alte noi studii, cum au fost : *La problème de l'état et de la culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, în „Nouvelles études d'histoire”, I, 1955, p. 121-137 și *Noi contribuții la problema statului dac*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, VI, 1—2, 1955, p. 47-60 (*Dacica*, p. 50-63), eruditul profesor de la Cluj căuta noi argumente în sprijinul tezei unui „stat sclavagist dacic”, subliniind fenomenul de stratificare a societății dacice, munca forțată a robilor și a prizonierilor de război, precum și alte aspecte ce țineau de o societate bazată pe exploatarea omului de către om. Până la acea dată, adică până în 1950, istoricii români sau străini prea puțin au căutat să adâncească problema cu privire la stadiul de dezvoltare al societății dacice, la stratificarea societății, la existența și munca sclavilor și la definirea apariției unei anumite forme statale. Dar chiar dacă au existat asemenea preocupări, studierea lor nu a fost făcută în maniera cercetării și argumentării materialismului dialectic și istoric, așa încît despre un „stat sclavagist dacic”, în timpul regilor Burebista și Decebal, încă nu se punea problema.

C. Daicoviciu a desprins ideea că a existat un stat sclavagist dacic, în timpul domniei celor doi regi, ca urmare a cercetărilor întreprinse, sub directa lui conducere, la cetățile, așezările și sanctuarele dacice din Munții Orăștiei (județul Hunedoara). Dezvelirea acestor monumentale ruine (altele încă necunoscute pe atunci), l-au dus la constatarea că asemenea lucrări de fortificație depășesc munca solidarității tribale și că ele nu puteau fi executate decît prin „munca forțată a sclavilor”. Se admitea că trebuia să existe o clasă de supuși aserviți stăpînilor. Se mai aducea și argumentul diviziunii societății dacice în *tarabostes*, *pileați* „nobili” și *comati*, *capillati* „oameni de rînd”, ceea ce nu a fost însă neglijat în istoriografia mai veche. Pentru a se ajunge la o stratificare socială în lumea

dacică, C. Daicoviciu încerca să emită ipoteza, cu totul nouă, că acei *comati-capillati* nu ar fi fost țărani liberi (cel puțin o parte dintre ei, în a căror categorie ar fi intrat: țărani săraci, muncitori agricoli, păstori, mineri, meșteșugari) și că ei se găseau în situație de „aservire față de nobilimea militară” și că „muncesc alături de sclavi”, ceea ce însă, observăm noi, nu există probe concrete pentru o țărănime dacică aservită. Alte argumente, pe care încerca C. Daicoviciu să le găsească privind dezvoltarea economică și creșterea puterii aristocrației îl duceau la concluzia existenței claselor antagoniste și de aici necesitatea apariției „statului sclavagist”.

Dar cu toate stăruințele depuse, nu s-au găsit dovezi pentru existența unui mare număr de sclavi, care să formeze o clasă și care să fie considerați adevărați producători de bunuri materiale și să dețină primul loc în economie¹. De aceea s-a căutat să se găsească o altă denumire și s-a trecut atunci la formularea de „stat dacic”, fără a mai fi obligatorie eptopa de „sclavagism”. Se admitea deci, nu numai pentru daci dar și pentru alte popoare, că în antichitate o societate nu era absolut obligatoriu să fi cunoscut sclavagismul dezvoltat, adică cel clasic, ca să ajungă la stadiul de „stat”.

Cel care a căutat să argumenteze existența unui „stat dacic”, fără nuanțarea și caracteristicile orînduirii sclavagiste propriu-zis, a fost Hadrian Daicoviciu, în cîteva savante articole și în două lucrări de sinteză. Ne referim aici la ultima lui lucrare de sinteză, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972, unde primul capitol (p. 7-54) este chiar intitulat: *Formarea statului dac*. După autor, schimbările, care au condiționat apariția unei societăți împărțite în clase și apariția statului, ar fi existat încă în sec. II î.e.n. (deci anterior anilor de domnie ai lui Burebista), cînd se constată însemnate progrese în domeniul producției, ca și sporirea populației. Apoi, odată „aristocrația, devenită veritabilă clasă exploatatoare, avea nevoie de organizare de stat”². Un alt aspect, care venea în sprijinul ipotezei de existență de stat, era unitatea de construcții din Munții Orăștiei, care proteja un mare centru religios-cultural, economic și politic și care se găsea la Grădiștea Muncelului, *Sarmizegetusa* în antichitate, capitala regilor daci. Sau acel sistem de cetăți și turnuri, ce apărau *Sarmizegetusa* dacică (căci există mai tirziu și una romană), putea fi conceput și construit numai de o puternică autoritate centrală, adică de o autoritate de stat. Pe bună dreptate autorul sublinia că toate aceste construcții au depășit stadiul rural al triburilor patriarhale. Din scrierile autorilor antici apoi, se vedea că ceea ce conducea Burebista nu putea fi o uniune de triburi, deci uniunea triburilor dacice, desăvîrșită de Burebista, a dus la o putere centrală de stat. Pentru nivelul relativ ridicat din punct de vedere social și cultural al dacilor, se

1 La cîțiva ani, după apariția primului studiu despre statul sclavagist dacic, C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, sub redacția Em. Condurachi, C. Daicoviciu, I. Nestor, Gh. Ștefan, București, 1960, p. 278-285, găsea mai justificată denumirea de „stat începător sclavagist dacic”.

2 H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972, p. 30.

mai amintesc datele furnizate de anumiți scriitori greci și romani, cât și din cele deduse din studierea monumentelor arheologice, care toate furnizau importante date privind preocupările științifice, mai ales în domeniul astronomiei, medicinei, folosirea scrisului, produsele artei plastice, precum și altele³. Se subliniază că statul dacic nu are caracteristicile unui stat sclavagist⁴, iar sclavii (a căror sporadică existență nu este tăgăduită) dețineau un rol limitat în activitatea productivă⁵, iar construcțiile din Munții Orăștiei nu este neapărat necesar de a se considera că ar fi fost construite exclusiv de sclavi. Categoria productivă era deci cea a *comati*-lor, adică a oamenilor liberi⁶.

Cu oarecare prudență pentru o adevărată existență a unui stat dacic, încă în timpul lui Burebista, ia parte la dezbateri și prof. R. Vulpe, în studiul: *Getul Burebista — conducător al întregului neam geto-dac*, publicat în „Studii și Comunicări a Muzeului din Pitești”, I, 1968, p. 50 și 53. Eminentul savant român admite că „Burebista a pus bazele statului geto-dac incipient” dar întreaga acțiune internă a lui Burebista a fost mai mult o „tendință” de a-și întări autoritatea în forme monarhice și de a organiza un stat centralizat⁷, un „stat unitar, organizat și durabil, după modelul monarhiilor elenistice”.

Argumente în favoarea susținerii unui stat dacic încă pe timpul lui Burebista, dar fără a fi sclavagist, au mai fost căutate și în parte analizate de către I. H. Crișan, în cunoscuta lui monografie, *Burebista și epoca sa*, ed. II, București, 1977, p. 194 și urm. În paginile acestei atât de complete monografii a celei mai reprezentative personalități a istoriei neamului daco-getic, autorul vorbește despre anumite progrese în domeniul de activitate economică, datorită dezvoltării la un nivel înalt al uneltelor. Din punct de vedere social, se mențin obștile sătești, ceea ce, după autor, ar presupune existența unei stratificări și a antagonismelor. Această stare este definită în sensul că membrii obștii sătești nu mai erau egali din punct de vedere al bunurilor și nici al locului în ierarhia socială. I. H. Crișan crede că ar putea deduce, dintr-un fragment al operei *Getica* lui Criton (fragm. 5)⁸, existența unor impozite în natură⁹. Era nevoie atunci de un instrument care să țină în friu masele exploatate și dependente, care să asigure dominația asupra neamurilor subjugate și acesta a fost statul creat de Burebista.

Nu toți cercetătorii însă au ajuns la concluzia existenței unui stat dacic, fie el sclavagist sau nesclavagist. Astfel M. Macrea, într-un studiu privind problema orașului la daci, respinge ideea de existență de stat sclavagist dacic⁹. La fel au procedat și I. T. Kruglikova și T. D. Zlat-

3 Ibidem, p. 76 și urm.

4 Ibidem, p. 79.

5 Ibidem, p. 81; cf. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967², p. 519-523.

6 Ibidem, p. 83 și urm.

7 F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischer Historiker*, II, B, frgm. 5, Leiden, 1962, p. 932; I. I. Russu, *Studii clasice*, XIV, 1972, p. 122.

8 I. H. Crișan, *Burebista*², p. 201.

9 M. Macrea, *Studii și referate*, I, p. 119 și urm.

kovskaia, care, privind pe Burebista și Decebal, încercau să demonstreze că acești regi domneau numai peste o uniune (mai mult sau mai puțin vremelnică) de triburi¹⁰.

M. Constantinescu, într-un studiu privitor la modul de producție tributar, apărut în *Probleme economice*, 11, 1972 și 4, 1973, în referirile despre Dacia preromană, afirma că „nu există nici o dovadă că aici ar fi existat un mod de producție sclavagist“, dar „este verosimil că în Dacia existau comunități rurale, pastoral-agricole, dominate de o clasă provenită din fosta aristocrație tribală, clasă care a constituit în timpul lui Burebista un prestat, în timpul lui Decebal un stat „dar un stat comparabil cu statele orientale“. Autorul ridică problema cercetării viitoare, în sensul „dacă societatea dacică, care, în timpul lui Burebista, avea caracterul unei confederații de triburi, nu a evoluat, în următoarele două secole, spre o orînduire imperială (sau regală), întemeiată pe comunități rurale, deci de tipul orînduirii tributare“.

M. Babeș, în studiul său polemic, *Puncte de vedere relative la o istorie a Daciei preromane*, apărut în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologică“, 25, 1974, p. 217-244, respinge sau neagă într-o bună măsură afirmațiile lui H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, cu argumente demne de luat în seamă. Concluzia de la p. 241, poate prea categorică, a lui M. Babeș, era exprimată în cuvintele că „cert este că în ajunul cuceririi (a cuceririi romane, n.n.), această societate nu era încă definitiv scindată în clase antagoniste, nu atinsese nivelul unei complete și stabile organizări statale și nu atinsese, în esență, pragul civilizației“. Și I. I. Russu, în mai multe studii și articole și chiar în cartea *Limba traco-dacilor*, ed. II, București, 1967, p. 34, evita termenul de „stat dacic“, și că dacii sub aspectul organizării sociale, nu ar fi depășit faza tribală.

Ceea ce a fost pînă acum prezentat este stadiul actual al rezultatelor sau al concluziilor celor care în urma cercetărilor întreprinse, pe teren sau ca rezultat al studiilor izvoarelor scrise, au admis sau au respins existența statului dacic în timpul regilor Burebista (82/79—44/43 î.e.n.) și Decebal (86—106 e.n.). În continuare, în studiul pe care îl vom prezenta aici, ne vom limita numai la aspectul de analiză al izvoarelor antice, literare și epigrafice, fără a neglija pe cele de natură arheologică, privind existența unei anumite forme statale la daci. Nu ne vom mai referi la concluziile din bibliografia indicată mai sus, ci vom căuta să studiem numai aspectele neglijate sau prea puțin analizate de către cei care în mod deosebit s-au ocupat de problema statului la daci. Ne rămîne deci să urmărim, nu ce spun autorii moderni, ci autorii antici. Cu alte cuvinte, recunosc autorii antici (fie ei contemporani cu Burebista sau Decebal fie mai tîrzii), că dacii au ajuns să cunoască o formă de organizare pe care ei o denuceau sau o considerau ca fiind un „stat“ sau negau acest lucru? Să lăsăm deci pe greci și pe romani să vorbească despre aceasta. Începem cu cele spuse de Strabo despre Burebista.

10 I. T. Kruglikova, *Dakija v epohu rimskoi okkupații*, Moscova, 1955, p. 34; T. D. Zlatkovskaia, *Vestnik drevnei istorii*, 2, 1955, p. 73 și urm. cf. I. K. Kolo-sovskaia, *Vestnic drevnei istorii*, 3, 1955, p. 63 și urm.

Geograful Strabo, VII, 3, 11 (C. 303), în parte contemporan cu anii de domnie ai lui Burebista, după cele câteva cuvinte privind faptele acestuia de îndată ce ajunge în fruntea neamului getic, continuă : „în puțini ani, a întemeiat *megálen archén*“. Sau aceste ultime două cuvinte grecești au fost în mod diferit înțelese sau traduse. C. Daicoviciu susținea că „Strabo vorbește de stăpânirea lui Burebista ca de un «imperiu» (*arché*)”¹¹, dar bineînțeles că nu dădea această semnificație cuvîntului grecesc. H. Daicoviciu traducea : „în cîteva ani a făcut un stat puternic”¹², iar I. H. Crișan, „în cîteva ani a întemeiat o mare stăpînire (împărăție)”¹³. M. Macrea traducea cuvintele lui Strabo prin : „în cîteva ani întemeie o mare stăpînire”¹⁴, pe cînd R. Vulpe, „în cîteva ani a creat o mare domnie”¹⁵. R. Hincu și V. Popescu, înțelegeau textul prin traducerea : „în cîteva ani a făcut un stat puternic”¹⁶, iar F. Vanț, „în puțini ani a făurit o mare împărăție”¹⁷. În una din edițiile franceze, A. Tardieu traducea : „en peu d'années il eut fondé un grand empire”¹⁸. Cu sens de „stat” a tradus G. H. Stratanovski, *za neskolko let on osnoval velikuiu derjavu*¹⁹. Pentru M. Babeș însă, termenul *arché* nu ar fi de echivalat ca avînd semnificația unui „stat în deplinul sens al cuvîntului” ; se mai face apel la caracterul efemer al mării stăpîniri a lui Burebista, precum și la alte fapte care „se opun la echivalarea termenului *arché* cu acela de „stat”²⁰.

Este adevărat că *arché*, în înțelesul grec antic, nu are întotdeauna sens de „stat” sau „imperiu”. El poate primi într-un text istoric, dar nu analog cu cel oferit de Strabo, și înțeles de „comandă, conducere, putere, stăpînire, hegemonie, autoritate”. Cert este însă, că atunci cînd este vorba de *megálen arché*, în exclusivitate în textele istoricilor antici, înțelesul este cel de „imperiu” sau de „mare stat” și nu altfel, iar cînd cele două cuvinte sînt însoțite de unul din verbele : „a întemeia” sau inversul „a desființa, a distruge”, atunci cu atît mai mult. Cazurile sînt numeroase, dar să lăsăm numai exemplele oferite de Herodot : I, 53, *megálen archén min katalúsai* „s-ar distruge un mare imperiu” (cel al lui Croesus) ; I, 86, *Matapáusanta tèn eoutou megálen archén* „nimicîcind un mare imperiu, a lui însuși” (a lui Croesus) : I, 91, *megálen archén [autòn katalusein]* „va nimici un mare imperiu” (cel al lui Croesus) ; I, 185, *tèn Médon... archén megálen* „marele imperiu al mezilor”. În ediția lui Ph. E. Legrand (*Hérodote, Histoires*, I, Paris, 1932), pasajele respective s-au tradus prin

11 C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, p. 287.

12 H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 57.

13 I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 78, 163.

14 I. Macrea, *Studii și cercetări de istorie veche*, VII, 1956, p. 120.

15 R. Vulpe, *Studii și comunicări a Muzeului din Pitești*, I, 1968, p. 34.

16 *Fontes ad historiam Dacorum pertinentes*, I, sub redacția : Vl. Iliescu, V. Popescu, Gh. Ștefan, București, 1964, p. 237.

17 Strabon, *Geografia*, II, traducere de F. Vanț, București, 1974, p. 174.

18 *Géographie de Strabon*, traduction nouvelle par Amédée Tardieu, Paris, 1894², II, p. 27.

19 Strabon, *Gheografia v 17 knigah*, traducere și comentariu G. H. Stratanovski, sub redacția : S. L. Utcenko, O. O. Kriugher, Leningrad, 1964, p. 278.

20 M. Babeș, *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 25, 1974, p. 220.

„un grad empire“, la fel și în ediția G. Rewlinson și W. G. Forrest (Hérodote, *History of the Greek and Persian war*, Washington, 1963). „a mighty empire“. În românește încă D. Bolintineanu (*Istoria lui Erodote*, cartea I, București, 1859, p. 44, 77), traducea : „(Cresus) va surpa un imperiu mare“ și „(Cresus)“ va fărâma un imperiu mare“. În I, 95, *tên Kroisou archên kateile* este tradus de către Ph. E. Legrand, „(Cyrus) qui renversa l'empire de Crésus“. În I, 91, *arché* este fie imperiul perșilor (al lui Cyrus) fie al lidienilor (al lui Cresus). Tot astfel în I, 207, *pásan tén archên* „întregul imperiu“ (al lui Cyrus) ; dar mai sînt și alte exemple.²¹

Luînd textul altui mare istoric grec, din epoca romană, Dio Cassius (XXXVIII, 36, 2 ; XLI, 56, 1 ; XLVI, 55, 4 ; LIX, 9, 5), acolo vedem că *arché* are înțeles de *imperium Romanum* și chiar apare *ek tés tón Rhomaíon archés* „din Imperiul roman“ (LXVIII, 8, 5).

În concluzie, noi credem că este îndeajuns de justificat în a accepta că Strabo, în concepția sa și în calitatea sa de bun cunoscător al formelor de organizare ale popoarelor antice, prin *mégale arché* înțelegea un „mare stat“, comparabil, ca putere și ca întindere cu regatele helinistice ; dacă țara pe care o conducea Burebista ar fi fost un simplu conglomerat de neamuri barbare, atunci geograful i-ar fi găsit o altă denumire.

Pentru vremea cînd se găsea Decebal la cîrma Daciei, deținem un document epigrafic din timpul lui Domițian (după 89), în care țara era denumită *regnum Deceballi regis Dacorum*²². Prin *regnum*, romanii înțelegeau orice țară (mică, mare, foarte mare), indiferent de nivelul dezvoltării, care avea în frunte un *rex* „rege“, fie că el este un conducător barbar sau un monarh elenistic. Dar în această epocă, în literatura romană, cuvîntul *regnum* era preferat atunci cînd se vorbea despre un regat elenistic sau oricare alt stat de tradiție elenistică sau orientală. Astfel, *regnum* îl găsim la Cornelius Nepos, *Hannibal*, 12, pentru statul Bithynia al regelui Prusias ; Lucanus, *Pharsalia*, II, 20, statul Numidiei a lui Iugurtha. Tacitus, care minuieste mult mai bine terminologia privind conducerea statelor și popoarelor, de cele mai deseori *regnum* este regatul părților sau alte regate din Orient, cum ar fi : Armenia, Iberia, Pontul, Iudeea, dar și pentru regatul Traciei. Nu lipsesc însă cazuri, cînd *regnum* este o țară de sub conducerea unei căpetenii germanice (Ariovistus, Maroboduus, Vanius) sau chiar la britani²³. Și Cezar, *Bell. Gall.*,

21 J. E. Powell, *A lexicon to Herodotus*, Cambridge, 1938, p. 48. În cea mai veche traducere românească a Istoriilor lui Herodot, cea din manuscrisul aflat la Mănăstirea Coșula, din județul Botoșani, publicat de N. Iorga, București, 1900, *megalé arché* la I, 53, este tradus „o împărăție mare“ ; la I. 86 și 91 „mare domnie“. În traducerea lui Dimitrie Ion Ghica, *Istoriile lui Erodote*, București, 1894, pasajele respective au fost traduse prin „imperiu“.

22 W. Nawijn, *Index Graecitatis*, volum la opera Cassii Dionis Cocceiani, *Historiarum Romanarum quae supersunt*, V, ed. lui U. Ph. Boissevain, Berlin, 1931, p. 118.

23 H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, 9200 ; *Année épigraphique*, 1903, 368 ; A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem pertinentes*, Budapesta, 1975⁴, p. 94-95, nr. 502.

24 A. Gref, *Lexicon Taciteum*, Leipzig, 1891, p. 1371-1372.

V, 38, folosește *regnum* pentru țara galilor de sub conducerea lui Ambiorix.

Mai grăitoare este însă inscripția sacră, în limba greacă, de la Cyrene, dedicată zeilor Apollo și Artemis, cu ocazia înfrîngerii lui Decebal de către Traian, unde se spune că „stăpinul Nerva Traian Augustul a pus mina pe Decebal *mónarhon* al dacilor“²⁵. Dacă într-adevăr în textul epigrafic a fost cuvîntul *mónarhos* (și nu vedem care ar putea fi altul)²⁶ pentru regele Decebal, atunci, în concepția și după cunoștințele grecilor din Cyrenaica, regele dacilor stătea în fruntea unui stat. Cuvîntul *mónarhos* designa numai un conducător suveran și nu un rege barbar.

În aprecierea calității de mare și puternic rege pe care o avea Decebal în fruntea Daciei, vin și fabuloasele tezaure ale acestuia. Din unul din fragmentele Geticeii lui Criton, cel păstrat la Ioannes Lydus. *De magistratibus*, II, 28²⁷, din cele scrise de Dio Cassius, LXVIII, 14, 3, ca și din scena CXXXVIII a Coloanei lui Traian, aflăm că tezaurul lui Decebal conținea 5.000.000 livre de aur, 10.000.000 livre de argint, vase din metal prețios și alte lucruri scumpe. În urma criticii întreprinse asupra textului lui Ioannes Lydus, s-a văzut că cifrele trebuie reduse (adică în loc de 5.000.000 livre de aur, numai 500.000 livre; în loc de 10.000.000 livre argint, numai 1.000.000 livre), iar atunci s-ar obține cantitatea (transpusă în valori moderne de greutate): 165.000 kg aur și 331.000 kg argint²⁸. Sau posesorul unei asemenea averi (chiar dacă, reduse fiind cifrele, ar fi tot exagerat ridicate)²⁹ nu poate fi în persoana unui șef barbar, ci numai în cea al unui autoritar conducător al unui stat bine organizat, în care monopolul exploatării aurului, cum s-a susținut, cu probabilitate îl deținea șeful statului.³⁰ Mai greu ar fi de crezut că acele bogății să fi constituit averea unei restrînse comunități tribale sau chiar a uniunii tribale.

Intorcîndu-ne la domnia lui Burebista și referindu-ne la decretul în cinstea lui Acornion fiul lui Dionysios, ilustrul și vrednicul cetățean din Dionysopolis (azi Balcic)³¹, aflăm că acesta a adus multe și însemnate servicii orașului său, printre care și cîștigarea bunăvoinței regelui față de patria sa. Acornion însă, care devenise sfetnicul de seamă al regelui, ajunge la curtea lui Burebista *en té próte kai me[giste ph]ilia* „la cea

25 *Année épigraphique*, 1929, 8; *Supplementum epigraphicum Graecum*, IX, 101; A. Dobó, *op. cit.*, p. 157, nr. 816.

26 Intregirea în [*mónarhon*], se datorește lui M. P. Speidel, *Journal Roman Studies*, LX, 1970, p. 142, nota 2.

27 F. Jacoby, *op. cit.*, p. 931; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 117-118.

28 J. Carcopino, *Les richesses des Daces et le redressement de l'Empire Romain*, în *Dacia*, I, 1924, p. 28-34; idem, *Points de vue sur l'imperialisme romain*, Paris, 1934, p. 73-86; J. Guey, *De „l'or des Daces“ (1924) au livre de Sture Bolin*, în *Melanges J. Carcopino*, Paris, 1966, p. 445 și urm.; cf. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 118 și urm.

29 Cf. I. I. Russu, *Comorile regelui Decebal*, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 97 și urm.; cf. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 181.

30 C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, p. 277.

31 E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, p. 86-94; W. Dittenberger, F. Hiller, V. Gaertringen, *Sylloge*³, 763 (după lectura lui B. Filow); G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I, 13, p. 31-32.

dintii și cea mai mare prietenie". Sau un asemenea titlu, nu este în sensul de simplă prietenie, tovărășie, ci el este un înalt titlu aulic, *prótos kai mégistos philos* sau *prótos philos*, cea mai înaltă demnitate care se întâlnește la curțile regilor helenistici Antigonizi, Seleucizi, Lagizi, la regii din Pont și la regii Arsacizi³². Apariția acestui înalt titlu aulic la curtea regelui dac, denotă că dionysopolitani considerau că Burebista era un monarh în sensul celor mai de seamă suverani ai vremii, conducători de adevărate state.

Că Burebista nu putea fi conducătorul unei reuniuni tribale, se poate deduce din același decret, unde persoana regelui este prezentată prin cuvintele : *toú basiléos Byrebista prótou kai m[egistou geglonótos tón epi Thrákes basiléon* „regele Burebista ajungînd cel dintii și cel mai mare dintre regii din Tracia”. Un asemenea rege, sub a cărui suveranitate (după litera decretului) se găseau regi (din lumea tracică) mai puțin puternici, nu mai putea fi un simplu conducător de triburi. Din alte texte, unde găsim aceleași cuvinte, dar asupra cărora nu putem a ne mai opri aici, acel *basileus*, supranumit „cel dintii și cel mai mare” și care ținea în subordinea lui alți basilei mai mici, nu era decît conducătorul unui puternic regat, care ca putere și ca vastitate intra în rîndul marilor state ale vremii. Așa bunăoară, *basileus basiléon* „regele regilor” era titulatura regilor perșilor sau parților.³³ La scriitorii greci și în Lexiconul Suidas, *basileus mégas* „marele rege” este titulatura regelui perșilor.³⁴

Deoarece, uneori se susține de către unii, că Burebista și Decebal ar fi fost conducători de uniuni de triburi, ne punem întrebarea, dacă în Dacia mai existau sau nu triburi în vremea domniei celor doi regi ? Nu se poate tăgădui că în timpul lui Burebista au dispărut complet triburile gentilice, dar în timpul lui Decebal, procesul dispariției comunităților tribale era pe cale de a se încheia. Pentru această dispariție a triburilor în sec. I e.n., în Dacia, de dinaintea ocupației romane, deținem dovada sigură în baza textului geografului Claudiu Ptolemeu, III, 8, 3. În paragraful operei geografului antic, se enumeră populațiile Daciei pre-romane, însumînd în total 15 comunități, în grupuri de cîte trei de la vest la est, iar întreaga grupare fiind rînduită de la nord spre sud, în următorul fel :

*Anartoi, Teurískoi, Koistobókoï,
Predavénsioi, Ratakénsioi, Kaukoénsioi,
Biéfoi, Bouridavénsioi, Koténsioi,
Albokénsioi, Potoulaténsioi, Sénsioi,
Saldénsioi, Keiágisoi, Piéphigoi.*

32 M. Holleaux, *Études d'épigraphie et d'histoire grecques*, I, Paris, 1938, p. 286-287 ; G. Mihailov, *ibidem* ; C. Daicoviciu, *Studii și cercetări de istorie veche*, VI, 1955, p. 53 ; N. Gostar, *Sur la résidence du roi dace Burebista*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași (seria nouă)*, Istorie, XVI, 1, 1970, p. 64-65.

33 *Thesaurus Graecae linguae*, II, 167.

34 *Ibidem*, 165.

Primele trei neamuri, anarții, teuriscii, și costobocii, din nordul Daciei, sînt denumiri celtice (populația dacizată însă în sec. I e.n. sau pe cale de a deveni dacică), așa încît nu ne vom ocupa de acest prim grup. Restul celor 12 nume etnice sînt de bună structură dacică. Mai menționăm că Ptolemeu nu spune dacă aceste comunități sînt „gînți“ sau „triburi“ ci numai că „în Dacia locuiesc“, după care urmează enumerarea. Sau s-a constatat, că nouă din cele 12 comunități poartă nume după o localitate și nu un nume specific tribal. Astfel : *Predavensioi* de la localitatea **Pre(?) dava*, *Bouridavensioi* de la *Buridava*, *Ratakensioi* de la **Rataca*, *Kaukoensioi* de la **Cauca*, *Kotensioi* de la **Cote*, *Albokensioi* de la **Alboca*, *Potoulatensioi* de la *Potulata*, *Sensioi* (corupt) de la *Tiasum*. Numai trei din comunitățile dacice mai păstrează denumirea etnică tribală : *Biéfoi* (probabil *Biésoi*) la periferia apuseană a Daciei ; *Keiagisoi* (mai curînd *Kaigeisoi*) și *Piephigoi*, ambele la periferia de miazăzi a Daciei.³⁵ Dar cele nouă denumiri etnice, cu nume derivate de la o localitate, dovedesc că majoritatea covârșitoare a populației dacice trecuse de la orînduirea tribală spre o nouă organizare socială și anume, organizarea teritorială. Comunitățile dacice își iau acum numele după o anumită localitate, centrul economic și administrativ al unei regiuni. Deci se trecuse de la faza comunităților tribale la noua fază de comunități teritoriale. Desființarea comunităților tribale a dus la dispariția dezbinării etnice în lumea dacică, ceea ce a prilejuit apariția centralizării conducerii și a unei anumite conștiințe de unitate etnică și politică. Credem, că această constatare anulează definitiv părerea celor care mai susțin existența legăturilor de sînge, a triburilor și a relațiilor la nivel de trib în Dacia sec. I e.n.

Dar în antichitate, o țară(ca să fie considerată că ar avea condiție de stat, este absolut necesară existența unei armate permanente. Strabo, VII, 3, 11 (C. 305), ne spune (probabil că pentru timpul lui Burebusta), că „geții și dacii... puteau să trimită la război pînă la două sute de mii (de oșteni)“, dar, în timpul cînd el scria, numai „vreo patruzeci de mii“. Din aceste date nu putem însă deduce dacă Burebista a dispus sau nu de o armată cu caracter permanent. Nu putem însă să nu ne însușim părerea că Burebista nu a putut avea în serviciul său o numeroasă gardă personală, ținută în vederea preîntîmpinării eventualelor mișcări interne, de a ține sub ascultare popoarele cucerite, pentru a domina și a ridica tributul de la orașele grecești supuse sau chiar pentru o rapidă intervenție la hotare. Pentru epoca lui Decebal însă, avem dovezi certe de existența unei armate permanente. Astfel, în unul din discursurile filozofului Dio Crisostomul (XII, 19), care, trecînd prin Dacia lui Decebal, după anul 89, adică într-o vreme de plină liniște și pace din partea romanilor, spune că el acolo a văzut „peste tot săbii, platoșe, lănci, peste tot cai, peste tot arme, peste tot oameni înarmați“. Este mărturia unui contemporan, care, în stilul său propriu, atestă că a văzut în Dacia o ar-

35 N. Gostar, *Thraco-Dacica. Recueil d'études à l'occasion du II-e Congrès International de Thracologie* (Bucarest, 4-10 septembre 1976), București, 1976, p 165-269.

mată permanentă, gata oricînd de luptă, bine echipată și instruită, cu trupe de infanterie și cavalerie. Tot din timpul domniei acestui rege, știm din Dio Cassius, LXVIII, 8, 5, că una din condițiile păcii impuse lui Decebal de către Traian în 102, în urma încheierii primului război dacic, se prevedea ca Decebal, „să predea armele, mașinile de război împreună cu constructorii acestor mașini”. Sau o asemenea clauză echivala cu desființarea unei armate cu caracter permanent, nu numai pe timp de război. În sensul dezvoltării armatei dacice, este și condiția tot atunci impusă lui Decebal, „de a nu primi în serviciul său vreun militar roman (căci el atrăgea la sine prin promisiuni foarte mulți și foarte buni)”. Este vorba de instructorii militari romani, dintre care, pe unii, Decebal îi obținuse în mod licit de la împăratul Domițian, în urma păcii încheiate în anul 89 (Dio Cassius, LXVII, 7, 4). Din cercetarea unor scene ale Coloanei lui Traian (XXIV, XXV, LXVII, LXXV), rezultă că armata lui Decebal era instruită și organizată după sistemul tacticei și strategiei romane. Dar pentru o armată permanentă în perioada regilor daci, mai deținem încă dovada arheologică, care este dintre cele mai grăitoare. Ne referim la cetățile dacice situate la mari înălțimi, întărite cu ziduri de piatră, a căror caracter de garnizoane permanente militare nu poate fi pus la îndoială. Armele aflate în aceste cetăți întăresc prezumția noastră. Sau dacă în trecut, asemenea cetăți erau numai cîteva cunoscute, azi numărul lor este relativ ridicat. Enumerăm în Munții Orăștiei, jud. Hunedoara, la Costești — Cetățuia, Cetățuia înaltă, Bli-darul, grupul de turnuri de la Făeragu ; Luncani-Piatra Roșie ; în județul Hunedoara, lângă Petroșani — cetatea de la Bănița ; în județul Alba — cetatea de la Căpilna și cetatea Piatra Craivii ; în județul Sibiu — cetatea de la Tilișca ; în județul Gorj — cetatea de la Polovragi ; în județul Argeș — cetatea de la Cetățeni ; la Turda — Cetatea Zînei ; în județul Covasna — cetatea de la Covasna ; în județul Neamț — cetățile de la Piatra Neamț de pe înălțimile Cozla și Bitca Doamnei. Mai pot fi considerate ca cetăți de garnizoană și acelea care au fost întărite numai cu palisade, cum sînt cele din localitățile : Bretea Mureșană (județul Hunedoara), cetatea de la Deva (fortificația dacică distrusă de cea feudală), Cugir (județul Alba), Sărățel (județul Bistrița-Năsăud), Marca (județul Sălaj), Zetea, Porumbenii Mari, cetățile de la Jigodin (județul Harghita), Tîrgu Ocna — Tisești (județul Bacău), Orlovka — Cartal (anticul Aliobriz, pe Dunăre, în fața Isacei), dar mai pot fi multe altele, cum ar fi cea de la Ocnița, județul Vilcea³⁶. Existența garnizoanelor, identificate prin aceste cetăți, este însă valabilă începînd încă cu vremea lui Burebista. Dar este sigur că în momentul declanșării războaielor dacice din timpul lui Decebal, Dacia era împînzită cu garnizoane militare.

O altă caracteristică, pe care o reclamă ființa de stat în lumea popoarelor antice, este emiterea și folosirea monedei ca mijloc de schimb. Acum avem certitudinea, că dacii, în afară de denarul republican și im-

36 Majoritatea acestor localități, cu cetăți dacice, sînt menționate în *Dictionar de istorie veche a României*, elaborat de un colectiv de autori sub conducerea lui D. M. Pippidi, București, 1976.

perial roman, au emis și ei monedă de argint de imitație romană, așa cum o dovedește monetăria descoperită în cetatea dacică de la Tilișca.³⁷ În prima jumătate a sec. I e.n., regele dac Coson (dacă nu cumva este Cotiso?) emite monedă dacică de aur, pe revers cu legenda KOCON, numele regelui în caractere grecești³⁸.

În ce privește existența orașului la daci, azi nu mai sîntem atît de sceptici, cum eram în trecut. Reședința regală dacică, *Zarmizéghousa basileion*, cum o numește Ptolemeu, III, 8, 4, identificată cu urmele și ruinele de la Grădiștea Muncelului, în munții Orăștiei, la aproape 1200 m altitudine, este o așezare de tip urban în adevăratul sens al cuvîntului.³⁹ Alături de o mare cetate de piatră și de incinta sacră cu temple și mari sanctuare de piatră, pe o mare suprafață de pe Dealul Grădiștii, se găsește o întinsă așezare civilă, la mare înălțime, cu mari edificii de locuit, cu interior luxos. Aici s-a descoperit un bogat și variat material arheologic ceramic și de metal, cu ceramică pictată la un înalt nivel de execuție artistică, cu numeroase ateliere, cu mari depozite de cereale, cu un rezervor pentru captarea apei potabile, cu conducte de teracotă pentru distribuirea apei. Spațiile verzi de brad, de pe înaltele terase pline cu locuințe, dădeau un aspect de o rară frumusețe, de o estetică urbană neîntîlnită în alte părți. Este cu adevărat o mare capitală, pe măsura unui adevărat centru politic, militar, cultural și spiritual al Daciei.

Dar și alte mari așezări dacice au depășit faza primitivă de simple așezări rurale. Ne referim la așezările civile din Moldova de Jos, de pe cursul inferior al Siretului: Galați — Barboși, Poiana (județul Galați), Răcătău, Brad (județul Bacău).⁴⁰ Materialul arheologic și numismatic dovedesc că aceste așezări atinseseră stadiul de importante centre economice, unde, pe lingă o populație ce se ocupa cu agricultura și creșterea vitelor, erau și numeroși indivizi care practicau diferite meșteșuguri și negoțul; aici veneau negustorii greci și romani unde își desfășeau marfa și cumpărau produsele autohtone. Sau aceste localități dacice, deși ca aspect nu aveau înfățișare de orașe, ca funcție însă îndeplineau rolul unor așezări ce se situau în faza evoluției de trecere între așezarea sătească și cea urbană.

Cu toate acestea însă, acest *regnum* al dacilor încă nu a atins culmile sau nivelul unui stat în adevăratul înțeles clasic. Lipsesc multe din caracteristicile unui stat antic. Scrisul, bunăoară, este rar întîlnit și în nici un caz nu exista o administrație (cu un aparat funcționăresc, cu birouri, arhive) unde să se redacteze actele, dispozițiile, să se codifice legile, să

37 N. Lupu, *Die Münze in der dakischen Burg von Tilișca*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 7, 1964, p. 5 și urm.; idem, *Aspekte des Münzzumlaufs in vorrömischen Dakien*, în *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, herausgegeben von der Bouyerischen Numismatischen Gesellschaft, 17, 1967, p. 101 și urm.

38 I. Winkler, *Considerații despre monede KOSON*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, 23, 1972, p. 173 și urm.

39 H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 54, o consideră ca fiind numai „cvasiurbană“.

40 În *Dicționar de Istorie veche a României*, unde se indică bibliografia.

se țină registre în limba dacică, cum întâlnim pentru limba greacă în statele grecești (cetăți sau monarhii) sau pentru limba latină în statul roman. Singurul loc unde se folosea scrierea (dar nu în limba dacică era cancelaria regală dacică, unde existau scribi pentru redactarea epistolelor în limba greacă și în limba latină în vederea menținerii relațiilor externe cu marii monarhi ai vremii, cu sfaturile de conducere a orașelor grecești, cu conducerea de la Roma⁴¹, cu guvernatorii și cu comandanții romani. Dar nu poate fi vorba de o literatură cultă scrisă în limba respectivă, așa cum se întâlnește în alte state. Lipsește arta înaltă, o arhitectură mult evoluată, înalta civilizație în general și o literatură științifică scrisă. Nu exista apoi un sclavagism dezvoltat, nici multe mari orașe cu numeroase și variate ateliere de prelucrare a materiilor prime, cu magazine de desfacere, cu localuri de consum. Rețeaua rutieră sigur că nu era atât de bine pusă în stare de permanentă circulație, ca în statele civilizate.

Statul dacic nu poate fi pus pe aceeași treaptă sau în aceeași categorie cu oricare din regatele elenistice, nici cu regatul Partiei sau cel al Armeniei, nici cu Republica romană și nici cu Imperiul roman, a cărui apariție și evoluție a fost total deosebită față de alte monarhii. Un paralelism sau o anumită analogie, până la un anumit punct, am găsi la gali, dar formațiile statale ale acestora au fost de scurtă durată și niciodată gali nu au cunoscut o unitate etnică statală și nu au recunoscut o conducere centrală. Chiar în momentul când Galia era pe punctul de a fi cucerită de romani (războiul din 58-51 î.e.n.), gali nu au acceptat o conducere unică cu o singură autoritate de stat, iar, până în cele din urmă, Vercingetorix cu greu își va impune autoritatea sa. Triburile galice își păstrează însă însemnătatea și individualitatea lor și orice hotărâre se lua la nivel de conștiință, interes și viață tribală. Această persistență a fărâmițării tribale a fost aceea care a menținut neamurile celtice din Galia într-o veșnică dezbinare.

Tangențe s-ar găsi cu regatul Traciei, dar acest stat, în sec. I e.n., nu a cunoscut o adevărată independență, fiind un regat în stare de clientelă și dependență față de romani, care până la urmă, în anul 46 e.n., este desființat de către aceștia și transformat în provincie romană. Dar și aici triburile își mențin încă puterea lor de supraviețuire și dețineau un anumit rol în marea comunitate tracică.

Statul dacic își găsește însă multe analogii cu statul Macedoniei (regalitatea, aristocrația militară, țărănimea, armata, relațiile sociale, organizarea internă și altele) până la domnia lui Filip II (359—336 î.e.n.), care transformă Macedonia într-o monarhie de tip grecesc, de structură sclavagistă.

Concluzia noastră este în sensul că statul dacic (departe de a se fi ridicat la nivel de stat sclavagist) — ca formă de conducere, organizare, integritate etnică, centralizarea puterii, unitatea spirituală și religioasă — se situează pe o treaptă inferioară raportat la monarhia elenistică, dar

stă mai presus decât oricare formație statală din Galia, oricât de înaintată ar fi ea. Cu alte cuvinte, statul dacic, ca moment al evoluției, își găsește locul la mijloc, între monarhia elenistică și stăruțele celtice.

LES GRECS ET LES ROMAINS SUR „L'ÉTAT DACIQUE SOUS LE RÈGNE DE BUREBISTA ET DE DECEBAL

Résumé

L'idée de l'existence ou de la non-existence d'un Etat dacique au temps de Burebista et de Decebal a suscité un intérêt que l'auteur démontre en passant en revue les considérations des historiens C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, D. M. Pippidi, Miron Constantinescu, I. I. Rusu, I. H. Crișan, M. Macrea, R. Vulpe, Mircea Babeș et d'autres.

L'auteur affirme que pour éviter la faute — il faut analyser attentivement les sources antiques, surtout les sources grecques et latines, en tenant compte des découvertes archéologiques, particulièrement, celles du centre politique, militaire et culturel des Montagnes Orăștie, l'ancienne Sarmisagetuza.

Le géographe Strabo, contemporain partiellement avec les années du règne de Burebista, montre que celui-ci „en peu d'années, a fondé „megalen archén“, ce que s'est traduit différemment: un grand empire, un Etat puissant, un grand règne, une grande domination.

L'auteur de cette étude accepte que la notion grecque antique „arché“ peut signifier aussi commandement, pouvoir, domination, hégémonie, autorité, mais dans les textes antiques l'expression *megale arché* est employée seulement lorsque les mots devaient désigner un „empire“ ou un grand Etat, autant de plus lorsque ces mots étaient accompagnés d'un verbe comme fonder ou inversement abolir, détruire.

Dans un document épigraphique du temps de Domitian (après 89) le pays (Dacia) est nommé „*regnum Decebalis regis Dacorum*“. Les Romains comprenaient par *regnum* tout pays, indifféremment de son étendue. Plus convaincante est l'inscription sacrée en grec de Cyrene sur la défaite de Decebal par Traian, où Decebal est nommé „*monarhon*“ des Daces — mot qui désignait seulement un commandant souverain et non pas un roi barbare. La qualité de grand et puissant roi de Decebal est soutenue encore par ses fameux trésors.

Le décret proféré en honneur d'Arconion de Dionysopolis montre que celui-ci était arrivé à la cour de Burebista „à la première et à la plus grande amitié, ce que c'est un haut titre aulique, rencontré au temps des rois hellénistiques, donc les Dionysopolitaines considéraient Burebista un monarque estimé du temps, souverain, vrai commandant d'Etat. Du même décret nous apprenons que Burebista était arrivé „le premier et le plus grand des rois de Tracie“, ce que nous détermine de ne pas accepter que Burebista aurait été un simple commandant des tribus parce que de moindres basileus lui étaient subordonnés. Par son pouvoir et par son étendue, l'Etat dacique du temps de Burebista entrait dans le rang des grands Etats de l'époque.

L'auteur démontre que les tribus ont commencé à disparaître — au temps de Burebista —, ce procès, au temps de Decebal allait s'achever. De ces 15 communautés des tribus nommées par le géographe Claudiu Ptolemeu au I-er siècle e.n., avant l'occupation romain, les trois premières nomment des populations celtiques dacisées pendant le I-er siècle n.e., les 12 autres ayant des noms ethniques de bonne structure dacique, desquelles seulement trois gardent encore la dénomination ethnique tribale et neuf ayant des noms qui dérivent d'une localité, ce qui témoigne le passage du système tribal vers une nouvelle organisation sociale, celle territoriale.

Les témoins antiques pour ce qui concerne l'existence d'une armée permanente au temps de Burebista et puis au temps de Decebal, les preuves archéologiques qui ont relevé l'existence de certaines cités renforcées avec des murailles en pierre aux endroits élevés, nombreux sur le territoire de la Roumanie, attestent la présence de certaines légions militaires partout en Dacie.

Les Daces ont battu et ont utilisé la monnaie pour l'échange, même s'ils ont émité la monnaie romaine.

La résidence royale dacique, Zarmizegethousa basileion, comme la désigne Ptolemeu, est un localité de type urbain au vrai sens du mot, vrai centre politique, militaire, culturel et spirituel de la Dacie.

Aujourd'hui d'autres localités sont connues qui avaient dépassé la phase primitive de simples localités rurales où, à côté de la population agricole, il y avait de nombreux individus qui pratiquaient de divers métiers et le commerce. C'est ici que les marchands grecs et romains venaient vendre leur marchandise et acheter d'autre.

Malgré tout cela, ce regnum des Daces n'a pas atteint encore le niveau d'un Etat au vrai sens classique du mot.

L'écriture est rarement rencontrée, l'administration avec l'appareil d'employés, des bureaux et des archives manque. L'écriture était utilisée seulement dans la chancellerie royale où il y avait des scribes pour rédiger les épîtres en grec et en latin pour maintenir les relations externes. Une littérature culte, un art élevé une littérature scientifique manquent. Il n'y avait ni un esclavagisme développé ni un réseau routier mis en état de fonction interrompue, comme dans les Etats civilisés.

L'auteur conclut que l'Etat daque loin d'être un Etat esclavagiste du niveau de la monarchie hellénistique, se trouve au dessus de toute formation statale de la Gaule, il se situe entre la monarchie hellénistique et les petits Etats celtiques.

MAREA UNIRE DIN 1918 ȘI ROLUL ACTIV AL BOTOȘĂNENILOR

MARIA ARIMIA

Istoria meleagurilor botoșănene este adânc ancorată în istoria patriei și fiecare colț al acestui străvechi pământ românesc vorbește despre tradițiile istorice și despre marile împliniri.

În numeroasele sale referiri cu privire la istorie, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român arată : „Cinstirea înaintașilor este un semn de civilizație și cultură a unui popor. Este de asemenea un semn că partidul comunist care are menirea istorică de a conduce azi poporul nostru pe calea făuririi socialismului și comunismului este continuatorul celor mai bune tradiții de luptă pentru eliberarea națională și socială... Aducînd omagiul nostru acelor care au contribuit prin lupta și jertfa lor la formarea și dezvoltarea națiunii române, noi ne îndeplinim o îndatorire de cinste nu numai față de trecut și ci față de prezent și viitor“.

Realizarea Marii Uniri din 1918, se arată în Programul partidului nostru, a fost rodul luptei maselor largi populare, al muncitorilor, țărănimii, intelectualității, al cercurilor înaintate ale burgheziei, al principalelor clase și pături ale societății, al întregului popor, al întregii națiuni. Istoria demonstrează că formarea statului național unitar român nu a fost rezultatul unui eveniment întâmplător, de conjunctură, al înțelegerii întreprinse la masa tratativelor ; tratatul de pace n-a făcut decît să consfințească o situație de fapt creată de lupta maselor populare ¹.

Întîlnirea la care participăm în aceste zile la Botoșani ne prilejuiește satisfacția că odată cu aniversarea marilor sărbători legate de unirea din 1918 să ne găsim în noul muzeu de istorie a județului Botoșani, deschis recent, în preajma desfășurării lucrărilor Conferinței Naționale a Partidului Comunist Român și care evocă, prin numeroase mărturii arheologice și documentare lupta multiseculară a poporului român pentru apărarea dreptului de libertate socială și națională, contribuția locuitorilor de pe aceste meleaguri la înfăptuirea momentelor cruciale din istoria României pentru victoria socialismului pe pămîntul patriei. În această direcție un

¹ Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism. Editura Politică, 1975, p. 37.

loc deosebit îl ocupă dezvoltarea gândirii și cercetării în domeniul științelor istorice.

Pe linia cercetării istorice și muzeografice, în ultimii ani au fost scoase la lumină un mare număr de documente care atestă că toate momentele din istoria României au fost realizate prin voința maselor populare și a întregului popor. Adîncirea cercetării arhivelor, a presei vremii, a fondurilor documentare deținute de către instituții sau persoane particulare scot la iveală noi mărturii, multe dintre ele inedite, asupra trecutului istoric al poporului român.

În comunicarea de față urmărim prezentarea cîtorva aspecte ale luptei pentru unitatea națională și desăvîrșirea ei în 1918, reflectată în presa botoșăneană. Cunoscut este faptul că Botoșanii nu numai că a participat în toate momentele din istoria țării, dar a dăruit și personalități politice, oameni de cultură a căror activitate a avu o mare rezonanță în istoria României. Credem că nu se poate vorbi despre lupta pentru unitate națională fără a-l aminti pe savantul de renume mondial Nicolae Iorga, născut pe aceste plajuri, fără a-i aminti lucrările, discursurile, fără a aminti versurile lui Mihai Eminescu sau melodiile lui George Enescu — fii ai acestor meleaguri.

În același timp este interesant de subliniat că în această zonă cu o intelectualitate remarcabilă a existat o presă foarte bogată care și în perioada primelor decenii ale secolului al XX-lea a reflectat cu fidelitate întreaga luptă pentru înlăptuirea dezideratului de unitate națională.

Din păcate, astăzi nu se mai păstrează multe colecții ale acestor ziare decît la biblioteca Academiei R.S.R. din București dar și acolo incomplete. Iași și un număr de exemplare disperate la muzeul de istorie din Botoșani. Tocmai de aceea, ni se pare oportun să punem în circuitul public conținutul unora dintre articolele cele mai reprezentative ale presei botoșăne din acei ani.

În lupta pentru înlăptuirea ideii de unitate națională, o vie activitate au desfășurat numeroase societăți culturale ca : „Astra” în Transilvania, Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor în vechea Românie, al cărei președinte era Nicolae Iorga. Iată, de pildă, unul din ziarele vremii „Informații pentru membrii Ligii Culturale” din 1911, nr. 14, care scria că „...menirea Ligii Culturale este menținerea legăturilor de prietenie în marea familie românească și să împiedice adormirea conștiinței naționale”, iar în numărul 7 se vorbea despre „Solidaritatea de neam pregătitoare și cheazăuitoare a idealului românesc de reîntregire a țării în hotarele firești ale graiului”. Deosebite au fost în anii 1917—1918 acțiunile popoarelor din fostele imperii pentru autodeterminarea națională.

Prăbușirea țarismului, victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a răsunat ca o chemare înflăcărată la lupta pentru realizarea aspirațiilor de libertate și autodeterminare a popoarelor lumii. Intensificarea luptelor de eliberare națională, înfrîngerile suferite de Puterile Centrale au constituit un puternic factor al destrămării imperiului austro-ungar.

În mișcarea popoarelor pentru autodeterminare națională și înlăturarea dominației străine se încadrează și lupta poporului român. În

articolul „Glasul unui neam“ publicat în ziarul „Botoșanii“ din 23 octombrie 1918, se arată : „...Popoarele de pretutindeni și mari și mici își ridică cu putere glasul și oer a fi lăsați să se conducă fiecare conform cu firea, nevoile și individualitatea lor. România, deplin conștientă de primejdia ce o amenința a intrat cu hotărîre în acest război, numai sub imboldul nevoilor neamului românesc. Astăzi fruntașii acestui neam își ridică glasul de pretutindeni cerînd recunoașterea dreptului lor. Deputatul Vaida își spune cuvîntul cu curaj și putere în Camera maghiară din Buda-Pesta. Cam același lucru fac și deputații bucovineni în Camera austriacă. În Paris se formează comitete naționale românești din români de pretutindeni spre a susține drepturile neamului lor. În Apus vedem apărînd legiuni de români... În Basarabia, românii transilvăneni, alături de alți frați ai lor duc o spornică luptă de deșteptare națională... o asemenea ridicare de glasuri din atîtea părți nu poate decît să ne bucure și suntem datori să-i dăm tot sprijinul și imboldul cuvenit căci e glasul unui neam în deșteptare și de înfăptuirea celor dorite și cerute atîrnă viitorul nostru, al tuturor, atîrnă rolul ce sîntem chemați să-l jucăm în lume. În fața acestei manifestări a neamului trebuie... în toți românii să bată aceiași inimă, să domneasă aceleași sentimente, să se vadă același suflet, glasul unuia să fie glasul tuturor“.²

În continuare, articolul „Un mare român“ publicat în același ziar sublinia : „...am intrat în acest război sub imboldul celui mai înalt, mai frumos și mai scump ideal, acela al întregirii pămîntului străbun și în cuprinsul acestuia al aducerii neamului românesc într-o stare care să-l facă a trăi prin sine și a ajunge și el un factor puternic în cîmpul civilizațiunii pe care omenirea pășește astăzi cu pași uriași. Pînă acum, Sparta ne-a fost dușmănoasă, am îndurat și îndurăm încă atîtea, că mai nu e popor care să ne întreaacă în suferinți. Dar, cu toate acestea, intrarea în război se impunea și se impunea așa cum s-a făcut. Altminterea era renunțarea la un ideal care de mult stăpînește sufletul românesc, care mai ales, de cîtăva vreme, devenise crezul politic al tuturor românilor“.³ În articolul „Glasurile de la frați“, referindu-se la ecoul stîrnit de cuvîntarea deputatului român Alexandru Vaida în parlamentul de la Budapesta, conchidea : „...S-a spus pentru prima dată așa de frumos, așa de răspicat și cu atîta conștiință națională că : De azi înainte nu mai sîntem naționalități ci națiuni, de aceea : națiunea română din monarhia austro-ungară pretinde afirmarea dreptului său inalienabil și imprescriptibil la viața națională deplină. Și prin glasul deputatului român, sufletul neamului românesc și-a afirmat voința... suntem pe terenul realităților naționale pe care sufletul plămădit pe aceleași dureri și restriști dospit în căldura acelorăși idealuri va impune în dezvoltarea lui unica formă potrivită acestor realități : unirea tuturor românilor într-o Românie mare și frumoasă“⁴.

Mișcarea pentru autodeterminarea românilor din teritoriile aflate sub stăpînire străină a avut un caracter larg, clasa muncitoare, forța cea mai

2 „Botoșanii“, 23 octombrie 1918, p. 2.

3 „Botoșanii“, 23 octombrie 1918, p. 2.

4 Ibidem din 23 octombrie 1918.

înaintată, țărănimea, intelectualitatea, celelalte forțe sociale și politice au dat luptei pentru unire un caracter plebiscitar. După cum este cunoscut, această mișcare a cuprins și masele din teritoriul aflat între Prut și Nistru, desprins de Moldova în 1812 și anexat Rusiei țariste. Așa cum sublinia Nicolae Iorga într-un articol publicat în „Neamul Românesc” că : „În 1812, Basarabia nu s-a pierdut prin luptă, fiii ei n-au stat în câmp deschis înaintea cotropitorilor ca să fugă apoi ori să se dea învinși. Străinii de la Stambul i-au dat în mina străinilor de la Petersburg... astăzi țăranul care n-a cerut pe nimeni și n-a cedat nimic nimănui se ridică și-și cere țara înapoi”⁵.

Mersul ascendent al mișcării revoluționare a accelerat lupta maselor populare. Astfel, după ce la 22 ianuarie — 4 februarie 1918 s-a constituit Republica Moldovenească Independentă, la 27 martie/9 aprilie 1918 Basarabia s-a unit prin voința poporului cu România. Vestea adoptării declarației de unire a declanșat entuziasmul și bucuria maselor populare de pe întreg întinsul patriei. În articolul „Sărbătorirea unirii la Botoșani” publicat în „Neamul Românesc” se arată : „Ziua de 28 martie s-a serbat la noi cu o deosebită solemnitate. Peste tot în oraș filii tricolorul românesc”⁶.

Cu prilejul unirii Basarabiei cu Patria mamă — se arată în telegrama trimisă de corpul didactic din județul Dorohoi către Onisifor Ghibu la Chișinău — învățătorimea din cuprinsul județului Dorohoi își îndreaptă inima și gândul peste Prutul devenit punte de înfrățire și vă urează Dumneavoastră și fraților dumneavoastră învățătorii basarabeni, noroc și spor la muncă pentru luminarea poporului român care în hotarele lui firești, va deveni astfel puternic și fericit”⁷.

Tot în acest scop „la Ateneul Român din Dorohoi, s-a deschis un registru, în care, cetățenii Dorohoiului să-și poată exprima în scris sentimentele lor, cu prilejul sărbătoririi unirii cu Basarabia, răminind aceasta pentru viitor o frumoasă amintire, a sărbătoririi sufletești a mărețului act”⁸.

De asemenea, credem că este important să subliniem faptul că în condițiile în care se întrevedeau zorile reîntregirii Moldovei în granițele străbune apare la Botoșani ziarul intitulat sugestiv „Moldova Veche” care însera pe larg procesul unirii Basarabiei cu România. „Basarabia românească, ascultînd glasul ursitei sale istorice a luat în deplină libertate hotărîrea de a se uni cu patria mamă întregind astfel neamul românesc a cărui luptă seculară pentru unitatea națională deplină capătă astfel de la 1859 și pînă astăzi a doua cunună triumfală, sărbătorind a doua victorie a conștiinței naționale și a principiului naționalităților... Unirea Basarabiei cu România nu este o compensație, cum ar crede unii... ea decurge în chip

5 „Neamul Românesc” din 5 martie 1918, p. 1.

6 Ibidem din 4 aprilie 1918, p. 2.

7 „Primăvara”, Dorohoi an 1 din 10 mai 1918, p. 10.

8 Ibidem. p. 14.

9 „Moldova Veche”, Botoșani, 1 aprilie 1918.

firesc din dezvoltarea conștiinței naționale. De aceea satisfacția noastră pentru acest triumf local al românismului este deplină“⁹.

În provinciile românești din austro-ungaria, vestea victoriei revoluției din Rusia a impulsionat lupta pentru eliberare națională. Marile manifestații și demonstrații organizate în tot cursul anului 1918, participarea întregului popor la cauza unirii a făcut ca, spre sfârșitul anului 1918, încheierea procesului de formare a statului național român unitar să intre într-o nouă etapă de dezvoltare. Destrămarea monarhiei austro-ungare a accelerat lupta pentru unirea Bucovinei cu România. Criticind asupra națională la care era supusă populația românească din Imperiul Austro-Ungar, deputatul socialist G. Grigorovici unul dintre puținii deputați români care au fost admiși în parlamentul de la Viena pe baza legilor nedrepte care defavorizau populația românească majoritară a declarat: „Unirea românilor este un ideal și o țintă pe care o vor urmări românii totdeauna și în veci, în tot momentul și în toate împrejurările. Bucovina trebuie restituită patriei“¹⁰.

La începutul lunii noiembrie, prăbușirea Imperiului Austro-Ungar avea să atingă punctul final. Descompunerea armatei austro-ungare nu mai putea fi oprită. În aceste împrejurări, pentru ziua 15/28 noiembrie 1918 a fost convocat la Cernăuți un congres al reprezentanților populației din Bucovina, congres, care a adoptat hotărârea de unire necondiționată și pentru vecie a Bucovinei în vechile ei hotare cu România.

Unirea Bucovinei cu România a fost sărbătorită cu deosebită însuflețire pe meleagurile botoșănene. S-au lansat manifeste, au avut loc înflăcărâte adunări încheiate apoi printr-un mare miting național. „Ziua de 15 noiembrie — se arată în „Moldova Veche“ — va rămîne ca o zi de înălțare și adîncă simțire patriotică în amintirea concetățenilor noștri. După zile de grea apăsare și griji ale războiului, după atmosfera deprimantă umilită în care am trăit sub cerul plumburiu al păcii de la București, aceasta a fost cea dintîi zi în care bucuria a intrat în casele noastre, a descreștit frunțile și a înflăcărât entuziasmul conștiinței naționale“¹¹. Desfășurarea acestei adunări a început prin plansarea unui manifest prin care cetățenii orașului erau chemați la marea sărbătoare, pentru „a înșește sub ochii noștri“¹².

La ora 10 dimineața erau adunați la biserica Sf. Neculai din Popăuți (sălaș de mărăță reculeg, ere sufiletească, zidit de Ștefan Vodă) o mare părtăși cu toții mîndra bucurie a reîntregirii românismului ce se desăvîr-mulțime de popor, fruntași ai orașului împreună cu o baterie din școala militară de artilerie și elevi ai liceului Laurian. Serbarea, avînd un caracter de mîndră spontaneitate. De la biserică, în corpore, manifestanții au parcurs străzile orașului în cîntece patriotice și urale nesfîrșite... Orașul era pavoazat. La toate balcoanele flutura tricolorul românesc. Se scosese la ferestre covoare și scoarțe naționale. Spectacolul era înălțător. Cortegiul s-a oprit apoi la primărie unde sa-u ținut cuvîntările în fața teatrului

10 „Glasul Bucovinei“, din 11/24 octombrie 1918.

11 „Moldova Veche“, din 15 noiembrie 1918.

12 Ibidem.

Eminescu. Au vorbit : Luca — directorul liceului Laurian în accente pătrunzătoare de înflăcărat patriotism. Apoi C. V. Ficșinescu saluta cu accent mișcător măreția zilelor care ne fac cea mai fericită generație a neamului nostru. Au vorbit apoi profesorii Emil Diaconescu și Nicolau.

Adunarea s-a încheiat prin trimiterea unei telegrame adresate lui Iancu Flondor, președintele Consiliului Național Bucovinean.

„Stîlpîi graniței vitrege ce ne desparte au căzut. Prin glasul dumnea-voastră am primit salutul de frate al dulcei Bucovine. De aceea cetățenii orașului Botoșani, adunați spre a sărbătorii unirea Bucovinei cu patria mamă, vă roagă să fiți interpretul lor pe îngă toată suflarea românească de acolo, mărturisind întreaga fericire și bucurie înlăcrămată ce ne stă-pinește în acest ceas al regăsirii”¹³.

Într-un strîns paralelism cu cele din Bucovina se desfășurau eveni-mentele revoluționare din Transilvania care apropiau deznodămîntul victorios al luptei de veacuri pentru unitate deplină a tuturor românilor. Uriășele manifestații și demonstrații organizate în Transilvania, miile de voluntari înrolați în lupta pentru cauza întregii țări, sprijinul acordat de cercuri din ce în ce mai largi din țară și străinătate exprimau voința de unire a întregii națiuni române. La 31 octombrie 1918 se crează Consiliul Național Român Central ca unic for care reprezenta voința poporului român. Pe întreg teritoriul Transilvaniei s-au constituit consilii naționale și gărzi naționale. La chemarea Consiliului Național Român Central și ca urmare a avîntului revoluționar al maselor, la 1 decembrie 1918 s-au adunat la Alba Iulia peste 100.000 de muncitori, țărani, intelectuali, me-seriași veniți să consfințească actul legitim obiectiv de încheiere a procesului de formare a Statului Național Unitar Român.

Adunarea de la 1 decembrie 1918 a adoptat istorica „Declarație de la Alba Iulia” prin care Marea Adunare Națională a proclamat solemn „Unirea Transilvaniei și Banatului cu România pentru toate veacurile”¹⁴.

Vestea hotărîrii adoptate la Alba Iulia a străbătut ca fulgerul pămîn-tul românesc declanșînd puternice manifestații. Presa din întreaga țară publica istoricele hotărîri adoptate la Alba Iulia.

În Botoșani s-au organizat mari manifestații la vestea încheierii pro-cesului de formare a Statului Național Unitar Român. „Duminică 18 crt. respectiv 1 dec. — scrie ziarul „Botoșanii” s-a oficiat la catedrala locală un te-deum pentru frații noștri din Transilvania, care în aceeași zi erau strînși în congres la Alba Iulia pentru a proclama unirea cu patria. mună“...¹⁵ a treia soră deci care vine și se lipește de trupul patriei mame... — sau în articolul „Toate Trei” publicat în acelaș ziar, se arată : „După Basarabia a venit Bucovina, iar după Bucovina iată vine și Tran-silvania. Toate trei surorile se lipeșc de trupul mamei și ea le ocrotește și duios le strînge la sînu-i, iar noi, care am trăit să vedem înfăptuindu-se acest mare ideal național, noi suntem generația cea mai fericită a nea-

13 „Moldova Veche” din 15 noiembrie 1918.

14 Marea Adunarea Națională întrunită la Alba Iulia în ziua de 1 decembrie 1918 : Acte și documente, vol. 1, p. 14-18.

15 „Botoșanii” din 24 noiembrie 1918.

mului nostru“¹⁶. ...Să ne trăiască și bine-cuvîntați fie acei ce, prin singele lor generos au realizat triumful unității naționale a întregului neam românesc“¹⁷.

Cele cîteva extrase din presa botoșăneană reliefează pregnant analiza conștiințelor românilor, unitatea lor deplină, credința în dreptatea cauzei supreme pentru care au luptat înaintașii țării — Unirea.

Manifestările desfășurate pe aceste meleaguri românești dovedeau cu prisosință adeviziunea lor deplină, faptul că au subscris cu pana cu vorba și cu fapta la înfăptuirea deplină a unității tuturor teritoriilor locuite de români.

Aceste mărturii de presă se adaugă altor și altor materiale — fotografii, cărți, afișe, chemări, obiecte, descoperite sau care se vor descoperi în acest an prin cercetarea ce va fi întreprinsă de către cercetătorii acestui muzeu.

În acest sens dăm conținut aprecierii făcute de secretarul general al partidului tovarășul Nicolae Ceaușescu că: „Alcătuirea statului român național unitar — nu este deci un dar, rezultatul unor conferințe internaționale, ci rodul luptei neobosite duse de cele mai înaintate forțe ale societății, de masele largi populare pentru unire, produsul legic al dezvoltării istoriei sociale și naționale a poporului român“¹⁸.

Unirea al cărui proces s-a desăvîrșit la Alba Iulia la 1 decembrie 1918, a însemnat înfăptuirea firească a năzuinței seculare a poporului român, a visului pentru care au luptat și s-au jertfit numeroase generații de înaintași, procesul legic și obiectiv al însăși dezvoltării istorice.

Înfăptuirea unității statului național român unitar a creat condițiile social-economice pentru dezvoltarea României moderne, a accelerat procesul dezvoltării forțelor de producție, a mișcării revoluționare a clasei muncitoare din țara noastră.

¹⁶ Ibidem, din 11 noiembrie 1918.

¹⁷ Ibidem, din 25 noiembrie 1918.

¹⁸ Nicolae Ceaușescu: „Expunere cu privire la activitatea politică, ideologică și cultural-educativă, de formare a omului nou constructor conștient și devotat al societății socialiste și al comunismului în România“, București, 1976, p. 18.

Nr. inv 3852

Unirea Transilvaniei

Duminică, în 18 decembrie No-
cembrie, s'a proclamat în Alba
Iulia unirea Transilvaniei cu Ro-
mânia.

A cea sora deci, care vine și
se lipsește de trupul patriei-mame?

Să ni trăiască și biră-cuvântul
fie acest ce, prin așele lor gene-
ral, au realizat triumful unității
naționale și integrității neam
românesc.

Serbătorirea Unirii la Botoșani

Ziua de 28 Mart s'a serbat la noi cu
o deosebită solemnitate. Peste tot în oraș
fluturând tricolorul românesc. S'a oficiat un
Te-Deum, la care au luat parte clerul,
oficialitatea și un mare număr de cetă-
țeni.

D. general Rujinski și părintele pro-
topop Al. Simionescu au vorbit cu multă
insuflețire ostașilor.

La defilare au luat parte și școlile
militare de infanterie, cavalerie și artilerie.

Coresp.

MARELE MEETING NAȚIONAL

Botoșanii manifestă pentru alipirea Bucovinei și înlăptuirea idealului național.—Te-Deumul de la biserica Sf. Nicolai a lui Ștefan cel Mare.

Manifestația pe străzi. Discursurile din Piața Primăriei.

Telegramele. Hora.

Ziua de 11 Noiembrie a c. va rămânea ca o zi de înălțare și adâncă simțire patriotică în amintirea concetățenilor noștri. După zilele de grea apăsare și griji ale războiului, după atmosferă deprimantă și umilită în care am trăit sub cerul plumburiu al păcii de la București; această a fost cea dintâi zi în care bucuria a intrat în casele noastre, a descoperit frunțile, și a înflăcărât entuziasmul conștiinței naționale.—Până aici am făcut jefă eroică și lăcută a muncii și durerilor noastre; de aici încolo—aprinzând lămâzia slavei de veci la căpătâiul celor morți pentru neam—avem dreptul să ne bucurăm de strălucirea vremurilor ce trăim, și datorită să întretinem vie candelă sentimentului național, în care trebuie să se închege sufletul României mari.

Din inițiativa unui grup de buni români s'a lansat un manifest, care invita pe toți cetățenii acestui oraș spre a sărbători, în ziua de 11 Noiembrie, alipirea Bucovinei pe care noi vecinii de hotare o cunoaștem atât de bine, și a împărtăși cu toți mândra bucurie a întregirii românismului, ce se desăvârșește sub ochii noștri. Această pioasă praznă se cerea să înceapă cu o slujbă de mulțumire către Atotputernicul, care a susținut tari sufletele noastre în valurile crunte, cu care am luptat mână la acest lăman al furticiei. Și nu putem acum să

rugăciune să aibă loc mai bine în altă parte, de cât în biserica Sf. Nicolai din Popăuți, salăș de măreată reculegere sufletească, zidit de Ștefan Voda.

La ora 10 dimineață era adunată acolo o mare mulțime de popor și furtună și mișcări împreună cu o haterie din secolă militară de artilerie și elevii liceului „Laurian”. Serbarea, având un caracter de mândră spontaneitate, oficialități nu era reprezentată decât prin dl *general Scărlătescu*, comandantul garizoanei.

După lujba religioasă, protoereul județului, *părintele Simionescu*, a purt o cuvântare din care ce pătrund a-dânc în cugete și în suflete, dând tot la lauda și însemnătatea evenimentelor ce se sărbătoreau.

De la biserică, plecând în corpore, în urma liceului, manifestații — cu muzica regimentului 37 în frunte — au parcurs străzile principale ale orașului în cântece patriotice și urale nesfârșite. La cântecele Marsilei publicul de pe străzi saluta în strigăte entuziaste pe sora noastră protectoare Franța. La strigătul înflăcărât al unui cetățean din mulțime: „Iată-sea o-pinca biruitoare!”, publicul a salutat în ovale îndelungate, fluturând hăstiele și palările, bărbăta țărânelor, pe care orașele o cunosc așa de puțin în virtuțile și vrednicia ei.

Orașul era pavoazăt. La toate balcoanele flutura drapelul românesc. Se scosese la ferestre covorul și

Informațiuni

● **Duminică 18 cr.** S'a oficial la Catedrala locuță un Te-Deum pentru frații noștri din Transilvania, cari, în același zi, erau strânși în congres la Alba-Iulia pentru a proclama unirea cu patria mamă.

Au luat parte la această sfântă serbare o mare mulțime de cetățeni din toate straturile sociale.

● Cereii autorității comunale să supravegheze mai deaproape fabricația pâinei, căci brutarii au revenit la vechiul lor obicei de a cerne făina spre a scoate din ea o făină albă, pe care o speculează pe ascuns, iar țărâța o amestecă în pâinea pe care o dau populației.

● Onorabili cari au plecat de la primărie, au avut grija de a goli mai întâi depozitele comunei de zahăr, ulei și petrol, cu care și-au îmbuibat parizanii. Din această cauză orașul suferă de lipsa acestor articole de primă necesitate.

Informațiuni

● **Duminică 11 Noembrie** s'a făcut în orașul nostru o manifestație grandioasă pentru unirea Bucovinei cu patria mamă. După un tedeum oficiat la biserică Sf. Neculai din Popăuși, un cortegiu impozant, format din mulțimea de cetățeni adunați la această sfântă și patriotică serbare, a parcurs străzile orașului în urale nesfârșite și cu muzica militară în frunte. Pe la ora 1 p. m. manifestații s'au oprit în fața primăriei și a teatrului Eminescu, unde s'au ținut mai multe cuvântări înfăcțurate. Au vorbit d-nii: Luca, directorul liceului «Laurian», C. V. Ficșinescu, Emil Diaconescu, D. D. Hangan, Eugenul Nicolai și Alex. Șmelț, fost deputat, care a propus să se expedieze câte o telegramă de omagii M. S. Regelui Ferdinand, M. S. Regelui Maria și d-lui I. Flondor, președintele Consiliului național al Bucovinei.

Telegramele au fost citite de d-l D. Hangan și viu aclamate de manifestați.

După d-l Șmelț a mai vorbit și d-l C. Cucu, după a cărui cuvântare s'a iucins o mare horă în piața primăriei, cu care serbarea s'a sfârșit.

● Din partea Băncii bătoșnene române primim o lungă scrisoare explicativă a cauzelor, cari au împiedecat-o de a procura populației, făcând

ARHEOLOGIE

PALEOLITICUL DE LA MITOC-VALEA IZVORULUI — SPECIFICUL CULTURII ȘI MEDIUL NATURAL

MARIA BITIRI, MARIN CÂRCIUMARU și POMPILIU VASILESCU

Cunoscut încă din 1885 ca localitate în care s-a făcut prima descoperire paleolitică din România ¹, Mitocul a continuat și continuă să fie în atenția geologilor și arheologilor, cei dintii atrași de complexitatea structurii și fenomenelor geologice din zonă, iar cei din urmă de silexurile cu dovezi certe de cioplire intenționată aflate în deschiderile naturale și la suprafața solului în mai multe puncte ².

Descoperirea de la Valea Izvorului o datorăm lui N. N. Zaharia, care în perioada 1952—1956, a întreprins o serie de cercetări arheologice de suprafață în nordul Moldovei, prilej cu care a descoperit silexuri de factură paleolitică la Mitoc, în preajma Izvorului, punct pe care l-a denumit „Dealul Sărăturii” ³.

Așa cum se afirmă în raportul preliminar publicat în 1959, din nevoia „reclarificării primelor descoperiri paleolitice din Moldova”, Institutul de arheologie din București, prin persoana regretatului C. S. Nicolăescu-Plopșor, atunci șeful sectorului paleolitic, a reluat cercetările de pe Prut, înscriind în planul suplimentar de săpături pe anul 1956 un taluz la Malul Galben și un sondaj la Dealul Sărăturii, în colaborare cu N. N. Zaharia ⁴. Materialul recoltat în sondajul adâncit pe o suprafață de 2 mp până la 4,5 mp, a prilejuit autorilor săpăturii delimitarea a șase niveluri de locuire considerate de tip mustertian.

În anul 1963 ne-a fost încredințată continuarea în acest punct, dar săpăturile nu au putut fi reluate decât în 1977.

Obiectivul în discuție este cantonat pe o veche terasă a Prutului, afectată de diverse fenomene geologice specifice zonei. Aceste fenomene au dus la deranjarea și chiar dislocarea parțială a sedimentelor loessoide,

1 Gr. Ștefănescu, Relațiunea sumară de lucrările Biroului Geologic în campania anului 1885, Anuarul Biroului Geologic III, 1, 1885, București, 1888, p. 4-87.

2 N. N. Moroșan, Le pléistocène et le paléolithique de la Roumanie du nord-est, Anuarul Institutului Geologic al României, vol. XIX, 1938, p. 54-60.

3 N. Zaharia, Descoperiri paleolitice în Moldova efectuate între anii 1952—1957, Arheologia Moldovei, I, 1961, p. 11-43.

4 C. S. Nicolăescu-Plopșor, N. N. Zaharia, Cercetările paleolitice din 1956 (IV Mitoc), Materiale V, 1959, p. 34-38.

în special în partea superioară a coloanei stratigrafice, antrenând într-o oarecare măsură și materialele arheologice.

Conform analizei granulometrice (tabelul 1) textura sedimentului ce înglobează resturile arheologice se prezintă astfel : 50—80 cm — sediment lutos-nisipos ; 90—120 cm — depozit nisipos lutos ; 130—320 cm — sediment lutos-slab nisipos.

Dislocarea depozitelor din partea superioară a coloanei stratigrafice a redus adâncimea la care se găsește stratul paleolitic și a făcut ca piese litice specifice acestuia să fie scoase la suprafață sau să fie amestecate între materialele arheologice proprii altor epoci. În aceste condiții stratul paleolitic nu poate fi strict delimitat, piese aparținând acestuia apărând de la suprafața solului și continuând uneori pînă către 4 m adâncime. Ceea ce diferă de la un orizont la altul este frecvența materialelor. În acest sens am constatat trei niveluri cu aglomerări mai evidente, situate aproximativ între 80 și 220 cm adâncime.

Tehnica de cioplire și tipologia materialului provenit din primele două campanii de săpături ne-au atras atenția în special în legătură cu preocupările noastre privind etapa de început a paleoliticului superior⁵ și ne-au determinat să vedem în acest obiectiv nu un musterian obișnuit pentru zona Prutului, ci un complex deosebit de important cu caractere culturale și cronologice specifice. Între materialele descoperite în prima noastră săpătură am sesizat numărul relativ mare de piese denticulate și cu scobituri laterale cunoscute în musterianul din zonă dar, așa cum subliniam într-o notă publicată în 1970, „proporțional, și chiar tipologic, la Mitoc se impun“⁶. Acest element s-a conturat cu mai multă certitudine în ultima campanie și vine să definească un nou aspect cultural paleolitic pe Prutul mijlociu, primul și singurul deocamdată în țara noastră.

La importanța culturală a obiectivului de la Valea Izvorului sîntem acum în măsură să adăugăm precizări stratigrafice și paleoclimatice realizate în urma cercetărilor din 1977. Avem în vedere analizele de polen, granulometrice, de carbonați și determinarea humusului, care permit o nouă viziune asupra stratigrafiei, paleoclimatului și geocronologiei acestui obiectiv.

Analiza polinică cuprinde depozitul dintre 340 și 40 cm. Spectrele polinice inferioare specifice depozitului lutos-nisipos au relevat că sedimentarea s-a produs într-o perioadă rece, stadială. În acest timp în peisajul de tundră care cuprindea aceste locuri existau foarte puțini copaci, printre care arinul, salcia, iar dintre conifere laricele, ienupărul, molidul și foarte rar pinul. În aceste vremuri punctul cercetat de noi nu era ocupat de om.

Ameliorarea climatului începe să se facă simțită odată cu depunerea stratului de la 240 cm adâncime. Peisajul de tundră se schimbă într-unul de silvo-tundră, iar treptat tot mai mult capătă un aspect silvestru, în

5 Maria Bitiri, Începutul paleoliticului superior în România, SCIV, 16, 1965, 1, p. 5-6.

6 Maria Bitiri, Cîteva date cu privire la paleoliticul de la Mitoc—Valea Izvorului, Studii și materiale, III, Suceava, 1973, p. 34.

sensul că existau pîlcuri destul de răzlețe de pădure. Putem spune că depozitul cuprins între 220 și 150 cm s-a depus într-o perioadă caldă, interstadială, considerată ca aparținînd complexului interstadial Ohada. În timpul acestei perioade de încălzire își face simțită prezența omul paleolitic. Prin paralelizările care se pot face între această perioadă de încălzire și cele din Europa centrală și de vest considerăm ca vîrstă a complexului interstadial Ohada cea cuprinsă între 30600 î.e.n. și 26350 î.e.n. Pădurea în aceste vremuri era formată în cea mai mare parte din foioase, între care predominau ulmii. De-a lungul Prutului se dezvoltă mai cu seamă aninul, mesteacănul și salcia.

O nouă răcire a climatului se remarcă odată cu depunerea stratului de la 150 cm adîncime. Condițiile de viață devin foarte aspre mai cu seamă în perioada cînd se sedimenta orizontul de la 130 cm adîncime. Arborii cu frunza căzătoare dispăruseră în cea mai mare parte a lor din împrejurimile obiectivului nostru. Doar din loc în loc, în zonele mai adăpostite se întîlnea izolat cite un tei sau alun. Peisajul acestor timpuri era asemănător aceluia de stepă-tundră. Ulterior acestei faze de răcire climatul cunoaște o nouă ameliorare proprie oscilației climatice Herculane I. La început apar coniferele, cum ar fi pinul și molidul, iar după aceea se dezvoltă din ce în ce mai bine teiul, arțarul, mesteacănul și alți copaci cu frunza lată.

După această perioadă de încălzire condițiile climatice au favorizat, datorită probabil precipitațiilor mai abundente, o serie de procese de spălări ușoare ale sedimentului, ceea ce a determinat deranjarea unei succesiuni normale a depozitului. Pentru aceasta considerăm că depozitul superior adîncimii de 110 cm a suferit unele remanieri ușoare de suprafață, ceea ce ne determină să privim această secvență cu mai multă prudență din punct de vedere stratigrafic. Situația este cu atît mai curioasă cu cît materialele de la acest nivel sînt identice celor de mai jos.

Tab. 1. Analiza granulometrică de la Valea Izvorului

Adîncimea în cm.	FRAȚIUNI GRANULOMETRICE ÎN %										Argilă fizică 0,01 mm	Humus în %	CO ₂ Ca în %
	Nisip grosier				Nisip fin				Praf	Argilă			
	2—0,2 mm	2—1 mm	1—0,5 mm	0,5—0,2 mm	0,2—0,02 mm	0,1—0,05 mm	0,05—0,02 mm	0,2—0,1 mm	0,02—0,002 mm	<0,002 mm			
60—50	6,7	0,0	0,3	6,4	53,3	12,3	29,4	11,6	18,4	21,6	30,8	1,50	11,01
80—70	7,6	0,0	0,3	7,3	52,2	13,2	28,5	10,5	19,3	20,9	30,5	1,15	11,63
100—90	11,8	0,0	0,5	11,3	42,5	12,8	26,1	13,6	16,5	19,2	29,6	0,74	15,24
130—120	4,9	0,0	0,3	4,6	49,3	12,4	29,6	7,3	23,6	22,2	32,2	0,37	24,35
160—140	2,1	0,0	0,0	2,1	52,6	9,9	39,6	3,1	23,3	22,0	31,7	0,42	23,29
190—180	1,8	0,0	0,1	1,7	51,7	14,5	31,8	5,4	25,6	20,9	30,7	0,29	17,57
220—200	2,0	0,0	0,0	2,0	48,2	12,8	30,0	5,4	25,4	24,4	36,5	0,20	13,71

Materialul arheologic descoperit în stratul paleolitic în ultimele două campanii constă în exclusivitate din piese litice.

Materia primă o constituie cremenea cretacică albastră, patinată în alb, aflată în depozit natural în imediata apropiere, între calcarele de la baza terasei, scoase la zi de eroziunea provocată de pîrîrul Ghireni și apele Izvorului.

Nu s-au descoperit resturi faunistice și nici vetre de foc, deși sînt mai multe piese calcinate.

Marea majoritate a materialului o constituie deșeurile de cioplire de toate categoriile (așchii de decorticare, spărturi, bucăți de cremene sparte și abandonate din cauza concrețiunilor calcaroase aflate în interiorul lor, așchii de cioplire de toate mărimile), care se ridică la 82,48%, procentaj ce plasează de la început obiectivul nostru în rîndul atelierelor de producție a uneltelor de piatră. Din totalitatea materialelor descoperite am selecționat un număr de 1105 piese tipice (17,52%) care constau din 123 de nuclee, 521 de lame, 461 de așchii bine definite și unelte. Marea majoritate a nucleelor o constituie cele prismatice cu unul și două planuri de lovire. Între așchii numai 27,33% au planuri de lovire largi, expresive, care se înscriu în categoria celor drepte, fațetate și diedre. În rest, atît așchiile, cît și lamele au planul foarte mic. Formele așchiilor sînt în general neregulate, între ele însă un procent de 12,58% au caractere „Levallois” distincte. Dimensiunile pieselor sînt medii, cuprinse între circa 5 și 8 cm.

Pieseile retușate întrunesc 260 exemplare (4,12% din totalul materialului descoperit și 22,62% din cel tipic) și constau din 125 lame și așchii denticulate, 35 lame și așchii cu scobituri laterale, 31 gratoare, 16 lame cu creastă, 12 lame și așchii trunchiate, 11 burine, 10 bifaciale, 8 racloare și 7 străpungătoare atipice.

Făcînd o grupare a tipurilor de unelte descoperite la Valea Izvorului constatăm că sînt reprezentate mai bine două grupe tipologice. Prima, și cea mai numeroasă, o constituie piesele denticulate și cu scobituri laterale care întrunesc un procentaj de 61,5% (fig. 1). Cea de a doua grupă este reprezentată de tipuri specifice paleoliticului superior (gratoare, burine, străpungătoare și lame cu creastă), care întrunesc 25%. Pieseile bifaciale sînt puțin numeroase, ele reprezentînd doar 3,85% (fig. 2). Subliniem faptul că marea majoritate a materialului este în stare fragmentară, piesele întregi întrunind numai 24,98%.

Un element important în analiza noastră îl constituie tehnica de retușare care prin caracterul ei mărunț, strict marginal și discontinuu de cele mai multe ori, constituie una din caracteristicile acestui obiectiv.

Uneltele denticulate și cele cu scobituri laterale sînt cioplite pe așchii și lame care nu se înscriu întotdeauna în categoria celor cu forme bine conturate, determinabile, fapt ce dovedește că ele au avut o importanță funcțională determinată și imediată. Între acestea amintim și descoperirea unei lame așchiare întregi cu alveolări bilaterale retușate în partea inferioară și așchieri suplimentare de subțiere a celor două capete, care

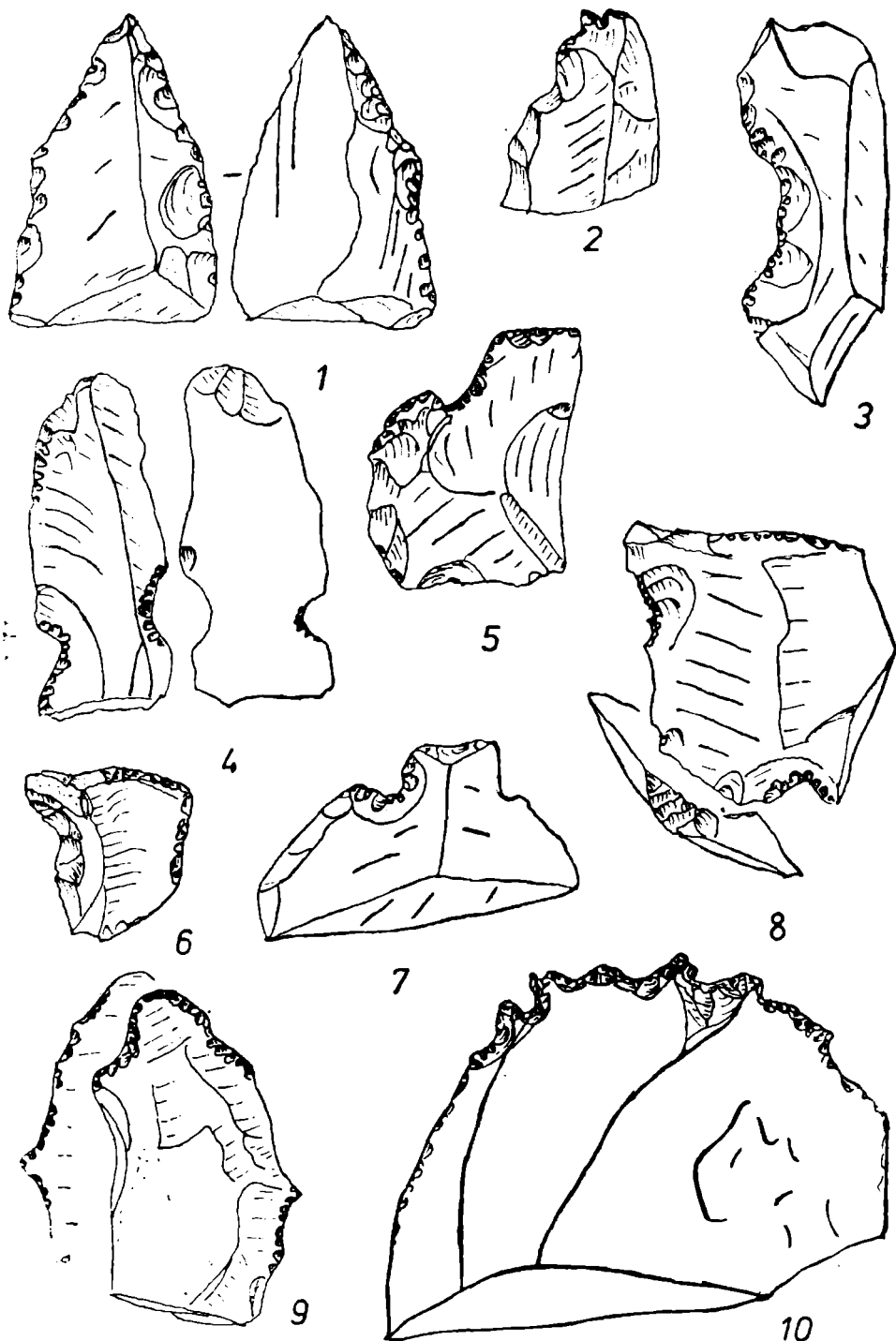

FIG. 1 Mitoc—Valca Izvorului. 1—10 piese de silex.

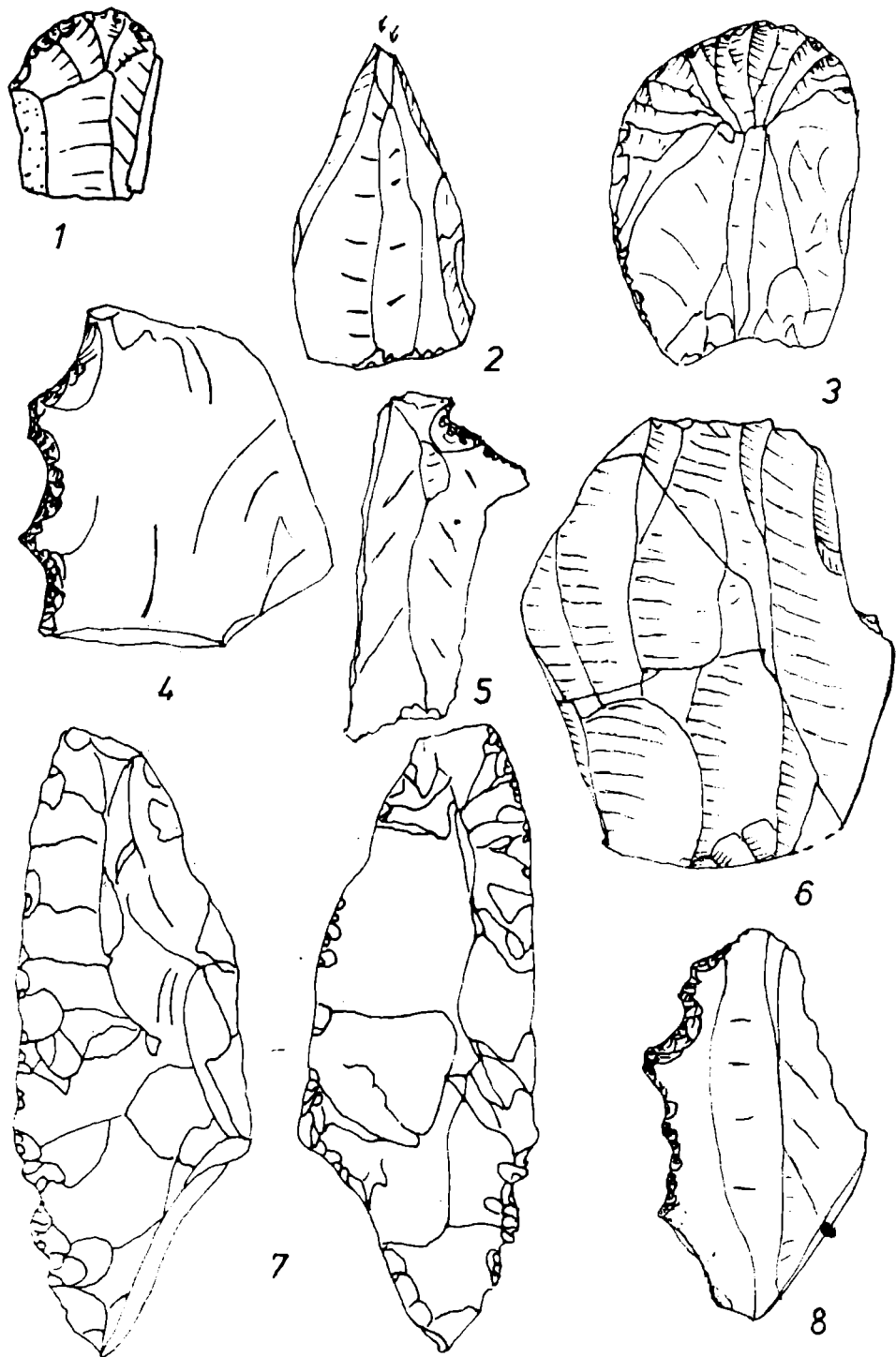

FIG. 2 Mitoc—Valea Izvorului. 1—8 piese de silex.

prin forma ei sugerează figura uni pește (fig. 3). Forma inițială a fost fără îndoială întâmplătoare, dar cioplirea ulterioară și accentuarea aplatizării botului și bifurcării cozii par a fi elemente executate intenționat, în vederea mai bune adaptări a figurii.

Uneltele denticulate și cu scobituri laterale întrunesc și alte elemente funcționale care merită o caracterizare specială după principii tipologice. Studiarea specială la microscop de către S. A. Semenov a unor astfel de piese provenite din locuirea musteriană de peșteră Voronțovo de pe malul caucazian al Mării Negre a dus la identificarea unor striuri regulate ca unelte de răzuit (cuțitoaie) pe materiale fibroase dure, precum și a unor porțiuni lustruite pe capetele ținute între degete (mare și arătător) în timpul lucrului ⁷.

Unele din piesele noastre cu denticulări adânci și cu scobituri laterale privite la microscop nu prezintă striuri ci o tocire uniformă, fapt ce indică folosirea lor la cojirea sau finisarea fibrelor de pe coaja unor copaci (salcie, tei) prezenți în diagrama polinică sau chiar a unor fibre de plante textile cum ar fi probabil cînepa (analiza polinică a relevat, de asemenea, prezența în acea perioadă a familiei *Cannabinaceae*).

Prezența unor astfel de piese în stațiunile musteriene a fost sesizată de F. Bordes care le-a inclus în lista sa tip la numărul 41 și 42 ⁸. Descoperirea unui număr sporit, impunător, de unelte denticulate în complexele musteriene din sudul Franței a dus la separarea unui musterian denticulat în mai multe variante ⁹, a micro-musterianului denticulat în Orientul Apropiat și în Caucaz ¹⁰ și, în sfârșit, în ultimul deceniu la separarea unei variante culturale taiasiano-musterian-denticulată între Prut și Nistru ¹¹. Ultima variantă, reprezentată de stațiuni ca Duruitoarea Veche și Stînca, reprezintă cea mai apropiată analogie, deși nu identică, dacă avem în vedere caracterul microlitic al unei bune părți din inventarul acestor stațiuni.

Numărul mare de stațiuni cu astfel de piese a atras atenția și sînt deja încercări în stabilirea unei tipologii bazată pe delimitarea și caracterizarea elementelor funcționale pe uneltele denticulate și cu scobituri laterale ¹².

Revenind însă la complexul nostru, încercăm o scurtă caracterizare cu încadrarea culturală și geocronologică ce se impune :

1 — Avînd în vedere numărul mare de deșeuri de prelucrare și procentul scăzut de unelte finite întregi, considerăm că sîntem în fața unui atelier de cioplire a uneltelor de piatră care erau înstrăinate.

7 S. A. Semenov, O sledah rabotina mustierskih orudiah iz Voronțovskoi peșceri, MIA, 185, Leningrad 1972, p. 20-24.

8 F. Bordes, Typologie du paléolithique ancien et moyen, Mémoire, 1, Bordesaux, 1961.

9 H. de Lumley, — Woodyear, Le paléolithique inférieur et moyen du Midi méditerranéen dans son cadre géologique, Gallia Préhistoire, V, supplément, vol. II, 1971, p. 363-364.

10 V. P. Liubin, *Mustierskie kulturi Kavkaza*, Leningrad, 1977.

11 N. K. Anisiutkin, *Mustie Pruto-Dnestrovskogo mejdurecia* (autoreferatul tezei de doctorat), Leningrad, 1971.

12 I. I. Korobkov, M. M. Mansurov, K voprosu o tipologii teiaksko-zubceatih indusirii, MIA, 185, p. 55-67.

2 — Componenta tipologică și caracterele tehnicii de cioplire indică un facies cultural specific zonei Prutului mijlociu cu piese denticulate bifaciale și cu un procent foarte ridicat de lame. El reprezintă fie faza cea mai târzie de dezvoltare a musterianului din zonă, fie o nouă cultură care s-a dezvoltat pe baza acestuia la începutul paleoliticului superior, în

FIG. 3 Mitoc—Valea Izvorului, piesă de silix (figură de pește?).

care au predominat uneltele de răzuit și despicat (piese denticulate, cu scobituri laterale, gratoare, burine) și străpungătoarele cu dimensiuni medii, puține racloare și piese cioplite bifacial. Ultimele două tipuri de unelte sînt în procentaj majoritar în musterianul de la Ripiceni, iar cele majoritare de la Mitoc sînt mai puțin numeroase la Ripiceni.

3 — Atelierul de la Valea Izvorului are un caracter complex care rezultă din asocierea prelucrării uneltelor de piatră cu aceea a accesoriilor necesare montării lor în coadă (fișii de mlădițe de salcie, fibre de coajă de tei și fibre de cîneapă etc.).

Încercînd o paralelizare din punct de vedere cronologic între complexul de la Mitoc și alte stațiuni paleolitice constatăm îndelungata persistență a comunităților musteriene pe teritoriul țării noastre și contemporaneitatea lor în fazele târzii de dezvoltare cu cele specifice culturilor paleoliticului superior. Astfel, începutul activității în atelierul de la Valea Izvorului apare contemporan stratului steril ce desparte ultimele două niveluri musteriene (V și VI) de la Ripiceni Izvor¹³, părții superioare a locuirii musteriene din Peștera Curată de la Nandru și Peștera Bordul Mare de la Ohaba Ponor¹⁴ și sfîrșitul locuirii musteriene din Peștera Gura Cheii — Rîșnov¹⁵. Dar, începutul activității la Valea Izvorului este de asemenea sincron locuirilor paleolitice superioare (aurignaciene și parțial chiar celor gravetiene) de la Dîrțu și Bistricioara de pe Valea Bistriței¹⁶. În schimb, le precede pe cele aurignaciene de la Tincova și Românești-Dumbrăvița din Banat¹⁷.

Toate aceste date dovedesc dezvoltarea culturală neuniformă a comunităților paleolitice pe teritoriul României și reliefează odată în plus complexitatea fenomenului ce a dus la stingerea culturilor paleoliticului mijlociu și măsura în care acestea au participat la formarea celor specifice paleoliticului superior, fenomen cu implicații teoretice dintre cele mai dificile, concretizate în raportul dintre omul de Neandertal și Homo Sapiens.

LE PALÉOLITHIQUE DE MITOC—VALEA IZVORULUI TRAITS SPECIFIQUES DE LA CULTURE ET MILIEU NATUREL

Résumé

Les recherches complexes pratiquées dernièrement sur un objectif paléolithique découverte depuis 1956 ont permis des précisions particulièrement importantes, susceptibles d'être résumées comme suit :

1. Il s'agit d'un atelier qui, caractérisent une culture spécifique pour la rivière du Prut au commencement du paléolithique supérieur, avec beaucoup du denticulé et une grande pourcentage de lames, de rares éléments levalloisiens typiques et des éléments bifaciaux.
2. Au point de vue géo-chronologique, l'activité humaine de cet objectif s'est développée dans l'ensemble interstadial Ohaba, parallèle à l'interstadial Arcy—Schliefried B.

13 Alex. Păunescu și colab., Considerații arheologice, geocronologice și paleoclimatice privind așezarea Ripiceni—Izvor, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 5-21.

14 M. Cărciumaru, Cîteva aspecte privind oscilațiile climatului din pleistocenul superior în sud-vestul Transilvaniei, SCIV, 24, 1973, 2, p. 179-205.

15 M. Cărciumaru și V. Glăvan, Analiza polinică și granulometrică a sedimentelor din Peștera Gura Cheii (Rîșnov), SCIVA, 26, 1, p. 9-15.

16 Alex. Păunescu și colab., Semnificația cronostratigrafică și paleoclimatică a unor analize chimice, granulometrice și palinologice în unele așezări paleolitice din Bazinul Ceahlăului. Considerații asupra tipului și caracterului așezărilor, SCIVA, 25, 1-77, 2, p. 157-183.

17 M. Cărciumaru, Studiul paleoclimatic și geocronologic asupra unor stațiuni paleolitice din Banat, în F. Mogoșanu, *Paleoliticul din Banat*, București, 1978.

TEHNICA ȘI TIPOLOGIA UNELTELOR DIN PALEOLITICUL SUPERIOR ÎN REGIUNEA PRUTULUI MIJLOCIU

VASILE CHIRICA

Dintre toate așezările paleolitice descoperite și cercetate pe teritoriul țării noastre, se remarcă acelea din zona Prutului Mijlociu, care, prin întinderea suprafețelor locuite și intensitatea locuirilor umane, contribuie în mare măsură la înțelegerea și cunoașterea tuturor aspectelor epocii respective.

După primele semnalări cu privire la existența unor unelte paleolitice pe terasele Prutului, care datează de la sfârșitul secolului trecut¹, cele dintâi cercetări sistematice au fost întreprinse de geologul și arheologul N. N. Moroșan, rezultatele fiind publicate în întregime în anul 1938².

Începînd din anul 1956, cînd au fost executate sondajele din așezarea de la Mitoc — Malul Galben și Mitoc — Valea Izvorului (Dealul Sărături)³, și apoi din 1961, cînd s-au reluat săpăturile arheologice în marea stațiune de la Ripiceni—Izvor⁴, în aceste așezări sau în alte obiective paleolitice cercetate în ultimii ani s-au descoperit bogate urme de viață umană, datînd de la sfârșitul paleoliticului inferior și pînă în epi-paleolitic.

Locuirile umane din zona Prutului Mijlociu se caracterizează prin complexe de locuire, vetre, ateliere de cioplire, faună. Cea mai importantă

1 Gregoriu Ștefănescu, *Relațiune sumară de lucrările Biroului Geologic în campania anului 1885*, în *Anuarul Biroului Geologic*, III, 1885, București, 1888, p. 26; I. Simionescu, *Constituțiunea geologică a țărmului Prutului din nordul Moldovei*, în *Ac. Rom., Publicațiunile fondului „V. Adamachi“*, II, 1901—1906, București, 1906, p. 13-16.

2 N. N. Moroșan, *Le Pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord-Est*, în *Anuarul Institutului Geologic al României*, XIX, București, 1938, p. 1-160.

3 C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. Zaharia, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956*, IV, Mitoc, în *Materiale*, V, 1959, p. 34-38; idem, *Cercetările de la Mitoc*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 11-23; V. Chirica, *Descoperiri paleolitice în așezarea de la Mitoc (jud. Botoșani)*, în *AM*, VIII, 1975, p. 7-14.

4 Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni-Izvor*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 5-32; idem, *Evoluția uneltelor, armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, E.A., București, 1970, p. 108-119, 146-147; Al. Păunescu, Ana Conea, M. Cărciumaru, Venera Coteanca, Al. V. Grossu, R. Popovici, *Considerații arheologice, geocronologice și paleontologice privind așezarea Ripiceni-Izvor*, în *SCIVA*, 27, 1976, 1, p. 5-21.

categorii de descoperiri o constituie însă uneltele, rezultat conștient al muncii, dovadă incontestabilă a intensei activități economice de cioplire a silexului.

În cele ce urmează vom încerca să stabilim unele caracteristici comune și particularități individuale ale uneltelor din paleoliticul superior, descoperite în așezările din zonă, cercetate prin săpături arheologice: Ripiceni-Izvor și Valea Badelui, Stînca-Ripiceni, Mitoc: Valea Izvorului, Malul Galben, Piriul lui Istrate și Valea lui Stan, Ghireni: Ciritei și Balta Lată, Crasnaleuca — zona Staniștei. Precizăm, însă, că săpăturile de la Ghireni și Ripiceni — Valea Badelui au fost relativ restrinse, iar utilajul litic relativ sărac. De asemenea, materialele identificate la Crasnaleuca și Mitoc-Valea Izvorului se află încă în curs de prelucrare, astfel că aceste descoperiri n-au putut fi luate în considerație la întocmirea listei tipologice pe care am întocmit-o pentru zona Prutului Mijlociu, de aceea ne vom referi în primul rînd la descoperirile de la Mitoc — Piriul lui Istrate, cu referiri și la celelalte stațiuni menționate. În ceea ce privește tehnicile de cioplire, vom face doar sumare considerații, întrucît acestea au fost prezentate în lucrări monografice⁵.

Așezarea aurignaciană de la Mitoc-Piriul lui Istrate se remarcă în-deosebi prin cele 38 ateliere de cioplire, identificate pe o suprafață de circa 300 mp. Dintre acestea, 26 sînt ateliere simple, reprezentate prin acumulări mai mici sau mai mari (între 100 și 1000) de piese litice, în mare majoritate așchii, bulgări și deșeuri de cioplire, și numai 12 ateliere conțin pietre de calcar sau gresie de diferite mărimi, utilizate, probabil, drept nicovale, deoarece pe unele din ele s-au găsit așchii microlitice din silex, rezultate în urma ciopririi, situație înfîlînită și la Ripiceni-Izvor⁶.

Deoarece dispuneau de o cantitate practic inepuizabilă de materie primă de cea mai bună calitate, putem afirma că grupele umane care au populat terasele Prutului în toată epoca paleolitică se ocupau în primul rînd cu cioplirea uneltelor, deosebit de necesare celorlalte activități economice. În acest sens precizăm că în așezarea aurignaciană de la Mitoc-Piriul lui Istrate, în cele șase campanii de săpături arheologice s-au găsit peste 12 500 piese de silex (și numai 6 din gresie), dintre care numai 3601 tipice (în sensul larg al cuvîntului), iar dintre acestea, doar 109 unelte finite.

Tipologic, principalele categorii de piese litice sînt următoarele:

— Nucleele sînt de tip prismatic, piramidal, dar s-au deosebit și nuclee discoidale, globulare sau inoforme, situație identică pentru toate așezările paleoliticului superior de pe teritoriul României sau din regiunile învecinate. De altfel, aceste tipuri (fig. 8/8), alături de nucleele Levallois — de așchii și de lame — sînt considerate de către D. de Son-

⁵ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1970, p. 90-94; R. Feustel, *Technik der Steinzeit*. Weimar, 1973; Michel N. Brézillon, *La dénomination des objets de pierre taillée. IV-e supplément à „Gallia Préhistoire“*, Paris, 1968; F. Bordes, *Considerations sur la typologie et les techniques dans le Paléolithique*, în *Quartär*, 18, 1967, p. 24-55 etc.

⁶ Al. Păunescu, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 8.

neville-Bordes ca fiind tipice pentru paleoliticul superior⁷. De asemenea, au fost întâlnite, ea și în așezarea de la Mitoc-Valea lui Stan⁸, nuclee utilizate și ca percutoare. Precizăm că nu am inclus în această categorie și numeroșii bulgări de silex, unii aflați în diferite stadii de decorticare și de preparare a planului de lovire. Cele mai multe nuclee au un singur plan de lovire, sau două, opuse, iar la Mitoc-Pîrîul lui Istrate, o singură piesă de acest tip are planurile de lovire perpendiculare unul pe altul.

Nucleul reprezintă, deci, prima etapă a transformării materiei prime de către om, în mod conștient, în vederea obținerii uneltelor finite (fig. 2).

— Așchiile (fig. 8/4, 5). Toți specialiștii sînt de acord că o piesă poate fi considerată așchie atunci cînd lungimea sa, considerată prelungirea planului de lovire, este inferioară sau egală cu lățimea (măsurată perpendicular pe axul piesei). Acestea sînt primele produse de debitaj desprinse din nucleul de așchii, în urma ciopririi. Numărul lor este preponderent în proporție de peste 80% în culturile și etapele anterioare paleoliticului superior, dar devine mult inferior în urma mare perioadă a epocii paleolitice. Astfel, la Mitoc-Pîrîul lui Istrate, din numărul total de piese litice, numai 436 pot fi incluse în categoria așchiilor. Dintre acestea, un mare număr au talonul lis, unele chiar punctiform și numai două sînt cu talon fațetat; o singură piesă are doi bulbi de percucie, ambii pe fața sa ventrală, în timp ce exemplarele asemănătoare descoperite în alte așezări paleolitice, prezintă pe avers și revers, în relief, bulbi opuși, la aceeași extremitate a piesei.

Tehnica ciopririi așchiei preconizează utilizarea unui nucleu cu planul de lovire în unghi drept. După extragerea primei așchii, alte două sînt cioplite de o parte și de alta a negativului rămas, a patra fiind extrasă dintr-un plan de lovire opus celei dintîi, reunind crestele mediane ale nucleului, lăsate de desprinderea primelor trei așchii; a cincea piesă va purta pe primul plan de lovire punctul de impact al primei așchii.

— Așchiile lamelare, piese prin al căror raport lungime-lățime fac trecerea de la așchii la lame, se află un număr ceva mai mare — 467 — în așezarea cercetată. În așezările-atelier sau în acelea cu mai multe ateliere de cioprire, așchiile lamelare se găsesc în proporții diferite, dar lipsesc aproape în întregime în stațiunile fără ateliere de cioprire (fig. 6/9).

— Lamele (fig. 6/7; fig. 7/4, 7-8; fig. 8/6) sînt piesele a căror lungime atinge sau depășește dublul lățimii. Numeroși specialiști din Europa s-au ocupat de stabilirea diferitelor criterii ale raportului lungime-lățime, propunînd mai multe formule pentru acest calcul⁹. Acest produs al debitajului apare și în perioadele anterioare paleoliticului superior, dar în proporție mult mai redusă. La Mitoc-Pîrîul lui Istrate numărul total al lamelor, recoltate din ateliere și din stratul de cultură este de 2419, dintre care 633 microlitice (pînă la 3-3,5 cm), 1670 mijlocii (între 3-3,5 și 7-7,5

7 D. de Sonnevill-Bordes, *Le Paléolithique supérieur en Périgord*, Bordeaux, 1960, p. 20.

8 Magda Istrati, *Locuri paleolitice și epipaleolitice de la Mitoc-Valea lui Stan*, ms.

9 Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 100.

cm) și numai 61 macrolitice (peste 7,5 cm). În afara acestui atît de mare număr de lame simple, au fost găsite 57 lame cu creastă (fig. 6/7 ; fig. 8/6). Aceste piese au fost realizate prin cioplirea indirectă (percuția indirectă), caracteristică îndeosebi paleoliticului superior, dar care s-a utilizat și în perioadele următoare. F. Bordes consideră, pe baze experimentale proprii, că această tehnică consta în pregătirea unui plan de lovire oblic față de axul lung al nucleului. Cele două laturi erau preparate în scopul obținerii unei creste mediane. Concomitent, erau pregătite marginile planului de lovire prin mici rețușe. Între nucleu și percutor se interpunea „daltă” (chasse-lame, poussoir), din lemn tare, os, corn de ren sau cerb, în unghiul planului de lovire, dar înclinată mult pe spate. Lovitura dată, bine plasată, permitea detașarea primei lame cu creastă. Pentru următoarea lamă, se freca cu o pietricică marginea planului de lovire mai sus de locul primei detașări, înlăturîndu-se o serie de mici așchii, și pentru distrugerea părții superioare, ieșite în afară, care reprezenta negativul de deasupra bulbului de desprindere a primei lame. „Daltă” se așeza ceva mai sus de creasta lăsată de prima detașare, iar lama nouă avea o față netedă, pe suprafața dorsală constatîndu-se negati-vele desprinderilor pentru prepararea nucleului. Uneori, dacă nucleul avea o formă potrivită, suprafața de desprindere nu mai era pregătită special, dar în acest caz primele lame (destul de des întîlnite în aproape toate așezările paleolitice) erau acoperite cu cortex pe suprafața dorsală. Lamele aveau un talon larg, nu prea gros, iar uneori acesta era punctiform¹⁰. Dintre toate lamele din așezarea menționată mai sus, care păstrează talonul (fig. 1), numai două au talonul fațetat, la toate celelalte acesta fiind lis sau punctiform (fig. 5).

Pentru a încheia această categorie de produse primare de debitaj, precizăm că la Ripiceni-Izvor au fost găsite și așchii de aspect mousterian, alături de inventarul litic specific Aurignacianului, iar la Mitoc-Malul Galben au fost identificate cîteva lame de tip Levallois. În ceea ce privește raportul așchie — așchie lamelară — lamă, acești termeni sînt adesea confundați sau nu sînt luați în considerație la întocmirea listelor tipologice.

În toate stațiunile paleoliticului superior uneltele finite se găsesc într-o mare varietate de tipuri și forme. Cercetările din zona Prutului Mijlociu au adus reale contribuții nu numai la cunoașterea vieții grupelor umane, a mediului, ci și a activității economice de cioplire a uneltelor, a tehnicilor utilizate și a inventarului litic.

Spre deosebire de celelalte așezări din zonă, la Mitoc-Pîrîul lui Isstrate cea mai numeroasă categorie de unelte o constituie burinele, cu un procentaj de 28,45% din totalul de 109 piese finite, în timp ce la Mitoc-Valea lui Stan procentajul lor este de numai 8,69%, iar la Ripiceni-Izvor, de 5,06%¹¹. Principalele categorii de burine din așezările zonei cercetate sînt acelea de tip diedru (drept, déjeté, de unghi, multiple), de unghi

¹⁰ F. Bordes, *Etude comparative des différentes techniques de taille du silex et des roches dures*, în *L'Anthropologie*, 51, 1947, p. 18 ; Al. Păunescu, *op. cit.*, 1970, p. 92 ; Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 76-77.

¹¹ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1970, p. 118-119.

și pe trunchiere (dreaptă, oblică, și concavă), întâlnite îndeosebi la Ripiceni-Izvor. La Mitoc-Pîrîul lui Istrate lipsesc burinele diedre-déjeté, de unghi și multiple, precum și acelea pe trunchiere dreaptă, iar la Stînca-Ripiceni apare în plus burinul „busqué” și cel nucleiform (identificat și la Pîrîul lui Istrate).

Primele burine au apărut, pe teritoriul Europei, încă din Acheulean¹². A. Cheynier consideră că burinul este doar un unghi diedru, obținut intenționat pe muchia unei piese, prin una sau mai multe lovături date în acest scop. Pentru aceasta, piesa respectivă era sprijinită pe o nicovală cu partea unde trebuia să se realizeze unghiul și, printr-o lovitură bine dată, se detașa o spărtură mai mică sau mai mare, numită lamă sau lamelă „coup de burin”¹³, unghiul rezultat constituind partea activă a piesei (fig. 4 ; fig. 6/2, 3-5 ; fig. 7/2, 6 ; fig. 8/1).

Prin intensificarea cercetărilor, aceste piese au fost luate tot mai mult în considerație, stabilindu-se criterii diferite de analiză, pe baza cărora s-au întocmit clasificări la fel de diverse¹⁴.

— Gratoarele reprezintă categoria cea mai numeroasă de unelte descoperite în așezările aparținând paleoliticului superior din zona Prutului Mijlociu, aflându-se în proporție de 40,22% la Mitoc-Valea lui Stan, 23,88% la Mitoc-Pîrîul lui Istrate și 21,52% la Ripiceni-Izvor, în celelalte stațiuni ele fiind în număr mult mai mic. Ca și în cazul burinelor, cele mai multe tipuri de gratoare s-au găsit tot la Ripiceni-Izvor, dintre care, cele mai numeroase sînt (în toate așezările din zonă) gratoarele simple, cu partea activă convexă, lipsind gratoarele pe lamă aurignaciană și „à museau plat” din Lista-tip.

Gratoarele de la Mitoc-Pîrîul lui Istrate sînt, în mare majoritate de tipul simplu, convex, pe lamă (fig. 6/1, 4 ; fig. 7/3 ; fig. 8/2-3, 7).

Dintre uneltele combinate, mai des apare gratoarul-burin și gratoarul-străpungător (Ripiceni-Izvor, Stînca-Ripiceni, Mitoc : Pîrîul lui Istrate și Malul Galben), iar la Mitoc-Pîrîul lui Istrate mai apare răzuitorul-burin (fig. 6/6), piesă neinclusă în Lista-tip a uneltelor din paleoliticul superior, întocmită de D. de Sonneville-Bordes și J. Perrot¹⁵. Tot în această stațiune s-au mai identificat două gratoare-burin, cu ambele părți active la partea distală a lamelor, burinul fiind realizat prin fracturarea piesei în timpul retușării gratoarului.

Alte tipuri de unelte finite, cu o pondere mai mică în utilajul litic al așezărilor din zona cercetată sînt străpungătoarele, prezente la Ripiceni-Izvor, Mitoc-Pîrîul lui Istrate, Ghireni-Balta Lată, Stînca-Ripiceni, Mitoc-Malul Galben și Valea lui Stan.

— Răzuitoare (racloarele), simple sau duble, a căror prezență în paleoliticul superior este considerată ca fiind o continuare a tradiției tehnice și tipologice mousteriene, deoarece apar îndeosebi la partea inferioară a locuirilor aurignaciene (Ripiceni-Izvor, Mitoc-Pîrîul lui Istrate) sau în

12 F. Bordes, *Le Paléolithique dans le monde*, Paris, 1968, p. 125.

13 A. Cheynier, *Les burins*, in *B.S.P.F.*, LX, 11—12, 1965, p. 791.

14 Michel N. Brézillon, *op. cit.*, p. 165-191.

15 Denise de Sonneville-Bordes, *La Préhistoire Moderne*, ed. a II-a, Périgueux, 1975, p. 68.

Aurignacianul inferior (Mitoc-Valea Izvorului), sînt prezente la Mitoc-Pîrîul lui Istrate în număr destul de mic (fig. 6/8). Două sînt realizate pe nuclee, un altul este de tip dublu biconvex, pe aşchie lamelară din gresie, iar altele, pe aşchii mijlocii din silex. Tot în această aşezare, la baza straturilor de cultură a fost găsit un vîrf din gresie, retuşat pe ambele laturi în porţiunea distală; la Ripiceni-Izvor a fost identificat un vîrf moustierian cu talon faţetat, precum şi trei vîrfuri de tip Levallois.

— Lamele aurignaciene (descoperite în număr mare la Ripiceni-Izvor), retuşate parţial sau total, piesele cu scobituri retuşate sau denticulate se găsesc în număr mai mic sau mai mare în toate aşezările Prutului Mijlociu. Trebuie să precizăm că, prin marele număr de denticulate, aşezarea de la Mitoc-Valea Izvorului se individualizează printre celelalte staţiuni din regiunea luată în studiu.

Considerate piese directoare în Gravettianul est- şi central-european şi în Perigordianul din vestul şi centrul Europei, lamele şi lamelele de tip „à bord abattu” sau „à dos abattu”, precum şi vîrfurile „La Gravette” au fost descoperite în nivelurile gravettiene de la Ripiceni: Izvor, Stînca şi Valea Badelui, Crasnaleuca, dar şi în aşezarea de la Mitoc-Pîrîul lui Istrate, pe care le considerăm ca reprezentînd primele elemente de tehnică gravettiană care apar, ca şi în unele aşezări de pe terasele Bistriţei (zona Ceahlău), încă de la sfîrşitul primei etape (= culturi) a paleoliticului superior.

O altă categorie de piese tipice o constituie bifacialesle, descoperite în număr mai mare la Mitoc-Valea Izvorului¹⁶ şi mai mic la Ripiceni-Izvor¹⁷; la Mitoc-Pîrîul lui Istrate s-a găsit doar un disc bifacial.

În toate perioadele şi culturile epocii paleolitice, pe spaţii geografice foarte largi, tehnicile de cioplire a uneltelor au fost, cu unele excepţii, aceleaşi: percuţia directă, percuţia indirectă şi presiunea, fiecare cu mai multe variante de realizare practică. Cunoaşterea acestor tehnici a fost aprofundată de cei mai mulţi dintre specialiştii pe baze experimentale proprii. Astfel, R. Feustel consideră că prin percuţia indirectă se pot executa 200 lovituri pe minut, în timp ce prin presiune sînt posibile doar 40, aceasta din urmă solicitînd şi un efort fizic considerabil mai mare¹⁸; F. Bordes s-a ocupat îndeosebi de cioplirea indirectă, precizînd că acest mod de prelucrare constă în realizarea unui plan de lovire oblic faţă de axul lung al nucleului, o condiţie a uşurării muncii de cioplire fiind tratarea termică a silexului, în urma căruia acesta căpăta o granulaţie mai fină prin pierderea apei¹⁹. La rîndul său, S. A. Semenov consideră că retuşarea prin presiune se putea realiza şi prin folosirea nu-

16 M. Bitiri, *Cu privire la începuturile paleoliticului superior în România*, în SCIV, 16, 1965, 1, p. 5-16; idem, *Consideraţii asupra prezenţei unor forme de unelte bifaciale în aşezările paleolitice din România*, în SCIV, 16, 1965, 3, p. 431-448; idem, *Cîteva date cu privire la paleoliticul de la Mitoc-Valea Izvorului*, în *Studii şi Materiale*, Istorie, III, Suceava, 1973, p. 27-36.

17 V. Chirica, *Piese bifaciale din paleoliticul superior descoperite în regiunea de nord a Moldovei*, în SCIV, 24, 1973, 1, p. 93-102.

18 R. Feustel, *op. cit.*, p. 98-102.

19 F. Bordes, *op. cit.*, în *L'Anthropologie*, 51, 1974, p. 18; idem, *Essai de classification des industries moustériennes*, în B.S.P.F., 50, 1953, p. 457-466.

Tabelul I

Tipurile de unelte identificate în așezările din zona Prutului mijlociu, după Lista-tip. A — Ripiceni-Izvor; B — Stinca-Ripiceni; C — Ripiceni-Valea Badelui; D — Mitoc-Pirul lui Istrate; E — Mitoc-Malul Galben; F — Mitoc-Valea Izvorului; G — Mitoc-Valea lui Stan.

Nr. crt. din Lista—tip	A	B	C	D	E	F	G
1	+	+	—	+	+	+	+
2	+	—	—	+	+	+	+
3	+	—	—	+	—	—	+
4	+	—	—	+	—	—	+
5	+	+	—	+	—	—	—
7	+	+	—	—	—	—	+
8	+	—	+	+	—	—	+
9	+	—	+	—	—	—	—
10	+	—	—	—	—	—	+
11	+	+	—	+	+	—	+
12	+	—	—	—	—	—	+
13	+	+	—	—	—	—	—
15	+	+	—	+	—	—	—
16	+	+	—	+	+	—	—
17	+	+	—	+	—	—	+
21	+	+	—	+	—	—	—
23	+	—	—	+	+	—	+
27	+	—	—	+	+	+	+
28	+	—	—	—	—	—	—
29	+	+	—	—	—	—	—
30	+	+	+	+	+	+	+
31	+	—	—	—	+	—	—
32	—	+	—	—	—	—	—
34	+	+	—	—	—	—	—
35	+	+	—	+	—	—	+
36	+	—	—	+	—	—	+
40	+	—	—	—	—	—	—
41	+	—	—	+	—	—	—
43	—	+	—	+	—	—	—
48	—	+	+	—	—	—	—
50	+	—	—	+	—	—	—
56	+	—	—	—	—	—	—
49	—	+	—	+	—	—	—
60	+	—	—	—	—	—	—
65	+	—	—	+	+	—	—
66	+	—	—	—	—	—	—
67	+	—	—	—	+	—	—
69	+	—	—	—	—	—	—
71	—	+	—	—	—	—	—
74	+	—	—	+	+	+	+
75	+	—	+	+	+	+	+
77	+	—	+	+	—	+	—
83	+	—	—	—	—	—	—
85	+	—	+	+	+	—	—
86	+	—	—	—	—	—	—
88	+	—	—	+	—	—	—
89	+	—	—	—	—	—	—
90	+	—	—	—	—	—	—
92	+	+	+	+	+	+	+

mai a mîinilor, iar cioplirea prin presiune pectorală se putea face și fără ca nucleul să fie ținut cu picioarele, în acest caz el fiind așezat pe o „nicovală” și sprijinit cu mîna stîngă, iar cu cea dreaptă mînuindu-se „dalta” pentru despicat, prinsă într-o coadă de lemn²⁰.

Tehnica cioplierii prin presiune era utilizată îndeosebi pentru realizarea retușelor, pentru transformarea unei așchii, lame, vîrf în unealtă finită, deși uneori acestea se puteau ciopli și prin percuție. Prin retușe, deci prin detașarea unor mici desprinderi pe marginile piesei, i se aduceau rectificări (se atenuau sau se suprimau marginile tăioase) în scopul realizării părții active. Relativ la retușe (fig. 3), F. Bordes consideră că o unealtă paleolitică are trei tipuri de retușe: 1) retușe de fasonare, care transformă piesa în unealtă finită; 2) retușe de acomodare, care distrug marginile tăioase ce ar putea răni mîna; 3) retușe de folosire, rezultat al utilizării sale în procesul muncii²¹.

În ceea ce privește stilul și tehnologia de prelucrare a uneltelor, este dificil de întocmit scheme sau criterii fixe, întrucît, orice cioplitor al pietrei, în momentul fabricării uneltelor le dădea acestora, involuntar, trăsături particulare, în funcție de natura materiei prime, maniera de cioplire, experiența sa practică etc. M. Lenoir definește stilul ca un ansamblu de trăsături caracteristice unui obiect — rezultat al muncii — în epoca respectivă²².

Evident, stilul litic nu reprezintă numai personalitatea celui care cioplea uneltele, ci și trăsăturile unei epoci bine determinate, stadiul cunoștințelor și experienței unei anumite colectivități umane în perioada respectivă. Astfel, în cadrul aceluiași grup uman și al aceleiași perioade a epocii paleolitice, uneltele au fost realizate în manieră personală, dar fiecare unealtă cuprinde, în general, trăsăturile caracteristice grupului sau perioadei. Trebuie să mai luăm în considerație și apariția unor tipuri de unele datorate împlinirii precum și gradul diferit de inventivitate al fiecărui „meșter” specializat în făurirea uneltelor. Acelor două elemente li s-ar putea datora apariția gratoarului și burinului încă în Acheuleanul din vestul Europei²³, în timp ce în alte regiuni geografice cele două unelte apar în Mousterian, dar fac serie începînd din paleoliticul superior, sau prezența unor vîrfuri aziliene la Ripiceni-Izvor, precum și apariția unor lame „à bord abattu” în Aurignacianul de la Mitoc-Pîrîul lui Istrate sau de pe valea Bistriței.

M. Lenoir consideră că sînt foarte multe criterii care ar trebui luate în considerație pentru punerea în evidență a unui stil de cioplire, dintre care, mai importante ar fi:

- grosimea și lățimea talonului;
- dimensiunile pieselor rezultate prin cioplire;
- unghiul format de talon cu fața ventrală a piesei;

20 S. A. Semenov, *Pervobytnoja tehnika*, în *M.I.A.*, 44, 1957 fig. 5/2 și fig. 11/2.

21 F. Bordes, *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, Paris, 1961, p. 8-10.

22 M. Lenoir, *Style et technologie lithique*, în *B.S.P.F.*, 22, 1975, 2, p. 46.

23 Denise de Sonneville-Bordes, *L'âge de la pierre* (Coll. Que sais-je ?, nr. 948), Paris, 1965, p. 49-54.

— modul de preparare a planului de lovire²⁴.

Evident, aceste criterii depind direct de tehnica folosită, dar stilul și modul de utilizare sînt intim legate între ele în măsura în care folosirea unor tehnici pentru cioplirea uneltelor ar contribui, la evidențierea unor caracteristici stilistice bine determinate.

TECHNIQUE ET TYPOLOGIE DES OUTILS DU PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR DANS LA RÉGION DU PRUT MOYEN

Résumé

De tous les établissements paléolithiques découverts et recherchés sur le territoire de la Roumanie se font bien remarquer ceux de la zone du Prut moyen, qui, par l'intensité de l'habitat humain, contribuent à la connaissance et la compréhension de cette époque, du mode de vivre et des activités économiques.

L'habitat humain de cette zone est caractérisé par ses complexes : habitations, foyers, ateliers pour l'éclatement, restes fauniques.

La catégorie la plus importante des découvertes est représentée toutefois par les outils, résultat du travail conscient et intensif de l'éclatement du silex.

L'auteur a établi certains traits communs ou caractéristiques des outils des établissements recherchés par des fouilles plus intensives : Ripiceni — Izvor, Ripiceni — Stînca, Mitoc — Pîriul lui Istrate, Mitoc — Valea Izvorului et Mitoc — Valea lui Stan.

Parmi ces établissements se distinguent l'habitat aurignacien de Mitoc — Pîriul lui Istrate, par les 38 ateliers pour l'éclatement du silex, découverts sur une surface d'environ 300 m² ; la station de Ripiceni — Izvor, par la richesse de l'outillage lithique, et celle de Mitoc — Valea Izvorului, par le grand nombre des pièces bifaces denticulées par rapport aux autres types d'outils.

La station de Ripiceni — Izvor, située sur la terrasse inférieure du Prut, a supérieur (Aurignacien et Gravettien) ; la grotte de Stînca — Ripiceni a été habitée été habitée au Paléolithique moyen (Moustérien), mais aussi au Paléolithique seulement à l'Aurignacien et au Gravettien ; les habitats de Mitoc — Valea Izvorului datent de l'Aurignacien inférieur et ceux de „Pîriul lui Istrate“ et de „Valea lui Stan“ appartiennent, par la technique de l'éclatement et les types des outils, à l'Aurignacien avec des influences gravettiennes.

Les principales catégories des outils, identifiées dans les stations recherchées, présentent les types suivants :

— les nucléi, de type prismatique ou pyramidal, à un ou deux plans de percussion, et aussi des nucléi discoïdes ou globulaires, dont quelques-uns utilisés aussi comme percuteurs. Un seul exemplaire, découvert à Mitoc — Pîriul lui Istrate, a les deux plans de percussion perpendiculaires.

— les éclats, les éclats lamellaires et les lames, dénommés par l'auteur produits primaires de débitage, ont le talon lisse et seulement quelques-uns à talon dièdre. À Ripiceni — Izvor on a trouvé aussi des éclats d'aspect moustérien.

²⁴ M. Lenoir, *op. cit.*, p. 47.

— Les grattoirs prédominent dans toutes les stations recherchées, à l'exception de celle de Mitoc — Pîriul lui Istrate, où les burins ont la prépondérance. Dans la zone du Prut moyen ont été identifiés presque tous les types des grattoirs établis dans la liste typologique des outils du Paléolithique supérieur dressée par Denise de Sonnevile — Bordes et J. Perrot.

— Les burins prédominent seulement à Mitoc — Pîriul lui Istrate. Comme types, on rencontre les burins dièdres (droit, déjeté, d'angle), multiples, sur troncature ou nucléiformes. A Stîncea — Ripiceni a été identifié aussi le burin bosqué.

— Les grattoirs — burins, les perçoirs — grattoirs ou le racloir — burin sont en exclusivité les outils doubles découvertes dans la zone recherchée. À Mitoc — Pîriul lui Istrate ont été identifiés deux grattoirs — burins aux deux côtés actifs à la partie distale des lames, ce burin étant réalisé par la fracture pendant qu'on retouchait le grattoir.

— D'autres types d'outils, dont le poids est moindre dans les stations recherchées, sont les perçoirs, les racloirs (simples ou doubles), les pointes moustériennes ou Levallois (à Ripiceni — Izvor), les lames aurignaciennes ou à retouches partielles, les lames et lamelles à bord abattu, les pointes de la Gravette et les bifaces.

L'auteur fait certaines considérations sur les techniques de l'éclatement, ainsi que sur le style du débitage, qui représente non seulement les traits d'une époque bien déterminée et d'une culture paléolithique ou d'un groupe culturel, mais aussi la marque personnelle du travailleur du silex, sa manière propre à réaliser par l'éclatement les outils nécessaires à tout le groupement.

L'auteur considère que l'étude du style et de la technologie lithique spécifiques d'une époque ou d'une culture doit envisager non seulement le niveau de ces connaissances atteint par la société respective, mais aussi la nature de la matière première dont elle disposait.

De ce point de vue, les groupements humains établis sur les terrasses du Prut à l'époque paléolithique ont bénéficié, outre le milieu écologiques très favorable, d'innombrables quantités de silex crétacique de très bonne qualité, de sorte que la facture technique des outils était tout à fait remarquable.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Parties de la pièce : 1, avers (dos, face supérieure) ; 2, revers (face d'éclatement, face inférieure) ; a, talon (plan de frappe) ; b, nervure, arête ; c, cône et conchoïde (bulbe de percussion) ; d-e-f, partie proximale, mésiale et distale ; 3, section de la pièce ; 4, burin ; g, biseau ; h, facette (chaufrein) ; 5, pointe pédonculée ; j, limbe ; k, pédoncule (soie, languette) ; l, cran ; m, aileron (barbe, barbelure) ; 6, grattoir ; i, front. (d'après M. N. Brézillon).

Fig. 2. Types de nucléus à lames, d'après G. et A. de Mortillet : 1, prismatique à un plan de frappe ; 2, prismatique à deux plans de frappe opposés ; 3-4, nucléus conique ou pyramidal.

Fig. 3. Types de retouches : a-b, en écaille ; c, sub-parallèle ; d, parallèle ; e, écailleux scalariforme (d'après F. Bordes) ; f, aurignacienne (d'après J. Bouyssonie) ; g, abrupte normale ; h, abrupte sur enclume (croisée) (d'après J. Tixier) ; i, plano-convexe ; j, couvrante transversale parallèle ; k, oblique parallèle (en écharpe) ; l, chevrons ; m, continue

et discontinue proximale, mésiale et distale, directe ; n, inverse ; o, alterne ; p, alternante (d'après M. N. Brézillon).

Fig. 4. Esquisse systématique de la taille des burins (d'après R. Feustel).

Fig. 5. La technique lamellaire ; esquisse systématique des différents stades de la taille des lames (d'après R. Feustel).

Fig. 6. Mitoc — Piriul lui Istrate. Outils en silex : 1, 4, grattoirs convexes ; 2-3, burins dièdres ; 5, burin d'angle sur troncature concave ; 6, burin-racloir ; 7, lame à crête ; 8, racloir double ; 9, éclat lamellaire de décortication.

Fig. 7. Mitoc — Piriul lui Istrate. Pièces en silex : 1, lame retouchée ; 2, burin sur troncature oblique retouchée ; 3, grattoir convexe ; 4, 7-8, lames sans retouches ; 5, lame macrolitique à encoche ; 6, burin dièdre.

Fig. 8. Mitoc — Piriul lui Istrate. Pièces en silex : 1, burin dièdre ; 2-3, 7, grattoirs convexes ; 4-5, éclats nonretouchés ; 6, lame de décortication à crête ; 8, nucléus prismatique.

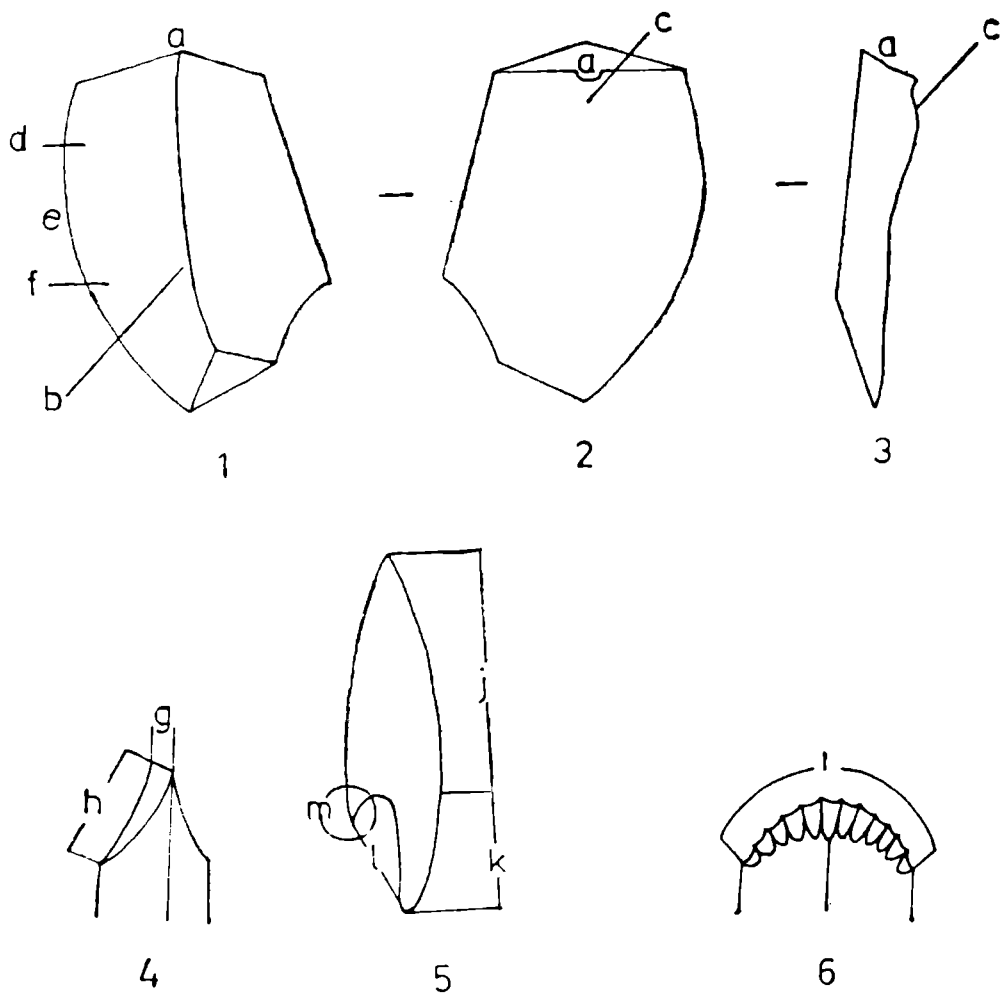

Fig. 1 Părțile piesei. 1, avers (dos, fața superioară); 2, revers (fața de așchiere, fața inferioară); a, talon (plan de lovire)-; b, nervură, creastă; c, conul și concoidul (bulbul de percuteție); d-e-f, partea proximală, mesială și distală; 3, secțiunea piesei; 4, burin; g, partea activă-; h, fațete; 5, virf pedunculat; j, limb; k, peduncul; 1, creștătură, scobitură; m, barbelură; 6, gratoar; i, partea activă. (după M. N. Brézillon).

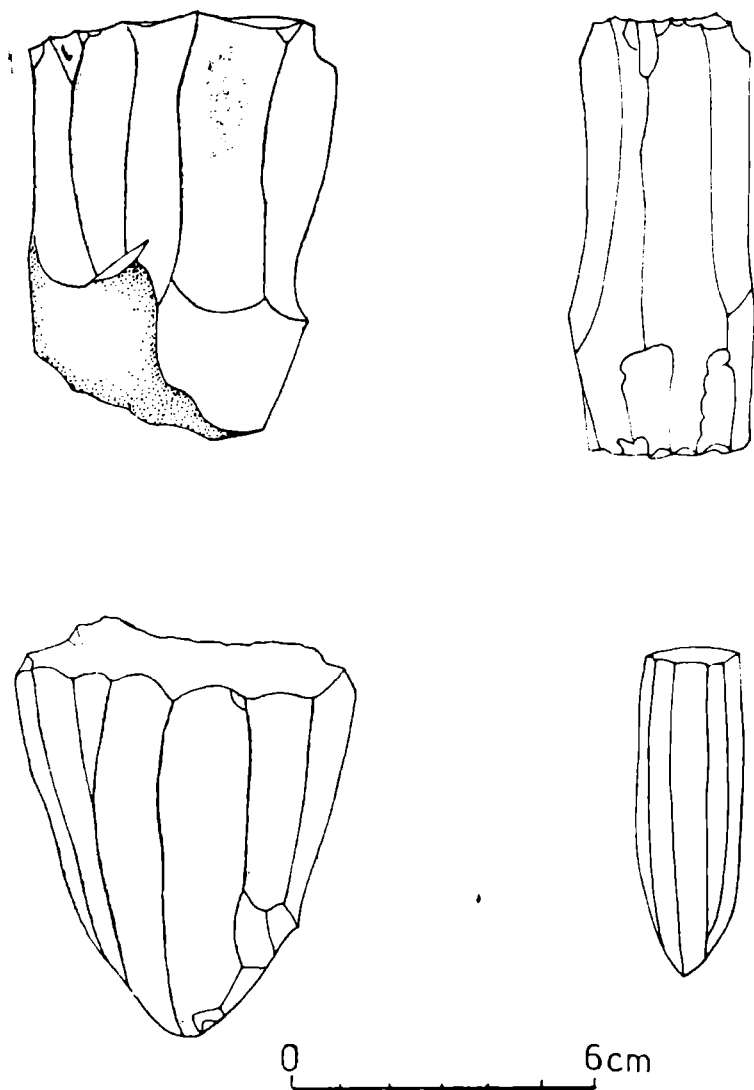

Fig. 2. Tipuri de nuclee de lame. 1, prismatic cu un plan de lovire; 2, prismatic cu două planuri de lovire opuse; 3-4, nuclee conice sau piramidale. (după G. și A. de Mortillet).

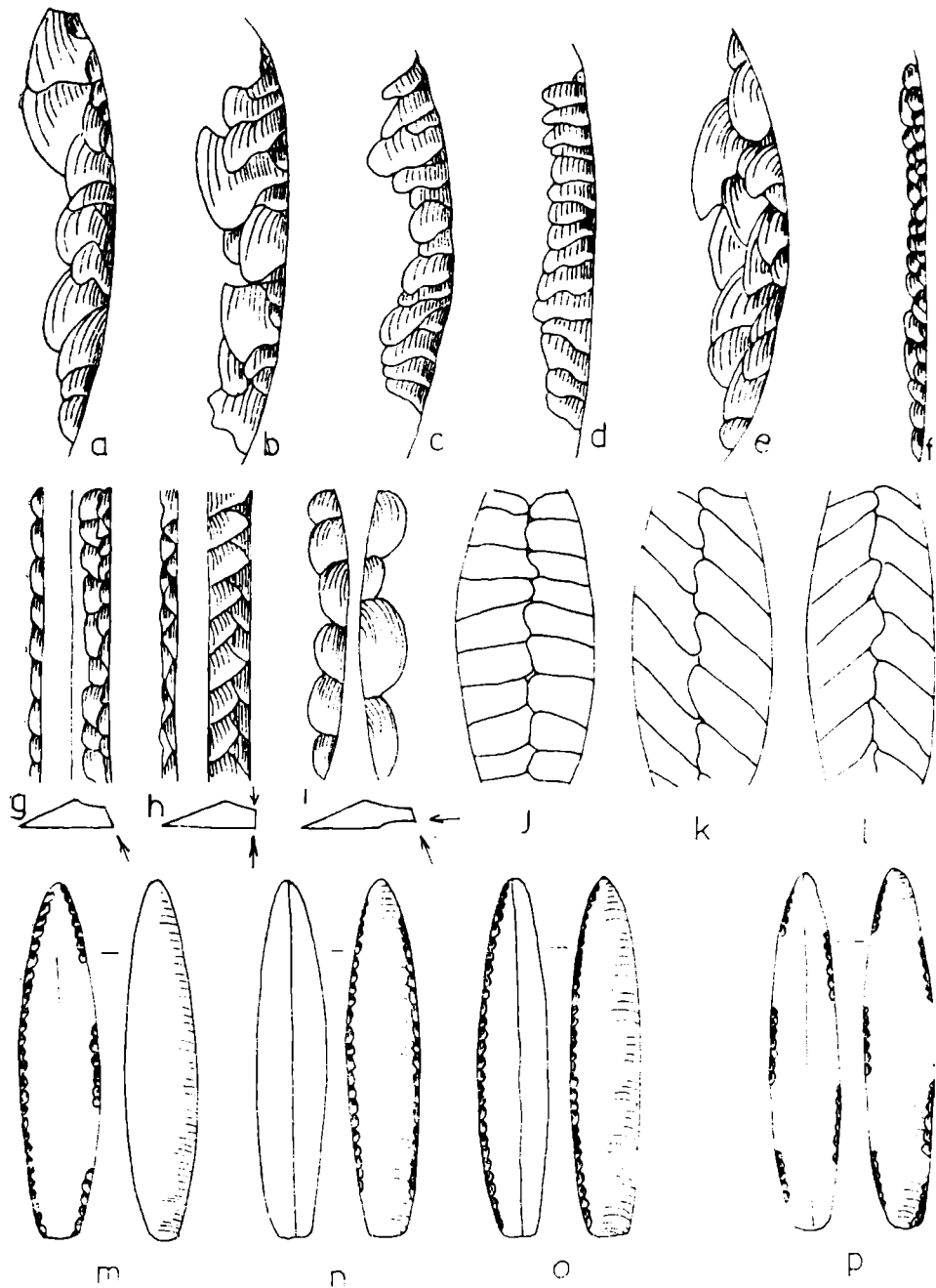

Fig. 3. Tipuri de retușe. a-b, solzoase; c, subparalele; d, paralele; e, solzoase scalariforme (după F. Bordes); f, aurignaciene (după J. Bouyssonie); g, abrupte normale; h, abrupte pe nicovală (după J. Tixier); i, plano-convexe; j, de acoperire, transversale paralele; k, oblice paralele; l, „în căprior“; m, continui și discontinui, proximale, mesiale și distale, directe; n, inverse; o, alterne; p, alter-nante. (după M. N. Brézillon).

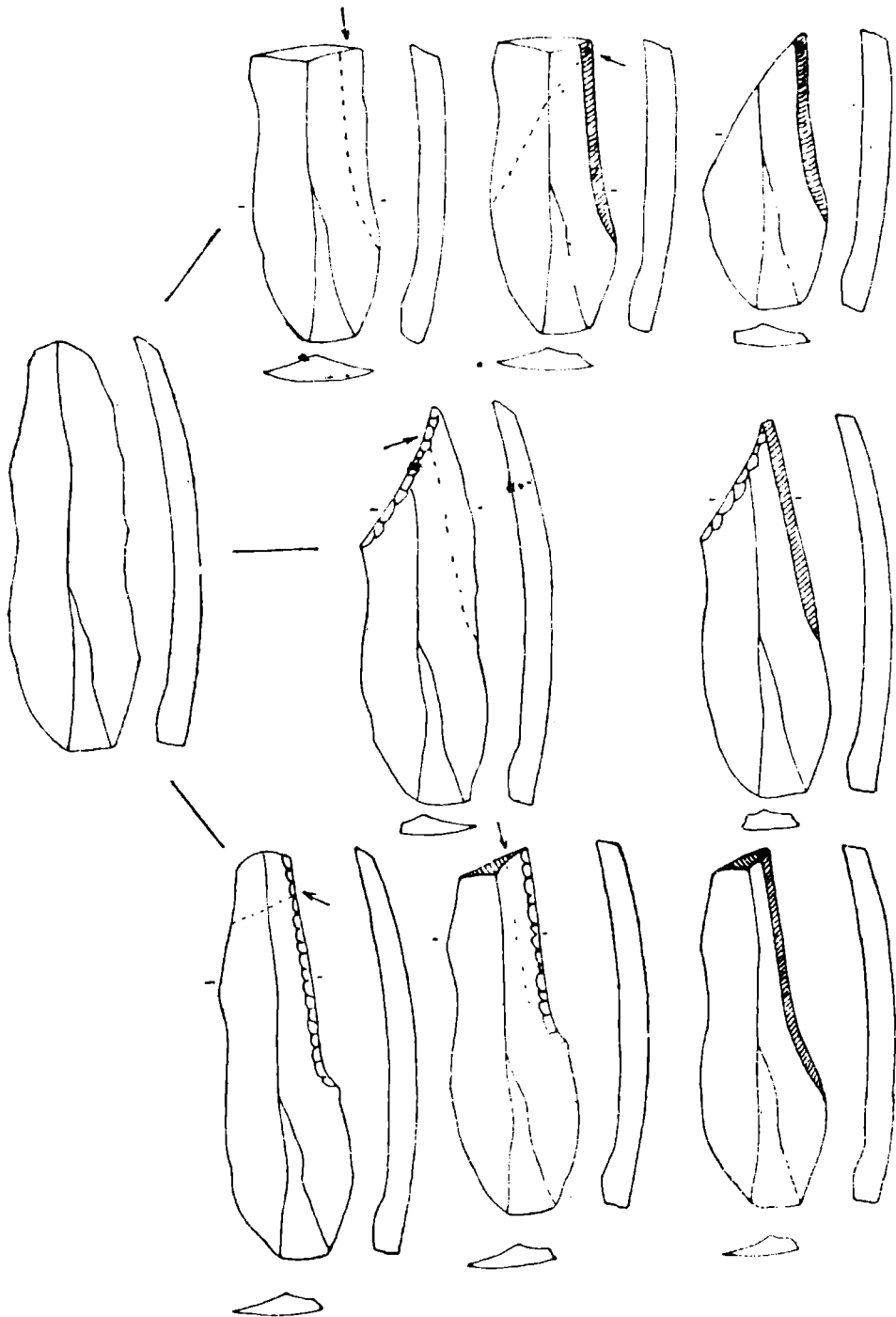

Fig. 4. Schiță sistematică a cioplirii burinelor (după R. Feustel).

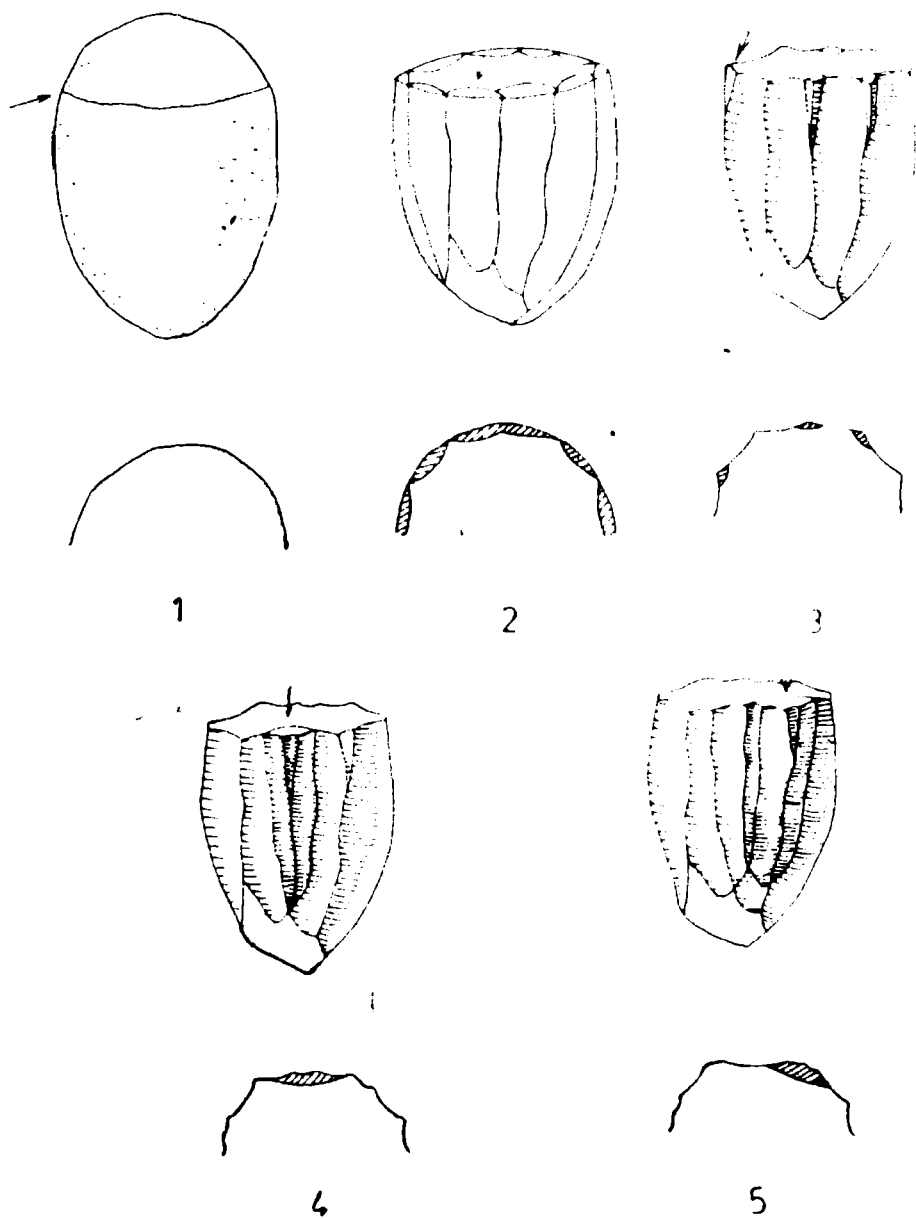

Fig. 5. Tehnica lamelară. Schiță schematică a diferitelor stadii de fabricare a lamelor (după R. Feustel).

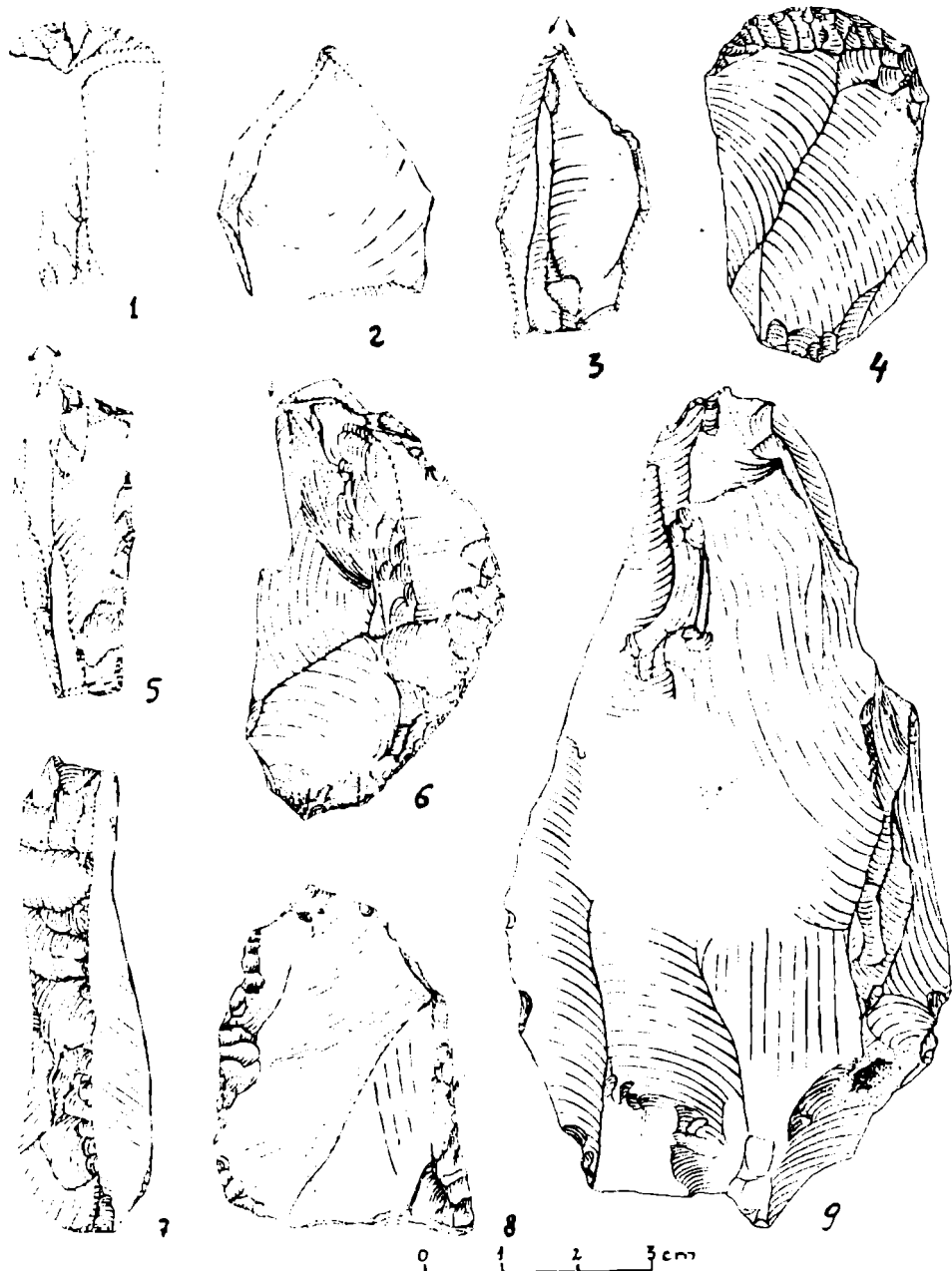

Fig. 6. Mitoc — Piriul lui Istrate. Unelte de silice: 1, 4, gratoare convexe; 2-5 burine diedre; 5, burin de unghi pe trunchiere concavă; 6, burin-răzuitor; 7, lamă cu creastă; 8, racloar dublu; 9, așchie lamelară de decorticare.

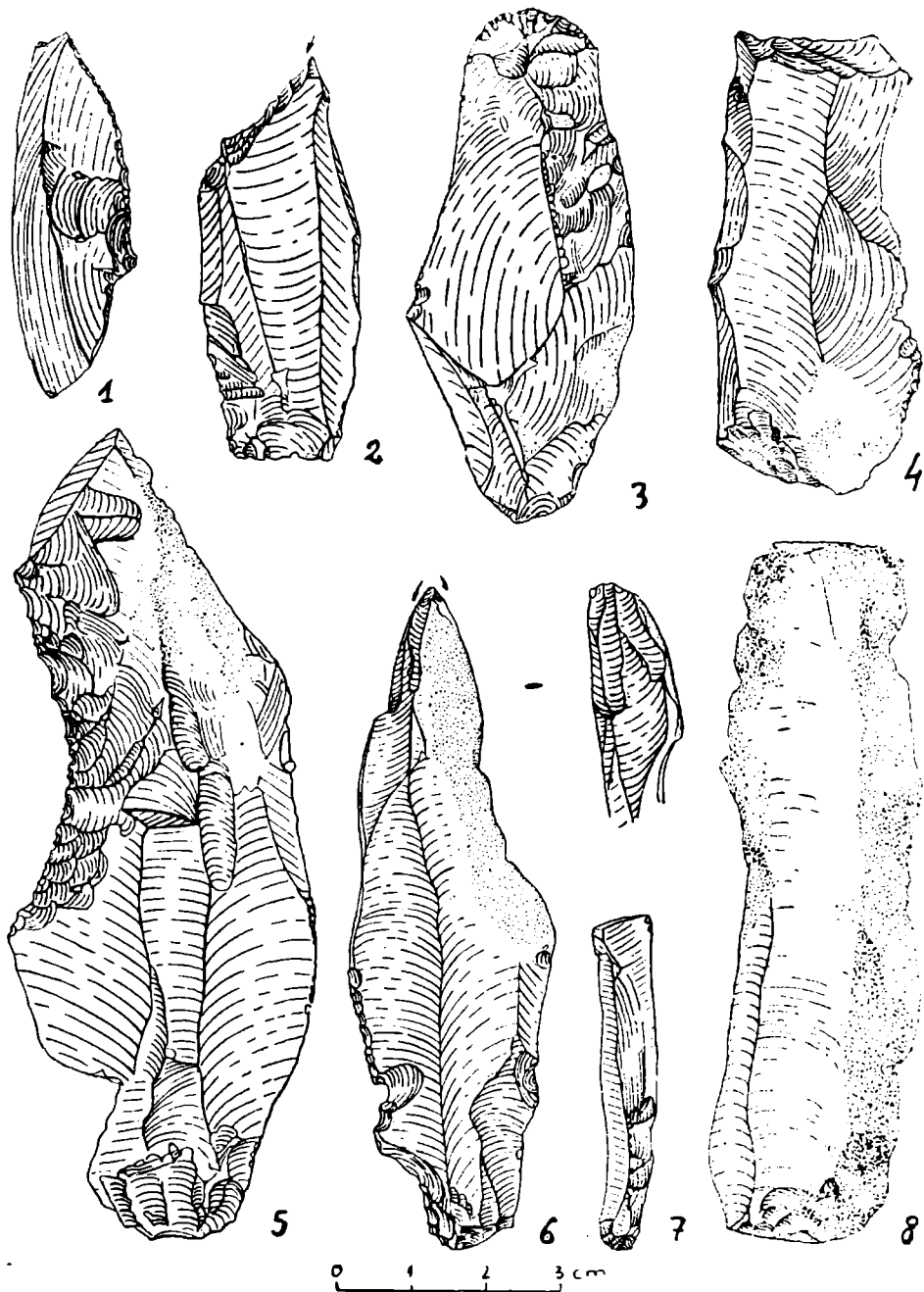

Fig. 7. Mitoc — Piriul lui Istrate. Piese de silex: 1, lamă cu latura dreaptă retușată; 2, burin pe trunchiere oblică retușată; 3, gratoar convex; 4, 7-8, lame nerezate; 5, lamă macrolitică cu scobitură largă retușată; 6, burin diedru.

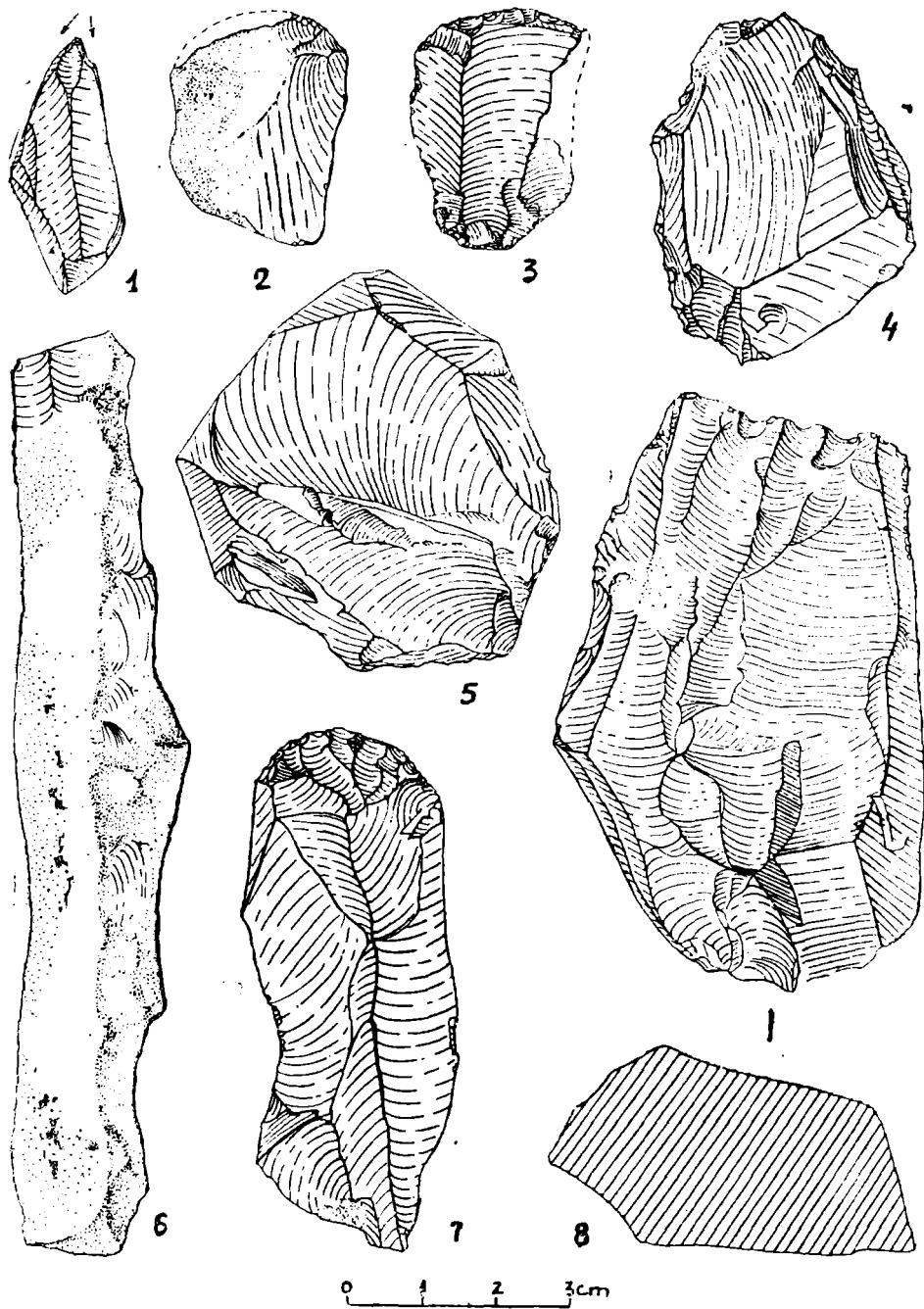

Fig. 8. Mitoc — Piriul lui Istratic. Piese de silex: 1, burin diedru; 2-3, 7, gratoare convexe; 4-5, aşchii neretuşate; 6, lamă de decorticare cu creastă; 8, nucleu prismatic.

DESCOPERIRI PALEOLITICE ȘI POSTPALEOLITICE LA MITOC-PÎRIUL LUI ISTRATE (JUD. BOTOȘANI)

V. CHIRICA și P. ȘADURSCHI

Primele semnalări cu privire la existența unor așezări paleolitice, se referă la com. Mitoc (jud. Botoșani). Ele aparțin savanților români Gregoriu Ștefănescu și Ioan Simionescu, fără a fi menționate punctele unde au fost găsite piesele de silex¹. Aceste precizări au fost făcute în 1938, de către N. N. Moroșan, printre stațiunile paleolitice de la Mitoc fiind amintite acelea de la „Pîriul lui Istrate“, „Malul Galben“, „La Pichet“, „La Mori“, „La Izvoare“ și „La Stîncă“². În cursul cercetărilor sale de teren, N. Zaharia a identificat la Mitoc și alte așezări paleolitice³, săpături arheologice fiind efectuate numai la „Malul Galben“, „Dealul Sărături“ și „Valea Izvorului“⁴.

În anul 1972 au fost reluate cercetările la Mitoc, pe locul numit „Pîriul lui Istrate“. Așezarea paleolitică se află pe terasa de 50—70 m a Prutului⁵, la confluența acestuia cu Pîriul lui Istrate, la circa 2 km sud de satul Mitoc. Această terasă are ca structură geologică soclul sarmațian, de 8—10 m, peste care se suprapun acumulări fluviale de 3—15 m grosime⁶.

1 Gr. Ștefănescu, *Relațiunea sumară de lucrările Biroului Geologic în campania anului 1885*, în *Anuarul Biroului Geologic*, III (1885), București, 1888, p. 20; I. Simionescu, *Constituțiunea geologică a țărmlui Prutului din Nordul Moldovei*, în *Academia Română, Publicațiunile fondului „V. Adamachi“*, II, 1901—1906, București, 1906, p. 41.

2 N. N. Moroșan, *Le Pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord-Est*, în *Anuarul Institutului Geologic al României*, XIX, 1938, p. 55-61.

3 N. Zaharia, *Descoperiri paleolitice în Moldova efectuate între anii 1952 și 1957* în *AM*, I, 1961, p. 16-19; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*. București, 1970, p. 276-277.

4 C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. Zaharia, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956*, IV, Mitoc, în *Materiale*, V, 1959, p. 34-38; idem, *Cercetările de la Mitoc*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 11-23; M. Bitiri, *Cîteva date cu privire la paleoliticul de la Mitoc-Valea Izvorului*, în *Studii și Materiale, Istorie*, III, Suceava, 1973, p. 27-35.

5 V. Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei. Studiu geomorfologic*, București, 1968, p. 153-154.

6 *Ibidem*, p. 154.

În cele șase campanii de săpături a fost cercetată o suprafață de circa 300 m p, pe un profil de 8,50 m, identificându-se bogate urme de locuire din paleoliticul superior până în feudalismul dezvoltat și târziu.

Stratigrafia stațiunii, stabilită pe profilul caroului H, se prezintă în felul următor :

1 — până la 0,70 m, în solul brun-închis, se află locuirea neolitică.

2 — 0,70—1,40 m, orizontul B al solului actual, reprezentând, poate, ultima oscilație climatică tardiglaciara.

3 — 1,40—1,70 m, depozit loessoid remaniat.

4 — 1,70—3,15 m, depozit loessoid cu acumulări de carbonați, foarte rar cu păpuși de calcar, probabil orizontul C al unui sol fosil, remaniat la partea sa superioară, și care corespunde la Ripiceni-Izvor cu oscilația climatică Herculană II. Spre partea inferioară, acumulările de carbonați sînt tot mai difuze.

5 — 3,15—3,60 m, depozit loessoid.

6 — 3,60—4,05 m, orizont cu acumulări foarte omogene de carbonați de calciu, dar mai puțin pigmentat. Corespunde cu oscilația climatică Herculană I de la Ripiceni-Izvor.

7 — 4,05—5,95 m, depozit loessoid, uneori cu acumulări difuze de carbonați de calciu.

8 — 5,95—6,75 m, sediment mai închis la culoare, asemănător unui sol fosil, care apare sub formă lenticulară, uneori cu suprapuneri de mai multe lentile. Astfel, la distanțe de circa 20 cm apar lentile de 6—7 cm grosime, între ele cu cîte o depunere nisipos-lutoasă, de culoare mai deschisă.

9 — 6,75—8,50 m, orizont brun, tot mai închis la bază, ce aparține unui sol fosil. Acesta suprapune nisipuri și pietrișuri rulate, de terasă. La baza sedimentului se află stînci de calcar, neuniform repartizate, cu nisipuri îmbogățite în carbonați de calciu, datorită substratului calcaros. Întregul sediment este înclinat spre Prut cu circa 30°, datorită configurației substratului inițial de calcar, care reprezintă, în această zonă, o terasă în rocă ⁷.

În ceea ce privește așezarea paleolitică, au fost dezvelite 38 de ateliere de cioplire a silexului, dintre care 12 cu pietre de calcar sau gresie, folosite ca nicovale, și 28 de ateliere simple, precum și urmele unui adăpost de tip colibă, de formă ovală, în interiorul căruia se afla un atelier de cioplire. După cum se știe, atelierele de cioplire reprezintă aglomerări mai mici sau mai mari, pe spații restrînse, a numeroase obiecte de silex, din care marea majoritate o constituie deșeurile de cioplire, iar dintre piesele tipice, în număr foarte mic, de cele mai multe ori lipsesc uneltele finite. În cazul stațiunii de la Mitoc, am considerat ateliere acele aglomerări de silexuri pe un spațiu foarte mic (0,50—1,50 m p), în două cazuri : 1) cînd s-au găsit mai puțin de 100 piese, dar cu nicovale sau cu urme evidente de cioplire (bulgări cu început de decorticare, nuclee aflate în diferite stadii de prelucrare etc.) și 2) cînd s-au

⁷ Stratigrafia stațiunii a fost stabilită cu concursul palinologului M. Cîrciu-maru, căruia îi mulțumim și pe această cale.

găsit aglomerări cu peste 100 obiecte de cremene. Printre acestea din urmă am putea menționa atelierul 19 cu două nicovale și 765 piese (272 tipice), atelierul 4 cu o nicovală și 797 piese (84 tipice), atelierul 17 cu cinci nicovale și 356 piese (115 tipice) sau atelierul 21 cu o nicovală și 540 piese (213 tipice) (fig. 2).

Materia primă folosită la cioplirea uneltelor o constituie, aproape în exclusivitate, silexul cretacic de Prut, care se găsește, în carieră naturală, la nord de sat, la circa 2,5 km de stațiunea paleolitică. Din cele peste 12.500 piese descoperite, doar șase sînt din gresie (un răzuitor dublu biconvex, un vîrf de mînă, un gratoar dublu, două lame microlitice și una macrolitică), ceea ce reprezintă un procent de 0,04% din totalul utilajului. Materialul litic descoperit în așezarea cercetată se compune din lame, unele de decorticare (fig. 1/2,5) sau cu creastă (fig. 1/1), așchii, așchii lamelare (fig. 1/6,8), nuclee, unele folosite și ca raboturi (fig. 1/4), burine mediane sau de unghi (fig. 1/3), racloare, gratoare, unelte combinate, de tipul gratoar-burin etc. Se remarcă o așchie lamelară retușată pentru a fi transformată în gratoar la partea distală, dar datorită fracturii, piesa a fost abandonată (fig. 1/7). De asemenea, a fost găsit un disc bifacial, care, alături de piesele bifaciale descoperite la „Valea Izvorului”⁸, atestă prezența tehnicii bifaciale în paleoliticul superior din zona Mitocului.

În ceea ce privește încadrarea cronologică și culturală a locuirilor paleolitice de la „Piriul lui Istrate”, pe baza datelor de care dispunem pînă în prezent, acestea aparțin Aurignacianului. Lipsa unor straturi sterile arheologic și faunistic, precum și caracterul unitar al materialului litic nu ne permit diferențieri mai accentuate. Ca și în alte așezări aurignaciene din zona Prutului (Ripiceni-Izvor)⁹ sau din alte regiuni ale României¹⁰, se remarcă și în cadrul locuirilor aurignaciene de la Mitoc-Piriul lui Istrate existența unor piese de tradiție musteriană, aflate la baza stratului de cultură; la partea sa superioară au fost găsite cîteva piese cu o latură retușată abrupt, pe care le considerăm ca reprezentînd primele ecouri ale tehnicii gravettiene de cioplire, care apar în Aurignacianul superior.

În campania din vara anului 1974 a fost descoperit un bulgăre de ocru roșu, a cărui analiză chimică și spectrală este prezentată în anexă.

Peste ultimul nișeu paleolitic se suprapune o intensă locuire neolitică din faza Cucuteni A, fiind cea mai nordică așezare de tip Trușești descoperită pînă acum pe teritoriul județului¹¹. Prin lucrările agricole au

8 M. Bitiri, *Considerații asupra prezenței unor forme de unelte bifaciale în așezările paleolitice din România*, în SCIV, 16, 1965, 3, p. 436, fig. 3.

9 Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni-Izvor*, în Dacia, N.S., IX, 1965, p. 5-35.

10 Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, E.A., 1970, p. 17.

11 Săpăturile în așezarea neolitică au fost efectuate în 1975 de către Dan Monah, în cadrul colaborării dintre Institutul de istorie și arheologie „A. D. Neopol” din Iași și Muzeul de Istorie din Bacău, la care a participat și studentul Popovici Dragomir-Neculai de la Facultatea de istorie-filozofie a Universității „A. I. Cuza” din Iași.

fost scoase la suprafața solului resturi de locuințe, unelte de silex și ceramică, în cadrul căreia se remarcă specia cu decor adincit (fig. 3/2), pictat „roșu pe alb” (fig. 3/3). Prin dezvelirea resturilor unei locuințe, într-un mic complex cu pietre de calcar, nuclee, percutoare și lame de silex, s-a găsit un fragment de polonic și un altul dintr-un vas, având pe umăr o protomă de cerb în relief, cu o interesantă ramificație a coarnelor, alcătuind un romb (fig. 3/1). De asemenea, în campania anului 1977 a mai fost dezvelită o locuință care conținea, pe lângă vase întregi, dar sparte datorită presiunii solului, numeroase fragmente ceramice de la vase-suport, sau vase-binoclu etc., pictate sau cu decor adincit. Se remarcă un capac fragmentar cu butonul modelat în cap de oaie și pictat bicrom (fig. 7), dovedind o dată mai mult faptul că creșterea vitelor (în special a oilor) constituia o ocupație de bază a triburilor cucuteniene.

Deosebit de importante sînt cele două morminte de înhumatie de la sfîrșitul epocii bronzului (cultura Noua), ale căror gropi au fost săpate în nivelul neolitic (fig. 6/1,2).

Primul mormînt a fost găsit cu scheletul în poziție chircită, culcat pe partea stîngă, cu fața spre est. În dreptul abdomenului s-au găsit două vase, primul cu două torți suprainălțate, prevăzute cu buton (una ruptă din vechime) (fig. 4/1), al doilea cu două torți mici, perforate vertical (fig. 4/2). În jurul scheletului au fost descoperite fragmente ceramice neolitice. Mormîntul a fost depistat în caroul D₃, la adîncimea de 1,17 m. Menționăm că la partea superioară a stratului de cultură neolitic, s-au găsit și alte fragmente ceramice aparținînd culturii Noua, iar izolat, un alt vas întreg, de asemenea cu torți suprainălțate, dar fără buton (fig. 4/4), aflat la adîncimea de 1,25 m.

Mormîntul al doilea a fost dezvelit în caroul J₁, la adîncimea actuală de 0,65 m. În această zonă terenul a suferit o alveolare de circa 50—60 cm, astfel că adîncimea inițială a gropii mormîntului era de 1,15—1,20 m. Scheletul se afla în poziție puternic chircită, pe partea dreaptă, cu genunchii la bărbie și miinile sub picioare. Între cap și genunchi s-a găsit un vas din pastă de culoare cenușie-închis, de calitate inferioară și arsă neuniform (fig. 4/3). Lipsa mandibulelor și poziția nefirească a craniului ar putea indica o moarte violentă sau existența unor practici rituale¹². Caracterul restrîns al săpăturilor nu ne permite, deocamdată, să precizăm dacă la Mitoc-Pîrîul lui Istrate există o necropolă de tip Noua sau numai morminte izolate. Am mai putea adăuga că, cu excepția unor materiale de factură Noua (ceramică, omoplați crestați, cuțite curbe din silex) descoperite în jurul orașului Darabani¹³, prin descoperirea mormintelor de la Mitoc se extinde spre nord-estul României aria de răspîndire a culturii Noua.

În ceea ce privește perioadele posterioare sfîrșitului epocii bronzului, s-au găsit două fragmente ceramice hallstattiene, un mic fragment de vas

12 Scheletele celor două morminte se află pentru determinări antropologice la Catedra de Antropologie și Fiziologie Animală de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași.

13 Materiale aflate în colecțiile Muzeului școlar din Darabani.

cu grafit, de tip celtic (La Tène II) și două fragmente de amfore romane (sec. II—III e.n.). Zona a fost mai intens locuită la începutul epocii migrațiilor, cultura Sîntana de Mureș fiind atestată aici de numeroase fragmente ceramice. Stratigrafic, acest nivel a fost identificat între 0,20—0,45 cm. În același strat s-a găsit și o mică vatră, cu o grosime de 5—10 cm, dar fără material arheologic. Pe suprafața cercetată nu au fost descoperite încă urme de locuire din perioadele următoare sec. IV e.n. pînă în feudalismul dezvoltat. Ceramica datată în sec. XVII—XVIII confirmă locuirea acestei terase a Prutului în perioada respectivă.

Cercetările arheologice efectuate la Mitoc-Pirîul lui Istrate au adus noi precizări, mai întii cu privire la cele mai vechi locuiri umane din regiunile de nord-est ale României, aflate în așezări deschise, și apoi relativ la continuitatea de locuire în spațiu și timp în regiunea Prutului Mijlociu. Aceste cercetări vor trebui continuate atît pentru cunoașterea mai aprofundată a locuirilor deja cunoscute, cît și pentru identificarea urmelor de locuire din secolele V—XV, care trebuie să existe în această zonă.

ANALIZA CHIMICĂ ELEMENTARĂ ȘI SPECTRALĂ A FIERULUI DIN OCRU

Principiul și metoda chimică de determinare a siliciului din roci (ocru) constă în trecerea siliciului sub formă de florură de siliciu, prin tratarea rezidului de calcinare conținînd siliciu, cu acid fluorhidric (HF). Pentru aceasta, 0,5—1 g de rocă se calcinează la 800° C pentru înlăturarea resturilor organice, după care reziduul se tratează la cald cu HF. Se formează florura de siliciu (SiF_4) care, fiind volatilă, pleacă din sistem. Pentru ca Si să treacă total în SiF_4 , se repetă procedeul de 2—3 ori, apoi proba este adusă la pont constant (greutate constantă) la 800° C. În urma analizei s-a constatat că proba de ocru conține :

- 81,80% bioxid de siliciu (SiO_2), din care
- 39,57% siliciu elementar
- 0,02% fier (Fe), valoare obținută și prin analiza spectrală.

Chimist RADOVICI ANETA

Metoda spectrală de determinare a fierului (Fe^{2+}) se bazează pe faptul că fierul reacționează cu ortofenantrolină, dînd un complex de culoare roșie, a cărei intensitate este proporțională cu conținutul de Fe^{2+} . Concentrația în Fe este pusă în evidență, spectral, prin măsurarea absorbției la 485 nm (nanometri) (fig. 5). Pentru aceasta, 20 g de probă, mărită la balanța analitică, sînt calcinate la 800° C. După răcire, se adaugă 5 ml soluție de HCl 1 : 1 și se încălzește pe baie de apă. Cantitatea se trece într-un flacon cotat de 100ml, filtrîndu-se în cazul în care există rezidii, iar hîrtia de filtru se spală cu apă bidistilată, care se adaugă la filtrat. Se adaugă 0,6 ml soluție de amoniac (NH_4OH) 1 : 1, 4 ml clorhidrat de hidroxilamină 10% și 5 ml soluție de orto-fenantrolină. Se aduce la semn cu apă bidistilată, se lasă 30 minute și apoi se

citește absorbția la spectrofotometru în domeniul vizibil la 485 nm, având în referință proba oarbă, preparată în aceleași condiții.

Cu ajutorul unei curbe de calibrare se obține valoarea corespunzătoare a concentrației de Fe, corespunzătoare absorbției înregistrate. Pentru proba analizată s-a obținut aceeași valoare ca și prin metoda chimică.

CONCLUZII :

Pe baza rezultatelor obținute, pentru proporțiile de Si și Fe conținute de proba de ocră analizată, rezultă că aceasta este un ocră roșu, obținut prin calcinarea ocrului galben, aflat în stare naturală.

Fizician CHIRICA LIGIA

DÉCOUVERTES PALÉOLITHIQUES ET POSTPALÉOLITHIQUES DE MITOC-„PIRIUL LUI ISTRATE“ (DÉP. DE BOTOȘANI)

Résumé

Les fouilles archéologiques effectuées dans la station de Mitoc-„Piriul lui Istrate“ ont mis au jour des restes d'habitations paléolithiques et postpaléolithiques. L'établissement paléolithique comprend plusieurs niveaux d'habitation dans lesquels ont été découverts 38 ateliers de taille du silex, avec beaucoup d'éclats, de nucléus, de rognons à traces de taille et moins d'outils typiques.

Cette habitat est superposée d'une large station néolithique de la phase Cucuteni A où ont été découverts de la céramique à décor incisé ou à peinture bichrome „rouge sur blanc“ et aussi un fragment d'épaulé d'un vase décoré d'une protome de cerf en relief.

De même on a trouvé deux tombes de la fin de l'époque du bronze, du type Noua, dont les fosses ont été creusées dans le niveau néolithique.

Les fragments céramiques des IIe—IIIe siècles, du IVe siècle et des XVIIe—XVIIIe siècles indiquent la continuation de l'habitation dans cette région.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Pièces en silex : 1, lame moyenne, partiellement à crête ; 2, lame moyenne sans retouches ; 3, burin d'angle sur lame moyenne ; 4, nucléus utilisé et comme rabot ; 5, lame macrolithique de décortication ; 6, 8, éclats lamellaires de décortication ; 7, éclat lamellaire retouchée en grattoir.

Fig. 2. 1—3, ateliers de taille du silex.

Fig. 3. Céramique néolithique du type Cucuteni A : 1, fragment de vase décoré d'une protome de cerf en relief ; 2, fragment céramique à décor incisé ; 3, fragment céramique à peinture bichrome „rouge sur blanc“.

Fig. 4. Céramique du type Noua : 1—2, vases d'offrande de la tombe 1 ; 3, vase d'offrande de la tombe 2 ; 4, vase découvert isolé.

Fig. 5. La maximum d'absorption au visible employé à la détermination du fer.

Fig. 6/a. Les squelettes des tombes du type Noua : 1, fragments céramiques néolithiques ; 2, vases d'offrande.

Fig. 6/b. Couvercle fragmentaire avec le bouton zoomorph.

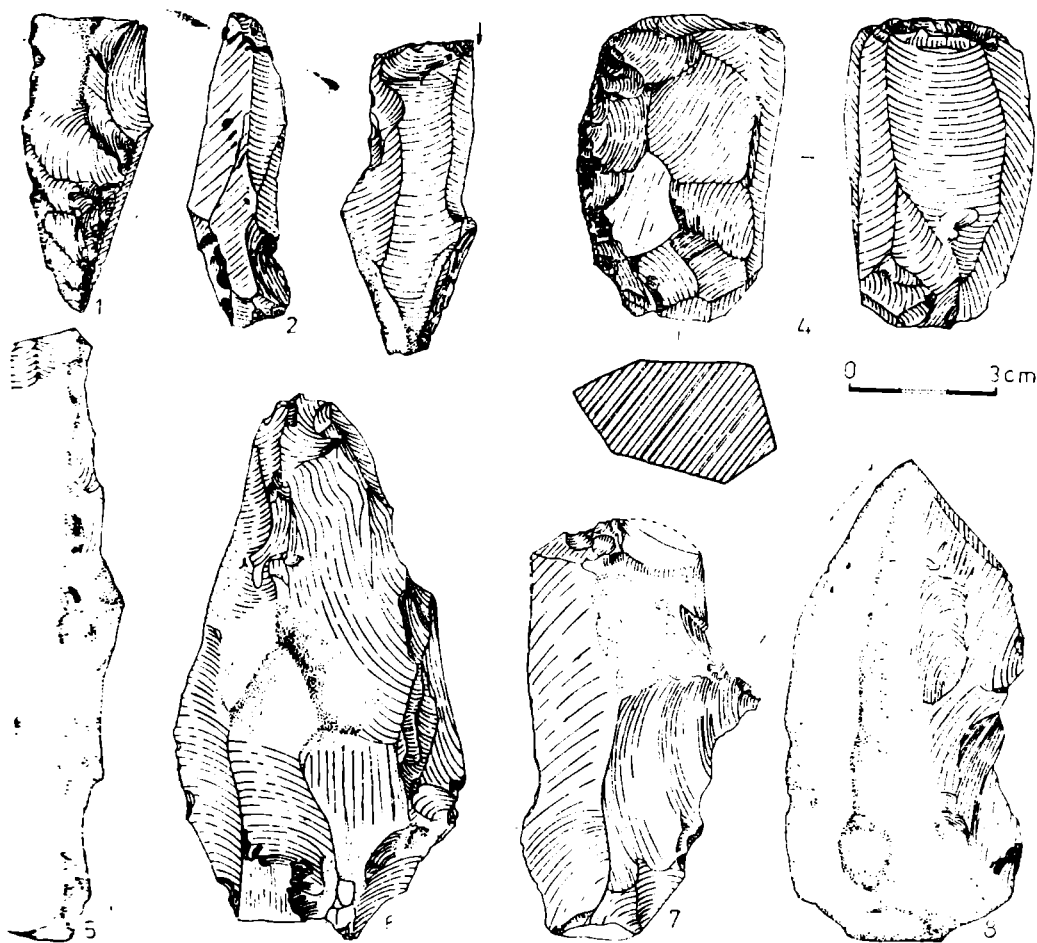
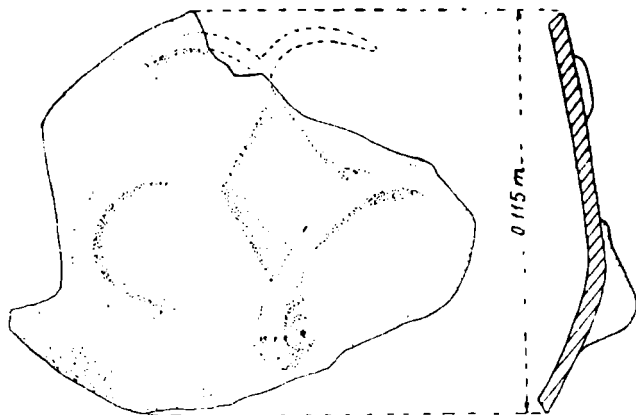

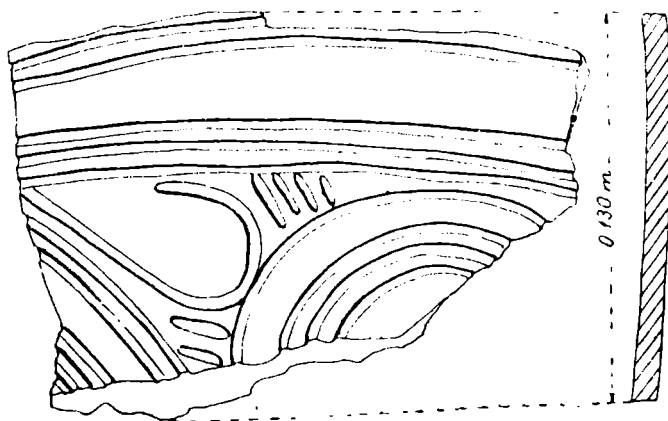
Fig. 1. Piese de silex: 1, lamă mijlocie, parțial cu creastă; 2, lamă mijlocie
 rețușată; 3, burin de unghi pe lamă mijlocie; 4, nucleu folosit și ca rabot; 5,
 lamă macrolitică de decorticare; 6, 7, așchii lamelare de decorticare; 7, așchie
 lamelară cu început de gratoar.

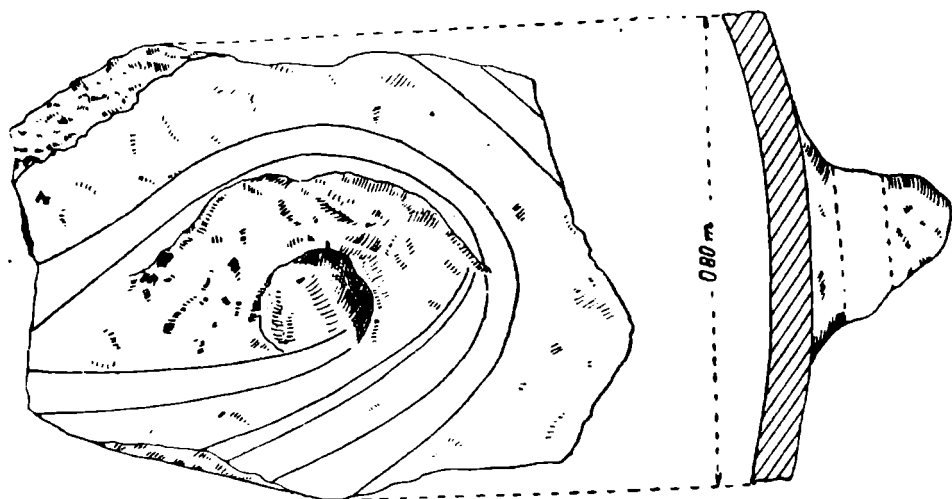
Fig. 2. 1—3, ateliere de cioplire a silexului.

1

2

3

Fig. 3. Ceramică neolitică : 1, unăr de vas cu protomă de cerb în relief ; 2, fragment de vas cu decor adâncit ; 3, fragment cu pictură bicromă „roșu pe alb”.

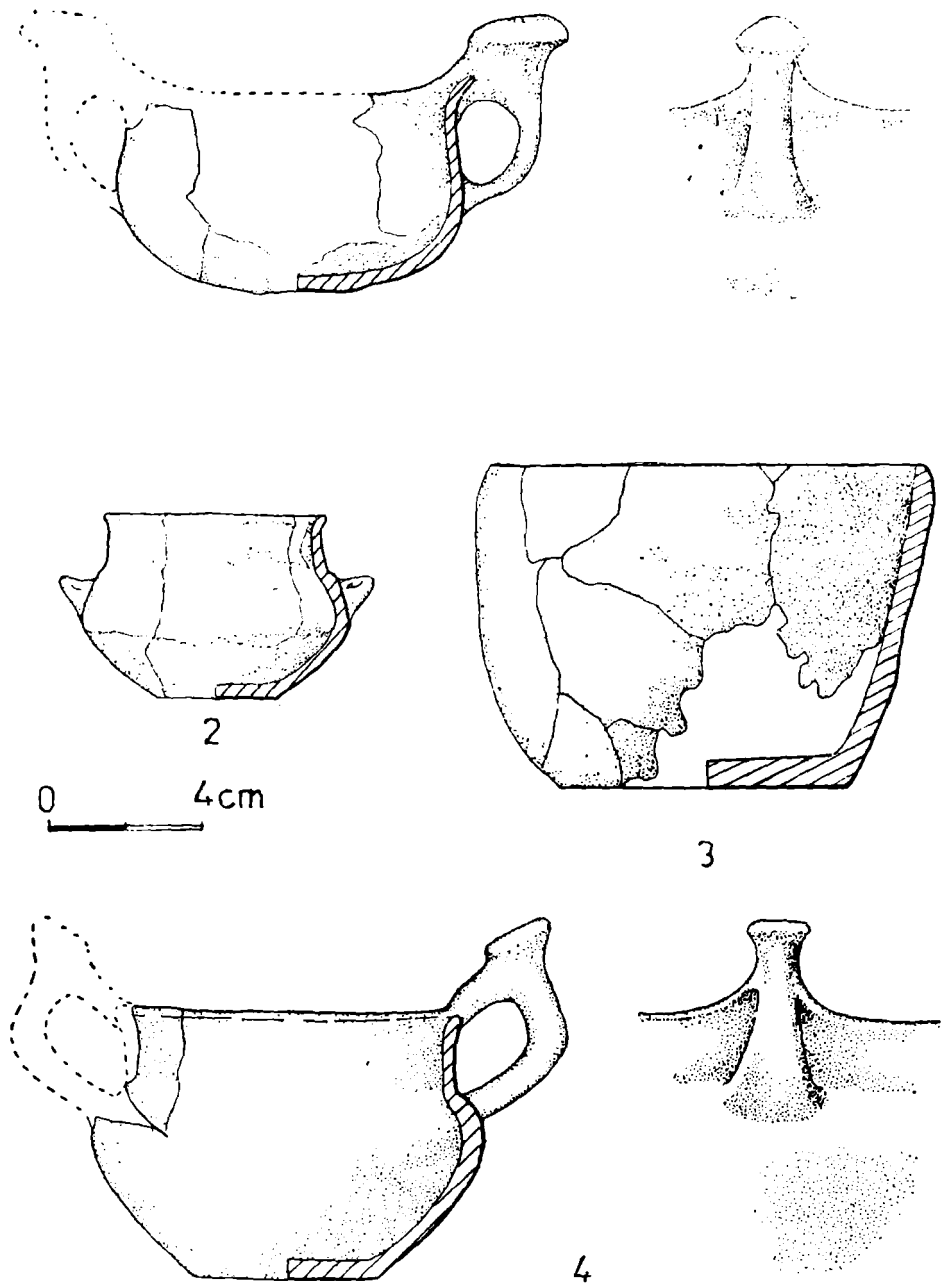

Fig. 4. Ceramică de tip Noua : 1—2, mormîntul 1 ; 3, mormîntul 2 ; 4, vas descoperit izolat.

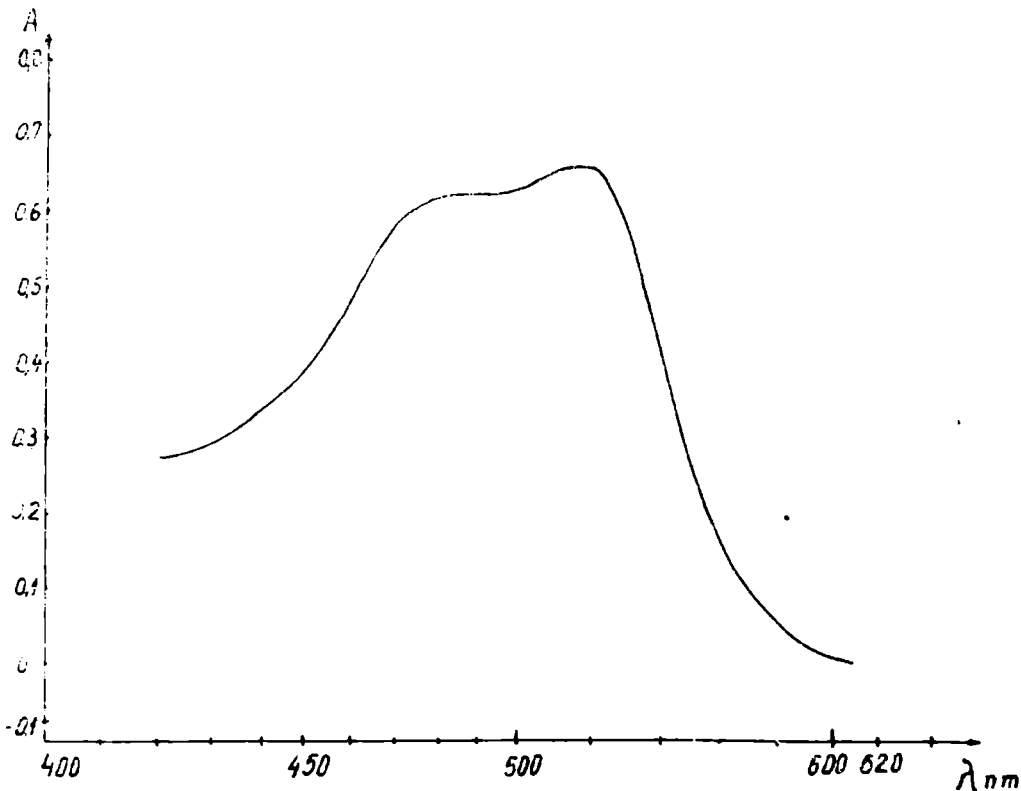

Fig. 5. Maximul de absorbție în vizibil folosit la determinarea fierului.

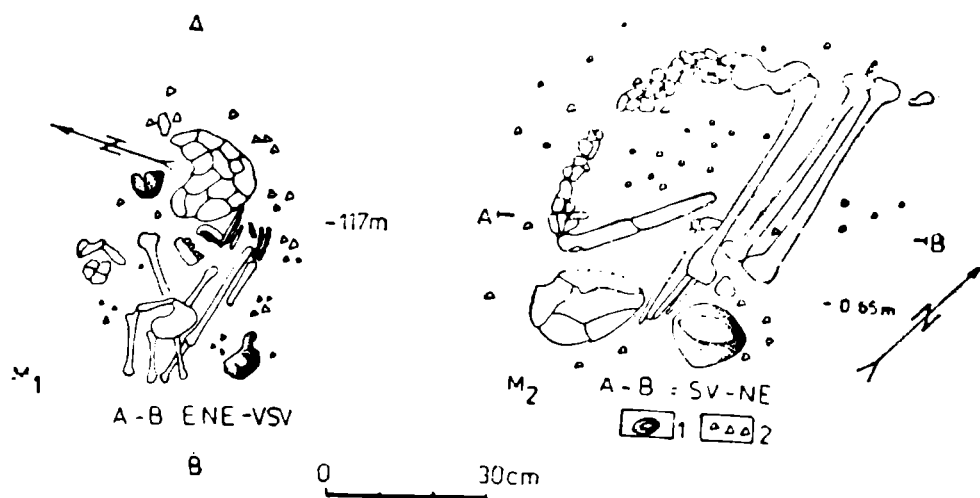

Fig. 6 a. Mormintele de tip Noua: 1, fragmente ceramice neolitice; 2, vase de tip Noua.

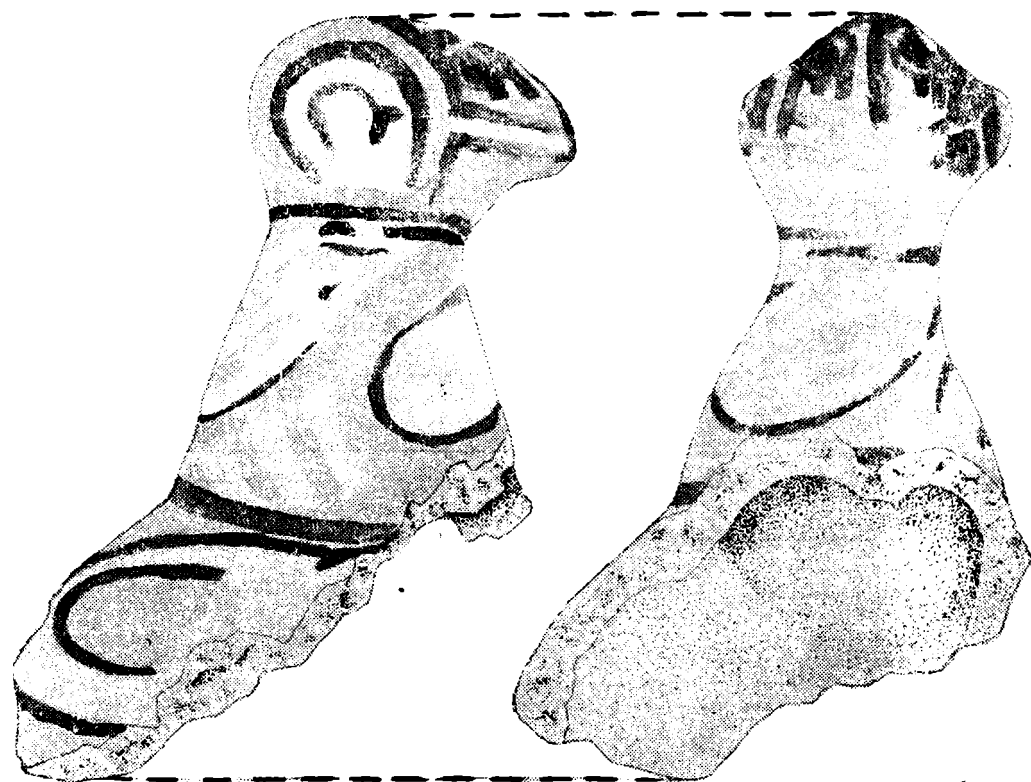

Fig. 6/b. Capac fragmentar cu buton zoomorf.

DATE NOI PRIVIND CULTURA GRAVETIANULUI ORIENTAL DIN MOLDOVA, REZULTATE DIN CERCETĂRILE DE LA CRASNALEUCA, JUD. BOTOȘANI

M. BRUDIU

Începuturile cercetărilor paleolitice, atît prin săpături cît și cu caracter perieghetic, întreprinse în zona Prutului mijlociu aparțin lui Nicolai N. Moroșan, care, cu mai bine de o jumătate de secol în urmă, în 1919 și în 1925 descoperea stațiunea de la Ripiceni-Izvor și respectiv, de la Stîncă Ripiceni, pe care le-a cercetat prin săpătură în anii următori ¹.

Nicolai N. Moroșan a continuat în anii următori investigațiile asupra acestei epoci în valea Prutului mijlociu fie prin săpături, fie prin cercetări perieghetice ². În felul acesta pasionatul și competentul pionier al cercetărilor paleolitice din această zonă a urmărit să aprofundeze atît evoluția locuirii umane pe coordonata cronologică, precum și extensiunea, eventual densitatea acestei locuiri ³. Dacă în săpăturile de la Stîncă Ripiceni și Ripiceni-Izvor, N. N. Moroșan a obținut rezultate importante, mai ales despre etapa paleoliticului superior, în schimb, punctele descoperite prin cercetările perieghetice n-au fost cercetate, decît una singură, mai tîrziu.

După al doilea război mondial prof. N. N. Zaharia de la Iași a făcut numeroase descoperiri paleolitice în Cîmpia Moldovei și în Valea Prutului ⁴. În această din urmă zonă a verificat și unele din descoperirile lui N. N. Moroșan.

Cercetările sistematice din bazinul mijlociu al Prutului sînt reluate după cel de al doilea război mondial, în 1957, de către C. S. Nicolăescu Plopșor și N. Zaharia, care face săpături la Mitoc ⁵, iar din 1961 C. S.

1 N. N. Moroșan, *Le pléistocène et le paléolithique de la Roumanie de nord-est*, în *Anuarul Ins. geografic Român*, XIX, Buc., 1938, pp. 6, 33; N. N. Moroșan, *Contribuții la cunoașterea paleoliticului din Moldova de nord (malurile Prutului)*, în *Acad. Rom. Memoriile secți. științifice, seria III*, t. IV, mem. 7, Buc. 1927, p. 343.

2 *Idem*, p. 354-360.

3 *Ibidem*.

4 N. Zaharia, *Descoperiri paleolitice în Moldova, efectuate între anii 1952—1957*, în *Arheologia Moldovei*, I, p. 11-42.

5 C. S. Nicolăescu-Plopșor, N. Zaharia, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din 1956 (IV, Mitoc)*, în *Materiale*, V, pp. 34-36, *Idem*, *Cercetările de la Mitoc*, în *Materiale* VI; p. 12-14.

Nicolăescu Plopșor și Al. Păunescu⁶ reiau cercetările în stațiunea de la Ripiceni-Izvor descoperită și cercetată anterior de N. N. Moroșan. La Mitoc săpăturile sînt continuate de Maria Bitiri⁷.

O etapă importantă în cercetarea paleoliticului din zona Prutului a început odată cu lucrările șantierului hidroenergetic de la Stînca Ștefănești, cînd s-au intensificat cercetările de salvare a vestigiilor arheologice din zona viitorului lac de acumulare.

Din bogatul bilanț al cercetărilor paleolitice de peste o jumătate de secol, la care ne-am referit pînă acum, cultura gravetianului oriental se desprinde cu o bogată zestre de vestigii.

O parte din rezultatele mai vechi aparținînd cercetărilor lui N. N. Moroșan au fost integrate ulterior, după al doilea război mondial, tot culturii gravetianului oriental, potrivit unei interpretări adecvate și impuse de amploarea cercetărilor paleolitice dintr-o altă zonă a Moldovei și anume de la Ceahlău⁸. Ulterior, cu ocazia reluării săpăturilor de la Ripiceni-Izvor au fost identificate acolo patru nivele de locuire aparținînd gravetianului oriental.

În decursul cercetărilor arheologice cu caracter de salvare întreprinse în ultimul timp în zona lacului de acumulare a hidrocentralei de la Ștefănești, de către Institutul de istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, din Iași care în cadrul colaborării cu Muzeul județean de istorie Galați, mi-a încredințat în anul 1974 cercetarea unui sector al văii Prutului, am ales sectorul de pe teritoriul localității Crasnaleuca (com. Coțușca), deoarece, anterior, aici nu se făcuse nici un fel de cercetare sistematică, iar ceea ce se descoperise pînă atunci avea un caracter cu totul fortuit⁹. Cercetările de la Crasnaleuca s-au desfășurat în două campanii : în 1974, cînd au fost cercetate mai multe puncte din zona Staniștea și în 1977, cînd au fost continuate cercetările în zona Staniștea, dar a fost începută cercetarea prin săpătură într-o nouă așezare situată într-o altă zonă a comunei pe valea lui Carpăn, punctul Gîrla mare.

Referindu-ne la cercetările din zona Staniștea, unde săpăturile au avut o mare amploare, acestea au avut drept rezultat descoperirea unei importante stațiuni în faleza din stînga Pîriului Staniștei (Pîriul lui Mihai) și a altor două așezări la punctele Staniștei și Malul Roșu.

Faleza Pîriului Staniștea, reprezintă din punct de vedere geomorfologic un depozit adăpostit de loess format pe stînga Pîriului Staniștei, a cărui curs are o direcție subsecventă. Depozitul de loess are grosimi diferite, mai mari spre confluența pîriului cu Prutul și mai subțiri în amonte. Faleza are unele deschideri naturale spre sud, dar în cea mai mare parte reprezintă un versant înțelenit.

6 Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni-Izvor*, în *Dacia*, N.S., IX, pp. 5-31.

7 M. Bitiri, *Cu privire la începuturile paleoliticului superior în România*, în *SCIV*, XVI, 1965, 1, pp. 8-10.

8 C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșan, M. Bitiri și Al. Bolomey-Paul, *Șantierul arheologic Bicaz, Cercetările paleolitice*, în *Materiale*, VII, p. 38.

9 M. Bitiri, *Noi descoperiri paleolitice în nordul Moldovei*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, pp. 335-336, pl. 2/1-10.

De-a lungul acestei faleze am făcut mai multe secțiuni pentru a verifica nivelurile de locuire paleolitică, intensitatea lor și, mai ales, stratigrafia orizontală. În 1974 au fost făcute trei secțiuni în sectoarele deschise ale falezei, iar în 1977 am făcut o a patra secțiune, în versantul întelenit. O secțiune mai amplă (începută în 1974 care a fost continuată în 1977 a fost pe latura mai retrasă a falezei, la punctul „Lutărie“.

În cadrul săpăturilor de la faleza Piriului Staniștei, secțiunea a II-a, a fost atestată pentru prima dată, prelucrarea osului în cultura gravetianului oriental din Moldova, în cadrul unei locuiri umane. Este vorba de descoperirea a două piese reprezentînd un vîrf de lance cu dimensiunile 15 cm x 1,5 cm x 1 cm. Vîrful este oval în secțiune, avînd două caneluri dispuse cîte una pe fiecare față (fig. 1/1). Piesa are baza frîntă. Descoperirea vîrfului de lance din os în cadrul locuinței atelier în care existau deșeuri din debitajul nucleelor și resturi de vatră și oase sfărîmate, reprezintă un context care ne determină să considerăm piesa ca fiind recuperată în urma unei acțiuni, în care avusese loc ruperea ei la bază, poate chiar din corpul unui animal vînat.¹⁰

În legătură cu răspîndirea acestui tip de lance în aria gravetianului oriental, trebuie să mai amintim descoperiri similare la Mezin și Raș-cov VII¹².

Din punct de vedere cronologic piesa în discuție a fost datată în zona Nistrului într-o perioadă cuprinsă între 15000—11600 ani¹³.

Datorită faptului că în complexul arheologic în care a apărut vîrful de lance nu s-a găsit și cărbune suficient pentru analiza C14, considerăm oportun a-l încadra în aceeași etapă cronologică stabilită pentru cele din zona Nistrului.

În același complex arheologic a mai fost descoperit un metatarsian de *Equus caballus* Linn. lung de 27 cm care a fost perforat în apropiere de baza crestei mediane a articulației distale (fig. 1/2). Perforarea s-a făcut pe ambele laturi. Piesa a fost descoperită în poziție verticală, cu extremitatea distală în jos¹⁴. Un metatarsian perforat similar nu se mai cunoaște în aria gravetianului oriental. În schimb se cunosc numeroase alte oase și coarne perforate ca cele de la Stînca Ripiceni¹⁵ și Molodova V¹⁶, nivelul VII, ca să ne referim numai la cele apropiate de noi.

10 În secțiunea mai restrînsă cu caracter de sondaj din 1974 la punctul Lutăria au fost găsite șase nivele de locuire, în nivelul al treilea s-a găsit o vatră cu mult cărbune care a dat nivelul respectiv. (B/ln. 1443, 19460±220 BP), cf. M. Brudiu, Cercetări paleolitice la Crasnaleuca, (jud. Botoșani) mss. la redacția Arheologia Moldovei IX.

11 M. Brudiu, *Descoperiri paleolitice la Crasnaleuca (jud. Botoșani)*, mss. la Arheologia Moldovei IX.

12 G. V. Grigorieva, *Kostjanye naconečniko iz pozdnepaleoliticeskoi stojanki Roskov 7*, în *Kratkije soobscenije*, 137, 1973, p. 70-73.

13 A. P. Černyš, *Paleolit i mezolit Pridnestrovja*, Moscova, 1973, tab. 21.

14 M. Brudiu, *Descoperiri paleolitice la Crasnaleuca*, (mss),

15 N. N. Moroșan, *La station aurignacienne en Moldavie*, în *Dacia*, V-VI, 1935—1936.

16 A. P. Černyš, *Paleolita stojanka Moldave V*, Kiev, 1961, p. 61-70, fig. 20-24.

Cercetările de la Faleza Piriului Staniștei punctul „Lutărie“ au pus în evidență opt nivele de locuire aparținând culturii gravetianului oriental¹⁷. Nivelul 1, cel mai recent, este situat la partea superioară a depo-

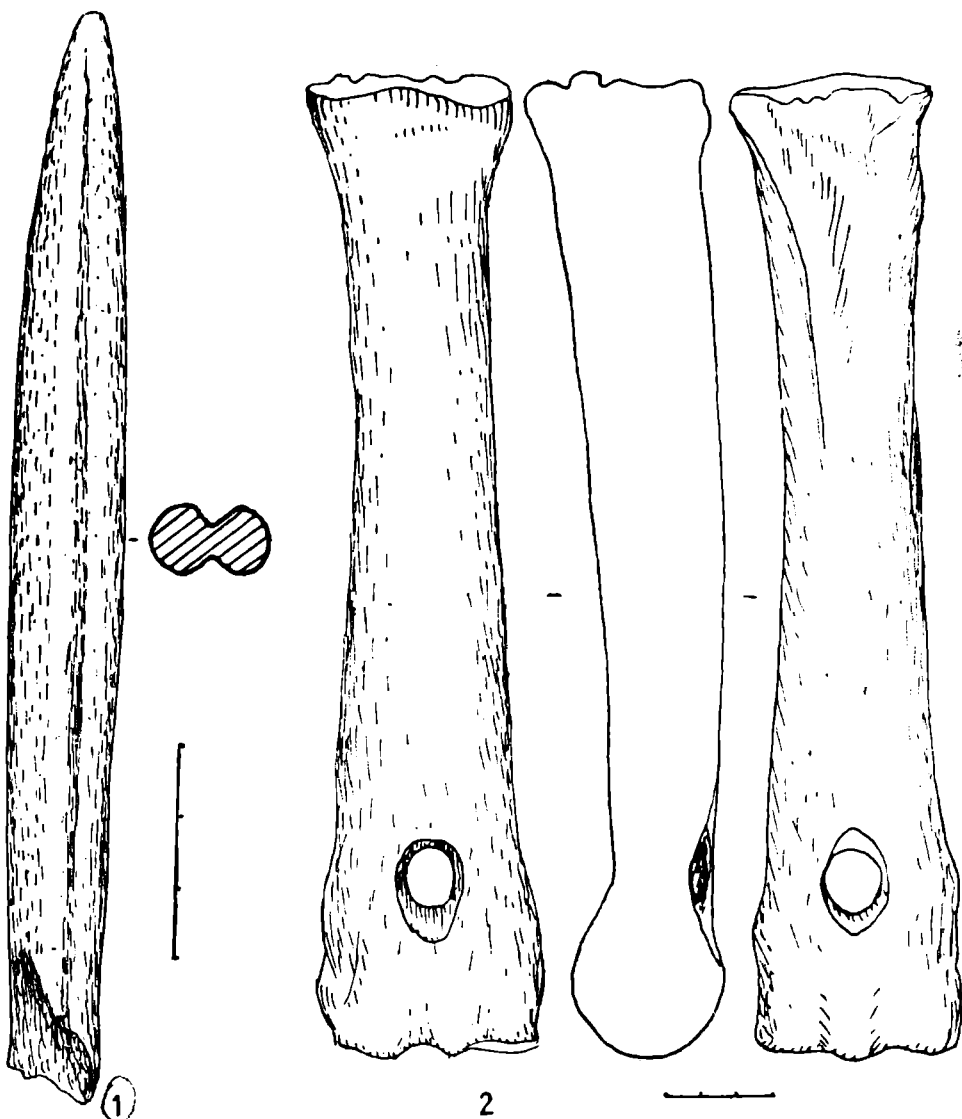

Fig. 1. Crasnaleuca, faleza Piriului Staniștei, secțiunea a II-a : 1) Vîrf de lance din os ; 2) Metatarsian perforat.

17 M. Brudiu, *Rezultatul cercetărilor paleolitice de la Crasnaleuca, județul Botoșani*, comunicare susținută la a XII-a sesiune de rapoarte de săpături, București, 1978.

zitului de loess adăpostit și a fost atribuit gravetianului final (pl. I).

După o depunere de loess groasă de 3 m urmează, la adâncimea de 5,10 m — 5,30 m al II-lea nivel paleolitic atestat de un atelier, așchii răspândite în mod dispersat și fragmente de cărbuni.

Al III-lea nivel de locuire a fost întâlnit la adâncimea de 5,70 m — 5,90 m și este documentat prin material litic și oase.

Nivelul al IV-lea este situat la adâncimea de 6,60 — 6,75 m. Acest nivel este mai bogat decât cele anterioare, astfel că ne-a dat posibilitatea în 1974 să obținem dintr-o vatră, o cantitate de cărbune, a cărui analiză a datat complexul la 19460 ± 200 ani B. P. Menționăm că analiza C₁₄ a fost făcută de Laboratorul Institutului de pre și protoistorie din Berlin.

Al V-lea nivel de locuire a fost întâlnit la 7 m — 7,15 m. În cadrul acestui nivel au apărut unelte și un bogat atelier.

Nivelul al VI-lea a fost întâlnit la 7,40 m fiind reprezentat de un atelier și o vatră din care au fost luate probe pentru C₁₄.

Nivelul al VII-lea a fost descoperit la adâncimea de 8,40 m — 8,60 m și este reprezentat de un bogat atelier și resturi faunistice.

Săpătura a continuat pînă la adâncimea de 10,50 m, fără a avea posibilitatea să ajungem la baza depozitului de loess.

Este ușor de reținut faptul că această secțiune de la punctul „Lutăria“ a oferit cea mai bogată stratigrafie arheologică pentru cultura gravetianului oriental din Moldova, și am putea spune că și din cadrul gravetianului oriental.

Cea mai bogată stratigrafie arheologică pentru această cultură ne-a oferit-o pînă nu de mult stațiunea de la Ripiceni Izvor, unde au fost descoperite patru nivele de locuire¹⁸.

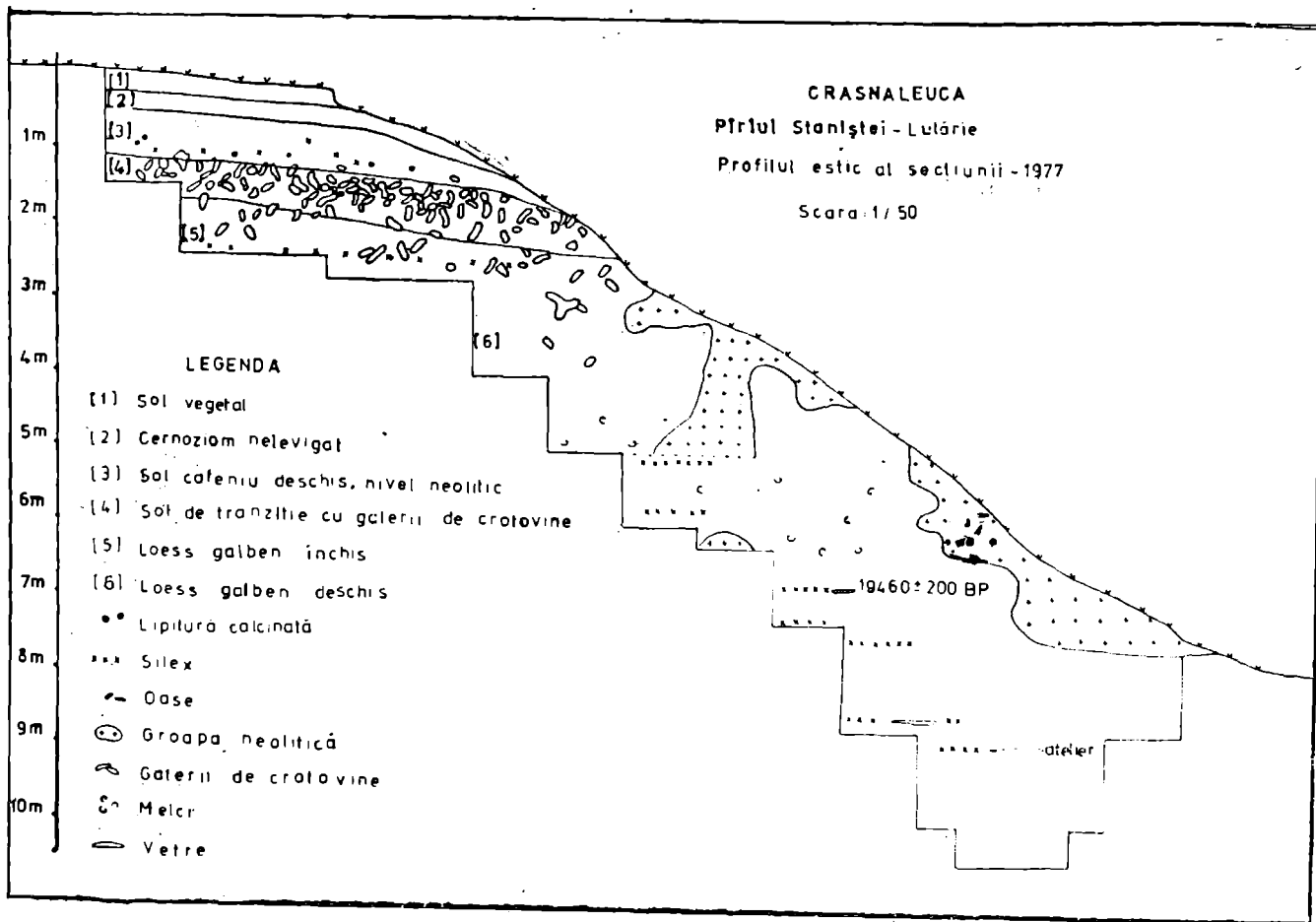
Pînă în prezent se mai cunoaște o situație stratigrafică similară doar în zona Nistrului mijlociu la Molodova V, unde au fost descoperite opt nivele de cultură gravetiană, deși autorul consideră pe ultimele două ca aparținînd perioadei epipaleolitice (mezolitice)¹⁹. Dacă în viitor cele două nivele în discuție vor fi atribuite în unanimitate de către cercetători perioadei epipaleolitice, atunci, stațiunea de la Pîriul Staniștei, punctul „Lutăria“ de la Crasnaleuca va rămîne stațiunea cu stratigrafia arheologică cea mai bogată din toată oicumena culturii gravetianului oriental.

Cercetările din campania anului 1977 ne-a dat posibilitatea să obținem o documentație amplă și complexă, care urmează să fie prelucrată și analizată și care ne va oferi și alte date pentru înțelegerea mai completă a vieții celor care au locuit în zona Prutului mijlociu. Astfel, au fost recoltate aproape 100 de probe pentru analiza polinologică în vederea stabilirii ambianței climatice, apoi, s-a mai recuperat pentru analiza nivelului VI și în sfîrșit s-a obținut o cantitate importantă de material faunistic, care va ilustra cu date noi economia comunităților umane din perioada tîrzie a pleistocenului.

În afară de cercetările din faleza Pîriului Staniștei, am mai întreprins cercetări în alte trei puncte, și anume, pe terasa Staniștei și la

18 Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 25-50.

19 A. P. Cernyș, *Paleolit i mezolit*, fig. 21.

Malul Roșu²⁰, unde s-au descoperit locuiri aparținând fazei finale a culturii gravetianului oriental. În cursul campaniei din 1977 a fost descoperită și cercetată printr-o secțiune o nouă stațiune la punctul „Gîrla Mare”, unde s-au descoperit trei nivele de locuire aparținând gravetianului oriental. Fiecare nivel este atestat prin vetre din care au fost luate probe pentru datare.

În concluzie, cercetările de la Crasnaleuca au pus în evidență o intensă locuire atât în spațiul acestei microzone din bazinul Prutului mijlociu, cât și o îndelungată locuire în timp, atestată la punctul „Lutăria” de la Faleza Piriului Staniștei, unde s-a obținut și o datare cu C₁₄ de 19460 de ani față de prezent. Față de aceste rezultate se impune continuarea săpăturilor de salvare care justifică, după cum am arătat eforturile depuse pînă acum.

NOUVELLES DONNÉES SUR LA CULTURE DU GRAVETTIEEN ORIENTAL DE MOLDAVIE, FOURNIES PAR LES RECHERCHES DE CRASNALEUCA (DÉP. DE BOTOȘANI)

Résumé

Les recherches paléolithiques pratiquées à Crasnaleuca (dép. de Botoșani) ont identifié deux stations archéologiques situées sur le territoire de cette localité, aux lieux-dits „Berge du cours d'eau Staniștea” et „Gîrla Mare”, ainsi que deux établissements appartenant à la phase finale de la culture du gravettien oriental.

Le long de la berge de la Staniștea, dans certaines zones, on a trouvé par un, deux ou trois niveaux d'habitat; dans une autre, située au lieu-dit „Lutăria”, on a découvert huit niveaux d'habitat entre 1,9 et 8,8 m de profondeur. A ce point de vue, ce site peut être considéré comme l'un des plus riches du gravettien oriental, puisqu'il comprend le plus grand nombre de niveaux archéologiques, caractérisés par des outils, des ateliers, des foyers et d'abondants restes fauniques. Le niveau IV de „Lutăria” a été de 19460 ± 200 B. P.

A un autre point de la berge de la Staniștea (section II) on a mis au jour les premiers témoignages de l'industrie de l'os dans un établissement ouvert appartenant au gravettien oriental de Moldavie.

Au lieu-dit „Gîrla Mare”, une section de dimensions réduites a révélé l'existence de trois niveaux d'habitat comprenant de nombreux âtres, dans de la cendre et des débris osseux.

Les analyses palynologiques et au C₁₄, ainsi que l'étude des restes fauniques, fourniront sans aucun doute des données supplémentaires sur les communautés du gravettien oriental dans la zone du Moyen-Prut.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Crasnaleuca, la falaise de Pîriul Staniștei, section II ème; 1) Pointe de sagaie en os; 2) Métatarsien perforé.

Pl. I. Crasnaleuca, la falaise de Pîriul Staniștei — Lutăria: le profil de la section du est — 1977.

LOCUIRILE PALEOLITICE ȘI EPIPALEOLITICE DE LA MITOC-VALEA LUI STAN

CORNELIA-MAGDA ISTRATE

Valea Prutului Mijlociu continuă să suscite atenția arheologilor, datorită mulțimii urmelor de locuire omenească din epocile preistorice și până astăzi, urme care, datorită lucrărilor masive de hidroameliorație care se execută în zonă, sînt în mare parte amenințate de dispariție.

În urmă cu aproximativ patru ani, pe teritoriul comunei Mitoc, a fost descoperită o nouă așezare paleolitică în punctul „Valea lui Stan”¹. Această așezare se află situată la extremitatea nordică a satului Mitoc, la aproximativ 1 km est de satul Horia. Locuirile omenești de aici au putut beneficia din plin de condițiile ecologice necesare unei așezări: bogăția materiei prime de bună calitate, necesară confecționării uneltelor, existența Prutului și a unor izvoare în imediata apropiere pentru procurarea apei potabile, precum și poziția înaltă a locuirii propriu-zise.

Cercetările de suprafață au dus la identificarea unui număr foarte mare de piese litice, tipice și atipice și, de asemenea, a unor fragmente ceramice aparținînd culturii Cucuteni, faza A.

Au fost trasate cinci secțiuni, cu următoarele coordonate și dimensiuni, și a căror suprafață însumează 97,83 mp :

— S I, orientat E-SE 20° — VNV 50°,	de 11,20 x 1,50 m ;
— S II, orientat NE-SE	de 10,80 x 1,50 m ;
— S III, orientat VNV 50° — ESE 20°,	de 14,35 x 1 m ;
— S IV, orientat NE-SV,	de 12,75 x 1,50 m ;
— S V, orientat NE-SV,	de 25 x 1,50 m ;

Considerînd valea cu direcția spre Crasnaleuca, S I—IV au fost trasate pe partea sa dreaptă, iar S V pe partea stîngă.

Din punct de vedere stratigrafic, situația este oarecum deosebită datorită terenului aflat în pantă (cu înclinația de circa 45°). Datorită gradului mare de înclinare, eroziunea a fost foarte puternică (accentuată și de lucrările agricole), rezultatul fiind distrugerea nivelurilor de locuire aflate spre suprafața solului. Scopul sondajelor a fost, deci, identificarea nivelului de locuire aparținînd paleoliticului superior, avînd în vedere că majoritatea pieselor descoperite pe suprafața afectată locuirii prezintă

¹ Așezarea a fost descoperită de Vasile Chirica, cercetător științific la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași și prof. Ilie Pascal (Mitoc).

Tabelul I

Stratigrafia așezării de la Mitoc-Valea lui Stan.

Nr. straturii	S I	S II	S III	S IV	S V
1	Sol negru 0—0,30 m				
2	Sol brun roșcat închis 0,30—0,60 m				Sol brun închis 0—0,20 m
3	Sol brun roșcat 0,60—1,15 m	Sol brun roșcat 0—0,20 m	Sol brun roșcat 0—0,20 m		Sol brun roșcat 0,20—0,45 m
4	Sol galben roșcat 1,15—1,40 m	Sol galben 0,20—0,30 m		Sol galben cu pigmenți roșcați 0—0,20 m	Sol galben roșcat 0,45—1 m
5		Sol galben deschis 0,30—0,50 m	Sol galben deschis 0,20—0,95 m	Sol galben deschis 0,20—0,50 m	Sol galben cu foarte mulți oxizi de calciu
6		Sol galben cu păpuși de calcar 0,50—1 m	Sol galben nisipos 0,95—1,20 m	Sol galben nisipos 0,50—1,05 m	
7		Sol galben cu mici lentile de marnă gri degradată 1—1,40 m	Sol galben puțin roșcat 1,20—1,40 m		
8			Sol galben cu lentile nisipoase		

trăsături tehnice și tipologice caracteristice acestei etape, precum și a unui eventual nivel de locuire tardenoisiană.

Din tabelul I se poate observa următoarea succesiune stratigrafică a celor patru secțiuni (Fig. 1) :

- solul negru, cu o grosime de 0,30 m,
- solul brun-roșcat închis, în grosime de 0,30 m,
- solul brun-roșcat, a cărui grosime variază în funcție de pantă, între 0,55—0,20 m,
- solul galben-roșcat cu o grosime între 0,55—0,25 m (sau cel galben cu pigmenti roșcați, gros de 0,20 m),
- solul galben deschis cu o grosime între 0,75—0,20 m,
- solul galben cu oxizi de calciu (sau păpuși de calcar), de 0,50 m,
- solul galben nisipos, cu o grosime între 0,50—0,20 m,
- solul galben cu mici lentile de marnă gri degradată, de 0,40 m, sau cu lentile nisipoase.

Cercetările întreprinse în luna iulie 1977 au dus la descoperirea unui număr de 2754 piese litice, dintre care 1646 au fost găsite la suprafața solului (1150 piese atipice și 467 piese tipice), iar din săpătură provin 1166 piese, din care 894 atipice și 246 tipice. Considerăm că această situație se explică atât datorită acțiunii repetate de eroziune a văii, combinată cu răvășirea nivelurilor de locuire, subțiri, cu ocazia lucrărilor agricole.

Folosind ca mijloc de referință lista tip a uneltelor din paleoliticul superior, întocmită de D. de Sonnevile-Bordes și J. Perrot², am stabilit principalele tipuri de unelte descoperite în așezarea aflată în studiu (tabelul II).

În grupa gratoarelor (fig. 2/1, 4, 6-7 ; fig. 3/1-6 ; fig. 4/2 ; fig. 5/2, 4 ; fig. 6/5) majoritatea sînt convexe, iar unele sînt realizate pe așchii de decorticare, cu partea activă larg convexă. Se remarcă unul dintre ele realizat pe așchie lamelară, cu latura stîngă retușată, piesă asemănătoare cu tipul de gratoar ogival (fig. 5/5) ; amintim tot aici și gratoarul dublu (fig. 5/4).

Grupa burinelor este reprezentată cel mai bine de subtipul simplu de unghi și cel dublu de unghi, iar mai rar de cel median realizat pe lamă macrolitică, sau pe așchie lamelară mijlocie (fig. 2/5 ; fig. 5/7 ; fig. 6 1, 7).

Străpungătorul din paleoliticul superior este realizat pe fragment de nucleu cu cortex la bază, avînd vîrful cu trei laturi retușate, cu partea activă ruptă din vechime, sau simplu (fig. 6/2).

Din grupa pieselor cu scobituri retușate, atrage atenția o lamă mijlocie fragmentară cu partea superioară ruptă din vechime, din silex cafeniu cu pigmentații mai închise, avînd două scobituri retușate dispuse simetric spre bază (vîrf de lance ?) (fig. 6/4).

Amintim de asemenea că au fost identificate și piese tip lovitură de burin (coup de burin) fig. 6/6.

² D. de Sonnevile-Bordes, *La Préhistoire Moderne*, ed. II, Périgueux, 1972, p. 48.

Incadrarea uneltelor tipice în lista tip întocmită de D. de Sonnevile-Bordes și J. Perrot.

Nr. crt.	Nr. din lista tipologică	Tipuri de piese
1- 2.	2- 1.	gratoar pe virf de lamă
2- 3.	3- 2.	gratoar atipic
3- 4.	4- 3.	gratoar dublu
4- 5.	7- 4.	gratoar ogival
5- 6.	8- 7.	gratoar în evantai
6- 7.	10- 8.	gratoar pe așchie
7- 8.	11-10.	gratoar unguiform
8- 9.	12-11.	gratoar carenat
9-10.	17-12.	gratoar carenat atipic
10-11.	23-17.	gratoar-burin
11-12.	27-23.	străpungător
12-13.	30-27.	burin diedru drept
13-14.	35-30.	burin de unghi pe spătură
14-15.	36-35.	burin pe trunchiere oblică
15-16.	74-36.	burin pe trunchiere concavă
16-17.	75-74.	piese cu „encoches“
17-18.	92-75.	denticulate
18.	92	diverse

Lamele retușate sînt în majoritate de dimensiuni mijlocii. Unele au retușe pe partea dorsală, sau pe suprafața ventrală, iar altele au laturile retușate semiabrupt.

Din grupa lamelor „à crête“, 13 sînt mijlocii, din care se remarcă una cu creasta în zigzag, iar restul sînt microlitice.

Au fost descoperite și un număr de 25 nuclee, considerate ca aparținînd paleoliticului superior (fig. 3/8 ; fig. 4/4 ; fig. 6/3), dintre care unele au fost folosite și ca percutoare (fig. 4/5).

Printre alte materiale recoltate se numără și o piesă neolitică, în secțiune trapezoidală, cu retușe mărunte, plate, pe întreaga suprafață dorsală. Piesa este frîntă la un capăt din vechime, iar spre partea proximală se constată urme de calcinare (fig. 5/1).

În așezarea de la Mitoc-Valea lui Stan, interpretarea rezultatelor stratigrafice (oferite de campania de săpături din iulie 1977) indică existența unui singur nivel de cultură. Pentru datarea așezării, unde între piesele descoperite pînă acum predomină gratoarele în procentaj de 40,22%, pot fi reamintite alte așezări din paleoliticul superior în care acest tip de piese reprezintă un procentaj la fel de ridicat³. Astfel sînt așezările aurignaciene de la Ripiceni Izvor (21,52%), Cetățica-Ceahlău. nivelul I (33,34%), cea din Aurignacianul mijlociu de la Dîrțu-Ceahlău. nivelul I-II (65,78%), unde cele mai multe piese sînt cu partea activă

3 După statistica întocmită de Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 118-126.

convexă ca și la Mitoc-Valea lui Stan ; din Aurignacianul mijlociu întârziat de la Malul Roșu — Giurgiu (46,34%) și așezarea din Aurignacianul III superior de la Bistricea Lutărie (46,34%). Analogia de procentaje ca și tehnica asemănătoare de prelucrare a gratoarelor de la Dîrțu-Ceahlău, verifică încă odată afirmația că așezarea de la Mitoc-Valea lui Stan face parte din paleoliticul superior (și, dacă analizele oferite de științele conexe o vor confirma, ar putea fi vorba chiar de un Aurignacian).

Dintre uneltele combinate, cu funcție dublă sau multiplă, a fost descoperit doar un gratoar-burin (fig. 2/3). Lipsesc tipurile gratoar-străpungător și străpungător-burin, care de altfel, apar în număr mic și în alte locuri contemporane, precum și lamelele Dufour, care nu sînt prezente pînă acum decît în Aurignacianul întârziat din Banat⁴ și în Gravettianul evoluat din Podișul Moldovenesc⁵. Lipsa acestor piese și prezența altor tipuri de unelte care se întîlnesc totuși în paleoliticul superior (lame și lamele denticulate sau cu „enches”, lame „à crête”, numărul mare la lame neretuse sau cu retușe de uzură), poate fi explicată prin existența unei maniere speciale în prelucrarea pieselor litice care poate să fi variat în cadrul aceleiași epoci a paleoliticului și chiar al aceleiași grup uman⁶.

În ceea ce privește dimensiunile pieselor tipice, trebuie precizat că din totalul de 713, sînt 391 de mărime mijlocie (54,8%), 274 sînt microlitice (38,20%) și 48 sînt macrolitice (6,6%). Din numărul total de piese tipice, doar 56 pot fi încadrate în tabelul întocmit de Denise de Sonneville-Bordes și J. Perrot pentru paleoliticul superior, ceea ce reprezintă 7,26%.

Materia primă utilizată la confecționarea uneltelor este silexul cretacic de Prut, de diferite culori, de la alb-alburiu, gri, albastru și albastru închis pînă la negru. A fost descoperită o singură piesă din menilit și anume un fragment de nucleu.

Deși unele lame prezintă diferite stadii de calcinare, nu au fost descoperite resturi de cărbune și nici vetre, ceea ce arată că această locuire servea, credem, doar ca atelier primar de prelucrare a pieselor, concluzie ce se desprinde de altfel și din numărul mare de piese atipice (deșeurii de cioplire).

Au fost găsite și cîteva fragmente osteologice aparținînd unor erbivore, care însă par să dateze din holocen⁷.

Coroborînd datele oferite de stratigrafie cu cele rezultate din analiza tipologico-statistică, se poate conchide că așezarea cercetată de la Mitoc-

4 Fl. Mogoșanu, *Prezența lamelor Dufour în așezările acropaleolitice din Banat*, în SCIV, 18, 1967, 1, p. 141-146. Idem, *Din nou despre prezența lamelor Dufour în paleoliticul superior din Banat*, în SCIV, 19, 1968, 4, p. 643-644.

5 M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974, p. 108-117. Al. Păunescu, *Locuri gravettiene de la Valea Seacă (jud. Iași), și unele considerații asupra Gravettianului oriental final din Moldova*, în SCIV, 21, 1970, 4, p. 539-550.

6 V. Chirica, *Considerații cu privire la paleoliticul final de pe teritoriul României*, sub tipar.

7 Identificările au fost făcute de prof. S. Haimovici de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași.

Valea lui Stan prezintă caracteristicile unei locuiri ce se încadrează în paleoliticul superior. Pe baza datelor oferite de stratigrafie, tipologie, și modul de realizare al pieselor, se poate presupune că este vorba de un Gravettian timpuriu. În sprijinul acestei supoziții pot fi citate și rezultatele analizei statistico-tipologice făcute mai înainte, iar rezultatele cercetărilor viitoare vor aduce noi precizări pentru datarea acestei așezări.

Cu prilejul cercetărilor de pînă acum, au fost identificate și materiale litice care prezintă caracteristici tehnico-tipologice specifice Tardenoisianului, chiar dacă această locuire nu a putut fi surprinsă stratigrafic. Este vorba de nuclee fusiforme (fig. 2/8 ; fig. 5/3), gratoarele pe lame mijlocii (2 cu partea activă dreaptă și 2 convexe), (fig. 4/1,3), precum și de așchiile lamelare care prezintă o patină cu totul diferită de cea a pieselor aurignaciene sau de caracter gravettian. De aceea, continuarea cercetărilor în această așezare este absolut necesară, atît pentru elucidarea definitivă a aspectului cultural, cît și pentru stabilirea unor legături și analogii cu așezările din aceeași zonă a Prutului. Este vorba, în primul rînd, de așezările de la Mitoc-Valea Izvorului⁸ și Pîrîrul lui

Tabelul III

Uneltele tipice din paleoliticul superior din așezarea de la Mitoc-Valea lui Stan

Nr. crt.	TIPURI DE PIESE	Nr. piese	%
1.	Gratoare (26 convexe, 4 carenate, 1 în evantai, 1 ogival, 3 cu partea activă oblică, 1 dublu, 1 unguiform)	37	40,22
2.	Burine (5 de unghi, unele pe trunchiere oblică sau concavă, 3 diedre)	9	8,69
3.	Gratoar-burin	1	1,09
4.	Străpungător	1	1,09
5.	Lame retușate	12	13,04
6.	Piese cu scobituri retușate, „encoche” (5 așchii lamelare, 7 lame, 1 așchie)	13	14,13
7.	Piese denticulate (2 așchii mijlocii, una așchie macrolitică dublu denticulată, una lamă)	4	4,35
8.	Lame cu creastă	16	17,39
	TOTAL	92	100 ^{0/0}
9.	Lame neretușate (373 mijlocii, 60 microlitice)	433	
10.	Așchii neretușate (macrolitice 2, mijlocii 58, microlitice 3)	63	
11.	Așchii lamelare neretușate (25 macrolitice, 74 mijlocii)	99	
12.	Vîrf neretușat	1	
13.	Nuclee	25	
	TOTAL GENERAL	713	

⁸ M. Bitiri, *Cu privire la începuturile paleoliticului superior în România*, în SCIV, 16, 1965, 1, p. 5-16. Idem, *Considerații asupra prezenței unor forme de unelte bifaciale în așezările paleolitice din România*, în SCIV, 16, 1965, 3, p. 431-448. Idem, *Citeva date cu privire la paleoliticul superior de la Mitoc-Valea Izvorului*, în *Studii și materiale, istorie*, III (1973), Suceava, p. 27-35.

Istrate, încadrate cronologic în Aurignacianul inferior și respectiv Aurignacian cu unele influențe gravettiene⁹ și cele de la Crasnaleuca, atribuite Gravettianului oriental¹⁰.

Résumé

Sur le territoire du village Mitoc (département de Botoșani) à presque 1 km est du village Horia a été identifiée une nouvelle station paléolithique dans le point nommé „Valea lui Stan”.

Les recherches systématiques commencées en Juillet ont contribué à la découverte de 2.754 pièces lithiques, parmi lesquelles 743 sont typiques. On a découvert les suivants types de pièces : grattoires 40,22%, burines 8,69%, grattoir-perçoir, 1,09%, lames retouchées 13,04%, pièces avec des encoches 14,13%, denticulées 4,35% et lames à crête 17,39.

Ce qui domine ce sont les pièces moyennes 54,8%, après lesquelles suivent les microlithiques 38,20% et finalement les macrolithiques 6,6%.

La matière première utilisée est le silex crétacique de Prut de bonne qualité ; une pièce seulement est en menilit.

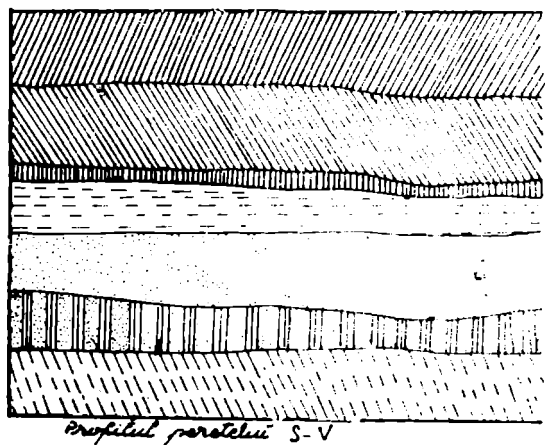
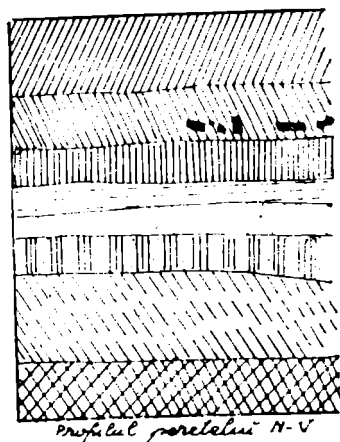
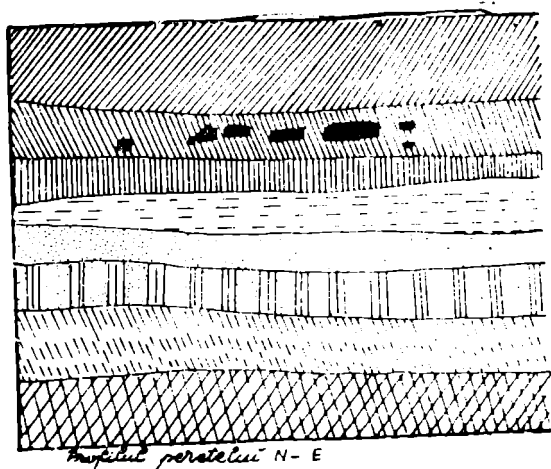
Du point de vue stratigraphique une seule couche d'habité a été surprise, à cause d'une forte inclinaison du sol (45°) et à cause des travaux agricoles.

La station de Mitoc-Valea lui Stan indique l'existence d'un atelier de confection des outils (si on compare le nombre des pièces typiques et atypiques).

Culturellement cette station fait partie du paléolithique supérieur et il s'agit probablement de Gravettien. Ces précisions ont été faites à l'aide des méthodes stratigraphiques et typologiques. On a identifié également des pièces tardénoisiennes même si stratigraphiquement cette étape n'est pas présente.

⁹ Informație V. Chirica.

¹⁰ M. Brudiu, *Probleme noi în paleoliticul superior din Moldova*, comunicare prezentată la colocviul V „Problemele paleoliticului, mezoliticului și neo-eneoliticului României”, București, 1976.

LEGENDA

- Sol negru
- Sol brun închis
(fragmente de chirpic cucutenian)
- Sol galben roscat deschis
- Sol galben roscat închis
- Sol galben roscat
- Sol galben roscat închis
- Sol galben închis
- Sol galben

Fig. 1. Stratigrafia secțiunilor din așezarea de la Mitoc-Valea lui Stan.

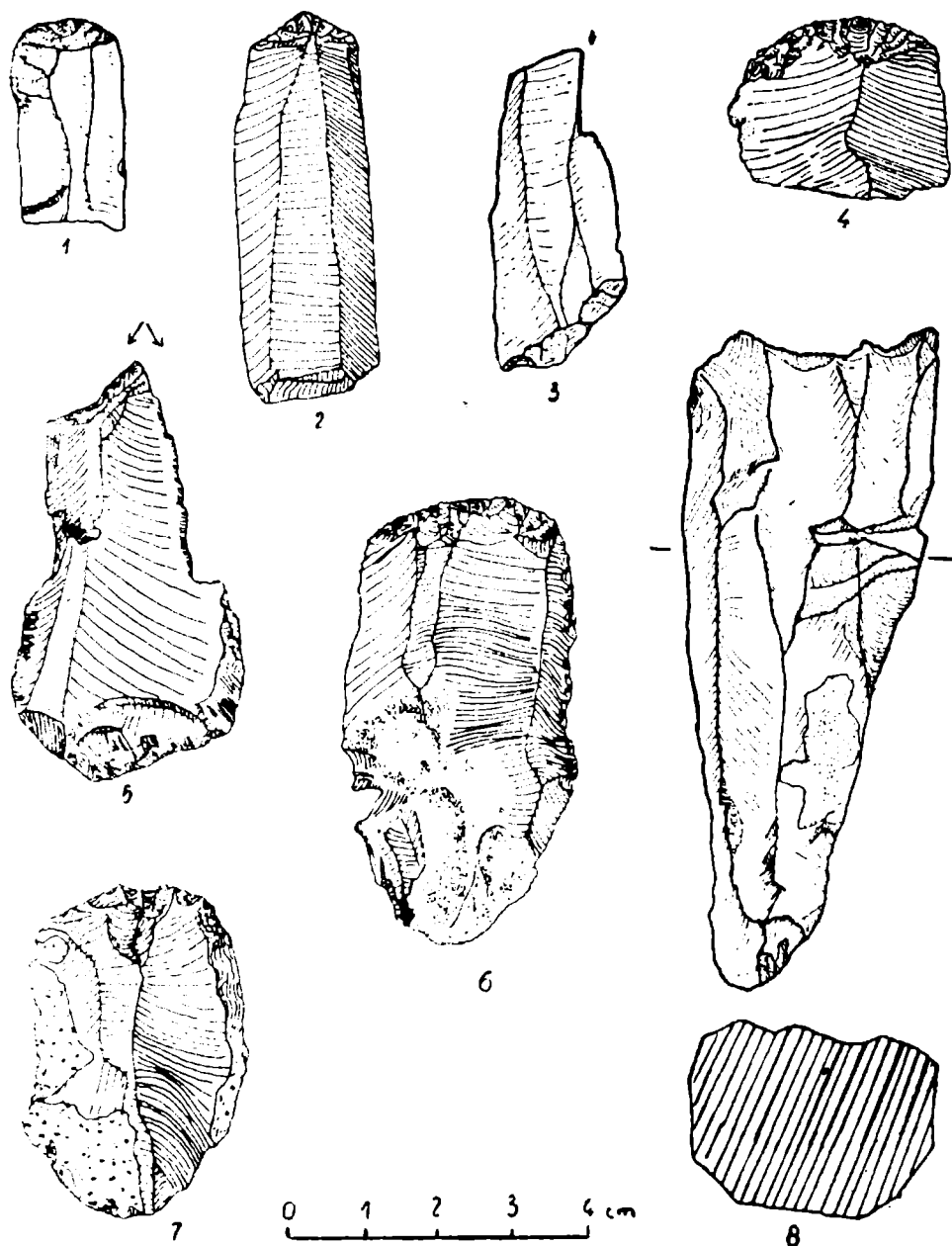

Fig. 2. Mitoc-Valca lui Stan, unelte din silex: 1—2, 4, 6—7, gratoare; 3 gratoar-burin; 5 burin; 8 nucleu cvasiconic (1—7 paleolitic superior; 8, Tardenoisian).

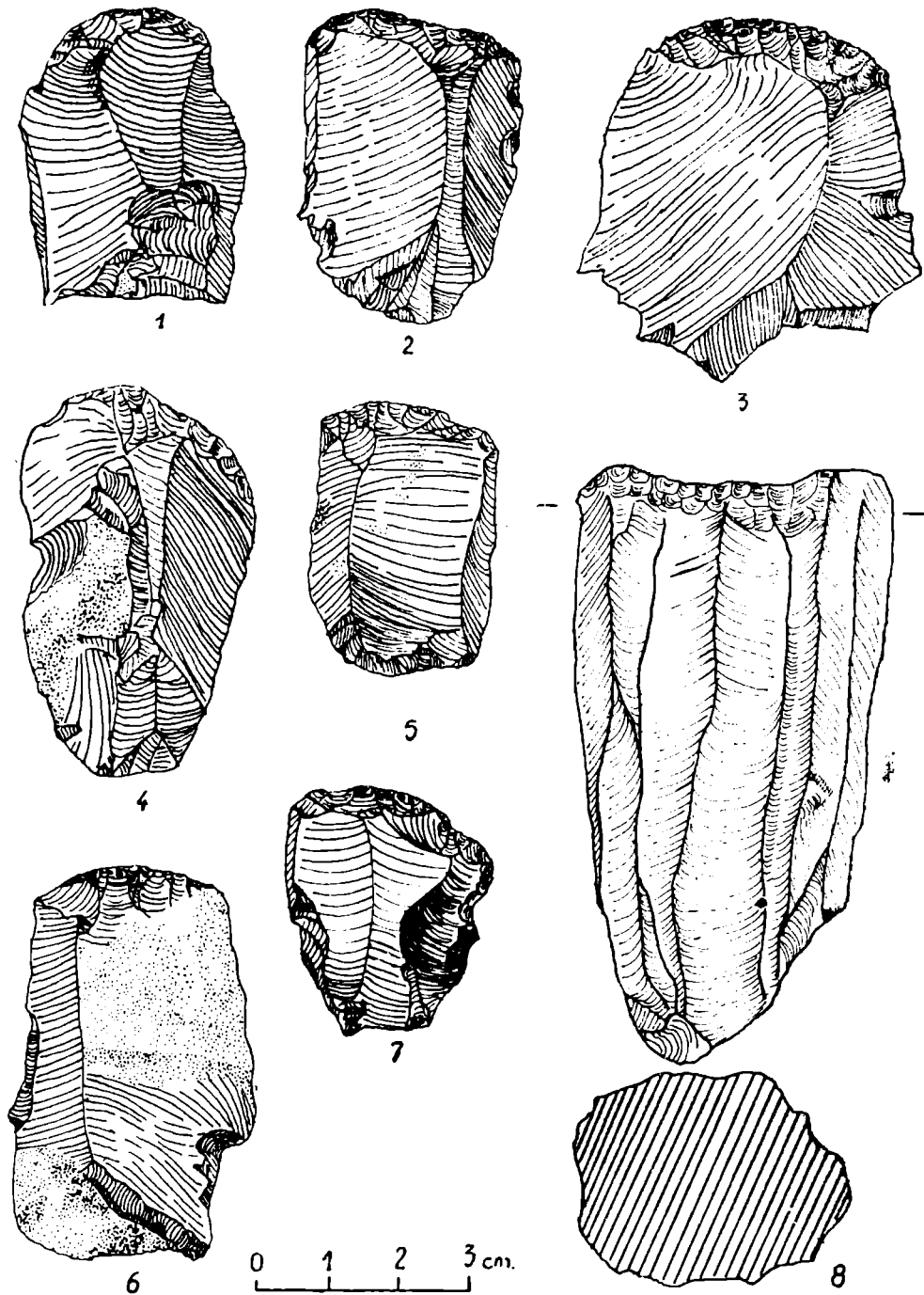

Fig. 3. Mitoc-Valca lui Stan, unelte din silex : 1—7, gratoare ; 8, nucleu prismatic (paleolitic superior).

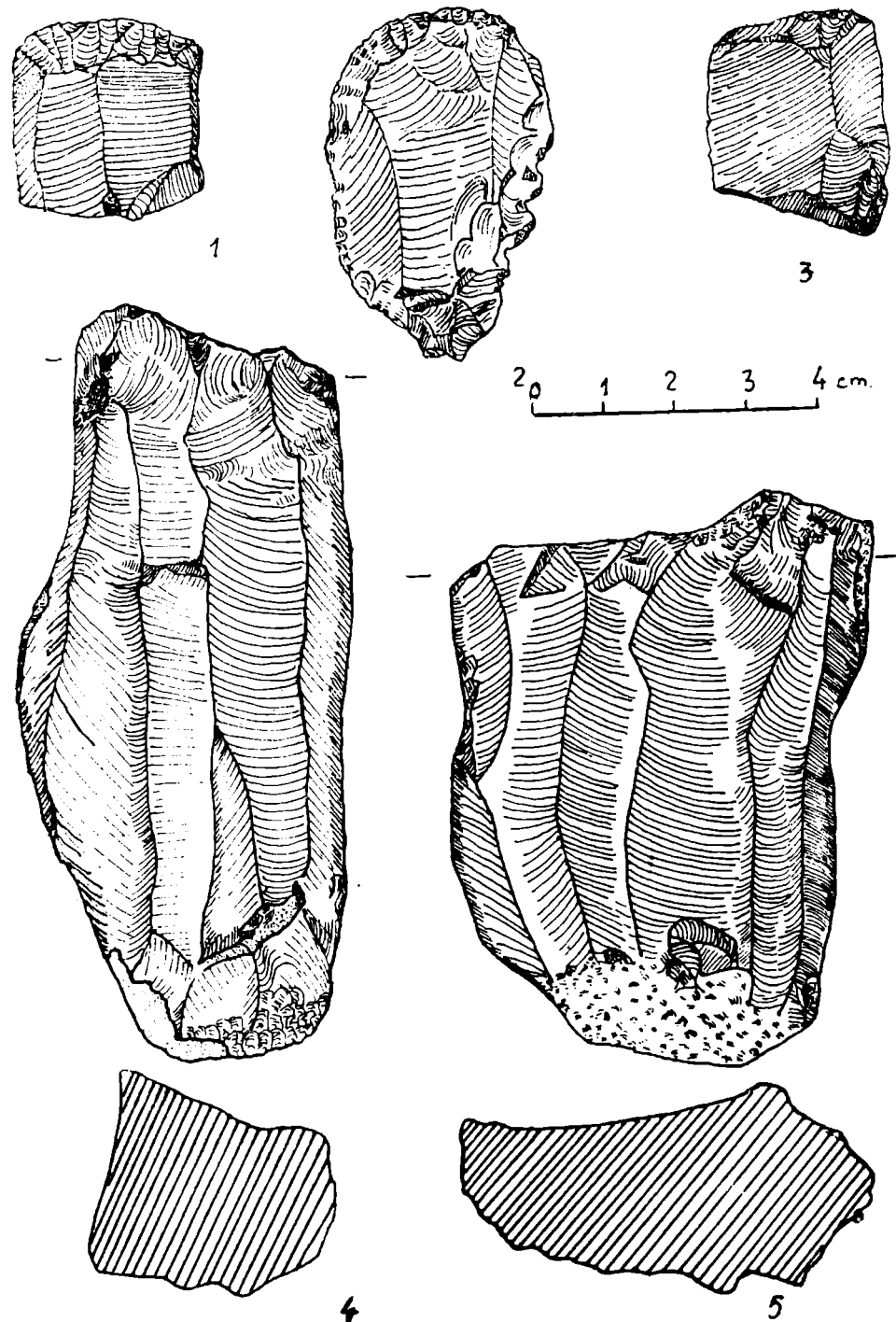

Fig. 4. Mitoc-Valea lui Stan, unelte din silex : 1—3, gratoare ; 4—5, nuclee de lame (1—5 paleolitic superior).

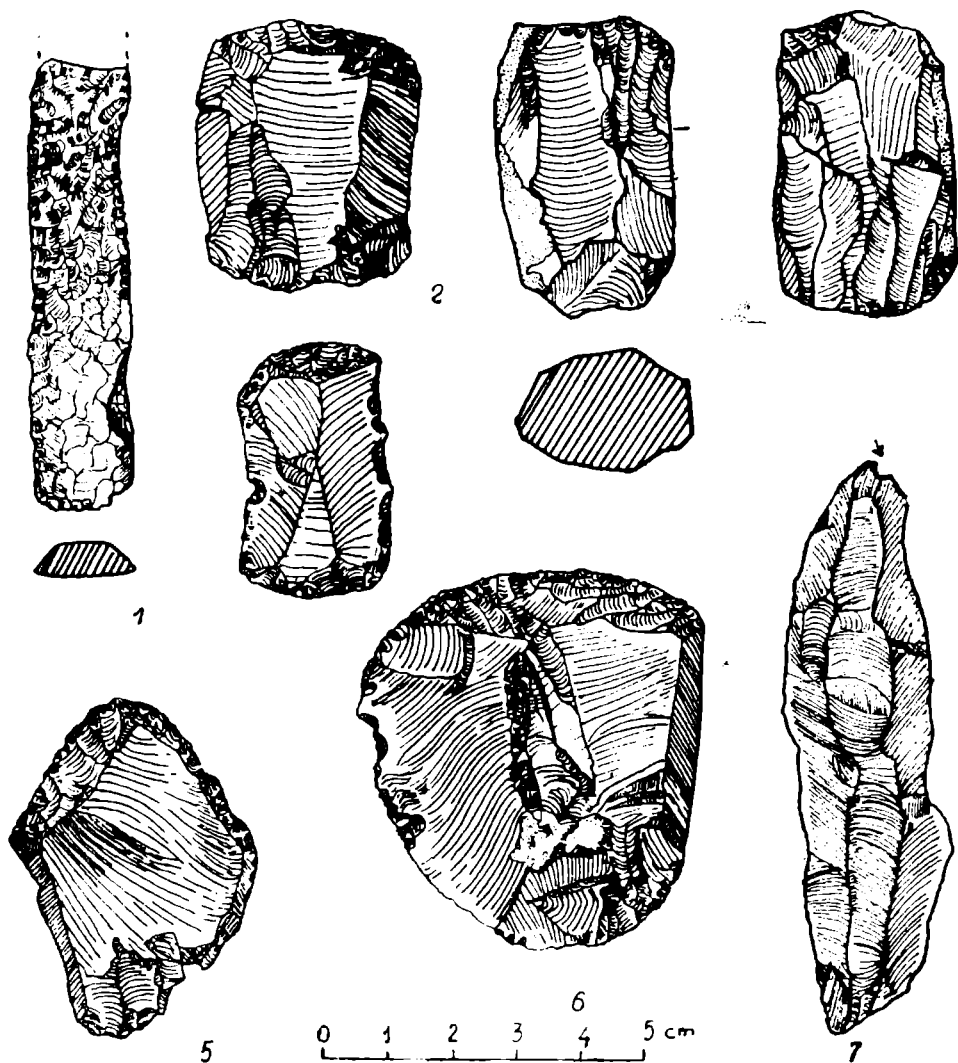

Fig. 5. Mitoc-Valea lui Stan, unelte din silex : 1, lamă cu retușe solzoase pe toată suprafața dorsală ; 2, 4—6, gratoare ; 3, nucleu ; 7, buris (1, neolitic, 2, 4—7 paleolitic superior ; 3, Tardenoisian).

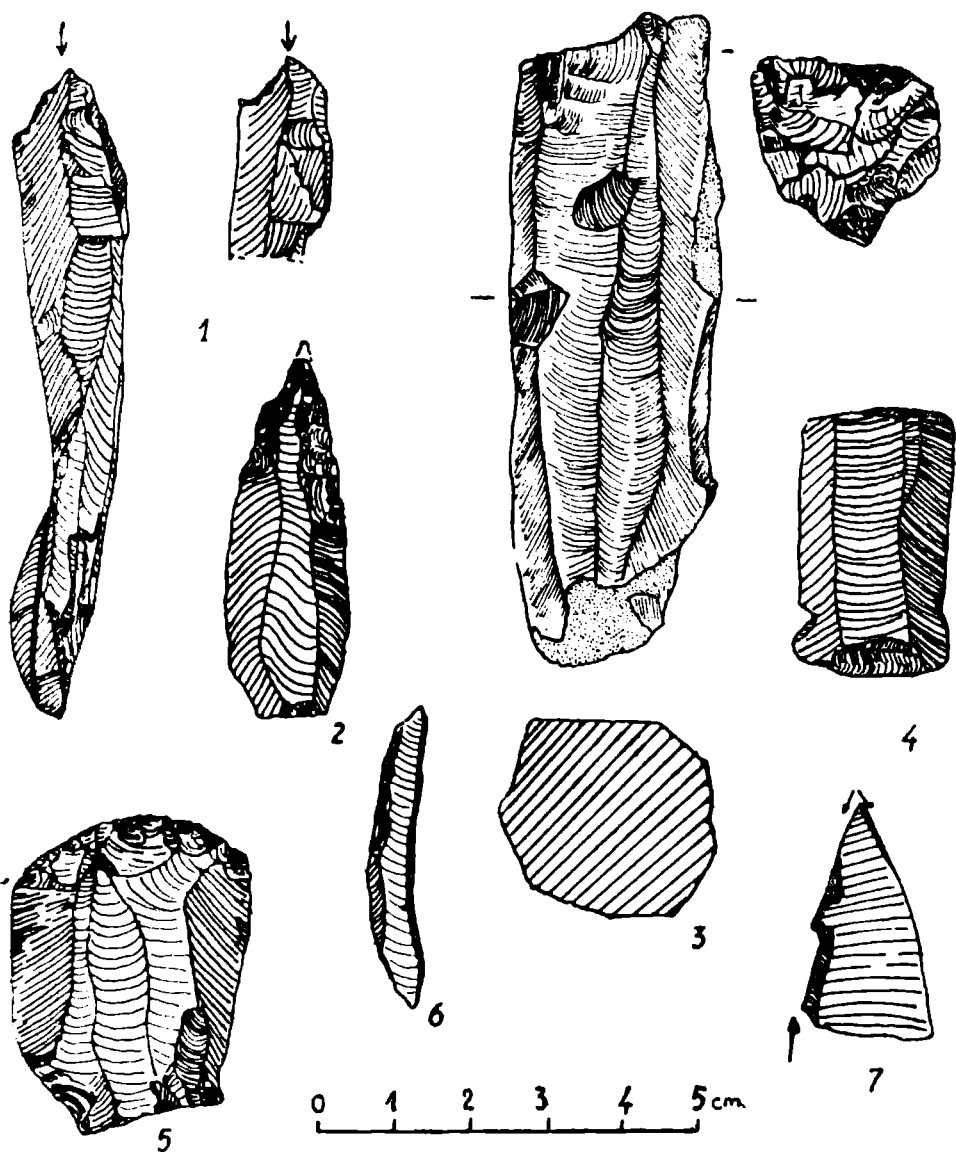

Fig. 6. Mitoc-Valea lui Stan, unelte din silex: 1, 7, burine; 2, străpungător; 3, nucleu cu planul de lovire fațetat; 4, lamă cu două scobituri simetrice; 5, gratoar; 6, coup de burin (1—7, paleolitic superior).

CERCETĂRILE ANTROPOLOGICE ȘI UNELE PROBLEME ALE ARCHEOLOGIEI

OLGA NECRASOV și MARIA CRISTESCU (IAȘI)

Archeologia și una din ramurile cele mai importante ale Antropologiei, care este *Paleantropologia*, prezintă foarte numeroase puncte de contact, întrucît și una și alta se ocupă de studiul populațiilor vechi, prima punînd accentul pe aspectele socio-culturale ale acestora, cea de-a doua pe aspectele lor biologice fără a neglija însă și aspectele socio-culturale.

Scopul final al cercetărilor paleantropologiei în țara noastră este să stabilească care sînt primele începuturi ale umanității pe teritoriul țării noastre și cum, sub ce influențe și trecînd prin ce etape, plecînd de la acești strămoși depărtați, a evoluat structura antropologică a populațiilor care au trăit pe teritoriul ei pînă la constituirea populației contemporane. În ce condiții au trăit ele, care au fost ocupațiile lor principale și care au fost caracteristicile economiei lor primitive. Prin aceste aspecte, Paleantropologia lucrează în strîns contact nu numai cu Archeologia dar și cu Paleozoologia (sau Archeozoologia) și Paleogeografia.

În fond, Paleantropologia s-a dezvoltat în țara noastră în ultimii 20—25 ani. Dacă în perioada anterioară, dintre cele două războaie mondiale, cercetările antropologice asupra populațiilor noastre contemporane au înregistrat un oarecare avînt, cele referitoare la populațiile noastre vechi au fost aproape inexistente. După instaurarea regimului nostru democratic și socialist, sprijinul acordat cercetării științifice, în general, s-a simțit și în domeniul investigațiilor archeologice atît în așezări cît și în domeniul investigațiilor archeologice atît în așezări cît și în necropole, din aceste din urmă rezultînd nu numai un material archeologic dar și un material osteologic important care, predat antropologilor în vederea cercetării a permis nu numai dezvoltarea Paleantropologiei românești, dar și înregistrarea unor adevărate succese pe planul cunoașterii biologiei populațiilor noastre vechi începînd cu cele din Neolitic.

În adevăr, dacă nu s-a realizat aproape nimic nou în privința cunoașterii pe plan antropologic a populațiilor din Paleolitic — aceasta cu toate că au fost descoperite numeroase așezări noi datînd din această perioadă — materialele osteologice scoase la iveală începînd din Neolitic, permit realizarea unor *sinteze de etapă*.

Cercetările noastre asupra populațiilor din *Neolitic* au dat câteva rezultate interesante și au ridicat totodată numeroase probleme.

Populațiile noastre neolitice cel mai bine cunoscute din punct de vedere antropologic — fără însă ca această cunoaștere să fie exhaustivă — aparțin culturilor Hamangia, Boian și Gumednița primele, grație necropolei de la *Cernavodă* (*Columbia D*), cele de al doilea grație mării necropole de la *Cernica* precum și celei de la *Boian-Vărăști I*, cele de al treilea, grație necropolei de la *Boian-Vărăști II* și precum și celei de la *Dridu*.

Disponem de unele date și asupra populației din cultura Criș — (grație unor schelete izolate, descoperite la Gura Baciului — Cluj, la Pogorăști-Botoșani, la Trestiana-Birlad, la Bedehaza-Sf. Gheorghe și Solca-Oradea. Date tot atât de sumare privesc populația din cultura Cucuteni-Ariușd (resturile osoase de la Traian, de la Doboșeni, de la Ariușd și de la Girov, din nefericire însă toate foarte necomplete și deteriorate), despre oamenii din cultura Petrești informațiile noastre reducându-se la cele obținute pe un singur schelet, găsit la Ocna Sibiului. Nu cunoaștem deocamdată nimic asupra structurii antropologice a populațiilor din culturile Ceramicii lineare, Precucuteni, Vinca-Turdaș, Vădrasta, Sălcuța, Tisa etc.

Cercetările realizate pînă în prezent ne arată că fiecare serie, sau grup de schelete, nu prezintă o structură absolut unitară. Totodată, studiul scheletelor din culturile Boian și Gumelnița atestă că, cu tot polimorfismul relativ a acestor populații, *fondul lor principal era mediteranoid cu influențe protoeuropoide*. Putem conchide, de asemenea, că și populația din cultura Criș prezintă un fond important mediteranoid, iar aceea din culturile Cucuteni-Ariușd și Petrești ofereau și ele unele elemente mediteranoide, a căror importanță numerică nu poate fi deocamdată apreciată. Este bine să amintim aici că asupra frecvenței elementului mediteranoid în populația culturii Cucuteni-Ariușd-Tripolie vorbesc și datele obținute de M. Velikanova pentru scheletele de la Vihvatintși precum și cele ale lui B. Rosinski pentru scheletele de la Bılcz-Złoty.

Problema principală care se pune în raport cu prezența acestui fond mediteranoid, indiscutabil cel puțin pentru culturile Boian și Gumelnița este aceea a originii sale. Sîntem oare în prezența unei populații care a venit pe teritoriul țării noastre la începutul Vîrstei Pietrii lustruite din regiunile circummediteraniene, sau din contra sîntem în prezența unei populații care s-a format pe loc, plecînd de la un tip care exista deja aici în Paleoliticul superior și în Mezolitic? Din nefericire, documentele noastre osteologice referitoare la Paleolitic și Mezolitic sînt extrem de sumare.

Pentru moment singurul fapt care poate fi precizat, pe bază de documente directe, este prezența pe teritoriul țării noastre în Paleoliticul superior a unui tip cromanioid (protoeuropoid) aparținînd variantei Predmost (așa cum a fost caracterizat craniul de la Cioclovina de către Rainer și Simionescu, care l-au studiat. Totuși, argumente indirecte nu ne lipsesc în favoarea existenței la noi în acea epocă a unui tip mai grăcil, care ar fi putut constitui sursa mediteranoizilor din Neoliticul nostru. Ne referim la existența în timpul Paleoliticului superior în Europa Centrală

(Cehoslovacia) a unui tip apropiat de către J. Jelinek de cel mediteranoid (Dolni Vestonice III), precum și la prezența unor asemenea forme în Neoliticul ucrainean de la Vasilievka și în Epipaleoliticul de la Voloșskoe (după cercetările lui G. F. Debet).

Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că Neoliticul este marcat la noi printr-o climă mai dulce decât cea actuală (optimum climatic postglaciar), așa cum ne-o indică prezența în Marea Neagră în acea epocă a unui pește stenoterm din grupa teleosteenilor, *Aurata aurata* L. Această climă mediteraneană — care fie spus în trecut a favorizat dezvoltarea creșterii vitelor constatată la noi cel puțin de la începutul Neoliticului — a putut favoriza în decursul generațiilor o gracilizare a scheletului și o evoluție spre tipul mediteranoid a unei forme deja destul de gracile — în tot cazul mai gracile decât tipul cromanioid clasic — din Paleoliticul superior.

Iată de ce ipoteza unei migrații masive de la începutul Neoliticului nu este absolut indispensabilă pentru a explica fondul mediteranoid a unei bune părți a triburilor noastre neolitice — cel puțin a celor din cultura Boian și Gumelnița. Aceasta nu înseamnă însă că ne situăm pe o poziție absolut negativă în ceea ce privește ipoteza unei origini alogene a mediteranoidilor. Ceea ce dorim să facem este să căutăm și alte explicații privind apariția lor la noi. Este de altfel bine cunoscut că aceste triburi au avut legături strânse și permanente cu lumea circummediteraneană, atestate și de faptul că în unele morminte neolitice au fost găsite obiecte de podoabă confecționate din valve de *Pectunculus* sau de *Spondylus*, moluște care în Neolitic ca și în zilele noastre nu au trăit în Marea Neagră, dar erau, ca și astăzi, prezente în Mediterana și în Marea Egee.

Oricare ar fi originea ei, populația noastră neolitică așa cum o cunoaștem până în prezent, mai ales prin resturile osoase aparținând culturilor Boian și Gumelnița, poate fi integrată în marea rasă mediteranoidă care se întinde în Europa de Sud-Est, din Grecia, până inclusiv România, și chiar mai încolo de Prut.

Vorbind despre populațiile noastre neolitice am omis în mod intenționat să prezentăm particularitățile structurale ale populației din cultura Hamangia, cunoscută prin seria osteologică de la Cernavodă (Columbia D). Scheletele din necropola respectivă provin dintr-un număr mare de morminte (aproape 400, dintre care mult mai puține se pretează unui studiu antropologic complet, o bună parte din ele fiind deteriorate). Totuși, cercetările tuturor resturilor studiabile ne indică o populație cu un polimorfism mai accentuat decât acela al populației din cultura Boian, de la Cernica. În adevăr, aici se întâlnesc forme dolicoide greoaie, cu aspect arhaic, apropiate de oamenii paleolitici de la *Predmosti*, *atlanto-mediteranoidi* încă destul de masivi, *paleomediteranoidi*, reprezentanți primitivi ai tipului mediteranoid, reprezentanți ai unui tip dolicooid special, cu solzul occipital foarte extins, puternic bombat, locul maximului de proeminare situându-se foarte sus în raport cu punctul craniometric inion, tip pe care l-am denumit deocamdată „*variantea C*”. Alături de aceste forme dolicoide care domină, se mai găsesc aici și cițiva brahicrani dintre care majoritatea sînt brahicrani moderați care se pot integra, ca

variante extreme, în variabilitatea generală a seriei. Din contra, un ultra-brahicran cu occipitalul aplatizat, este foarte diferit de toți ceilalți.

Dolicocranii masivi, apropiați de varianta Predmosti ar putea fi descendenți direcți ai acestui tip din Paleoliticul superior (reprezențați la noi prin omul din Cioclovina). O origine locală ar putea fi invocată și pentru reprezentanții primitivi ai tipului mediteranean gracil precum și chiar pentru atlantomediterraneoizi, dar aceasta nu pare să fi fost cazul pentru reprezentanții „tipului C” ale cărei unice analogii morfologice se întâlnesc în seria de la Tepe Hissar precum și în cea de la Osmankayasi. Cu toate cercetările noastre comparative, nu i-am putut găsi alte analogii. Iată de ce ne putem întreba dacă nu cumva cel puțin o parte din populația culturii Hamangia este de origine anatoliană.

O altă problemă se mai pune pe plan antropologic în legătură cu seria osteologică de la Cernavodă (Columbia D). Este problema duratei cît a fost utilizată necropola cercetată. Nu cumva aceasta a fost destul de lungă, primele ei începuturi corespunzînd cu însăși începuturile Neoliticului? Marea ei vechime ar putea explica prezența unor tipuri atît de arhaice ca cele asemănătoare cu varianta Predmost. Pentru aceasta mai pledează și descoperirea în necropolă, printre resturile de paleofaună, și a unor piese aparținînd micului asinian european, *E. hydruntinus*. Mai multă vreme socotit drept stins la sfîrșitul Paleoliticului, sau cel tîrziu în Mezolitic, hidruntinul a fost găsit prezent, prin resturile sale osoase, în unele așezări datînd din cultura Criș din Ungaria și Slovenia, iar la noi în țară în necropola de la Cernavodă precum și în unele așezări datînd din aceeași cultură (Techirghiol, Ceamurlia de Jos, Golovița).

În legătură cu populația din cultura Hamangia, care este atît de interesantă din multe puncte de vedere, trebuie să exprimăm regretul că osemintele descoperite în necropola hamangiană de la Mangalia nu numai că nu au putut fi examinate de noi, dar în prezent nici nu se știe unde au fost depuse. Acest fapt este cu atît mai regretabil cu cît triburile neolitice formau comunități de reproducere relativ endogame, acest fapt ducînd la o puternică diferențiere a lor din punct de vedere genetic. Astfel, pentru a obține o imagine completă asupra antropologiei populațiilor purtătoare — sau făuritoare — a unei anumite culturi este neapărat nevoie de a se cunoaște structura antropologică a mai multor comunități care îi aparțin. Din acest punct de vedere, situația populației din cultura Boian și din cultura Gumelnița este puțin mai bună, deoarece amîndouă sînt cunoscute pe baza studiului scheletelor din cîte două necropole (pentru Boian, necropolele de la Cernica și de la Vărăști I; pentru Gumelnița, necropolele de la Dridu și de la Vărăști II).

S-au înregistrat cîteva rezultate importante referitoare la antropologia populațiilor noastre din perioada de trecere spre Bronz.

Nu ne vom referi aici la populația din complexul Horodiștea-Foltești, deoarece pînă în prezent nu au putut fi studiate decît două schelete care aparțin etapei Horodiștea: unul descoperit la Brad, altul la Aldești. Totuși, este bine să menționăm aici că ambele schelete oferă multe afinități cu majoritatea scheletelor din complexul mormintelor cu

ocru. Ar fi fost deosebit de interesant să le putem compara și cu scheletele din cultura Cucuteni dar acele pe care le avem la dispoziție sînt fie incomplete, fie aparținînd unor copii sau unor adolescenți.

Cunoaștem însă ceva mai mult despre populația complexului mormintelor cu ocru și începem să cunoaștem puțin mai mult decît înainte despre antropologia oamenilor culturii amforelor sferice.

Judecînd după scheletele de la Glăvăneștii Vechi, Corlățeni, Holboca, Valea Lupului, Smeeni (fazele I—II), Brăilița (parțial), această populație prezenta un fond principal de protoeuropei (atenuați sau nu) și proto-nordici, la care se adaugă foarte rare forme mediteranoide (Brăilița) sau dinaroides (Holboca). Este deosebit de interesant faptul că la Smeeni (faza III cu catacombe) apar forme protoeuropoide ușor brachicefalizate, precum și unele slabe trăsături mongoliforme.

Nu știm încă la ce concluzii au ajuns arheologii care se ocupă în mod special de complexul mormintelor cu ocru asupra originii populației respective. Studiile noastre comparative ne indică însă asemănări tipologice frapante între scheletele din complexul mormintelor cu ocru și cele din faza Drevne Iamnaia din stepele nord-pontice și regiunea Niprului și, respectiv, faza cu catacombe (pentru Smeeni III). Iată de ce, pînă la noi descoperiri, putem să admitem o origine nord-estică pentru această populație care ar fi putut pătrunde pe teritoriul nostru în perioada cînd clima din Europa a început să se răcească puțin, adică la sfîrșitul optimumului climateric post-glaciar.

Un interes deosebit a stîrnit descoperirea pe teritoriul Moldovei a cisturilor conținînd schelete aparținînd populației culturii Amforelor sferice (Piatra Neamț, Birgoani, Șerbești-Ștefan cel Mare, Dolheștii Mari, Preotești-Basarabi, Băcești-Vaslui, Șcheia-Iași). Unele din aceste înmormintări în lăzi de piatră au fost deranjate de către descoperitorii întîmplători, așa cum este cazul, de exemplu, cu cistul de la Piatra Neamț. Unele din ele reprezentau morminte individuale (Preotești-Basarabi), Băcești, Șerbești, cistul nr. 2 de la Șcheia). Altele sînt din contra morminte colective (Dolheștii Mari cu doi indivizi : un bărbat și o femeie ; Piatra Neamț cu 5—7 indivizi : dintre care 2—3 bărbați, o femeie și 2—3 copii ; Birgoani cu 6 indivizi : 3 bărbați și 3 femei ; Șcheia I cu 2 indivizi).

Judecînd după craniile măsurabile (1 de la Preotești, 1 de la Băcești, 3 de la Piatra Neamț, 2 de la Birgoani și 2 de la Dolhești) numai acela de la Băcești este un doliocran, aparținînd tipului protoeuropoid, în timp ce celelalte 8 cranii sînt fie moderat brachicrane, fie mezocrane, fie mezocrane, aparținînd fie unor protoeuropei brachicefalizați, fie unor alpinoizi. În legătură cu aceasta este interesant de subliniat că toate cisturile, afară de acela de la Băcești și de la Șcheia, au fost descoperite la vest de Siret, în timp ce cisturile de la Băcești (jud. Vaslui) și Șcheia (jud. Iași), sînt situate în zona dintre Siret și Prut.

Prin majoritatea formelor brachicrane și mezocrane, oamenii culturii Amforelor sferice cu morminte în cisturi, se deosebesc în mod net de populațiile neolitice și eneolitice studiate pînă în prezent, unde predomină

în mod indiscutabil doliocranii (chiar cei foarte accentuați), venind în al doilea loc mezocranii, brachicranii formînd o minoritate.

Comparînd datele noastre asupra grupului de schelete din cisturile descoperite în Moldova, cu acelea din cisturile din Volinia, studiate de Levițki (cistul de la Voițehovka, acela de la Suemți și acela de la Neta), constatăm aici o situație cu totul diferită: din 11 schelete studiabile, numai unul este brachicran moderat, celelalte fiind fie doliocrane, fie mezocrane. Iată de ce credem că (cu excepția cistului de la Băcești) va trebui să căutăm analogii în altă parte decît în Volinia.

Vîrstă Bronzului ne-a dat și ea unele indicații importante asupra evoluției structurii antropologice a populațiilor care au trăit pe teritoriul țării noastre. Pentru Bronzul timpuriu, nu dispunem decît de 2 schelete din cultura Tei (faza IV de la Smeeni) precum și de o serie formată din peste 50 schelete de la Zimnicea I. Tot de la Zimnicea provine o serie de schelete datînd din Bronzul final (48 schelete). Comparînd rezultatele obținute prin studiul antropologic al acestor două serii, constatăm că ambele populații, separate între ele prin cîteva secole, prezintă un același fond principal *mediteranoid* cu cîteva influențe protoeuropoide, ceea ce ar putea atesta și o continuitate genetică.

Dacă ne referim acum la alte populații din Bronzul final, și anume la acelea din cultura Noua-Teiuș, constatăm o diferențiere destul de accentuată de ordin regional. Astfel, în timp ce seria de la Cluj, și craniile de la Morești aparținînd acestei culturi (studiate de I. G. Russu și colab.), prezintă mulți brachicrani (dintre care și brachicrani accentuați), mulți mezocrani și puțini doliocrani, seriile din Moldova (Trușești, Cioinagi-Balintești, Doina, Ciritei, Probota, Lețcani) prezintă din contra o majoritate dolico-mezocrană (inclusiv forme doliocrane accentuate care lipsesc în Transilvania). În Moldova brachicranii formează o mică minoritate. Dar și aici trebuie să facem o distincție între seria de la Trușești și toate celelalte serii enumerate mai sus. În adevăr, în timp ce prima este reprezentată în mod majoritar prin forme protonordoide urmate de cele protoeuropoide, în toate celelalte serii din Moldova (cunoscute pînă în prezent) fondul principal este format din mediteranoizi.

Această diferențiere, pe plan antropologic, al purtătorilor culturii Noua-Teiuș este pentru noi plină de învățăminte, arătîndu-ne că comunitatea culturală nu înseamnă *întotdeauna* și o comunitate bioantropologică. Trebuie să considerăm, în primul loc că, în timpurile preistorice, *endogamia* unor mici comunități putea să ducă în decurs de generații la o puternică diferențiere a structurilor antropologice regionale, după cum, din contra, caracterul mai deschis a altor comunități permițînd un amestec cu populațiile vecine, a contribuit fie din contra la nivelarea acestor diferențieri, fie la accentuarea lor.

Astfel, frecvența brachicranilor la unele populații din Transilvania, aparținînd culturii Noua-Teiuș, ar fi putut să fie explicată prin o influență exercitată asupra predecesorilor lor imediați de către populația culturii Otomani, care așa cum rezultă din datele noastre, era deja destul de bogată în brachicefali. În ceea ce privește situația specială a populației de

la Trușești, unele analogii structurale pe care le-am înregistrat ne obligă să ne gândim la o îndepărtată dar puternică influență poate a triburilor din complexul mormintelor de ocru. În această ordine de idei, trebuie să amintim că o influență a acestora asupra populației locale a fost deja înregistrată în seria de la Sărata Monteoru, aparținând culturii din Bronzul mijlociu (cercetările lui E. Repciuc și A. Gheorghiu, apoi ale lui C. Maximilian). În ceea ce privește celelalte populații din cultura Noua din Moldova, este ușor să admitem că fondul lor mediteranoid le-a fost transmis de la îndepărtații lor strămoși neolitici.

Prima Vîrstă a Fierului (Hallstatt) este încă mult prea puțin bine cunoscută sub aspectul antropologic al populațiilor sale. Totuși cercetările antropologice ne-au permis să aducem unele precizări la așa zisa problemă scitică. În adevăr, comparînd rezultatele cercetărilor de la *Ciumbrud* (C. G. Russu și colab.), cu cele referitoare la scheletele de la Cavaclar (C. Maximilian) și cu cele referitoare la scheletul de la Brătei (O. Necrasov și D. Botezatu), constatăm că populația care aparține *complexului cultural scitic* din Hallstatt, nu era deloc uniformă sub aspectul ei antropologic. Dacă tipul scheletului de la Brătei, precum și acela al unor schelete masculine de la Cavaclar (în special scheletul nr. III) se regăsește în seriile scitice din Uniunea Sovietică, în schimb scheletele din seria halstattiană de la Ciumbrud se depărtează în mod vădit de acestea, prin caracterul ei predominant brachicran și mult mai gracil. Astfel fiind, credem că în populația noastră din complexul cultural scitic trebuie să facem distincția între *scitii propriu-ziși* (Brătei, Cavaclar — mai ales grupul masculin) și *populația scitizată* din punct de vedere cultural, dar de origine autohtonă, reprezentată prin seria de la Ciumbrud. Pentru aceasta pledează nu numai diferențele înregistrate față de scitii din URSS, dar și faptul că brachicefalia predominantă a acestei serii corespunde bine cu ceea ce știm despre brachicefalizarea deja constatată în populația autohtonă din Transilvania, din Bronzul mijlociu și final.

Un alt aspect al rezultatelor cercetărilor antropologice care ar putea interesa pe arheologi se referă la populația din cultura Sintana de Mureș-Cerniahov, precum și la populația prefeudală din sec. VIII—X.

Astfel, studiind structura antropologică a două serii aparținînd culturii Sintana de Mureș-Cerniahov (Independența-Călărași și Oinacu), am putut constata prezența unor elemente mediteranoide la ambele serii și a unor elemente dinaroide la prima din ele (pe lângă elemente protoeuropeice atenuate, nordoide, alpinoide și esteuropeice). Dacă ultimele patru elemente (protoeuropeice atenuate, nordoide, alpinoide și esteuropeice) ar fi putut aparține *tot așa de bine* populației locale cît și celei gotice sau sarmatice, elementele mediteranoide și dinaroide, nu puteau proveni decît de la autohtoni daco-romani și daci, știut fiind că nici goții și nici Sarmatii nu le puteau prezenta în structura lor, în timp ce am putut constata că începînd din Neolitic, populațiile noastre erau bogate în mediteranoidism. În ceea ce privește dinaricii, înregistrăm apariția acestui element, ca o *excepție rară*, încă din Neolitic și din Eneolitic, dar numărul lor devine mai apreciabil începînd din Hallstatt, mai ales în Sud-vestul țării

(Balta Verde și Gogoșu). Cum, prezența elementului dinaric în populația din secolul IV e.n., aparținând culturii Sintana de Mureș-Cerneahov, nu poate fi pusă pe seama nici a Goților și nici a Sarmatilor, existența sa ca și aceea a mediteranoizilor, atestă și aportul demografic al autohtonilor la populația acestui complex cultural.

Aceleași elemente, mediteranoid și dinaric în seria de la Izvorul (sec. VIII—IX e.n.) unde ele prezintă o frecvență destul de ridicată atestă caracterul autohton a cel puțin a unei părți a populației respective.

În acest mod, dezvoltându-și din ce în ce mai mult cercetările și aprofundându-le credem că paleantropologia poate să-și aducă aportul, printre altele și la una din problemele cele mai importante care se pun Arheologiei și Istoriei noastre, problema care privește formarea popoului român.

Dar nu numai cercetările asupra structurii antropologice a populațiilor vechi pot să furnizeze date interesante pentru Arheologie și Istorie, dar și cercetările îndreptate spre cunoașterea altor aspecte.

Astfel, datele paleodemografice nu ne furnizează numai informații asupra evoluției duratei medii a vieții, asupra proporției longevivilor, asupra „sex-ratio“, dar pot da și unele indicații importante asupra unor obiceiuri specifice pentru unele populații vechi.

De exemplu, dacă analizăm evoluția mortalității copiilor în Neolitic și în perioadele următoare, de exemplu în Vîrsta Bronzului, constatăm cu surprindere că aceasta este mult mai scăzută în prima perioadă decît în cea de-a doua. Argumentul că bolile de copii, epidemiile, accidentele au putut fi mai rare în Neolitic, că grija acordată progenerurii ar fi putut fi atunci mai atentă, că tineretul ar fi putut beneficia de o imunitate mai bună, nu ne poate satisface. Dacă recurgem însă la ceea ce încă din timpul lui Leyell geologii numesc „*teoria cauzelor actuale*“ comparînd situația neoliticilor noștri cu aceea a unor populații primitive, aproape contemporane cu noi (descrisă de R. Frazer), atunci putem găsi o explicație nu numai plauzibilă, dar care și-a găsit de multe ori și verificarea. Este cazul unor populații africane care, în secolul trecut, obișnuiau să-și înmormînteze copiii nu în cimitire dar în apropierea locuințelor, adeseori sub dușumeaua acestora, în raport cu credința lor asupra reîncarnării spiritului copilului mort în corpul mamei pentru o nouă naștere. Oare nu din aceeași cauză găsim așa de puține schelete ale copiilor în cimitirele populațiilor neolitice ?

În fine, vom mai cita încă un exemplu de date care pot fi aduse ~~de~~ cercetările antropologice, de mare interes pentru arheologie.

Ne referim aici la studiul trepanațiilor craniene care ne permit să distingem trepanațiile reclamate de unele fenomene patologice — deci cu scop curativ — operate „in vivo“, de cele de ordin mistic, de obicei operate „post-mortem“ în scopul procurării unor amulete. Distingerea acestor două categorii de trepanații preistorice poate pune în evidență unele aspecte ale cunoștințelor medicale, unele obiceiuri și credințe ale populațiilor vechi.

RECHERCHES ANTHROPOLOGIQUES ET QUELQUES PROBLÈMES DE L'ARCHÉOLOGIE

Résumé

Dans ce travail nous passons en revues quelques uns des résultats obtenus par l'anthropologie pendant ces 25 dernières années dans notre pays, pouvant intéresser l'archéologie.

En nous appuyant sur nos propres recherches ainsi que sur celle celles qui furent réalisées par d'autres spécialistes, nous avons pu établir quelques données fondamentales. C'est ainsi qu'il nous fut possible de préciser grâce à l'étude de 3 grandes nécropoles néolithiques (Cernica, Cernavodă-Columbia D et Vărăști I et II) ainsi qu'à des squelettes isolés que le fonds anthropologique principal de notre population néo-énéolithique -était constitué d'éléments méditeranoïdes associés à des éléments protoeuropoïdes plus ou moins atténués (Cro-Magnon lato sensu) encore assez importants et à des brachycrânes très peu nombreux. Durant la période de transition vers l'âge du bronze et au commencement de celui-ci, deux nouvelles populations font leur apparition sur notre territoire. C'est d'abord les hommes de la culture des amphores sphériques avec tombes à ciste, dont les squelettes furent découverts jusqu'à présent seulement en Moldavie, c'est ensuite ceux du complexe des tombes à ocre (avec ou sans tumulus) pénétrés chez nous en vagues successives. Les premiers sont surtout des protoeuropoïdes plus ou moins brachycéphalisés et des alpinoides. Les seconds sont surtout des protoeuropoïdes assez accusés et de nordoides.

Notre population de l'âge du bronze, connue grâce à quelques grandes nécropoles (Sărata-Monteoru, Zimnicea, Trușești) ainsi qu'à des nécropoles de moindres proportions (Cioinagi-Bălintești, Doina) et à des squelettes isolés, est déjà une population certainement prothrace. L'élément méditerranéens provenent de nos néolithiques continue à participer au fonds principal de notre population, ensemble avec l'élément protoeuropoïde, en une moindre proportion avec l'élément nordoides, dont l'influence varie selon les régions. De même, on y remarque une certaine tendance à la brachycéphalisation, variable comme intensité.

Cette structure persiste à l'âge du fer, avec des variations de proportions selon les zones géographiques et d'influence illyre, grecque ou scythe, le phénomène de brachycéphalisation continuant à se manifester en proportions variables. La conquête et la colonisation romaine ne semblent pas avoir changé d'une manière importante le fond anthropologique des Daco-Romains et des Daces libres mais la brachycéphalisation semble poursuivre son cours.

Après le départ de l'administration romaine (271), sous la poussée des peuples migratoires, de nouvelles populations arrivent mais demeurent peu de temps sur notre territoire. Vers le IV-me siècle un complexe culturel, celui de Sintana de Mureș-Erbiceni-Cerneahov, s'y développe. On l'a attribué pendant longtemps aux Gethes et aux Sarmates, mais de nombreuses données archéologiques indiquent aussi la participation de la population autochtone. En effet, l'étude des squelettes trouvés dans les nécropoles de Sintana de Mureș, de Independența-Călărași, de Erbiceni, de Oinaș ainsi que de squelettes isolés, nous indique la présence de squelettes appartenant au type méditerranéens à côté d'autres squelettes présentant d'autres caractères (protoeuropoïdes, nordoides, alpins, dinariques, etc). Si ces derniers

(sauf les dinariques) ne peuvent pas servir d'indice de la présence des autochtones, étant donné qu'ils peuvent provenir des populations migratoires, par exemple des Goths, la présence des méditerranéens en une proportion non négligeable, ne peut être attribuée qu'aux autochtones — ni les Goths ni les Sarmates n'étant caractérisés par la présence de ceux-ci.

Il en va de même pour la population des siècles VII—IX (complexe culturel Dridu) dont une nécropole étudiée déjà (Izvorul-Cacaleți) et une autre en voie de l'être (Obârșia) offrent aussi la présence d'éléments méditerranéens assez importants.

Tout cela atteste la présence „physique“ des descendants des anciens autochtones sur leur territoire qu'ils n'ont pas quitté et masse ensemble avec l'administration romaine en 271, selon une théorie qui ne peut tenir devant les faits objectifs et d'ailleurs semble complètement illogique dès le premier abord.

BIBLIOGRAFIE PALEANTROPOLOGICĂ SUMARĂ

PALEOLITIC

- GAAL ST., Der erste mitteldiluviale Menschenknochen aus Siebenbürgen. Publ. Muz. jud. Hunedoara, 3—4, 1927—1928, p. 61-112.
- NECRASOV O., Sur les particularités morphologique d'un bourgeon dentaire appartenant à l'homme fossile, découvert dans la grotte „La Adam“. An. șt. Univ. Iași, 8, 1962, p. 187-192.
- RAINER F., SIMIONESCU I., Sur le premier crâne d'homme paléolithique trouvé en Roumanie. An. Acad. Rom. Mem. Secț. șt. III, 18, p. 489-504.

NEO—ENEOLITIC

- CRISTESCU M., Die anthropologische Untersuchung des bei Salzburg (Ocna Sibiului) gefundenen, zur Petrești Kultur gehörenden Skeletes. Forschungen zur Volks und Landeskunde 6, 1961, p. 131-135.
- NECRAȘOV O., NICOLAESCU-PLOPȘOR D., Étude anthropologique des squelettes néolithiques appartenant à la culture de la céramique peinte Cucuteni-Tripolje découverts à Traian. An. St. Univ. Iași, III, 1—2, p. 3-18.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., MAXIMILIAN C., NICOLAESCU-PLOPȘOR D., Studiul antropologic al scheletelor descoperite în cimitirul preistoric de la Cernavodă. Probleme de antropologie, IV, 1959, p. 21-45.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., Les premiers brachycéphales néolithiques et énéolithiques sur le territoire de la R. P. Roumaine. Bericht über die 6. Tagung der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, 1959, p. 152-159.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., Étude anthropologique des squelettes de Dridu (culture Gumelnița). An. St. Univ. Iași, VII, p. 53-62.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., Contribution à l'étude anthropologique des squelettes néolithiques de la culture Boian. An. St. Univ. Iași, IX, 1, 1963, p. 47-65.
- NECRASOV O., Étude anthropologique des restes osseux néolithiques appartenant à la culture Cucuteni-Ariusd, découverts à Doboșeni. Ann. roum. d'Anthropologie, 1, 1964, p. 15-17.
- NECRASOV O., Nouvelles données anthropologiques concernant la population de la culture néolithique Starcevo—Criș, Ann. roum. d'Anthropologie, 2, 1965, p. 9-17.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., Données anthropologiques sur les populations de l'âge de la pierre en Roumanie. Homo, 16, 3, 1965, p. 129-161.

- NECRASOV O., CRISTESCU M., Contribution à l'étude anthropologique des squelettes de la culture Boian en comparaison avec d'autres séries néolithiques de la République Populaire Roumaine. Atti del VI Congr. Internat. delle Sci. preist. e protoistoriche, 1966, p. 295-298.
- NECRASOV O., ONOFREI M., Étude anthropologique des premiers squelettes appartenant à la culture Horodiștea, trouvés en Moldavie. Ann. roum. d'Anthropologie, 9, 1972, p. 3-8.
- NICOLAESCU-PLOȘOR D., POPOVICI I., Les populations néolithiques du Bas Danube. Les tribus des civilisations de Boian et de Gumelnița. Ann. Roum. d'Anthropologie, 4, 1967.
- RUSSU I. G., ȘERBAN N., VLASA A., GALAMB V., MOTIOC C., Contribution à l'aspect anthropologique de l'homme de la culture Criș. VI-e Congrès des sci. anthropol. et ethnolog. Paris, 1962, p. 679-682.

PERIOADA DE TRANZIȚIE SPRE BRONZ

- ANTONIU S., GRAMATOPOL-ROȘCA M., Studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Valea Lupului. An. St. Univ. Iași, XII, f. 1, 1966, p. 49-66.
- HAAS N., MAXIMILIAN C., Antropologitscheskie issledovania okrachennykh kosteakov iz kompleksa moguil s okhroi v Glăvăneștii Vechi, Corlăteni i Stoicani-cetățuia. Sov. Antrop., 4, 1958, p. 133-158.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., Contribuție la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Holboca Iași. Probleme de Antropologie, III, 1957, p. 73-147.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., Contribuție la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Brăilița. S.C.I.V., VIII, 1—4, 1957, p. 75-88.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., Étude anthropologique des squelettes énéolithique de Dolhești Mari. An. St. Univ. Iași, V, p. 47-60.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., Contribution à l'étude anthropologique des squelettes des tombes à ocre, trouvés sur le territoire de la R. P. Roumaine. Actes du VI-e Congrès International des Sci. anthrop. et ethnolog., Paris, 1960, p. 663-667.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., ANTONIU S., Étude anthropologique des squelettes de Smeeni datant de l'Énéolithique et de l'âge du Bronze. Ann. roum. d'Anthropologie, 1, 1964, p. 19-28.
- NECRASOV O., ANTONIU S., FEODOROVICI C., Nouvelles données sur les squelettes de la culture des amphores sphériques, trouvés en Moldavie. Ann. roum. d'Anthrop., 9, 1972, p. 9-25.

VÎRSTA BRONZULUI

- CRISTESCU M., Contribuții la studiul antropologic al unor schelete de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului din Moldova. Studii și mat. de arheol. ale Muzeului de istorie a Moldovei, 1, București, 1961, p. 129-148.
- CRISTESCU M., ANTONIU S., Studiul antropologic al scheletelor aparținând culturii Noua de la Doina, An. St. Univ., Iași, VIII, 2, 1962, p. 137-156.
- CRISTESCU M., ANTONIU S., KLÜGER R., Studiul antropologic al scheletelor de la Cioinagi-Bălințești. St. și cercet. de antrop., 2, 1, 1963, p. 29-42.
- MAXIMILIAN C., Observații antropologice asupra craniilor de la Poiana. Probleme de antropologie, V, 1960, p. 113-128.
- MAXIMILIAN C., POPOVICI I., Observații antropologice asupra scheletelor din perioada bronzului de la Zimnicea. Probleme de antropologie, VI, 1961, p. 35-42.
- MAXIMILIAN C., CAMELEA V., FIRU P., NEGREA-GHERGEA A., Sărata Monteoru. Studiul antropologic. Buc., 1962.

- NECRASOV O., K izutkeniiu antropologičeskogo sostava naselenia bronzogo veka vostotchnoi tohasti R.N.R. Trudy Moskovskogo obščestva igrytatelej prirody., XIV, 1964, p. 270-283.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., Étude anthropologique des squelettes de Truşeşti datant de la fin de l'âge du Bronze. Ann. roum. d'Anthropol., 5, 1968.
- NECRASOV O., RUSSU I. G., CRISTESCU M., Date asupra structurii antropologice a triburilor culturii Otomani (vîrsta bronzului). Stud. şi cercet. de antropol., 3, 1, 1966.
- NECRASOV O., COMĂNESCU ST., ONOFREI M., FEODOROVICI C., Étude anthropologique des squelettes datant de la fin de l'âge du bronze découverts à Zimnicea. Dacia, 1973.
- RUSSU I. G., ŞERBAN M., MOTIOC I., FARCAŞ T., Date antropometrice asupra populaţiei vechi (epoca tîrzie a bronzului) din regiunea Cluj. Morfologia normală şi patologică, 1, 1958, p. 51-58.

PERIOADA I-a A FIERULUI

- HARASIM N., Cercetări asupra caracterelor morfologice ale craniilor hallstattiene de la Gogoşu şi Balta Verde. Probleme de Antropologie, III, 1957, p. 47-72.
- MAXIMILIAN C., Contribuţie la studiul antropologic al craniilor din curganele de la Cavaclar. Probleme de Antropologie, IV, 1959, p. 47-63.
- MAXIMILIAN C., Observaţii asupra unor populaţii din epoca fierului din ţara noastră. Probleme de antropologie, V, 1960, p. 113-128.
- NECRASOV O., BOTEZATU D., Studiul antropologic al scheletului de la Brăteci, datînd din epoca I-a a Fierului (Hallstatt). Probleme de Antropologie, V, 1960, p. 19-43.
- NECRASOV O., BOTEZATU D., Contribuţie la studiul antropologic al scheletelor scitice găsite pe teritoriul R.P.R. An. şt. Univ. Iaşi, 6, 3, 1960, p. 681-684.
- NECRASOV O., BOTEZATU D., Studiul antropologic al scheletelor protoistorice din cimitirul de la Histria (punctul Bent). St. şi cercet. de Antropologie, t. 14, 1977, p. 3-10.
- NICOLAESCU-PLOPŞOR D., Studiul antropologic al osemintelor umane descoperite la Histria, în necropola tumulară. Histria III, 1966, p. 355-382.
- RUSSU I. G., Studiul antropologic al scheletelor scitice de la Ciumbud (informaţii personale).

PERIOADA GETO-DACĂ ŞI DACO-ROMÂNĂ

- CRISTESCU M., Studiul antropologic al unui schelet de la Pietriş, datînd din perioada Latène II. Probl. Antrop., V, 1960, p. 83-95.
- CRISTESCU M., Studiul antropologic al scheletelor din sec. III e.n. descoperite la Pogorăşti. Arheol. Moldovei, II—III, 1964, p. 329-341.
- MAXIMILIAN C., Date antropologice asupra craniilor de la Drubeta (secolul II e.n.). Probleme de Antropologie, IV, 1959, p. 66-77.
- NECRASOV O., BOTEZATU D., Die anthropologische Charakterisierung des bei Kleinprobsdorf (Proştia Mică) gefundenen, aus 3 Jahrhundert u.z. stammenden Skeletts. Forschungen z. Volks-und Landeskunde (Sibiu), 1962, 10, p. 163-168.
- NECRASOV O., BOTEZATU D., URSACHE V., ŞTEFĂNESCU GH., Studiul scheletelor din mormintele de inhumare din necropola birituală de la Gabăra şi Săbăoani. St. şi cercet. de antropol., VI, 1, 1969.
- RUSSU I. G., PROTASE D., ŞERBAN M., MOTIOC N., FARCAŞ T., Studiul antropologic al osemintelor dintr-un cimitir dacic (sec. II—III e.n.). Morfol. norm. patol., 3, 1959, p. 223-229.

PERIOADA MIGRAȚIILOR

- BOTEZATU D., FEODOROVICI C., Caracterizarea antropologică a unor schelete aparținând culturii Sintana de Mureș-Cerniașov din Moldova. St. și cercet. de antropol., 10, 1, 1973, p. 8-13.
- CRISTESCU M., GLUGER R., GRAMATOPOLO-ROȘCA M., Studiul antropologic al scheletelor de la Independența (Călărași), aparținând culturii Sintana de Mureș-Cerniașov. Arheologia Moldovei, VI, 1969, VI, p. 149-166.
- NECRASOV O., ANTONIU S., Sur un crâne présentant une déformation dite „macrocéphale“, découvert à Tatiana-Spanțov.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., Caracterizare antropologică a unui schelet de la Erbiceni, de la sfârșitul sec. IV e.n., Arheologia Moldovei, I, 1960, p. 219-223.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., ANTONIU S., Considerații asupra practicii deformării artificiale a craniului și a modificărilor morfologice consecutive. Ab. șt. Univ. Iași, XIII, 1, 1967, p. 35-40.
- NECRASOV O., BOTEZATU D., Studiul antropologic al unui schelet din perioada hunică. St. și cercet. de antrop., IV, 2, 1967, p. 171-174.
- NECRASOV O., BOTEZATU D., Contribuție la studiul antropologic al avarilor. St. și cercet. de antropol., II, 1, 1965, p. 43-50.
- NICOLAESCU-PLOȘOR D., Contribuții paleoantropologice la rezolvarea originii etnice a populației din sec. IV din necropola plană de la Histria, sectorul Basilica extra muros. St. și cercet. de antrop., VI, 1, 1969, p. 17-24.
- NICOLAESCU-PLOȘOR D., Beiträge der historischen Anthropologie in bezug auf die Niederdonaubevölkerung während der Völkerwanderungszeit. Ann. roum. d'Anthrop., 6, 1969, p. 21-38.
- RUSSU I. G., ȘERBAN M., MOTIOC N., Cimitirul de la Sintana de Mureș-Cerniașov (sec. III—V e.n.). Studiul antropologic. Studii și cercet. de medicină (Cluj), II, XII, 1961, p. 335-343.
- WOLSKI W., NICOLAESCU-PLOȘOR D., Două morminte gepidice descoperite la Cipău, jud. Mureș, Stș și cercet. de antrop., IX, 1972, p. 3-14.

PERIOADA FEUDALĂ TIMPURIE

- NECRASOV O., CRISTESCU M., Analiza antropologică a osemintelor descoperite la Dridu. În E. Zaharia : Săpăturile de la Dridu. Biblioteca Arheologică, XII, București, 1967, p. 195-201.
- NECRASOV O., BOTEZATU D., TEODORESCU C., Contribuție la studiul antropologic al populației feudale timpurii din România : seria de la Izvorul datind din sec. VIII e.n. St. și cercet. de antropol., IV, 1, 1967.

PUBLICAȚII SPECIALE

privind paleodemografia, paleopatologia, trepanațiile, rit și ritual

- * * * Paleodemografitseskoie issledovanie naselenia epokhi neolita i bronzu Rumynii. Voprosy Antropologii, 15, 1963, p. 63-69.
- DEBET G. F., Paleantropologhia S.S.S.R., Moskva, 1949.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., Considérations sur la durée de la vie chez les populations préhistoriques de la Roumanie. Anthropos, (Brno), č. 19 (N.S. 11), 1967, p. 185-187.
- NECRASOV O., CRISTESCU M., Sur la durée de la vie de quelques populations anciennes de Roumanie. Anthropol. Közl., 1974, 18, p. 149-158.
- NECRASOV O., FLORU E., NICOLAESCU-PLOȘOR D., Contribution à l'étude de la pathologie osseuse des populations néolithiques et énéolithiques. An. șt. Univ. Iași, IV, 1958, p. 37-46.
- NECRASOV O., Asupra unor crani vechi trepanate găsite pe teritoriul R.P.R., Probl. de Antrop., I, 1954, p. 119-126.

- NECRASOV O., FLORU E., NICOLAESCU-PLOPȘOR D., Contribution à l'étude de la pratique de la trépanation chez les populations préhistoriques du territoire de la R. P. Roumanie. *Przegląd anthropologiczny*, XXV, 1, 1959, p. 9-22.
- NECRASOV O., Nouvelles données sur la pratique de la trépanation chez les populations préhistoriques et protohistoriques de Roumanie. *Mitteilungen der Anthropol. gesell. in Wien*, VII, 1977, p. 130-134.
- NICOLAESCU-PLOPȘOR D., WOLSKI W., Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România. București, 1975.
- VELIKANOVA M. C., Paleoantropologie Prutsko-Dnestrovskovo Mejdurecia. Nauka, Moskva, 1975.

Fig. 1. Neolithic : Cultura Criș.

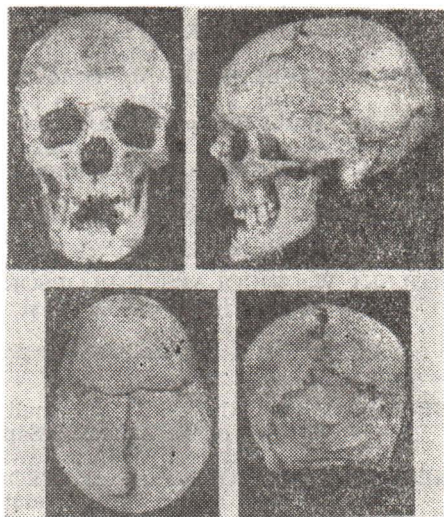

Fig. 2. Neolithic : Cultura Boian.

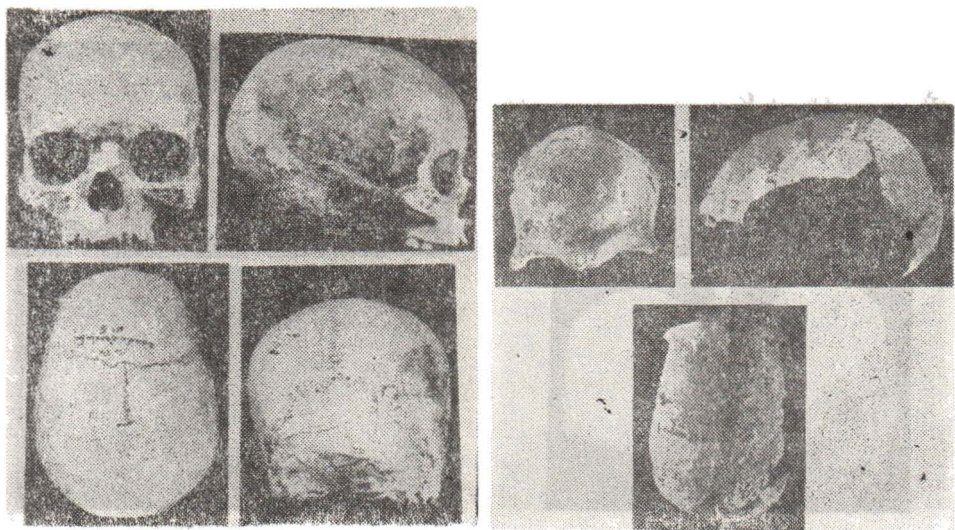

Fig. 3, 4. Neolitic : Cultura Hamangia.

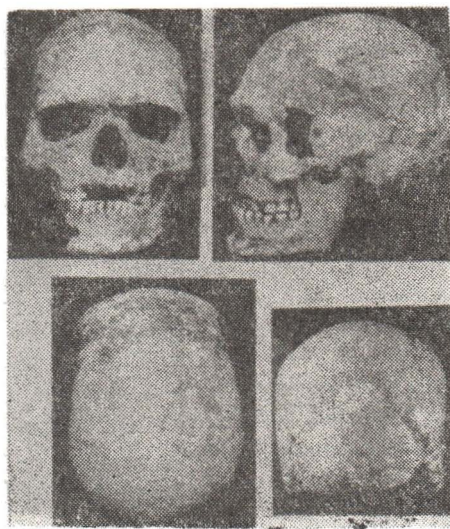

Fig. 5, 6. Perioada de tranziție spre epoca bronzului.

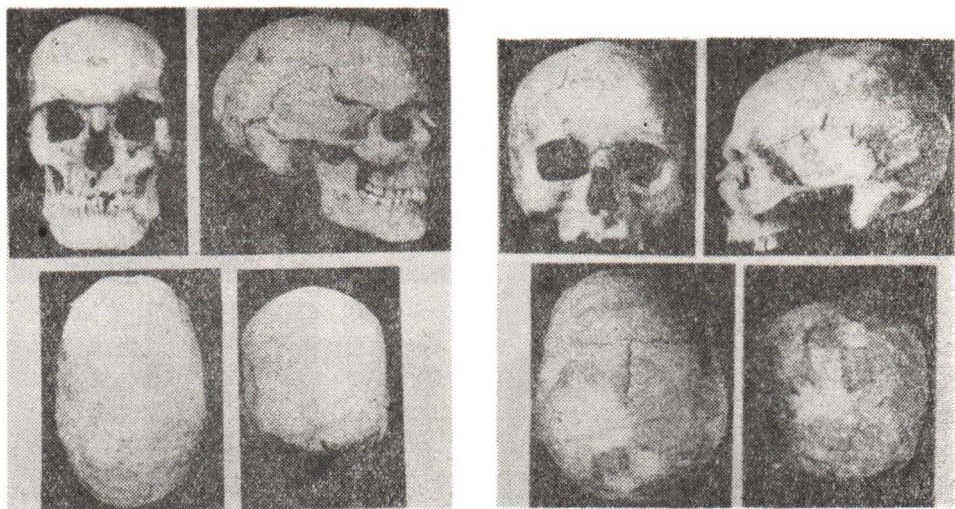

Fig. 7, 8. Perioada de tranziție spre epoca bronzului.

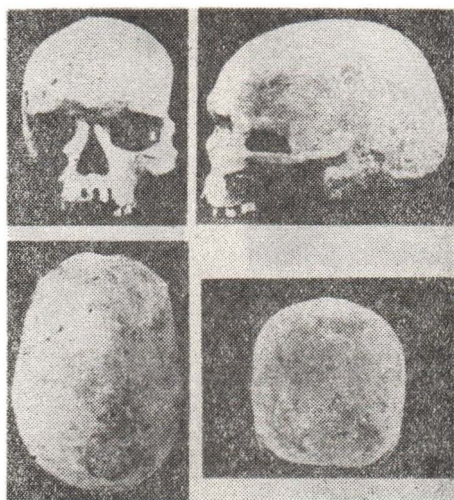

Fig. 9. Faza a doua a mormintelor cu ocră (Smeeni).

STUDIUL RESTURILOR FAUNISTICE DESCOPERITE ÎN AȘEZAREA DE LA HORODIȘTEA, APARTINÎND PERIOADEI DE TRECERE DE LA NEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI

S. HAIMOVICI și C. POPESCU

I

Studiul resturilor de faună subfosilă, provenite din stațiunile arheologice contribuie, pe de o parte, la evidențierea unor trăsături caracteristice privitoare la viața economică și socială a populațiilor umane vechi, iar pe de altă parte, aduce o serie de date de primă importanță pentru biologi, care pot interesa în egală măsură pe morfologi, zoologi, zoogeografi, geneticieni, zootehnicieni și chiar pe geografi, hidrologi și climatologi.

Perioada de trecere de la neolitic la epoca paleometalică prezintă o deosebită importanță pentru evoluția societății omenești, întrucât atunci au loc mari transformări, atât în ceea ce privește baza economică cât și suprastructura acesteia. În zona răsăriteană a țării noastre perioada susmenționată, care urmează imediat după binecunoscuta cultură cu ceramică pictată de Cucuteni, este reprezentată, între altele, prin așa numitul complex „Horodiștea-Erbiceni”¹, care se situează cronologic cam la începutul mileniului II î.e.n.

Stațiunea eponimă se găsește situată lângă satul Horodiștea (în nordul județului Botoșani — R. S. România), pe un bot de deal, pe malul drept al Prutului, pînă la care sînt doar aproximativ 300 m. Așezarea a stat în atenția arheologilor de multă vreme, ultimele săpături, din 1968—1971, fiind conduse de către tovarășul Dinu Marin². În cadrul inventarului arheologic descoperit de d-sa s-au găsit și resturi de faună care ne-au fost date nouă pentru studiu. Menționăm că tot noi am prelucrat materialul faunistic provenit din stațiunea de la Erbiceni³, cât și

1. Dinu, M., Horodiștea, Dicționar de istorie veche a României, București, 1976, p. 336.

2. Op. cit., 1.

3. Haimovici, S., Studiul faunei subfosile descoperite în așezarea de la Erbiceni (perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului), ASU, Iași, biologie, 16, 1970, p. 169—179.

cel din săpăturile executate în alte aşezări din perioada de trecere din Moldova : Folteşti ⁴ şi Stoicani ⁵.

II

Resturile faunistice se cifrează la peste 900 piese. Starea lor fragmentară, modul în care au fost rupte, evidenţiază faptul că ele provin de la „resturile menajere“ ale populaţiei din aşezare ; am evidenţiat de asemenea mai multe fragmente de corn şi câteva de os cu urme de cioplire sau tăiere ; unele resturi prezintă urme evidente de arsură.

Printre piesele osoase am găsit şapte resturi provenite de la un rozător mic (arvicolid), cît şi două aparţinînd vulpii ; întrucît ele prezintă o altă culoare, lipsindu-le patina, le-am socotit ca ajunse întîmplător printre materialele faunistice din nivelul de locuire, ele fiind de dată mult mai recentă şi de aceea nu le-am luat în considerare în studiul nostru.

Resturile faunistice aparţin la următoarele grupe sistematice : moluște, păsări şi mamifere.

Mollusca — Au fost găsite valve întregi şi fragmentare de lameli-branchiate cît şi cochilii de gasteropode. Valvele, în număr de 347, destul de bine păstrate, aparţin în totalitatea lor speciei *Unio crassus* ; cele 19 cochilii provin de la *Helix* şi s-ar putea ca unele din ele să fie de dată mai recentă.

Aves — Păsările sînt reprezentate doar printr-un singur rest şi anume un mic fragment de humerus, pentru care nu am putut stabili diagnoza specifică, dar care după dimensiuni arată că provine de la o specie de talie relativ mică.

Mammalia — De la acest grup am putut determina nu număr de 473 piese ; tot mamiferelor le aparţin însă şi alte circa 100 resturi osoase foarte fragmentare, pentru care, neputînd stabili diagnoza specifică, le-am considerat ca nedeterminabile. Materialul determinat aparţine următoarelor specii sălbatice : *Castor fiber*, *Lepus europaeus*, *Sus scrofa ferus*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus* şi *Bos primigenius* la care se adaugă şi animalele domestice : *Bos taurus*, *Ovis aries*, *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Equus caballus* şi *Canis familiaris*.

MAMIFERELE SĂLBATICE

Castor fiber este reprezentat doar printr-un singur rest osos şi anume un fragment de maxilar inferior a cărui dentiţie jugulară măsoară aproximativ 40 mm lungime, deci este relativ masivă.

4. Haimovici, S., Studiul resturilor faunistice provenite din aşezarea aparţinînd perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului de la Folteşti. Arh. Moldovei, 7, 1972, p. 97—102 ; Haimovici, S., La faune sous-fossile découverte dans la station éponyme de la civilisation Folteşti, Dacia, 18, 1974, p. 73—77.

5. Haimovici, S., Notă privind resturile faunistice descoperite în aşezarea de tip Folteşti de la Stoicani (jud. Galaţi), SCIVA, 25, 1974, p. 99—102.

Lepus europaeus. Acestei specii îi aparțin 10 resturi care ar proveni de la patru indivizi diferiți. Cele câteva măsurători executate pe fragmente de omoplat, humerus și tibie, ne arată că iepurele găsit în așezarea de la Horodiștea e asemănător, ca mărime, cu cel subfossil din alte stațiuni neolitice și din epoca bronzului de pe teritoriul Moldovei⁶.

Sus scrofa ferus. Mistrețul prezintă un număr de șapte fragmente care ar aparține la trei indivizi, dintre care unul nematur (epifiza inferioară a radiusului este desprinsă de diafiză). Exemplarele par a fi fost de talie destul de mare, dacă considerăm dimensiunile unor fragmente osoase ce au putut fi măsurate : lărgimea epifizei superioare a radiusului de 43 mm, lărgimea inferioară de 46 și respectiv 48 mm, lungimea falanței I de 49 și 50 mm.

Cervus elaphus este reprezentat în materialul nostru printr-un număr de 74 resturi. Dintre acestea 23 piese sînt fragmente de coarne, cele mai multe fiind doar așchii și cioplituri, unele avînd și urme de arsură. Acest caracter foarte fragmentar, cît și lipsa unor resturi de craniu ne împiedică să putem da vreo precizare asupra tipologiei cerbului. Măsurătorile executate pe unele resturi osoase evidențiază însă un cerb relativ masiv, asemănător cu cel din așezările cucuteniene și ale epocii bronzului de pe teritoriul Moldovei⁷.

Capreolus capreolus prezintă resturi relativ abundente și anume 39 fragmente osoase care ar aparține la cinci indivizi, toți maturi ; nu s-a găsit nici un rest de corn, dar prezența unui mic fragment cu regiunea frontală a craniului ce poartă soclul cornului care a fost retezat, atestă prezența unui mascul. Deși au fost măsurate o serie de fragmente osoase, este greu să conchidem asupra caracteristicilor căpriorului de la Horodiștea.

Bos primigenius. Bourului îi aparțin nouă fragmente osoase care prin dimensiunile lor se detașează destul de net față de resturile provenite de la taurinele domestice. Ele ar aparține la trei indivizi, probabil un mascul și două femele, una dintre acestea fiind abia adultă, întrucît se mai observă în parte, pe un calcaneu mai gracil, linia de sutură dintre corpul acestuia și tubercul. Ca cele mai semnificative fragmente cităm : un rest de humerus a cărui epifiză inferioară are o lărgime de 104 mm, un metacarp cu lărgimea epifizei superioare de 84 mm, un astragal cu lungimea maximă de 81 mm, o falangă I cu lungimea maximă de 78 mm, o falangă III cu lungimea sagitală de 88 mm.

ANIMALELE DOMESTICE

Bos taurus. Taurinele domestice prezintă în cadrul materialului osteologic de la Horodiștea resturile cele mai abundente, fiind reprezentate prin 159 fragmente osoase, care ar aparține la un număr de 15 indivizi, dintre care doi subadulti.

6. Haimovici, S., Teză de doctorat în biologie. Iași, 1966.

7. Op. cit., 6.

Existența doar a unor resturi foarte mici și nesemnificative de craniu și coarne nu ne oferă posibilitatea cunoașterii caracteristicilor morfologice și raseologice ale vitelor crescute de locuitorii așezării. Atît din prelucrarea somatoscopică cît și biometrică a resturilor osoase (s-au executat măsurători pe unele oase ale membrelor pare a reeși însă faptul că, în general, aceste taurine erau cam tot atît de mari ca și cele din stațiunile cucuteniene⁸. Existența unui metatars întreg pe care l-am atribuit unui mascul castrat (deci locuitorii de la Horodiștea cunoșteau această practică), a dat posibilitatea calculării înălțimii la greabăn, care ar fi cam de 1,50 m, deci o talie destul de mare.

Ovicarpinae (Ovis aries et Capra hircus). Cornutele mici se situiază ca frecvență imediat după taurinele domestice, ele avînd un număr de 136 fragmente osoase provenite de la 13 indivizi prezumați; menționăm că la Erbiceni ele ocupă locul prim printre animalele domestice⁹. Pe baza resturilor de maxilare cu dinți am putut constata că cel puțin șase indivizi erau tineri sau subadulți și anume trei cam de 5—6 luni, unul de circa 12 luni și doi de aproximativ 22—24 luni; nu apar exemplare cu dentiția puternic erodată.

Nu s-au găsit deloc resturi de craniu și coarne încît nu se poate da o caracterizare tipologică a celor două genuri. Totodată, întrucît diferențierea între *Ovis* și *Capra* pentru multe piese scheletice este imposibilă, diagnoza generică a fost stabilită doar pentru o parte a resturilor; se constată astfel că oaia este mult mai frecventă decît capra, acestea din urmă putîndu-i-se atribui cam 1/8—1/10 din materialul osos al cornutelor mici (cel mult doi indivizi din cei 13 prezumați ar aparține genului *Capra*).

Măsurătorile executate pe unele resturi osoase (datele biometrice rezultate trebuie interpretate drept caracteristice pentru ovine, întrucît caprinele, așa cum am văzut, reprezintă o cantitate neglijabilă) par a arăta că oaia de la Horodiștea era mai puțin masivă decît cea găsită în așezarea de la Erbiceni¹⁰, apropiindu-se astfel ca talie de ovinele din stațiunile cucuteniene¹¹.

Sus scrofa domesticus. Porcinele prezintă, spre deosebire de situația de la Erbiceni, foarte puține resturi și anume doar 21 fragmente care ar proveni de la cel mult șase indivizi; dintre aceștia patru sînt neadulți adică de vîrstă mai joasă decît 24 luni. Resturile foarte fragmentare — cele mai multe aparținînd tinerilor — nu au dat posibilitatea unei prelucrări biometrice a materialului. S-a măsurat doar un M_3 a cărui lungime este de 36 mm și două astragale cu lungime maximă de 38 respectiv 39 mm. Este probabil că porcul crescut de locuitorii așezării de la Horodiștea să fie de mărimea tipului *palustris*, care este caracteristic pentru neolitic și a fost găsit de noi și în stațiunea de la Erbiceni¹².

8. Op. cit., 6.

9. Vezi lucrarea de la nota 3.

10. Op. cit., 3.

11. Op. cit., 6.

12. Vezi lucrările de la notele 6 și 3.

T A B E L U L

cu frecvența pe fragmente și indivizi a speciilor de mamifere
descoperite în așezarea de la Horodiștea

SPECIA	Nr. absolut Fragmente	%	Nr. absolut Indivizi	%
Castor fiber	1	0,20	1	1,58
Lepus europaeus	10	2,11	4	6,35
Sus scrofa ferus	7	1,48	3	4,76
Cervus elaphus	74	15,64	8	12,70
Capreolus capreolus	39	8,25	5	7,94
Bos primigenius	9	1,91	3	4,76
Bos taurus	159	33,62	15	23,81
Ovicarpinae (Capra et Ovis)	136	28,75	13	20,64
Sus scrofa domesticus	21	4,44	6	9,52
Equus caballus	5	1,06	2	3,17
Canis familiaris	12	2,54	3	4,76
Total	473		63	
Mamifere sălbatice	140	29,59	24	38,09
Mamifere domestice	333	70,41	39	61,91

T A B E L U L

cu măsurătorile executate pe metatarsul de Bos taurus (în mm)

1. Lungimea maximă	276
2. Lărgimea epifizei superioare	57
3. Lărgimea epifizei inferioare	69
4. Lărgimea minimă a diafizei	30
Indice $\frac{2 \times 100}{1}$	20,65
Indice $\frac{3 \times 100}{1}$	25,00
Indice $\frac{4 \times 100}{1}$	10,87
sex	♂
înălțimea la greabăn (în cm)	151,5

T A B E L U L

cu măsurătorile executate pe fragmentul de masiv facial la Canis familiaris
(în mm)

1. Lungimea botului propriu-zis	(62)
2. Lungimea palatului osos	(101)
3. Lungimea dinților jugali	(65)
4. Lungimea premolarilor	49
5. Lungimea P ⁴	19

Equus caballus. Calul, pe care-l considerăm de asemenea drept o specie de acum domesticită, are la Horodiștea o frecvență foarte joasă asemănătoare cu aceea din materialele faunistice descoperite în așezările cucuteniene¹³ și chiar la Erbiceni¹⁴; la Foltești însă el pare mai abundent¹⁵.

Două din piesele osoase găsite (un incisiv de lapte și un fragment de omoplat la care tuberculul coracoidian este încă desprins, aparțin unui individ tânăr, celelalte două resturi (un molar inferior fragmentar și o așchie de metapod) provin de la un matur. Penuria resturilor ne face să nu putem da nici o precizare cu privire la tipologia și caracterele dimensionale ale acestui cal.

Canis familiaris, specie domestică fără valoare economică directă (deși un rest de maxilar inferior prezintă urme foarte evidente de arsură, care ar denota că era folosit în alimentație), este bine reprezentat în cadrul materialului de la Horodiștea având 12 resturi, care ar aparține la trei indivizi diferiți. Măsurătorile executate pe unele fragmente ale oaselor lungi, dar mai ales prezența unui fragment din masivul facial, ne evidențiază un câine de talie mai mare decât forma *palustris*.

III

Având în vedere cele expuse mai sus și considerând totodată frecvența diferitelor grupe și specii în cadrul materialului faunistic descoperit, putem distinge unele din caracteristicile vieții materiale ale locuitorilor de la Horodiștea și să conchidem totodată asupra unor particularități ale mediului și a complexelor faunistice existente în zona respectivei stațiuni arheologice, în urmă cu aproximativ patru milenii.

Este evident că una din ocupațiile de prim ordin a locuitorilor așezării era creșterea animalelor, așa cum am considerat-o și în cealaltă stațiune a așa numitului complex „Horodiștea-Erbiceni“. Ponderea cea mai mare o aveau la Horodiștea taurinele, urmate de ovine, caprine, porcul și mai ales calul prezentând o frecvență foarte joasă. Totuși considerând frecvența mamiferelor sălbatice (29,59% din fragmente și 38,09% din indivizi prezumați) trebuie să conchidem că un rol economic destul de important (spre deosebire de situația găsită la Erbiceni) îl avea și vânătoarea care prezenta un net caracter alimentar (erau vinate tocmai artiodactilele mari: cerbul, căpriorul, mistrețul, bourul). Culesul moluștelor a căror resturi alcătuiesc aproape jumătate din materialul faunistic descoperit — reprezenta desigur o altă ocupație de luat în seamă, ea fiind legată la Horodiștea de o anumită situare a așezării (în imediata apropiere a Prutului). Trebuie remarcată însă, în același context, lipsa resturilor osoase de pești în materialul nostru. Este greu să dăm o explicație acestui fapt și să conchidem astfel că nu era practicat și pescuitul, mai ales când

13. Necrasov, O., Bulai, M., L'élevage la chasse et la pêche durant le Néolithique roumain. Actes du 7 Congrès internat. Sc. anthrop. et ethnol. Moscou 1970, p. 556.

14. Op. cit., 3.

15. Op. cit., 4.

TABELUL

cu măsurătorile executate pe resturile osoase de *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Bos taurus*, *Ovicaprinae* (în mm)

	Cervus elaphus			Capreolus capreolus			Bos taurus			Ovicaprine		
	Nr.	var.	m.	Nr.	var.	m.	Nr.	var.	m.	Nr.	var.	m.
Omoplat												
1. Lungimea capului articular		63		4	27—32	29,50				4	32—36	33,25
2. Lungimea suprafeței articulare		43		5	22—24	23,00				4	25—28	26,50
Humerus												
1. Lărgimea epifizei inferioare		62		4	25—27	26,5		97		5	26—30	28,00
2. Lărgimea suprafeței artic. infer.		55		4	23—24	23,25		88		5	25—28	26,50
Radius												
1. Lărgimea epifizei superioare		(61)					3	82—94	89,66	3	27—32	30,33
2. Lărgimea suprafeței artic. super.		57					3	74—85	81,00	3	25—30	28,33
3. Lărgimea epifizei inferioare		59 ; 60						58 ; 70				
Coxal												
1. Diametrul acetabular					27 ; 27,5			61 ; 61			27 ; 28	
Tibia												
1. Lărgimea epifizei inferioare		54						64			26 ; 29	
Metacarp												
1. Lărgimea epifizei superioare					21 ; 21			61			21 ; 22	
2. Lărgimea epifizei inferioare								72 ; 73			25	
Metatars												
1. Lărgimea epifizei superioare					20 ; 21			64			20 ; 23	
2. Lărgimea epifizei inferioare							3	56—68	61,3		24	
Astragal												
1. Lungimea maximă	3	64—67	65,66		30		5	63—74	71,0		27—32	29,75
Calcaneu												
1. Lungimea maximă		126 ; 130						124 ; 131			(57)	
Falanga I												
1. Lungimea maximă	5	56—64	60,00	5	42—44	43,00	7	61—72	68,5		39	
Falanga II												
1. Lungimea maximă	5	41—55	47,66		27 ; 27		16	38—50	46,5			
Falanga III												
1. Lungimea sagitală maximă							3	65—81	72			

abundența indivizilor de *Unio crassus* ne arată că Prutul, prezenta atunci aceleași caracteristici hidrologice și hidrobiologice ca cele actuale.

Prezența cât și frecvența ridicată a cerbului (specie cantonată actualmente doar în regiunile pericarpătice) în cadrul materialului faunistic de la Horodiștea ne arată că în jurul stațiunii se găseau masive forestiere mari, ale căror urme de altfel există și azi în zona respectivă. Resturile relativ abundente ale lui, *Capreolus capreolus*, frecvența destul de înaltă a lui *Lepus* ar arăta însă că locuitorii așezării executau de acum defrișări destul de întinse, existind astfel rariști cu tufișuri, subarborat, liziere, biotopurile cele mai propice pentru câprior, iepure și chiar bour.

L'ÉTUDE DES RESTES FAUNIQUE DÉCOUVERTS DANS LA STATION DE HORODIȘTEA APPARTENANT À LA PÉRIODE DE TRANSITION ENTRE LE NÉOLITHIQUE ET L'ÉPOQUE DU BRONZE

Résumé

L'auteur étudie les restes fauniques découverts par les fouilles dans la station de Horodiștea (située sur la rive droite du Prut, district de Botoșani) appartenant à la période de transition entre le Néolithique et l'âge du bronze. On donne les fréquences des espèces trouvées et on présente leurs caractères typologiques, morphologiques et biométriques. On constate quelles sont les occupations des habitats de la station et les caractéristiques du milieu environnant.

DESCOPERIRILE ARHEOLOGICE DE LA LOZNA, COMUNA DERSCA, JUDEȚUL BOTOȘANI

SILVIA TEODOR, PAUL ȘADURSCI

În timpul exploatării zăcămintelor de turbă din cunoscuta turbărie din sud-estul satului Lozna din comuna Dersca, formată pe șesul pîriului Bahna, s-au descoperit numeroase vestigii arheologice care atestă existența în această zonă a unor vechi așezări omenești¹.

Ținîndu-se cont de importanța mare a unor astfel de descoperiri, Institutul de istorie și arheologie din Iași în strînsă colaborare cu Muzeul de istorie din Botoșani, au început din anul 1976 săpături arheologice de amploare urmărind să stabilească cu precizie caracterul așezărilor omenești din întreaga zonă din preajma depozitului de turbă (fig. 1).

Din punct de vedere geografic această zonă se încadrează dealurilor de pe stînga Siretului ce fac parte din Podișul Sucevei și îndeosebi sectorului numit Dealul Bourului. Înălțimile acestui masiv culminează cu Dealul Pietriș de lingă Dersca, unde ating 472 m și unde predomină pădurile de foioase. Anumite condiții geomorfologice au favorizat formarea turbei în pîriul Bahna situat între Dealul Morii și Dealul Pietriș într-un depozit adînc, în unele locuri, de pînă la 9 m².

Diferitele obiecte de importanță arheologică găsite în timpul scoaterii turbei se aflau în primii 3 metri adîncime, pătrunse pînă acolo datorită greutateii lor, prin scufundare. Straturile de turbă, în anumite perioade de timp fiind mai rare și mai moi, au înghițit treptat diferite resturi osoase de animale mari, construcții din lemn, unelte din piatră și metal, precum și diferite fragmente de ceramică.

În anul 1952 s-a săpat pe mijlocul zăcămintului de turbă, în lungul văii pîriului Bahna, un canal de colectare a apelor în vederea tăierii și valorificării turbei. Prin această acțiune s-au distrus vechi construcții din lemn înghițite de mlaștină în decursul vremurilor, din care s-au putut

1 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic și pînă în secolul al XVIII-lea*, 1971, p. 290, 291. A. Păunescu, P. Șadurschi, M. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, I, 1976, p. 109-110.

2 N. Macarovici, *Considerations sur la formation des gisements de tourbe du district de Dorohoi*, în *Compte Rendus des Séances*, T XL—XLI (1952—1954), 1951, p. 143-144.

observa doar resturile unor platforme din lemn. De asemenea, s-au adunat de la diferite adâncimi, oase de animale, coarne de cervicee și mai multe fragmente ceramice.³

În anii următori, pe măsura extinderii lucrărilor au apărut resturi de poduri sau platforme, grinzi izolate, resturi de vase iar în anul 1959 o monoxilă care nefiind bine conservată nu s-a putut păstra.

În zonele din apropierea turbăriei, s-au găsit prin repetate cercetări de suprafață, diferite obiecte, dintre care un brăzdar de plug, un vîrf de lance, vase din ceramică și alte diferite resturi arheologice păstrate în parte și în colecția cabinetului de științe sociale a școlii generale din satul Lozna⁴.

În anul 1975 exploatarea turbii a înaintat pe albia respectivă a pîrului pînă la circa 800 m spre est față de locul unde s-au găsit primele vestigii. În același an s-a descoperit la circa 2 m adîncime unul din cele mai mari depozite de unelte din fier din epoca geto-dacică cunoscut pînă în prezent pe teritoriul țării noastre⁵.

Din relatările muncitorilor care au găsit depozitul de unelte reiese că fiecare piesă în parte părea să fi fost învelită în pînză de sac, totul fiind înconjurat de resturi de lemn probabil provenit de la o ladă care s-a dezintegrat în contact cu aerul. Din nefericire pe măsura degajării din turbă obiectele respective au fost spălate, unele piese mai fine s-au rupt, iar resturile de pînză sau din lemn de la ladă sau de la minerele și cozile uneltelor au fost pierdute. După scoaterea acestor piese, a continuat exploatarea turbii în adîncime astfel că în momentul cînd ne-am deplasat la fața locului nu mai existau urme ce ne-ar fi putut ajuta la obținerea unor detalii în plus. Cînd după multe peripeții depozitul format din 56 de piese a ajuns în posesia muzeului de istorie din Botoșani, s-au mai putut observa resturi de pînză impregnate cu alte resturi organice pe mai multe piese, resturi care în momentul de față pot fi văzute și studiate întrucît piesele respective au fost bine conservate în laboratorul muzeului din Botoșani. De asemenea, din resturile lemnoase adunate s-a recuperat un minier de cuțit, unul de împungător și mai multe fragmente din minerele de seceri.

În general, mediul în care au zăcut aceste piese, mai mult de două milenii, a favorizat buna lor conservare, încît în momentul de față, aproape toate unelte sînt într-o stare muzeistică corespunzătoare⁶ (fig. 2).

3 Cele mai multe dintre resturile osoase dintre care numeroase coarne de cerb și bour, se află în Muzeul de Științele naturii din Dorohoi.

4 Mulțumim pe această cale profesorilor Clara Mieliuc și M. Perju pentru sprijinul dat în adunarea și valorificarea celor mai multe dintre descoperirile făcute de elevi și alți cetățeni din satele Lozna și Străteni.

5 La recuperarea acestui mare depozit și-au adus contribuția muncitorii din turbărie, în special Anton Clement, Popovici Costache și Nichifiriu Dumitru care ne-au dat și prețioase informații privind condițiile de găsire, ajutîndu-ne cu devotament și în cursul săpăturilor organizate în apropiere. Mulțumim pe această cale tuturor celor care ne-au sprijinit în efectuarea cercetărilor noastre.

6 Conservarea tuturor pieselor descoperite la Lozna, care se află expuse în expoziția permanentă a Muzeului de istorie din Botoșani a fost făcută în laboratorul acestui muzeu.

După specificul lor, uneltele care formează acest depozit se pot grupa în general în funcție de meșteșugurile existente în acea perioadă. E drept că sînt și unele piese cărora nu le-am găsit încă utilitatea, ele aparținînd probabil unor utilaje mai complexe.

Cele mai multe piese sînt legate de agricultură. Astfel, acestei indeletniciri îi aparțin 13 seceri cu cîrlig sau cu manșon de fixare pe minier, trei coase cu cîrlig și verigi de fixare pe minier și două cosoare à languette. Seceri și coase de tipuri asemănătoare s-au descoperit în așezările geto-dacice din întreaga țară, mai multe în cetățile dacilor din Munții Orăștiei⁷ precum și în davele din Moldova⁸ și Muntenia⁹. În general aceste unelte aparțin nivelurilor din secolele II—I î.e.n. precum și din primele secole ale mileniului I. În afara spațiului locuit de geto-daci în lumea celto-germană, tipul de seceră sau coasă este asemănător și se întâlnește atît în așezările oppidane la celți¹⁰ cît și în așezările deschise din Europa centrală și de nord în culturile celto-przeworsk¹¹ și Poienești-Lukașevka¹².

O altă categorie de unelte, destul de numeroase, sînt cele folosite în meșteșugul fierăriei. Această grupă cuprinde două nicovale cu formă caracteristică acestei vremi, una perforată vertical, un ciocan cu fețele dreptunghiulare, perforat orizontal pentru fixarea cozii, o daltă cu tub, o pilă cu secțiune semicirculară cu zimți pe ambele fețe, două vătrașe și două minghini mici pentru fixarea vîrfurilor sau a lamelor.

Acest grup de unelte caracteristice unui atelier de fierar și de dulgher, are numeroase analogii în cultura materială geto-dacică în general, alcătuiind utilajul meșterilor din marile centre, făuritori de arme sau alte obiecte de uz gospodăresc¹³. Cele două vătrașe, unul cu tija dreaptă

7 C. Daicoviciu și colab., *Șantierul Grădiștea Muncelului*, în SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 169, fig. 22/a; C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 1954, p. 78, pl. VII/3, 9, 13; X/13; I. Berciu și Al. Popa, *Depozitul de unelte dacice de pe muntele Strîmbu de lângă Grădiștea Muncelului*, în SCIV, XIV, 1963, 1, p. 152, 154, 158, fig. 1/6—8, 9; 3/6—8, 9; I. H. Crișan, *Morminte inedite din secolul III î.e.n. în Transilvania*, în Acta Musei Napocensis, 1, 1964, p. 98, fig. II/7; III/18.

8 V. Ursache, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de istorie din Roman în zona riurilor Siret și Moldova*, în Carpica, I, 1968, p. 177, fig. 52/9, 10; S. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Botoșana (jud. Suceava)*, în SCIVA, 31, 2, 1980 (sub tipar).

9 Radu Vulpe și colab., *Șantierul arheologic Popești*, în SCIV, VI, 1955, 1—2, fig. 10/3.

10 J. Meduna, *Stare Hradisco. Katalog der Funde im Museum der Stadt Boskovic*. Fontes Archaeologiae Moravicae, II, 1970, pl. 25/1—4, 8; G. Jacobi, *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching, Die Ausgrabungen in Manching*, V, 1974, pl. 64/1086-1097, pl. 27/479-480.

11 Z. Woźniak, *Osadnictwo celtyckie w Polsce*, 1970, pl. XL/1.

12 M. Babeș, *Moldova centrală și de nord în secolele II—I î.e.n.*, (cultura Poienești-Lukașevka), rezumatul tezei de doctorat, 1978, p. 8.

13 J. Dechelette, *Manuel d'archéologie*, II, 1914, p. 1367, 1377, fig. 601/9, 10; 609/1, 3, 5; C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 1954, pl. VII/5, 10; M. Macrea, M. Rusu și I. Mitrofan, *Șantierul arheologic Porolisum*, în Materiale, VIII, 1961, p. 490, fig. 8.

și celălalt cu tija răsucită sînt frecvente mai ales în așezările oppidane atît din Europa centrală cît și din zonele mai apropiate de țara noastră ¹⁴.

Un obiect mai rar întîlnit în cadrul utilajului din perioada aceasta este un trident mare, cu dinții curbați, legat de minier prin intermediul unui tub metalic. În așezările geto-dacice s-au descoperit piese cu trei dinți considerate furculițe pentru scos carnea din cazan. În așezarea de la Poiana și Bradu astfel de piese se prezintă sub forma unei furculițe cu trei dinți ușor curbați cu coada lungă metalică putînd fi minuită în felul celorla din zilele noastre. Piesa descoperită la Lozna prin felul destul de complicat în care poate fi montată la un minier se aseamănă cu un trident descoperit într-un mormînt de luptător din necropola scordiscă de la Karaburma, Iugoslavia lucrat din fier oțelit, datat împreună cu alte piese din inventarul mormîntului, la mijlocul secolului I î.e.n. ¹⁵.

Un mare grup de unelte din cadrul depozitului sînt cele de uz gospodăresc propriu-zis între care menționăm : trei topoare cu înmănușare verticală care se foloseau la prelucrarea lemnului și pentru tăierea animalelor, împungătoare pentru cusutul pieilor, cuțite de diferite forme și mărimi.

Topoare cu înmănușare verticală apar în multe zone din Europa centrală, încă din Hallstattul tirziu și se generalizează în Latènul mijlociu, mai frecvente fiind topoarele cu tubul aproape deschis, mult mai repede și ușor de realizat ¹⁶. Cuțitele fiind diferite ca formă, unul cu minierul din fier în genul cuțitelor de pielărie iar celălalt cu minier din lemn, destul de bine păstrat, se grupează alături cu celelalte descoperiri dacice sau celtice de pe teritoriul țării noastre în perioada mijlocie și finală a celei de a doua epoci a fierului ¹⁷.

În afară de cuțitele cu întrebuințare gospodărească se mai aflau în cadrul depozitului de la Lozna și două cuțite de luptă. Fiecare piesă în parte prin caracteristicile sale își are analogii în mediul Latène central European. Astfel unul din cuțite are lama arcuită spre muchie, fiind terminat cu un minier masiv cu capătul inelar. Exemplare asemănătoare se află aproape exclusiv în zona celtilor scordisci din nordul Iugoslaviei și Panonia datîndu-se în perioada finală de manifestare a lor în Europa est centrală. ¹⁸ O altă armă care poate fi grupată în aceeași categorie, este un vîrf de lance alungit, cu nervură mediană și tub lung. Acest tip de lance a fost adesea descoperit și în necropole sau așezări din perioada geto-dacică, ca de exemplu în așezarea din sec. II î.e.n. de la Botoșana

14 J. Dechelette, *op. cit.*, p. 1427, fig. 639/2—6; G. Jacobi, *op. cit.*, pl. 30/533, 537, 541, 542; Andreas și Michael Müller-Karpe, *Neue latènezeitliche Funde aus dem Heidetränk Oppidum im Taunus. in Germania*, 55, 1977, p. 57, fig. 10/19—22.

15 J. Todorovici, *Praistorijska Karaburma*, Belgrad, 1972, mormîntul 172, pl. XXXVIII/9.

16 J. Dechelette, *op. cit.*, p. 1359, fig. 595/5; T. Lehóczky, *Vaskori emlékek Kről Munkács Környékén*, în *Archaeologia Ertesitő*, XXI, p. 215, fig. VII/6, 8; Z. Woźniak, *op. cit.*, pl. XL/4; M. Macrea, R. Rusu și I. Mitrofan, *op. cit.*, p. 490, fig. 8/2.

17 G. Jacobi, *op. cit.*, pl. 22/365-368; J. Dechelette, *op. cit.*, p. 1362, fig. 598/4.

18 J. Todorović, *Kelti u Jugoistočnoj Evropi*, 1968, p. 71-72, fig. XIV/13, 14; XXXIII/2; XLIV/8; XLVI/1.

jud. Suceava. Pe teritoriul Transilvaniei, vîrfuri de lance s-au descoperit în necropole celtice și mai rar în așezări autohtone ¹⁹.

O piesă de asemenea deosebit de interesantă din contextul descoperirilor de la Lozna, ce se află în imediata apropiere a depozitului fără a se ști cu siguranță dacă a aparținut totuși acestui grup este o zăbală din fier, formată din două verigi mari prinse de un muștiuc format din două bare cu capetele inelare prevăzute pe mijloc cu un briu proeminent (fig. 5/3). Verigile mari au fost inițial învelite într-o foaie de bronz a cărei resturi se mai observă pe cîteva porțiuni. Zăbale asemănătoare cu muștiucul format din două segmente, prevăzute pe mijlocul lor cu briu inelar, lucrate prin batere cu ciocanul sau prin turnare în tipare avînd miezul din fier acoperit cu o coajă subțire din bronz, s-au descoperit pe teritoriul Transilvaniei, în general în morminte celtice de luptători cum o dovedesc celelalte piese cu care s-au găsit împreună și se datează în perioada cuprinsă între Latène B₂ și Latène C ²⁰.

După cum s-a putut observa prin prezentarea succintă a acestui depozit, ținînd seama de caracteristicile fiecărei piese în parte, există numeroase analogii în descoperirile similare din diferite zone, unele cu un pronunțat specific local, de pe teritoriul țării noastre. În general se poate aprecia pe baza acestor descoperiri că geto-dacii foloseau în economie o mare varietate de unelte din fier, rezultat în parte și a existenței unor ateliere metalurgice, unele identificate și pe teritoriul Moldovei ²¹.

În prelucrarea metalelor, ca și în celelalte ramuri ale meșteșugurilor de altfel, se remarcă și unele influențe străine. Numeroasele analogii pe care unele din piesele descoperite la Lozna le au în zone cu puternică influență celtică sau chiar în mediul celtic, demonstrează relațiile ce existau între populația geto-dacică și populațiile învecinate, mai ales cu celții, iscusiți meșteri în prelucrarea fierului, meșteșug pe care l-au răspîndit la populațiile cu care aveau schimburi economice și pe care le-au influențat și sub raport cultural.

*
* *

Pe parcursul scoaterii sistematice a turbei, în diferite etape și la adîncimi care variază între 0,50 și 2 metri, s-au adunat mai multe obiecte, unele de un mare interes arheologic. În general, din punct de vedere cronologic sînt reprezentate în zonă și implicit în zăcămintul de turbă, mai multe epoci istorice.

19 T. Lehóczyky, *op. cit.*, XXI, 1901, p.205, fig. III/1, 2; IX/1; J. Todorovič, *op. cit.*, 1968, pl. VI/1; XLIX/3, 4; Andreas și Michael Müller-Karpe, *op. cit.*, fig. 5.17; Silvia Teodor, *Unele date cu privire la cultura geto-dacică din nordul Moldovei în lumina săpăturilor de la Botoșana*, în SCIV, 20, 1969, 1, p. 39, fig. 4.

20 I. H. Crișan, *op. cit.*, în *Acata Musei Napocensis*, 1, 1964, p. 98, pl. II/19; III/2; G. Jacoby, *op. cit.*, pl. 50/777; V. Zirra, *Descoperiri celtice de la sfîrșitul Latenului mijlociu în depresiunea Bistriței*, în *File de istorie*, 1974, p. 142, fig. 3/4.

21 R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Basse-Moldavie*, în *Dacia*, NS, 1, 1957, p. 147.

Cele mai numeroase sînt vestigiile din epoca bronzului, faza finală corespunzătoare culturii Noua. Prin cercetările de suprafață din preajma turbăriei, precum și prin săpăturile efectuate pînă în anul 1978, nu s-a descoperit așezarea corespunzătoare acestei epoci. Dintre cele mai importante descoperiri din această epocă sînt : un celt din bronz de tip transilvănean²² (fig. 3/1 ; 5/2) ; două ciocane din piatră din care unul fragmentar de culoare neagră și celălalt întreg din piatră de rîu, decorat cu caneluri în porțiunea centrală (fig. 3/2, 3) ; fragmente ceramice din pastă grosieră, decorate cu briu și găuri în partea superioară a vasului, precum și oase de animale dintre care unul cu urme de folosire, provenind de la o „patină“ (fig. 4/1-3).

Un alt grup de descoperiri aparțin celui de a doua epoci a fierului. Menționăm o coasă din fier, descoperită în anul 1977, prevăzută cu cîrlig de fixare, asemănătoare coaselor din depozitul prezentat mai sus ; o verigă deschisă din fier care putea servi la fixarea de minier a unor unelte mai mari ; o ceașcă tronconică cu o toartă plină, cunoscută ca tip caracteristic în cadrul ceramicii dacice²³ și o fusaiolă tronconică ornametată cu împunsături (fig. 6/1-4).

Mai numeroase sînt fragmentele de vase lucrate la roată din pastă fină sau grosieră amestecată cu microprundișuri, de culoare cenușie. Această categorie de ceramică s-a descoperit în diferite etape pe toată întinderea depozitului de turbă cercetat pînă în prezent. În anul 1969 au fost adunate mai multe fragmente de la un vas de culoare cenușie închisă, din care s-a întregit un castron înalt cu corpul tronconic, cu fundul îngust și drept cu inelare aparentă, marginea rotunjită și ușor evazată, avînd pe umăr un briu-creastă, iar pe partea inferioară urme de netezire făcute după modelarea vasului²⁴ (fig. 7/4). Alte cîteva fragmente aparțin unor castroane cu gîtul mai mult sau mai puțin înalt cu marginea rotunjită la partea exterioară (fig. 7/1, 3).

Analogii parțiale pentru această categorie de ceramică descoperită în turbă, se găsesc în unele descoperiri din secolele III—IV e.n. de pe teritoriul țării noastre²⁵.

*
* *

În timpul exploatării intensive a turbii, s-a observat existența la diferite adînci a unor bucăți mari de lemn, uneori mai multe în același loc, pîrînd a fi fost așezate într-o anumită ordine. Prin intensificarea cercetărilor atît pe malurile degajate de turbă cît și în interiorul ei, s-au putut identifica mai multe platforme sau podine din lemn precum și

22 M. Rusu, *Depozitul de bronzuri de la Balsa*, în *Sargeția*, IV, 1966, p. 24-31, fig. 2 ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, fig. 64/2, 3 ; 68/6, 7 ; 71/4, 5 ; 127/3 ; 147/8, 9 ; 148/4.

23 I. H. Crișan, *Ceașca dacică*, în *Studii și cercetări științifice*, Cluj, VI, 3—4, 1955, p. 127-157 ; idem, *Ceramica daco-getică*, 1969, p. 153, fig. 67.

24 Fragmentele acestui vas au fost adunate de cercetător Victor Spinei, care în anul 1970 a efectuat cercetări în zona turbăriei.

25 C. Bloșiu, *Necropola de la Lețcani*, în *Arheologia Moldovei*, VIII, 1978, p. 228.

ame izolate desprinse probabil de la astfel de construcții. În anul 1976 în timpul săpăturilor organizate în imediata apropiere a turbăriei, s-a putut surprinde în marginea unei porțiuni ce tocmai atunci se termina cu săpat, o suprafață mai întinsă dintr-o zonă de platformă.

Prin extinderea unei secțiuni în zona de contact a acestei construcții cu marginile solide, în pantă, ale Dealului Morii, s-a reușit să se degajeze suprafață de circa 25 m² din această platformă construită în genul unui pod, fixat peste stratul moale de turbă cu ajutorul unor țărui. Întreaga construcție se afla la 1,50 m adâncime față de solul actual de la care (fig. 8).

La circa 50 m de acest pod s-a mai descoperit o construcție asemănătoare care s-a putut dezveli pe o suprafață și mai mare, fiind amplasat la mai mică adâncime deasupra unei porțiuni cu turbă mai uscată și a cărui sistem de construire era relativ același ca la primul pod. Fiind construite direct pe stratul elastic de turbă, care în decursul vremurilor a putut fi mai moale sau mai uscată, în funcție de variațiile de climă, masivele construcții de lemn s-au adâncit mereu fiind la un moment dat înghițite de mlaștină în care s-au păstrat relativ intacte (fig. 9/1, 2).

Prin efectuarea aceluia canal de colectare a apelor, în momentul de față se mai pot face încă cercetări în câteva locuri din cuprinsul turbăriei pentru a se degaja și alte resturi de poduri sau pavaje din lemn, care după relatările muncitorilor, au mai apărut cu ani în urmă fiind distruse pe parcurs.

Din punct de vedere cronologic aceste construcții se încadrează într-o perioadă de timp largă, cuprinsă între sfârșitul secolului II e.n. și sfârșitul secolului III e.n. Această datare se sprijină pe faptul că atât pe primul cit și pe al doilea pod, în timpul degajării primului strat de birne s-au adunat fragmente de vase din ceramică cenușie închisă, lucrată la roată, o fusaolă bitronconică, un fragment de amforă romană caracteristică pentru secolele II—III e.n.²⁶ și o fibulă de bronz care după forma sa se datează la sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea e.n.²⁷ (fig. 7/2 ; 10/1, 2).

Datarea acestor poduri doar cu ajutorul elementelor descoperite pînă acum, înainte de secolul al IV-lea e.n. poate duce la încheierea că întregul complex aparține unei populații dacice, cunoscută din izvoare și bine documentată din punct de vedere arheologic pentru această perioadă de timp, în centrul și nord-estul Moldovei²⁸.

Descoperiri relativ asemănătoare în ceea ce privește sistemul de construcție a platformelor în mlaștină, amplasate în astfel de locuri din mai multe motive, se cunosc și în alte țări din Europa mai ales în zonele nordice ca de pildă, pe teritoriul Poloniei²⁹, dar mai mult în Danemarca

26 C. B. Zeest, *Keramicheskaia tara Bospora*, Moscova, 1960, p. 110, pl. XXVIII.

27 A. K. Ambroz, *Fibulă iuga Evropeiskoi tiasti S.S.S.R.*, în *Arheologia S.S.S.R.*, D 1—30, 1966, p. 60-61, pl. 11/1—20.

28 N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 160.

29 Z. Rajewski, *Biskupin, osiedle obronne wspólnot pierwotnych sprzed 2500 lat*, Warszawa, 1970, p. 87.

și sudul Suediei unde au și fost cercetate cu o deosebită atenție încă cu mulți ani în urmă ³⁰. În Danemarca cele mai multe descoperiri din turbării sînt datate în perioada preromană și în perioada imperială timpurie. Aceste descoperiri constau din morminte, majoritatea de incinerare, dar sînt adesea identificate și resturi de locuire, locuri special amenajate pentru efectuarea unor ritualuri de cult și multe descoperiri izolate constînd din vase din ceramică și mai ales albiile din lemn. Resturile de locuire sînt atestate mai ales prin vetrele de foc și podine din lemn sau piatră. S-au observat de asemenea, platforme sau poduri care traversau mlaștina sau se întrerupeau la un moment dat în mijlocul ei. Un pavaș care traversa turbăria de la Kvodsted Mose din sudul Schleswigului, de pe un mal pe celălalt, era alcătuit din lespezi mari de piatră, fiind printre puținele de acest fel din întreaga zonă.

Cele mai multe descoperiri constau din construcții de lemn care nu erau legate de maluri în genul unor poduri, ci constituiau baza altor construcții probabil locuințe. Deosebit de importantă este constatarea prilejuită de analiza profilurilor stratigrafice ale secțiunilor arheologice întreprinse în unele turbării prin care se confirmă ipoteza că exploatarea turbei în scopuri utilitare s-a făcut încă din epoca fierului. Sînt interpretate în acest sens, unele gropi de formă cilindrică în care se aflau resturi arheologice suprapuse succesiv de straturi de nisip, oase de animale, pietre, totul acoperit apoi de un strat gros de turbă.

Gropile provenite în urma exploatării turbei au fost folosite și la înmormîntări, după cum o dovedesc vasele cinerare cu ofrande și alte elemente de ritual, pe care le conțineau ³¹.

Datorită faptului că turbăria de la Lozna se exploatează într-un ritm rapid tot timpul anului și mai ales datorită umidității excesive în care se efectuează extragerea, nu s-au putut observa eventualele gropi făcute în turbă. Totuși existența la anumite adîncimi a unor grămezi de cărbuni rezultați de la un foc care a fost apoi înăbușit cu turbă, sau numeroasele lentile de oxid de fier, observate în anumite zone care puteau rezulta de la încercarea de folosire a fierului de baltă, sînt dovezi că într-o epocă foarte veche, anume comunități umane au trăit în preajma turbăriei. Zona era foarte prielnică unui loc de refugiu la nevoie, era un mijloc excepțional pentru vînarea animalelor mari care se împotmoleau în mlaștină, după cum o demonstrează marea cantitate de oase de animale, uneori schelete întregi găsite în turbărie. Nu avem pînă în prezent nici

30 H. Jankuhn, *Zur Deutung des Moorfundes von Thorsberg, Forschungen und Fortschritte*, 12, 1936, p. 202-230; A. Dieck, *Die europäischen Moorleichenfunde, Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte*, 5, 1965; C. J. Becker, *Zur Frage der eisenzeitlichen Moorgefäße in Dänemark, Vorgeschichtliche Heiligtümer*, 1970; p. 142-155; H. Zimmermann, *Urgeschichtliche Opferfunde aus Flüssen, Mooren, Quellen und Brunnen Südwestdeutschlands, Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen*, 6, 1970; Berta Stjernquist, *Das Opfermoor in Hassle Bösarp, Schweden, Acta Archaeologica*, XLIV, Kopenhaga, 1973, p. 19-35.

31 C. J. Becker, *op. cit.*, p. 146-156.

o dovadă asupra folosirii fierului de baltă care se găsește în cantități destul de mari³², dar existența lui în turbă mărea cantitatea de calorii ce se degaja prin arderea acesteia.

*

Descoperirile arheologice din turbăria de la Lozna completate cu numeroasele date obținute prin sondajele efectuate în preajma ei, reprezintă o importanță aparte în cadrul cercetărilor întreprinse în ultimul timp în scopul cunoașterii cât mai complete a trecutului țării noastre. Prezența unor vestigii însemnate aparținând mai multor perioade istorice ilustrate atât prin descoperirile menționate de noi, cât și prin alte descoperiri deja cunoscute în literatura de specialitate³³, demonstrează din nou că în această zonă a țării au trăit în decursul vremurilor populații cu un înalt grad de dezvoltare. Aceasta se evidențiază atât prin descoperirea depozitului de unelte din epoca fierului, cât și prin acele masive construcții din lemn de deasupra turbei, folosite de o populație care după resturile arheologice descoperite, deja menționate, avea multiple relații cu zonele învecinate. Viitoarele descoperiri vor aduce desigur noi elemente care vor contribui la elucidarea problemelor ridicate de diversitatea vestigiilor adunate pînă acum.

DIE ARCHÄOLOGISCHEN FUNDE VON LOZNA, GEMEINDE DERSCA. KREIS BOTOȘANI

Zusammenfassung

Südöstlich von Lozna (Gem. Dersca, Kreis Botoșani) befindet sich eine auf dem Flussbett des Bahna gebildete Torfablagerung (Abb. 1). Während der Ausbeutung dieser Torfschicht wurden zahlreiche verschiedenen geschichtlichen Epochen angehörende Funde ans Tageslicht gebracht, darunter Gegenstände und Keramikbruchstücke aus der Bronzezeit (Abb. 3/1—5; 4/1—3; 5/2), aus der 2. Eisenzeit (Abb. 5/1—4), und Keramik unterschiedlicher Typen, die in die erste Hälfte des 1. Jahrhunderts u.z. datiert werden kann (Abb. 7/1, 3, 4).

1975 fand man im Torf, in etwa 2 m Tiefe, ein Lager von Eisenwerkzeugen aus der geto-dakischen Epoche (Abb. 2): 54 Stück, die ihrer Verwendung nach eingeteilt werden können. In der Mehrzahl sind es landwirtschaftliche Geräte (Sensen, Sicheln, Gartenmesser), Schmiede — und Zimmermannswerkzeuge (Ambosse, Hämmer, eine Meisel, eine Feile, Herdschaufeln, Schraubstöcke, Äxte) sowie Haushaltgeräte (Messer, Pfrieme). Besonders bemerkenswert sind zwei Kampfmesser und eine Lanzenspitze, ein Dreizack und ein in der Nähe dieses Lagers gefundenes Gebiss; durch ihre formalen Charakteristika gehören sie der keltischen Zivilisation an. Ähnliche, für diese Periode bemerkenswerte Geräte der geto-dakischen Zivilisation als auch der keltischen Skordiskerstämmen aus Mittel- und Südeuropa wurden entdeckt. Zu den letzteren unterhielten die Geto-Daker zahlreiche Beziehungen; dabei handelt es sich um unmittelbare oder un über die Bastarnen

32 Analiza efectuată în laboratorul Muzeului Național București prin amabilitatea muzeografului Dan Drăguș, estimează existența la 100 gr zăcămint cu „fier de baltă“ a : Fe_2O_3 —41,98 grame din care Fier — 29,93 gr.

33 Dan Teodor și Ion Mitrea, *Cercetări arheologice în așezarea prefeudală de la Lozna Dorohoi*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 279-290.

unterhaltene Beziehungen während der mittleren Latènezeit. Anhand der bezeichnendsten Stücke wird das Lager in die CD Latènezeit datiert.

Während der Torfausbeutung wurden ebenfalls Überbleibsel von Holzplattformen ausgegraben, die, ähnlich den Brücken, aus mehreren Schichten von übereinandergelegten Baumstämmen bestehenden und auf dem elastischen Torflager mit Hilfe mehrerer Holzpfähle befestigt wurden. Dank der von Institut für Geschichte und Archäologie aus Iassy und dem Geschichtsmuseum aus Botoșani organisierten Ausgrabungen, die hauptsächlich das Ziel verfolgten, all diese Siedlungen, deren Spuren im Torf entdeckt wurden, zu identifizieren, wurde eine etwa 25 m² grosses Stück einer Brücke entdeckt, die sich auf das Sumpfufer stützte, als auch Teile einer Brücke, die sich noch im Torf befindet, und deren Enden während künftiger Ausgrabungen freigemacht werden sollen (Abb. 8, 9). Auf der ersten Brücke wurden ein Bruchstück einer römischen Amphora und eine Spinnwirtel gefunden (Abb. 10/1, 2) auf der zweiten eine Bronzfibula mit gedrehtem Fuss (Abb. 7/2), sowie Bruchstücke aus dunkelgrauer Paste hergestellter Drehradkeramik. Anhand dieser Charakteristika werden die Holzbauten in die Zeit vor dem 3.u.4. Jh.u.z. datiert; als die historischen und archäologischen Quellen die Geto-Daker als Bewohner dieses Gebiets im Nordosten Rumäniens erwähnen.

Verzeichnis der Abbildungen

1. Abb. Blick auf die Zentralzone der Loznaer Torfablagerung und des Pietriș Hügels, wo archäologische Ausgrabungen durchgeführt wurden.
2. Abb. Das 1975 im Zentrum der Torfschicht von Lozna entdeckte Lager von Eisenwerkzeugen.
3. Abb. Bronze — und Steinwerkzeuge aus Lozna.
4. Abb. Einige Keramikbruchstücke aus der Bronzezeit.
5. Abb. Bronze — und Eisengegenstände, die in der Loznaer Torfablagerung entdeckt wurden.
6. Abb. Eisensense (1), dakische Keramik (2, 3) und Spinnwirtel (4) aus der Torfablagerung.
7. Abb. Keramikbruchstücke (1, 3) und die Fibula (2) aus der zweiten Plattform; der im Torf entdeckte Teller (4).
8. Abb. Bruchstück (1) und Detail (2) der ersten 1976—1977 freigelegte Plattform.
9. Abb. Bruchstück (1) und Detail (2) der zweiten 1977 im Torf entdeckte Plattform.
10. Abb. Spinnwirtel (1) und Bruchstück einer Amphora (2) aus der ersten Plattform.

Fig. 1. Vedere generală asupra zonei centrale a turbăriei de la Lozna și a dealului Crucii unde s-au efectuat sondaje arheologice.

Fig. 2. Depozitul de obiecte de fier descoperit în zona centrală a turbăriei de la Lozna.

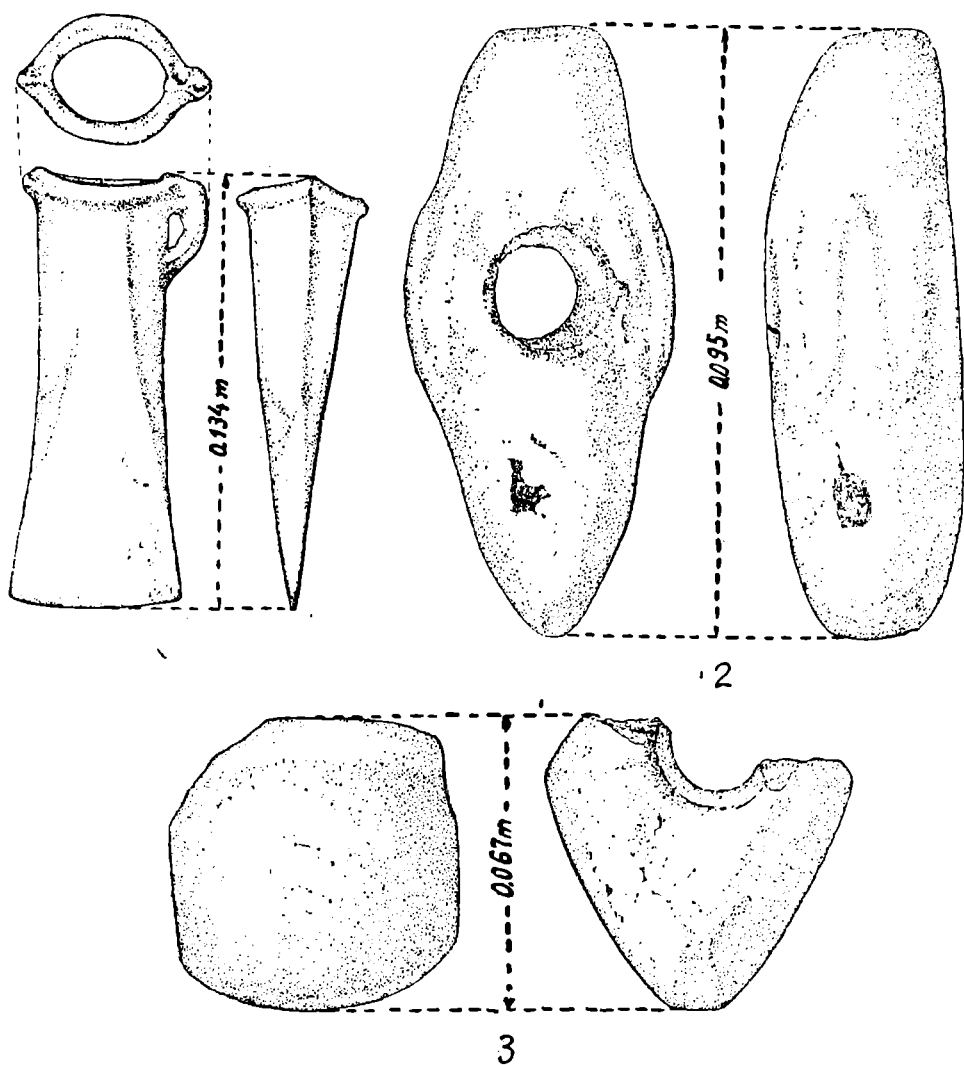
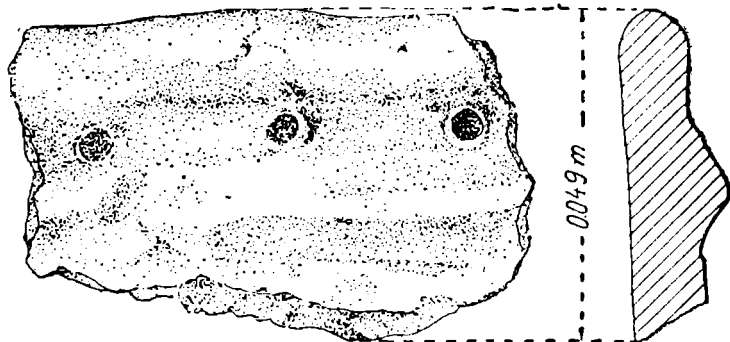
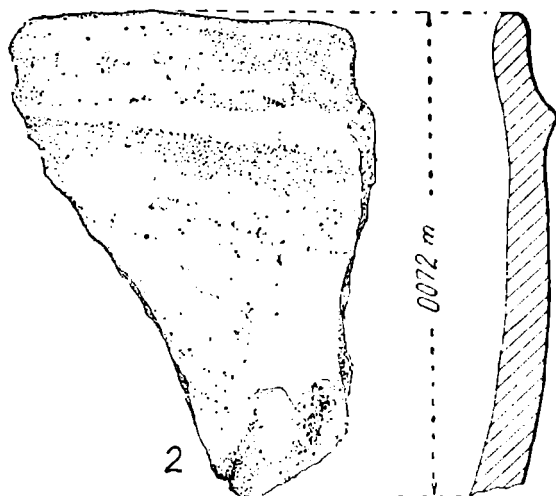

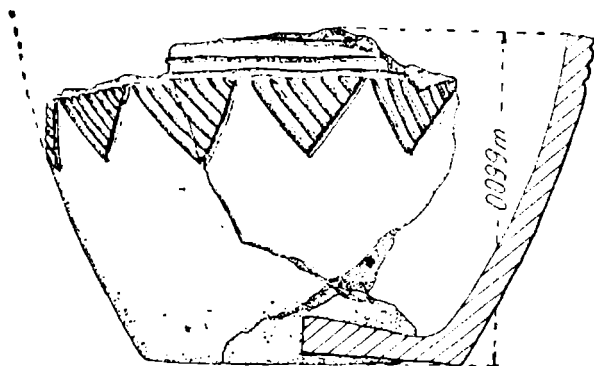
Fig. 3. Unelte din bronz și piatră descoperite în zăcămintul de turbă de la Lozna.

1

2

3

Fig. 4. Cîteva din fragmentele ceramice aparţinînd epocii bronzului, descoperite în turbă.

Fig. 5. Obiecte din bronz și fier descoperite în cuprinsul
turbăriei de la Lozna.

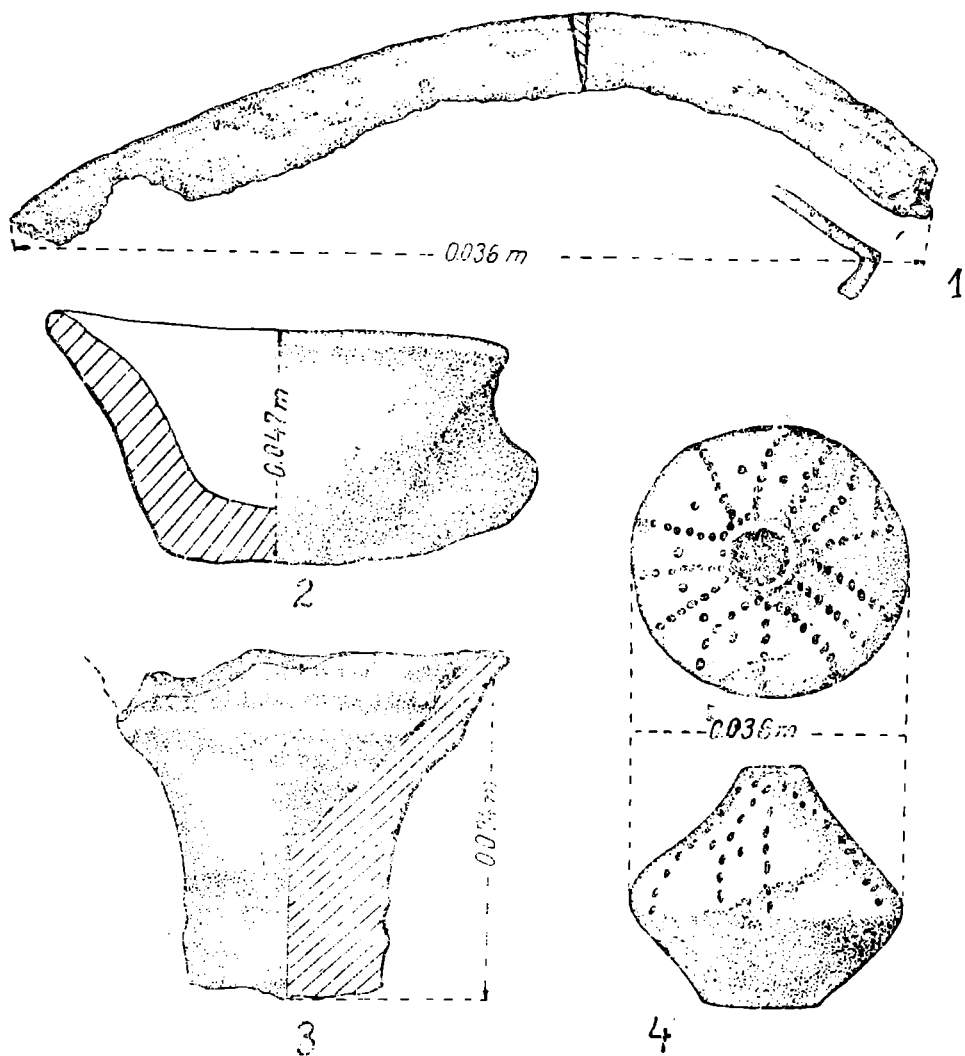

Fig. 6. Coasă din fier (1), ceramică dacică (2, 3) și fusaiolă (4) descoperite în turbărie.

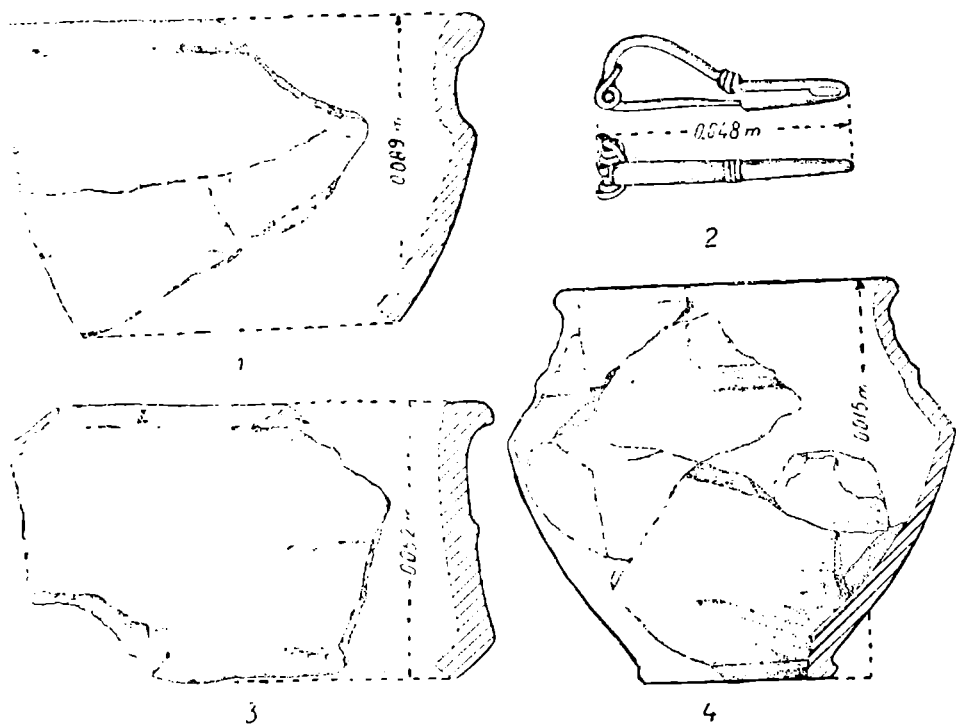

Fig. 7. Fragmente ceramice (1, 3) și fibula (2) descoperite pe platforma nr. 2 și vasul descoperit în turbă (4).

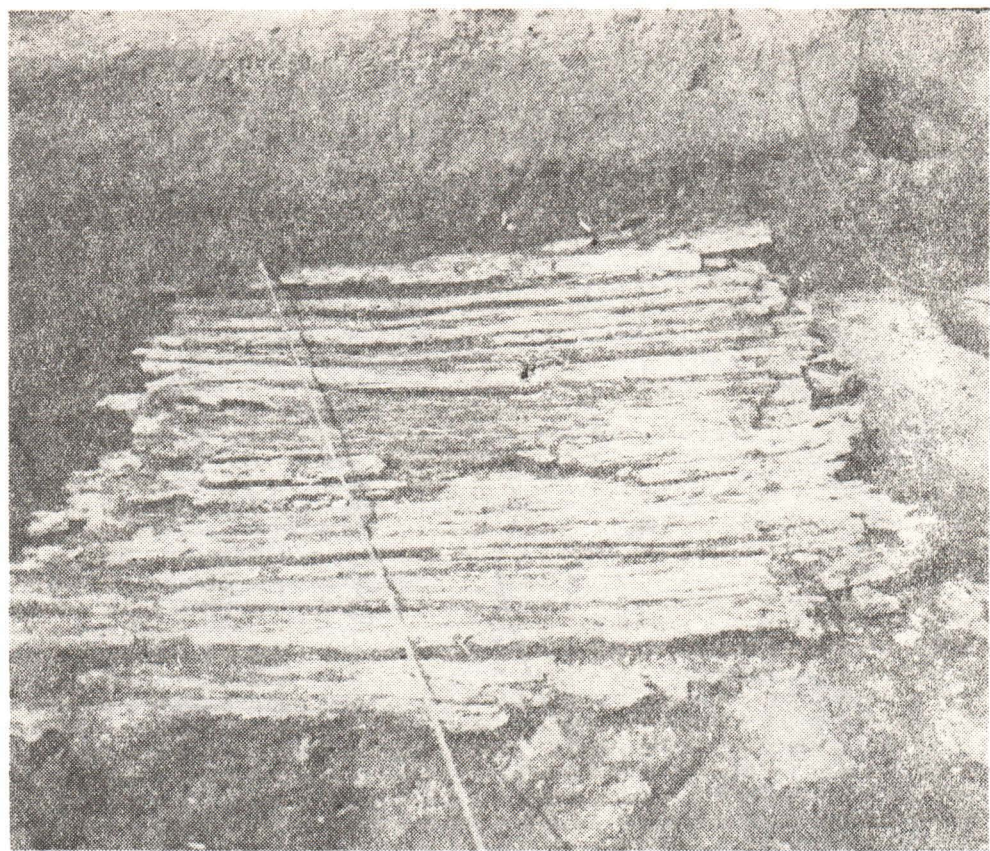

Fig. 8. Fragment (1) și detaliu (2) din prima platformă descoperită în anii 1976—1977.

Fig. 9. Fragment (1) și detaliu (2) din cea de a doua platformă descoperită în anul 1977, în turbă.

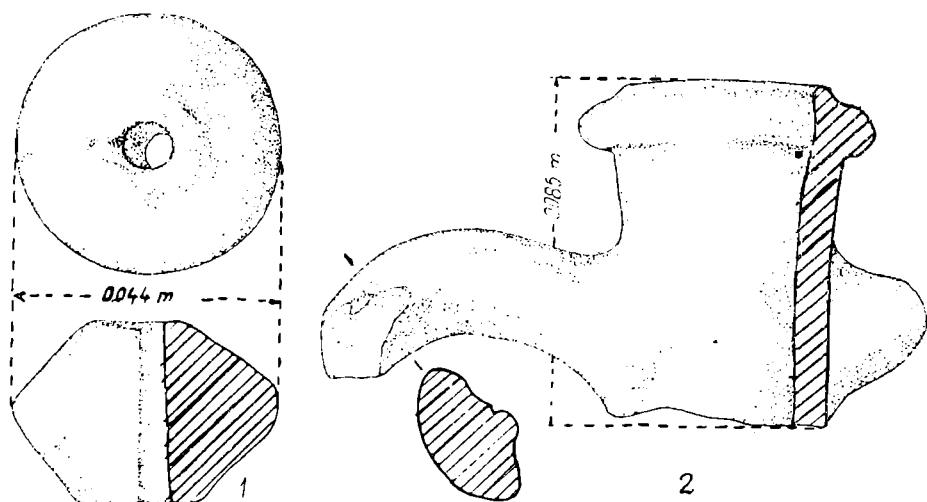

Fig. 10. Fusaiolă (1) și fragment de amforă (2) descoperite pe platforma nr. 1.

CIVILIZAȚIA DACICĂ ÎN SECOLELE II—III e.n.

ION IONIȚA

Evoluția unitară a culturii și civilizației dacice avea să fie întreruptă brusc la începutul celui de al doilea secol al e.n., în urma unor războaie care au impresionat mult pe contemporani. La sfârșitul acestor evenimente, o mare parte din teritoriul cucerit a fost transformat în provincie romană. La anexiunile dacice mai vechi ale Imperiului (Dobrogea) se adaugă altele mult mai cuprinzătoare (Banatul, Transilvania, Oltenia, Muntenia și tot sudul Moldovei până la limanul Nistrului). Chiar dacă după scurt timp Muntenia și unele zone din sudul Moldovei erau părăsite, regiunile rămase în stăpânirea romană erau substanțiale ca întindere teritorială și foarte importante din punct de vedere economic și strategic. În afara provinciei rămâneau Crișana, Maramureș, Bucovina, cea mai mare parte din Moldova, iar după scurtă vreme și Muntenia; Traseul granițelor care separau teritoriile romane de cele rămase în stăpânirea dacilor liberi a suferit pe parcurs unele modificări, cum ar fi spre exemplu mutarea mai spre est a frontierei inițiale de pe valea Oltului și ridicarea cunoscutului *Limes Transalutanus*¹.

Cercetările arheologice din Transilvania, Banat, Oltenia și Dobrogea au confirmat în mod hotărâtor continuitatea populației dacice în teritoriile anexate Imperiului. Vechea ipoteză despre exterminarea populației autohtone din Dacia romană, formulată din reținuți tendențioase, fără fundamentare științifică, s-a dovedit încă de mulți ani eronată. Dimpotrivă, prezența dacilor în regiunile la care ne referim este confirmată prin numeroase descoperiri făcute în așezări rurale, în orașe, în castre și în necropole². Dar dacă prezența populației băștinăse în Dacia romană ne este îndeobște cunoscută, în primul rînd prin ceramica lucrată cu mîna, trăsăturile culturii dacice din secolele II—III e.n. sînt uneori mai greu de urmărit, întrucît așezările rurale, atît din perioada Daciei independente, cît și de după aceea, au fost încă puțin cercetate. Descoperirile

1 D. Tudor, *Oltenia romană*, ediția a II-a, București, 1958, p. 209-212.

2 C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 15-102, fig. 27; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană, secolele I—III e.n.*, București, 1977, p. 31 și urm.

existente arată sigur o continuitate a tipurilor de aşezări şi de locuinţe, a categoriilor de unelte şi de obiecte de podoabă. De asemenea, activităţile economice de bază rămân agricultura şi creşterea vitelor³.

Situaţia este diferită în ceea ce priveşte cercetarea necropolelor, datorită cărora s-au cunoscut bine obiceiurile funerare. Săpăturile ample făcute în cimitirele de la Soporu de Cîmpie⁴ şi Obreja⁵ în Transilvania, Locusteni⁶ în Oltenia şi Enisala⁷ în Dobrogea, arată că dacii din provincie continuau rituri de înmormîntare mai vechi⁸.

O analiză a necropolelor dacice amintite din Transilvania, Oltenia şi Dobrogea ne sesizează rituri şi ritualuri comune de înmormîntare în toate aceste provincii. Alături de un număr mare de morminte de incinerare cu oasele depuse în urnă sau direct în groapă, apare un procent mai mic de morminte de înhumare, în majoritate copii. O altă observaţie pe care am dori s-o facem în legătură cu aceste necropole ne este îngăduită de situaţia din cimitirul de la Soporu de Cîmpie. Departajînd mormintele pe etape cronologice, rezultă că într-o primă etapă de înmormîntări, care corespunde în linii generale secolului al II-lea, numărul urnelor şi în general al vaselor lucrate cu mîna este foarte ridicat comparativ cu numărul aceloră lucrate la roată. În schimb, într-o a doua etapă, care corespunde secolului al III-lea, numărul urnelor lucrate cu mîna este foarte mic în comparaţie cu numărul aceloră lucrate la roată. Situaţia este confirmată şi de repartitia în sectoare diferite a fibulelor din secolul al II-lea şi a aceloră din secolul al III-lea⁹. Înlocuirea treptată a ceramicii dacice lucrată cu mîna cu produsele romane la roată, ca şi înmulţirea obiectelor de factură romană în morminte, arată o schimbare de preferinţe; ceramica tradiţională dacică este abandonată în favoarea celei romane de mai bună calitate. Dar, acelaşi fenomen s-a petrecut şi în multe alte compartimente ale societăţii dacice din zona rămasă sub ocupaţie romană. Oricum, necropola de la Soporu de Cîmpie ni se pare a fi deocamdată cea mai autentică ilustrare pe etape a procesului de romanizare. Dacă primele morminte din această necropolă pot fi socotite dacice, cele din faza finală trebuie considerate deja ca daco-romane. Observaţiile şi concluziile care se desprind din studierea necropolei de la Soporu de Cîmpie sînt confirmate în mod categoric şi de alte descoperiri, între care acelea de la Obreja, Locusteni şi Enisala. Fireşte, procesul de romanizare a dacilor din provincie este complex, îmbracă forme variate şi este încă greu de stabilit în toate amănuntele. Sigur este că formele de

3 D. Protase, *op. cit.*, p. 65-74; idem, *Observaţii în legătură cu aşezările rurale din Dacia romană*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 505-511.

4 Idem, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie*, Bucureşti, 1976.

5 Idem, *Aşezarea şi cimitirul daco-roman de la Obreja (Transilvania)*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 135-160.

6 Informaţii de la Gh. Popilian.

7 M. Babeş, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 19-43.

8 O sinteză asupra acestei probleme, vezi la D. Protase, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1971.

9 Idem, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie*, Bucureşti, 1976, pl. II.

civilizație dacică au fost treptat înlocuite cu altele romane. Un asemenea proces rezultă din analiza tuturor descoperirilor existente. El nu a putut fi schimbat nici de infiltrările de daci liberi, fie din vremea provinciei ¹⁰, fie chiar de mai târziu din secolul al IV-lea ¹¹.

Cînd se poate vorbi de o înlocuire totală, sau măcar în linii generale, a elementelor de civilizație dacică cu cele romane este încă greu de apreciat. Sînt necesare încă cercetări de teren mai ample în așezările rurale, ca și în diferite alte necropole. De asemenea, se impun eforturi sporite pentru a se ajunge la încadrări cronologice mai exacte. Ca o ipoteză, am putea avansa ideea că dacii din interiorul provinciei au renunțat la cele mai multe elemente de cultură dacică tradiționale încă din cursul secolului al II-lea.

Romanii și-au impus condițiile de pace nu numai în teritoriile alipite imperiului, ci și în acelea rămase în stăpînirea dacilor liberi. Așezările fortificate, chiar cele care se aflau departe de frontiera romană, au trebuit să fie părăsite ¹². Nici una din ele nu a mai fost refăcută după anul 106, ceea ce presupune că interdicția romană de a mai locui în așezări întărite a fost foarte drastică.

Așezările fortificate au avut, fără îndoială, nu numai o importanță militară, ci și un rol deosebit în activitatea economică; părăsirea lor a determinat serioase perturbări în domeniul activităților meșteșugărești și al schimburilor comerciale.

Transformări importante au avut loc și în ritualul funerar, în cadrul căruia abandonarea înmormîntărilor în tumuli ni se pare a fi cea mai spectaculoasă și mai semnificativă. Fenomenul cuprinde toate populațiile din acest areal și de aceea trebuie explicat prin schimbarea condițiilor social-economice și unele restructurări sociale, care au determinat înlocuirea obiceiurilor funerare tradiționale.

În teritoriile dacice libere, așadar în Crișana, Maramureș, Bucovina, cea mai mare parte din Moldova și Muntenia, civilizația dacică a continuat în secolele II—III e.n. în formele ei clasice, cunoscute încă din perioada Burebista—Decebal. După o etapă de refacere, care se întinde aproximativ pe parcursul primei jumătăți a secolului al II-lea al e.n., civilizația dacică ajunge la momente de mare înflorire, care în linii generale va dura pînă la sfîrșitul secolului al III-lea. Aceasta este epoca în care mai întîi costobocii — în a doua jumătate a secolului al II-lea, dar

10 Idem, *Problema colonizării de daci liberi și carpi în Dacia romană*, în SCIV, 23, 1972, 4, p. 593-607.

11 N. Vlăssă, *O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia, în secolul al IV-lea e.n. (Descoperirile de la Cipău-„Girle“)*, în SCIV, 16, 1965, 3, p. 501-518.

12 N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în *Apulum*, V, 1965, p. 137-149; idem, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969.

mai ales carpii la mijlocul secolului al III-lea, s-au angajat în conflicte militare susținute cu romanii.

Așezările dacilor liberi, între care o putem aminti și pe aceea de la Cucorâni (jud. Botoșani)¹³, cu bordeie și locuințe de suprafață, continuă tradiția celor din La Tène. Unele din ele sînt foarte întinse, pînă la cîteva zeci de hectare. Inventarul foarte bogat din cuprinsul lor atestă o prosperitate economică evidentă. Ceramica lucrată la roată crește cantitativ, iar din punct de vedere al formelor se diversifică foarte mult. În ceramica lucrată cu mîna se întîlnesc diverse variante de oale și cești tronconice, ultima ca o veritabilă emblemă a civilizației dacice. De asemenea, în ceramica lucrată la roată deosebim o mare varietate de oale, căni, castroane și vase de provizie, ornamentate cel mai frecvent cu diverse motive geometrice executate în tehnica lustrului. Ocupațiile de bază au rămas cele tradiționale, agricultura și creșterea vitelor fiind pe primul plan. Unele dintre meșteșuguri cunosc de asemenea o mare dezvoltare. Dintre acestea, olăritul era practicat în fiecare așezare. Cuptoarele de olărie folosite erau de tip roman, ceea ce a și determinat calitatea atît de ridicată a produselor de olărie dacice. În unele așezări se cunosc adevărate centre de olărie. La Medieșul Aurit au fost dezvelite pînă acum 10 ateliere¹⁴, dar foarte probabil mai sînt și altele.

Necropolele au fost bine cercetate, mai ales cele din Moldova. Mai importante sînt acelea de la Lipița¹⁵, Poienești¹⁶, Văleni¹⁷, Bărboasa¹⁸ și Chilia¹⁹. Riturile funerare (încinerare cu oasele puse în urnă sau direct în groapă și înhumare într-un procent mai redus) sînt în general asemănătoare cu cele constatate în necropolele dacice din Dacia romană. Și în aceste cimitire sesizăm același fenomen de folosire mai frecventă a vaselor lucrate cu mîna în cursul secolului al II-lea. Ca element foarte

13 Silvia Teodor și Simeon Rață, *Cercetări arheologice în așezarea din secolele II—III e.n., de la Medeleni, comuna Cucorâni*, în *Studii și Materiale, Istorie*, 1969, p. 37-42; Silvia Teodor, *Săpăturile de la Cucorâni (jud. Botoșani)*, în *ArhMold.*, VIII, 1975, p. 139-151.

14 S. Dumitrașcu și T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, 1967.

15 M. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolsce Wschodniej*, Lvov, 1932; V. Cigilik, *Naselenija verchn'ogo Podnistrov'ja peršich stolit' naioi eri (Plemena lipic'koi kulturi)*, Kiev, 1975.

16 R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 213-506.

17 I. Ioniță și V. Ursache, *Nouvelles données archéologiques concernant les Carpo-Daces, in Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Prague 21—27 août 1966, 2, Praga, 1971, p. 1022-1024; idem, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 211-226; idem, *La nécropole carpe des II-e—III-e siècles de n. è., à Văleni (Inventaria Archaeologica, Roumanie, Fascicule 9, R₅₂—R₆₃)*, București, 1977.

18 C. Buzdugan și V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de la Bărboasa, în Carpica*, I, 1968, p. 199-208; V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de incinerare din secolul al III-lea de la Gălănești-Bărboasa, comuna Oncești, județul Bacău*, în *Carpica*, VII, 1975, p. 63—91, fig. 1—26.

19 S. Morintz, *Săpăturile de la Chilia*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 441-447; VIII, 1962, p. 513-519; idem, *Novji oblik dakijskoi kultury v rimskuju epochu, în Dacia*, N.S., V, 1961, p. 395-414.

important reținem însă asemănarea obiceiurilor funerare a dacilor din provincie cu a aceloră din exterior.

Analiza întregului material arheologic din așezări și necropole dovedește o mare înrîurire a civilizației romane asupra populațiilor dacice rămase în teritoriile neocupate de romani. Firește, în aceste așezări și cimitire nu apar nici construcții de piatră după model roman, nici inscripții sau sarcofage. Cu toate acestea, în ceramica dacică se resimt puternice influențe ale olăriei romane, prin imitațiile tot mai frecvente după modelele romane, prin arderea la roșu a vaselor din pastă fină lucrate la roată, ca și prin unele ornamente aplicate pe vase. De asemenea, unele unelte și obiecte din metal și sticlă importate din lumea romană sînt dovezi concludente ale unei infiltrări tot mai accentuate a elementelor de cultură romană. Menționăm însă că în vreme ce în provincia romană Dacia, populația băstinașă a fost supusă unei romanizări cu un conținut extrem de bogat și de variat, desfășurată aici permanent, rapid și în toate domeniile vieții materiale și spirituale, datorită prezenței efective și în număr mare în această provincie a unităților militare și a funcționarilor romani, dacii liberi au ales și au preluat din cultura și civilizația romană ceea ce ei au putut singuri să producă, cu mijloacele și cunoștințele de care dispuneau, ceea ce s-a potrivit cu specificul vieții lor în mediul rural. Dacii liberi nu au avut orașe și nici meșteri care să dăltuiască în piatră sculpturi, sarcofage și pietre funerare. De altfel, inscripțiile și sarcofagele din piatră lipsesc nu numai din cimitirele dacilor liberi, ci chiar din acelea ale dacilor în curs de romanizare din însăși Dacia romană. Astfel de descoperiri lipsesc, spre exemplu, din cimitirele dacice și apoi daco-romane de la Sopor de Cîmpie, Obreja, Locusteni sau Enisala.

În provincia Dacia, populația băstinașă a fost supusă unui proces de însușire rapidă a culturii romane, însoțită de transformări radicale și rapide de limbă. În schimb, în teritoriile dacice libere asistăm în secolele II—III e.n., la un proces de însușire treptată, în manieră aparte, a elementelor de cultură romană, în conformitate cu specificul local și condițiile istorice deosebite. Acest proces nu mai pare să fi fost însoțit aici de transformări radicale de limbă, ci poate de o anumită pătrundere a unor „neologisme“ latine, la început mai puține, apoi probabil mai numeroase, care vor constitui, alături de elementele de cultură romană sigure și deja cunoscute în parte, o primă bază a romanității de mai târziu.

Dacii din regiunile extracarpătice au participat cu tot potențialul lor la războaiele cu romanii și au avut de suportat consecințele firești ale înfrîngerii. Acestea au fost numeroase și au determinat ulterior transformări profunde în structura etnică. Cercetările arheologice de pînă acum atestă că de la începutul celui de al II-lea secol al e.n., societatea dacică liberă s-a îndreptat constant și ireversibil către romanizare, deși într-un alt ritm și în alte forme decît lumea dacică rămasă între frontierele Daciei și Moesiei romane. Crearea condițiilor pentru intrarea definitivă a spațiului dacic liber extracarpatic în sfera lumii romane trebuie considerată

ca cea mai importantă dintre toate consecințele victoriei romane asupra dacilor din aceste teritorii.

Elemente de cultură și chiar unele enclave dacice sînt cunoscute și în secolul al IV-lea al e.n., atît pe teritoriul fostei provincii, cit și în restul teritoriului dacic. Dar în această etapă ele au mai mult o valoare simbolică, întărind ideea de continuitate dacică în procesul de romanizare. Descoperiri ca acelea de la Sobari și Komarov, unde au fost semnalate construcții din piatră, țigle și chiar resturi de coloane, vin să confirme opinia potrivit căreia în cursul secolului al IV-lea și fostele teritorii dacice libere se aflau integrate procesului de romanizare.

LA CIVILISATION DACE PENDANT LES IIe—IIIe SIÈCLES DE N.È.

Résumé

Dans cette étude, l'auteur synthétise les principales données archéologiques concernant l'évolution de la culture dace dans l'intervalle de la fin des guerres daco-romains et jusqu'à la retraite des troupes romains de la Dacie (106—275).

Par les recherches archéologiques effectuées sur les territoires occupés par les Romains (la Dobroudja, l'Oltenie, le Banat, la Transylvanie) on a fait plusieurs découvertes (dans les camps, les villes, dans les établissements ruraux et les nécropoles) qui attestent indubitablement une continuité d'habitation de la population autochtone dace pendant toute la période de la domination romaine au nord du Bas-Danube. La plupart des découvertes ont été effectuées dans les nécropoles qui attestent que la population dace en cours de romanisation a continué de pratiquer les rites funéraires plus anciennes.

Sur les territoires daces libres, c'est à dire en Crișana, Maramureș, Bucovina, la plus grande partie de la Moldavie et en Valachie, la civilisation dace a continué durant les IIe—IIIe siècles de n.è. dans ses formes classiques, connus depuis la période La Tène.

Les établissements des Daces libres, avec des huttes enfoncées dans le sol et des habitations de surface, renferment un inventaire très riche, ce qui atteste une prospérité économique évidente. Les rites funéraires sont généralement semblables avec ceux pratiqués dans les nécropoles daces de la Dacie romaine.

Dans la province Dacie, la population autochtone a été soumise à un processus d'assimilation rapide de la culture romaine. La société des Daces libres s'est dirigée constamment et irréversiblement vers la romanisation, mais dans un autre rythme et par d'autres formes que la population dace restée dans la Dacie romaine et dans la Moesie.

ELEMENTE ȘI INFLUENȚE ROMANE LA EST DE CARPAȚI ÎN SECOLELE II—III e.n.

VASILE URSACHI

Expansiunea economică și politică a imperiului roman în sud-estul Europei, începută încă din secolul I î.e.n. a influențat puternic o întinsă zonă din nordul Dunării, care a cuprins și spațiul de la est de Carpați.

Statul dac din secolele I î.e.n. — I e.n. a cunoscut din plin această influență, care a determinat o dezvoltare rapidă spre civilizație. Marile așezări dacice, din această perioadă, cunosc o puternică influență romană, ilustrată de un mare volum de materiale de import, descoperite cu prilejul cercetărilor întreprinse până acum ¹.

Deși studiul relațiilor economice și politice cu lumea romană a fost mereu în atenția cercetătorilor români, lucrări speciale cu privire la această problemă au fost destul de puține. Printre acestea putem remarca lucrarea lui V. Pârvan „Începuturile vieții romane la gurile Dunării“, precum și câteva alte studii ale prof. R. Vulpe ², D. Tudor ³, V. Eftimie ⁴.

Cercetarea arheologică contemporană pune din ce în ce mai mult accent pe cunoașterea acestei probleme, dedicându-i numeroase studii speciale, mai ales pentru zonele unde aceasta s-a manifestat mai puter-

1 R. și Ec. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 277-297; R. Vulpe și colab., *Activitatea șantierului Poiana Tecuci*, 1950, în *SCIV*, I, 1951, p. 177-216; N. Gostar, *Cetatea dacică de la Piatra-Neamț — Bitca Doamnei*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Buc., 1965; Idem, *Cetăți dacice din Moldova*, Ed. Meridiane, Buc., 1969; V. Căpitanu și V. Ursachi, *O nouă cetățuie dacică pe valea Siretului*, în *Carpica*, II, 1969, p. 93-130; V. Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de istorie din Roman*, în *Carpila*, I, 1968, p. 171-184; idem, *Contribuții la problema așezărilor dacice de pe valea Siretului*, în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 105-119.

2 R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*, *Dacia* III—IV, 1927—1932, p. 277-297; R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești*, în *Materiale*, I, p. 213-506.

3 D. Tudor, *Amfore elenistice descoperite în adâncul teritoriului RPR*, în *St. Ref. Ist. Rom.*, I, 1954, p. 81-88; idem, *Răspîndirea amforelor șampilate grecești în Moldova, Muntenia și Oitenia*, în *A. M.*, V, 1967, p. 37-79; idem, *Importul de vin și untdelemn în Provincia Dacia*, în *Apulum*, VII, 1968, p. 391-400.

4 V. Eftimie, *Imports of stamped amphorae in the lower Danubian and a draft Rumanian corpus of amphora stamps*, în *Dacia*, NS, III, p. 195-215.

nic⁵. Partea de est a Carpaților s-a bucurat, în ultima vreme, de atenția unor cercetători de prestigiu, care au publicat, deși nu în totalitate, un mare volum de obiecte legate de prezența elementelor romane în această zonă a țării.

Datorăm studii privind importul și influența romană în Moldova în secolele II—III e.n., unor distinși cercetători români, printre care prof. R. Vulpe, Bucur Mitrea, N. Gostar, Gh. Bichir, Silviu Sanie etc., care, în contextul unor lucrări generale au introdus capitole speciale privitoare la această problemă⁶.

În general problema importului și influenței romane în zona de est a Carpaților a fost studiată în legătură cu alte aspecte ale civilizației dacice, bucurându-se de o atenție mai mare doar cea legată de descoperirile numismatice⁷.

Ca pe întreg teritoriul de astăzi al României, zona est-carpatică a cunoscut încă de timpuriu influența civilizației romane, ilustrată de marea bogăție a materialelor de import descoperite în așezările dacice: Barboși⁸, Poiana⁹, Răcățeu¹⁰, Brad¹¹, Bitca Doamnei¹², Cozla¹³ etc. cit și prin întreaga cultură materială care poartă amprenta unei puternice contaminări romane.

Populațiile băstinașe, atrase în schimbul de valori încă din secolul VI î.e.n. de către civilizația greacă, au continuat să fie parteneri de schimb și în condițiile apariției noilor negustori, care vehiculau importante mărfuri produse pe coastele mediteraniene, egeene sau nord pontice.

În încercarea de a cuprinde toate materialele descoperite pînă în prezent, care să reflecte atât importurile cit și influențele romane, ne-am confruntat cu faptul că o bună parte din ele nu sînt publicate, sau sînt publicate parțial, ceea ce face ca lucrarea de față să se rezume la acele

5 D. Tudor, *Monumente inedite din Romula*, în *BCMI*, fasc. 96, p. 77-93; idem, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 63-67; I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974; Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.

6 R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia III—IV*, 1927—1932, p. 277-297. R. Vulpe, *op. cit.* în *Materiale*, I, p. 213-506; B. Mitrea, *Contribuții numismatice la istoria triburilor daco-getice din Moldova în a doua jumătate a sec. al II-lea*, în *SCIV*; VII, 1956, p. 159-177; N. Gostar, *op. cit.*, Buc., 1965; idem, *op. cit.*, *Ed. Meridiane*, Buc., 1968; Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, Buc., 1973; S. Sanie, *Importuri elenistice și romane în cîteva cetăți și așezări dacice din Moldova*, în *SCIV*, 3, 24, 1973, p. 407-434.

7 B. Mitrea, *op. cit.*, în *SCIV*, VII, 1956, p. 159-177; M. Chițescu, *Unele considerații pe marginea contrafacerei monedei romane în Dacia, bazate pe o recentă descoperire din Moldova*, în *SCN*, IV, 1968, p. 127-137; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Noi descoperiri de tezaur imperial roman la Piatra-Neamț*, în *Carpica*, I, 1968, p. 209-231.

8 N. Gostar, *op. cit.*, Buc., 1965; idem, *op. cit.*, *Ed. Meridiane*, Buc., 1968.

9 R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 277-297.

10 V. Căpitanu și V. Ursachi, *op. cit.*, în *Carpica*, II, 1969, p. 93-130.

11 V. Ursachi, *op. cit.*, în *Carpica*, I, 1968, p. 171-184; idem, în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 105-119.

12 N. Gostar, *op. cit.*, Buc., 1965; idem, *op. cit.*, *Ed. Meridiane*, 1968.

13 Ibidem.

materiale care au intrat deja în circuitul științific, la care se adaugă un număr, oarecum restrâns, de obiecte inedite, provenite din cercetări proprii sau ale colegilor care au avut amabilitatea să ni le comunice.

Prezentăm în continuare materialele descoperite în așezările și necropolele din partea de est a Carpaților, care reflectă influența culturii romane asupra populațiilor băștinașe, în ordinea importanței și densității lor, precum și a ariei de răspîndire în această zonă: I — Importuri — a) amfore; b) ceramică; c) piese de harnașament; d) obiecte de podoabă; e) monede; și II — imitații și influențe în cultura materială a dacilor liberi din Moldova în secolele II—III e.n.

— I —

a) AMFORE

Destinate păstrării, dar mai ales transportului anumitor lichide, pentru care se punea problema asigurării unor condiții optime spre a nu fi deteriorate sau degradate, amforele au fost, pentru multe secole, un recipient foarte căutat și unul din cele mai răspîndite obiecte în cercetările arheologice. Întinsa arie în care s-a remarcat prezența lor, dovedește largă întrebuintare în domeniul comerțului antic și odată cu aceasta influențele ce pot fi sesizate la populațiile care le-au folosit. În general, prezența lor este legată de transportul pe apă, cel mai răspîndit, dealtfel, în antichitate. Bineînțeles ele nu lipsesc nici în zone mai îndepărtate de râurile navigabile, dar numărul lor este mai mic.

Prezența amforelor romane pe teritoriul de la est de Carpați în secolele II—III e.n. constituie, alături de alte obiecte, importante dovezi ale relațiilor economice și chiar politice între populația băștinașă și Imperiul Roman, locul de producție indicînd, de obicei și zona cu care se făcea comerț, mai ales cu produsele care erau transportate în asemenea recipiente: uleiul și vinul (Harta nr. 1).

Cunoașterea acestor locuri de producție este posibilă datorită prezenței, pe unele amfore, a ștampilelor în relief sau a unor semne pictate cu vopsea. Întrucît majoritatea ștampilelor de pe amforele descoperite în Moldova în secolele II—III e.n. sînt cu litere grecești iar cele pictate folosesc, în general, scrierea latină, putem admite existența a două zone cu care populația locală întreținea legături comerciale: o zonă de limbă greacă și o alta de producție romană¹⁴.

Descoperirile de pînă acum ne permit să observăm două tipuri principale de amfore, care au circulat în Moldova în această perioadă, fiecare din acestea cu unele variante legate, mai ales, de perioada de circulație sau producție: timpurii sau tîrzii. Aceste tipuri sînt: 1) amfore cu gîtul înalt și strîmt și 2) amfore ulcior. (Fig. 1.)

1) — Primul tip de amforă este lucrat din pastă zgrunțuroasă de culoare gălbuie, gălbui-alburie, roz-gălbuie sau rozie cu pigmentații ne-

¹⁴ D. Tudor, *op. cit.*, în *Apulum*, VII, 1968, p. 391-400; S. Sanie, I. T. Drago-mir, Seiva Sanie, *Noi descoperiri de ceramică romană cu inscripție în Moldova*, în *SCIVA*, 2, 26, 1975, p. 189-208; S. Sanie, *op. cit.*, în *SCIV*, 3, 24, 1973, p. 407-434.

gre în compoziție, de formă alungită, cu gîtul înalt și strîmt, buza îngroșată în exterior ca un manșon și fundul tronconic scobit. Torțile sînt prinse de gît și de umăr, avînd o nervură mediană sau canelură largă. (Planșa I.) În cadrul acestui tip deosebim două variante: varianta timpurie, care are corpul mai alungit și datează din secolele I—II e.n. (Fig. 2) și varianta tîrzie cu corpul mai bombat, care este specifică secolelor II—III e.n. (Fig. 3).

În cadrul acestor două variante există deosebiri nesemnificative legate de culoare, pigmentație și dimensiuni care ar putea constitui elemente ale unei tipologii mai largi ¹⁵.

Acest tip de amforă este documentat pe o arie foarte întinsă, începînd cu Moesia Inferior, în stepele nord-pontice și pînă în zona orașelor de pe țărmul vestic al Mării Negre ¹⁶. În spațiul est-carpatic al României este tipul cel mai frecvent, descoperindu-se, pînă în prezent, în peste 110 așezări și necropole. Numărul poate fi dublat dacă admitem prezența lor în fiecare așezare carpică, cum pare a fi firesc dacă ne referim la așezările și necropolele carpice cercetate sistematic, din care nu lipsesc asemenea vestigii.

Din analizele făcute pînă în prezent s-a putut preciza cu siguranță, că amforele constituiau recipiente pentru păstrarea și transportul uleiului de măsline ¹⁷. Se poate presupune că în ele erau aduse și unele vinuri dulci și arome din zona mediteraniană, foarte căutate de populația locală, care le foloseau atît în consumul curent cit și în diferite practici religioase, de vreme ce în toate necropolele carpice s-au descoperit fragmente de amfore romane ¹⁸.

Amfore de tipul 1 au fost descoperite în următoarele localități:

1. — ADJUDUL VECHI + jud. VRANCEA

În cadrul unei așezări din sec. II—III e.n., pe lîngă alte materiale s-au descoperit și fragmente de amfore gălbui albicioase. (Cercetare de suprafață V. Căpitanu.)

2. — BACĂU — HOLT — jud. BACĂU

Într-o necropolă carpică s-au descoperit fragment și un gît de amforă romană de culoare gălbuie cu mult nisip. (V. Căpitanu, „Contribuții la cunoașterea populației autohtone în sec. II—III e.n. în jud. Bacău, în Muzeul Național, II, 1975, p. 328.)

3. — BACĂU — LUTĂRIE — jud. BACĂU

Așezare sec. II—II e.n. Amfore fragmentare nisipoase (Informații V. Căpitanu.)

15 Sciva Sanic, *Două mici depozite de amfore romane descoperite în Moldova*, în SCIV, 2, 19, 1968, p. 345-350; Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, Buc., 1973, p. 90-94.

16 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 90, notele 250 și 251.

17 M. Brudiu, *O amforă cu ulei de măsline din sec. II—III e.n. descoperită la Schela, jud. Galați*, în *Muzeul Național III*, 1976, p. 159-163.

18 D. Tudor, *op. cit.*, în *Apulum*, VII, p. 391-400.

4. — BAHNA — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore cu gîtul înalt și strîmt gălbui-albicioase. (Săpături V. Ursachi.)

5. — BARBOȘI — jud. GALAȚI

Nivel sec. II—III e.n. Multe fragmente de amfore romane de tipul cu gîtul înalt din pastă roz, alb-gălbui, gălbuie-pigmentată și cărămizie, din care 24 cu stampile în relief, englife sau grupuri de litere izolate pictate cu vopsea roșie. (S. Sanie, I. T. Dragomir, Seiva Sanie, „Noi descoperiri de ceramică romană cu inscripție în Moldova, în SCIVA, 2, 26, 1975, p. 191-195, fig. 2-4.)

6. — BOBULEȘTII DIN VALE — jud. Botoșani

La locul numit „Via din Deal“. Amfore gălbui fragmentare. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în sec. al XVIII-lea, Buc., 1970, p. 270, nr. 195 a.)

7. — BAICENI — jud. IAȘI

În punctul „Siliște“ așezare sec. II—III e.n. Împreună cu alte materiale apar și fragmente de amfore gălbui-albicioase cu mult nisip, din care un fragment cu stampilă în relief. (Material inedit — săpături I. Ionită; S. Sanie, I. T. Dragomir, S. Sanie, Noi descoperiri..., în SCIVA, 2, 26, 1975, p. 195, fig. 3.)

8. — BALTENI, com. PROBOTA — jud. IAȘI

„Dealul Moșanca“ așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore rozii. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, Așezări ..., Buc., 1970, p. 269, nr. 194 a.)

9. — BALUSEȘTI — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore roz-gălbui cu gîtul înalt și strîmt. (Cercetare de suprafață V. Ursachi.)

10. — BARBOASA, com. GALANEȘTI — jud. BACĂU

Așezare și necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore cu gîtul înalt. O amforă aproape întreagă cu corpul mai puțin alungit. (V. Căpitănu, Contribuții la cunoașterea..., în Muzeul Național, II, 1975, p. 293-317, fig. 1/1; 15/2.)

11. — BÎRGĂOANI — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore gălbui-albicioase cu mult nisip de tipul cu gîtul înalt. Un exemplar întreg. Material în colecțiile Muzeului din Piatra Neamț, informații Virgil Mihăilescu-Birliba.)

12. — BÎRJOVENI, com. ROMANI — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane de tipul cu gîtul înalt și strîmt, gălbui. (Cercetare de suprafață V. Ursachi.)

13. — BÎRLAD — CRÎNG — jud. VASLUI

În cadrul unei așezări din sec. II—III e.n. s-au descoperit și fragmente de amfore romane. (Informații V. Palade.)

14. — BEREȘTI-BISTRIȚA — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore gălbui. (Cercetare de suprafață V. Căpitanu.)

15. — BOGONOS, com. LETCANI — jud. IAȘI

„Vatra satului“. Amforă romană fragmentară, din pastă nisipoasă de culoare roșcată. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 171, nr. 7 a, Pl. X/5-7.)

16. — BONTEȘTI — jud. VRANCEA

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. (Gh. Bichir, Raport asupra cercetărilor de la Bonțești, în Materiale, V, 1959, p. 259.)

17. — BOTEȘTI — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore albicioase cu gîtul înalt. (Cercetare de suprafață V. Ursachi.)

18. — BOTOȘANI — DEALUL CĂRAMIDĂRIEI — jud. BOTOȘANI

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane din pastă nisipoasă, cu nuanțe de culoare, care variază între galben și brun-roșcat. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., p. ; N. Zaharia, Em. Zaharia și S. Rață, Sondajul de la Botoșani „Dealul Căramidăriei“, în Materiale, VII, p. 461-471.)

19. — BOZIENI — jud. NEAMȚ

În punctul „La Velniță“ așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. Un gît de amforă cu inscripție. (M. Chițescu, V. Ursachi, Notă asupra unui mic tezaur de monede romane de la începutul imperiului, descoperit la Bozieni, în SCIV, 4, 17, 1966, p. 703-707.)

20. — BRAD, com. NEGRI — jud. BACĂU

Necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore gălbui-roz. (Săpături V. Ursachi — material inedit.)

21. — BRAHASEȘTI — jud. GALAȚI

„Pe Lac“ așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore gălbui. Cercetări de suprafață M. Brudiu.)

22. — BUTNĂREȘTI — jud. NEAMȚ

Așezare și necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore gălbui albicioase cu gîtul înalt și strîmt. (Gh. Bichir, Cultura Carpică, Buc., 1973, p. 374/4.)

23. — BUDAI — PODU-ILOAIE — jud. IAȘI

La NV de sat așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore de tipul cu gîtul înalt. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 172, nr. 9 a, pl. XII/25.)

24. — BUHALNIȚA, com. CEPLENIȚA — jud. IAȘI

„Cetățuia“. Fragmente de amfore rozii și gălbui. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 173, nr. 10, pl. XIII/9.)

25. — BUTULUC, com. ROMANEȘTI — jud. IAȘI

„În Tarnă“. Fragmente de amfore din pastă gălbuie-cretoasă. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 173, nr. 11 a, pl. XV/8 ; XVI/12.)

26. — CAVADINEȘTI — jud. GALAȚI

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore gălbui. (I. T. Dragomir, Săpăturile arheologice de la Cavadinesti, în Materiale, VI, 1959, p. 453-471, fig. 9/6-8.)

27. — CĂTĂMĂREȘTI, com. „M. EMINESCU“ — jud. BOTOȘANI

„La Podul spre Brăiasca“. Fragmente de amfore alb-rozii. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 233, nr. 100 a, pl. CXIX/20.)

28. — CÎRLIG, com. DULCEȘTI — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane de tipul cu gîtul înalt, gălbui-albicioase cu mult nisip. (Cercetare de suprafață, V. Ursachi.)

29. — CIȘMEA, com. RĂCHIȚI — jud. BOTOȘANI

„La Movile“. Fragmente de amfore rozii. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 234, nr. 101 b.)

30. — CĂLINEȘTI, com. NEGRI — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore gălbui. (Cercetare de suprafață V. Ursachi.)

31. — COSTEȘTI — TG. FRUMOS — jud. IAȘI

„Pietrăria din Valea Hainei“. Fragmente de amfore romane de culoare roz-gălbui. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 181, nr. 22 a, pl. XXX/19.)

32. — CRAIEȘTI — jud. GALAȚI

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore gălbui. (Informații M. Bradiu.)

33. — CRISTEȘTI, com. HOLBOCA — jud. IAȘI

„La Podul de Fier, Canton 202“. Fragmente de amfore romane de tipul cu gîtul înalt. Fragmente de amfore romane s-au mai descoperit și

în punctul „Dealul Zăvoiuului“. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 183, nr. 24 c.)

34. — CUCORANI — jud. BOTOȘANI

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane din pastă nisipoasă de culoare gălbui-roșcată sau albicioasă descoperite atât în locuințe de suprafață cât și în bordeie. În bordeiul 16 un gît de amforă cu inscripție. (S. Teodor, Săpăturile de la Cucorani, în A. M., VIII, 1975, p. 121—201.)

35. — DANCU, com. HOLBOCA — jud. IAȘI

Marginea satului. Fragmente de amfore alb-rozii cu manșon inelar. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 188, nr. 29c, pl. CLXX/20-21.)

36. — DAVID, com. BOTEȘTI — jud. NEAMȚ

Necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane cu gîtul înalt și strîmt. (Săpături I. Ioniță și V. Ursachi.)

37. — DĂMIENEȘTI — jud. BACĂU

Așezare și necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane cu gîtul înalt. (Cercetări de suprafață Vasile Ursachi.)

38. — DOCHIA — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. (Informații M. Zamosteanu.)

39. — DOINA — jud. NEAMȚ

Necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane gălbui, cu gîtul înalt. (Informații M. Zamosteanu.)

40. — DRĂGEȘTI, com. DĂMIENEȘTI — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. la punctul „Piriul Morii“. Fragmente de amfore cu gîtul înalt. (Săpături V. Ursachi inedit.)

41. — DUMBRAVA — jud. IAȘI

Așezare sec. I—II e.n. Fragmente de amfore romane. Un fragment din pastă roz-gălbui, pigmentată, are pictate cu vopsea roșie literele BA. (S. Sanie, I. T. Dragomir, Seiva Sanie, Noi descoperiri..., SCIVA, 2, 26, 1975, p. 197, fig. 2/9.)

42. — DUMITREȘTII GALAȚII — jud. IAȘI

Necropolă daco-carpică. Fragmente de amfore cărămizii cu mult nisip. (I. Ioniță, Necropola daco-carpică de la Dumitreștii-Gălății (jud. Iași), în A. M., VI, 1969, p. 123-135.)

43. — DULCEȘTI — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore gălbui-albicioase de tipul cu gîtul înalt. (Periegheză V. Ursachi.)

44. — DUMEȘTI — jud. IAȘI

Panta nord-vestică a Dealului Cogeasca. Fragment de amforă din pastă nisipoasă de culoare roșcată. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 191, 330.)

45. — ERBICENI — jud. IAȘI

„Dealul Cimitirului“. Fragmente de amfore romane. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., p. 191, 34a.)

46. — FILIPENI — jud. BACĂU

Necropolă sec. III e.n. la punctul „Valea Dragului“. Fragmente de amfore romane. (M. Florescu, V. Căpitanu, Cercetări arheologice în jud. Bacău, în A. M., VI, p. 213-275, nr. 60.)

47. — GALBENI, com. FILIPEȘTI — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore gălbui. (Cercetări de suprafață V. Căpitanu.)

48. — GALAȚI — CARTIERUL DUNĂREA — jud. GALAȚI

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore cu gît înalt și strîmt. (Informații M. Brudiu.)

49. — GĂICEANA — jud. VRANCEA

„La Biserică“, așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. (M. Florescu, V. Căpitanu, Cercetări..., în A. M., VI, p. 213-275, nr. 69c.)

50. — GÎDINȚI, com. SAGNA — jud. NEAMȚ

Pe locul „La Mihalache“ așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore cu gîtul înalt. (Săpături V. Ursachi.)

51. — GIURCANI, com. GAGEȘTI — jud. VASLUI

„Dealul Săcii“. Fragmente de amfore rozii-gălbui. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc. 1970, p. 346, nr. 420 d.)

52. — GIOSENI, com. TAMAȘI — jud. BACĂU

Așezare sec. II—II e.n. Fragmente de amfore gălbui. (M. Florescu, V. Căpitanu, Cercetări..., în A. M., VI, p. 213-275.)

53. — GURA VĂII — RÎPILE — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. (Informații C. Buzdugan.)

54. — HÎRȘOVA — ISLAZ — jud. VASLUI

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane cu gîtul înalt. (R. Vulpe, Săpăturile de la Poienești, Materiale I, p. 479, fig. 376/3.)

55. — HODORA, com. COTNARI — jud. IAȘI

„Dealul Calafat“. Fragmente de amfore rozii cu pigmentație negricioasă. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., p. 196, nr. 42a.)

56. — HOLBOCA — jud. IAȘI

Trei amfore din care două întregi, de culoare galben-albicioase și cărămizie, cu nisip, corpul bombat și forma conică. (Seiva Sanie, Două mici depozite de amfore romane descoperite în Moldova, SCIV, 2, 19, 1968, p. 345-347, fig. 2.)

57. — IAȘI — CURTEA DOMNEASCĂ — jud. IAȘI

Fragmente de amfore de tipul cu gîtul înalt. (Al. Andronic, Eug. Neamțu și Dinu Marin, Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași, în A. M., V, p. 169).

58. — ILIȘOIA — MURGENI — jud. VASLUI

Fragment dintr-o amforă cu mult nisip și mică în compoziție cu inscripție. (S. Sanie, I. T. Dragomir, Seiva Sanie, Noi descoperiri..., SCIVA, 2, 26, 1975, p. 204, fig. 2/2.)

59. — ITEȘTI — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore cu gîtul înalt și strîmt. (Cercetări de suprafață V. Căpitanu.)

60. — IZVOARE — jud. NEAMȚ

Așezare și necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore galben-albicioase, cu gîtul înalt și strîmt, corpul alungit. (Săpături V. Ursachi — material inedit.)

61. — LARGA JIJIA — jud. IAȘI

Fragmente de mănui de amfore rozii. (Șantierul Valea Jijiei, în SCIV, III, 1952, p. 44.)

62. — LUNGOCI, com. FUNDENI — jud. GALAȚI

Așezare sec. II—III e.n. Printre alte materiale din sec. II—III e.n. s-a descoperit și o amforă întreagă de tipul cu gîtul înalt și strîmt. (Informație M. Brudiu.)

63. — LUIZI-CĂLUGĂRA — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane de tipul cu gîtul înalt și strîmt. (Săpături Eug. și Iulian Antonescu — Material inedit la Muzeul din Bacău.)

64. — MALUȘTENI — jud. VASLUI

„Leana I“. Fragmente de amfore rozii și gălbui. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 349, nr. 428 e.)

65. — MĂRGINENI — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane de tipul cu gîtul înalt. (Informație V. Căpitanu.)

66. — MĂȘCĂTENI — jud. BOTOȘANI

În marginea satului. Toartă de amforă rozie. (Șantierul Valea Jijiei, SCIV, III, 1952, p. 37.)

67. — MOLDOVENI-GABARA — jud. NEAMȚ

Așezare și necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore gălbui-albicioase și rozii cu gîtul înalt și strîmt. (I. Antonescu, Săpăturile de la Gabăra-Porcești, Materiale, VI, p. 473-484; idem, Materiale VII, p. 449-459.)

68. — MOSNA — jud. VASLUI

„La Moara Veche“. Fragmente de amfore din pastă nisipoasă, rozie. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 325, nr. 354 a.)

69. — ONCEȘTI-CIOARA — jud. BACĂU

Necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane, gălbui-albicioase. (V. Căpitanu, Contribuții..., Muz. Naț., II, 1975, p. 317-323.)

70. — ONIȘCANI-ALDEȘTI — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore cu gîtul înalt de culoare gălbui-albicioase. (V. Ursachi, cercetări efectuate de Muzeul de istorie din Roman, în Carpica, I, 1968, p. 140-141.)

71. — PĂDURENI — jud. VRANCEA

Necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane de tipul cu gîtul înalt și strîmt. (S. Morintz și Gh. Bichir, Săpăturile de la Pădureni, în Materiale, VI, 1959, p. 487-495.)

72. — PÎNCEȘTI — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. (Cercetări de suprafață V. Căpitanu și V. Ursachi.)

73. — PISCU — jud. GALAȚI

„Pe Șes“. Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane gălbui-roz. (Cercetări M. Brudiu.)

74. — PLEȘEȘTI — jud. SUCEAVA

Git de amforă descoperit în anul 1912 în malul râului Răhova, cu ștampilă. (D. Tudor, Importul de vin și untdelemn în provincia Dacia, Apulum, VII/I, p. 391-399, fig. 2.)

75. — POIANA-DULCEȘTI — jud. NEAMȚ

La punctul „Siliște“ o așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane gălbui-albicioase și roz-gălbui, unele semne pictate cu roșu. (Săpături Gh. Bichir și V. Ursachi, material inedit; Gh. Bichir, Cultura Carpică, Buc., 1973, p. 93, fig. 18/2, p. 94, fig. 19.)

76. — POIANA-DULCEȘTI — jud. NEAMȚ

În punctul „Varniță“ așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane, un exemplar cu inscripție și unul cu un semn pictat de culoare roșie. (Gh. Bichir, Cultura Carpică, Buc., 1973, p. 92, fig. 17; p. 93, fig. 18/1.)

77. — POIENEȘTI — jud. VASLUI

Așezare și necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore gălbui-cărămizii, de tipul cu gîtul înalt. Unele au semne de culoare roșie. (R. Vulpe, Săpăturile de la Poieniști, în Materiale, I, p. 289-291, fig. 77, 78.)

78. — PODUL-ILOAIEI — jud. IAȘI

Pe dealul „Podei“ fragmente de mînușă de amforă roz-gălbuie. (Șantierul Valea Jijiei, SCIV, III, 1952, p. 29.)

79. — POJORÎTA — jud. VASLUI

Fragmente de amfore romane. (Seiva Sanie, Două mici..., în SCIV, 2, 19, 1968, p. 348.)

80. — POPRICANI — jud. IAȘI

„Coasta Ciriteilor Mari“. Fragmente de amfore. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 212, nr. 606, pl. CI/6.)

81. — PRĂJEȘTI — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. (Cercetări de suprafață V. Căpitanu.)

82. — RĂCĂTAU-RĂZEȘI — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. (Cercetări de suprafață V. Căpitanu.)

83. — RĂUSENI — jud. BOTOȘANI

„Marginea nordică a satului“. Fragmente de amfore. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 260, nr. 113 f.)

84. — RĂZBOIENI — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amforă romană. (Săpături V. Căpitanu, C. Buzdugan și I. Untaru, material inedit).

85. — ROZNOV — jud. NEAMȚ

Gît din amforă din pastă roz avînd o toartă întreagă și una fragmentară. În direcția celor două torți este incizată litera C. La baza gîtului este pictată cu vopsea roșie litera „C“. (S. Sanie, I. T. Dragomir, Seiva Sanie, Noi descoperiri..., SCIVA, 2, 26, 1975, p. 196, fig. 4/3.)

86. — RUGINEȘTI — jud. VRANCEA

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente amfore romane. (M. Florescu, V. Căpitanu, Cercetări..., în A. M., VI, p. 213-275.)

87. — SASCUȚ-SAT — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente amfore romane. (Cercetări de suprafață V. Căpitanu.)

88. — SARATA — jud. BACĂU

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore de tipul cu gîtul înalt și strîmt. (Informații V. Căpitanu.)

89. — SABAOANI — jud. NEAMȚ

Așezare și necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. Un exemplar întreg avînd pe corp un semn cu vopsea roșie. (V. Ursachi, Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de istorie Roman, Carpica, I, 1968, p. 156-167; idem, Piese de harnașament descoperite în așezarea daco-carpică de la Săbăoani, Memoria Antiquitatis, I, 1969, p. 327-337.)

90. — SAUCEȘTI — jud. BACĂU

Necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane roz-gălbui cu gîtul înalt și strîmt. (V. Căpitanu, Contribuții..., în Muzeul Național, II, 1975, p. 327-328.)

91. — SĂVENI — jud. BOTOȘANI

„Cotul Podrigei“. Fragmente de amfore din pastă gălbuie. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 262, nr. 179 b.)

92. — SCHELA — jud. GALAȚI

Așezare sec. II—III e.n. La „Mormîntul Tătarului“ o amforă întreagă cu ulei de măsline. (M. Brudiu, O amforă cu ulei de măsline sec. II—III e.n. descoperită la Schela jud. Galați, în Muzeul Național, III, 1976, p. 159-163.)

93. — SIMIONEȘTI-CORDUN — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. (Săpături V. Ursachi — material inedit.)

94. — SLOBOZIA-ROZNOV — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Amforă romană. (Informații primite de la Virgil Mihăilescu-Bîrliba.)

95. — STANIȚA — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. (V. Ursachi, Cercetări..., Carpica, I, 1968, p. 156.)

96. — ȘCHEIA — jud. SUCEAVA

În punctul „Siliște“, într-o așezare din sec. II—III e.n. s-au descoperit și fragmente de amfore de culoare galben-portocalie. (Gr. Foit, Așezarea dacică de la Siliștea Șcheii (sec. II—III e.n.), în Studii și Materiale, Suceava, 1969, p. 23-36.)

97. — ȘIPOTE — jud. IAȘI

„Dimbul de la Șesul Poștei“. Fragmente de amfore rozii. (N. Zaharia, Em. Zaharia, Așezări..., p. 265, nr. 184 a.)

98. — SOHODOR, com. HORGEȘTI — jud. BACĂU

Necropolă sec. II—III e.n. Amforă romană cu corpul alungit, din pastă de culoare cărămizie. Ii lipsește gîtul și torțile. (V. Căpitanu, Contribuții..., Muzeul Național, II, 1975, p. 323-327, fig. 28.)

99. — ȘTEFAN CEL MARE — jud. VASLUI

Fragmente de amfore romane. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p.

100. — TANACU-ȘCOALA — jud. VASLUI

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. (Informații V. Căpitanu.)

101. — TĂMĂȘENI-SILIȘTE — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. (Săpături V. Ursachi, material inedit.)

102. — TAUTEȘTI, com. REDIU — jud. IAȘI

„Coasta Hindeiului“. Fragmente de amfore rozii. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 221, nr. 76 c.)

103. — TIRPEȘTI — jud. NEAMȚ

La locul „Rîpa lui Budăi“ în așezarea din sec. II—III e.n. s-au descoperit și fragmente de amfore romane de culoare gălbuie, cu gîtul înalt și îngust cu torți mari. Un fragment cu ștampilă. (Silvia Marinescu-Bîlcu, Un torques geto-dacic, de argint, descoperit în Moldova, în SCIV, XIII, 1, 1992, p. 111-114; D. Tudor, Importul de vin..., Apulum, VII/I, p. 391-339, fig. 2.)

104. — ȚIFEȘTI — jud. VRANCEA

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore de culoare galben-roz, lucrate din amestec cu nisip fin, cu gîtul înalt, strîmt, cilindric, buza îngroșată în afară și două torți lungi (S. Morintz și N. Harțuchi, Săpăturile de la Țifești, Materiale, VIII, p. 521-526).

105. — ȚEPU — jud. GALAȚI

Așezare sec. II—III e.n. Amfore romane gălbui-albicioase (Informații M. Brudiu).

106. — ȚEPU — jud. GALAȚI

La punctul „Pasărea“ așezare sec. II—III e.n. Amfore romane fragmentare (Informații M. Brudiu).

107. — TRAIAN com. SĂBĂOANI — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente amfore romane. (Cercetări de suprafață V. Ursachi).

108. — TRUȘEȘTI — jud. BOTOȘANI

Un fragment de toartă de amforă romană. (Șantierul Valea Jijiei, SCIV, III, 1952, p. 83).

109. — VALEA NEAGRĂ — DULCEȘTI — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Alături de material carpic apare și oeramică de import romană, în special amfore. (Cercetări de suprafață V. Ursachi).

110. — VASLUI — jud. VASLUI

Ffragmente de amfore romane de tipul cu gîtul înalt și strîmt. (Al. Andronic, Eug. Neamțu, Rl. Banu, Săpăturile arheologice de salvare de la Vaslui, Materiale VIII, p. 94).

111. — VĂLENI com. BOTEȘTI — jud. NEAMȚ

Așezare și necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. Două din ele cu inscripție. (V. Ursachi, Săpăturile arheologice de la Văleni, Materiale, IX, p. 265-270 ; I. Ioniță și V. Ursachi, Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci, SCIV, 19, 1968, 2, p. 211-226).

112. — VÎRTEȘCOIU — jud. VRANCEA

Așezare și necropolă sec. II—III e.n. Fragmente de amfore din pastă nisipoasă cu pigmentație neagră. (Gh. Bichir, Descoperiri carpice în reg. Galați, Danubius, I, p. 116).

113. — VÎNĂTORI com. POPRICANI — jud. IAȘI

„Dealul Rufeni“. Fragmente de amfore romane. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări... Buc. 1970, p. 225, nr. 85b, pl. CXIV/1, 6).

114. — VETRIȘOAIA — jud. VASLUI

Depozit de amfore, aproximativ șase bucăți, cu gîtul înalt și îngust. (Seiva Sanie, Două mici..., SCIV, 2, 19, 1968, p. 345-347, fig. 1).

115. — VLĂDICENI — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore romane. (Informații Virgil Mihailescu-Bîrliba).

2) — Al doilea tip de amforă — amfora ulcior, are corpul bitron-conic, cu buza îngroșată, gîtul mai scurt și larg, cu o singură toartă din bandă lată, cu fundul terminat printr-un picior gol pe dinăuntru. Sînt lucrate din pastă puțin aspră, arse la cărămiziu-roșcat.

Acest tip de amforă este mai puțin frecvent în aria culturii carpice, decît primul. În Moldova se cunosc, pînă în prezent, trei așezări și două necropole în care s-au descoperit asemenea recipiente. În necropole au servit ca urne. Aria de răspîndire a acestui tip de vas este mai mare însă. Cele mai multe exemplare s-au descoperit în Dobrogea, sudul U.R.S.S. și Bulgaria¹⁹. Peste tot ele sînt datate în sec. II—III e.n.

¹⁹ M. Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în SCIV, 1, 22, 1971, p. 19-45, și V. F. Gaidukevici, *MIA*, 25, 1952, p. 168, fig. 61 ; M. Stancepa, *Serdica*, I, Sofia, 1964, p. 150, fig. 4-5.

Amfore de tipul 2 au fost descoperite în localitățile :

1. — CUCORĂNI — jud. BOTOȘANI

Așezare sec. II—III e.n. Fragmente de amfore din pastă roș-cărămizie, cu gîtul larg, corpul foarte bombat și torti din bandă lată. Acest tip de amforă apare în cantități din ce în ce mai mici în sec. III. (S. Teodor și S. Rață, Cercetări arheologice în așezarea din secolele II—III e.n. de la Cucorăni-Medeleni, tSudii și Materiale, Suceava, 1969, p. 37-42).

2. — BUTNĂREȘTI — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n. Amforă romană cu o singură toartă, cu corpul bitronconic, din pastă cărămizie cu nisip. (Gh. Bichir, Cultura Carpică, Buc., 1973, p. 374, pl. CLVIII/2).

3. — MOLDOVENI — GABARA — jud. NEAMȚ

Necropolă sec. II—III e.n. Amforă romană bitronconică folosită ca urnă. (Săpături, I. Antonescu și V. Ursachi).

4. — POIENEȘTI — jud. VASLUI

Necropolă sec. II—III e.n. Mănușă de amforă plată, lată, cu ușoare muchii longitudinale în relief. (R. Vulpe, Săpăturile de la Poienesti, Materiale, I, p. 291, fig. 77/3).

5. — VĂLENI — com. BOTEȘTI — jud. NEAMȚ

Necropolă sec. II—III e.n. O amforă bitronconică, folosită ca urnă. (Săpături, I. Ioniță și V. Ursachi).

Urmărind aria de răspîndire a amforelor romane pe teritoriul Moldovei în sec. II—III e.n., putem afirma că relațiile comerciale ale populației daco-carpice cu orașele sau regiunile romane, în special cele de pe coastele Pontului Euxin, au fost destul de intense și au influențat în mare măsură cultura materială a acestora. Aceste relații nu s-au mărginit însă la importul uleiului sau a vinului ci la multe alte produse, mult căutate și apreciate de populația carpică.

b) CERAMICA

Spre deosebire de amfore, celelalte produse ceramice nu cunosc o abundență prea mare în partea de est a Carpaților, cu excepția unei zone din sudul Moldovei, cu centrul la Barboși, care a cunoscut, în secolele II—III e.n., o viață romană aproape cu nimic mai prejos decît cea din Provincie.

Cercetările întreprinse în ultima vreme, în această zonă, delimitată într-un fel și de valul de pămînt de la Șendreni-Tulucești, au scos la iveală o mare cantitate de ceramică, precum și alte produse romane. O parte din ele au fost publicate de către autorii săpăturilor și nu mai

insistăm asupra lor, iar majoritatea, inedite, vor face obiectul publicațiilor viitoare ²⁰.

În cealaltă parte a Moldovei numărul obiectelor de ceramică este destul de mic, daco-carpicii preferind produsele locale celor aduse din imperiu, produse care în multe privințe nu erau cu nimic mai prejos decât acestea.

Printre tipurile de obiecte de ceramică romană descoperite în Moldova menționăm : castroane, patere, opaițe, cupe, căni etc :

1. — BARBOȘI — jud. GALAȚI

În nivelul sec. II—III e.n., opaițe romane din pastă cărămie cu firnis roșu sau cenușiu, terra sigillata, 10 exemplare cu inscripție, oală cu două torți — partea superioară acoperită cu o angobă de culoare brun-roșcată — cu inscripție, fragmente de la două căni din pastă cărămie cu firnis brun-roșcat — cu inscripție, fragment dintr-un vas de mari dimensiuni din pastă cenușie la roată, fragment de bol terra-sigillata, S. Sanie, I. T. Dragomir, Seiva Sanie, Noi descoperiri..., SCIVA, 2, 26, 1975, p. 198-203, fig. 5, 6, 7).

2. — BARBOȘI — jud. GALAȚI

La sud-est de castellum s-au descoperit fragmente de țigle cu inscripții. (S. Sanie, I. T. Dragomir, Seiva Sanie, Noi descoperiri..., SCIVA, 2, 26, 1975, p. 189-190, fig. 1/1—3).

3. — BARBOȘI — jud. GALAȚI

În nivel de sec. II—III e.n., s-a descoperit un mortarium cu inscripție. (S. Sanie, I. T. Dragomir, Seiva Sanie, Noi descoperiri..., SCIVA, 2, 26, 1975, p. 190-191, fig. 1/4—6).

4. — GALATA — jud. IAȘI

„Podișul Galata“. O lucernă romană. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc., 1970, p. 193, nr. 37c).

5. — MĂCIȘENI — jud. GALAȚI

Vas de piatră roman. (Informații, M. Brudiu).

6. — POIANA — DULCEȘTI — jud. NEAMȚ

Pateră de culoare roșie descoperită în nivelul I. (Gh. Bichir, Cultura Carpică, Buc., 1973, p. 93, pl. LXXXIX/1—2).

7. — POIANA — DULCEȘTI — jud. NEAMȚ

Așezare sec. II—III e.n., la „Siliște“. Fragmente de patere roșii și cenușii în nivelul II. (Gh. Bichir, Cultura Carpică, Buc. 1973, p. 93, pl. LXXXIX/8—10).

20 N. Gostar, *Săpăturile și sondajele de la Șendreni-Barboși*, în *Materiale*, VIII, p. 505-511 ; idem, *op. cit.*, Buc., 1969, p. 29-35 ; idem, *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în *Apulum*, V, 1965, p. 137-149 ; S. Sanie, *op. cit.*, în SCIV, 3, 24, 1973, p. 407-434 ; S. Sanie, I. T. Dragomir, S. Sanie, *op. cit.*, SCIVA, 2, 26, 1975.

8. — POGORĂȘTI — jud. BOTOȘANI

La punctul „Lutărie“ necropolă sarmatică de înhumăție. Castron de factură romană, la roată, din pastă roșie, de formă tronconică cu marginea îngroșată și rotunjită în interior, fundul inelar. (I. Ioniță, Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei, A.M., II—III, p. 311-328, fig. 6; idem, Recunoașteri arheologice la Pogorăști și Răuseni, A.M.I., p. 295-306, fig. 7/2).

9. — ȘENDRENI — jud. GALAȚI

Mormînt sarmatic. Două castroane romane, un al treilea a fost distrus. (I. T. Dragomir, Mormîntul sarmatic de la Șendreni, Rev. Muzeelor, II, 1965, 4, p. 363, fig. 2; idem, Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galațiului din cele mai vechi timpuri și pînă la întemeierea orașului, Danubius, I, 196, p. 187, fig. 10, 11, 12).

10. — ȘULETEA — jud. VASLUI

„La Șipote“. O piuă romană. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, Așezări..., Buc. 1970, p. 355, nr. 449a).

c) — PIESE DE HARNAȘAMENT

În 1963, cu prilejul amenajării unor gropi de siloz în localitatea Săbăoani, jud. Nemț, s-au descoperit cîteva piese de harnașament. Săpăturile metodice efectuate după doi ani, au scos la iveală resturi de locuire daco-carpice. Locul pe care au fost efectuate săpăturile, denumit de localnici „La Izlaz“, se află pe terasa superioară a Siretului.

Piese de harnașament au fost descoperite într-o groapă cu resturi menajere, de formă cilindrică, cu un diametru de 1 m. Alături de piesele de harnașament, care zăceau la o adîncime de 0,70 m, în groapă au mai fost găsite fragmente ceramice lucrate cu mîna și la roată, un ulcior, o fusaiolă bitronconică, o mărgică plată din sticlă albă-mată și oase de animale.

Grupul de piese de harnașament este compus din :

1. — Disc din tablă de bronz (fig. 5/1) cu trei găuri circulare dispuse pe margine, la distanțe egale, care serveau la prinderea piesei de curele. Găurile au fost făcute numai după decuparea discului, deoarece marginile piesei, în dreptul lor au fost împinse în afară.

Discul a fost ornamentat prin tehnica decupării. În urma decupării a șaze zone, el a fost împărțit în două cercuri concentrice legate între ele prin trei bare cu lățimea de 5,3—5,8 mm dispuse la distanțe egale. În fiecare din zonele create de cele trei bare se înscrie câte un romb. La mijloc, de disc a fost prins un buton, prin nituire. Discul, acoperit pe o parte, exceptînd butonul, cu o foiță de argint, constituie una din piesele de podoabă importante ale garniturii de harnașament, aplicată probabil pe fruntar.

Obiecte asemănătoare, datate în secolele II—III e.n., au fost descoperite în țara noastră la Mătăsaru²¹, Turda²², în Iugoslavia la Siscia²³, Novi Banovci²⁴, în Ungaria la Tokaj²⁵ și în alte localități aflate pe teritoriul fostului Imperiu roman²⁶.

2. — Aplică dreptunghiulară (Fig. 5/4) din tablă de bronz, prevăzută cu patru nituri la colțuri, cu ajutorul cărora se prindea de curea. Piesa și cele patru nituri s-au conservat bine. În schimb foița de argint cu care inițial a fost acoperită se păstrează doar pe două mici porțiuni.

Și această piesă este decorată prin decupare. Ornamentul geometric este format din patru romburi cu vîrfurile de pe axul lung în colțurile și centrul dreptunghiului. Din interiorul lor au fost decupate alte romburi mai mici. La decuparea acestora, laturile romburilor dinspre colțurile piesei au fost lăsate, probabil din motive estetice.

Ca obiect de podoabă, această piesă, pentru care găsim analogii în descoperirile din sec. II—III e.n., din țara noastră (Turnu Severin²⁷, Mătăsaru²⁸, Bumbesti²⁹, Ungaria³⁰ și Germania³¹, era folosită la ornamentarea diferitelor curele de la căpăstru sau pieptar.

3. — Obiect de podoabă (Fig. 5/2) din bronz, care era atârnat cu ajutorul unei plăcuțe cu buclă de una din curele în special de pieptar. El are forma a două discuri care se întretaie, cu o urechiușă de atârnat. În mijloc este decupat un cerc, despărțit în două printr-o linie. Fiecare din cele două jumătăți ale piesei are decupată o semilună și un cerc, unite printr-o linie. La suprafață se păstrează aproape în întregime foița de argint.

4. — Piesă fragmentară (Fig. 5/5) asemănătoare ca formă și întrebuințare cu cea descrisă anterior, de care se deosebește numai în ceea ce privește decorul, care în acest caz apare sub forma unei spirale.

5. — Obiect de podoabă (Fig. 5/3) care se atârna de curea cu ajutorul unei plăcuțe de metal, îndoită și prinsă cu nit. Piesa are forma unui fragment de cerc prevăzută cu o gaură ovală prin care trecea partea îngustă a plăcuței de metal. Această plăcuță, făcută din tablă de bronz lată de 1,3 cm. se îngusta și se îndoia pe dedesubt formînd o buclă. Ea

21 Informații primite de la Gh. Bichir.

22 Ibolya Lakos, Née Sellye, *Vue d'ensemble des objets de bronze ajourés de Pannonie*, in *AE*, s. III, vol. II, fasc. 1-3, 1941, p. 94, pl. XX/5.

23 Idem, p. 83, 84, pl. XII/3.

24 Idem, p. 86, pl. XIV/2.

25 Idem, p. 90, pl. XVIII/4.

26 Lakosné-Sellye Ibolya, *A Pannonian attört femmunkák áttekintése*, in *AE*, III, 3-4, 1940, p. 238-242, pl. XXXII/1, 2, XXXIII/1, 3, XXXVII/5, 6.

27 Ibolya Lakos, Née Sellye, *op. cit.*, in *AE*, s. III, vol. II, fasc. 1-3, 1941, p. 96, pl. XXI/8, 9.

28 Informații primite de la Gh. Bichir.

29 Gr. Florencu, F. Bujor, Ana Matrosenco, *Săpăturile de salvare de la Bumbesti*, in *Materiale*, IV, 1957, p. 114, pl. II/10.

30 Ibolya Lakos, Née Sellye, *op. cit.*, in *AE*, s. III, vol. II, fasc. 1-3, 1941, p. 90, pl. XVIII/5.

31 *Der Obergermanisch-Raetische Limes des Roemerreichen*, XIV, p. 24, pl. XIII/5.

se prindea de curea cu ajutorul unui nit. Foița de argint cu care a fost acoperită se păstrează numai în parte.

6. — Două plăcute (Fig. 6/8) pentru atârnat, cu foiță de argint la suprafață, asemănătoare cu cea descrisă mai sus. La partea unde se îngustează, s-a făcut, prin ciocănire, un prag. Nitul care prindea cele două capete ale plăcuței de curea a perforat și foița de argint, ceea ce dovedește că nituirea a avut loc după ce foița de argint a fost aplicată.

Ultimele patru obiecte descrise erau folosite la decorarea pieptarului sau unele părți ale friului. Numărul mare de piese de acest fel descoperite în țara noastră³², Ungaria³³, Bulgaria³⁴, Iugoslavia³⁵, Germania³⁶, ca și reprezentarea lor pe monumentele funerare și cu caracter militar³⁷, din cuprinsul provinciilor romane, arată răspindirea largă a acestor obiecte și totodată grija deosebită pentru decorarea harnașamentului.

7. — Disc din bronz turnat³⁸, distribuitor de trei curele (Fig. 6/2) pe o parte concav, prevăzut cu trei găuri ovale. Prin aceste găuri treceau plăcuțele de metal care făceau legătura cu curelele harnașamentului. Plăcuțele de legătură sînt asemănătoare cu acelea de la piesele de podoabă descrise mai sus, cu deosebirea că ele sînt mai lungi, au pragul mai pronunțat, iar partea îngustă mai îngroșată pentru a avea o rezistență mai mare. Una din plăcuțe lipsește. Discul și plăcuțele sînt acoperite cu o foiță de argint.

8. — Două discuri de bronz (Fig. 6/1, 4) identice cu cel descris mai sus, prezentînd în plus o gaură circulară, mai mică decît cele de care se prind plăcuțele.

9. — Două discuri de bronz³⁹, turnate, distribuitoare a două curele (Fig. 6/3) acoperite cu o foiță de argint, identice cu ultimile trei piese. La unul din discuri, de dimensiuni ceva mai mari, lipsește o plăcuță.

32 Piese de acest fel au fost descoperite la Mătăsaru, în așezarea dacică din sec. II—III e.n. de la Medieșu-Aurit (T. Bader, S. Dumitrașcu, Așezarea dacă din sec. II—III e.n. de la Medieșu Aurit — comunicare ținută la a II-a sesiune științifică a muzeelor, 1965) și Tirgșor (Gh. Diaconu, Tirgșor, Necropolă din sec. III—IV e.n., 1965, p. 288, pl. CXXXIX/6).

33 Ibolya Lakos, Née Sellye, *op. cit.*, în *AE*, s. III, vol. II, fasc. 1-3, 1941, p. 81, 89, 96, pl. X/7, XVII/5, XXI/10; Lacosné-Sellye Ibolya, *op. cit.*, în *AE*, III, 3-4, 1940, p. 240, pl. XXXI/2a-b.

34 Ibolya Lakos, Née Sellye, *op. cit.*, p. 89, 96, 97, pl. XVII/1-3, XXI/11, 12, XXII/3; Ivan Velcov, *Arheologhiceschi Vesti in Izvestia na Bălgarschiia Arheologhiceschi Intitut*, XIV, 1940-1942, p. 192, 201-202, fig. 266, 281, 282.

35. Ibolya Lakos, Née Sellye, *op. cit.*, p. 88-89, pl. XVI/6.

36 Der Obergermanisch-..., XIV, pl. XIII/30, 30, 32, 33, 37; XXV, pl. III/18 și VI/22, 24, 48; XXVI, pl. VI/27, 33; XXXII, pl. X/52.

37 S. Reinach, *Repertoire de reliefs Grecs et Romains*, II, p. 69, 509, fig. 5, 3; DA, I, p. 1257, fig. 1659; Cognot et Chapot, *Manuel d'archeologie Romaine*, II, Paris, 1920, p. 339, fig. 544; Victor Durny, *Histoire des Romains*, IV, p. 539, V, p. 565; Ioseph Hampel, *Alterthümer der Frühen Mittelalters in Ungarn*, III, 1905, pl. 206.

38 Exemplare asemănătoare, uneori ajurate, s-au descoperit în România, Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria (Ibolya Lakos, Née Sellye, *op. cit.*, p. 84, pl. XII/4, 5, 6, 7).

39 Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 311, pl. CLXII/11, 12, 13.

10. — Șase plăcuțe de bronz (Fig. 6/5—7) de formă dreptunghiulară, acoperite cu foiță de argint, folosite pentru prinderea curelelor. Pe partea cealaltă a curelei, nitul se prindea într-o bucățică de tablă de bronz.

După dimensiunile lor plăcuțele se împart în trei grupe, câte două de fiecare; gruparea lor câte două indică și folosirea la aceleași legături.

Ca și discurile, aceste plăcuțe puteau fi întrebuințate atât la harnașament cit și la alte obiecte din piele. Piese de acest fel au fost semnalate în mai multe locuri din țara noastră, ca de exemplu la Tirgușor⁴⁰, Pădureni⁴¹ și Mătăsaru⁴². În legătură cu aceste piese menționăm că ele se deosebesc de plăcuțele pentru prins cataramele de curea și că originea lor este romană⁴³ și nu sarmatică⁴⁴.

11. — Două verigi din fișii de tablă de bronz pentru prinderea a două capete de curele între ele cu ajutorul unui nit.

Piese de harnașament de la Săbăoani nu sînt singurele obiecte de acest fel descoperite pe teritoriul României. După cum s-a amintit, obiecte asemănătoare se întîlnesc și în alte localități din țară: Pădureni, Tirgușor, Mătăsaru, Bumbesti, Turda, Sopotul de Cîmpie⁴⁵, Medieșul Aurit, Turnu Severin. De asemenea, piesele de harnașament de la Săbăoani își găsesc numeroase analogii în Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria și Germania, adică în teritoriile fostelor provincii romane.

Modul de executare a pieselor de harnașament de podoabă, cit și a discurilor distribuitoare de la Săbăoani, dovedește că acestea provin dintr-un atelier roman. Piese de harnașament de acest tip, găsite mai ales în castre, dar și în afara lor, au fost puse, în general, în legătură cu prezența romanilor în acele locuri.

Obiectele de care ne ocupăm ar fi putut ajunge în așezarea de la Săbăoani fie prin legături de schimb, fie în urma unor confruntări militare ale băștinașilor cu unități romane. În acest din urmă caz este mai greu de stabilit locul unde ele s-au putut petrece. Părăsirea unor așezări întărite de pe stînga Siretului (Poiana, Răcătău, Brad) la începutul sec. II e.n., ar putea fi pusă, eventual, tocmai în legătură cu aceste evenimente⁴⁶.

La încadrarea cronologică a depozitului de la Săbăoani s-a ținut seama atât de materialele așezării daco-carpice în care a fost găsit, cit și

40 O plăcuță de acest fel este expusă la Muzeul din Focșani și provine din necropola de la Pădureni.

41 Informații primite de la Gh. Bichir.

42 Discuri distribuitoare de două curele au fost descoperite în România, Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, (Ibolya Lakos, Née Sellye, op. cit., p. 85, 87, pl. XIII/2, 4, XV/2, 3, 4.

43 Plăcuțe asemănătoare au fost descoperite în mai multe locuri din fostele provincii romane, cum ar fi Bulgaria, și Ungaria (Ibolya Lakos, Née Sellye, op. cit., p. 85, 84, 96, pl. XII/7; XIII/3; XXI/11; Lakosné-Sellye Ibolya, op. cit., p. 240, pl. XXXIV/2a-b.

44 Gh. Diaconu, op. cit., p. 25.

45 D. Protase, *Șantierul arheologic Soporul de Cîmpie*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 427, fig. 4/27.

46 V. Urnachi, op. cit., Carpica, I, 1968, p. 141.

datarea pieselor asemănătoare descoperite în celelalte localități din țară și regiunile învecinate.

Materialul ceramic, lucrat cu mîna și la roată, continuă formele cunoscute din ultimele nivele de locuire de la Poiana și Bradu⁴⁷, ceea ce ne permite să datăm așezarea și depozitul de la Săbăoani în secolele II—III e.n., adică în aceiași vreme cu alte descoperiri din zona subcarpatică a Moldovei, cum ar fi, de exemplu, cea de la Văleni, Aldești⁴⁸ și Călugăra⁴⁹. Această încadrare este confirmată și de datarea propusă pentru piesele de harnașament asemănătoare din țara noastră, Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria și Germania.

Toate piesele depozitului au aparținut aceleiași garnituri de harnașament, fapt dovedit atît de tipologia lor cît și de placarea cu foiță de argint.

Niturile de bronz pentru fixarea curelelor, care au rămas aproape la toate piesele, ne dau posibilitatea să presupunem că obiectele de metal au fost depozitate în groapă împreună cu curelele de care erau fixate.

Gradul de uzură și deteriorare a celor mai multe piese arată că încă mai puteau fi folosite și deci posesorul lor nu putea să renunțe la ele. Foițele de argint care se mai păstrau în momentul depunerii lor în groapă, constituie un alt motiv pentru care considerăm că garnitura de harnașament nu a fost aruncată ci ascunsă cu grijă, pentru a fi folosită ulterior.

Descoperirile de la Săbăoani, datînd din perioada corespunzătoare provinciei Dacia, aduc noi și importante contribuții cu privire la continuitatea populației autohtone în regiunile est-carpătice ale României, după anul 106. De asemenea, ele scot în evidență legăturile care au continuat să existe între populația dacică din afara provinciei și civilizația romană.

d) OBIECTE DE PODOABĂ

Majoritatea obiectelor de podoabă, care cunosc cea mai largă răspîndire în lumea daco-carpică, sînt de proveniență romană sau cu o puternică influență a centrelor de producție romane. Dintre acestea, cea mai largă răspîndire o cunosc: mărgelile, cerceii, pandantivele etc., folosite pe scară largă de populația locală și descoperite în majoritatea așezărilor și necropolelor din sec. II—III e.n.

1. — FIBULE

Pînă în prezent se cunosc în Moldova peste 100 de fibule provenite din necropole și așezări. Numărul lor este însă mult mai mare, dacă ținem seama de faptul că o bună parte din ele nu sînt încă publicate. Importanța fibulelor este deosebit de mare datorită faptului că pe baza tipologiei lor se datează majoritatea complexelor arheologice.

47 Materiale inedite la Muzeul din Roman.

48 Materiale inedite la Muzeul din Bacău.

49 Săpături Eug. și I. Antonescu — material inedit.

Fibulele de proveniență romană descoperite în așezările și necropolele daco-carpice pot fi împărțite, după formă, în mai multe tipuri, din care unele cu o largă folosire.

a) — Cel mai răspândit tip de fibulă în partea de est a Carpaților, este tipul așa-zis „carpic“, care sînt lucrate din bronz, uneori din fier, cu arcul mai mult sau mai puțin curbat, baza trompetiformă, cu resortul bilateral și portagrafa mai scundă, rar mai înaltă, iar piciorul terminat printr-un buton. La punctul de întîlnire a arcului cu piciorul, unele exemplare au ca ornament cite un „nod“, „creastă“, sau „prag“.

Acest tip de fibulă este foarte răspîndit în lumea carpică și apare odată cu prezența romanilor la Dunărea de Jos. Structura lor prezintă elemente al Latenului tîrziu din această zonă și cele provinciale romane. Variantele timpurii ale acestui tip de fibule au fost descoperite și în așezările dacice din Moldova: Poiana, Răcătau, Brad⁵⁰. Apar atît în necropole cit și în așezări.

b) — Fibule cu portagrafa în formă de teacă, cu arcul semicircular, resortul bilateral. Cele mai multe exemplare se găsesc în necropole, dar nu lipsesc nici în așezări. Majoritatea sînt lucrate din fier. Tipul acesta de fibulă este cunoscut în provinciile romane de la Dunărea de Jos și de Mijloc, precum și în stepele nord-pontice⁵¹. Ele se datează în sec. III e.n.

c) — Fibule cu balama, din bronz, portagrafa îngustă și mascată de o placă în formă de secure. În Moldova se cunosc, pînă în prezent, trei fibule de acest fel: Pădureni — (M. 86)⁵², Galați⁵³ și Oboroceni, com. Hedeșeni, jud. Iași⁵⁴. Ele se datează la începutul sec. II e.n. Acest tip de fibule este întîlnit pe o arie mai largă în cadrul Imperiului roman⁵⁵.

d) — Fibulă puternic profilată, avînd un nod terminal, resortul bilateral scurt și coarda trasă pe deasupra. Se cunoaște doar un exemplar în necropola de la Pădureni⁵⁶.

e) — Fibule cu genunchi, cu piciorul terminat printr-un buton, portagrafa înaltă și semidisc la resort. Se cunosc mai multe exemplare în așezări și necropole. Sînt frecvente în Panonia, Tracia, Dacia⁵⁷ și sînt dateate în sec. II și începutul sec. III e.n.

f) — Fibule cu ancoră, bine cunoscute în provinciile romane de la Dunărea de Mijloc și de Jos. Se datează în sec. II—III e.n. În Moldova a fost descoperit un singur exemplar, în necropola de la Oncești-Cioara⁵⁸.

50 R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia*, III—IV, 1927-1932; V. Căpitanu, și V. Ursachi, *op. cit.*, în *Carpica*, II, 1969, p. 93-130; V. Ursachi, *op. cit.*, în *Carpica*, I, 1968, p. 171-184.

51 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 101.

52 S. Morintz și Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 491.

53 Informații primite de la M. Brudiu.

54 N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova*, Buc., 1970, p. 292, nr. 249a.

55 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 102.

56 S. Morintz și Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 491.

57 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 102.

58 V. Căpitanu, *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în sec. II—III e.n. în județul Bacău*, în *Muzeul Național*, II, 1975, p. 317-323, fig. 19/1.

g) — Fibule cu portagrafa înaltă, piciorul terminat printr-un buton. Sînt frecvente mai ales în așezările carpice și se datează în sec. II—III e.n. Se întîlnesc pe o arie foarte întinsă, din stepele nord-pontice pînă în Europa Centrală⁵⁹.

h) — Fibulă cu broșă emailată, de formă romboidală, avînd la fiecare colț un mic disc ornat cu cercuri concentrice. A fost descoperită în necropola de la Poienеști (M. 239). Produs specifiс roman. Exemplare asemănătoare se întîlnesc din Panonia pînă în Rhenania⁶⁰.

2. — MARGELE

Element de podoabă care cunoaște o intensă folosire la populațiile carpice, provin, în general, din ateliere romane. Asemenea obiecte au fost descoperite în toate necropolele carpice, uneori și în așezări. Ele își găsesc bune analogii în așezările dacice din sec. I î.e.n., sec. I e.n. Poiana, Răcătău, Brad.

3. — PANDANTIVE

Pandantive, cercei și perle de argint lucrate în tehnica filigranului, purtate de populația daco-carpică. Pînă în prezent acest tip de obiecte de podoabă au fost descoperite numai în necropole, ca inventar al mormintelor de incinerare. Nu s-au găsit la înhumați. Aria lor de răspîndire nu este atît de mare, cele mai multe exemplare au fost găsite în mediul carpic, dar nu lipsesc nici în Dacia romană⁶¹.

În legătură cu apartenența acestor obiecte de podoabă au fost emise mai multe păreri printre care cea a lui Gh. Bichir, care consideră locul de producție în mediul carpic local⁶². Unele elemente de tehnică a filigranului a dat posibilitate unor cercetători români să le considere ca produse ale atelierelor romane⁶³.

În necropolele cercetate pînă în prezent s-au descoperit peste 100 de astfel de obiective; raportul, dintre cele trei tipuri — cercei, perle, pandantivi — fiind aproximativ egal. Numărul lor este mai mare dacă ținem seama de faptul că nu toate au fost publicate. Cele 100 de piese au fost descoperite în zece necropole: Virteșcoiu, Poienеști, Pădureni, Moldoveni-Gabăra, Butnărești, Văleni-Botești, Cioara-Oncești, Bărboasa-Gălănești și Țifești.

4. — PANDANTIVI CĂLDĂRUȘĂ DIN FIER

De formă cilindrică, torțile în semicerc, unele exemplare au forma sferică cu patru protuberanțe la partea inferioară⁶⁴. Pandantivi căldărușă sînt cunoscuți în mediul carpic în special în necropole. Gh. Bichir le consideră ca venind din mediul culturii Przeworsk⁶⁵. Asemenea obiecte

59 Vezi bibliografia lui Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 103, nota 287.

60 Idem, p. 106, nota 298.

61 Idem, p. 116.

62 Idem, p. 118.

63 I. Ioniță, *Unele probleme privind populația autohtonă din Moldova în secolele II—IV e.n.*, în *Crisia*, 1972, p. 187; M. Babeș, *op. cit.*, p. 36, nota 74.

64 V. Căpitanu, *op. cit.*, *Muzeul Național*, II, 1975, p. 312.

65 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 119.

însă, au fost descoperite recent în mediul dacic, în sec. I î.e.n., sec. I e.n.⁶⁶ și provin tot din ateliere romane.

În șapte necropole carpice : Poieniști, Pădureni, Dumitrești-Gălății, Moldoveni-Gabăra, Văleni-Botești, Bărboasa și Săucești, s-au descoperit peste 25 căldărușe din fier. Apar atât la incinerări cât și la înhumări.

5. — PUDRIERE

Lucrate din tablă subțire din bronz, avînd prinse de corp și de capac cîte un inel, pentru a putea fi închise și atîrnate la o trusă. S-au descoperit două exemplare la Pădureni. Au fost lucrate în ateliere provincial romane și au ajuns aici pe calea schimbului⁶⁷.

6. — CHEI

Lucrate din bronz sau fier. Se cunosc cinci exemplare provenite din necropole și așezări : Pădureni, Bărboasa, Poieniști, Poiana-Dulcești și Săbăoani. Produse specifice romane foarte frecvente în provinciile romane.

7. — PAHARE DE STICLĂ

De formă conică, cu gura ceva mai largă, în partea inferioară decorate cu ove în relief, legate la mijloc între ele. În Moldova s-au descoperit patru exemplare : Poieniști, Văleni-Botești, Poiana-Dulcești și Cavadiște.

În afară de tipurile de obiecte de podoabă descrise mai sus, în necropolele și așezările daco-carpice s-au descoperit și alte obiecte de proveniență romană, dar care se găsesc în număr destul de mic. Printre acestea : catarames, pensete, oglinzi etc.

e) — MONEDE

În primele două secole ale erei noastre, pe teritoriul de la est de Carpați se constată o mare cantitate de monedă romană de argint și de bronz⁶⁸. În acest context numismatica a adus contribuții însemnate la lămurirea unor probleme importante privind cultura materială a triburilor daco-carpice și relațiile acestora cu Imperiul roman.

Majoritatea monedelor descoperite provin din tezaure. În așezările din sec. II—III e.n. s-au descoperit, pînă în prezent, circa 55 monede, din care 40 aparțin sec. al II-lea, iar 15 sec. al III-lea⁶⁹.

Monedele descoperite în așezări prezintă o mare importanță deoarece, alături de fibule, constituie un element important în datarea comple-

66 V. Ursachi, Săpăturile de la Brad 1975 — inedit; V. Căpitanu, material inedit de la Răcătău.

67 S. Morintz și Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 491; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 112.

68 B. Mitrea, *op. cit.*, SCIV, VII, 1956, p. 159-177; M. Chițescu, *op. cit.*, SCN, IV, 1968, p. 127-137; V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, *Carpica*, I, 1968, p. 209-231; idem, *Circulația monetară la triburile libere de la răsărit de Carpați (sec. II—IV)*, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 281-344; idem, rezumatul tezei de doctorat, p. 15-20.

69 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 128-132 și tabel nr. 11.

xelor arheologice. Cele mai multe monede au fost descoperite în tezaure. Se cunosc peste 80 de tezaure de monede romane în Moldova. Îngropările de tezaure au fost puse în legătură cu marile evenimente istorice din sec. II—III e.n. : războaiele marcomanice și invazia gotică ⁷⁰. După cum nu lipsită de interes este și ideea că una din cauzele teaurizărilor poate fi o devalorizare a monedei romane ⁷¹. (Harta nr. 2)

Prezența masivă a tezaurelor, care cuprind un număr apreciabil de monede — peste 15.000 — din care unele foarte mari ca număr de piese, cum este cel descoperit recent la Măgura Bacău cu peste 2850 monede ⁷², reflectă o bază economică puternică la populația daco-carpică și în același timp, intense relații comerciale cu Imperiul.

Moneda romană, care putea pătrunde în mediul carpic atât prin relațiile de schimb cât și prin stipendii plătite de romani ⁷³, pentru liniștea graniței răsăritene, aparținea, în genere, unui număr restrâns de negustori sau șefi militari, ceea ce explică prezența lor mai ales în tezaure și foarte rar în așezări.

Din cele prezentate rezultă o intensă activitate comercială a populației daco-carpice, care locuia în sec. II—III e.n. în partea est-carpatică a României, cu Imperiul roman, activitate care a influențat puternic cultura materială și viața spirituală a acestei populații.

Romanii, în condițiile sec. II—III e.n., erau interesați nu numai să asigure liniștea la granițele imperiului, pentru care au plătit serioase stipendii ci și să mențină relații economice, care să le permită plasarea unor produse ale atelierelor proprii, mult căutate în lumea barbară.

În aceste condiții o mare cantitate de produse romane a trecut granițele Imperiului și după cum putem observa, a pătruns în întreaga suprafață locuită de populația carpică, unele produse ajungând chiar la distanțe apreciabile de marile căi de comunicație de atunci.

II. — IMITAȚII ȘI INFLUENȚE

Receptivă la calitatea deosebită a unor produse romane, al căror preț era destul de mare și în general inaccesibil marelui mase, populația daco-carpică nu s-a mulțumit cu importul lor. Unele elemente au fost integrate în producția proprie, creind o cultură materială originală, care păstra elementul tradițional geto-dacic.

Dintre toate produsele carpice care demonstrează o evidentă influență romană, ceramica constituie elementul cel mai reprezentativ, din cadrul căreia tipuri ca : amfora, patera, strachina, ulciorul, capacul și cana cu o toartă, cunosc importante modificări de formă, inspirate de ceramica romană. În general, după cum se observă, au fost influențate formele de ceramică de uz comun. Formele superioare, ca de exemplu

70 B. Mitrea, *op. cit.*, SCIV, VII, 1956, p. 159-177 ; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 133.

71 V. Mihăilescu Birliba, *Tezaurul de la Puriceni*, în *Memoria Antiquitatis*, IV—V, 1972—1973, p. 135.

72 Informație primită de la I. Mitrea.

73 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 133 și nota 361.

terra-sigillata, nu erau imitate de localnici. Ne referim la populația carpică și nu la provincie, unde se cunosc ateliere de olărie care imitau și această ceramică ⁷⁴.

După cum se știe, importuri romane au existat în așezările dacice din sec. I î.e.n.—sec. I e.n., ceea ce a făcut ca multe din calitățile ei să fie cunoscute de olarii daci, care au fost influențați în creația lor de aceste produse. De altfel întreaga olărie carpică poartă pecetea unei puternice influențe romane. Majoritatea vaselor lucrate la roată, din această perioadă, dovedesc măiestria olarilor daci. Numai maniera lor de confecționare, precum și detaliile tehnice ne dovedesc că avem de a face cu piese lucrate de localnici și nu de import.

Prezentăm, în continuare câteva tipuri de vase care cunosc o puternică contaminare a produselor romane :

1. — AMFORA

Cu corpul alungit, ovoidal-alungit, ovoidal sau globular, gîtul cilindric, buza îngroșată, înclinată în exterior, fundul inelar, torțile din bandă mai mult sau mai puțin late, de culoare roșie sau cenușie, la roată, decorate, în cele mai multe cazuri, cu motive lustruite. Acest tip de vas își are originea în amforele romane cu gîtul larg și corpul pîntecos care se termină printr-un vîrf nu prea ascuțit, folosite mai ales pentru păstrarea unor alimente și cereale ⁷⁵. (Fig. 7).

Mesterii locali, renunțînd la fundul ascuțit și gîtul strîmt, au creat un tip nou, mult mai practic și mai util activității specifice acestei zone.

Asemenea vase s-au descoperit atît în așezări cît și în necropole și constituie o formă caracteristică culturii carpice. Săpăturile sistematice efectuate pînă în prezent, demonstrează că acest tip de vas este prezent în toate așezările și necropolele din sec. II—III e.n. din Moldova. Este cunoscută cu numele de „amforă carpică”.

2. — STRACHINA

Cu corpul aproape sferic și buza îngroșată, fundul inelar, de culoare roșie sau cenușie. Unele exemplare au corpul emisferic scund cu marginea mult înclinată în interior. Sînt semnalate atît în necropole cît și în așezări, folosite în general drept capace de urnă. Forme asemănătoare se găsesc în ceramica romană ⁷⁶ și cea daco-getică ⁷⁷. (Fig. 8).

3. — PATERA

Apropiată ca formă de străchini doar că are pereții înalți și dreپți sau înclinați spre interior, cu buza simplă sau ușor îngroșată, cu umărul distinct și fundul inelar. Trădează o puternică influență romană. Frecventă aproape în toate așezările și necropolele carpice, folosită, destul de des, drept capac. (Fig. 9).

⁷⁴ Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia, Craiova*, p. 57-66.

⁷⁵ Idem, p. 45, pl. XVI, nr. 207-212.

⁷⁶ Idem, p. 127-128, pl. LXXII—LXXIII, nr. 898-930.

⁷⁷ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, Buc., 1969, p. 180.

4. — CAPACE

De formă conică sau emisferică cu marginea simplă sau îngroșată, uneori cu gardină pentru fixare, avînd butonul discoidal scund sau înalt, de culoare cenușie sau roșie, lucrate la roată sau cu mîna. Mai ales cele roșii apar la geto-daci sub influența romană⁷⁸. În ceramica provincială romană se cunosc capace de vase întru totul asemănătoare cu cele descoperite în așezările daco-getice⁷⁹. Deși nu se găsesc în cantități prea mari, capacele apar atît în așezări cît și în necropole. (Pl. VII).

5. — ULCIOARE CU O TOARTĂ

Cu gît cilindric, mai lung sau mai scurt, corpul semisferic ori oval. În general imită forme romane⁸⁰. În mediul carpic se cunoaște un singur exemplar descoperit în necropola de la Oncești-Cioara⁸¹. (Fig. 10/1-2).

6. — CĂNI CU O TOARTĂ

Cu corpul globular și gîtul cilindric, înalt, fundul inelar și marginea distinctă, ca un manșon lat. Acest tip de cană, descoperit atît în așezări cît și în necropole, nu este prea frecvent în cultura carpică. Lucrat numai la roată din pastă de culoare cenușie sau roșie trădează o puternică influență romană. Pînă în prezent se cunosc patru exemplare din care două în așezări (Poiana-Dulcești și Luizi-Călugăra) și două în necropole (Barboasa-Gălănești și Sohodor). Tipul de căni cu o toartă, deosebit de cel descris, dar foarte frecvent în cultura carpică, are o gardină de fixare a capacului, care arată o influență romană⁸². (Fig. 10/3-7).

Am prezentat doar cîteva tipuri de vase a căror formă demonstrează o puternică influență romană. În afară de acestea, multe alte tipuri de vase sau unelte, au elemente specifice produselor romane, asimilate de populația carpică.

Influența romană nu se reduce însă, numai la cele prezentate în lucrarea de față. Un studiu amănunțit asupra acestei probleme ar fi bine venit, mai ales că întreaga cultură materială a populației daco-carpice poartă pecetea unei evoluții în strînsă legătură cu contribuția culturii romane, din ce în ce mai prezentă în primele secole ale erei noastre, în spațiul de la est de Carpați.

Consemnînd descoperirile din mediul carpic a elementelor de factură romană, putem conchide că puterea de pătrundere a acestora, mai ales în zonele cu o populație densă, a fost facilitată de importantele căi de comunicație valea Siretului și a celorlalte riuri din Moldova, care dădeau posibilitate negustorilor romani ori locali să se aventureze în regiuni mult mai îndepărtate decît au făcut-o mai înainte.

Aceste relații economice sau politice ale Imperiului cu populația daco-carpică, receptivă la influența romană, constituie mărturii revelatoare care au contribuit din plin la etnogeneza poporului român.

78 Idem, p. 183.

79 Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 128.

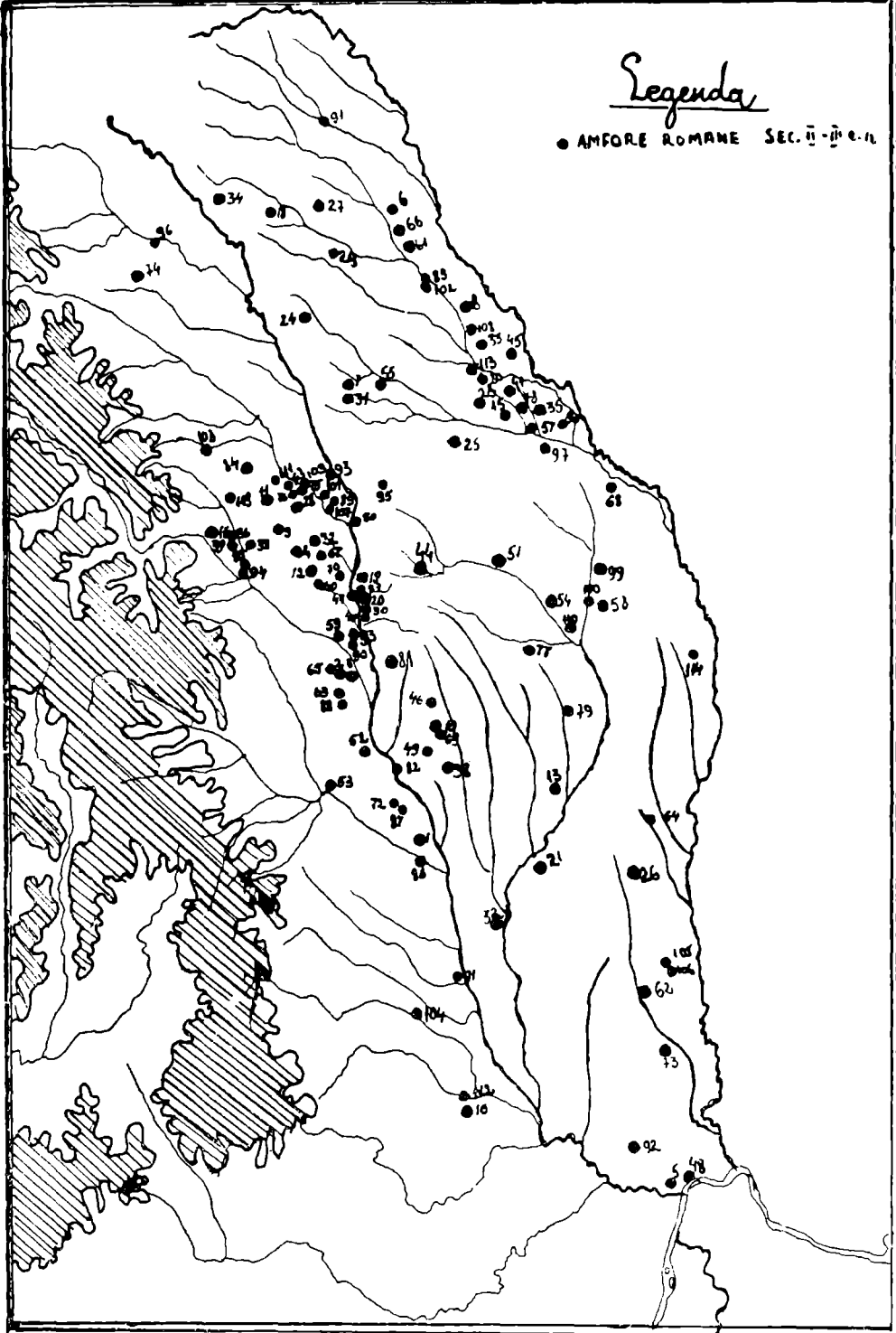
80 I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 172.

81 V. Căpitanu, *op. cit.*, p. 318 și fig. 23/b.

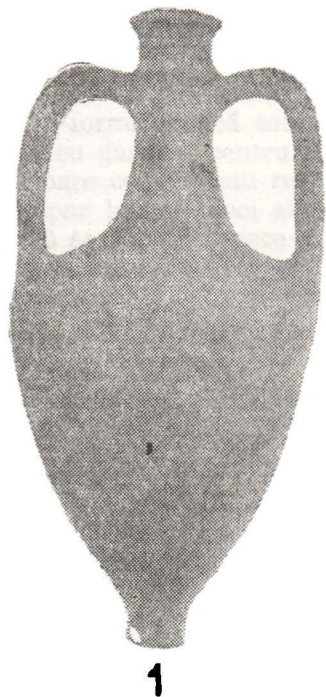
82 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 83, fig. 16.

Legenda

● AMFORE ROMANE SEC. II—III e. n.

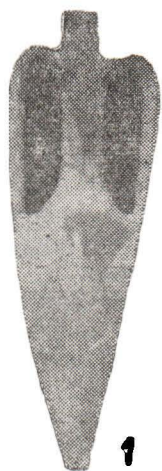
Harta nr. 1. Amfore romane sec. II—III, e. n.

1

Fig. 1. 1. Amforă tip I (Săbăoani), 2. Amforă tip II (Gabăra).

1

2

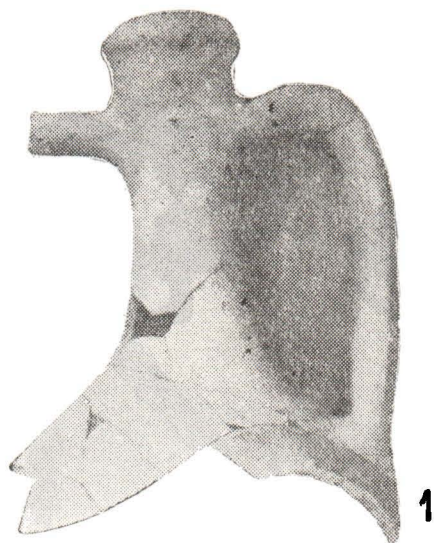

3

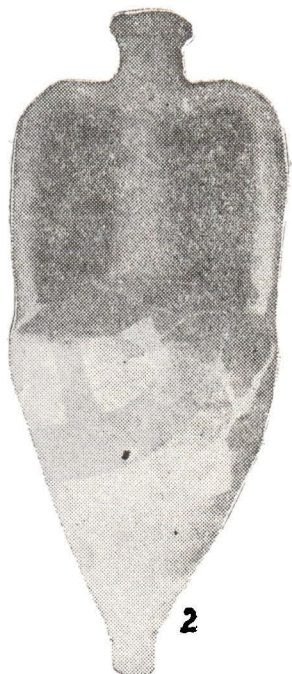

4

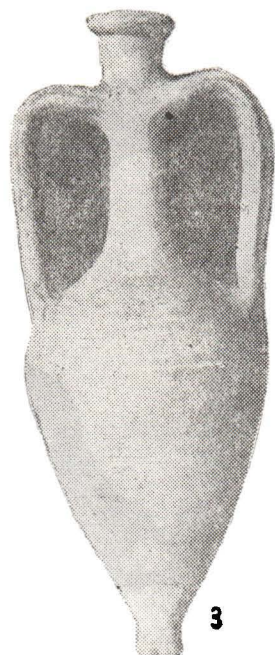
Fig. 2. Amfore tip I — faza timpurie, 1—3. Răcătău, 4. Galați—Lungoci.

1

2

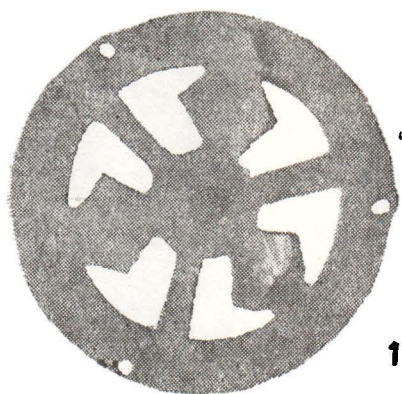

3

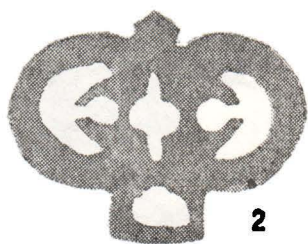

4

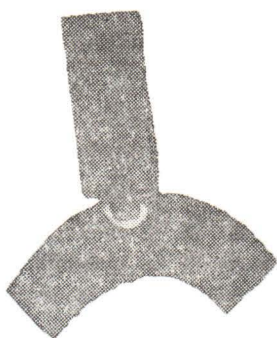
Fig. 3. Amfore tip I — faza tîrzie, 1. — Călugăra—Bacău, 2. — Gaiatu—Viaduct (tumul), 3. Galați, 4. Schela—Galați.

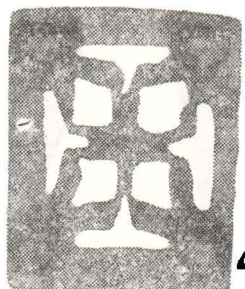
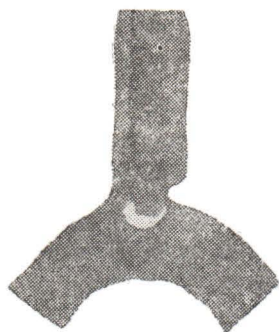
1

2

3

4

5

Fig. 5. Săbăoani — Piese de harnașament.

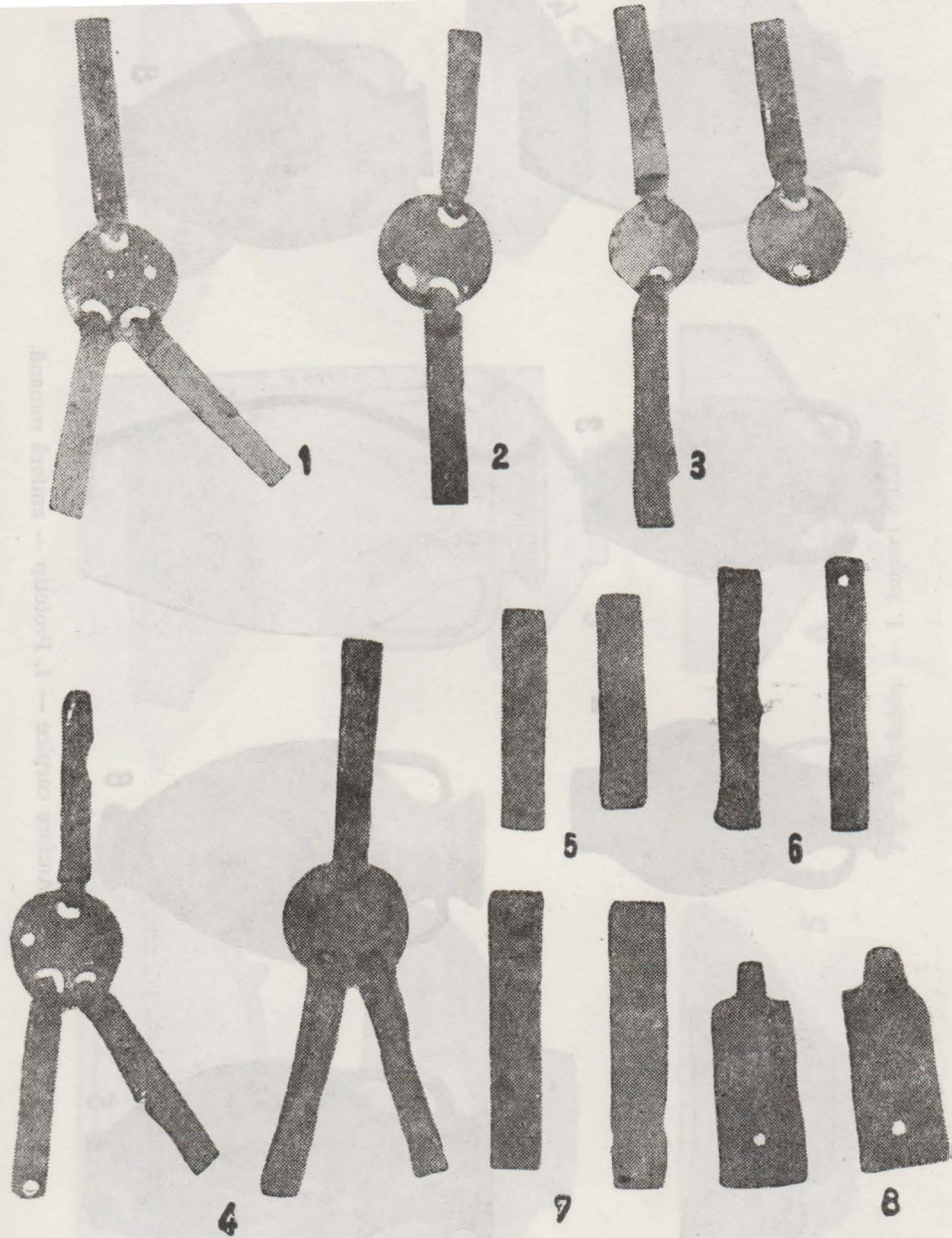

Fig. 6. Săbăoani — Piese de harnașament.

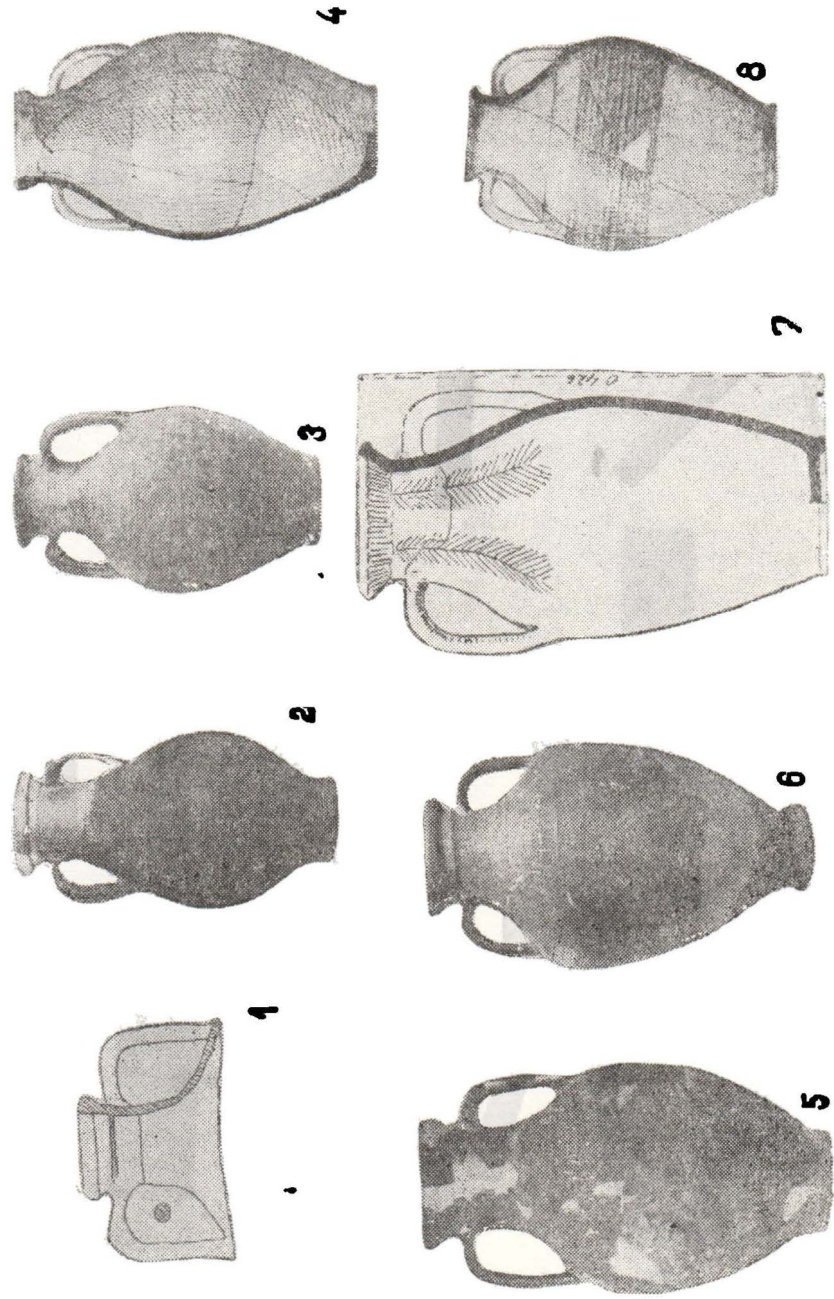
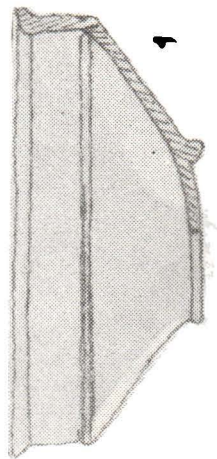

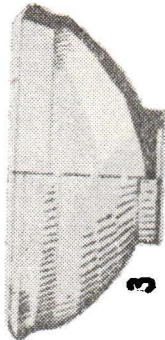
Fig. 7. Amfore carpice — 1. Prototip — amforă romană.

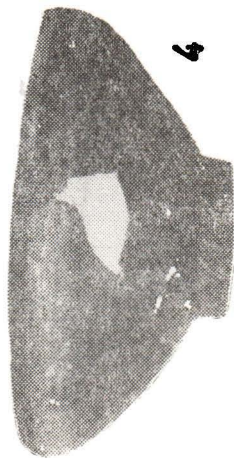
1

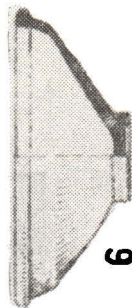
2

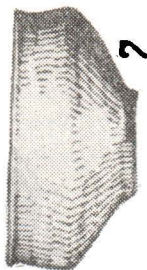
3

4

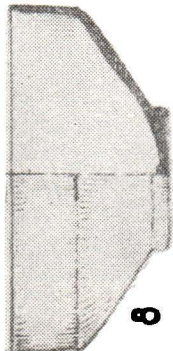
6

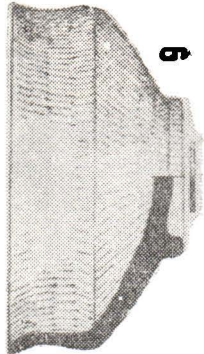
7

5

8

9

Fig. 8. Străchini — 1. Import roman.

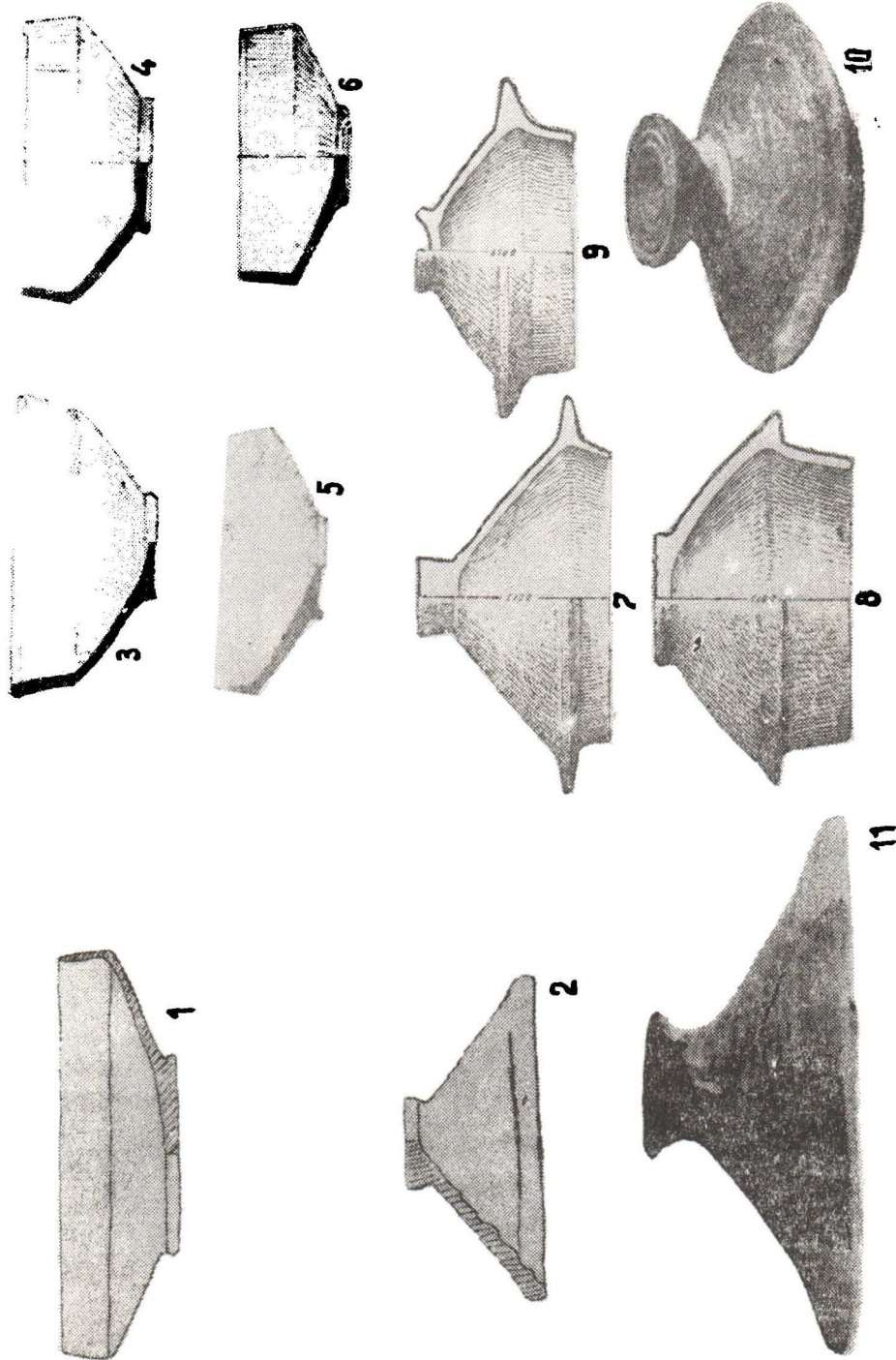

Fig. 9. Patere și capace — 1, 2. — Importuri romane.

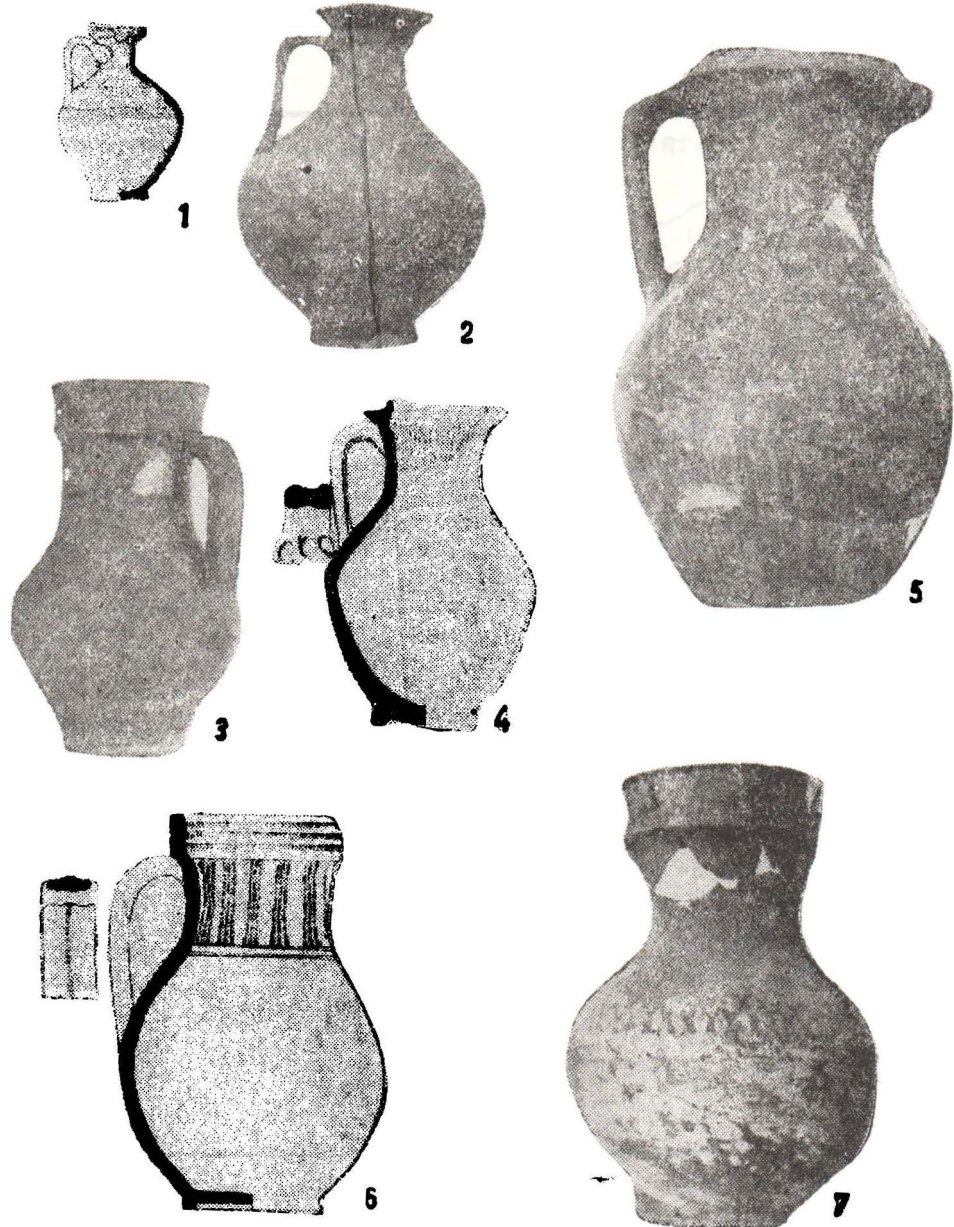
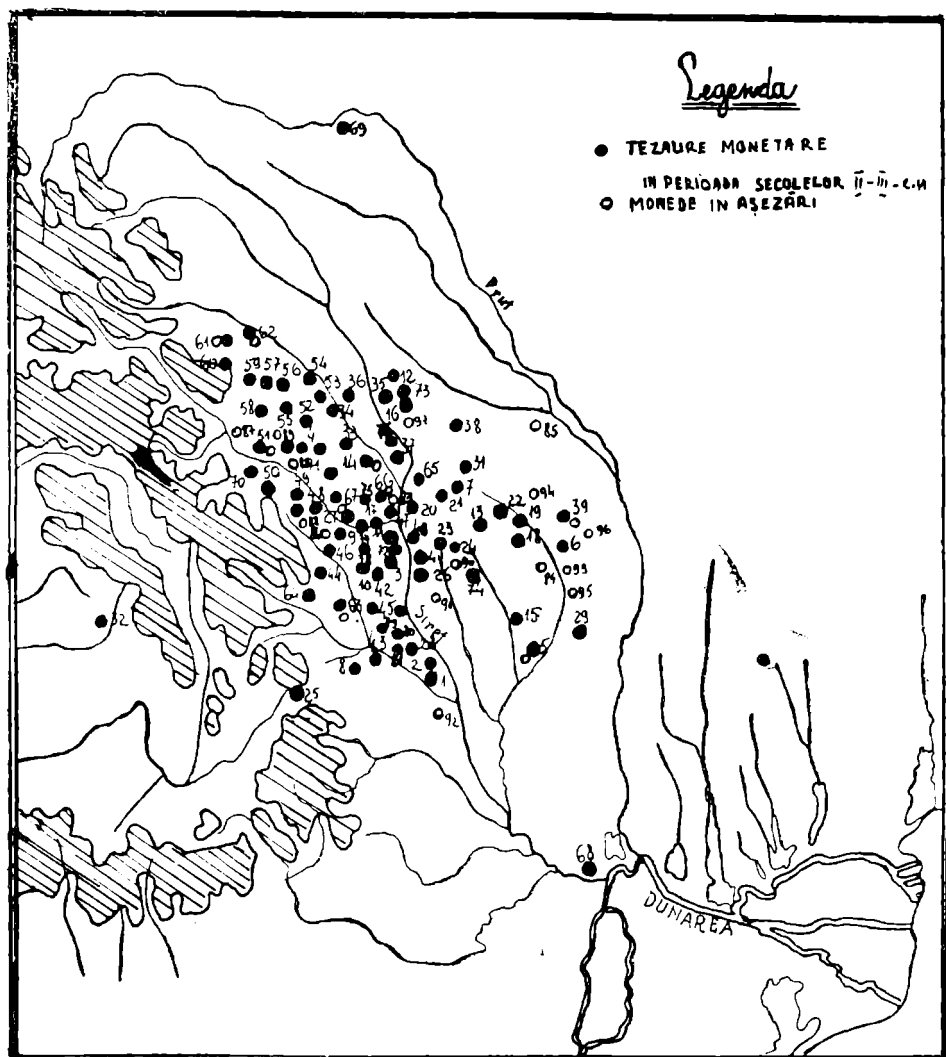

Fig. 10. Ulcior și căni cu o toartă, 1. — Import roman.

Harta nr. 2. Elemente și influențe romane la est de Carpați în secolele II—III, c.n.

LISTA LOCALITĂȚILOR TRECUTE PE HARTA NR. 2

1. Adjud	34. Văleni	67. Buhuși-Ciolpani
2. Adjud	35. Oboroceni	68. Galați-Barboși
3. Bacău	36. Muncelu de Sus	69. Horodiștea-Crâiniceni
4. Bălănești	37. Simionești	70. Măstacăn-Borlești
5. Bîrlad	38. Stănița	71. Budești-Făurei
6. Benaști	39. Vaslui	72. Itești-Bacău
7. Bozieni	40. Prăjești	73. Strunga
8. Cașin	41. Buhoci	74. Avrămești
9. Cîndești	42. Luizi-Călugăra	75. Măgura-Bacău
10. Cetățuia	43. Bucium	76. Tămășeni
11. Gîrleni	44. Ardealani	77. Măgurești-Bacău
12. Costești	45. Parava	78. Mînaștioara
13. Cursești	46. Balcani	79. Bordești-Vrancea
14. Poiana-Dulcești	47. Ciumași	80. Botești-Vrancea
15. Ezer	48. Poloboc	81. Odobasca
16. Fedeleșeni	49. Rediu	82. Dochia
17. Gura Văii	50. Puriceni	83. Moldoveni
18. Hirșova	51. Piatra-Neamț	84. Poienesci
19. Muntenesci	52. Bîrgăoani	85. Dumitreștii Gălății
20. Negri	53. Talpa	86. Căbești
21. Onițeni	54. Hlăpești	87. Tazlău-Neamț
22. Osești	55. Tupilați	88. Moinești
23. Plopana	56. Războeni	89. Mărgineni-Neamț
24. Plopana	57. Țibucani	90. Tăvădărăști
25. Poiana Sărată	58. Bodești	91. Glăvănești-Bc.
26. Chetriș	59. Tolici	92. Ciorani-Vrancea
27. Racova	60. Crăcăoani	93. Mircești-Tăcuța-Vaslui
28. Sascul	61. Ghindăoani	94. Pungești
29. Schineni	62. Țirpești	95. Pogonești
30. Socea	63. Gura Văii (Ripile)	96. Tanacu
31. Tansa	64. Tg. Ocna	97. Mogoșești
32. Tibod	65. Dămienesci	
33. Bozieni	66. Berești-Titești	

CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN SECOLELE II Î.E.N. — IV E.N. ÎN JUDEȚUL BOTOȘANI

ȘEIVA SANIE, PAUL ȘADURSCHI

Evoluția ascendentă a statului dac în secolele I î.e.n. — I e.n. se desfășura în condițiile expansiunii economice și politice a Imperiului roman în sud-estul Europei. Etapele acestei penetrații economice, care au precedat acțiunile la Dunăre, au fost consemnate în numeroase studii¹.

Descoperirile monetare care fac obiectul acestei prezentări aparțin secolelor II î.e.n. — IV e.n., o perioadă de o deosebită însemnătate în etnogeneza poporului român. Cunoașterea mai completă a vieții economice poate aduce o contribuție însemnată la înțelegerea mai nuanțată a problemelor acestei epoci. Am considerat că prezentarea sistematică a circulației monetare în sec. II î.e.n. — IV e.n., în județul Botoșani, poate constitui un fapt pozitiv, deși nu ignorăm faptul că segmentarea descoperirilor monetare la un singur județ nu poate furniza date concludente și nu poate fi separată de situația generală a zonei extracarpatică în secolele II î.e.n. — IV e.n. În același timp nu pot fi excluse anumite particularități în situația unor zone ale Moldovei, particularități datorate reliefului, depărtării de principalele căi de acces etc.².

Descoperirile monetare prezentate pot fi clasificate în trei mari grupe : A. descoperiri făcute cu prilejul săpăturilor arheologice ; B. tezaurele ; C. descoperiri întâmplătoare de monede izolate. Dacă în așezările romane propriu-zise, ne referim la zona din sudul roman al Moldovei, monedele constituie piese obișnuite în inventarul locuințelor sau mormintelor, în cele mai multe din așezările dacice și apoi daco-carpice monedele sînt destul de rare în raport cu amploarea cercetărilor efectuate pe teritoriul județului Botoșani³. Descoperirile de monede din săpături

1 B. Mitrea, EDR, 10, 1945, p. 79 și urm. ; Silviu Sanie, SCIV, 24, 3, 1973, p. 407 și urm. ; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.

2 M. Ignat, Suceava, 4, 1977, p. 75 și urm. Cum se poate observa pe harta răspîndirii monedelor în județul Suceava în zona montană descoperirile lipsesc, deocamdată, cu desăvîrșire.

3 Săpături arheologice s-au efectuat la : Stînțești de către A. C. Florescu ; Cucorăni de Silvia Teodor ; Miorcani de I. Ioniță etc.

sînt următoarele : *Corlăteni*, în punctul „Pe Țarină“, 2 monede de la Antoninus Pius⁴; *Cucorăni* (com. M. Eminescu), denar Titus⁵; *Ripiceni*, în punctul „La Izvor“ un denar Commodus și o monedă de bronz Constantius II⁶; *Miorcani*, monedă fragmentară de bronz Marcus Aurelius⁷. Tezaure. Spre deosebire de Podișul central Moldovenesc cu descoperiri de tezaure numeroase și extrem de bogate, de exemplu tezaurul de la Măgura cu 2830 denari⁸ în zona nordică a Moldovei descoperirile de tezaure sînt foarte rare. Astfel, în afara tezaurului de la Crăiniceni de 600 monede, celelalte sînt descoperiri mai modeste, apărute la intervale de timp destul de mari. Ultima descoperire deosebit de însemnată este desigur tezaurul de la Dersca⁹. Cele 51 monede ale tezaurului au fost emise într-o perioadă de peste 200 de ani cuprinsă între 104 î.e.n. pe cînd era magistrat M. Porcius Laeca pînă în anii 119/122 e.n. în timpul împăratului Hadrianus. Din cele 16 monede republicane 10 sînt emise pe vremea cînd era triumvir Marcus Antonius. Prezența a 9 denari de tipul celor emiși de Marcus Antonius în anul bătăliei de la Actium readuce în discuție valoarea istorică a acestor monede. În ultimii ani lucrări datorate Mariei Chițescu¹⁰, D. Protase¹¹ și I. Winkler¹² au încercat să stabilească în ce măsură răspîndirea pe teritoriul Daciei a monedelor din vremea lui Marcus Antonius, care au însemnele legiunilor, contribuie la stabilirea teritoriului cunoscutei căpetenii getice Dicomes în sud-estul Transilvaniei și centrul Moldovei sau în Cîmpia munteană. Numărul mare de monede de la Marcus Antonius ar fi explicat prin recompensa acordată de cunoscutul triumvir lui Dicomes pentru sprijinul în lupta împotriva lui Octavianus. Noua descoperire, cea mai nordică din Moldova, alăturată altor tezaure cu monede din 31 î.e.n. poate fi invocată pentru semnarea unui moment însemnat din relațiile dacilor cu Marcus Antonius.

Următoarele monede ale tezaurului aparțin unor emisiuni din vremea lui Vespasianus, deci după o pauză de exact 100 ani. Anul 69 este de asemenea un moment semnificativ pentru politica romană la Dunăre¹³. Începînd cu Vespasianus (13) tezaurul are monede de la toți împărații care-i urmează pînă la Hadrianus : Titus (1), Domitianus (3), Nerva (1), Traianus (13) și Hadrianus (3). Cea mai nouă monedă considerată îndeobște că indică termenul *post quem* pentru datarea îngropării tezaurului, aparține primilor ani ai domniei lui Hadrianus. Din tezaurele care au și

4 RAJB, p. 76.

5 Silvia Teodor, Studii și materiale, Suceava, 1969, p. 37-41; Idem, AM, 8, 1975, p. 197, fig. 58/2.

6 Al. Păunescu, Dacia, 9, 1965, p. 28.

7 I. Ioniță.

8 V. Mihăilescu-Bîrliba, I. Mitrea, Tezaurul de la Măgura-Bacău, 1977.

9 Șeiva Sanie, Paul Șadurschi, Cercetări istorice, VII, Iași, 1976, p. 83-90.

10 M. Chițescu, SCIV, 19, 1968, p. 655; Idem, Dacia, 18, 1974.

11 D. Protase, SCIV, 21, 1970, p. 145-152.

12 I. Winkler, SCIV, 22, 1971, 1, p. 97-105.

13 Radu Vulpe—Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 62. n. 168; M. Chițescu, Carpica, I, 1968, p. 154; Șeiva Sanie, MemAnt, I, 1969, p. 163; C. Petolescu, Apulum, 10, 1972, p. 203.

denari din vremea lui Marcus Antonius este singurul care se termină cu monede de la Hadrianus. Începutul domniei lui Hadrianus a însemnat și stabilirea granițelor Daciei în limitele cunoscute, fapt care putea avea însemnătate și pentru această zonă a dacilor costoboci.

Deși aceste descoperiri sînt încă rare, ele sînt deosebit de importante, iar structura internă a acestor tezaure nu o considerăm întâmplătoare. Trebuie remarcat că există o diferență în comparație cu situația constatată, menționată într-un studiu privind descoperirile monetare din județul Suceava¹⁴. Pe teritoriul județului Suceava, nu a fost descoperit, pînă în prezent, nici un tezaur. Cum am putea interpreta în această situație, relațiile între lumea romană și costobocă, acțiunile militare romane întreprinse în nordul Moldovei și ne referim în primul rînd la cele din ultimele decenii ale secolului II, în timpul lui Marcus Aurelius? Lipsa tezaurelor ar putea indica o situație puțin deosebită față de cea care este considerată a fi o zonă carpică clasică din Podișul Central Moldovenesc. Teritoriul mărginit de valul Tulucești-Șerbești făcea parte din provincia Moesia Inferior; în zona centrală a Moldovei atribuirea de romani a unor *subsidia* este ilustrată de bogatele tezaure. Se adăuga și posibilitatea ca Barboșii să fie considerat unul din centrele de comerț, fapt oglindit și de existența unor stampile de amfore, aceleași la Barboși ca și în așezările carpice. Așezarea romană de la Barboși ar fi putut fi un centru de desfacere și de producție, identitatea stampilelor nefiind datorată doar unei surse comune a acestor amfore¹⁵. Se emitea ipoteza fără a omite situația oarecum diferită că acțiunile militare întreprinse de armata Daciei romane, acțiuni care au trecut și prin nordul Moldovei, nu ar putea, totuși exclude posibilitatea ca și unele castre din nord-estul Daciei să fi avut și ele activități comerciale asemănătoare celor care le găsim și la Barboși¹⁶. Posibil că și acest *limes* să nu fi fost un hotăr în care să fi domnit permanent o stare de beligeranță și să fi desfășurat asemenea activități comerciale¹⁷. Evident nu ometem situația geografică și facilitatea drumurilor pe apă. Am aminti ca semn al posibilei treceri de trupe, mîna dolicheniană care se află acum la muzeul din Liov, care are ca dedicant un gradat dintr-o unitate militară care staționa la Orheiul Bistriței, ne referim la *coh I Hispanorum*¹⁸. Dacă am admite acest lucru am putea clarifica, în parte și aceste relații de mai mică amploare, însă continui dintre lumea romană și populația dacică din această zonă a nordului Moldovei. Enumerarea cronologică a descoperirilor monetare este următoarea: 4 monede republicane; 4-Vespasianus; 2-Domitianus; 1-Nerva; 4-Traianus; 3-Hadrianus; 13-Antoninus Pius; 6-Marcus Aurelius; 1-Commodus; 1-Septimius Severus; 1-Elagabal; 2-Licinius I; 2-Licinius II; 3-Constantin cel Mare; 4-Constantius II. Se observă că și gruparea pe împărați este puțin diferită, în parte, de cea cunoscută în

14 M. Ignat, Suceava, 4, 1977, p. 75-91.

15 Silviu Sanie, I. T. Dragomir, Seiva Sanie, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 191-198.

16 Silviu Sanie, în intervenția la Colocviul asupra romanizării organizat de Societatea de studii clasice, București, mai 1977.

17 Ibidem.

Moldova centrală. Monedele ulterioare lui Marcus Aurelius și fiul său Commodus sînt foarte rare, doar cîte una din Septimius Severus și Elagabalus. Epoca Antoninilor apare deocamdată cu cele mai multe monede iar hiatusul nu așteaptă momentul Philippus Arabs cel care va fi primul din seria împăraților ce dobîndiseră titlul de *Carpicus Maximus*. Considerațiile au la bază un studiu al descoperirilor și nu încercăm așadar să le absolutizăm, subliniindu-le însă ca ipoteze de lucru.

În afara denarilor a căror circulație este explicată și prin valoarea intrinsecă fiind totodată materie primă pentru argintari, trebuie să ținem seama că brătara de la Dersca este pînă în momentul de față cea mai grea (160,5 g) brătară dacică de pe teritoriul României. Se observă că monedele tirzii din această zonă sînt de bronz indicînd o circulație care nu poate fi pusă pe valoarea lor intrinsecă.

Într-o lucrare asupra circulației monetare la est de Carpați în secolele II—III e.n. apărută în 1970, în care din județul Botoșani erau menționate doar 5 localități¹⁹. Acum la o relativ mică distanță în timp, așa cum am amintit, pot fi consemnate 39 localități. Densitatea ceva mai mare a descoperirilor poate fi remarcată între Siret și Sitna, dar monedele provin de pe întreg teritoriul județului, uneori asociate cu alte descoperiri de obiecte romane și în primul rînd de amfore, întregind imaginea relațiilor populației de pe teritoriul din nordul Moldovei cu lumea romană. Deasemeni, dacă pentru secolele I î.e.n. — I e.n. descoperirile arheologice nu au adus încă contribuția și clarificările care se impun a fi aduse, așezările sec. I î.e.n. — I e.n. constituind încă o raritate în această zonă sau nefiind catalogate ca atare, trebuie să menționăm că descoperirile monetare completează diferite informații istorice însemnate relativ la epoca clasică dacică în această zonă de nord a teritoriului Moldovei. În ansamblu, prezentarea acestor descoperiri a încercat să dovedească utilitatea cercetărilor numismatice, atestă existența relațiilor cu lumea romană încă dintr-o perioadă cu mult anterioară cuceririi Daciei romane, din epoca Romei republicane precum și continuitatea acestor relații. Adăugate celorlalte știri datorate descoperirilor arheologice și în primul rînd importurilor romane din această zonă studiul descoperirilor monetare contribuie la înțelegerea fenomenului romanizării.

A. MONEDE DESCOPERITE ÎN TIMPUL UNOR SĂPĂTURI ARHEOLOGICE SISTEMATICE *

8. *Ripiceni*. În punctul „La Izvor“ au fost descoperite două monede : 1 denar Commodus (anul 181 e.n.), D : 18 mm, G : 2,05 g ; monedă de bronz Constantius II (351/354 e.n.). (Al. Păunescu, Dacia, 9, 1965, p. 28 ; RAJB, p. 227).

19 V. Mihăilescu-Bîrliaba, MemAnt, II, 1970, p. 314-315.

* Numărul de ordine al fiecărei localități menționate în text este același pe harta răspîndirii descoperirilor monetare în secolele II î.e.n.—IV e.n. pe teritoriul județului Botoșani.

18. *Cucorăni* (com. M. Eminescu). Într-o locuință aparținând secolului II—III e.n. a fost găsit un denar Titus, anul 79/81. (Silvia Teodor, AM, 8, 1975, p. 197, fig. 58/2).

26. *Corlăteni*. Cu prilejul cercetărilor arheologice efectuate în punctul „Pe Țarină” s-au găsit 2 monede din sec. II e.n. de la Antonius Pius. Dintre acestea una provenind din săpătură. Determinarea a fost făcută de B. Mitrea. (RAJB, p. 76).

38. *Miorcani* (com. Rădăuți-Prut). În necropolă a fost descoperită o monedă fragmentară de bronz Marcus Aurelius, anul 145/147, D : 17 mm ; G : 1,41 g.

B. MONEDE PROVENIND DIN TEZAURE DESCOPERITE ÎN ÎMPLĂTOR

2. În 1935, în vatra fostului sat Crăiniceni, azi înglobat în satul *Horodiștea* (com. Păltiniș), s-a descoperit într-o cană lucrată la roată din pastă cenușie, fină, 600 monede de argint și bronz. Tezaurul s-a păstrat la muzeul școlar din Brăești de unde în timpul celui de al II-lea război mondial s-a pierdut. Numai 5 monede de la Antonius Pius au mai rămas : două de argint și trei de bronz. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări*, p. 273 ; B. Mitrea, SCIV, 1, 22, 1971, p. 127 ; RAJB, p. 200).

11. *Cîmpeni* (com. Prăjeni). În fostul sat Lătăi în 1903 s-a găsit un tezaur alcătuit din 32 denari, 1 cerceț de aur și 1 inel de argint. (C. Moisiu, BSNR, 17, 41—42, 1922, p. 58, nr. 93. Arhiva istorică a Institutului de arheologie București, Dosar mapă 13/1903, f. 46 ; RAJB, p. 205).

19. *Brăiești*. Cei opt denari de aici provin dintr-un tezaur pierdut și a cărui loc de găsim nu se cunoaște. 1 — Vitellius ; 1 — Vespasianus ; 4 — Domitianus ; 1 — Traianus ; 1 — Antoninus Pius (Faustina I). (B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, p. 469).

22. *Dersca*. În anul 1973, în „Marginea Văii” s-a găsit un tezaur alcătuit din 51 denari și o brățară de argint.

23. *Ibănești*. Din tezaurul descoperit pe măgura Ibăneștilor înainte de ecl de al doilea război mondial se mai păstrează doar un singur denar, Antoninus Pius, la Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.S.R. (RAJB, p. 153). La 0,5 km sud-est de marginea satului, pe valea Visoca, în anul 1943, s-a găsit o monedă Antoninus Pius, acum pierdută. (RAJB, p. 154).

24. *Cotu* (com. Copălău). În anii 1965/1966, în Poiana Jorovlea, s-au descoperit 20 denari într-un vas de lut. Posibil ca monedele ce se aflau la Școala generală din Copălău să provină din acest tezaur. În prezent ele se află la Muzeul județean Botoșani, fiind donate de I. Țigănoiu din Copălău.

1) Traianus, anul 103/111 ; RIC, 122 ; D : 19 mm ; G : 2,82 g ; 2) Idem, anul 103/111 ; RIC, 131 ; D : 19 mm ; G : 2,62 g ; 3) Idem, anul 103/111 ; D : 19 mm ; G : 2,27 g ; 4) Idem, anul 112/114 ; RIC, 267 ; D : 19 mm ; G : 2,35 g ; 5) Hadrianus, anul 119/122 ; D : 18 mm ; G : 2,08 g ; RIC, 82 ; 6) Antoninus Pius, anul 145/161 ; RIC, 156 b ; D : 19 mm ;

G : 2,72 g ; 7) Idem, anul 149/150 ; RIC, 187 ; D : 17 mm ; G : 3,17 g ; 8) Idem, anul 156/157 ; RIC, 263 ; D : 17 mm ; G : 2,83 g ; 9) Idem, anul 161 ; RIC, 430 ; D : 19,5 mm ; G : 2,81 g ; 10) Faustina I, anul 141, RIC, 400 ; D : 17 mm ; G : 3,13 g ; 11) Marcus Aurelius, anul 176/178 ; RIC, 513 d ; D : 19 mm ; G : 2,62 g ; 12) Faustina II, anul 176/178 ; RIC, 513 d ; D : 18 mm ; G : 2,93 g ; 13) Idem, D : 17 mm ; G : 3,13 g ; 14) Lucilla, anul 161/169 ; RIC, 786 ; D : 17 mm ; G : 2,82 g ; 15) Commodus, anul 179/180 ; RIC, 2 ; D : 18 mm ; G : 2,66 g ; 16) Idem, anul 186/189 ; RIC, 198 a ; D : 18 mm ; G : 2,79 g ; 17) Idem, D : 18 mm ; G : 2,23 g. (Ș. Sanie, P. Șadurschi, *Cercet. ist. VII* (1976), p. 90 ; RAJB, p. 72.

C. MONEDE ROMANE IZOLATE DESCOPERITE ÎNTÎMPLĂTOR

1. *Bajura*. În diferite puncte aflate între satul Bajura și orașul Darabani s-au găsit 5 monede romane : 1 denar republican, M. Porcius Laeca (124-103 î.e.n.) ; 1 denar Hadrianus ; 1 denar Iulia Soaemias (Elagabal) ; 1 denar Marcus Aurelius și 1 bronz Licinius II. Monedele se găsesc în colecția școlară din Darabani realizată de învățătorul Dumitru Jar. Identificarea monedelor a fost făcută de B. Mitrea. (RAJB, p. 105).

3. *Concești*. În punctul „La Budăi“, în anul 1953, s-a descoperit o monedă romană care a fost dată Muzeului din Dorohoi. Tot din acest sat se aflau în anul 1973, la muzeul școlar creat de prof. Chirica Bețianu două monede de argint Antoninus Pius și una de bronz neidentificată. În prezent ele nu se mai găsesc aici.

4. *Ghireni* (com. Coțușca). În colecția învățătorului pensionar T. Malec se află doi denari Antoninus Pius descoperiți în punctul „La Răcărie“ (RAJB, p. 93). În anul 1962, pe „Dealul Livezii“ alături de alte materiale arheologice s-au găsit și monede romane. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări*, p. 243).

5. *Crasnaleuca* (com. Coțușca). De pe teritoriul acestui sat provine un denar aparținând secolului II e.n., așa cum ne-a informat prof. Arcadie Mihăescu în colecția căruia se află.

6. *Drăgușeni*. În punctul „Ocoale“ s-a descoperit un denar Traianus, anul 112/114 ; RIC, 263 ; D : 19 mm ; G : 2,90 g. (A. Crișmaru, *Drăgușeni*, p. 155, fig. 85/9). Moneda se află la Muzeul arheologic din Săveni.

7. *Vlăsinești*. La Muzeul arheologic din Săveni se găsește o monedă romană din sec. II e.n., care provine din acest sat, grădina C.A.P. (Informație F. Aprotosoiaie).

9. *Bivolari* (com. Dobîrceni). Pe dealul Curtea Veche, cu prilejul lucrărilor agricole s-au găsit 4 denari din care numai unul s-a păstrat. Antoninus Pius, anul 141 e.n. (C. Moisil, BCMI, 3, 1910, p. 136 ; I. Nestor și colab., SCIV, 3, 1952, p. 35-37 ; RAJB, p. 115).

10. *Zlătunoaia* (com. Lunca). În 1960, pe teritoriul satului s-a descoperit un denar Marcus Aurelius (anul 175 e.n.). Moneda se află la Cabinetul numismatic al Institutului de arheologie București. (B. Mitrea, SCIV, 15, 1964, 4, p. 580, nr. 79).

12. *Cerbu* (com. Copălău). Preotul D. Ciofu a descoperit întâmplător o monedă de argint perforată Pescenius Niger, anul 193/194 ; D : 18

mm ; G : 3,71 g ; RIC, Antiochia 5 b ; c. bună. Moneda se află la Muzeul județean Botoșani, inv. nr. 1823.

13. *Corni*. De pe teritoriul acestei comune provin următoarele monede : denar Hadrianus ; bronz Licinius ; bronz Constantin cel Mare. Pieseile au făcut parte din colecția Școlii generale din Corni, apoi au fost donate Muzeului județean Botoșani, inv. nr. 1829, 3777, 3778 (B. Mitrea SCIV, 23, 1972, 1, p. 143 și 146 ; C. Preda, SCIV, 23, 1972, 3, p. 399 ; RAJB, p. 83).

14. *Stăuceni*. În punctul „Pe Dos“ s-a descoperit un denar Traianus, D : 18 mm ; G : 3,09 g ; RIC, 115 ; anul 103/111 ; c. bună.

15. *Botoșani*. Pe str. C. Dobrogeanu Gherea, la nr. 54, s-au găsit 3 denari : Domitian, Traianus, Antoninus Pius. De asemenea, s-a descoperit și o monedă de bronz aparținând sec. IV e.n. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări*, p. 231, pl. 258/7—10 ; B. Mitrea, SCIV, 22, 1971, 1, p. 126 ; RAJB, p. 52).

16. *Brehuiești* (com. Vlădeni). La Muzeul județean Botoșani, inv. nr. 138, se află următoarele monede de argint descoperite în acest sat.

1) Vespasianus, D : 19 mm ; G : 3,16 g ; RIC, 124 ; nedată ; 2) Idem, D : 18 mm ; G : 3,05 g ; RIC, 42 ; anul 72/73 ; 3) Idem, D : 18 mm ; G : 3,04 g ; RIC, 89 ; anul 75 ; 4) Nerva, D : 18 mm ; G : 2,69 g ; RIC, 24 ; anul 97 ; 5) Traianus, D : 18 mm ; G : 2,98 g ; RIC, 122, anul 103/111 ; 6) Marcus Aurelius, D : 18 mm ; G : 2,85 g ; RIC, 37 ; anul 161/162 ; 7) Idem, D : 19 mm ; G : 2,81 g ; RIC, 170 ; anul 166/167.

17. *Stîncești*. a) Pe Bobeica (Dealul cel Mare), unde se află cetatea traco-getică s-a descoperit un denar Antoninus Pius, D : 18 mm ; G : 2,34 g. În apropierea cetății, în anul 1977, locuitorul Ștefan Gheorghe a găsit un denar perforat Marcus Aurelius divus, bătut în timpul lui Commodus, D : 18 mm ; G : 2,88 g ; RIC, 275.

b) În vatra satului au fost găsite două monede de bronz de la Antoninus Pius. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări*, p. 264, pl. 250/1).

c) „La Sălci“, în marginea estică a satului, s-a aflat un denar Antoninus Pius. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări*, p. 264, pl. 254/10).

20. *Dorohoi*. a) În curtea bisericii „Sf. Nicolae“ s-au descoperit 4 monede de bronz, între care una de la Vespasianus. (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări*, p. 237, n. 126).

b) De pe teritoriul orașului Dorohoi se află în colecția Muzeului județean Botoșani două monede : 1) denar Antoninus Pius ; D : 18 mm ; G : 3,03 g ; RIC, 162 ; anul 147/148 ; c. f. bună (inv. nr. 1234) ; 2) bronz Licinius II, D : 19 mm ; G : 2,22 g ; Heraclea ; 317/324.

21. *Cîndești* (com. Mihăileni). De pe teritoriul acestui sat provin următoarele monede : 1) denar republican, Titus Clodius ; D : 19 mm ; G : 3,71 g ; Sydenham, 516 ; anul 110 î.e.n. ; c. f. bună.

25. *Cristești*. La 2 km nord-est de satul Cristești, în punctul „Ursoaia“, în anul 1977, s-a descoperit cu prilejul unei periegeze întreprinsă de Muzeul județean Botoșani, în cuprinsul unei așezări de sec. III—IV

e.n., o monedă mică de bronz Constantius II, D : 17 mm ; G : 1,42 g ; RIC, 85 ; anul 324/337 ; Treveri, c. bună. Inv. nr. 3776.

27. *Eșanca*. În colecția școlară din Darabani se află un denar Hadrianus descoperit în punctul „Livada nouă“ (RAJB, p. 105).

28. *Lișmănița*. În 1972, pe teritoriul acestui sat s-au găsit doi denari Antoninus Pius (1 — Faustina I) care au intrat în colecția Victor Teișanu din Darabani. (RAJB, p. 105).

29. *Havirna*. Un denar Marcus Aurelius-Lucius Verus descoperit în acest sat se găsește la Muzeul județean Botoșani, inv. nr. 3775. Determinare făcută de M. Chițescu.

30. *Hlipiceni*. În colecția Școlii generale se află un denar Traianus. (RAJB).

31. *Știubieni*. În anii 1974/1975, în punctul „La Odae“ au fost găsiți doi denari : 1) republican, Mn, Aemilius Lepidus, D : 19 mm ; G : ? ? g ; Sydenham, 554 ; anul 109 î.e.n. ; c. bună ; 2) denar Commodus, D : 18 mm ; G : 2,51 g ; RIC, 266 ; anul 178 ; c. bună.

32. *Todireni*. a) În anul 1966, în timpul lucrărilor de amenajare a drumului, în locul numit „La Curte“, s-a găsit o monedă romană de bronz care s-a pierdut.

b) Pe „Dealul Cotului“ s-a descoperit un denar din timpul dinastiei Antoninilor.

33. *Băiceni* (com. Curtești). Recent au fost descoperite 3 monede mici de bronz dintre care una a putut fi identificată. Constantius II, D : 14 mm ; G : 1,21 g ; C: 335, anul 337/346 ; c. mediocră.

34. *Zăicești* (com. Bălușeni). În vatra satului s-a găsit o monedă de argint Constantius II, Sirmium, anul 356 ; D : 22 mm ; G : 3,26 g ; c. f. bună.

35. *Cătămărești Deal* (com. M. Eminescu). „La Săliște“ s-a descoperit un follis, perforat, Constantin cel Mare, Treveri ; RIC, 893 ; D : 22 mm ; G : 3,75 g. Moneda a fost donată recent Muzeului județean Botoșani de către locuitorul Mihai Gheorghe.

36. *Hliboca* (com. Pomîrla). Din fosta colecție a Muzeului din Dorohoi, inv. nr. 1178, provine un denar descoperit pe teritoriul acestui sat, Domitian, D : 19 mm ; G : 3,01 g ; RIC, 121 ; anul 88/89 ; c. bună.

37. *Vlădeni Deal* (com. Frumușica). În anul 1977 Muzeul de istorie a Moldovei, Iași a achiziționat un denar republican descoperit în acest sat. Moneda fusese transformată în pandantiv. Inv. nr. 8441. Magistrat Capito, D : 19 mm ; G : 3,76 g ; Sydenham, 744 ; anul 79 î.e.n.

39. *Mihăileni*. În anul 1884, s-au descoperit întâmplător sub podul de peste pîrîul Molnița, două monede de aur, din care una s-a pierdut imediat după descoperire, iar cealaltă ajunsă în posesia unui negustor de antichități din Iași, a fost determinată de Iosif v. Gutter din Siret, ca emisiune de la Aurelian (Mircea Ignat, Anuarul Muzeului județean Suceava, IV, 1977, p. 76-78).

În patrimoniul Muzeului județean Botoșani, se află de asemenea, monede romane din câteva colecții particulare, locul descoperirii lor nefiind cunoscut.

1. *Colecția Andronescu* : 2 — Antoninus Pius ; bronz, Constantius II ; D : 17 mm ; G : 2,01 g ; anul 337/361 ; c. mediocră ; bronz, Gratianus, Nicomedia, D : 18 mm ; G : 2,63 g ; c. bună ; bronz, Honorius, D : 17 mm ; G : ? ? ? g ; anul 395/423.

2. *Colecția T. Brădescu* : 1) bronz Diocletianus, D : 20 mm ; G : 2,25 g ; Heraclea ; RIC, 284 ; anul 284/305 ; 2) Licinius I, D : 24 mm ; G : 3,45 g ; Thessalonice, RIC, 57 ; anul 308/323 ; 3) bronz Licinius II, Heraclea, D : 19 mm ; G : 3,62 g ; anul 317/324 ; 4) Idem, D : 19 mm ; G : 2,43 g ; Cyzic ; 5) Idem, 19 mm ; G : 2,34 g ; 6) Constantin II, bronz, D : 18 mm ; G : 2,44 g ; Heraclea, anul 317/337.

3. *Colecția Ing. Balanovici* : sestert Pertinax, D : 27 mm ; G : 9,47 g ; Tomis, Pick, pl. VII/3 K ; anul 193 e.n.

CRONOLOGIA ȘI FRECVENȚA DESCOPERIRILOR MONETARE

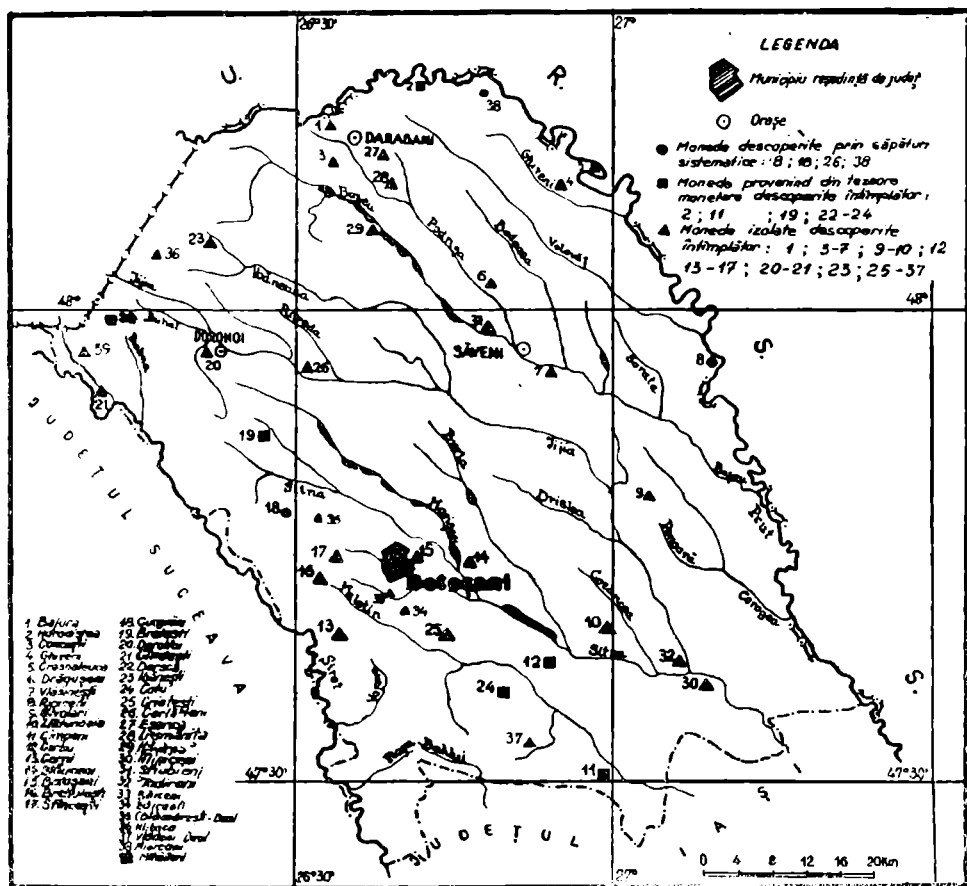
	A	B	C	Total
Republicane		16	4	20
Vitellius (69 e.n.)		1		1
Vespasianus. (69—79 e.n.)		14	4	18
Titus (79—81 e.n.)	1	1		2
Domitianus (81—96 e.n.)		7	2	9
Nerva (96—98 e.n.)		1	1	2
Traianus (97—117 e.n.)		18	4	22
Hadrianus (117—138 e.n.)		4	3	7
Antoninus Pius (138—161 e.n.)	2	12	13	27
Marcus Aurelius (161—180 e.n.)	1	2	6	9
Lucius Verus (161—169 e.n.)		1		1
Commodus (176—192 e.n.)	1	1	1	3
Septimius Severus (193—211 e.n.)			1	1
Pescenius Niger (193—194 e.n.)			1	1
Elagabal (218—222 e.n.)			1	1
Diocletianus (284—305 e.n.)			1	1
Licinius I (307—323 e.n.)			2	2
Licinius II (317—324 e.n.)			2	2
Constantin cel Mare (306—337 e.n.)			3	3
Constantius II (323—361 e.n.)	1		4	5

MONETARY CIRCULATION IN COUNTY BOTOȘANI DURING THE II-nd B.C.—IV-th A.D.

Summary

The authors present the Roman coins dated in the II-nd B.C.—IV-th A.D. which was discovered in county Botoșani. The discoveries was classified in three great classes: A. The coins found during the archaeological excavations; B. hoards; C. isolated coins.

The study shows the interesting inward structure of the hoard of Dersca, recently discovered, it is underlined the aspects of Roman monetary circulation. The coins discovered in 39 places of this county, added the other informations from the archaeological researches and, firstly the Roman things which found in settlements and cemeteries contribute to understanding the relations between the Dacian people with the Roman world.

RASPINDIREA DESCOPERIRILOR MONETARE ÎN SECOLELE II î.e.n.—IV e.n.
PE TERITORIUL JUDEȚULUI BOTOȘANI

AȘEZĂRILE ÎNTĂRITE DIN REGIUNILE EST-CARPATICE ALE ROMÂNIEI ÎN SECOLELE VIII—XI

DAN GH. TEODOR

Pentru perioada secolelor VIII—XI e.n. o deosebită importanță o prezintă problema așezărilor întărite cu valuri de pământ și șanțuri de apărare, puțin cercetate din punct de vedere arheologic, nu numai în Moldova, ci și în restul țării.

Însemnătatea unor astfel de obiective arheologice constă de altfel în faptul că, deși ele datează de la sfârșitul mileniului I al e.n. și începutul celui următor, epocă istorică în care au avut loc numeroase transformări de ordin social-economic, politic și cultural, semnificația lor istorică este, în general, destul de puțin cunoscută.

Este lesne de înțeles că, în acest context, rezultatele obținute în ultimii ani în urma unor investigații arheologice ample, sistematice și rigurose orientate, au o mare valoare științifică, pe baza lor și a altor date cunoscute mai de multă vreme, putându-se lămuri multe din numeroasele probleme pe care le ridică cercetarea atentă și exhaustivă a așezărilor de acest fel de pe teritoriul țării noastre, în general.

În ceea ce privește regiunile est-carpătice ale României preocupări în domeniul arheologiei în legătură cu așezările întărite din această vreme sînt cunoscute de mai bine de un secol. Astfel, încă din anul 1872, Alexandru Odobescu într-un raport adresat Ministerului Instrucțiunii, privitor la răspunsurile învățătorilor din fostul județ Dorohoi la chestionarul arheologico-istoric trimis de el, amintește existența în nordul Moldovei a unor astfel de așezări întărite, printre care și pe acelea de la Fundu-Herții, Ibănești, Orofteana, Hudești și Dersca¹. Unele din aceste așezări întărite sînt amintite, de asemenea și în alte lucrări de la sfârșitul secolului al XIX-lea².

Între cele două războaie mondiale, cîteva dintre așezările întărite din această parte a Moldovei, cum sînt de exemplu acelea de la Ibănești, Orofteana, Horodiștea și Fundu-Herții, sau din teritoriul din imediata

1 Alex. Odobescu, *Rămășițe antice în județul Dorohoi*, în *Opere Complete*, vol. III, București, 1908, p. 118 și urm.

2 N. Filipescu-Dubău, *Dicționar geografic al județului Dorohoi*, Iași, 1891, p. 44; G. I. Lahovari, C. I. Brăteanu, Gr. I. Tocilescu, *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. III, București, 1900, p. 706.

vecinătate, în R.S.S. Ucraineană, în regiunea Cernăuți, de la Horbova, și Mamornița, au fost descrise amănunțit de pictorul Paul Verona, originar de pe aceste meleaguri, care are și meritul de a fi efectuat, primul, un sondaj arheologic în cetățuia de la Fundu-Herții³. Cu ocazia săpăturilor întreprinse de P. Verona de la Fundu-Herții s-au descoperit resturi de palisadă arsă, vase întregi și fragmentare, citeva unelte și arme din fier⁴. Despre rezultatele sondajului arheologic întreprins la Fundu-Herții un interesant studiu a publicat C. Ambrojevici, care a pus în legătură grupul de așezări întărite din nordul Moldovei cu acela aflat mai la nord, în regiunea Cernăuți din Ucraina Subcarpatică, unde sînt cunoscute cetățuile de pe Bila, Revna, Lencăuții de Sud, Stăneștii de Sus, Adincata, Prisecani și altele, considerindu-le pe toate ca un grup compact⁵.

După aproape un sfert de veac de la apariția lucrării lui C. Ambrojevici, avîndu-se în vedere importanța studierii unor astfel de obiective arheologice, Institutul de istorie și arheologie din Iași, în colaborare cu Muzeul județean de istorie Botoșani au întreprins cu începere din anul 1967 ample săpături arheologice în așezarea întărită de la Fundu-Herții, obținîndu-se cu acest prilej rezultate deosebit de importante⁶.

În ultimii ani, datorită cercetărilor efectuate la Fundu-Herții, s-a putut stabili că aparțin aceluiași tip și aceleași perioade istorice și alte așezări întărite, unele deja cunoscute mai înainte, dar insuficient dateate, altele recent identificate, astfel încît pe baza materialelor arheologice recoltate, ca și pe baza formei de teren, suprafață (mărime) și a sistemului de apărare folosit, pot fi încadrate în același tip și dateate în aceeași vreme o serie de așezări întărite, dintre care menționăm pe acelea de la Horodiștea⁷, Orofteana⁸, Baranca-Hudești⁹, Dersca¹⁰, Cobila¹¹ și Tudora¹², în județul Botoșani, Pocreaca-Satu Nou¹³ și Poiana cu Cetate-Ciurea¹⁴, în județul Iași. De asemenea, o serie de cetățui de pămînt

3 P. Verona, *Memoriu relativ la descoperirile arheologice făcute în regiunea Herței și județul Dorohoi*, în *Revista Istorică Română*, V—VI, 1935—1936, p. 633—634.

4 *Ibidem*; p. 634.

5 C. Ambrojevici și R. Popovici, *Zur vorgeschichtlichen und mittelalterlichen Vergangenheit des Bezirkes Dorohoi*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 115 și urm.

6 M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor și V. Spinei, *Les principaux résultats des fouilles archéologiques de Fundu-Herții (Roumanie, départ. de Botoșani)*, în *Arheologia Polski*, XVI, 1971, p. 363 și urm.; idem, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice din Horodiștea de la Fundu-Herții (jud. Botoșani)*, în *Din trecutul județului Botoșani*, I, 1974, p. 79 și urm.

7 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 274.

8 Cercetări de teren D. Gh. Teodor, în 1968.

9 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 283—284, menționată sub numele de Alba.

10 Săpături în curs de desfășurare cu începere din anul 1973, efectuate de D. Gh. Teodor.

11 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 234.

12 Cercetări de teren efectuate de către D. Gh. Teodor și A. C. Florescu, în 1970.

13 *Șantierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, III, 1952, p. 45.

14 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 329.

identificate în diferite locuri din Moldova urmează să fie în viitor mai bine precizate cronologic prin sondaje arheologice¹⁵.

În ceea ce privește repartitia geografică a acestor așezări întărite în cadrul teritoriului Moldovei, din datele pe care le avem în stadiul actual al cercetărilor, reiese că ele sînt situate deocamdată în zonele estice ale podișului Sucevei, la limita acestuia cu cîmpia Moldovei. De asemenea, ele par să jaloneze limita de nord a podișului Central moldovenesc cu cîmpia Jijiei, regiune denumită în general, *Coasta Iașilor*. Din informațiile pe care le deținem, dar insuficient verificate pe teren, astfel de așezări întărite sînt situate și la limita de est a Podișului Central moldovenesc cu stepa *Elan-Horince-Prut*, precum și la granița sa sud estică cu cîmpia Tecuciului. Pînă în prezent, nu cunoaștem însă nici o așezare sigură de acest tip în regiunile subcarpatice și nici în sudul Moldovei în așa numitele *Coline ale Tutovei* sau în ținutul Vrancei, deși unele date despre existența unor cetăți de pămînt în aceste zone ar putea sugera ipoteza că ele nu au putut fi construite aici.

Pornindu-se de la rezultatele săpăturilor întreprinse la Fundu-Hertii și mai recent la Dersca, ca și de la cercetările de suprafață efectuate în cuprinsul celorlalte așezări menționate, putem conchide că cetățile de pămînt din secolele VIII—XI din Moldova sînt situate, fără excepție, pe promontorii înalte, cu pante abrupte, uneori cum este cazul aceloră de la Fundu-Hertii, Ibănești, Dersca sau Baranca-Hudești etc. chiar pe înălțimi dominante, avînd astfel o foarte mare vizibilitate și folosind pe lîngă sistemul propriu de apărare, însăși forma accidentată a terenului.

În general, suprafața unei astfel de așezări întărite, socotind evident numai incinta apărută și locuită efectiv în caz de primejdie, era destul de redusă variînd între 2,5 ha la Fundu-Hertii, Tudora sau Dersca și pînă la 3-4 ha la Cobila, Hudești, Poiana cu Cetate etc. Fără excepție, așezările de acest fel sînt situate pe promontorii relativ înguste, reprezentînd prelungiri ale unor platforme sau dealuri mai mici și numai în cîteva cazuri dominante. Pe direcția căii de acces, către platforma sau dealul din care face parte, promontoriul este de obicei barat de două sau trei valuri de pămînt cu șanțurile de apărare adiacente, care constituie însuși sistemul de apărare al așezării respective. La majoritatea acestor așezări sînt documentate și valuri laterale care înconjoară marginea abruptă a promontoriului, cum este cazul aceloră de la Fundu-Hertii, Dersca, Tudora, Baranca, etc.

De asemenea, la Fundu-Hertii și la Dersca incinta fortificată a fost înconjurată la exterior, la o distanță de circa 200—400 m de o palisadă simplă de lemn, fixată direct pe sol. Datorită faptului că în celelalte așezări de acest tip cunoscute în Moldova nu au fost întreprinse săpături arheologice, nu putem deocamdată preciza dacă o asemenea palisadă exterioră se construia de regulă pentru fiecare cetate de pămînt, deși ea avea nu numai un rol strategic.

15 Amintim de exemplu, cetățile de pămînt de la Concești și Corlăteni, județul Botoșani, Volovăț, județul Suceava, Mogoșești și Coștulenii, județul Iași, Dumănești-Vechi, Vinderei și Strimba-Puiesti, județul Vaslui.

Pe lângă palisada exterioară, la Fundu-Hertii, Dersca și Tudora, pe anumite porțiuni de la piciorul pantei promontoriului sau chiar pe toată traseul ei, se întâlnesc șanțuri de apărare speciale, care erau menite să contribuie și mai mult la fortificarea așezărilor.

În general, numărul valurilor de pământ și a șanțurilor lor adiacente, transversale, variază de la așezare la așezare, cel mai mare fiind de trei, dar neputându-se deocamdată preciza dacă acest număr este în legătură cu una sau două faze de construcție. În acest sens, situația comparativă dintre așezările cercetate prin săpături, cum sînt acelea de la Fundu-Hertii și de la Dersca, ne arată că în timp ce la Fundu-Hertii în prima sa fază de existență au existat două valuri și șanțuri de apărare transversale, adăugîndu-se al treilea de-abia în faza a doua, la Dersca așezarea a avut de la început trei valuri și șanțuri de apărare. Situații asemănătoare se întâlnesc și la alte așezări, între ele existînd desigur diferențieri, nu numai în ceea ce privește numărul valurilor și șanțurilor de apărare, ci și din punct de vedere tipologic și probabil chiar unele diferențieri de ordin cronologic.

Intrucît în așezările fortificate de la Fundu-Hertii și Dersca s-au întreprins în ultimii ani ample săpături arheologice, cu rezultate deosebit de importante (la Fundu-Hertii cercetarea este încheiată, fiind singura așezare de acest fel săpată în întregime la noi în țară) și considerînd că sistemul de fortificație al așezărilor menționate, cu unele mici diferențieri, a fost întocmai la toate așezările întărite din această vreme din Moldova, îl vom descrie în cele ce urmează :

După cum am amintit, la Fundu-Hertii, pe baza observațiilor stratigrafice făcute la valurile și șanțurile de apărare, s-au stabilit în mod cert două faze distincte de fortificare. O parte din datele cunoscute aici au fost completate cu unele precizări făcute la Dersca ulterior, astfel încît există o documentație destul de completă referitoare la sistemul de construcție al fortificațiilor, folosit în această vreme.

Primei faze îi corespund două valuri transversale pe calea de acces, cu șanțurile respective, precum și un mic val lateral care înconjoară incinta principală și leagă între ele și cele două valuri transversale. În această primă fază, cele două valuri transversale ridicate cu pămîntul scos din șanțurile din fața lor, au fost completate cu o palisadă din lemn amplasată pe culmea lor și consolidată pe panta dinspre șanț cu pietre plate pentru a împiedica scurgerea pămîntului din val în spre șanț. În ceea ce privește palisada, s-a precizat că inițial ea consta din două garduri verticale construite din birne groase, dispuse la circa 1 m—1,5 m unele de altele, spațiu dintre ele fiind umplut cu pămînt bătătorit. În unele porțiuni de pe valuri au fost descoperite și casete, situate la anumită distanță unele de altele, formate din birne de lemn și umplute cu pămînt și piatră, avînd rolul de a întări palisada, ca niște contraforturi, pe partea interioară a valurilor. De asemenea, birne și pietre de dimensiuni destul de mari au fost puse inițial și în structura internă a valurilor, avînd rolul de a susține și consolida întreaga masă de pămînt. Anumite porțiuni din umplutura valurilor constituite din arsură (pămînt ars),

adusă uneori din locuințele neolitice din apropiere, datorită compoziției sale mai puțin dense asigura structurii valurilor o anumită permeabilitate, absolut necesară în perioadele bogate în precipitații. Pantele valurilor dinspre șanțurile lor adiacente erau placate cu lespezi de piatră, de diferite dimensiuni, avînd rolul de a împiedica scurgerea pămîntului și de a consolida baza, deoarece nu exista bermă.

Șanțul corespunzător primului val transversal din prima fază a fost săpat pînă la adîncimea de 1,70 m la Fundu-Herții și 3,25 m la Dersca și, către pantele abrupte ale așezării, era flancat de palisada laterală, fiind astfel astupat la capete. Șanțul celui de al doilea val transversal avea în schimb capetele libere.

În ceea ce privește calea de acces în așezare, poarta de intrare avea o lățime de circa 3,50 m, tăia mijlocul ultimului val transversal și era flancată de pari groși dispuși în două șiruri paralele. Poarta era inclusă probabil în sistemul de apărare al valului, în sensul că palisada de pe coama lui nu era întreruptă în dreptul culoarului de intrare. În fața porții, șanțul nu era astupat, folosindu-se pentru trecere probabil un pod suspendat. La celelalte valuri intrarea se afla situată la unul din capete și era de asemenea inclusă în sistemul general de apărare al așezărilor.

După distrugerea, printr-un puternic incendiu, al întregului sistem de palisadă, și după o scurtă perioadă de timp, la Fundu-Herții, peste dărîmăturile din prima fază s-au reînălțat cele două valuri transversale, s-au reamenajat șanțurile respective, construindu-se în plus un al treilea val transversal cu șanțul corespunzător. În felul acesta, în faza a doua incinta fortificată de aici a fost mărită cu încă 25 de metri și prin săparea unui șanț adînc de apărare la piciorul pantei promontoriului au sporit considerabil posibilitățile de apărare ale așezării. Noul val construit, ca și pantele celor mai vechi, nu au mai fost placate cu pietre plate, ca în prima fază, astfel încît apare evidentă diferențierea dintre sistemul de construcție din prima și a doua fază de locuire a așezării.

De asemenea, în a doua etapă de locuire pe coama valurilor a fost construită, în același mod, o palisadă, dar nu s-a mai folosit sistemul contraforților constituiți din casete de birne și pămînt, ci probabil stilpi înclinați de susținere. În a doua fază nu s-a mai folosit nici palisada exterioară, fiind probabil înlocuită cu șanțurile de la piciorul pantei care erau mai eficiente.

În legătură cu locuirea din interiorul așezărilor fortificate, pînă în prezent, ea nu a fost atestată intens decît în incinta principală, în spațiul dintre valurile transversale și între incintă și palisada exterioară fiind doar sporadică.

În incinta principală, locuințele de forma unor semibordeie, cu laturile neegale și colțurile puțin rotunjite, ușor adîncite în pămînt, erau fără excepție adosate la valul transversal sau la valurile laterale, pe pantele dinspre interior. Unele locuințe aveau într-unul din colțuri cîte o vatră simplă construită din pietre, iar uneori cîte două sau chiar trei gropi cu pereții ușor arși, de dimensiuni relativ mici umplute cu cereale carbonizate (circa 50—60 kg), dintre care s-au putut preciza specii

de mei, orz și grâu. În cuprinsul acestor complexe de locuire s-au găsit resturi ceramice (vase întregi și fragmentare), precum și unelte, obiecte și arme din fier, lut, piatră și os (fig. 7 și 8).

În general, după cum s-a observat, în unele din așezările întărite din această vreme locuirea nu a fost de prea lungă durată, fiind folosită îndeosebi incinta principală și mai puțin spațiile adiacente, numai în caz de mare primejdie. Totuși, terenul din jurul incintei principale, delimitat de palisada exterioară prin configurația și mărimea sa oferea condiții foarte bune pentru o locuire permanentă, intensitatea ei neputînd fi însă bine precizată nici la Fundu-Herții și nici la Dersca deoarece lucrările agricole au împiedicat, într-o mare măsură, cercetarea în întregime a acestei porțiuni.

Pe baza resturilor ceramice și a tipologiei obiectelor și armelor s-a putut data, în general, epoca ridicării acestor cetăți. Materialul arheologic recoltat din astfel de obiective își găsește multiple analogii în descoperirile datînd din secolele VIII—XI e.n. din restul teritoriului Moldovei, cum ar fi acelea de la Spinoasa¹⁶ și Băiceni¹⁷, în județul Iași, Dănești¹⁸ și Dodești¹⁹, în județul Vaslui, Oituz²⁰ și Oncești²¹, județul Bacău, Șendreni²², județul Galați și altele²³.

Relativ la analogiile pe care le cunoaștem în legătură cu timpul și sistemul de construcție al fortificațiilor de la cetățile de pămînt existente în nordul Moldovei, amintim descoperirile de acest fel cunoscute mai de multă vreme, din regiunile Prutului superior și Nistrului mijlociu, unde au fost identificate și săpate numeroase așezări întărite din această vreme. Astfel, în Ucraina Subcarpatică, s-au putut distinge două tipuri de așezări întărite, dintre care cel mai timpuriu, datat în secolele VIII—X, se apropie ca formă, sistem de construcție și cronologie cu acela cunoscut în Moldova²⁴. Acest tip timpuriu de așezare fortificată se caracterizează

16 A. Nițu și D. Gh. Teodor, *Raport asupra sondajului din așezarea prefeudală de la Spinoasa-Erbiceni*, în *Materiale*, V, 1959, p. 485 și urm.; A. Nițu, Em. Zaharia și D. Gh. Teodor, *Sondajul de la Spinoasa-Erbiceni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 531 și urm.; Dan Teodor și Em. Zaharia, *Sondajele de la Spinoasa și Erbiceni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 35 și urm.

17 I. Ioniță și V. Spinei, *Așezarea prefeudală tirzie de la Băiceni-Siliște*, în *Arheologia Moldovei*, VII, 1972, p. 307 și urm.

18 M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *Sondajul arheologic de la Dănești-Vaslui*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 47 și urm.

19 Săpături arheologice întreprinse de către D. Gh. Teodor între 1967—1974 (inedite).

20 D. Gh. Teodor, C. Buzdugan și I. Mitrea, *Așezarea prefeudală de la Oituz Bacău*, în *Carpica*, II, 1969, p. 309 și urm.

21 I. Mitrea, *Așezarea prefeudală de la Oncești (jud. Bacău)*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 271 și urm.

22 D. Gh. Teodor, *Descoperirile arheologice de la Șendreni-Galați*, în *Danubius*, I, Galați, 1967, p. 129 și urm.

23 Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n., Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p. 100 și urm.

24 I. I. Leapuşchin, în *Sovetskaja Arheologhia*, XVI, 1952, p. 7 și urm. P. A. Rappaport, în *Kratkie Soobcenija*, 77, 1959, p. 3 și urm., W. Hensel, *Die Slawen im frühen Mittelalter. Ihre materiale Kultur*, Berlin, 1965, p. 283 și urm.

prin dimensiuni mai reduse, precum și printr-o locuire mai puțin intensă, populația locuind vremelnice în bordeie simple adosate la valuri, cum este cazul cetățuilor de la Lomacintși și Hotomel.

Din aceleași vreme au fost identificate așezări întărite și în regiunile vecine de la est, la Echimăuți²⁵, Alcedar²⁶ și Lucașovca²⁷, dar spre deosebire de grupul acelorora din Moldova și Ucraina Subcarpatică, acestea au o formă circulară și un sistem de palisadă deosebit. Sunt deosebite chiar și așezările care au forme asemănătoare, cum este de exemplu cetățuia de la Kalfa²⁸ pe Nistru care, deși are două faze de locuire și fortificații, una din secolele VIII—IX și alta din secolele X—XI, se diferențiază totuși de celea din Moldova prin sistemul ei de fortificație. Unele asemănări în ceea ce privește forma și sistemul de construcție al fortificațiilor se întâlnesc și în sudul Poloniei, așezările de acest fel fiind date tot în perioada secolelor VIII—XI²⁹.

În parte contemporane cu așezările întărite din Moldova sunt și unele din cetățuile de pământ din Transilvania, cum sunt celea de la Dăbica, Șirioara, Moigrad, Biharea, Moldovenesti, Cluj-Minăstur și altele³⁰. Așa cum s-a mai arătat, ele prezintă însă legături evidente cu așezările similare din Europa Centrală, sau chiar cu cele atestate în Bizanț³¹. Asemănările care ar putea fi făcute cu așezările întărite din Moldova nu sunt esențiale și nu pot constitui argumente pentru a apropia eventual cele două grupuri de cetățui.

De asemenea, diferit față de Moldova de nord și Bucovina este și sistemul de fortificație cunoscut în Dobrogea și în nord-vestul Bulgariei, unde sub influența arhitecturii militare bizantine s-au construit exclusiv ziduri din piatră în loc de valuri de pământ cu palisadă de lemn și șanțuri de apărare. Astfel de cetățui cu ziduri din piatră sunt cunoscute la Capidava, Păcăiului Soare și Iglița în Dobrogea³², Plisca, Madara, Preslav etc. în Bulgaria³³. Cetățui cu ziduri din piatră au fost descoperite

25 G. B. Feodorov, *Gorodisce Echimăuți*, în *Kratkie Soobsčeniia*, L, 1953, p. 104 și urm.

26 G. B. Feodorov, în *Materialy Issledovanija po Arheologii SSSR*, 89, Moscova, 1960, p. 262 și urm.

27 *Ibidem*, p. 254 și urm.

28 G. F. Cebotarenco, *Kalfa-Gorodisce VIII—XI v v na Dnestre*, Chișinău, 1973.

29 A. Zaki, *Archeologia Malopolski wczesnośredniowiecznej*, Varșovia, 1974, p. 36 și urm.

30 St. Pascu, M. Rusu și colaboratorii, *Cetatea Dăbica*, în *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p. 153 și urm.

31 *Ibidem*, p. 179-181.

32 Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Capidava*, I, București, 1958; P. Diaconu și D. Vilceanu, *Păcăiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, București, 1972; P. Diaconu și S. Baraschi, *Păcăiul lui Soare. Așezarea medievală*, vol. II, București, 1977.

33 G. Fehér, *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises*, în *Arch. Hungarica*, VII, Budapesta, 1931, p. 39 și urm.; T. Dremisiova-Nelčinova, în *Izvestija na Arheologičeski Institut*, Sofia, XXVIII, 1965, p. 5 și urm.; G. Djingov, în *Sovetskaja Arheologija*, 2, 1968, p. 277 și urm.

și în Carpații Meridionali la Slon³⁴, precum și la Moldovenеști³⁵, în Transilvania.

Mai apropiate ca sistem de fortificație par să fie așezările întărite de la Voinești-Tîrgoviște³⁶ și Tudor Vladimirescu-Arad³⁷, care au valuri de pământ prevăzute cu palisade din lemn și șanțuri de apărare adiacente, la fel cu acelea din Moldova. Cercetările arheologice care se vor întreprinde în viitor în obiectivele menționate vor putea preciza mai bine dacă încadrările cronologice și tehnica de construcție folosită la fortificații fac posibilă apartenența lor la grupul nord-moldovean.

Deosebit de importante sînt, fără îndoială, problemele referitoare la cauzele ridicării unor astfel de așezări în Moldova. După cum este cunoscut, fortificarea așezărilor în Europa, în general, în această epocă, a fost pusă adesea în raport direct și cu mișcările unor noi populații nomade, mai ales turanice, a căror deplasare către vest de Volga și Marea Caspică se intensificase tocmai spre sfîrșitul primului mileniu al e.n. Dar datarea multora din aceste cetăți de pământ încă de la sfîrșitul secolului al VIII-lea, cînd regiunile noastre de la răsărit de Carpați nu erau amenințate de vreo pătrundere din exterior, ne obligă să acceptăm deocamdată ideea că, existența lor este mai curînd determinată de însuși procesul de evoluție al societății românești din a doua jumătate și mai ales din ultimul sfert al mileniului I al e.n.

În acest sens, este cunoscut faptul că, în cursul primului mileniu al e.n. populația autohtonă de la nordul Dunării de Jos era organizată în obștii satești agricole și păstorești, care aveau o structură social-economică proprie, diferită de a altor popoare din această parte a Europei de sud-est. Datorită dezvoltării forțelor de producție, ca și a condițiilor politice deosebite determinate de pătrunderile repetate ale unor populații migratoare, precum și ca o consecință a prezenței lor temporare pe aceste meleaguri, relațiile dintre membrii obștii satești autohtone deveniseră deosebit de complexe. Existența diferențierilor social-economice din sînul acestor obștii, care se adînceau cu timpul, au determinat constituirea unei păтури sociale dominante, din rîndul căreia s-a detașat unii conducători (cnezi) ai acestor obștii. Firește, în acest context este de presupus că ridicarea unei așezări întărite necesita prestarea unei munci colective, organizată și bine dirijată, la care participau toți membrii obștii respective și chiar ai satelor vecine din zonă, care puteau beneficia

34 M. Comșa, *Die Forschungen von Slon und ihre Bedeutung für das Studium der Entwicklung der Feudalbeziehungen südlich der Karpaten*, în *Siedlung, Burg und Stadt*, Berlin, 1969, p. 232 și urm.; idem, *Cercetările de la Slon și importanța lor pentru studiul formării relațiilor feudale la sud de Carpați*, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova*, II, Ploiești, 1969, p. 21-23.

35 M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația românească din Transilvania* (sec. VI—X), în *Apulum*, IX, p. 723.

36 Informații dr. Eug. Zaharia de la Institutul de arheologie București, căreia îi mulțumim și pe această cale.

37 M. Rusu, M. Barbu, și M. Zdroba, *Cetatea de pământ de la Arad-Vladimirescu, jud. Arad*, comunicare prezentată la a XII-a sesiune anuală de rapoarte, București, martie, 1978. Informații suplimentare M. Rusu de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, căruia îi mulțumim și pe această cale.

de acest centru fortificat. Nu este exclus ca unele din asemenea așezări să fi fost chiar centrul unor conducători locali, așa cum lasă să se înțeleagă întreaga organizare și dispoziție în teren a acestor cetăți de pământ.

După părerea noastră, concentrarea unui anumit număr de așezări întărite în partea de nord a Moldovei nu poate fi deloc întâmplătoare. Este posibil ca, în cursul secolelor VIII—X, în partea nordică a Moldovei să fi existat o puternică uniune de obști, în fruntea căreia se afla probabil un conducător care a avut posibilitatea de a organiza teritorial un anumit număr de așezări fortificate, cu un sistem de apărare specific, înșiruite de-a lungul limitei estice a Podișului Sucevei, la granița sa cu Cimpia Jijiei. Faptul că cea mai mare parte din aceste așezări întărite, parțial distruse în cursul secolului al X-lea, au fost refăcute imediat, evidențiază nu numai gravitatea pericolului extern, pus în legătură cu deplasările pecenegilor, uzilor și cumanilor, ci și capacitatea economică, militară și organizatorică a acestei uniuni de obști de a-și reface, pe un plan superior, întregul său sistem de apărare.

Desigur, pentru clarificarea unor asemenea probleme, ca și a altora, este fără îndoială necesar ca în viitor să se întreprindă noi și ample săpături arheologice, în cât mai multe din aceste obiective, nu numai în Moldova, ci și în alte regiuni ale României. Prin aceste cercetări se vor obține datele științifice necesare elucidării numeroaselor și importantelor transformări de ordin economic, social și cultural petrecute la nordul Dunării de Jos, în perioada cuprinsă între sfârșitul primului mileniu al e.n. și începutul celui următor.

LES ÉTABLISSEMENTS FORTIFIÉS DES RÉGIONS EST-CARPATIQUES DE LA ROUMAINE AUX VIII—XI SIÈCLES DE NOTRE ÈRE

Résumé

Pour l'époque des VIIIe—XIe siècles de notre ère, le problème des établissements fortifiés avec vallums en terre et fossés de défense, présente une importance particulière. La valeur de tels objectifs archéologiques consiste d'ailleurs dans le fait que, bien qu'ils existent depuis la fin du premier millénaire de notre ère et le début du deuxième, époque où de nombreuses transformations d'ordre économique, social, politique et culturel eurent lieu, leur signification historique est en général assez peu connue.

Considerant l'importance que présente l'étude de ces stations, l'Institut d'Histoire et d'Archéologie de Iași, en collaboration avec le Musée d'Histoire de Botoșani, ont entrepris, à partir de 1967, des fouilles d'ampleur dans les établissements fortifiés de Fundu-Herții et de Dersca, département de Botoșani.

Les dernières années, par rapport au recherches effectuées à Fundu-Herții et Dersca, on a pu établir que d'autres établissements fortifiés appartiennent aussi au même type et à la même période historique, quelques-uns déjà connus, mais insuffisamment datés, d'autre récemment identifiés; ainsi, ayant comme princi-

paux éléments les matériaux archéologiques récoltés, la forme du terrain (superficie, étendue) et le système de défense utilisé, on peut encadrer avec certitude une série d'établissements fortifiés, parmi lesquels nous mentionnons ceux de Horodiștea, Orofteana, Baranca-Hudești, Dersca, Cobila, Tudora etc. dans le district de Botoșani, Pocreaca-Satu Nou et Poiana cu Cetate, dans le district de Iași. Évidemment, il y en a aussi d'autres identifiés, mais doivent être précisés chronologiquement, par des recherches archéologiques.

En ce qui concerne la répartition géographique de ces établissements fortifiés dans le cadre du territoire de la Moldavie il en résulte, des données qu'on a à l'étape actuelle des recherches, qu'ils sont situés dans les zones-est du plateau de Suceava, à la limite de celui-ci avec la plaine moldave. De même, ils semblent jaloner la limite du nord du plateau central de la Moldavie avec la plaine de Jijia.

En partant des résultats obtenus par les fouilles entreprises à Fundu-Herții et à Dersca, ainsi que des recherches de surface effectuées sur l'étendue des autres établissements fortifiés on peut conclure que les citadelles en terre des siècles VIII—XI de Moldavie sont situées sans exception sur les hauts promontoires, avec des pentes escarpées et, de fois, comme c'est le cas de celles de Fundu-Herții, Ibănești, Dersca etc., même sur des hauteurs dominantes, ayant ainsi une très bonne visibilité et utilisent, à côté du propre système de défense, la forme même du relief.

En général, la superficie d'un tel établissements, ne comptant que l'enceinte défendue et effectivement habitée, était assez réduite, variant entre 2,5 ha à Fundu-Herții, Tudora ou Dersca, et jusqu'à 3-4 ha à Cobila, Hudești, Baranca etc. Sans exception les établissements de ce genre sont situés sur des promontoires relativement étroites, représentant les prolongements de certaines plate-forme ou collines plus petites. Sur la direction de la voie d'accès vers la plat-forme ou la colline dont il appartient, le promontoire est barré de deux ou trois vallums en terre, avec des fossés de défense adjacents qui constituent le système même de défense de l'établissement respectif. À la majorité de ces établissements sont documentés aussi des vallums latéraux qui entourent le bord abrupt du promontoire, comme c'est le cas de ceux de Fundu-Herții, Dersca, Tudora, Baranca, etc. De même, à Fundu-Herții et à Dersca, l'enceinte fortifiée était entourée, à l'extérieur, à une distance de 200—400 m, d'une palissade simple en bois, fixée directement dans le sol. À côté de la palissade extérieure, à Fundu-Herții, Dersca et Tudora, sur certaines portions du pied de la pente du promontoire, on rencontre des fossés de défense spéciaux, destinés à contribuer davantage à la fortification de l'établissement. En général, le nombre des vallums et des fossés transversaux varient d'un établissement à l'autre : on ne peut préciser pour le moment si ce nombre se rapporte à une ou deux phases de construction.

Relativement aux analogies que nous avons pour le groupe d'établissements fortifiés documentés dans cette région de la Moldavie, nous mentionnons des découvertes connues déjà depuis longtemps, dans les régions du Prut Supérieur et du Dniestr Moyen, où l'on a fouillé et identifié de nombreux établissements de ce type. En Ukraine et en Pologne les archéologues ont pu distinguer deux types d'établissements fortifiés, dont le plus précoce daté aux siècles VIII—X se rapproche par la forme, le système de construction et la chronologie, du type connu en Moldavie.

Il est certainement encore difficile à établir les raisons de la construction de tels établissements fortifiés en Moldavie. En général, la fortification des établissements en Europe à cette époque, fut souvent mise en rapport avec les mouvements des nouvelles populations migratoires touraniennes. Mais la datation de certains de ces établissements fortifiés à la fin du VIIIe siècle, quand nos régions n'étaient évidemment pas menacées de quelque pénétration de l'extérieur, nous oblige à accepter pour le moment l'idée que leur existence était plutôt liée au processus même de l'évolution de la société de la deuxième moitié et surtout de la fin du Ier millénaire de notre ère.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. Carte des établissements fortifiés de la Moldavie du VIIIe—XIe siècles : 1, Horodiștea ; 2, Baranca ; 3, Orofiteana ; 4, Fundu-Herții ; 5, Ibănești ; 6, Dersca ; 7, Cobila ; 8, Volovăț ; 9, Tudora ; 10, Mogoșești ; 11, Poiana cu Cetate ; 12, Coștulenii ; 13, Pocreaca ; 14, Dumești-Vechi ; 15, Puiești-Strimba.
- Fig. 2. Vue des établissements fortifiés du Fundu-Herții (1) et Dersca (2).
- Fig. 3. Plan des fouilles archéologiques effectuées à Fundu-Herții en 1967-1974 : 1, palissade extérieure ; 2, vallum ; 3, fosse de défense ; 4, section archéologique.
- Fig. 4. Plan général des établissements fortifiés du Dersca (1) et du Tudora (2).
- Fig. 5. Vue de section à travers du vallum II (1) et III (2) de Fundu-Herții.
- Fig. 6. Vue de section à travers du Vallum III de Dersca : 1, profil Nord-Est ; 2, profil du Sud-Ouest.
- Fig. 7. Outils et armes des établissements fortifiés : 1-3, 6-9, Fundu-Herții ; 4, Dersca ; 5, Tudora.
- Fig. 8. Céramique de l'établissement fortifié du Fundu-Herții.

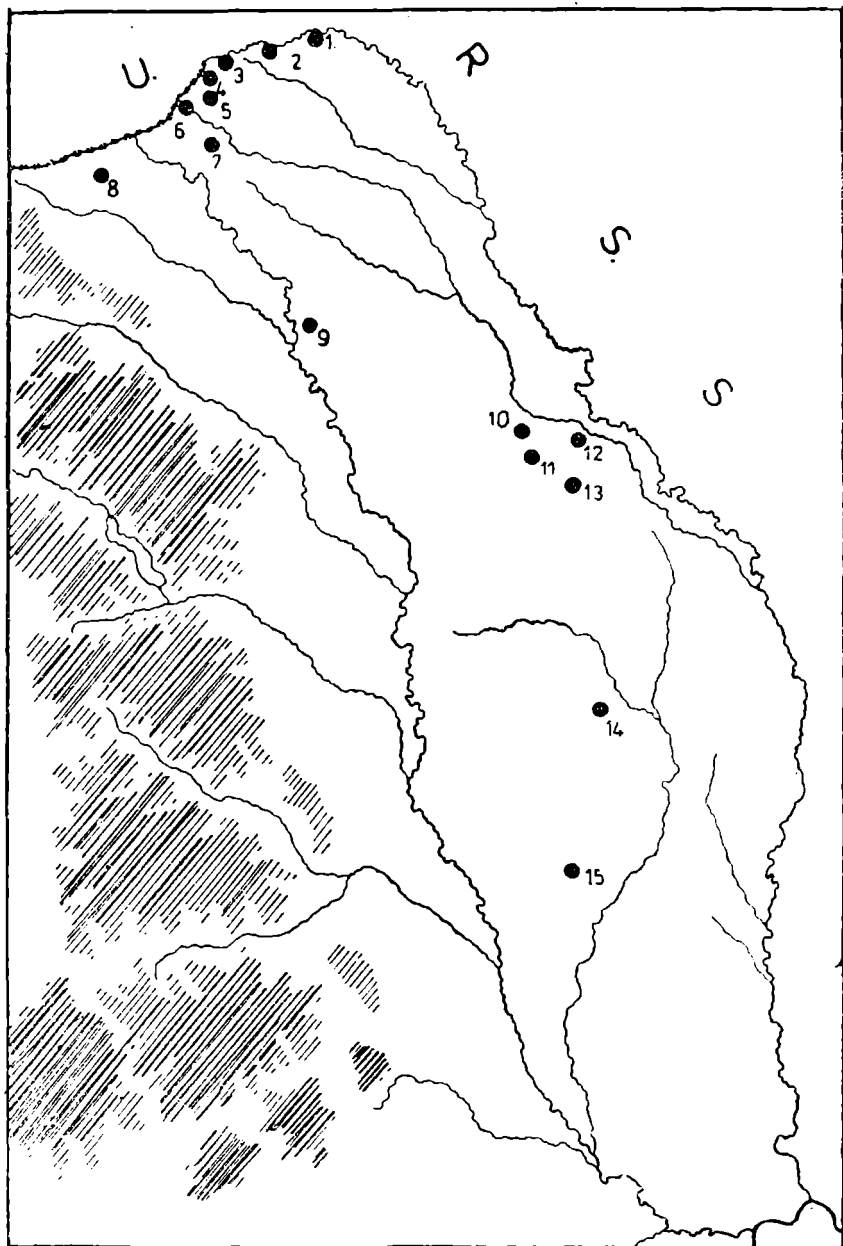

Fig. 1. Harta așezărilor fortificate din Moldova din sec. VIII—XI; 1, Horodiștea; 2, Baranca; 3, Orofteana; 4, Fundu-Herții; 5, Ibănești; 6, Dersca; 7, Cobila; 8, Volovăț; 9, Tudora; 10, Mogosești; 11, Poiana cu Cetate; 12, Coștulenii; 13, Pocreaca; 14, Dumeștii Vechi; 15, Puiești-Sțrimba.

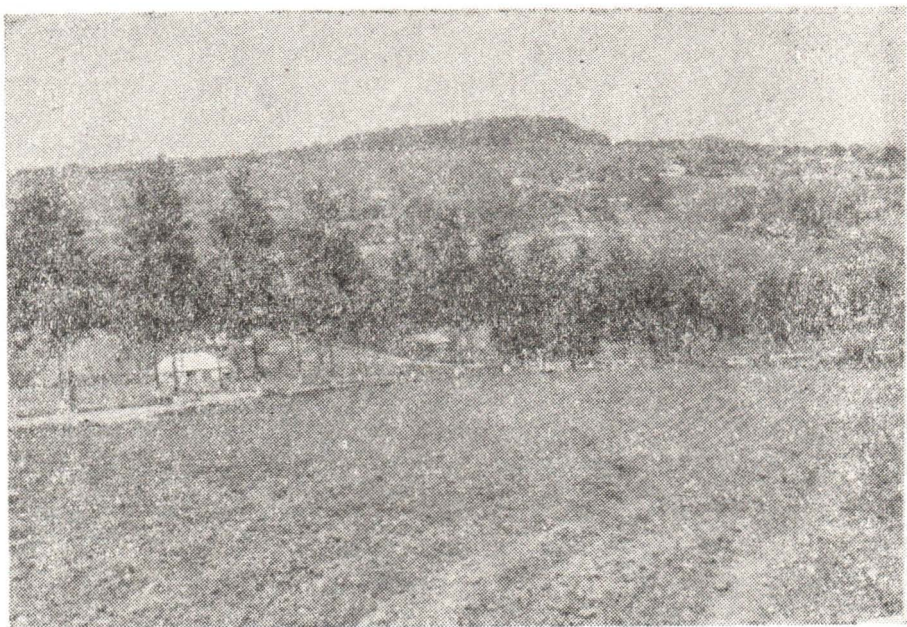

Fig. 1.

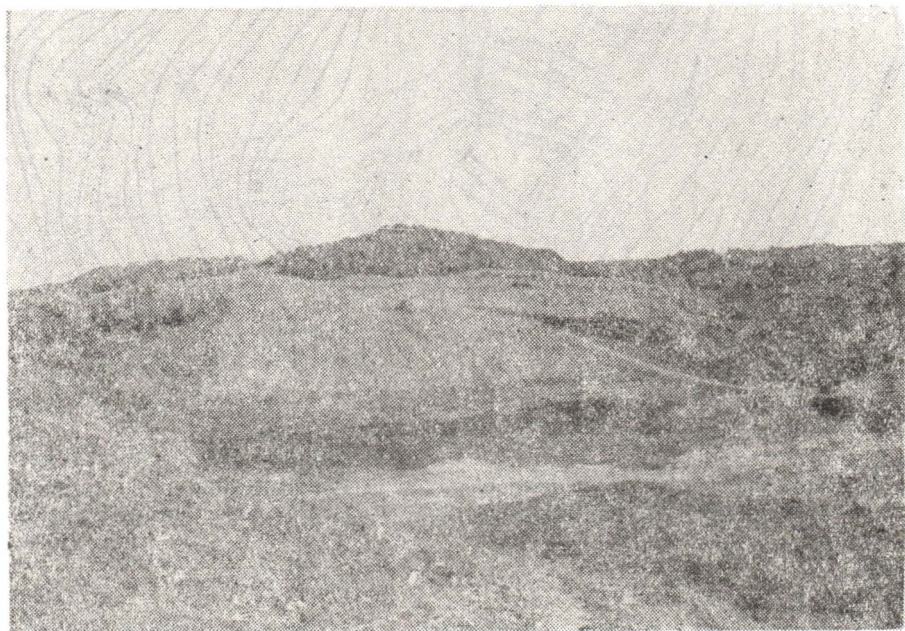

Fig. 2. Vedere generală a așezărilor întarite de la Fund. Hieruș și Dersca (2).

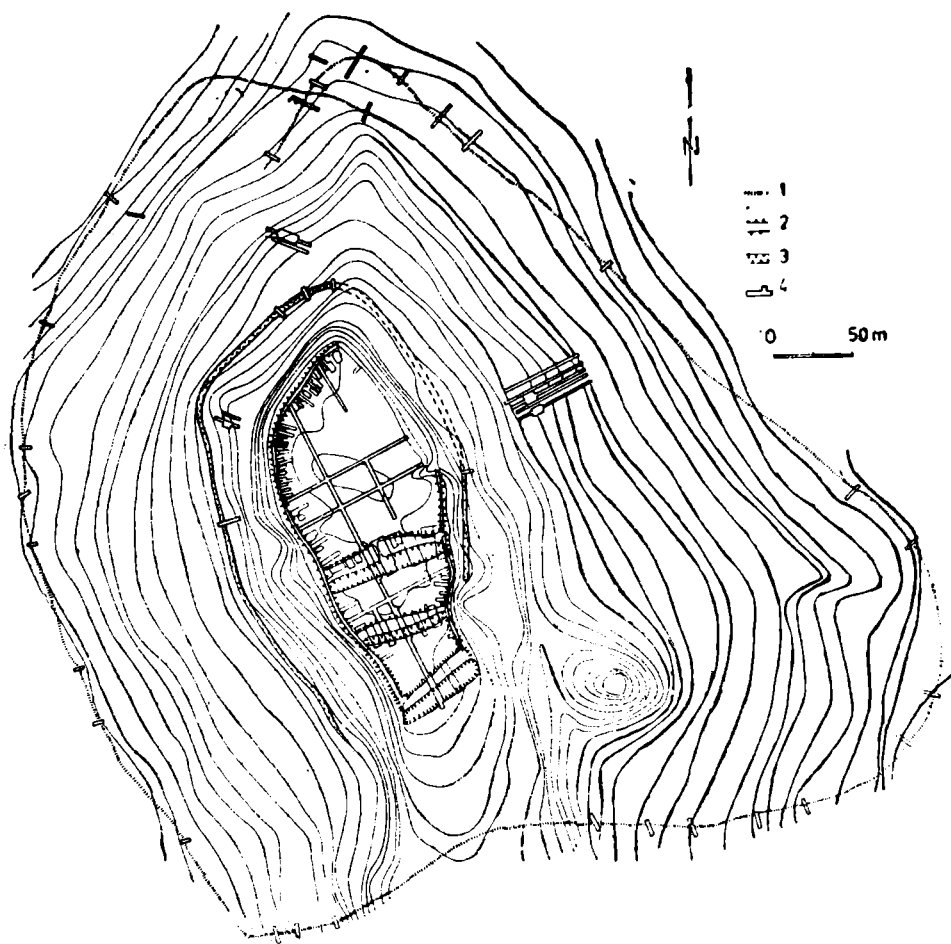

Fig. 3. Planul săpăturilor arheologice efectuate la Fundu-Herții în anii 1967—1974 :
1, palisada exterioră ; 2, valuri ; 3, șanțuri de apărare ; 4, secțiuni arheologice.

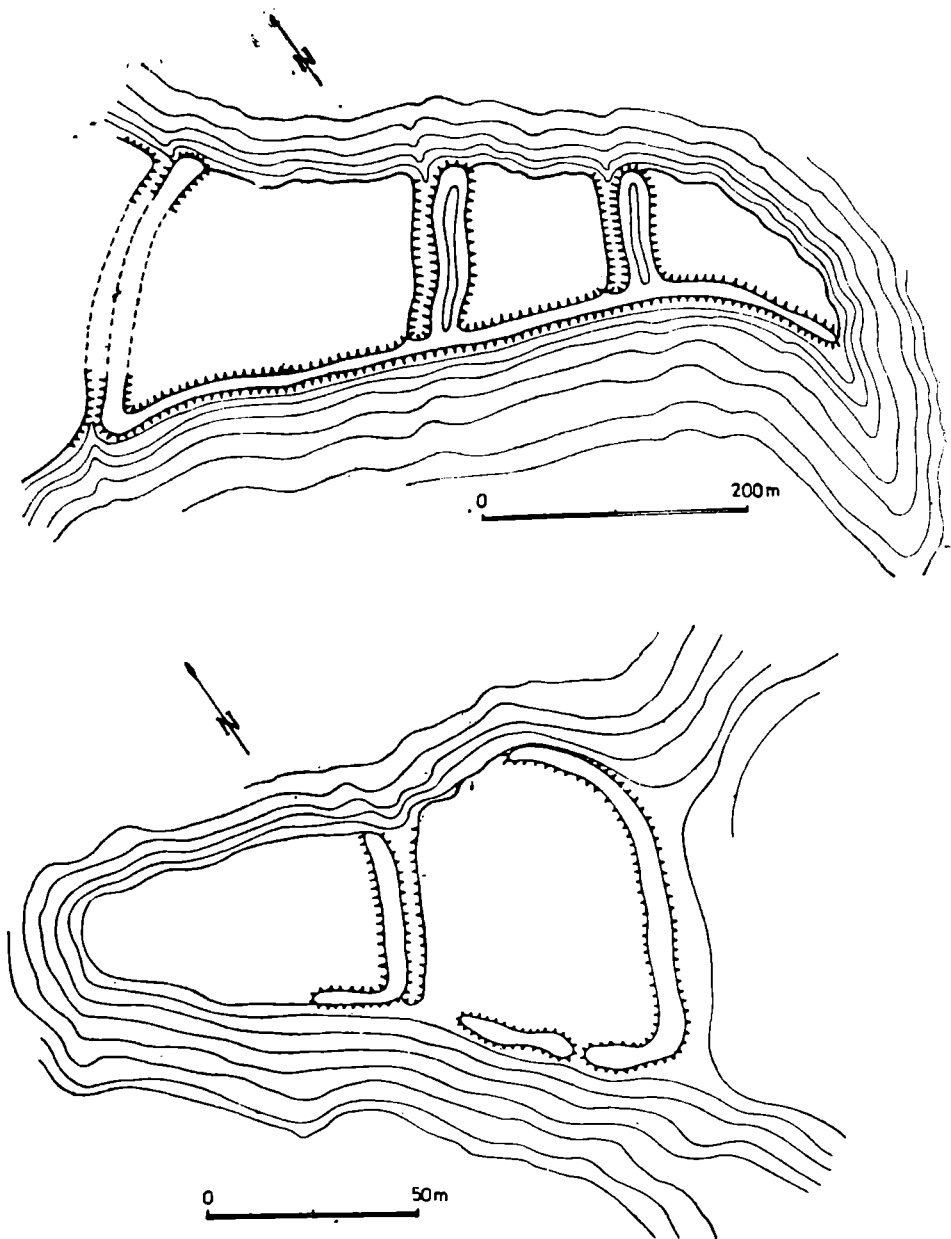

Fig. 4. Planul general al așezărilor fortificate de la Dersca (1) și Tudora (2).

Fig. 5. Secțiune transversală prin valul II (1) și III (2) de la Fundu-Herții.

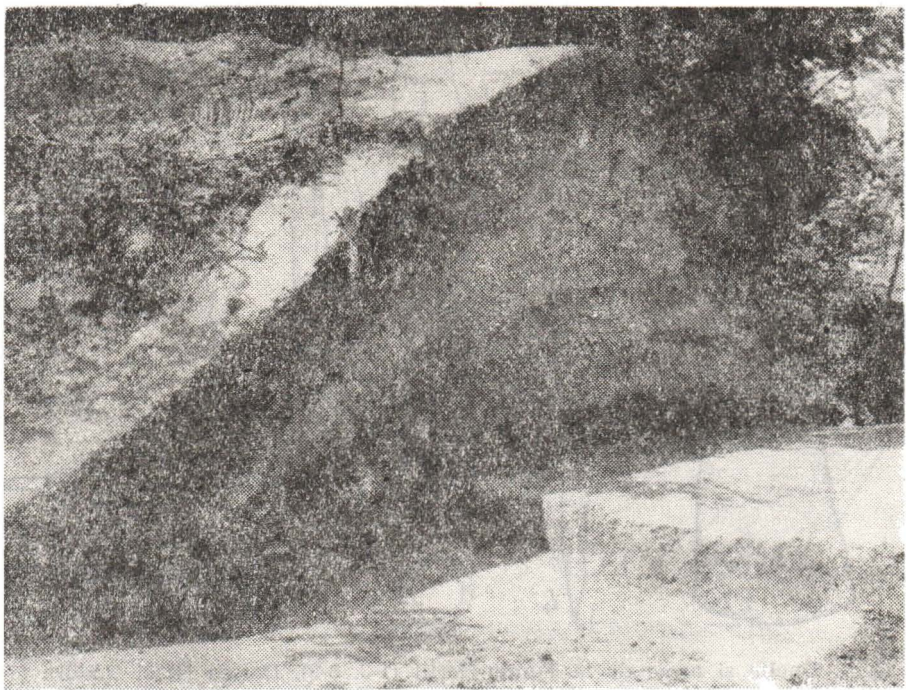

Fig. 6. Vedere prin secțiunea din valul III de la Dersca : 1, profilul de nord-est ; 2, profilul de sud-vest.

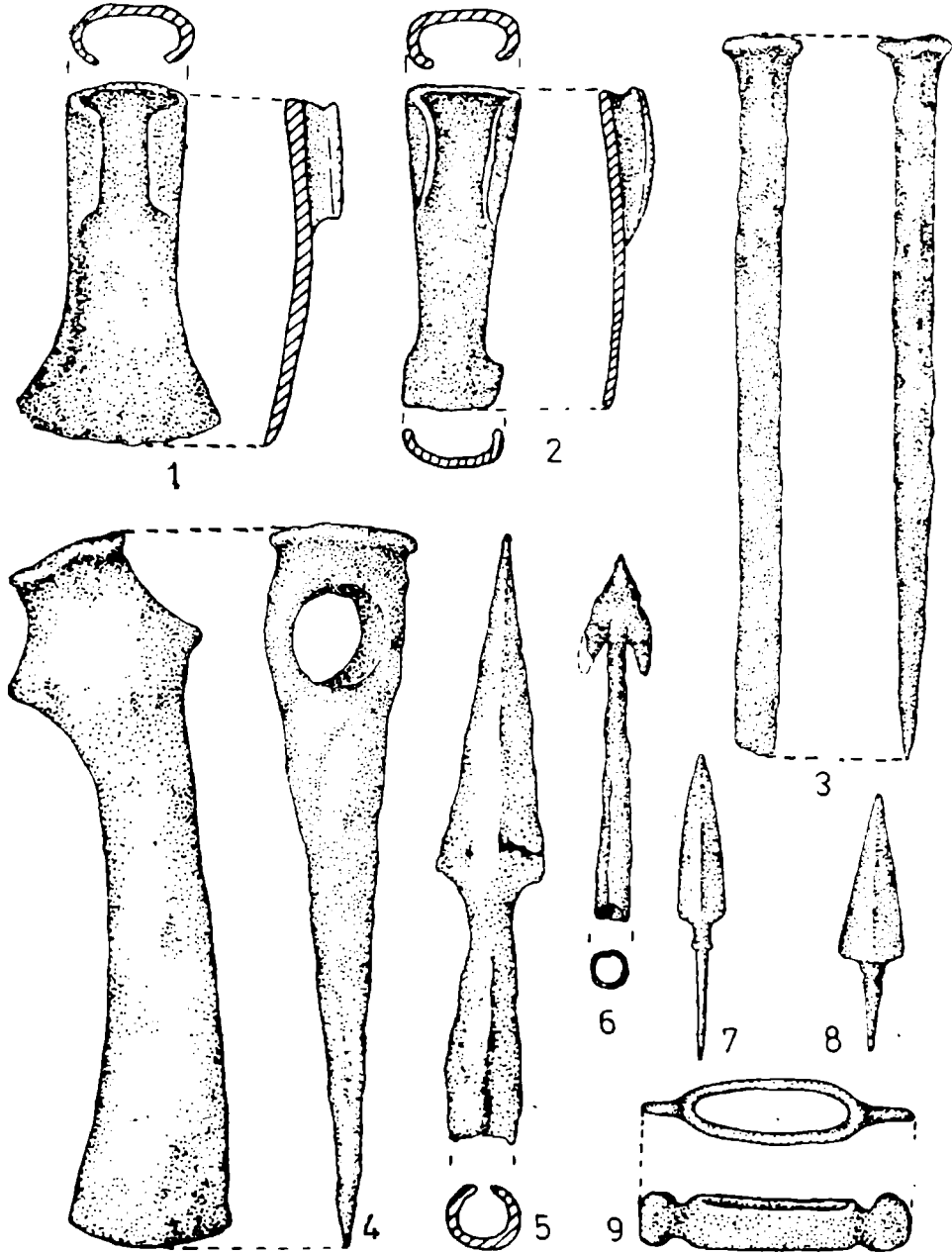
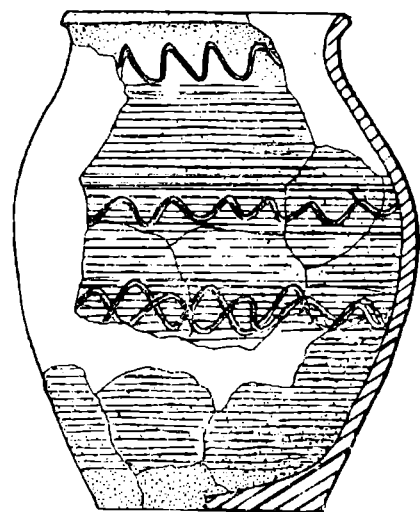
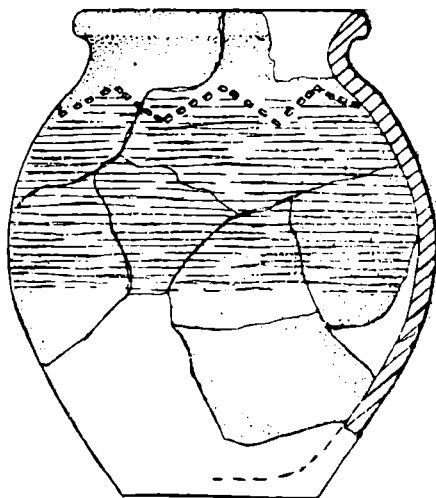

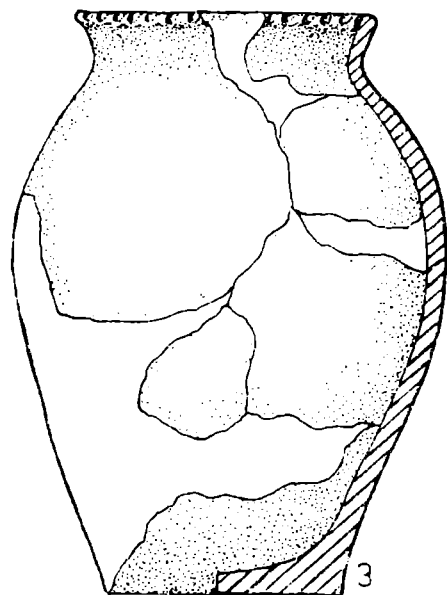
Fig. 7. Unelte și arme de la Fundu-Herții (1-3, 6-9), Dersca (4) și Tudora (5).

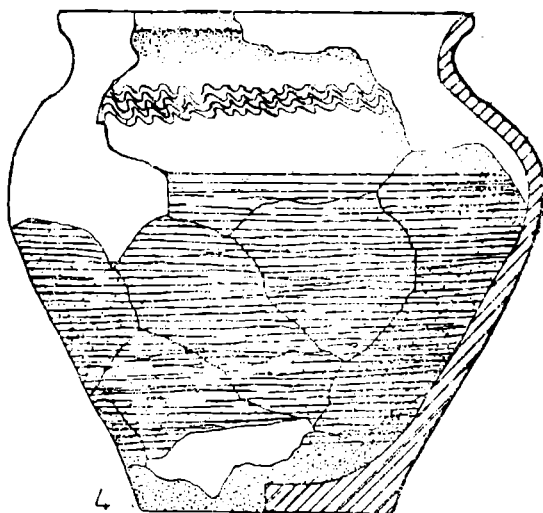
1

2

3

4

Fig. 8. Ceramică din așezarea fortificată de la Fundu-Herții.

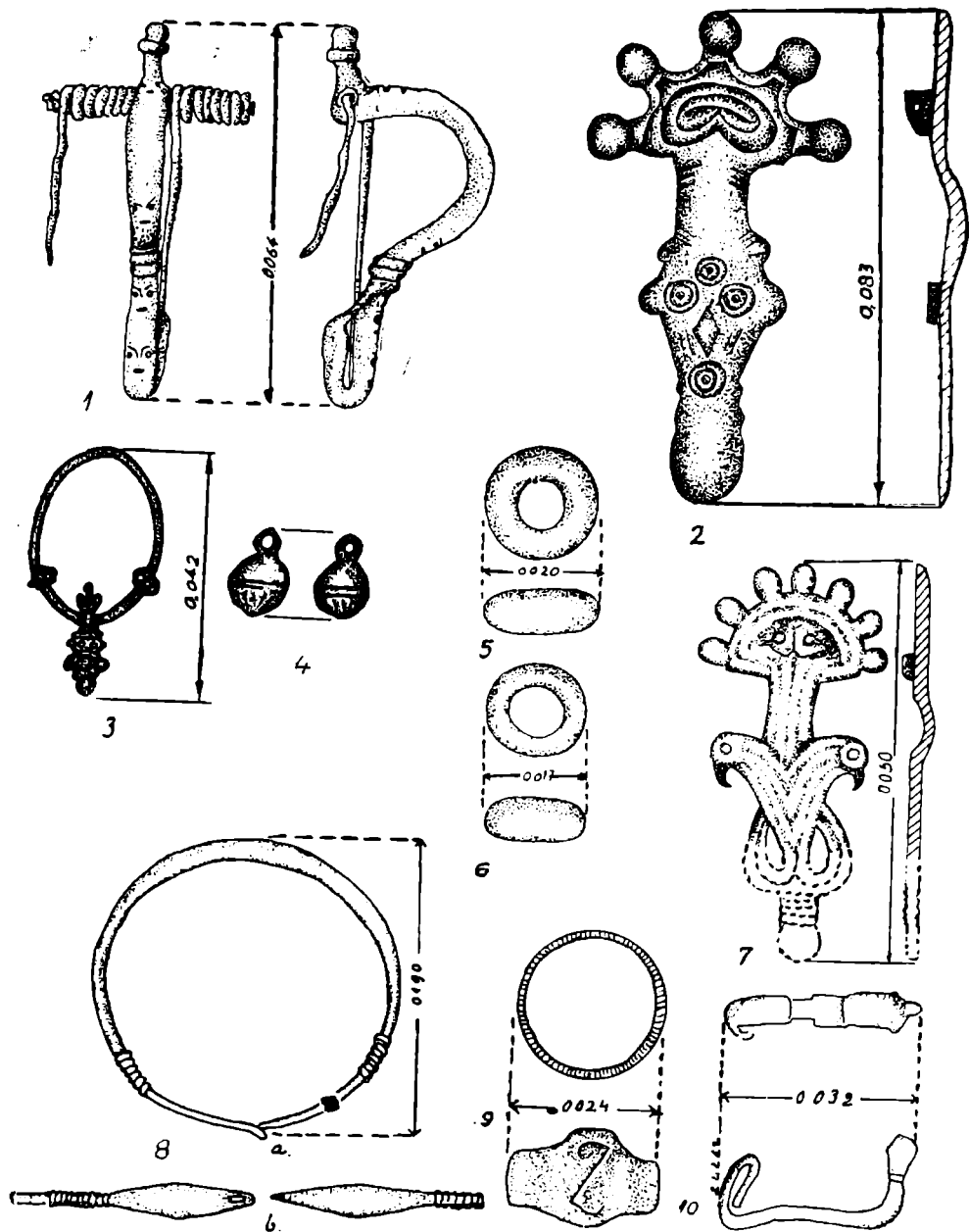

Fig. 9. Podoabe din argint (3), bronz, calcedoniu și chihlimbar (5, 6), 1. Fundeala—Lipovăț; 2, Vinderei; 3, Dumești; 4, Bogdănești; 5—6, Chircești; 7, Horga; 8, Jigălia; 9, Negrești; 10, Gura Idrici.

ASPECTE ECONOMICE ȘI SOCIALE ALE EVOLUȚIEI COMUNITĂȚILOR LOCALE DIN SPAȚIUL EST-CARPATIC ÎN SECOLELE X—XIII

VICTOR SPINEI

Reconstituirea cadrului economic și social în care au evoluat comunitățile autohtone precum și populațiile aflate în migrație în spațiul est-carpatic, în secolele X—XIII, este handicapată substanțial de insuficiența materialului informativ. Atît izvoarele scrise, episodice și uneori imprecise, cit și acelea arheologice, deocamdată destul de puțin bogate, nu ne oferă decît informații sumare sau indirecte privind realitățile economico-sociale din perioada care a premers apariției relațiilor de tip feudal. Din acest motiv etapele de constituire ale acestor relații nu pot fi stabilite decît cu mare greutate și multă aproximație.

Întregul proces de făurire a relațiilor feudale în regiunile carpato-dunărene s-a presupus că a urmat în parte aceleași coordonate ca și în apusul Europei, unde acesta este incomparabil mai bine cunoscut, datorită existenței unui volum de informații mult mai vast și edificator. Totuși, prin faptul că mai tîrziu, în perioada cînd în ținuturile extracarpătice erau conturate deja trăsăturile modului de producție feudal, se constată deosebiri însemnate față de realitățile economice și sociale ale Occidentului medieval¹, putem deduce că și căile prin care s-a ajuns la apariția acestui nou mod de producție au fost întrucîtva diferite, fapt absolut explicabil dacă avem în vedere că în ansamblu situația istorică din spațiul carpato-dunărean se deosebea substanțial de aceea din alte regiuni ale Europei și, în special, de aceea din apusul Continentului. Ținînd cont de aceste aspecte considerăm că aplicarea schemelor generale privind geneza relațiilor feudale, realizată uneori mecanic pentru ținuturile românești, trebuie făcută mai nuanțat. De asemenea, ni se pare prudent de a se evita deocamdată formularea în acest sens a unor generalizări prea largi, în condițiile în care izvoarele documentare aflate la îndemîna cercetătorului nu sînt, cum bine este cunoscut, deosebit de consistente.

1 H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 62 și urm. Pentru particularitățile feudalismului apusean și din sud-estul Europei cf. Z. V. Udaltova, E. V. Gutnova, *K voprosu o tipologii feodalizma v zapadnoj i jugo-vostočnoj Evrope*, în *Jugo-vostočnaja v epochu feodalizma*, Chișinău, 1973, p. 12-13.

În ceea ce privește opinia că anumite fenomene de natură social-politică se situează la același nivel cronologic cu fenomene similare manifestate în regiunile înconjurătoare, sîntem de părere că ea ignoră trăsăturile particulare ale dezvoltării societății locale, generate de amplele restructurări etnico-culturale produse în primele secole ale mileniului al II-lea.

În ultimul timp descoperirile arheologice au fost mereu evocate atunci cînd se fac referiri la nivelul economico-social al comunităților umane din zonele extracarpătice, din perioada premergătoare întemeierii statelor feudale românești de sine stătătoare. Departe de a minimaliza aportul cercetărilor arheologice întreprinse pînă în prezent la clarificarea a numeroase probleme privind populația locală și cea alogenă, chiar dacă ele nu sînt deocamdată de amploare deosebită, considerăm că uneori rezultatele lor nu sînt interpretate în modul cel mai just. În acest sens subscriem la observația că în multe privințe există tendința de a se extinde semnificația anumitor descoperiri asupra unor spații geografice sau grupuri umane mai îndepărtate de locul lor de proveniență ori de a se face aprecieri sau generalizări forțate pe baza semnalării anumitor categorii de obiecte puțin numeroase, reprezentînd efectul unor fenomene izolate sau avînd o altă explicație decît cea care se sugerează a fi în realitate². Asemenea interpretări duc la aprecierea greșită a stadiului economic și social în care se afla populația locală, de obicei acesta fiind situat în mod nejustificat la un nivel mult mai ridicat decît cel real, ceea ce produce nedumeriri deoarece, în pofida acestui presupus nivel, crearea organismului statal feudal de sine stătător și apariția centrelor urbane au întîrziat în Moldova pînă în secolul al XIV-lea.

Spre deosebire de izvoarele scrise, care pentru primele secole ale mileniului al II-lea oferă în special informații despre aspectele sociale și politice, documentația arheologică furnizează mai ales date privind problemele economice și de demografie și într-o măsură mai redusă referitoare la aspectele de viață socială. Tratarea problemelor economice și sociale se bazează îndeosebi pe materialul arheologic, dar are în vedere și izvoarele scrise, întrucît studierea trăsăturilor proprii regiunilor carpatodunărene numai prin utilizarea informațiilor literare ori a celor arheologice nu poate oferi decît o imagine unilaterală, trunchiată a acestora.

*

În secolele X—XI se continuă evoluția culturii Dridu, denumită și carpatodunăreană sau balcano-dunăreană, pe cea mai mare parte a teri-

² M. D. Matei, *Unele probleme controversate ale istoriei Moldovei în secolele XIII—XIV*, în *Studii și materiale, Istorie*, III, Suceava, 1973, p. 65-68.

toriului Moldovei³, la fel ca și în celelalte ținuturi de la nordul Dunării inferioare.

Relativ la densitatea așezărilor de tip Dridu se constată că aceasta este destul de ridicată, mai ales în bazinul inferior și mijlociu al Siretului, Prutului și Nistrului, depășind cu mult concentrația demografică din perioada anterioară. Foarte numeroase descoperiri Dridu se cunosc în Bugeac, în zona lacurilor dunărene⁴. În regiunea dealurilor subcarpatice au fost semnalate mai puține așezări ca în ținuturile de silvostepă și de cimpie. Sporul demografic constatat la Dunărea de jos nu reprezintă un fenomen izolat, ci se încadrează în coordonatele vieții europene, în aproape întreg Continentul și în special în Occident, întregistrându-se o creștere pronunțată a populației⁵.

Deși pe teritoriul Moldovei nu a fost cercetată exhaustiv nici o așezare de tip Dridu, prin săpăturile și cercetările de suprafață întreprinse pînă în prezent, se poate aprecia că ele se întindeau pe o suprafață considerabilă. De cele mai multe ori se aflau în apropierea unor cursuri de apă.

Dispoziția locuințelor în cadrul așezărilor era dependentă în mare parte de condițiile de relief. Ele erau dispuse de obicei în grupuri. Concentrația mai mare a complexelor de locuire pe suprafețe restrinse se întâlnește în mai multe cazuri.

Locuințele erau atît de suprafață cît și de tip semibordei sau bordei, avînd suprafețe reduse. Într-un colț al lor se afla de regulă o construcție de foc (vatră sau cuptor din piatră ori din lut) pentru preparatul hranei și pentru încălzit.

Inventarul locuințelor, fără să fie prea bogat și variat, cuprindea mai ales ceramică precum și obiecte de uz casnic, unelte, arme și obiecte de cult și de podoabă, din metal, lut, piatră, corn și os, la care se adaugă resturi osteologice de la animale domestice și sălbatice. Dintre uneltele din fier destinate agriculturii mai des întîlnite menționăm brăzdarele simetrice, săpăligele, oticurile și secerile (fig. 1). Practicarea cultivării

3 Pentru descoperirile Dridu din Moldova cf. în special: D. Gh. Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în SCIV, 19, 1968, 2, p. 227 și urm.; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 122-130; I. Mitrea, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret a Moldovei*, în Carpica, V, 1972, p. 115-132; I. G. Hincu, în *Oșcerki istorii kul'tury Moldavii*, Chișinău, 1971, p. 119 și urm.; idem, *Pamjatniki balkano-dunaj-skoj kul'tury (X—XIV vv.)*, în *Drevnjaja kul'tura Moldavii*, Chișinău, 1974, p. 127-130; G. B. Fedorov, G. F. Cebotarenko, *Pamjatniki drevnich slavjan (VI—XIII vv.)* (Arch. Karta Mold. SSR, 6), Chișinău, 1974, p. 40-52.

4 G. F. Cebotarenko, *Dalekoe prošloe Moldavii*, Chișinău, 1969, p. 211 și urm.

5 Ed. Perroy și colab., *Le Moyen Âge. Expansion de l'Orient et la naissance de la civilisation occidentale (Histoire générale des civilisations, III)*, ed. M. Crouzet, Paris, 1961, p. 253; G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, Paris, 1962, p. 17 și urm.; Ch. Brooke, *Europe in the Central Middle Ages, 962-1154*, Londra, 1964, p. 90 și urm.; J. Le Goff, *Civilizația occidentalului medieval*, București, 1970, p. 112-115.

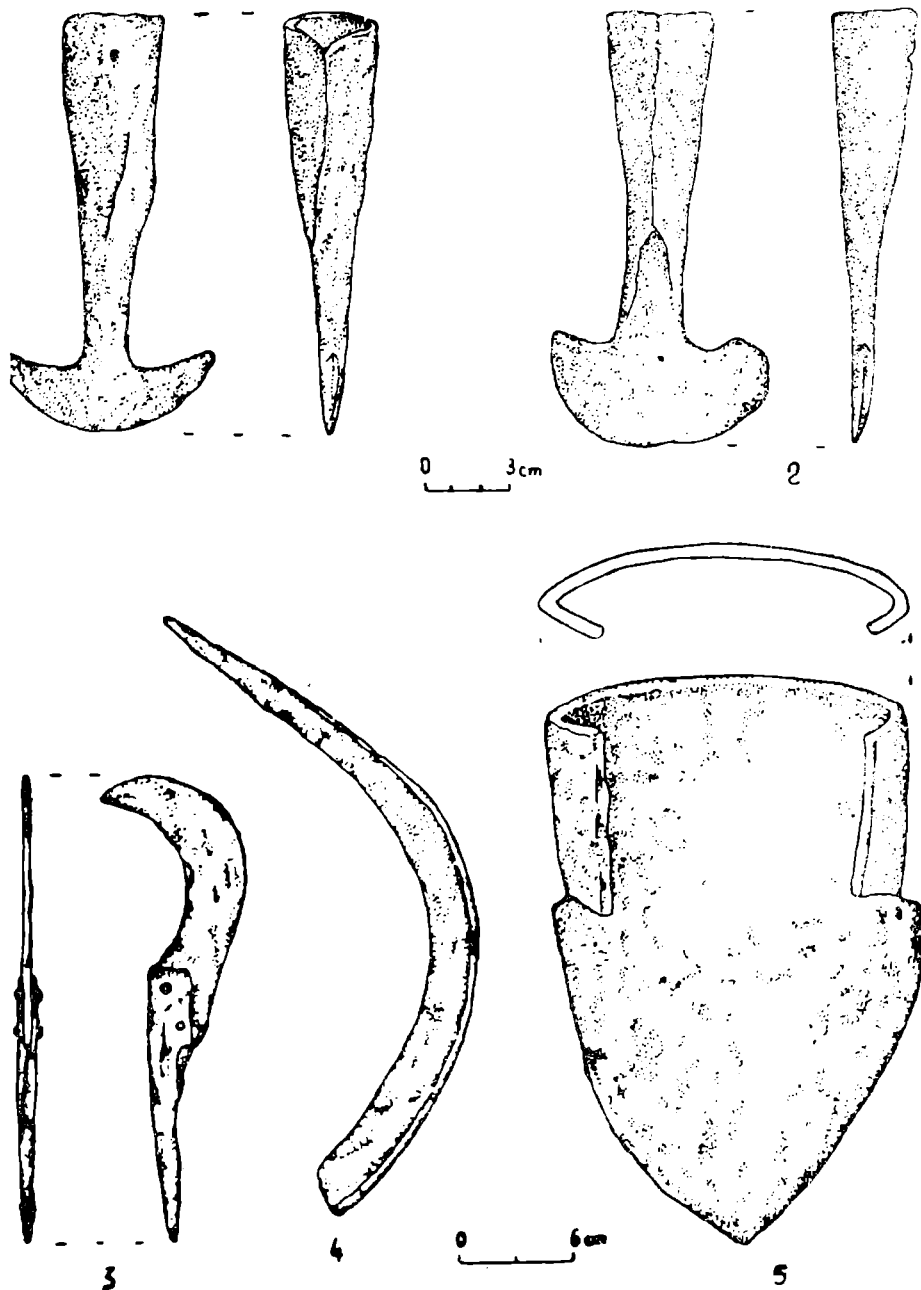

Fig. 1. Unelte agricole de fier din secolele IX—XI, descoperite în Moldova : săpălîgi de la Dodești (1) și Floreni (2), cosor (3) și seceră (4) de la Dodești și brăzdar de la Mănăstirea (5) (jud. Vaslui). (apud D. Gh. Teodor).

plantelor mai este dovedită de existența rîșnițelor de piatră⁶. Semnificativă în acest sens ni se pare și amplasarea așezărilor în vecinătatea terenurilor fertile din preajma apelor.

În ceea ce privește sistemul de cultură folosit, este aproape sigur că predomina acela al desțelenirilor și defrișărilor succesive, care s-a menținut în regiunile extracarpătice ca sistem agricol preponderent în toată epoca medievală⁷. Pentru utilizarea concomitentă, evident pe o scară mai redusă, a sistemului asolamentului bienal, presupus a fi cunoscut în unele țări învecinate, nu dispunem deocamdată de nici o dovadă.

Față de etapa anterioară, în perioada evoluției culturii Dridu în Moldova se constată o creștere evidentă din punct de vedere cantitativ a utilajului agricol, dar și anumite îmbunătățiri calitative⁸. În legătură cu numărul sensibil sporit al uneltelor stă disponibilitatea mai mare de metal, activizarea meșteșugului reducerii și prelucrării minereului de fier, probată între altele prin descoperirea lupelor și a zgurii metalice în mai multe așezări din secolele X—XI⁹. Numărul mare al uneltelor destinate culturii plantelor, ca și introducerea unor tipuri mai perfecționate, prin faptul că au putut contribui la creșterea producției agrare, se află credem în raport direct cu sporul demografic constat în aria de răspîndire a culturii Dridu. De asemenea, s-a remarcat că evoluția tehnicii agricole corespunde unor anumite etape din istoria relațiilor sociale, determinînd schimbări în cadrul lor, după cum și anumite particularități ale acestora pot influența progresul tehnicii agricole¹⁰.

Trebuie remarcat faptul că cele mai numeroase din uneltele, obiectele de podoabă și monedele descoperite în complexele de locuire Dridu provin din jumătatea sudică a Moldovei. Aceasta se datorează desigur și vecinătății cu ținuturile din dreapta Dunării, aflate vreme îndelungată sub stăpînirea Imperiului sau în sfera influenței puternice a civilizației bizantine. Contactele cu regiunile mai evolute de la Dunărea de jos au avut desigur repercursiuni și în privința creșterii calitative și cantitative a inventarului agricol, ca și a îmbunătățirilor din tehnica producției.

Progresele în domeniul agriculturii, ramură precumpănitoare în economia populației locale la începutul mileniului al II-lea, au putut determina apariția unor disponibilități de produse pentru schimb. Descoperi-

6 Șt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV, în Terra nostra*, II, 1971, p. 34-38; D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI—XI e.n.*, în *Terra nostra*, III, 1973, p. 223 și urm.

7 V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975, p. 136 și urm.

8 Idem, *Contribution à l'étude du problème des instruments aratoires utilisés au Moyen Âge en Moldavie*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, VI, 1967, p. 544; N. Edroiu, *Despre apariția plugului în Țările Române*, în *Terra nostra*, II, 1971, p. 112-113.

9 Șt. Olteanu, *Probleme ale metalurgiei medievale din Țările Române în lumina cercetărilor recente*, în *Revista muzeelor*, IV, 1967, 2, p. 117 și urm.

10 B. D. Grekov, *Țăranii în Rusia din timpurile cele mai vechi și pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1952, p. 44, 47 și urm.

rile de monede divizionare de bronz, emise în Bizanț (fig. 2), ca și a altor obiecte, dintre care mai multe cruciulițe de tip dublu relicviar (la Adjud, Bitca Doamnei — Piatra Neamț, Dănești, Lunca-Biznoasa) indică existența legăturilor comerciale între regiunile situate de o parte și de alta a Dunării¹¹. Din datele de care dispunem, schimbul de mărfuri nu pare să fi avut totuși un caracter permanent și generalizat, producția fiind destinată îndeosebi pentru satisfacerea necesităților celor care o realizau. Circulația mărfurilor avea loc în special pe piața internă și numai sporadic și pe cea externă¹². În secolele X—XI legături de schimb mai strinse s-au stabilit cu regiunile de la sudul Dunării, stăpinite de statul bulgar și ulterior reintegrate în componența Imperiului bizantin, de unde provin unele obiecte de podoabă și accesorii vestimentare, anumite categorii ceramice și alte obiecte. Schimburi de produse s-au realizat se pare în mod sporadic și cu triburile pecenege, așa cum indică prezența unor piese de harnașament și arme tipice nomazilor turanici în așezările băștinașe din secolele IX—XI¹³.

Incheierea evoluției culturii Dridu a fost considerată de cei mai mulți cercetători ca datorându-se pătrunderii în valuri succesive a pecenegilor în zona Dunării inferioare¹⁴. Așezarea în masă a triburilor turanice în Cîmpia Dunării a fost precedată de infiltrarea unor grupuri izolate de nomazi, care nu s-a soldat cu dizlocarea populației locale din așezările lor. De abia după deplasarea spre vest, sub presiunea uzilor, a grosului efectivelor pecenege, populația băștinașă a fost nevoită să se refugieze, ca de atâtea alte ori în decursul perioadei migrației popoarelor, spre ținuturi mai ferite¹⁵. Anumite componente ale culturii Dridu se regăsesc în Moldova în cadrul culturii Răducăneni. S-a susținut, de asemenea, că elemente proprii culturii Dridu se perpetuează în secolele următoare și în Cîmpia Dunării¹⁶.

Scurt timp după trecerea pecenegilor în Peninsula Balcanică, locul lor este ocupat temporar de uzi, pentru ca apoi în șesul dunărean să se

11 C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în SCIV, 23, 1972, 3, p. 375 și urm.; V. Spinei, *Les relations de la Moldavie avec Byzance et la Russie au premier quart du II-e millénaire à la lumière des sources archéologiques*, în Dacia, NS. XIX, 1975, p. 227 și urm.

12 Șt. Olteanu, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV*, în Studii, 22, 1969, 5, p. 849 și urm.

13 V. Spinei, *Relations of the local population of Moldavia with the nomad Turanian tribes in the 10 th—13 th centuries*, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 265 și urm.

14 M. Comșa, *Cu privire la evoluția culturii balcano-dunărene în sec. IX—XI*, în SCIV, XIV, 1963, 1, p. 119; I. Nestor, în *Istoria poporului român* (red. A. Oțetea), București, 1970, p. 111. La această problemă m-am referit și în lucrarea *Antichitățile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, în SCIVA, 25, 1974, 3, p. 412, unde, însă, dintr-o eroare, a cărei responsabilitate nu ne aparține, în loc de „Incheierea evoluției...”, este pus „desăvîrșirea evoluției...” (!)

15 P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube* (Bibl. Hist. Rom., 27), București, 1970, p. 37-38.

16 Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 156-162.

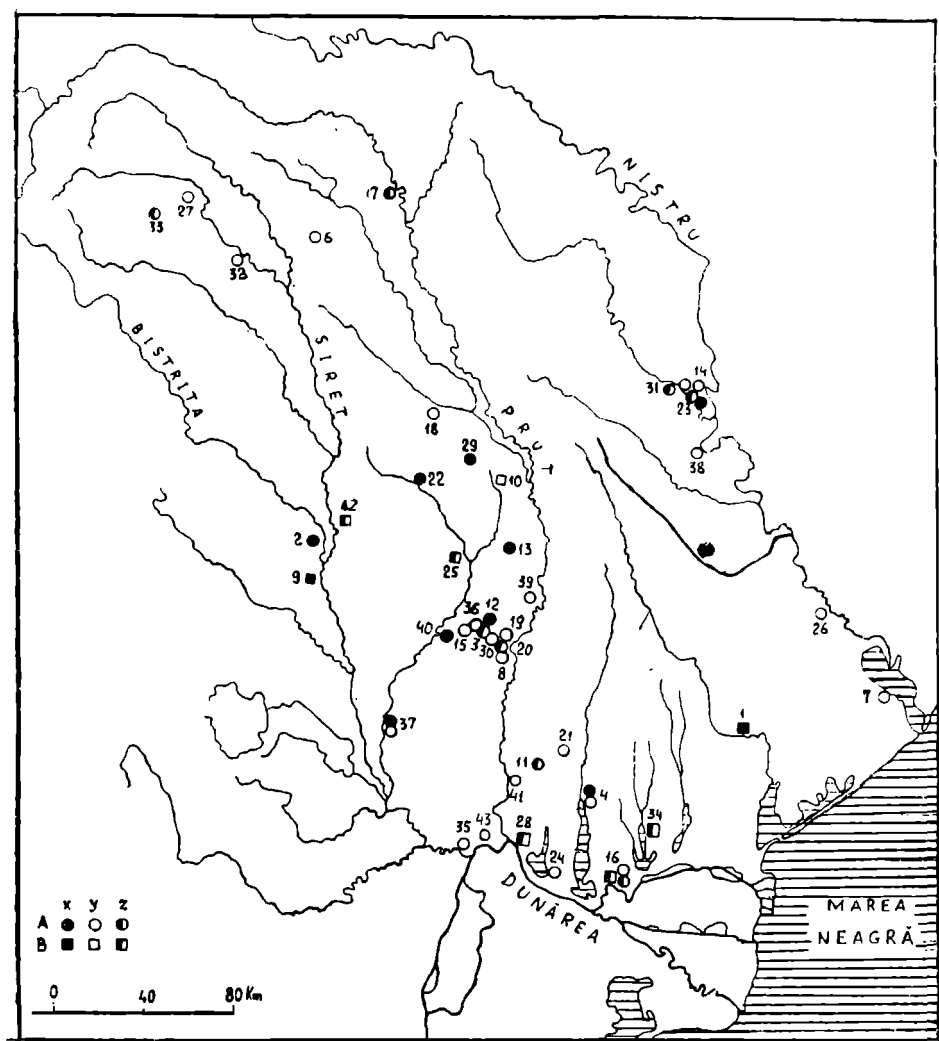

Fig. 2. Harta răspândirii monedelor izolate (A) și tezaurelor monetare (B) bizantine în Moldova, din secolele X (x), XI (y) și XII—XIII (z). 1 — Arciz — împrejurimi, 2 — Bacău, 3 — Birlălești, 4 — Bolgrad, 6 — Botoșani, 7 — Cetatea Albă-Belgorod Dniestrovski, 8 — Cîrja, 9 — Cleja, 10 — Dolhești, 11 — Găvănoasa, 12 — Giurcani, 13 — Grumezoaia, 14 — Holercani, 15 — Horga, 16 — Izmail, 17 — Manoleasa, 18 — Miroslava, 19 — Murgeni — „Ilișoia”, 20 — Murgeni — „Oița”, 21 — Musaid, 22 — Negrești, 23 — Orheiul Vechi — Trebujeni, 24 — Orlovca, 25 — Oțeleni, 26 — Purcari, 27 — Rădăuți, 28 — Reni, 29 — Satu Nou, 30 — Sărățeni, 31 — Slobozia-Hodorojia, 32 — Suceava, 33 — Sucevița, 34 — Suvorovo, 35 — Șendreni, 36 — Șuletea, 37 — Tecuci — împrejurimi, 38 — Vadu lui Vodă 39 — Vetrișoia, 40 — Zorleni, 41 — Colibași, 42 — Prăjești, 43 — Galați — împrejurimi.

ășeze, pentru mai bine de un secol și jumătate, triburile cumane. După marea invazie din 1241 o parte din teritoriul Moldovei și Munteniei intră, timp de peste un secol, sub dominația mongolă.

Modul de viață al populațiilor de stepă se deosebea tranșant de acela al comunităților locale. Pe cînd ramura economică de bază a populației românești era agricultura, împletită cu creșterea animalelor, practică în însă nu în formele ei nomade, ci sedentare — exceptînd, într-o oarecare măsură, doar anumite forme ale păstoritului de transhumanță — nomazii turanici și mongoli aveau ca principală îndeletnicire păstoritul nomad de stepă, la care se adăugau raidurile de pradă periodice.

La nomazi pășunile erau folosite în comun, dar exista proprietatea privată asupra vitelor, care reprezentau principalul mijloc de producție și constituiau de aceea cel mai important mijloc de exploatare. Ocupația de bază a nomazilor explică și modul lor de trai gentilic¹⁷.

Contactul cu triburile de călăreți turci și mongoli a avut repercusiuni negative asupra dezvoltării normale a comunităților băștinașe, mai ales a celor din zonele de cîmpie de la nordul Dunării. Aceste teritorii au trebuit să fie în mare parte părăsite de localnici, fiind dezafectate secole întregi circuitului agricol, întrucît păstorii nomazi le-au utilizat aproape exclusiv ca pășuni, ceea ce a făcut pe unii istorici să creadă că agricultura nu s-a practicat acolo decît într-o epocă mult ulterioară, cînd a fost necesară redeschiderea unor suprafețe întinse din șesul dunărean pentru a fi refolosite în cultura plantelor¹⁸.

*

Cronologic cultura Dridu a fost succedată în anumite regiuni ale Moldovei de cultura Răducăneni, datată în secolele XI—XII¹⁹. Aceasta era răspîdită în special în partea centrală și meridională a Moldovei, între Prut și Siret, nefiind identificată deocamdată în extremitatea ei nordică. Pînă în prezent ne lipsesc date mai precise despre răspîndirea culturii Răducăneni la est de Prut, dar există totuși unele indicii că ea se întîlnește și acolo²⁰.

Deși în așezările culturii Răducăneni nu au fost efectuate decît cercetări fără amploare deosebită, se poate aprecia că acestea ocupau o suprafață destul de întinsă, locuințele fiind în general răsirate. Pentru amplasarea lor erau preferate formele de relief mai joase, situate în

17 S. E. Tolibekov, *O patriarchal'noi-feodal'nykh otnošenijach u Kočevykh narodov*, în *Voprosy istorii*, 1955, 1, p. 76-78; M. Petrova, *Leben und Kultur der nördlichen nomadisierenden Viehzüchter nach Mitteilungen von Wilhelm de Rubruck*, în *Byzantinobulgarica*, IV, Sofia, 1973, p. 121-143.

18 P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 150-151. Pînă spre mijlocul secolului al XIX-lea stepele nord-dunărene au fost extrem de slab locuite. Cf. S. Mehedinți, *Die rumänische Steppe, eine anthropogeographische Skizze*, în *Zu Friedrich Ratzels Gedächtnis*, Leipzig, 1904, p. 251.

19 N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 130-136; M. Petrescu-Dimbovița, D. Gh. Teodor și V. Spinei, *Some problems concerning the history of Moldavia from the 10 th until the 11 th century*, în *Relations...*, p. 302-303.

20 Cf. I. G. Hîncu, în *Očerki istorii...*, p. 151 și 153.

preajma cursurilor de apă. Ca tipuri de locuințe se întâlnesc atît semi-bordeiele cît și locuințele de suprafață. Semibordeiele erau prevăzute de obicei cu un cuptor rectangular din piatră plasat într-unul din colțurile sale. Inventarul locuințelor se compunea din unelte, arme, ceramică și obiecte de podoabă (fig. 3), dintre care amintim : lame de cuțit, vîrfuri de săgeți, seceri, dălți, amnare, cîrlige de undiță, ace, fusaiole, împungătoare, aplice, verigi, cercei, pe lingă care mai trebuie amintite oasele de animale și 'bucățile de zgură și lupele din fier, rezultate de la reducerea minereului. Ceramica era lucrată în întregime cu roata cu turație medie, repertoriul formelor cuprinzînd borcane, căldări și castroane de mai multe tipuri și variante (fig. 4).

Obiectele menționate mai sus vorbesc despre ocupațiile locuitorilor din așezările de tip Răducăneni. Pe lingă agricultură și creșterea vitelor, aceștia se îndeletniceau cu meșteșugurile casnice, între care olăritul, reducerea minereului de fier, producerea obiectelor de uz curent în gospodărie și torsul ocupau un loc important. Vinătoarea și pescuitul continuau să dețină o anumită pondere economică.

Din prezentarea acestor date rezultă că purtătorii culturii Răducăneni erau o populație sedentară. Unele din trăsăturile enumerate, ca și anumite similitudini cu cultura Dridu în privința amplasării așezărilor, tipurile de locuințe și cuptoare, ca și în ceea ce privește ceramica și obiectele descoperite, indică existența legăturilor genetice între culturile în discuție. Cele mai multe din aspectele amintite sînt comune nu numai spațiului est-carpatic, dar și unor regiuni foarte întinse din Europa centrală și răsăriteană. Penetrația triburilor turce spre ținuturile dunărene explică de ce aria de răspîndire a culturii Răducăneni este mai restrînsă în comparație cu aceea a culturii Dridu. Trebuie remarcat, de asemenea, că formele ceramice predominante în așezările de tip Răducăneni, și anume căldările, sînt de origine răsăriteană și că ele nu se întâlnesc decît în mod cu totul izolat și sporadic în complexele de locuire Dridu. Prezența căldărilor de lut în inventarul culturii Răducăneni sugerează pătrunderea unei componente turanice²¹, care, într-un răstimp nu prea îndelungat, fie că a fost asimilată de elementele locale, fie că a dispărut prin plecarea purtătorilor ei.

*
* *

În timp ce pentru perioada imediat premergătoare mării invazii mongole din 1241 informațiile arheologice privind populația românească de pe versanții răsăriteni ai Carpaților sînt puțin numeroase, situație datorată în parte și carențelor cercetărilor, pentru secolele XIII—XIV

²¹ V. Spinei, *Fragen der Geschichte der Moldau im XI—XIII. Jahrhundert — Historische und archäologische Daten*, în *Deutsch — rumänisches Colloquium junger Historiker, Kulturhistoriker und Zeitgeschichtler (Südosteuropa-Studien, 22)*, München, 1974, p. 26.

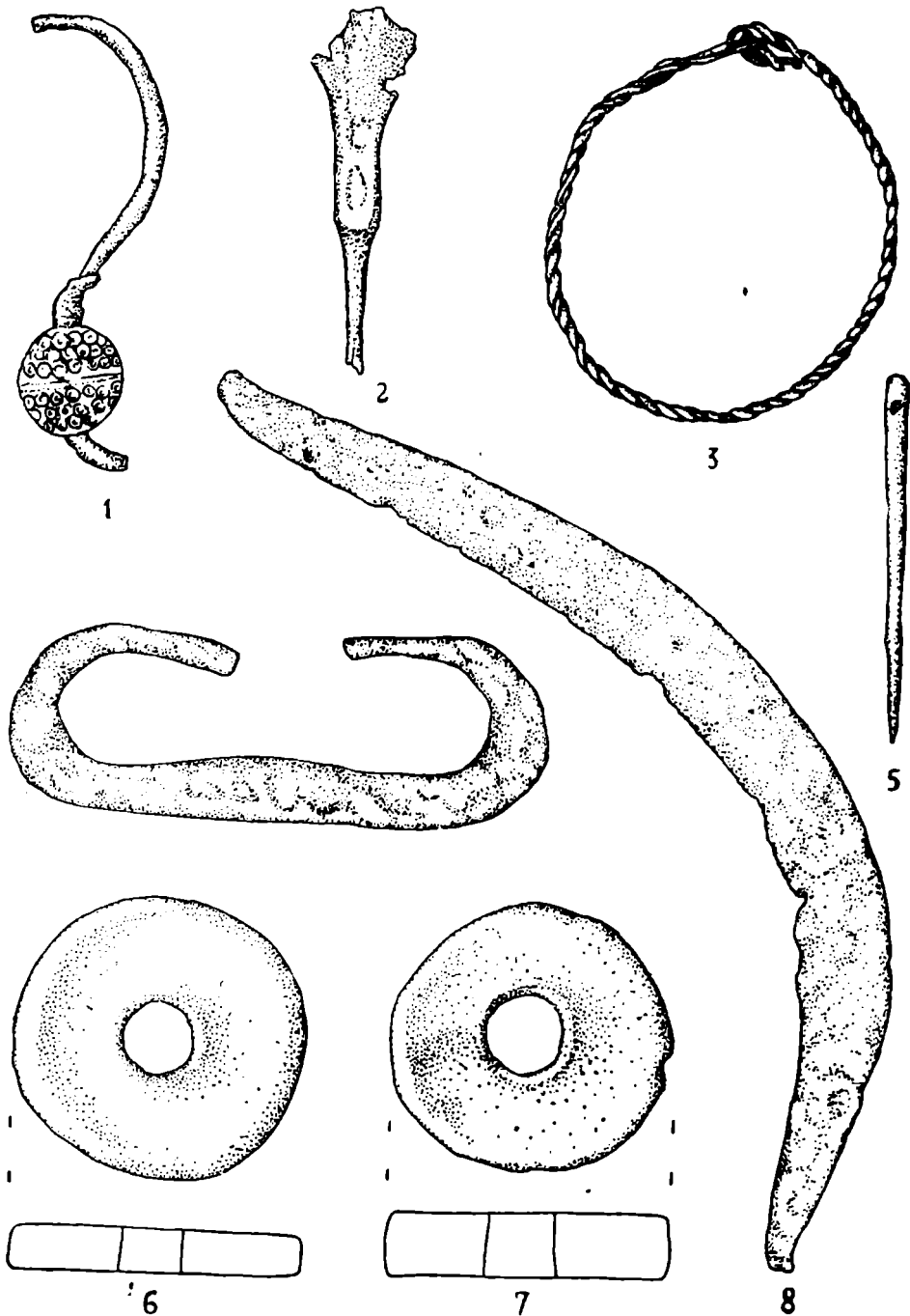

Fig. 3. Unelte, arme, obiecte de uz casnic din bronz și argint (1), fier (2, 4, 5, 8), bronz (3) și lut (6-7), din secolele XI—XII, aparținând culturii Răducăneni, descoperite la Hlincea-Iași (1, 5), Răducăneni (2, 3, 8) (jud. Iași), Grumezoaia (4) și Dănești (6, 7) (jud. Vaslui) (1-7 = 1/1; 8 = 1/2).

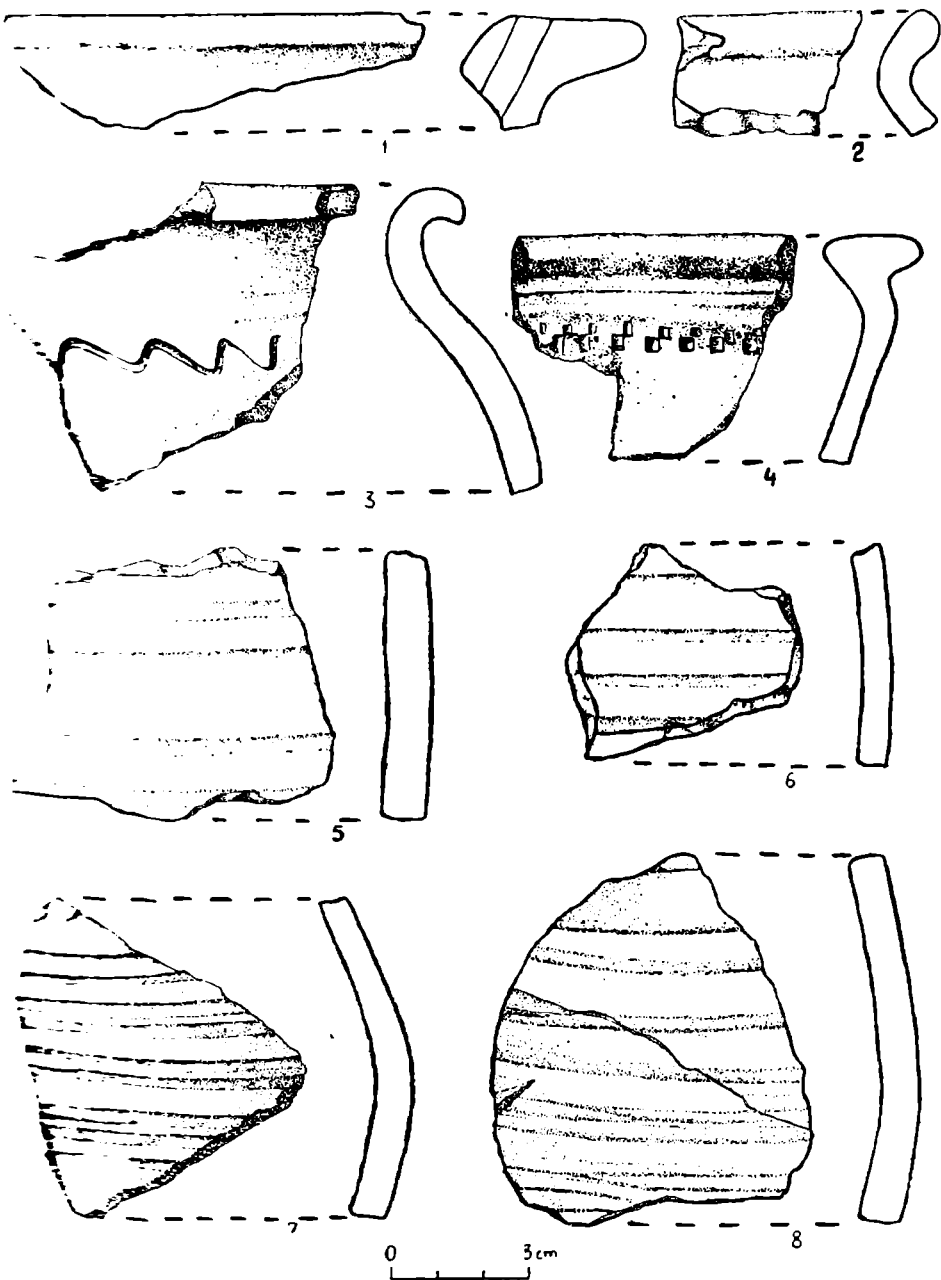

Fig. 4. Borcane (2, 3, 7) și cazane de lut fragmentare (1, 4 — 6, 8), din secolele XI—XIII, descoperite la Dănești (jud. Vaslui) (1-2, 5-8) și Hlincea-Iași (jud. Iași) (3-4).

numărul descoperirilor care se pot raporta la comunitățile băștinașe se înmulțesc considerabil ²².

Spre deosebire de secolele X—XII, când cea mai mare densitate a populației locale se constată în sudul și centrul Moldovei, în secolele XIII—XIV, o concentrație demografică cel puțin la fel de mare pare să se fi localizat în jumătatea septentrională a acestei regiuni. O situație în parte asemănătoare se întâlnește și în Muntenia: în vremea culturii Dridu, intensitatea locuirii în zona deluroasă subcarpatică era sensibil mai mică ca la cîmpie. Această constatare, făcută în urma unor ample investigații arheologice, a creat nedumerirea cîtorva istorici, care au ezitat să-i acorde întreg creditul pe considerentele că elementul dacic și chiar daco-roman predominase mai ales în regiunile de deal și munte, că primele cristalizări statale românești își au obîrșia în preajma Carpaților, că în ținuturile de șes sălășluiau triburile nomade și că ele au intrat mai tîrziu ca alte teritorii în componența Țării Românești ²³. Observațiile menționate dovedesc că s-a ignorat posibilitatea unor fluctuații în dinamica demografică care se pot ivi din cauze diverse în anumite teritorii. Schimbările survenite în primele secole ale mileniului al II-lea în aspectul demografic din zona nordică și de sud a Moldovei, ca și din Muntenia dealtfel, se datoresc, așa cum arătăm, în mare măsură migrării spre vest și sud-vest a triburilor turce și mongole. Populația locală, lipsită de posibilități militare deosebite, a trebuit să se retragă temporar din calea lor spre regiuni mai ferite, care să le asigure siguranța traiului.

Creșterea efectivului populației din părțile de nord și nord-vest ale Moldovei se află desigur o strînsă dependență nu numai de obișnuitul spor natural, ci, și de migrațiile de peste munți, din Ardeal și Maramureș, produse în perioada anterioară întemeierii statului feudal de sine stătător, al căror ecou îl aflăm în relatările cu caracter legendar din vechile cronicile moldovenești privind „descălecatul” ²⁴. Pe baza unei pertinente analize a documentelor maramureșene s-a remarcat că acestea nu ar justifica interpretarea „descălecatului” drept un proces demografic, întrucît din conținutul lor nu reiese declanșarea unui exod de populație spre mijlocul

22 N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 139-143; V. Spinei, *Unele considerații cu privire la descoperirile arheologice din Moldova din secolul al XII-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, în SCIV, 21, 1970, 4, p. 595 și urm.; G. B. Fedorov, G. F. Cebotarenko, *op. cit.*, p. 53 și urm.; L. L. Polevoi, P. P. Birnea, *Srednevekovye pamjatniki XIV—XVII vv. (Arch. Karta Mold. SSR, 7)*, Chișinău, 1974, *passim*; Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, I, București, 1976, *passim*.

23 I. Donat, *Geografia ca mijloc de cunoaștere istorică*, în Studii, 20, 1967, 6, p. 1150-1158.

24 *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, *passim*; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 60-66. Cf. și Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei în lumina noilor cercetări*, în *Analele Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, Seria III, tom. XXVII, 1944-1945, p. 1 și urm.

secolului al XIV-lea²⁵. Cu toate acestea, existența unui transfer lent de populații de pe o parte pe cealaltă a Carpaților nu este deloc exclus să se fi realizat într-o perioadă anterioară. În acest sens, în afara tradiției istorice, se pot invoca și alte argumente. Numeroasele plaiuri și drumuri care brăzdează Carpații Orientali facilitau trecerea munților²⁶. Armele și piesele de harnașament datînd din secolele XIII—XIV, descoperite în preajma trecătorilor montane la Vatra Moldoviței-Hurghișca, Ostra, Coșna, Cozânești (jud. Suceava) etc. (fig. 5—7), atestă folosirea intensă a acestora din urmă²⁷. Legăturile cu provinciile românești de peste munți sînt probate și de toponimele împrumutate din Maramureș și estul Transilvaniei²⁸. Limba literară din Moldova conținea încă în secolele XVII—XVIII elemente lexicale, astăzi dispărute din limbajul cult, care au la origine graiul maramureșean și se păstrează în vechile texte rotacizante și în actualul dialect maramureșean²⁹. În favoarea existenței unor strînse raporturi etnico-culturale între regiunile menționate pledează și apropiatele analogii din sfera culturii materiale, îndeosebi similitudinile între speciile ceramice, dezvăluite prin cercetările arheologice efectuate în ultimele două decenii³⁰.

Deplasările de populații la est și sud de lanțul Carpaților s-au datorat în mare parte politicii statului maghiar de asuprire și persecuție religioasă a populației românești. Aceste deplasări, reprezentînd o permanență a istoriei noastre medievale, au contribuit în mod direct sau indirect la grăbirea procesului de constituire a formațiunilor statale feudale românești³¹. Ele explică totodată remarcabila unitate lingvistică și culturală a populației românești din întreg spațiul carpato-dunărean.

Așezările populației locale din perioada anterioară constituirii statului feudal sînt situate pe forme de teren variate, favorabile practicării agriculturii și creșterii vitelor. Între aceste două ocupații principale ale comunităților românești nu s-au creat contradicții, căci ele, așa cum au dovedit investigațiile etnografilor, se practicau în strînsă legătură și se întregeau reciproc, ceea ce asigura realizarea echilibrului în economia rurală. Chiar și păstoritul de transhumanță nu presupunea decît în cazuri de excepție adoptarea formelor de viață nomadă, întrucît

25 R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 245-247. Cf. și A. Boldur, *Intemeierea Moldovei*, în *Studii și cercetări istorice*, Iași, XIX (II, SN), 1946, p. 174 și urm.

26 P. Binder, *Drumurile și plaiurile Carpaților Orientali*, în *Studii și articole de istorie*, XX, 1972, p. 66-74.

27 Al. Vasilescu, *Drumurile „tătărești” în lumina noilor descoperiri arheologice din județul Suceava*, în *Studii și materiale, Istorie*, Suceava, 1969, p. 43-63; V. Spinei, *op. cit.*, în SCIV, 21, 1970, 4, p. 595 și urm.

28 P. P. Birnea, *Sel'skie poselenija Moldavii XV—XVII vv.*, Chișinău, 1969, p. 28-31.

29 Gh. Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 145 și 352-355.

30 V. Spinei, *op. cit.*, în SCIV, 21, 1970, 4, p. 600; idem, *op. cit.*, în *Deutsch-rumänisches Colloquium...*, p. 24.

31 Șt. Ștefănescu, *Demografie, dimensiune a istoriei*, București, 1974, p. 13-14, 34-39, 46 și urm.

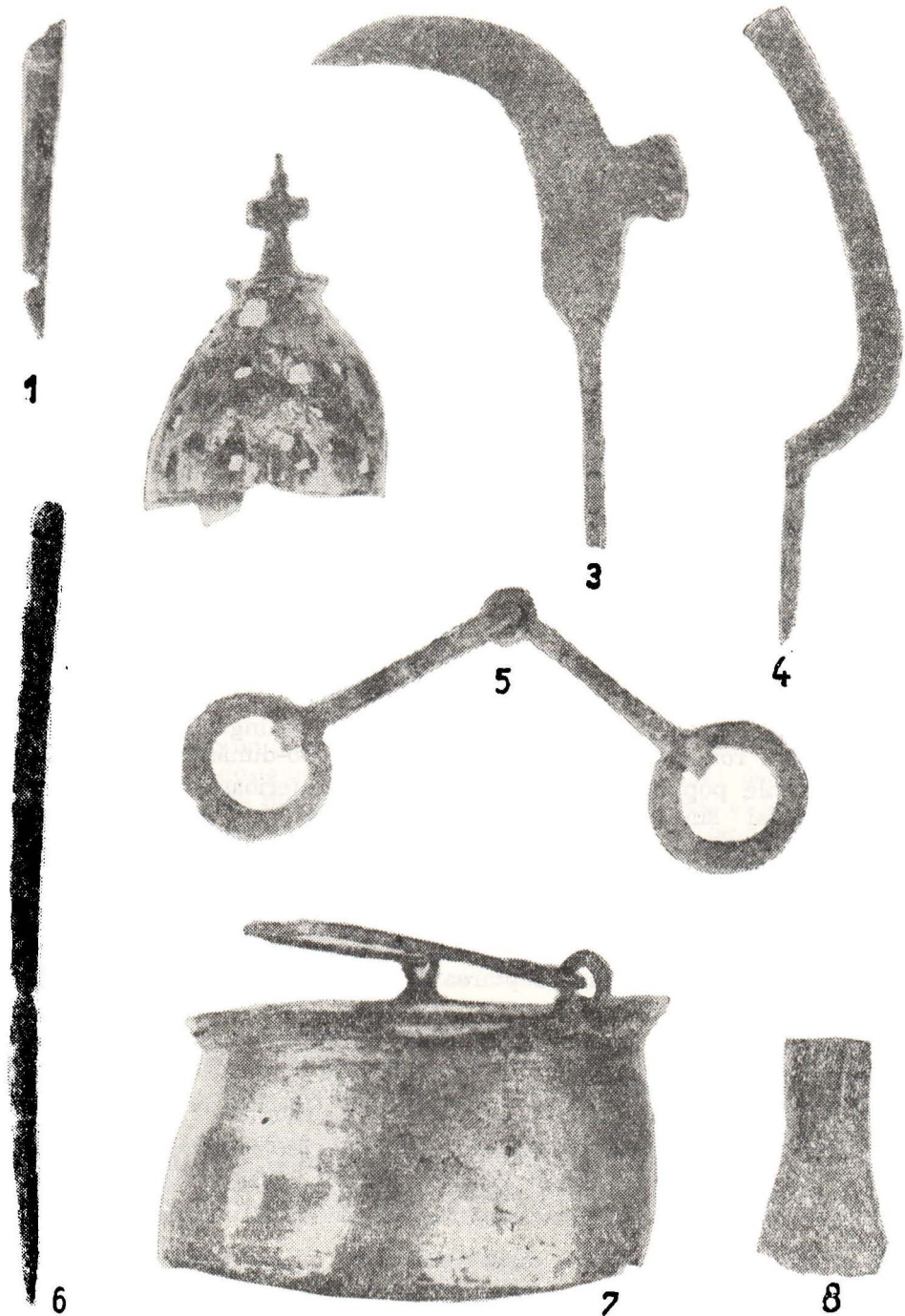

Fig. 5. Piese din fier (3-6, 8), bronz (2) și fier și bronz (1, 7), provenind din depozitele descoperite la Vatra Moldoviței — Hurghișca (1, 5-8) și Coșna (2-4) (jud. Suceava) 1, 5, 8 = 2/5; 2 = 1/2; 3, 4 = 4/13; 6 = 1,7; 7 = 2/9).

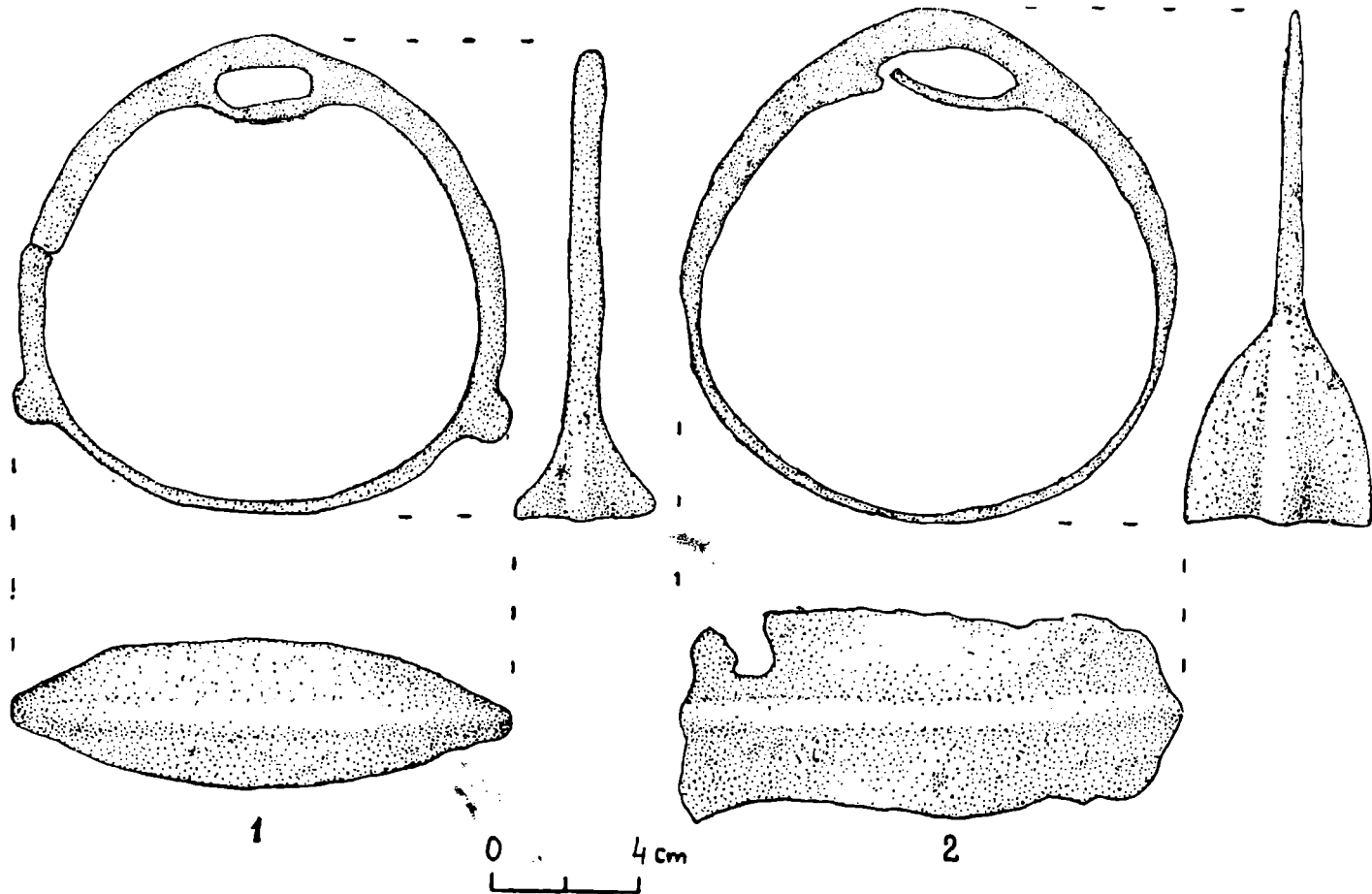

Fig. 6. Scări de șa din fier provenind din depozitele descoperite la Coșna-
(1) și Vatra Moldoviței (2) (jud. Suceava).

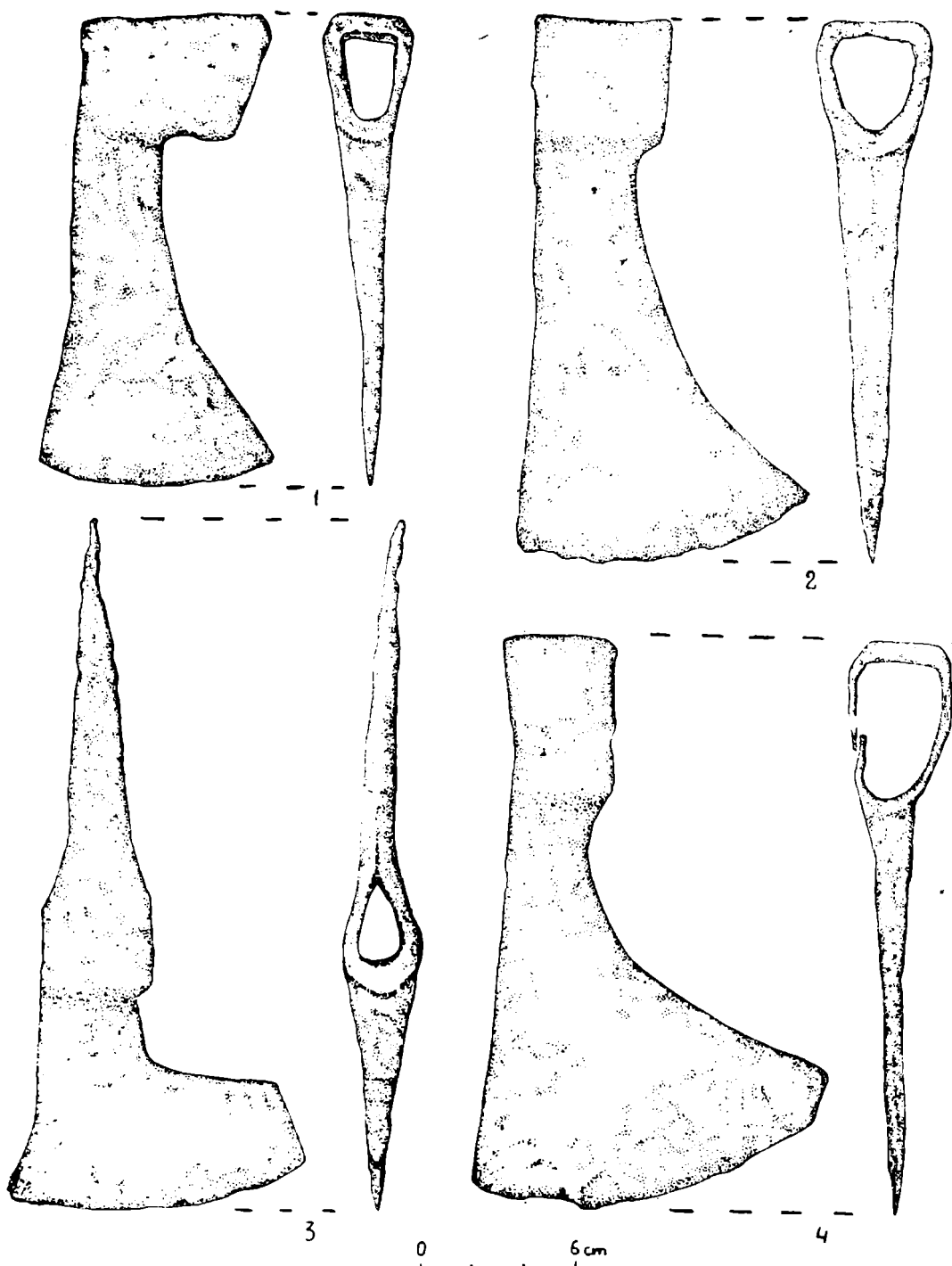

Fig. 7. Topoare de fier din depozitul de la Cozânești (1-3) și de la Vatra Dornei (4) (jud. Suceava).

familile ciobanilor și o parte din proprietarii de oi rămăneau în așezările lor stabile, în timp ce numărul celor ce însoțeau turmele era redus ³².

Până în prezent nu s-au descoperit decât foarte puține așezări întărite din perioada premergătoare secolului al XIV-lea, care să poată fi atribuite românilor din regiunile unde ulterior va lua ființă statul feudal moldovenesc de sine stătător. Cu excepția orașelor de la Dunăre și Marea Neagră, a căror apariție este legată de un cadru etnic și politic deosebit ³³, în spațiul est-carpatic nu se cunosc centre urbane românești mai devreme de secolul al XIV-lea. La o analiză mai atentă, izvoarele istorice pe care se bazează cei ce susțin că formarea orașelor a avut loc într-o epocă anterioară s-au dovedit a fi neconcludente în acest sens. În plus, săpăturile arheologice din unele vechi centre urbane, cum ar fi Baia, Siret, Suceava, Iași, Birlad, Rădăuți, Vaslui, Botoșani etc., nu au scos la iveală pînă în prezent resturi de cultură orășenească premergătoare secolului în care s-a format statul feudal de sine stătător ³⁴.

Întîrzierea manifestării fenomenului urban își găsește, în parte, explicația în faptul că meșteșugurile nu evoluaseră într-atît pentru a se desprinde complet de activitățile agricole. Cu toate acestea, în numeroase domenii s-au înregistrat progrese marcante față de perioadele precedente, vizînd sfera calitativă cît și cea cantitativă.

În unele din așezările cercetate datînd din secolele XIII—XIV s-au descoperit un număr considerabil de obiecte din fier, precum și lupe și zgură provenind de la reducerea minereului de fier, fapt ce atestă un interes sporit acordat acestei indeletniciri. Întrucît în Moldova zăcămintele de fier lipsesc aproape cu desăvîrșire, pentru exploatarea lor în perioada medievală neexistînd nici o indicație, localnicii au fost nevoiți să-și procure necesarul de metal prin valorificarea lentilelor feruginoase de proveniență sedimentar-aluvionară sau a lentilelor de siderit din rocile marno-calcaroase aflate în regiunile muntoase ³⁵. Intensificarea extragerii minereului de fier și a prelucrării sale se constată și în alte regiuni românești, ca, de altfel, în întregul continent european, cererea sporită de metal fiind determinată de progresele generale înregistrate în cadrul societății medievale ³⁶.

32 R. Vuia, *Contribuții etnografice cu privire la formarea culturii noastre populare și a poporului român*, în *Studii de etnografie și folclor*, I, București, 1975, p. 65-67; idem, *Tipurile de păstoriț la români*, București, 1974.

33 N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899; L. L. Polevol, *Razvitie gorodov Moldavii v IX—XV vv.*, în *Jugo-vostočnaja Evropa v epochu feodalizma*, Chișinău, 1973, p. 71 și urm.

34 M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, sec. XIV—XVI)*, Suceava, 1970.

35 Șt. Olteanu și C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969, p. 17.

36 B. A. Kolčin, *Černaja metallurgija i metalloobrabotka v drevnej Rusi*, în *Mater. i issled. po archeol. SSSR*, 32, 1953; B. A. Rybakov, în *Geschichte der Kultur der Alten Rus'*, I, Berlin, 1959, p. 67 și urm.; Șt. Pascu, *Meșteșugurile în Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 24-25, 28-29, 66-67; W. Hensel, *Die Slawen im frühen Mittelalter*, Berlin, 1965, p. 129 și urm.; J. Le Goff, *op. cit.*, p. 282-284 și 300-301.

Necropolele populației românești din Moldova din secolele XIII—XIV (Trifești, Doina, Izvoare, Hudum-Botoșani, „Limbari”-Hansca etc.) sînt, în general, sărace în privința inventarului funerar. Această situație decurge în parte și din conveniențele de ritual funerar creștin. Cu toate acestea, se remarcă că anumite morminte conțin obiecte de podoabă de valoare, din argint sau aur, a căror ornamentare presupunea însușirea unor tehnici meșteșugărești pretențioase (fig. 8). Unele din ele proveneau probabil din ateliere străine. Observațiile menționate ne permit concluzia că în cadrul comunităților rurale se departajaseră anumite pături sociale cu posibilități materiale superioare membrilor de rînd ai comunității.

Izvoarele scrise referitoare la populația românească de pe versanții răsăriteni ai Carpaților din primele secole ale mileniului al II-lea, deși în număr restrîns și nu prea bogate și precise în date, oferă informații prețioase privind stadiul ei social-politic. Semnificative în acest sens sînt știrile despre implicarea unor efective românești în diferite conflicte din regiuni învecinate teritoriului unde ulterior se va constitui statul feudal moldovenesc. Astfel, în *Eymundar pátrr* sau *Eymundar saga*, compusă în Islanda, relatîndu-se luptele pentru tron izbucnite în Rusia Kieviană scurt timp după moartea lui Vladimir cel Sfînt (980—1015), sînt menționați și vlahii (*Blökumenn*), solicitați să sprijine pe unul din pretendenți³⁷. În prima jumătate a secolului al XIII-lea, cronicile vechi rusești amintesc în mai multe rînduri de bolohoveni, angrenați în dispute militare cu cneazul halician³⁸. Ceva mai tîrziu, cronica lui Thomas Tuscus vorbește de un conflict izbucnit între români (*Blaci*) și ruteni (*Bruteni*) în 1276—1277³⁹, pentru ca, peste aproximativ o jumătate de secol, să avem informația din *Historia Polonica* a lui Ian Dlugosz despre o participare românească, alături de regele Poloniei, ruteni și lituanieni, la luptele cu mark-graful de Brandenburg⁴⁰.

Informațiile istorice enumerate mai sus fac dovada posibilităților militare ale căpeteniilor românilor din regiunile est-carpătice. Pe lîngă aceste date, presupunerea existenței șefilor locali, eventual chiar a unor conducători de formații politice prestatale, ar putea fi îndreptățită dacă avem în vedere menționarea în *Nibelungenlied* a celui duce Ramunc

37 *Antiquités Russes d'après les monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves*, II, Copenhaga, 1852, p. 193. Cf. și V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice*, I, în *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 65-66.

38 *Ipatievskaja letopis'*, în *Polnoe sobranie russkich letopisej*, II, Sankt-peterburg, 1843, p. 172 și 179-180. Cf. și E. Kalužniacki, *Historische Notizen*, în F. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten*, Viena, 1879, p. 40 și urm.

39 Thomae Tusci *Gesta imperatorum et pontificum*, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, XXII, Hannoverae, 1872, p. 525. Cf. și Gh. I. Brătianu, *O nouă mărturie (1277) despre un voievodat moldovenesc în veacul al XIII-lea*, în *Analele Acad. Rom. Mem. Sec. Ist.*, Seria III, tom. XXVII, 1944-1945, p. 231-244.

40 Ioannis Dlugossi seu Longini *Historiae Polonicae libri XII*, ed. H.L.B. ab Huyssen, Lipsiae, 1711, col. 989.

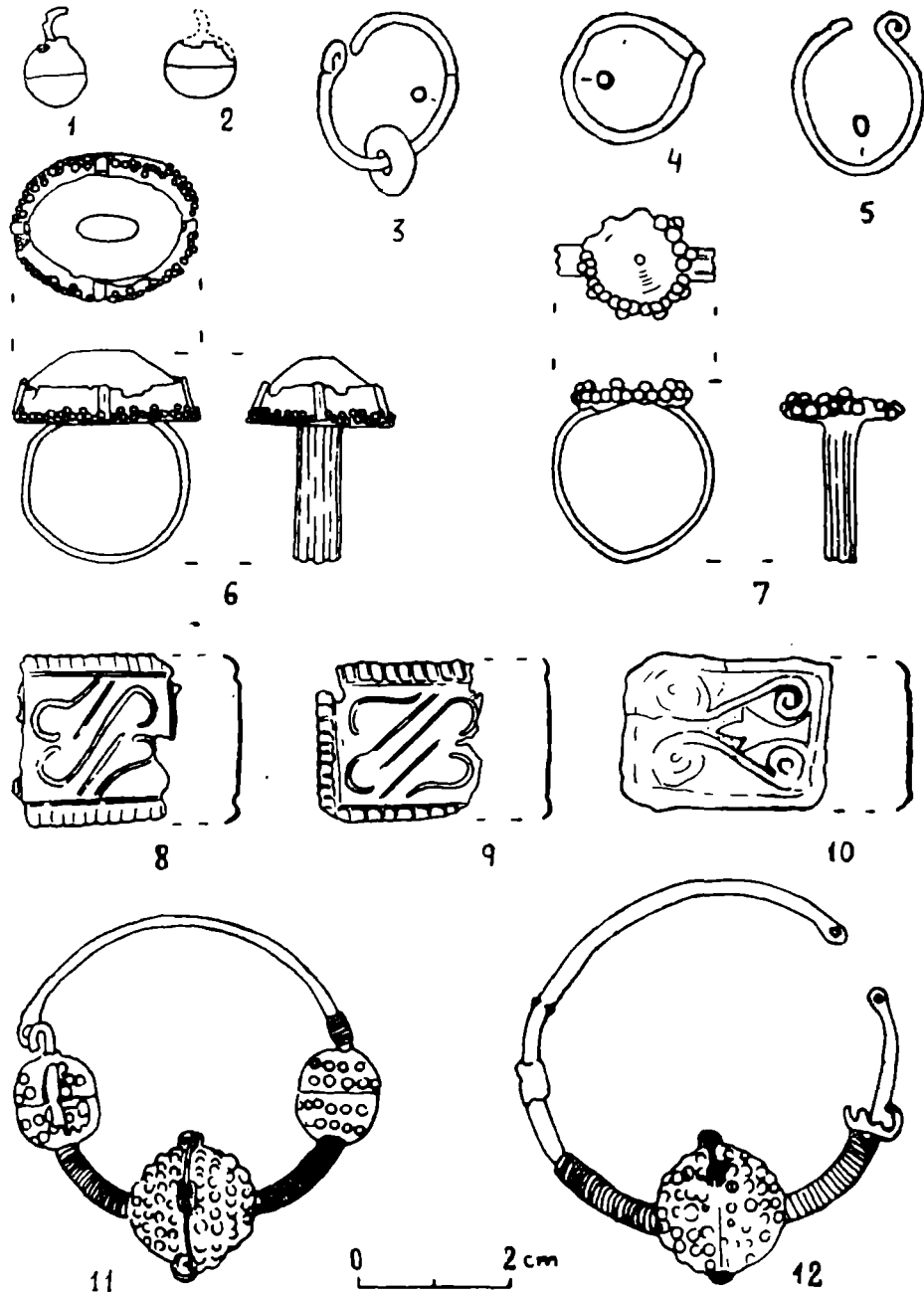

Fig. 8. Obiecte de podoabă din secolele XIII—XIV din necropola 1 de la Hudum (jud. Botoșani) (1-3, 5-9, 11-12) și din necropola de la Trifești (jud. Iași) (4, 10).

din „țara vlahilor“ (*Der herzoge Râmunc ūzer Vlâchen lant*)⁴¹, care s-ar putea localiza la est de Carpați și a ducelui Olaha (sau Aloha) din însemnările misionarului franciscan Pian del Carpine⁴². Localizarea în Moldova a voievodului român amintit în *Österreichische Rheimchronik* a lui Ottokar de Stiria este mai puțin probabilă⁴³.

Prin „puternicii acelor locuri“ (*potentes illarum partium*) — menționați într-un act emis de cancelaria papală în 1332⁴⁴ — care și-ar fi însușit moșiile Episcopiei cumanilor curînd după invazia din anul 1241 se pot înțelege, conform interpretării deja încetățenite în literatura istorică, atât conducătorii locali, din regiunile extracarpătice, cît și feudații laici și eclesiastici din Țara Birsei.

Destul de răspîdită în istoriografia noastră este părerea că brodnicii și berladnicii, atestați documentar în decursul secolelor XII—XIII, ar fi creat formațiuni cu caracter cvasistatal în jumătatea meridională a Moldovei. Izvoarele literare care se referă la aceste populații nu conțin, însă, nici-o informație elocventă în acest sens. Dimpotrivă, ele prezintă pe brodnici și berladnici ca pe niște triburi în stare nomadă sau seminomadă, participînd la diferite expediții războinice, în tovărășia cumanilor sau în serviciul temporar al unor principii străini, la fel ca și alte populații de stepă⁴⁵.

Fără argumente temeinice, s-a susținut, de asemenea, că așa-zisele „republici“ din ținuturile Cîmpulung, Vrancea și Tigheci, menționate în *Descriptio Moldavie* de Dimitrie Cantemir⁴⁶, ar fi reprezentat nuclee sau formațiuni prestatale anterioare lui Dragoș și Bogdan. Discutabilă rămîne și problema „Cîmpului lui Dragoș“, pomenit prima oară într-un act intern din 1419⁴⁷, precum și a „Țării Șipenițului“, de care Dlugosz vorbește în legătură cu unele evenimente din a doua jumătate a secolului al XIV-

41 *Das Nibelungenlied*, ed. K. Bartsch, Leipzig, 1866, p. 246. Cf. și Em. Grigorovitz, *Români în monumentele literare germane medievale*, București, 1901, p. 105 și urm.; A. Armbruster, *Nochmals „Herzoge Râmunc ūzer Vlâchen lant“*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XII, 1973, 1, p. 83-100.

42 G. Pullé, *Historia Mongalorum. Viaggio di f. Giovanni da Pian del Carpine ai Tartari nel 1245—47*, Firenze, 1912, p. 120.

43 Ottokars *Österreichische Reimchronik*, în *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*, V, 2, ed. J. Seemüller, Hannover, 1893, p. 1152-1154. Pentru părerea că acest voievod român ar fi din Țara Făgărașului cf. A. Armbruster, *Români în cronică lui Ottokar de Stiria: o nouă interpretare*, în *Studii*, 25, 1972, 3, p. 463-483.

44 E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I, 1199-1345, București, 1887, p. 622; *Documente privind istoria României, veacul XIV*, C., vol. III, București, 1954, p. 279.

45 Pentru prezentarea conținutului acestor izvoare cf. G. Popa — Lisseanu, *Brodnicii (Izv. ist. rom., XII)*, București, 1938; C. Cihodaru, *Considerații în legătură cu populația Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, XIV, 1963, p. 224-238.

46 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 300-303. Cf. și A. D. Xenopol, *Intemeierea Țărilor Române*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an III, vol. V, 1, 1885, p. 6-7.

47 M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, p. 131-134. Cf. și C. Mătasă, *Cîmpul lui Dragoș*, București, 1943.

lea ⁴⁸, asupra căroră s-a formulat presupunerea că ar fi existat și ele încă înainte de întemeierea statului feudal de sine stătător.

Chiar lăsînd la o parte interpretările nefondate sau nesigure amintite mai sus, se poate admite că, încă înainte de crearea statului feudal autonom, a existat în Moldova una sau mai multe mici formațiuni politice, cu căpetenii ridicate din simlul populației locale.

În decursul secolelor XIII—XIV, care corespund cu sporul numeric și creșterea rolului politic al populației românești din spațiul est-carpatic, contactele cu regiunile învecinate se activează și se diversifică. Ca și în perioadele anterioare, Moldova are de înfruntat tendințele statelor puternice din jur de a o atrage în sfera lor de influență sau dominație.

În situația politică a Europei răsăritene și de sud-est interveniseră între timp numeroase schimbări. După succesul răscoalei Asăneștilor în Balcani și lovitura dată de cruciați în 1204, Bizanțul și-a pierdut pozițiile la Dunărea de Jos. În pofida acestui fapt, descoperirea unor monede emise în Imperiu arată că relațiile de schimb cu teritoriile est-carpatice nu fuseseră complet întrerupte.

Statul halian renunțase și el la extinderea supremației spre regiunile de la nordul Dunării, trecînd la începutul secolului al XIII—lea printr-o pregnantă perioadă de decădere, care s-a accentuat vertiginos după șocul produs de invazia mongolă. Cu toate acestea s-au păstrat legăturile sale cu regiunile unde ulterior va lua naștere statul feudal moldovenesc. Semnificativă în această privință este descoperirea, în diferite localități situate în jumătatea septentrională a Moldovei, a unor cruciulițe relicviar din bronz și a altor obiecte de factură veche rusească (fig. 9), ajunse desigur pe calea schimburilor comerciale. După năvălirea mongolă numărul obiectelor de proveniență rusească de pe teritoriul Moldovei descrește în mod vizibil ⁴⁹.

Tot ca urmare a pătrunderii mongolilor, s-a pus capăt supremației politice a neamurilor turce în stepele nord-pontice. Spre deosebire de triburile turanice, pentru care principala sursă de venituri suplimentare o reprezentau raidurile de pradă, mongolii au instituit un sistem perfecționat de percepere a tributului, cu ajutorul căruia realizau o exploatare mai eficientă și durabilă a populației locale. În zonele intrate în directă lor stăpînire, mongolii au luat măsuri de încurajare a comerțului, relevantă în această privință fiind circulația monetară intensă din teritoriile apusene ale Hoardei de Aur ⁵⁰.

Interese deosebite pentru ținuturile de la răsărit de Carpați a manifestat regatul maghiar. Ridicarea așezării întărite de la Bîtea Doamnei,

48 Dlugoss, ed. cit., col. 1123.

49 V. Spinei, op. cit., în *Dacia*, NS, XIX, 1975, p. 235-241.

50 L. L. Polevoi, *K topografii kladov i nachodok monet, obraščavšichsja na territorii Moldavii v konce XIII—XV vv.*, în *Izvestija Mold. fil. Akad. nauk SSSR*, 4 (31), 1956, p. 91-105; O. Iliescu, *Monede tătărești din secolele XIII—XV, găsite pe teritoriul Republicii Populare Române în Studii și cercetări numismatice*, III, 1960, p. 263 și urm.; A. A. Nudelman, *K voprosu o sostave deneznogo obraščeniia v Moldavii v XIV — načale XVI vv.*, în *Karpato-dunajskie zemli v srednie veka*, Chișinău, 1975, p. 94-124.

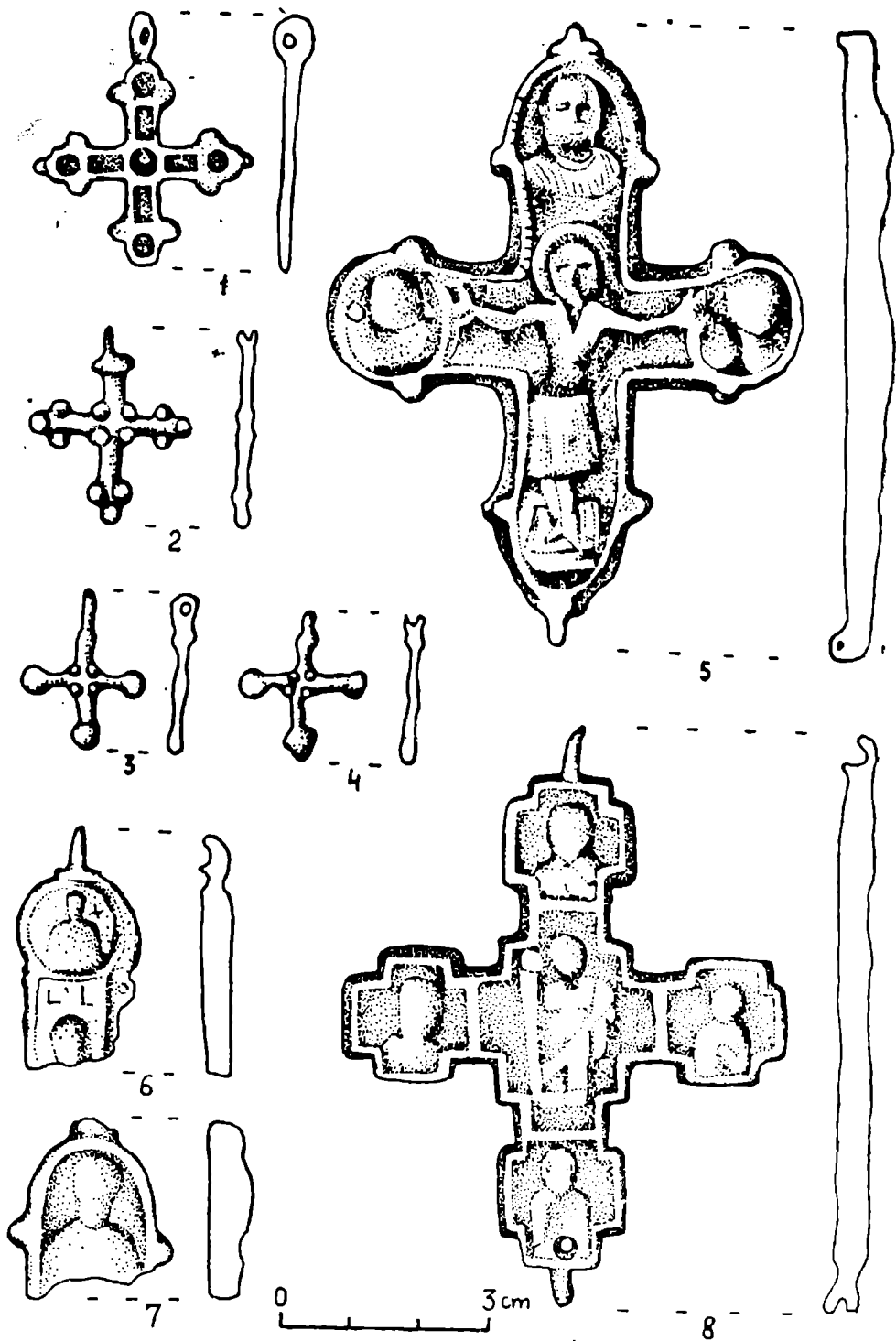

Fig. 9. Cruciulițe simple (1-4) și cruciulițe de tip relicviar (5-8) de bronz, din secolele XII—XIV, provenind din localități neidentificate din nordul Bucovinei.

lingă Piatra Neamț, era destinată să apere trecerea spre Transilvania, constituind însă și un cap de pod extracarpatic. O importanță mult mai mare trebuie să fi avut Episcopia cumanilor, formațiune politico-eclesias-tică sprijinită activ de papalitate și coroana arpadiană. Implantarea ei peste Carpații Orientali nu putea rămâne cu totul fără urmări asupra comunităților locale, știut fiind faptul că în cadrul ei trăiau și un număr considerabil de români.

Rezultă din cele prezentate succint mai sus că evoluția economico-socială a societății românești de la est de Carpați în primele secole ale mileniului al II-lea nu se poate concepe fără influențele, în anumite perioade pregnante, ale popoarelor și statelor din jur. Aportul influențelor externe trebuie judecat în mod diferențiat, de la caz la caz, căci, evident, între civilizația Bizanțului, Balcanilor, a statelor rusești, a stepelor eurasiatice sau cea de factură occidentală există deosebiri structurale covârșitoare. Pericolul reprezentat de expansiunea unor popoare vecine a putut grăbi înjghebarea unor formațiuni politice care să asigure protejarea comunităților locale și să înlăture suzeranitatea străină.

Mișcările de populații alogene, influențele statelor puternice din jur — și nu în ultimă instanță — circumstanțele izvorite din particularitățile evoluției comunităților locale, au determinat anumite trăsături specifice în configurația etnico-culturală a teritoriilor de la răsărit de arcu carpatic față de alte ținuturi românești. Anumite diferențieri s-au conturat din aceleași motive chiar în cuprinsul spațiului geografic menționat. Se remarcă, de asemenea, că și intensitatea mai mare sau mai mică a influenței bizantine, rusești și maghiare urmează anumite coordonate geografice.

Problema definirii conținutului social-economic al perioadei care constituie obiectul atenției noastre a reținut în anii din urmă interesul mai multor istorici și sociologi. Lacunele materialelor documentare existente, deja evocate, explică și diversitatea tezelor formulate referitor la această temă.

În ultima vreme, pe baza analizei relațiilor stabilite între cuceritori și localnicii din zona extracarpatică, s-a conturat părerea că modul de producție caracteristic perioadei prestatale era cel tributual sau asiatic⁵¹. Lăsând la o parte scepticismul afișat de unii sociologi și istorici, potrivit cărora modul de producție tributual sau asiatic nu ar reprezenta o orînduire de sine stătătoare, ci doar o fază evoluată a comunei primitive sau o variantă regională a sclavagismului, trebuie relevat că persistă și îndoiala că acest mod de producție ar fi fost caracteristic pentru populația românească, atîta timp cit se cunosc așa de puține date despre tipul de proprietate asupra mijloacelor de producție, despre relațiile dintre categoriile sociale, ca și despre numeroase alte aspecte. În plus, definirea

51 M. Constantinescu, *Modul de producție tributual și orînduirea tributuală, în Probleme economice*, XXV, 1972, 11, p. 28-44; idem, *Schița unei teorii marxiste a formațiunii social-economice tributale*, București, 1974; P. Diaconu, *O importantă contribuție la cunoașterea modului de producție tributual*, în SCIV, 24, 1973, 2, p. 331-335.

conținutului unei orînduiri sociale sau includerea anumitor spații geografice în sfera acțiunii unui mod de producție, avînd drept criteriu principal relațiile dintre un popor dominator și altul tributar, nu ni se pare cel mai bine ales, întrucît ocolește particularitățile realităților social-economice interne, proprii comunităților locale, pe de o parte, și migratorilor, pe de altă parte, realități care sînt esențiale pentru specificul unei orînduiri. După trăsăturile atribuite orînduirii tributare sau asiatice⁵², aceasta pare mai curînd a se raporta la triburile turanice și mongole, care, așa cum am arătat, se deosebesc structural în privința modului de viață de populația locală carpato-dunăreană.

Datele istorice și arheologice de care dispunem arată că în primele secole ale mileniului al II-lea comunitățile autohtone parcurgeau o etapă premergătoare constituirii relațiilor de tip feudal. Se consideră că o societate nu poate fi calificată ca feudală decît atunci cînd în cadrul ei se departajează cele două clase principale, în urma acaparării pămîntului — cel mai însemnat mijloc de producție — de către o pătură privilegiată, iar aservirea devine un fenomen predominant. Una din condițiile generării relațiilor de dependență este ca în procesul muncii colectivității tehnica de producție să permită realizarea plusprodusului⁵³.

Așa cum am arătat, în secolele X—XI, corespunzînd etapei tîrzii a culturii Dridu, pe fondul unei sensibile creșteri numerice a populației, s-au înregistrat progrese perceptibile în domeniul mai multor ramuri economice și, în primul rînd, în cultura plantelor, progrese care, prin sporirea randamentului economic, au putut duce implicit la obținerea unor surplusuri de produse, antrenînd schimbări și în sfera relațiilor sociale. Existența unor forme incipiente de stratificare socială, precum și a fenomenului de aservire, în forme neevoluate însă, se poate presupune încă din această etapă. Cursul ascendent al dezvoltării economico-sociale din spațiul extracarpatic a fost întrerupt în mod violent de năvălirea în valuri succesive a nomazilor din stepele Eurasiei, determinînd o stagnare, dacă nu chiar un regres temporar, în evoluția comunităților locale.

În decursul secolului al XIII-lea, într-un cadru politic schimbat, dezvoltarea societății băștinașe se înscrie în alte coordonate. Penetrația unor grupuri de populație de peste munți, sporul demografic general, progresele înregistrate în sectoarele economice de bază, condițiile mai favorabile de realizare a plusprodusului, au constituit premise importante pentru o mai diferențiată stratificare socială. Persoanele deținînd funcții administrative, juridice sau militare în cadrul obștiilor au putut să ocupe poziții economice și sociale predominante. Concomitent s-au accentuat continuu relațiile de aservire, fenomen care reprezenta o verigă esențială a procesului de feudalizare. Către sfîrșitul secolului al XIII-lea și prima parte a secolului următor, prin existența unor premise demografice, economice

⁵² Pentru modul de producție tributar sau asiatic cf. articolele din revistele *La Pensée*, 114, 1964, și 122, 1965 și *Revista de filozofie*, 13, 1966, 2, precum și din volumul *Sur le «mode de la production asiatique»*, Paris, 1969. Cf. de asemenea F. Tökei, *Sur le mode de production asiatique*, Budapesta, 1966.

⁵³ H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, p. 9-11.

și politice favorabile, se creaseră condițiile pentru trecerea comunităților locale de la est de Carpați pe o treaptă superioară de organizare a societății, avînd drept moment culminant constituirea celui de-al doilea stat feudal românesc de-sine-stătător.

ASPECTS ÉCONOMIQUES ET SOCIAUX DE L'ÉVOLUTION DES COMMUNAUTÉS AUTOCHTONES DE L'ESPACE EST-CARPATHIQUE AUX Xe—XIIIe SIÈCLES

Résumé

Aux Xe—XIe, siècles, dans la majeure partie du territoire de la Moldavie, continue l'évolution de la culture Dridu ou balcano-danubienne, qui est succédée dans certaines régions aux XIe—XIIe siècles par la culture Rădăcăneni. Les porteurs de ces cultures étaient une population sédentaire qui s'occupait essentiellement à l'agriculture et à l'élevage des animaux et aussi à des métiers domestiques dont la poterie, la réduction du minerai de fer, la production des objets d'usage commun, le tissage et le filage avaient une place de choix.

A l'encontre des Xe—XIIe siècles, lorsque la plus élevée densité de la population est observée au sud et au centre de la Moldavie, aux XIIIe—XIVe siècles une concentration démographique plus grande paraît s'être localisée au centre et dans la moitié septentrionale de cette région. Les changements survenus dans l'ensemble de l'aspect démographique des régions de l'est des Carpathes Orientales sont surtout dus à l'exode des tribus turaniennes et mongoles vers l'ouest. Le contact avec les tribus turques et mongoles a eu des répercussions négatives sur le développement normal de communautés autochtones, et surtout sur celles qui peuplaient les zones de plaine du nord du Danube. Ces territoires ont dû être quittés en grande partie de leurs habitants et ils furent pendant des siècles désaffectés au circuit agricole, puisque les nomades les ont utilisés exclusivement presque comme pâturages.

La croissance de l'effectif de la population du nord et du nord-ouest de la Moldavie se trouve assurément en étroite dépendance des migrations d'outre-monts, de Transylvanie, produites près du moment de la formation de l'État féodal autonome, dont l'écho se trouve dans les récits à caractère légendaire des vieilles chroniques moldaves.

Au début du IIe millénaire, sur le fond d'une sensible croissance numérique de la population on a enregistré des progrès perceptibles dans le domaine de plusieurs branches économiques et premièrement dans la culture des plantes, progrès qui, par l'augmentation de certains surplus de produits, entraînant en même temps des changements dans la sphère des relations sociales aussi. Dès cette étape déjà on peut supposer l'existence de certaines formes incipientes de stratification sociale, ainsi que du phénomène de l'assujettissement. Le cours ascendant du développement économique et social de l'espace extra-carpathique a été violemment brisé des invasions en vagues successives des nomades des steppes de l'Eurasie, déterminant une stagnation, sinon une régression dans l'évolution des communautés autochtones roumaines. Outre celle-ci, la Moldavie a eu à tenir tête aux États

puissants qui l'entouraient et qui avaient tendance à l'attirer dans leur sphère d'influence ou de domination.

Au cours du XIIIe-ième siècle, dans un cadre politique changé, le développement de la société autochtone s'inscrit sur d'autres coordonnées. La pénétration de certains groupes de population roumaine d'outre-monts, l'accroissement démographique général, les progrès enregistrés dans certains secteurs économiques de base, les conditions toujours plus favorables de réalisation du plus-produit ont constitué d'importantes prémisses pour une plus différenciée stratification sociale. Les personnes ayant des fonctions administratives, juridiques ou militaires au cadre de la communauté ont pu acquérir des positions économiques et sociales prédominantes. Concomitamment, les relations d'assujettissement ont toujours pris de l'essor, phénomène qui constitue un chaînon essentiel du processus de féodalisation. Vers la fin du XIIIe-ième siècle et la première partie du suivant, par l'existence de certaines prémisses démographiques et politiques favorables, il s'était créé les conditions pour le passage des communautés autochtones de l'est des Carpathes sur un échelon supérieur d'organisation de la société, ayant comme moment culminant la création de l'État féodal autonome.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Outils agricoles de fer des IXe—XIe siècles découverts en Moldavie : petites houes de Dodești (1) et Floreni (2), serpe (3) et faucille (4) de Dodești et soc de Mânăstirea (5) (département de Vaslui). (apud D. Gh. Teodor).

Fig. 2. Carte de distribution des monnaies isolées (A) et des trésors monétaires (B) byzantins de Moldavie au Xe (x), au XIe (y) et aux XIIe—XIIIe siècles (z).

Fig. 3. Outils, armes, objets de parure et d'usage commun de bronze et d'argent (1), de fer (2, 4, 5, 8), de bronze (3) et de terre cuite (6-7), datant des XIe—XIIe siècles, appartenant à la culture Răducăneni, découverts à Hlincea-Iași (1, 5), Răducăneni (2, 3, 8), (dép. de Iași), Grumezoaia (4) et Dănești (6, 7) (dép. de Vaslui) (1-7 = 1/1 ; 8 = 1/2).

Fig. 4. Pots (2, 3, 7) et chaudrons (1, 4-6, 8) fragmentaires en argile des XIe—XIIe siècles, découverts à Dănești (dép. de Vaslui), (1-2, 5-8) et à Hlincea-Iași (dép. de Iași) (3-4).

Fig. 5. Pièces de fer (3-6, 8), bronze (2), fer et bronze (1, 7), provenant des dépôts découverts à Vatra Moldoviței-Hurghişa (1, 5-8) et Coșna (2-4) (dép. de Suceava) (1, 5, 8 = 2/5 ; 2 = 1/2 ; 3, 4 = 4/13 ; 6 = 1/7 ; 7 = 2/9).

Fig. 6. Étriers de fer provenant des dépôts découverts à Coșna (1) et Vatra Moldoviței-Hurghişa (2) (dép. de Suceava).

Fig. 7. Haches de fer provenant de dépôt découvert à Cozânești (1-3) et Vatra Dornei (4) (dép. de Suceava).

Fig. 8. Objets de parure des XIIIe—XIVe siècles de la nécropole 1 de Hudum (dép. de Botoșani) (1-3, 5-9, 11-12) et de la nécropole de Trifești (dép. de Iași) (4, 10).

Fig. 9. Croix simples (1-4) et croix de type reliquaire (5-8) de bronze, des XIIe—XIVe siècles, provenant de localités non-identifiées du nord de la Bukovine.

MATERIALE ARHEOLOGICE DIN JUDEȚUL BOTOȘANI ÎN COLECȚIA CABINETULUI DE ISTORIE VECHĂ A INSTITUTULUI DE ÎNVĂȚĂMÎNT SUPERIOR DIN SUCEAVA

NICOLAE URSULESCU

Materialul își propune să prezinte câteva date arheologice despre trecutul istoric al județului Botoșani — date care provin fie din puncte deja semnalate în recentul repertoriu al județului¹, fie din locuri încă neîntrăte în circuitul arheologic informațional². Piese ce vor fi luate în discuție provin din șapte localități, prezentate aici în ordine alfabetică :

1. *Cordăreni* (com. Cordăreni). Din punctul „Prosia“³ provin câteva fragmente ceramice de factură cucuteniană, fără pictură (inv. nr. 86) ; fază incertă.

Donația profesorului Constantin Gologan, 1974.

2. *Cristinești* (com. Cristinești). În mai 1973, cu ocazia lucrărilor agricole, cooperatorul Ion Șuhan a descoperit, pe locul situat la sud-vest de locuința sa, un topor de bronz, de tip „celt“⁴ (fig. 1), care ne-a fost donat (inv. nr. 117) în luna iunie a aceluiași an de către fiul său, profesorul Valeriu Șuhan. În toamna anului 1974 am întreprins o verificare, pentru a stabili mai bine condițiile descoperirii. Punctul este numit în hărțile topografice „La Hățaș“, are o altitudine absolută de circa 240 m și se găsește în marginea nord-vestică a localității, în stînga drumului comunal ce duce spre satele Fundu Herței și Baranca, aproape de pădurea Cristinești (numită de localnici și pădurea Verona). Locul este o pantă lutoasă, cu expunere nordică, ușor orientată spre unul din izvoarele riului Bașeu (afluent al Prutului). Panta se termină într-un mic platou. Așa cum m-a informat și descoperitorul, nici în zona unde s-a găsit toporul, nici pe platoul din preajmă, nu am descoperit alte urme arheolo-

1 Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976 (în continuare se va cita *RAJB*).

2 Materialele au intrat în colecția cabinetului de istorie veche fie prin donații din partea unor foști studenți ai Institutului, fie prin propriile noastre cercetări periegetice. În primul caz, precizările referitoare la locurile de descoperire au fost făcute de donatori.

3 Punct semnalat și în *RAJB*, p. 74 (XI, 1.A.).

4 În urma informației pe care i-am furnizat-o tovarășului Paul Șadurschi această descoperire a fost menționată în *RAJB*, p. 98 (XVI.1.E), ca provenind dintr-un loc neprecizat. Din acest motiv am considerat necesar să aducem aici precizările de rigoare.

gice, cu excepția unui micrograttoir ($L = 1$ cm) din silex patinat (fig. 4/9). Mai mult ca sigur celul poate fi interpretat ca o descoperire izolată, o răspindire legată cel mai probabil de urmele de cultură Noua aflate în punctul „Finațul Popii“⁵ de pe raza acestei localități. De asemenea piesa de silex s-ar putea să fie o răspindire dinspre „Dealul Huci“, unde s-au descoperit piese microlitice⁶.

Toporul este de secțiune ovală, cu gura dreaptă, ușor îngroșată la exterior. Are o toartă, deasupra căreia s-a păstrat un mic cioc de la turnare. Toarta nu este îngropată în corp, ci formează un semioval față de aceasta. Taișul este drept, cu marginile ușor rotunjite, destul de bine ascuțit, deși prezintă evidente urme de utilizare. Starea de conservare este foarte bună. Orificiul de introducere a cozii este întărit, la exterior, pe ambele fețe, cu arcade de formă triunghiulară, ușor rotunjite la partea superioară și egale cu taișul la bază.

„Celul“ a fost turnat, mai mult ca sigur, într-o formă bivalvă. Pe laturile înguste, creștătura de la turnare a fost parțial ciocănită. Pereții interiori sînt netezi, la turnare folosindu-se un dop de lut cu capătul rotunjit. Prezintă o patină verde închisă, neomogenă însă, întrucît pe fețele laterale se observă porozități și fascicule de dungii, dispuse neuniform, de culoare mai deschisă, care ar putea fi interpretate drept urme ale imperfecțiunii tiparului.

Ca dimensiuni, „celul“ de la Cristinești este o piesă obișnuită, avînd lungimea de 9,9 cm (împreună cu ciocul de deasupra toartei 10,4 cm), o lățime aproape uniformă de 4—4,5 cm, iar diametrele interioare ale gurii de 3,3 x 2,9 cm.

Din punct de vedere tipologic, piesa de la Cristinești se încadrează în varianta răsăriteană a celurilor transilvănene, lipsindu-i însă orificiul care se practica de obicei la acest tip pe una sau pe ambele fețe. Acest tip se datează în bronzul tîrziu (sec. XIII î.e.n.), persistențe ale lui aflîndu-se și în Hallstatt-ul timpuriu A_1 (sec. XII î.e.n.), numai că în această etapă tîrzie asistăm la o tratare mai zveltă a corpului, precum și la o prelungire a arcadelor pînă la margine.

Analogiile cele mai apropiate ale piesei de la Cristinești se găsesc în bronzul tîrziu, mai ales în depozitele din Moldova, seria Rîsești-Băleni (Ciorani⁷, Duda⁸, Negrești⁹) și din nord-estul Munteniei, seria Drajna de Jos — Oinac (Drajna de Jos¹⁰, Putreda¹¹), dar sporadic și în Transilvania, seria Uriu-Domănești (Valea lui Mihai II¹²).

5 Așezări, p. 285; RAJB, p. 97 (XVI.1.C). În colecția școlii se află un cuțit curb din silex, atribuit de asemenea culturii Noua (RAJB, p. 99, XVI).

6 RAJB, p. 97 (XVI, 1.A). Autorii consideră că acest punct ar fi identic cu „Dealul Muchiosu“ (p. 154), menționat în Așezări, p. 285.

7 M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1977, p. 74 și 209, pl. 78/17.

8 *Ibidem*, p. 75 și 210, pl. 80/9.

9 *Ibidem*, p. 76 și 212, pl. 84/4.

10 *Ibidem*, p. 78-79 și 215, pl. 89/4.

11 *Ibidem*, p. 79 și 218, pl. 96/2.

12 *Ibidem*, p. 72 și 206, pl. 72/2.

În afara celor trei celturi din depozitul de la Ilîşeni (com. Santa Mare)¹³, toporul de la Cristineşti ridică la 11 numărul descoperirilor izolate de celturi, care provin din 9 localităţi ale judeţului Botoşani¹⁴.

3. *Draxini* (com. Băluşeni). De pe teritoriul acestei localităţi, în colecţia noastră au provenit materiale din trei puncte :

A. „Grădina lui Ioan V. Iacob“, punct cunoscut şi sub numele de „Vatra satului“, unde au fost semnalate anterior materiale aparţinând culturii Noua şi feudalismului târziu¹⁵. Ca provenind de aici avem câteva fragmente ceramice databile în perioada prefeudală (inv. nr. 3) : un fragment specific secolelor IV—V e.n. (pastă ciment, cu urme de prelucrare cu roata în interior), iar alte două se datează probabil în secolele V—VI e.n. (fig. 2/1). Fragmentul de fund din ultima perioadă menţionată este puternic îngroşat şi profilat ; pasta sa, densă, prezintă amestec de cioburi pisate şi pietricele ; la suprafaţă este roşu-cărămiziu, puternic ars, iar interiorul este de un negru intens.

B. „Bîrlădeanca“, o terasă joasă de pe dreapta râului Sitna, lângă grădina de legume¹⁶. Materialele de aici (inv. nr. 4) se încadrează în patru perioade :

a) cultura Cucuteni — câteva fragmente ceramice, fără pictură şi atipice ca formă, care nu permit raportarea mai precisă la o anume fază.

b) cultura carpică (secolele II—III e.n.) :

— două margini de străchini-fructiere, cu buza puternic răsfrintă orizontal, în unghi drept faţă de corp¹⁷ ; ambele din pastă făinoasă ; una de culoare cafenie (fig. 2/2), alta cenuşie (fig. 2/3) ;

— un fund de amforă, de culoare gălbuie, cu amestec de cioburi mărunte, roşietice şi nisip zgrunţuros în pastă (fig. 2/4) ;

— trei fragmente de toartă, dintre care unul roşietic (fig. 2/7), iar două cenuşii, săpunoase (fig. 2/5, 6) ; de remarcat decorul cu caneluri oblice al unei toarte (fig. 2/5).

N-ar fi exclus ca fundul de amforă sau toartele să aparţină în egală măsură şi perioadei următoare.

c) cultura Sintana de Mureş (secolul IV e.n.) — un fund de vas, de culoare cenuşie, modelat din pastă ciment (fig. 2/8).

d) feudalismul dezvoltat (secolele XIV—XV) ;

— fragment de capac cu buton, de culoare cenuşie (fig. 2/9) ;

— fragment de margine a unei străchini evazate, de culoare roşie, din pastă de bună calitate (fig. 2/10) ;

13 Gr. Foit. *Arh. Mold.*, II—III, 1964, p. 462, fig. 1/1—3.

14 *RAJB* : Lozna (p. 109, XVIII, 2. B.) ; Dorohoi (p. 117, XXI. 1. C ; p. 119, XXI — colecţia şcolii nr. 1) ; Stroieşti (p. 158, XXXV — colecţia şcolii) ; Stînceşti (p. 180, XXXVII — colecţia I. D. Marin) ; Păltiniş (p. 198, XLIV, 1. L) ; Miorcani (p. 210, XLVII, 2. G ; p. 211, XLVII, 2. H) ; Ştefăneşti (p. 258, LVII, 1. L.) ; Tudora (p. 278, LXI, 1. C.).

15 *RAJB*, p. 48 (III. 5. D.).

16 S-ar putea ca acest punct să fie egal cu cel numit în *RAJB*, p. 47 (III. 5. C.). „La Grădini“ = „Cinepişte“.

17 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, pl. XCIX—CIII.

— fragment de margine a unei oale borcan (fig. 2/11), de culoare roșie, lucrată destul de neîndeminatec la roată ; e de factură tipic „rurală“, cu amestec de cioburi în pastă (suprafețe poroase și zgrunțuroase) ; acest tip de ceramică se întâlnește mai ales în secolul al XIV-lea, dar în mediul rural e posibil să persiste și în secolul următor¹⁸.

C. „Dealul Reazim“, lângă pîriul „Valea lui Hurez“, în hotar cu localitatea Copalău¹⁹. Aici este o așezare din faza Cucuteni A₃, așa cum indică pictura tricromă (fond alb), destul de ștearsă (fig. 2/12), de pe câteva fragmente ceramice (inv. nr. 5). Dintre piesele de silex, în afară de mai multe așchii, menționăm două lame (fig. 2/15, 16). Alte piese : un vîrf de săgeată din os (fig. 2/17) ; două fragmente de picioare de statuete antropomorfe, cu steatopigie (fig. 2/14—14), dintre care unul decorat cu incizii ; două fusaiole fragmente, plate.

Materialele din cele trei puncte au fost donate de profesorul Ioan V. Iacob, 1971.

4. *Drăgușeni* (com. Drăgușeni). Materialele cucuteniene de aici, în posesia cărora sîntem, provin din descoperiri întîmplătoare, efectuate în cele două cunoscute puncte („Ostrov“ și „Lutărie“), în care s-au întreprins și cercetări sistematice²⁰. Cele trei vase aflate în colecție (toate din pastă roșie, bine arsă) prezintă decorul combinat (de incizii, caneluri și pictură bicromă), specific zonei nord-estice a Moldovei în faza Cucuteni A, dar aduc unele noutăți în privința registrului ornamental față de ceea ce s-a publicat pînă în prezent.

Primul vas (inv. nr. 31) reprezintă un pahar cu pereții foarte subțiri (H = 9,2 cm ; D. gurii = 6,9 cm ; D. fundului = 3,3 cm), cu decor de caneluri albe, late, foarte puțin adîncite (fig. 3/1). Marginea este înconjurată de două caneluri albe, cuprinse între trei spații vopsite cu roșu-brun. Și fundul paharului este înconjurat de o canelură albă, mărginită de două benzi roșii. Corpul este străbătut de patru benzi alternante (canelură albă și spații roșii), dispuse oblic, care crează legătura între decorurile părților terminale ale paharului. În punctul de trecere de la margine spre corp există o mică tortiță, perforată orizontal, care aproape că nu se înalță de la suprafața vasului.

Al doilea vas (inv. nr. 37) reprezintă o strachină-capac (H = 13,9 cm ; D. gurii = 28 cm ; D. fundului = 10 cm), decorată prin incizii și bicromie în patru registre dispuse orizontal (fig. 3/3). Marginea, decorată cu alveole, este subliniată de o bandă pictată cu roșu foarte deschis (mai curînd roz), sub care se derulează două incizii albe, late și adînci ; spațiul

18 Urme din secolul al XIV-lea s-au mai întîlnit pe teritoriul localității (RAJB, p. 47, III, 5. A.).

19 Punctul este citat și în RAJB de două ori : odată la satul Draxini (p. 48, III, 5. E.), a doua oară la satul Copalău (p. 71, X. 1. A.). Menționăm că este de fapt unul și același punct, așa cum arată și situația topografică și materialul rezultat.

20 A. Crișmaru, SCIV, 21, 2, 1970, p. 267-284 ; Idem, SCIV, 22, 3, 1971, p. 479-483 ; Idem, *SesMut. Ist.*, vol. I, p. 82-88 ; V. Perian, *Ses. Muz. Ist.*, vol. I, p. 89-94 ; Vl. Dumitrescu, *Zeitschrift für Archäologie*, Berlin, 7, 2, 1973, p. 177-196 ; Idem, *Tr. jud. Bot.*, 1974, p. 33-46 ; Idem, *Arta preistorică în România*, Ed. Meridian, București, 1974, p. 130-131 și fig. 128-136.

dintre incizii este pictat cu roșu. Al doilea registru îl constituie o bandă lată, albă, pe care sînt plantate, una lîngă alta, două tortițe perforate orizontal, îngustate spre mijloc. Registrul următor constituie decorul de bază al vasului, de factură metopică. Motivul principal îl constituie două ovale prelungi, separate între ele prin două fascicule, formate fiecare din patru arcuri de cerc, dispuse vertical; cercurile sînt dispuse două cîte două, în tangentă. Pe unul din fascicule, în spațiul dintre cele două grupe de arcuri, sînt plasate cinci alveole ovale, trasate orizontal (trei sus și două jos). În fine, ultimul registru, care înconjoară fundul vasului, e asemănător cu cel de sub margine (un spațiu vopsit cu roșu, cuprins între două incizii vopsite în alb).

Al treilea vas (inv. nr. 38) este un castron ($H = 17,1$ cm; $D.$ gurii = $26,1$ cm; $D.$ fundului = $10,5$ cm), cu marginea dantelată (fig. 3/2 a—b). Sub margine se află o apucătoare, cu vîrf rupt. Decorul e realizat prin caneluri late albe care alternează cu spații vopsite în roșu. Motivul ornamental îl constituie o variantă a spiralei fugătoare, cu mențiunea că liniile oblice joacă totodată și rolul de separatoare între metope formate de cele patru spirale propriu-zise. Acest motiv spiralic se întîlnește la Drăgușeni și pe alte forme: străchini²¹, amfore²², vase-suport²³, constituind probabil un ornament predilect. În partea inferioară decorul spiralic este mărginit de o bandă formată dintr-o canelură albă, cuprinsă între două linii roșii. În interior, marginea (pînă pe linia curbării) este pictată cu roșu. De la această bandă pornesc în jos liniuțe roșii verticale.

Și aceste trei exemplare vin să susțină ideea deja exprimată că în nord-estul Moldovei, la sfîrșitul fazei Cucuteni A, avem de-a face cu un facies local²⁴, datorat persistenței elementelor de tradiție precucuteniană. Deși acest lucru se datorează evident poziției periferice a zonei respective în cadrul arealului cucutenian, totuși realizările au atins și aici o adevărată măiestrie artistică.

În afară de ceramică, în colecție se mai găsesc de la Drăgușeni următoarele materiale: un topor de marnă de culoare galben închis (inv. nr. 20, fig. 4/1); două fragmente din partea inferioară a unor statuete antropomorfe (inv. nr. 21 și 25; fig. 4/2—3); o statueta zoomorfă (inv. nr. 24; fig. 4/4), cu picioare și coada parțial rupte, cu botul foarte ascuțit și cu două urechi (sau coarne?) plasate orizontal; o fusaiolă (inv. nr. 22; fig. 4/5).

Donația profesorului Aristotel Samoilă, 1972.

5. *Mileanca* (com. Mileanca). La circa 0,500 km sud-est de sat, în dreapta pîrului Podriga și a drumului care leagă Mileanca de Scutari, se află „Dealul Sîrbu”. Cu ocazia scoaterii nisipului din acest loc, au apărut fragmente ceramice de factură precucuteniană și cucuteniană (inv. nr. 51). Fragmentele precucuteniene prezintă ardere inegală (miezul și inte-

21 Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, 1974, p. 125, fig. 130.

22 *Ibidem*, p. 123, fig. 128.

23 *Ibidem*, p. 126, fig. 131.

24 *Idem*, SCIV, 25, 4, 1974, p. 551-553.

riorul negru, iar suprafața exterioară cenușie), iar decorul este realizat prin incizii adânci și destul de late; motivele sînt spiraliforme (fig. 5/1). După decor și pastă, fragmentele de aici par a se încadra într-un Precucuteni III tîrziu²⁵. Fragmentele cucuteniene sînt de culoare roșie-cărămizie, cu ardere uniformă, de bună calitate; nu păstrează pictura (dacă, eventual, au avut-o), decorul fiind realizat prin incizii late și adânci (destul de apropiate de motivul canelurilor) și prin alveole adânci (aproape excizii) plasate în jurul fundului (fig. 5/2)²⁶. În acest punct pare a fi vorba de o așezare ce se încadrează în aspectul Trușești-Drăgușeni al fazei Cucuteni A.

După informațiile pe care le deținem, o altă așezare cucuteniană s-ar afla pe malul stîng al Podrigăi, în partea de sat numită Moiseni, în punctul „Dealul Balan”.

Împreună cu așezările de la Drăgușeni, descoperirile de la Mileanca²⁷ atestă o intensă locuire a văii Podriga în perioada culturii Cucuteni.

Donația profesorului Nicolae Mocanu, 1967.

6. *Miorcani* (com. Rădăuți-Prut). Cu ocazia unei vizite pe care am întreprins-o la mina de nisip în octombrie 1973, în profilul de deasupra primei galerii din dreapta drumului de acces, am observat un strat de cultură. De aici am cules cîteva piese din silex (inv. nr. 97), dintre care șapte erau așchii atipice, iar trei erau prelucrate: o răzuitoare pe așchie mare (fig. 4/6); o răzuitoare pe lamă prelungă cu retușe pe latura din dreapta (fig. 4/7); un vîrf-riciitor, trapezoidal, pe lamă, silexul fiind puternic patinat (fig. 4/8). Silexurile par a se data în paleoliticul superior²⁸.

Tot aici au apărut și cîteva fragmente ceramice foarte mici, atipice, cu amestec de nisip fin și cioburi pisate mici în pastă. Arderea lor e inegală, suprafețele fiind roșii, iar miezul negru. Din cauza stării lor extrem de fragmentare, datarea este incertă (poate neo-eneolitic?).

7. *Mlenăuți* (com. Hudești). Din punctul „Dealul Morii”²⁹ se găsesc în colecția noastră: un topor de silex cioplit, avînd numai partea dinspre vîrf șlefuită (inv. nr. 43)³⁰; o fusaiolă, din pastă nisipoasă, de formă bitronconică, perforată vertical, la mijloc (inv. nr. 45) și un topor de marnă, trapezoidal (inv. nr. 44), numai cu părțile late șlefuite, iar cu cele înguste cioplite (fig. 6). Materialele par a proveni dintr-o așezare cucuteniană.

Donația profesorului Nicolae Toma, 1968.

25 Analogii în Izvoare I₂ (R. Vulpe, *Izvoare*, Ed. Academiei, București, 1957, fig. 48/4; 51/1; 54/11).

26 Un vas asemănător la Drăgușeni (Vl. Dumitrescu, *Tr. jud. Bot.*, 1974, p. 44, fig. 3/2).

27 Alte două puncte de locuire cucuteniană de pe valea Podrigăi, în zona comunei Mileanca, sînt menționate în *RAJB*, p. 186 (XL. 3. A. și XL. 4. C.).

28 În apropiere, M. Bitiri a descoperit mai multe urme de locuire din aceeași perioadă (*RAJB*, p. 211, XLVII, 2, I—J.).

29 Punctul este citat și în *RAJB* p. 151 (XXXII, 4. A.), însă necartat.

30 Piesa va fi publicată de colegul D. Popovici, într-un studiu mai amplu despre topoarele din silex.

ADDENDA

Intrucît autorii „Repertoriului arheologic al județului Botoșani“ intenționează în viitor publicarea unei noi ediții³¹, dorim să aducem unele precizări și completări în legătură cu trei puncte din prezentul repertoriu :

1. *Joldești* (com. Vorona). Punctul „Fintina lui Ștefan“, citat ca fiind pe teritoriul acestei localități³², se află de fapt în localitatea Vercicani (com. Liteni, jud. Suceava), aproape de hotarul cu Joldești. Deci punctul trebuie scos din repertoriu.

2. *Pogorăști* (com. Răuseni). În cazul celor două puncte din Pogorăștii Noi, de unde se citează că provin materialele aparținînd culturii Criș („Cotu Nou“ și „Cimitirul de animale“), ambele necartate³³, se pare că e vorba de o singură așezare, întinsă pe terasa inferioară din stînga Jijiei.

3. *Tudora* (com. Tudora). Cu ocazia deplasării pe care am făcut-o în iulie 1969 în această localitate am vizitat, în afară de punctele menționate în repertoriu și două cimitire vechi, actualmente părăsite, situate pe două dealuri, la est de sat, de o parte și de alta a pîrului Pleșu. În cimitire se puteau vedea numeroase pietre funerare, cu inscripții chirilice. O lespede funerară, care ar fi provenit din parcul din centrul localității, se păstra la școală.

De asemenea, în centrul satului exista clădirea părăsită a unui vechi han, care, după tradiția păstrată de localnici, ar fi fost situat pe vechiul drum medieval ce lega Suceava de Hirîlău, trecînd din valea Sucevei în cea a Bahluiului.

Materialele arheologice recoltate cu ocazia acestei vizite au rămas în păstrarea profesorului Mihai Sămian din localitate, care m-a însoțit în cursul periegezei.

Desigur, cercetări viitoare, întreprinse în aceste locuri, vor putea să elucideze problemele care aici au fost doar semnalate.

LISTA ABREVIERILOR

- ARH. MOLD. — Arheologia Moldovei, Iași.
 AȘEZĂRI — N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, Așezări din Moldova (de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea), Ed. Academiei R.S.R., București, 1970.
 RAJB — Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, Repertoriul arheologic al județului Botoșani, București, 1976.
 SCIV — Studii și cercetări de istorie veche, București.
 SES. MUZ. IST. — Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, decembrie, 1964, vol. I—II, București, 1971.
 TR. JUD. BOT. — Din trecutul județului Botoșani, Botoșani, 1974.

³¹ RAJB, p. 12, 21.

³² Ibidem, p. 302 (LXX. 3. A.).

³³ Ibidem, p. 217 (XLVIII. 3. F. și I.); vezi și Așezări, p. 257, unde materialele Criș nu sînt menționate decît în punctul „Cimitirul de animale“; I. Ioniță, Tr. Mold., I, p. 289 și fig. 1, menționează numai așezarea Criș de la „Cotul Nou“.

MATERIAUX ARCHÉOLOGIQUES DU DÉPARTEMENT DE BOTOȘANI DANS
LA COLLECTION DU CABINET D'HISTOIRE ANCIENNE DE L'INSTITUT
D'ENSEIGNEMENT SUPÉRIEUR DE SUCEAVA

Résumé

L'article présente quelques matériaux archéologiques provenant de plusieurs endroits du département de Botoșani.

1. *Cordăreni* : fragments céramiques de type Cucuteni.

2. *Cristinești* : un hache „celte“, variante orientale de type transylvan (fig. 1), caractéristique pour la culture Noua (XIIIe siècle a.n.è.) et un micrograttoir en silex (fig. 9/9), probablement épipaléolithique.

3. *Draxini* : une station de la période Cucuteni A₃ (fig. 2/12—17) et quelques fragments cucuteniennes d'un autre endroit ; des matériaux des IIIe—VIe siècles n.e. (fig. 2/1—8) ; fragments céramiques des siècles XIV—XV (fig. 2/9—11).

4. *Drăgușeni* : vases peints (fig. 3), statuettes antropomorphes et zoomorphes (fig. 4/2—4), hache en pierre (fig. 4/1) — tous encadrés dans l'aspect final de la phase Cucuteni A de Nord-Est de la Moldavie, caractérisé par la combinaison des cannelures, des incises et de la peinture bichrome.

5. *Mileanca* : fragments céramiques — type Uré-cucuteni final (fig. 5/1) et Cucuteni de l'aspect Drăgușeni (fig. 5/2).

6. *Miorcani* : pièces du paléolithique supérieur (fig. 4/6—8) et fragments céramiques amorphes, probablement néo-énéolithiques.

7. *Mlenăuți* : deux haches, l'un de silex, l'autre de marne (fig. 6) et une fusaïole, provenant toutes d'un établissement probablement cucuténienne.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Hache de type celt de Cristinești.

Fig. 2. — Draxini : 1 (l'endroit A) ; 2—11 (l'endroit B) ; 12—17 (l'endroit C).

Fig. 3. — Céramique cucuténienne de Drăgușeni (échelles diverses).

Fig. 4. — Matériaux cucuténiennes de Drăgușeni (1—5) et pièces en silex de Miorcani (6—8) et Cristinești (9).

Fig. 5. — Fragments céramiques de Mileanca.

Fig. 6. — Hache en marne de Mlenăuți.

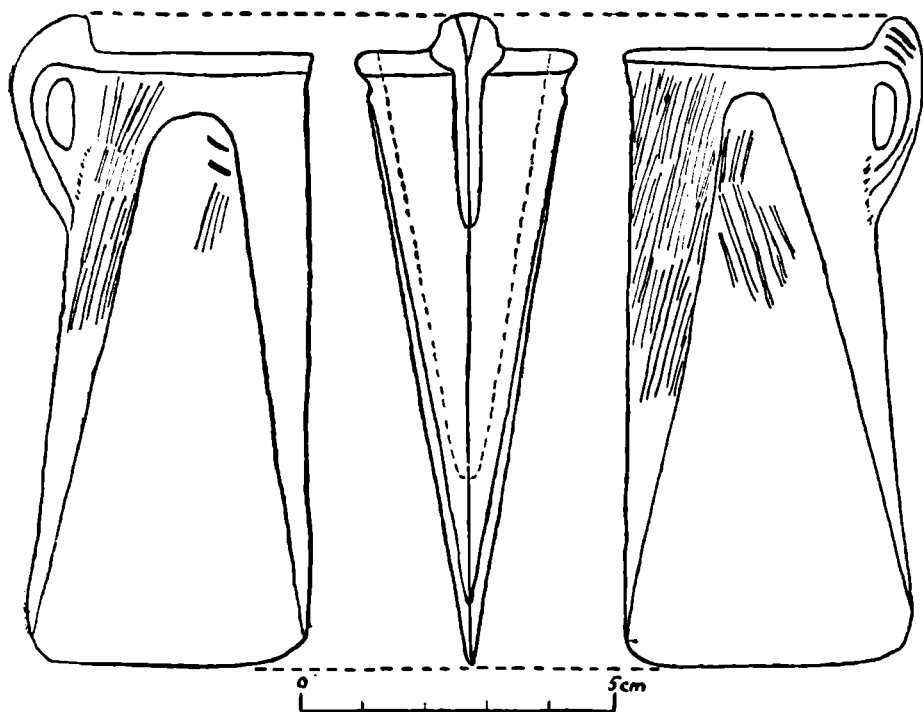

Fig. 1. — Toporul de tip celt de la Cristinești.

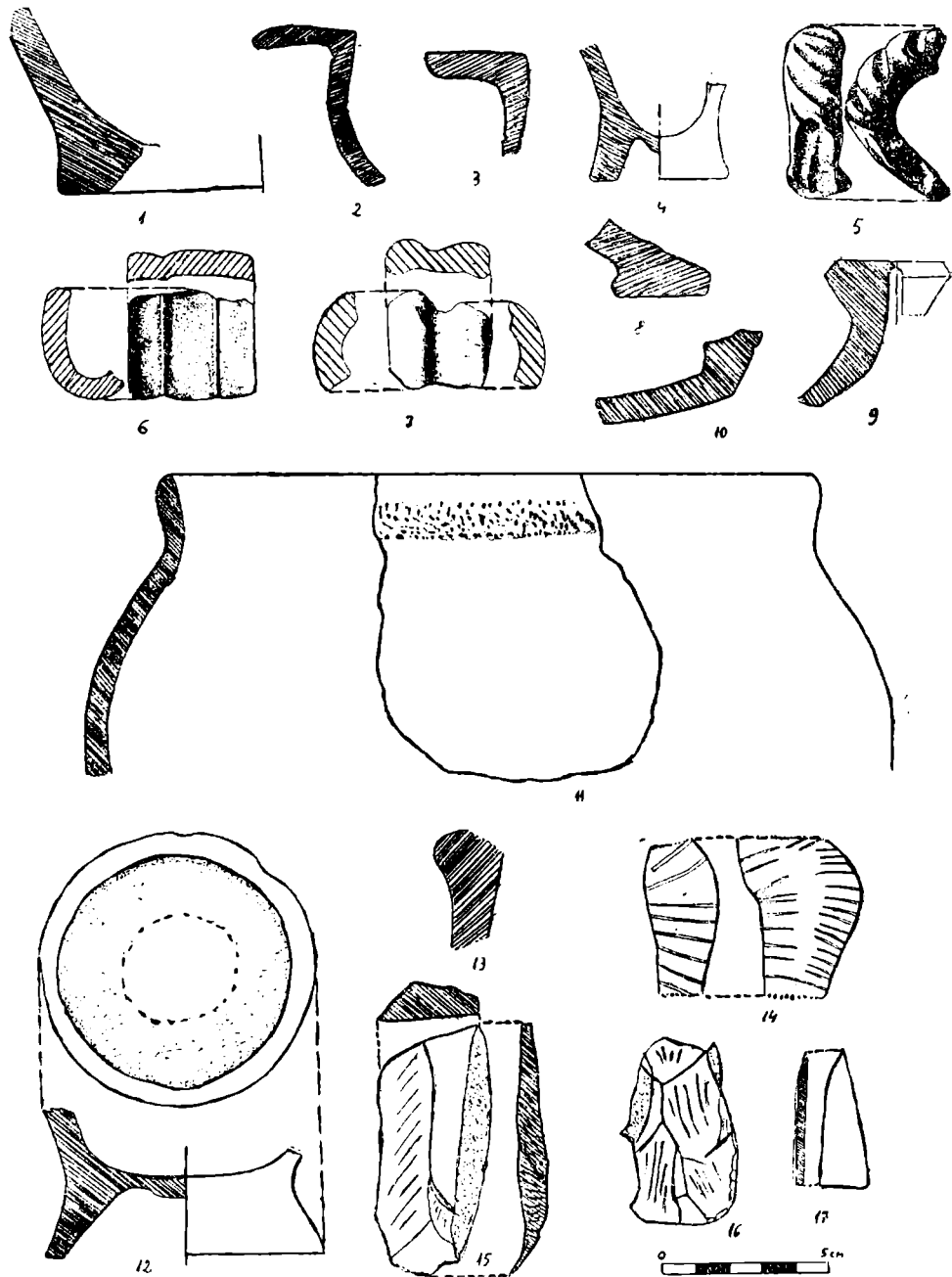

Fig. 2. — Draxini : punctul A (1) ; punctul B (2—11) ; punctul C (12—17).

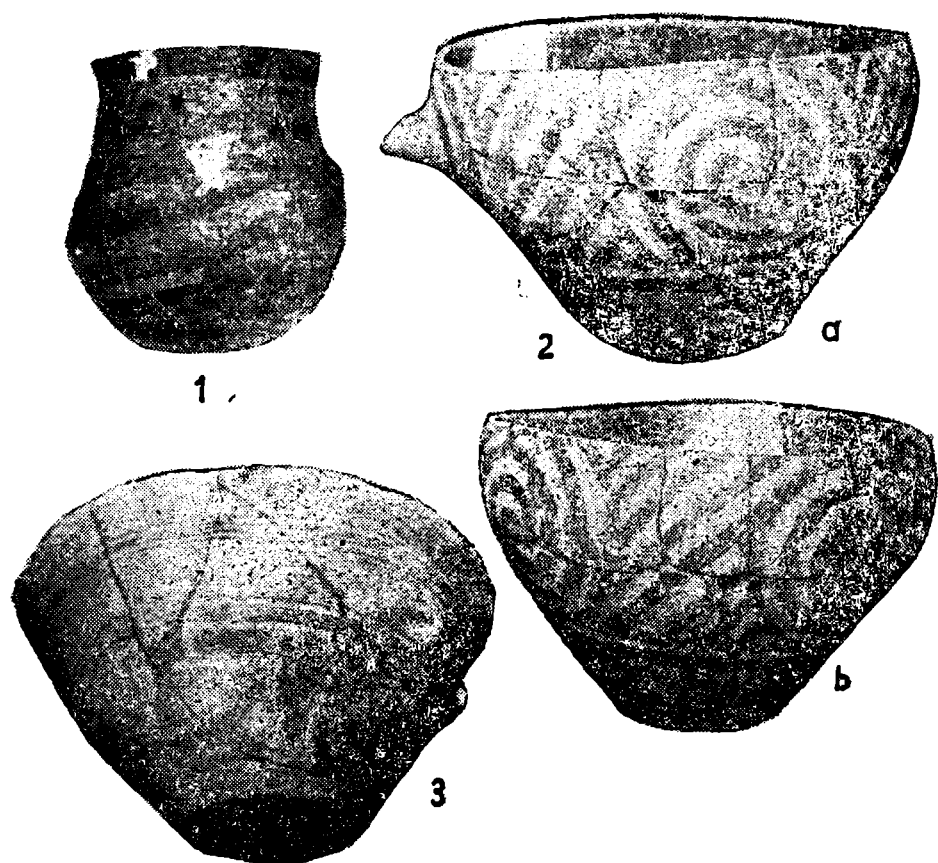

Fig. 3. — Ceramică cucuteniană de la Drăgușeni (scări diverse).

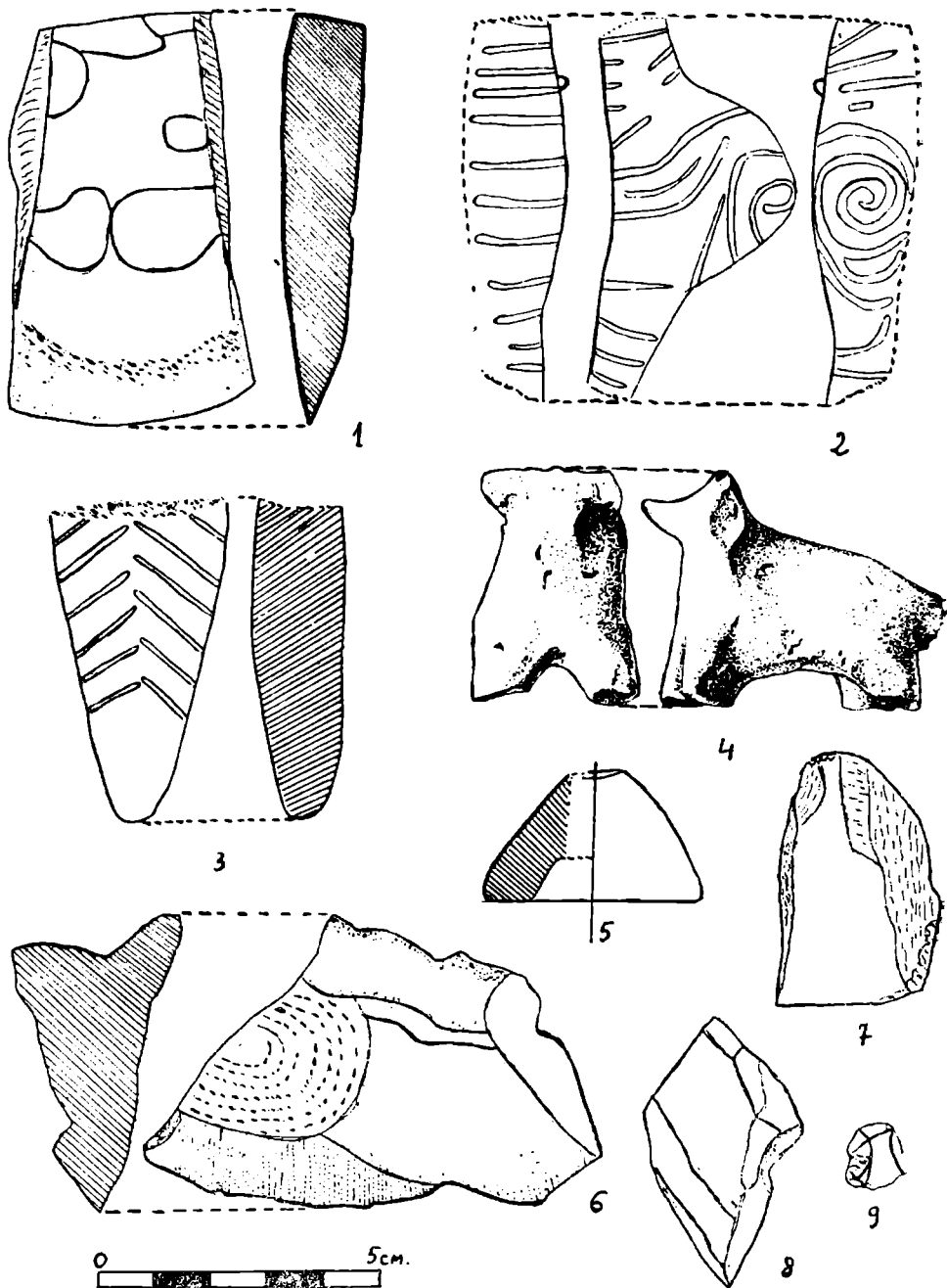

Fig. 4. — Materiale cucuteniene de la Drăgușeni (1—5) și piese din silex de la Miorcani (6—8) și Cristinești (9).

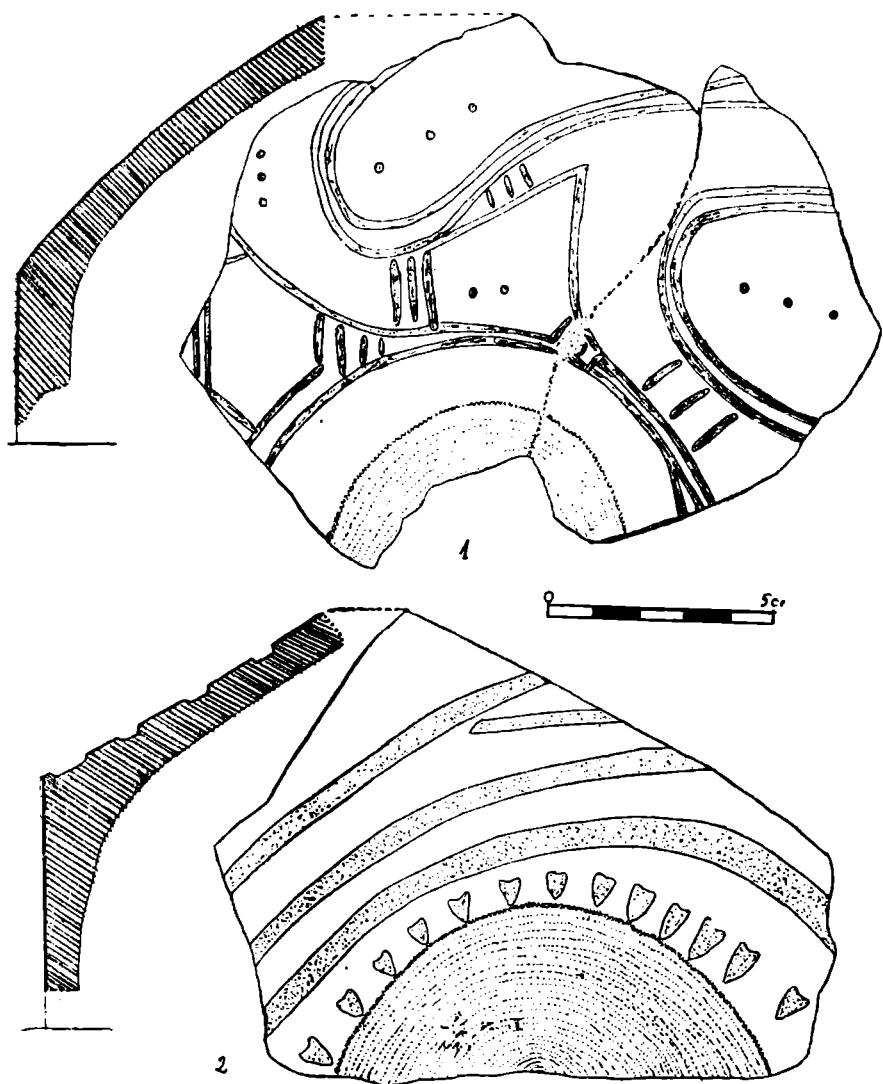

Fig. 5. — Fragmente ceramiche de la Mileanca.

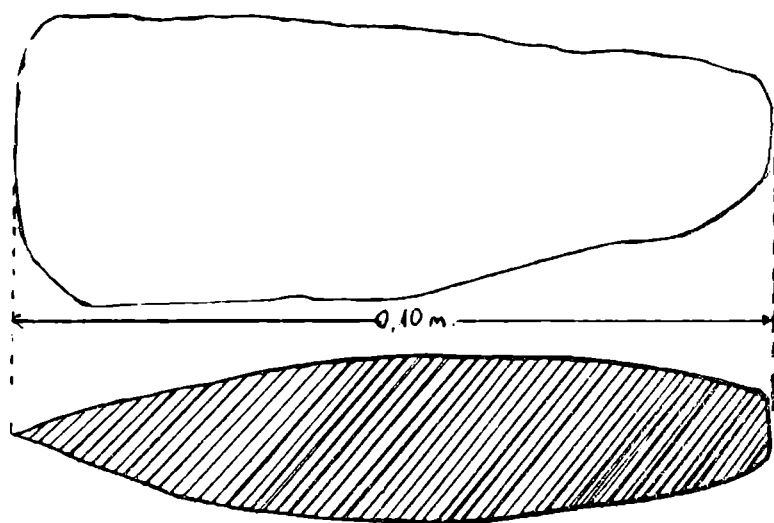

Fig. 6. — Toporul din marnă de la Mlenăuți.

IN LEGĂTURĂ CU UNELE DESCOPERIRI DE OBIECTE MEDIEVALE DIN JUDEȚUL BOTOȘANI

ALEXANDRU ANDRONIC și SILVIA ANTONESCU

Istoriografia medievală contemporană este frământată de problema structurilor, determinînd orientarea istoricului avizat către tipologia feudalismului în general. Acest mod de a vedea rezolvate unele din problemele complexe ale feudalismului regional impune și cunoașterea mai amănunțită a feudalismului de contact în acele zone europene unde structurile respective s-au interferat venind în contact direct sau implicit indirect prin influențe mai mult sau mai puțin palpabile sau oarecum sesizabile.

Nu este deci întîmplător faptul că din ce în ce mai mult istoricii se avîntă în definirea structurilor specifice anumitor regiuni europene, explicînd nu numai cadrul general al vieții social-economice cît și marile fapte de civilizație materială și spirituală, curente de gîndire și de manifestare în toate domeniile posibile, precum și acele structuri temporale, care determină și subliniază particularitățile feudalismului de pe întinsul Europei civilizate¹.

Plecînd de la considerentul, din ce în ce mai documentat și dovedit pe zi ce trece cu noi și impresionante descoperiri medievale din întreaga țară, că a existat la noi un feudalism de tip occidental, vom sublinia geniala intuiție și afirmație plenară a marelui nostru istoric N. Iorga, fiu al plaiurilor botoșănene, că evul mediu românesc începe cu „epoca cavelerilor“, punctată în zona carpato-dunăreană de contactul cu feudalitatea clasică franco-burgundă, italiană și germană, precum și boemo-ungară. Este epoca prezenței în zona de contact a unor seniori ca Jean de Nevers, conetabilul Boucicaut, Filippo Scolari, care în calitatea sa de comite bănățean se înconjură în cetatea Temișanei de artiști italieni, ca don Pedro, sau Nicolaus de Redwitz, cu ceata sa de cavaleri, prezenți la Severin după cucerirea acestuia de angevini, și „în sfîrșit și înaintea tuturor — cum se exprimă atît de plastic Răzvan Theodorescu — ca acel rege-împărat care a fost Sigismund de Luxemburg, cel care și-a legat numele nu odată cu regiunile noastre“². Este epoca cînd într-adevăr

1 R. Fossier, *Histoire sociale de l'Occident médiévale*, Paris, 1970.

2 R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 156.

elemente de cultură occidentală pătrund din ce în ce mai mult în rîndul clasei dominante din voievodatele noastre.

Iată de ce istoricii noştri analizînd din toate punctele de vedere aceste contacte au văzut atît în bogatele veşminte şi obiecte de podoabă de la Argeş, în elementele heraldice şi de costume militare de pe pietrele de mormînt sau de pe efigiile monetare, din vremea lui Radu I, voievodul cavaler cu anumită înclinaţie şi predilecţie pentru armurile apusene, cît şi în motivele ornamentale ale reşedinţelor domneşti de la Vaslui din vremea lui Ştefan al II-lea, cu reprezentarea sf. Gheorghe în chip de cavaler cu armură şi penaj bogat, aidoma cavalerilor medievali din turniruri, sau, în fine, dar nu ultimile, în reprezentările de pe cahlele sobelor din reşedinţele voievodale ale lui Ştefan cel Mare de la Vaslui, Iaşi, Hîrlău şi Suceava, un foarte important moment de sinteză. Aici pe teritoriul românesc şi-au dat întîlnire atît elementele feudalismului occidental cît şi cel bizantin, într-o epocă de cruciadă tîrzie. Şi dacă anumite forme de manifestare artistică la nivelul cerinţelor feudalităţii româneşti nu satisfac, la ora actuală, exigenţele unor istorici în a vedea în ele structuri ale orînduirii feudale propriu-zise, ci „numai formele exterioare de manifestare ale vieţii feudale”³, acestea se explică, înainte de toate, prin faptul că nu toate descoperirile arheologice din ultima vreme, aparţinînd feudalităţii propriu-zise româneşti, au fost generalizate, intrînd în circuitul ştiinţific ca atare.

Din acest punct de vedere sînt deosebit de semnificative concluziile sesiunii ştiinţifice a Muzeelor din 9-11 martie 1978 de la Bucureşti, care au scos în evidenţă necesitatea revizuirii complete a imaginii pe care şi-au format-o, în general, istoricii asupra feudalismului românesc. Cu acest prilej descoperirile medievale de la Suceava şi Vaslui din secolul al XV-lea invederează postularea unor noi concepte, aflate în nemijlocită legătură cu structura feudală a societăţii româneşti din secolele XIV—XV.

Analizate temeinic sub raportul existenţei la vremea respectivă în Țările Române a unei ierarhii bine precizate şi a unui ceremonial la fel de temeinic, reprezentările datorate artei aplicate aflate în slujba domniei şi transpusă în imagini realiste ale vieţii de toate zilele ale societăţii medievale româneşti, documentează o clasă feudală dominantă cu rosturile ei bine precizate şi închegate.

Precizările noastre au în vedere atît reprezentările de pe cahlele sobelor moldoveneşti cît şi de pe cele recent descoperite în Țara Românească, documentînd pentru vremea lui Mircea cel Bătrîn⁴, reprezentarea sf. Gheorghe, aidoma unui cavaler medieval, cu armură şi pelerină, sau acele ornamente, de pe aceleaşi obiecte în discuţie, care reproduc vulturul bicefal⁵, emblemă imperială, a cărei folosire, a implicat exis-

3 *Ibidem*, p. 157.

4 G. Mihăescu, *Cercetările arheologice de la Tirgovişte*, comunicare la a XII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1977, Bucureşti, 9-11 martie 1978.

5 M. D. Matei, Em. Emandi, *O casă de orăşean din secolul al XV-lea, de la Suceava*, în SCIVA, 28, 1977, 4, p. 553-576, fig. 7/2.

tența unui drept medieval aflat în directă legătură și cu un titlu de despotie, pe care l-a avut indiscutabil Mircea cel Bătrîn⁶.

Luxul și fastul curților domnești din secolele XIV—XV ridică și problema existenței, pe lângă gustul modei adecvat vremii respective și a anumitor reguli, despre care ne putem da bine seama din analiza reprezentărilor ajunse pînă la noi, dar care în cadrul și epoca respectivă corespundeau unor norme de conviețuire, aplicate cu deosebită strictețe.

Una din aceste reguli, după cum ne precizează și textele scrise, era inspectarea, am spune noi, a trupelor înarmate, gata de paradă, de turnir sau, în cel mai nefericit caz, gata de luptă, de crîncenă bătălie cu vrăjmașul.

Recent, în urma săpăturilor arheologice efectuate la Vaslui, pe locul denumit „Curțile domnești“, au fost descoperite numeroase fragmente de cahle și plăci de sobă, nesmălțuite și smălțuite, cu reprezentarea unor cavaleri în armură, purtători de steaguri patrate și flamuri triumfiulare. Îmbrăcămintea cavalerilor mai sus amintiți face parte din categoria veșmintelor de război, folosite și de boierimea din Moldova, despre care știm din cronica lui Jan Dlugosz că era obligată a veni la curte în cămăși de zale și armuri, întocmai ca feudalii occidentali, deoarece în caz de război ei își conduceau cetele de luptători, reprezentînd armata feudală propriu-zisă, cu steagul lor, numit și banieră, sau bandieră.

Existența unor astfel de cete de cavaleri cu baniere (panyren) încă din prima jumătate a secolului al XV-lea este dovedită în Moldova, atît de documentele noastre interne, cît și de știrile izvoarelor scrise străine, în special cele poloneze, fiind amintite cetele moldovene de purtători de flamuri cu prilejul prestării jurămintelor de vasalitate ale voievozilor Moldovei față de regii Poloniei⁷.

În vremea lui Ștefan cel Mare, de cînd datează cahlele și plăcile de sobă cu reprezentarea cetelor de cavaleri purtători de flamuri, împărțirea armatei feudale pe steaguri era bine cunoscută. Astfel, din cronica moldo-germană aflăm că în 1473 în lupta împotriva lui Radu cel Frumos, Ștefan cel Mare și-a organizat armata în 48 de steaguri, care se aflau sub comanda sa directă, voievodul avîndu-și steagul său domnesc: „În luna noiembrie, în ziua 8, într-o luni, a așezat Ștefan voievod oastea lui în tabără și steagul său, în Muntenia, la Milcov, pe partea lui, cu 48 de steaguri“⁸, iar în textul german citim: „seyen panyr“ și apoi „mit 48 panyren“⁹.

După victorie, Ștefan cel Mare, recruta din mijlocul războinicilor săi destoinici pe cavalerii săi, acordîndu-le privilegii feudale, înobilîndu-i după ritualul investiturii feudale așa cum se menționează în aceeași cronică a vremii lui Ștefan cel Mare. Astfel, după victoria strălucită din

6 R. Theodorescu, *Despre un însemn sculptat și pictat de la Cozia (În jurul „despoției“ lui Mircea cel Bătrîn)*, în SCIA, 2, 1969, p. 191-208.

7 Jan Dlugosz, *Historia Polonica*, Ed. Leipzig, 1711-1712, vol. I, col. 691; vol. II, col. 416-417.

8 I. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel*, București, 1942, p. 62-63.

9 *Ibidem*, p. 40-41.

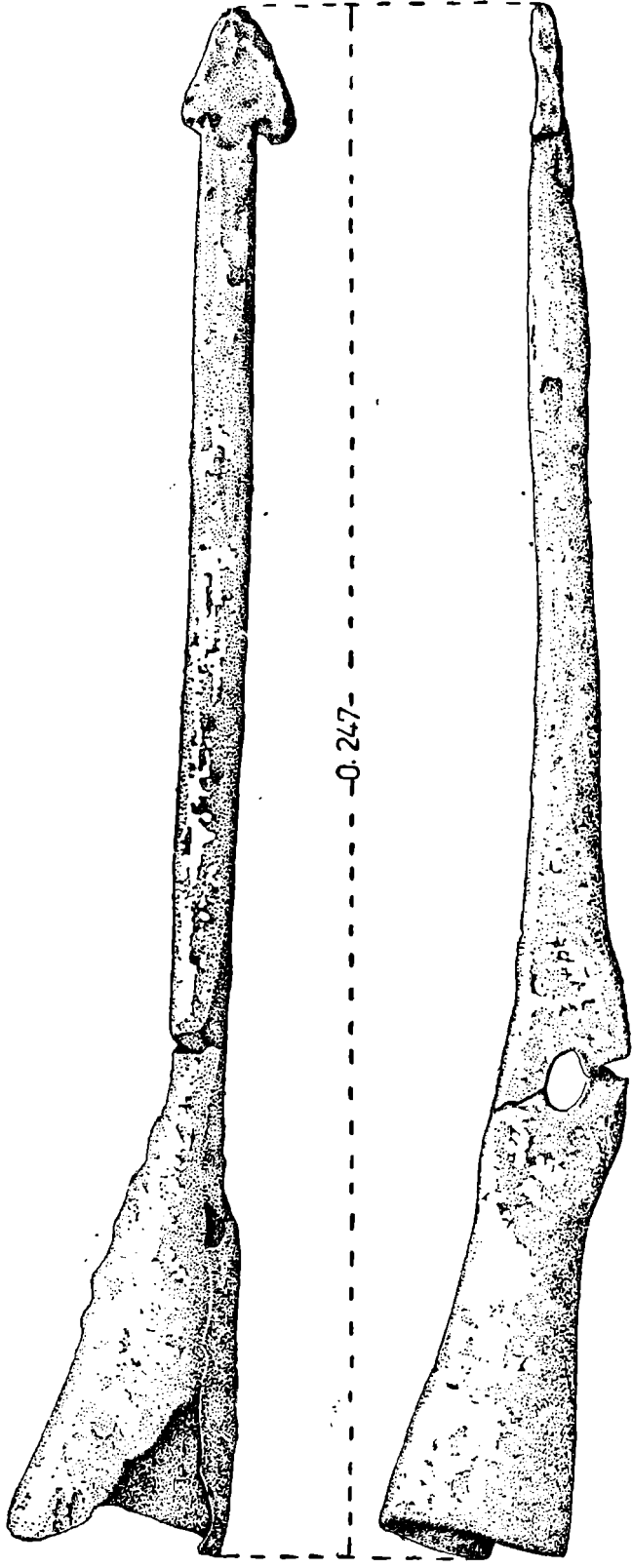

Fig. 1. Mitoc. Vîrf de lance port-flamură sau port-bandieră din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Muntenia, de unde s-a întors în cetatea sa de scaun de la Suceava cu soția lui Radu cel Frumos și cu unica lui fiică și cu mari comori, voievodul Moldovei a petrecut aici cu pace și bucurie victoria dobândită, împreună cu suta sa și cu cavalerii săi, numiți în textul german al cronicii „Ryttern“¹⁰.

În felul acesta, coroborând datele istorice scrise cu noile date oferite de documentul arheologic, în speță reprezentările recent descoperite la Vaslui, înfățișând astfel de cavaleri la curtea lui Ștefan cel Mare, avem posibilitatea de a sublinia existența și în societatea feudală din Moldova a unei categorii sociale bine distincte care în occidentul Europei era cunoscută și aflată în strinsă legătură cu instituția cavaleriei, cu o strictă ierarhie, în care tânărul cavaler trebuia să-și desăvârșească arta militară pornind de la funcțiile de paj și scutier, pînă la obținerea rangului de cavaler, de Rytter.

Pe cahlele și plăcile de sobă de la Vaslui ni se înfățișează un cavaler înșeuat purtînd o flamură de formă triunghiulară. Flamura este prinsă de o lance lungă, avînd, în unele variante un vîrf cruciform, iar în altele un vîrf ascuțit, prelungit și terminat în triunghi, bine reliefat (fig. 2). Unele variante prezintă în planul al doilea un alt cavaler, tot purtător de flamură sau steag. Și în acest caz flamura este prinsă pe o lance, care are un vîrf ascuțit și prelungit, terminat cu un triunghi.

Flamurile respective au de regulă un ornament din două cruci cu brațele egale, despărțite de o rozetă sau o singură cruce cu două brațe egale, avînd un X la mijloc (fig. 2). De altfel, crucea cu două brațe egale apare și pe stema țării combinată cu blazonul lui Ștefan cel Mare, așa cum se întîlnește acest ornament atît pe pisanile lui Ștefan cel Mare de la Suceava¹¹ și Putna¹², cît și pe cahlele și plăcile de sobă descoperite numai la curțile domnești ale marelui voievod de la Iași¹³, Hîrlău¹⁴, Bacău¹⁵, Suceava¹⁶ și Vaslui¹⁷.

10 Ibidem, p. 42. I. Chițimia traduce greșit acest termen prin „boieri“ (Ibidem, p. 63). P. P. Panaitescu, traducea corect prin „cavaleri“. (Vezi *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, Ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 31).

11 M. D. Matei, *O nouă stemă cu pisanie de la Ștefan cel Mare descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în SCIVA, 24, 1973, 2, p. 323-329, fig. 1.

12 D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 92-122, pl. XL/1.

13 Al. Andronic, E. Neamțu, M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la curtea domnească din Iași*, în *Arheologia Moldovei*, V, p. 243-245, fig. 49/1-2, 50/1-4 și 51; idem, *La résidence princière de Jassy*, în *Dacia*, N.S., XIV, p. 363-364, fig. 17/1-2.

14 C. Nicolescu, *Artă în epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 331, fig. 35.

15 I. Antonescu, *Curțile domnești din Bacău*, în *Carpica*, II, 1969, p. 336, fig. 11/3, fig. 12/1-2, 4.

16 K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, București, 1913, pl. VI; R. Gassauer, *Teracote Sucevene*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXVIII, 1935, fasc. 86, p. 157, fig. 29; I. Nestor și colaboratori, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale și cercetări arheologice*, IV, p. 245, fig. 2.

17 Al. Andronic, I. Bauman, M. Istrate, R. Maxim, R. Popescu, *Curtea domnească de la Vaslui. Principalele rezultate ale săpăturilor din anul 1977* (în curs de publicare).

Spre regretul nostru muzeele noastre, ca de altfel și cele din străinătate nu se pot lăuda că au în patrimoniul lor astfel de flamuri. În schimb, putem semnală descoperirea deosebit de semnificativă din punctul nostru de vedere a unui obiect de fier, la Mitoc, jud. Botoșani¹⁸, care după părerea noastră este un vîrf de lance port-flamură, de tipul celor înfățișate

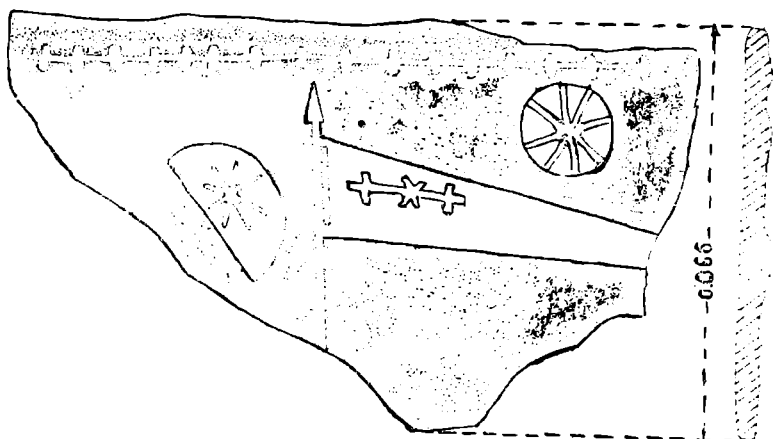

Fig. 2. *Vaslui. Curțile domnești*. Ceramică ornamentală din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

în alaiul de cavaleri de pe cahlele și plăcile de sobă de la Vaslui, provenind de la curtea domnească a lui Ștefan cel Mare.

Virful de lance port-flamură este de fier (fig. 1)¹⁹. Are un tub de înmănușare de formă conică. Virful de lance port-flamură a fost rupt din vechime mai sus de tubul de înmănușare, tocmai acolo unde tija de metal a fost aplatisată în vederea perforării, creindu-se astfel un orificiu de prindere a părții superioare a flamurii. Partea inferioară a flamurei se prindea direct pe lance. Tija virfului de lance port-flamură se prelungește, fără vreo modificare în structura sa, terminîndu-se cu un vîrf triunghiular mult aplatisat față de tija propriu-zisă.

Un astfel de obiect, găsit la suprafață, fără asociere în aceeași zonă cu alte obiecte de metal sau fragmente ceramice datînd din aceeași epocă, nu-și găsește, deocamdată, analogii, decît în reprezentările de cavaleri purtători de flamuri, așa cum ni le înfățișează cahlele și plăcile de sobă recent descoperite la Vaslui.

Avînd în vedere cele de mai sus, considerăm că obiectul de fier recent descoperit la Mitoc, județul Botoșani, reprezintă un vîrf de lance port-flamură și datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

18 Obiectivul respectiv face parte din colecția profesorului A. Mihăescu din orașul Moinești, jud. Bacău și se află în custodia O.F.J. P.C.N. Bacău și nu a fost încă inventariat.

19 Desenele au fost executate de Delibaș Waltraud în cabinetul de desen al Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași.

A PROPOS DES QUELQUES-UNES DÉCOUVERTES DES OBJETS MÉDIÉVAUX DANS LE DISTRICT DE BOTOȘANI

Résumé

Les auteurs présentent un objet en fer avec un manchon conique, une tige aminci et allongée et le bout triangulaire (fig. 1) découvert en 1963 à Miorcani, district de Botoșani, par le professeur Arcadie Mihăescu et qui se trouve actuellement dans sa collection.

Pour cette pièce on ne trouve pas des analogies que dans les pointes triangulaires des lances port-oriflamme et aussi port-bandières représentées sur quelques carreaux et plaques des poêles, datant de la seconde moitié du XVe siècle, découvertes en 1977 à Vaslui (fig. 2), dans la résidence princière du Voïvode de la Moldavie Étienne le Grand (1457-1504).

Les chevaliers ports-oriflammes ou ports-bandières de l'armée moldave sont mentionnés par les chroniques polonaises à l'occasion de la cérémonie de prestation du serment de vassalité par des voïvodes de la Moldavie aux rois de la Pologne, en conformité avec des règles bien connues du Moyen Âge.

L'organisation de l'armée en bandières (*panyren*) et l'existence des chevaliers (*Rittern*) dans la Moldavie médiévale sont aussi bien attestées par les chroniques moldaves de l'époque d'Étienne le Grand (cf. *Cronica breuiter scripta*, cod. Lat. 592, de la Bibliothèque Bavaroise d'État du Munich).

En conclusion, on a fait la précision que l'objet découvert à Miorcani est une pointe de lance port-oriflamme ou port-banière, datant de la seconde moitié du XVe siècle, étant, pour l'instant, une pièce unique (*unicatum*) en ce qui concerne les objets médiévaux de la chevalerie de la Moldavie au Moyen Âge.

LEGENDE DES FIGURES

Fig. 1. *Mitoc*. Point de lance port-oriflamme ou port-banière de la seconde moitié du XVe siècle.

Fig. 2. *Vaslui*. *Les Cours princières*. Céramique ornamentale de la seconde moitié du XVe siècle.

CONSIDERAȚII GEOGRAFICE PRIVIND DINAMICA AȘEZĂRILOR DISPĂRUTE DIN NORDUL MOLDOVEI ÎN EVUL MEDIU (SEC. XIV—XVIII)

EMIL IOAN EMANDI

Spațiul geografic al zonei în studiu ¹ este impregnat de istorie ; orice peisaj reflectă o porțiune a spațiului ce poartă marca unui trecut mai mult sau mai puțin îndepărtat, inegal distrus, modificat sau amplificat la dimensiunea actuală, dar mereu prezent ; fazele și evoluția așezărilor nu sînt mereu aceleași nici în timp și nici în spațiu ; de aici și diferențele atît legate de formele de relief cît și de dinamica așezărilor care au introdus modificări în relieful local pînă la crearea unor peisaje tipice. Astfel că, părăsirea unor așezări și repopularea lor ulterioară, înglobarea sau desființarea unora, schimbarea numelui precum și întemeierea altora noi, reprezintă fenomene des întîlnite în peisajul vieții rurale nu numai în apusul Europei ², ci și în spațiul est-carpatic în tot cursul evului mediu ³.

1 Spațiul geografic analizat cuprinde podișul Sucevei și cîmpia Moldovei referirile se fac numai la actualele județe Suceava și Botoșani).

2 J. M. Pesez și Em. Le Roy Ladurie, în *Villages désertés et histoire économique, XI-e—XVIII-e siècle*, SEVEPEN, Paris, 1965 ; Zofia Podwińska, *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wczesniejszym średniowieczu*, Varșovia, 1971 ; L. L. Polevoi și P. P. Birnea, *Srednevekovie pamiatniki XIV—XVII v.v.*, Ujgorod, 1969, p. 143-180 ; H. Georg Stephan, *Archäologische Studien zur Wüstungsforschung im südlichen Wesenbergländ*, Hildesheim, 1978 ; P. P. Birnea, *Sedskie poseleniia Moldovii, XV—XVII, vv.*, Chișinău, 1969, p. 92-98 ; V. V. Samarkin, *Istoriceskaia-gheografia zapadnoi Europi v srednie veka*, Moscova, 1976 ; Mendő Tibor, *Altalanos település földrajz*, Budapest, 1973 ; D. M. Dragnev, *Selskoe khoziaistva feodalnii Moldavii*, Chișinău, 1975.

3 D. O. Olinescu, *BSRG*, 15, 1894, I—II, p. 64-94 ; idem, *BSRG*, 16, 1895, I—II, p. 238-254 ; N. Grămadă, *Toponimia satelor din Bucovina* (lucrare în manuscris), Arhivele Statului Suceava, inv. 113-118 ; T. Balan, *Sate dispărute din Bucovina*, în *Omagiul lui Ioan I. Nistor*, Cernăuți, 1937, p. 94-110 ; D. Werenka, *Topographie der Bukowina*, Cernăuți, 1895 ; Em. Grigorowitza, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908 ; August Nibio, *Verschwundene Ortschaften in der Radautzer Ebene*, Rădăuți, 1933 ; I. Rick, *BSRG*, 1931, 50, p. 270-306 ; idem, *BSRG*, 1932, 51, p. 115-132 ; V. Nădejde, C. Tițu, *Dicționar geografic al județului Botoșani*, București, 1895 ; Al. I. Odobescu, *Rămășițele antice din județul Dorohoi*, în *Opere complete*, vol. III, București, 1908 ; N. Filipescu-Dubău, *Dicționar geografic al județului Dorohoi*, Iași, 1872 ; George Nimigeanu, *Considerații antrogeografice asupra Bucovinei*, în *Revista Bucovinei*, Cernăuți, 2, 1943 ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în sec. al XVIII-lea*, București, 1970 ; P. V. Sovetova, (sub redacția sa), *Moldova în epoca*

La acest nivel regional, presiunea spațiului social asupra celui natural, are urmări din ce în ce mai accentuate nu numai asupra evoluției așezărilor dar și asupra mediului înconjurător. Toate aceste probleme au cooptat în ultimele două decenii atenția diferiților cercetători istorici, arheologi, sociologi și geografi, care apreciază că părăsirea sau pustiirea unor așezări se datorează de cele mai multe ori unor cauze economice, sociale, biologice (epidemii) sau chiar geografice (calamități naturale, schimbări climatice, dezechilibre naturale). În acest sens, analizele și determinările fie globale, fie regionale privind aceste fenomene în contextul unei anumite perioade istorice și în funcție de nivelul economic de dezvoltare atins, constituie obiectivul unor cercetări a căror amploare și importanță trebuie să o dea și geografia mediului înconjurător.

Extensiunea în timp și spațiu a continuității și discontinuității unor așezări, evoluția diferențială a unor elemente fundamentale ale lor, justifică diferențierea de la caz la caz, în cadrul peisajului regional al unor tipuri de zone și subzone cu un indice de dispariție mai accentuat sau mai puțin pregnant. Interdependența dintre elementele geografice a mediului ambiant⁴ și elementele de dispariție a unor așezări⁵, care au luat ființă și evoluat în cadrul componentei teritoriale a mediului, pun probleme nu numai de ordin teoretic, referitor la tipologia acestora, dar și de ordin practic privind depistarea unor cauze naturale care au dus la involuția unor așezări. Studiile geografice privind în special răspîndirea vegetației și a solului acum 500—1000 de ani sînt încă la început⁶. Amplificarea și continuarea lor ar putea explica și nuanța nu numai evidențierea unor structuri economice specifice evului mediu⁷, dar și evoluția sau

feudalismului, (recensămîntul populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774), vol. VII, partea I și II, Chișinău, 1975; Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, Repertoriul arheologic al județului Botoșani, București, vol. I și II, 1976; N. Stoicescu, Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova, București, 1974; Chiriac Gh. Dumitru, Așezări rurale din Moldova (rezumatul tezei de doctorat), 1976, Iași; D. Ciurea, Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, 15, 1977, p. 123-154.

⁴ Al. Roșu și Irina Ungureanu, *Geografia mediului înconjurător*, București, 1977, p. 20-36; Al. Roșu, în *Terra*, nr. 2, 1977; Paul Clavel, *Elements des géographies, humaine*, Paris, 1974, p. 83-119.

⁵ Dispariția unor așezări comportă următoarele elemente: așezarea poate fi părăsită temporar și repopulată ulterior; unele așezări și-au schimbat numele; altele au fost înglobate sau desființate, iar o parte au dispărut complet (pentru Germania vezi H. Georg Stephan, *op. cit.*, p. 96-98).

⁶ St. C. Hepites, *B.S.R.G.*, 20-21, 1899—1900, p. 15-36; E. Le Roy Ladurie, *Le climat des XI-e et XVI-e siècles*, în *Annales, Economies Sociétés Civilisations*, nr. 5, 1965, p. 889-922; L. V. Vakulenko, Z. V. Ianuşevici, *Zemlerobstvo na Pri-karpatii v perşii polovini i tisiaceolittia n.e.*, în *Arheologhia*, 14, 1974, Kiev, p. 31-40.

⁷ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1974, p. 105 și urm.; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, București, 1958, 1, p. 292-333; R. Rosetti, *Pămîntul, sîtenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, p. 110-124; I. Ionescu de la Brad, *Agri-cultura română din județul Dorohoi*, București, 1966; Jaques Heers, *L'occident au XIV-e et XV-e siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1970, p. 43-159; J. Topolski, *La régression économique et Pologne du XVI-e au XVIII-e siècle* în *Acta Poloniae Historica*, II, 1962, p. 30-41.

involuția unor așezări în cadrul mediului geografic înconjurător. Cu toate că unele așezări au dispărut, ele mai păstrează pecetea trecutului, fie sub forma toponimului⁸, fie sub forma amenajărilor sau a urmelor de cultură materială de la suprafața litosferei⁹. În acest sens, analiza documentelor scrise¹⁰ și a celor statistice¹¹, cartografice¹² și a celor de teren¹³, scot în evidență nu numai continuitatea de locuire în cadrul aceleiași așezări, dar și evoluția lor dinamică în cadrul mediului geografic înconjurător. Satul a fost unul din componentele foarte vechi ale mediului geografic, el fiind sediul și rezultatul ocupațiilor sedentare, indiferent dacă unele au dispărut. Deși, se diferențiază prin condiții de peisaj diferit, această regiune formează o zonă unitar sudată, prin prezența unor așezări vechi, a unor curți domnești și cetăți. Aceste serii de elemente comune ale dezvoltării istorice, uneori cu repercursiuni similare în viața economică și

8 Curtea lui Petru Vrană, Săliștea lui Zirnă, Vadul Vlădichii, Prisaca lui Veriga-Vătaman, Hotarul lui Șindrea etc. Vezi N. Grămadă, *Toponimia satelor din Bucovina* (lucrare în manuscris, *Arhivele Statului Suceava*), inv. 113-118. Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, Buc., 1908; Serafim Ionescu, *Dicționarul geografic al județului Suceava*, Buc., 1894; V. Nădejde, C. Tițu, *op. cit.*, Buc., 1895; N. Drăganu, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928; D. Dan, *Din toponimia românească*, Buc., 1896.

9 Cercetările de teren din județul Botoșani au fost concretizate într-un repertoriu arheologic (Al. Păunescu, Paul Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, Buc., vol. I și II, 1976). Cele din județul Suceava sînt într-un stadiu destul de avansat, cunoscîndu-se bine arheologic zona Șomuzului Mare (M. D. Matei, Emil Emandi, în *SCIIVA*, I, 1976, 27, p. 97-101), zona depresionară Rădăuți (cercetări Emil Emandi, Popovici Dragomir și Mircea Ignat), Zvoriștea (M. Ignat, Emil Emandi), Preutești, (Popovici, Dragomir, N. Ursulescu), Suceava (M. Ignat, Emil Emandi, Batariuc Paraschiva).

10 Pentru județul Suceava s-a consultat colecția de documente: *DIR*, veac XIV—XVII, A, Moldova (1384—1625); T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. I—VI, (1507—1833), Cernăuți, 1933; M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I—II, (1374—1456), Iași, 1931; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I—II, 1457—1504), Buc., 1913; T. V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, Buc., 1919; *D.R.H. A. Moldova*, vol. 1—2, București, 1975; pentru județul Botoșani datele documentare pentru așezările din perioada sec. XIV—XVIII au fost scoase din repertoriul arheologic, vol. II.

11 D. O. Olinescu, *Tabela statistică a Bucovinei din 1775*, în *B.S.R.G.*, 1895, anul XVI, trim. I și II, p. 238-254; D. Frunzescu, *Dicționarul topografic și statistic al României*, Buc., 1872; P. V. Sovetova (sub redacția sa), *Moldova în epoca feudalismului*, (vol. VII, part. 1 și 2, (Recenămîntul populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774), Chișinău, 1975, p. 336-356.

12 *Arhivele Statului Suceava*, colecția de hărți cadastrale de la 1885, 1886, Bucovina, în Colecția ORPOT, inv. 129; *Harta Valahiei și Moldovei și Basarabiei, de la 1788 întocmită de I. F. Schmit*, inv. 2375 (Muzeul Fălticeni); *Acad. R.S.R., Atlasul Dimăescului*, foaia 123; *Acad. R.S.R., Hărți*, 2, foaia 171; C. C. Giurescu, *Principatele române la începutul sec. XIX*, Buc., 1957; Marin Popescu-Spinei, *România în izvoarele geografice și cartografice*, Buc., 1978.

13 J. Rick, *Cercetări geografice și antropogeografice în depresiunea Jijiei*, *B.S.R.G.*, Tom L și LI, 1931, 1932; August Nibio, *Vershundene Ortschaften in der Radautzer Ebene*, Rădăuți, 1933; Cercetări și observații geografice de teren efectuate de Emil Emandi, (carnet de teren, arhiva științifică a Muzeului de istorie Suceava); N. Apăvăloaie, D. Chiriac, N. Lupu, *Cîteva observații geografico-economice referitoare la populația și așezările rurale din județul Suceava*, în *Analele Univ. „Al. I. Cuza”, Iași*, 1970, s.n. secția II-a, Tom, XVI, b., geologie-geografie.

socială asupra așezărilor, au imprimat o notă caracteristică întregii regiuni prin rețeaua de așezări permanente („serii“ de așezări) formate pe suportul unei rețele hidrografice dense de văi și terase. Apreciind așezarea rurală ca o realitate geografică complexă¹⁴ și ca o parte componentă a spațiului rural (organizarea economică și demografică a unui anumit teritoriu) ea reprezintă în primul rînd un centru de producție, față de care gravitează un anumit teritoriu cu însușiri fizice, economice și demografice specifice. Prezența vetrei de sat este așadar direct condiționată de existența celor două elemente fundamentale ale sale : populația și locul de muncă „moșia“. Lipsa uneia din cele trei elemente fundamentale duce în mod implicit și la dispariția așezării. Astfel în cadrul raporturilor om-mediu ce se stabilesc de-a lungul timpului¹⁵, rezultă nu numai o diversitate de tipuri, de sit rural, dar și o dinamică a lor în funcție de particularitățile economice, social-politice și geografice ale zonei.

GEOGRAFIA FIZICĂ A AȘEZĂRILOR RURALE DIN ZONĂ

În cadrul zonei, în decursul timpului conținutul mediului a suferit neîncetate modificări, ducînd la o extensiune tot mai mare a spațiului teritorial amenajat și transformat prin integrarea tot mai accentuată în cadrul fizic a elementelor sociale. Deși, procesele geomorfologice au avut în trecut un caracter mai lent de evoluție, — reconstituirea cadrului natural în care au evoluat așezările acum 400—500 de ani nu rămîne decît un deziderat de viitor — în rîndurile de față nu ne vom putea raporta (prin metoda actualismului) decît la fenomene geografice petrecute acum 100—150 de ani, care au schimbat cadrul geografic al așezărilor și implicit evoluția lor. Astfel, în cuprinsul zonei de nord a Moldovei deosebim trei mari unități de relief bine individualizate : munte, podiș, cîmpie.

Relieful Podișului Sucevei înregistrează altitudini între 190 m și 692 m. Peste 54% din suprafața sa se situează la altitudini cuprinse între 300 și 500 m, concentrînd circa 35% din așezări (vezi anexa 1). Cele mai numeroase așezări cca. 65% sînt amplasate între 100—300 m altitudine (s-a luat în considerare atît relieful de podiș cît și cel de cîmpie al zonei). Media ponderată la care sînt situate așezările (cca. 65%) în cursul sec. XIV—XVI este de 150—250 m altitudine, zone mereu expuse viiturilor atît la podiș cît și la cîmpie. Prezența orizonturilor de roci dure în adîncime (la Podișul Sucevei) a determinat formarea unor văi largi și cu o energie de relief moderată¹⁶, media ponderată fiind de 154 m. Aceste

14 V. Cucu, *Geografia populației și așezările omenești*, Buc., 1974, p. 176-246 ; I. Șandru, *Geografia așezărilor omenești, Așezarea rurală*, vol. I, Iași — Debrecen, 1970.

15 Al. Roșu, Irina Ungureanu, *op. cit.*, p. 93-151 ; D. A. Sburlan, I. C. Demetrescu și A. T. Haralamb, *Pădurea și omul*, Buc., 1942 ; I. Hîrjoabă, *Cîteva probleme ale exploatării mediului geografic*, în *B.S.G.*, seria nouă, IV, București, 1976.

16 Pentru geografia zonei în studiu, vezi : V. Tufescu, *Județul Botoșani*, Buc., 1977 ; N. Popp, I. Iosep, D. Paulencu, *Județul Suceava*, Buc., 1973 ; Al. Roșu, *Geografia fizică a României*, Buc., 1973, p. 356-361.

zone au concentrat numeroase așezări (de ex. : valea Șomuzului Mare, culuarul mijlociu al Sucevei) care ulterior au fost înglobate. În cadrul zonelor depresionare din podiș (Cacica, Baia, Liteni, Rădăuți), atît pe marginea depresiunii cît și pe interfluviile care au aspect de cuestă, energia de relief este mai accentuată fiind cuprinsă între 200—300 m, ceea ce a favorizat alunecările de teren și au împiedicat fie extinderea spațială a unor așezări, fie că au dus la mutarea altora¹⁷. Structura monoclinară și prezența rocilor dure au determinat pe de o parte predominarea reliefului structural (cueste, platouri, depresiuni, suprafețe structurale), iar pe de altă parte existența văilor largi dezvoltate (ex. : Siret, Suceava, Moldova) cu o evoluție îndelungată, fapt caracterizat prin prezența teraselor în număr destul de mare. În general, Podișul Sucevei prezintă o mare varietate de relief (coeficientul varietății fiind de 38,10) și resurse ce a favorizat o densă locuire și un grad de dispariție mai mic al așezărilor în comparație cu cele din cîmpie.

Nota dominantă a reliefului *Cîmpiei Moldovei* este aceea a unor coline joase¹⁸, a căror energie de relief, are o medie ponderată de 119 m, aceasta predominînd pe o suprafață de peste 81⁰/₀, unde s-au concentrat circa 85⁰/₀ din așezări (vezi anexa 1). Permanentă transformare a peisajului din zona de cîmpie¹⁹, a făcut ca treptat văile să se lărgească, aluviunile să se acumuleze în cantități mari (de asemenea au avut loc numeroase alunecări de teren), pe măsură ce interfluviile inițiale sînt distruse, ceea ce a dus pînă la urmă la uniformizarea reliefului. Astfel că, coeficientul varietății reliefului abia ajunge la 9,40, confirmînd pe de o parte uniformitatea accentuată a morfologiei regiunii, iar pe de altă parte caracteristicile așezărilor, printr-o predominare a celor mici și a sloboziilor, și printr-un grad de dispariție mai accentuat față de podiș²⁰. În general pentru sec. XIV—XVI așezările se feresc de relieful fragmentar și înalt, ele urmărind firul văilor de rîu (în special a celor secundare),

17 Așezări care au fost afectate de asemenea procese naturale avem : Dicăuți, Panțiri, Feredeieni, Diacului, Jolcășani, Glodeni, Mirăuți, Zamca, Căcăceni, Hrețca, Borghinești, Drujăști ; N. Popp, *Alunecările de teren de la Drăgoiești (jud. Suceava)*, Terra, anul II, nr. 5, 1970 ; Ioan I. Popescu Argeșel, *Observații geomorfologice în Bazinul Frumoasa (Podișul Sucevei)*, în *Studii și comunicări de ocrotirea naturii*, Suceava, 1973, vol. III ; idem, *Unele aspecte geomorfologice în partea centrală a Podișului Sucevei, în Comunicări și referate de geografie, Suceava, 1972* ; V. Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei. Studiu geomorfologic*, 1968, București ; V. Tufescu, *Procese de pantă în Bazinul Sitnei, la nord de Botoșani, Probleme de geografie*, 1963, vol. IX, București.

18 V. Băcăuanu, op. cit., p. 56 și urm. ; V. Tufescu, *Modelarea naturală a reliefului și eroziunea accelerată*, București, 1966.

19 V. Tufescu, *Forme de sufoziune în Moldova de nord*, în *Volumul omagial Tr. Săvulescu*, București, 1958 ; Al. Roșu, op. cit., p. 361.

20 V. Mihăilescu, *Așezările omenești din Cîmpia română la mijlocul și la sfîrșitul sec. al XIX-lea*, în *Mem. Sec. Istorice*, sem. III, Tom. IV, Mem. II ; I. Rick, op. cit., Tom 51, 1932, p. 130 și urm. ; Chiriac Gh. Dumitru, *Așezările rurale din Moldova (studiu de geografie economică)*, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 19 6.

apa constituind una din sursele vitale ale aşezării²¹. În acest sens, *regimul hidrografic al zonei* aparţine fie râului Siret, fie râului Prut şi se caracterizează printr-un regim pluvio-nival strîns legat de cel climatic²², cu valori maxime primăvara şi ridicate vara. O altă caracteristică a ambelor zone de relief este media ponderată a densităţii reţelei de văi cuprinsă între 0,52 km/km p la podiş şi 0,49 km/km p la cîmpie. Această caracteristică esenţială a ambelor zone de relief, s-a concretizat nu numai printr-o locuire intensă a văilor de rîu de-a lungul întregului ev mediu ci şi prin existenţa unui număr constant²³ de aşezări (cu mici fluctuaţii de la un secol la altul) a căror dinamică are multe trăsături comune. Pe lîngă efectele pozitive ale apelor curgătoare şi iezăturilor asupra activităţii de producţii agricole şi a aşezărilor omeneşti, anumite caracteristici ale scurgerii (mai ales la cîmpie) s-au repercutat negativ, uneori foarte grav, nu numai asupra terenurilor agricole ci şi asupra aşezărilor din imediata apropiere a apei (aceasta a dus la dispariţia unor sate)²⁴.

Pe lîngă elementele fizico-geografice amintite mai sus, un rol important la conturarea acestei subdiviziuni geografice şi răspîndirea aşezărilor îl au elementele *pedologice şi vegetale*. Indiferent însă, de gradul de dezvoltare şi echipare tehnică de care dispuneau aşezările din zonă, prin calităţile sale agro-productive solul a rămas o coordonată esenţială a existenţei şi activităţii umane, în tot cursul evului mediu. În acest sens, de un real folos în explicarea unor fenomene economice şi chiar mutări de aşezări îl are evoluţia şi constituţia solului legat direct de climă şi vegetaţia specifică zonei²⁵. Analiza tipurilor de sol²⁶, în strînsă

21 P. P. Birnea, *op. cit.*, p. 102; DIR, A, Moldova, XIV—XV, vol. I, p. 171; *Codex Bandinus*, p. 30; A avea fîntină înseamnă a fi şi stăpînul locului, acesta fiind un fenomen des ilustrat în documentele vremii, ca: fîntina lui Ilieş, a lui Ghoerman etc. (DIR, A, Moldova, XIV—XV, vol. I, p. 79, 297).

22 M. Schran, *Lacurile din Cîmpia Moldovei*, Rezumatul tezei de doctorat, 1970, Cluj; N. Topor, *Ani ploioşi şi secetoşi în R.P.R.*, Bucureşti, 1964; Ştefan C. Hepites, *Schimbatu-s-a clima?*, în B.S.R.G., 1899-1900, Tom 20-21; Maria Pantazică, *Hidrografia Cîmpiei Moldovei*, 1974, Iaşi, p. 85 şi urm.; Johann Rick, *Asupra variaţiunii nivelului apelor Moldova şi Bistriţa*, în B.S.R.G., 42, 1923.

23 Dacă pentru sec. al XV-lea pe valea Şomuzului Mare au fost înregistrate documentar 42 de aşezări, tot pentru acelaşi secol pe valea Sitnei s-au înregistrat 39 de aşezări.

24 Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, vol. III, part. I-a, p. 100; V. Băicani, *Iazurile din partea de vest a României oglindite în documentele istorice şi cartografice din sec. XV—XIX*, în *Analele ştiinţifice ale Univ. Iaşi*, seria nouă, 1970, secţiunea II, Tom. XVI, Iaşi; A. Arghiride, *Inundaţiile din regiunile Suceava şi Bacău şi urmările lor*, în *Revista pădurilor*, Buc., 1957; sate care au avut de suferit de pe urma inundaţiilor, sînt: Macicăteşti, Borhineşti, Ivancicăuţi, Lieşti, Ionăşeşti, Lătăi, Țipălești.

25 V. Nimingean, *Cîmpia Moldovei*, Rezumatul tezei de doctorat, Iaşi, 1976; T. Nitu, *Solurile din regiunea Suceava*, 1966, Bacău; V. Mihăilescu, *Dealurile şi cîmpiile României*, Bucureşti, 1966; T. Balan, *op. cit.*, vol. I, p. 6 („Poiană lungă cu toate bordeiele ei”); idem, *op. cit.*, vol. I, p. 168 („ce-i sub pădure cu heleşteu”), idem, *op. cit.*, vol. III, p. 74; idem, *op. cit.*, vol. IV, p. 81.

26 Pentru judeţul Suceava, solurile reflectă condiţiile climatice din zonă şi sînt de obicei gleizate. În schimb mai dezvoltate sînt solurile de pădure cenuşii şi brun-cenuşii podzolite, pe care sînt amplasate cca 89% din aşezări. Pentru judeţul Botoşani suprafaţa cea mai mare a zonei este ocupată de soluri cernoziomice

legătură cu amplasarea aşezării şi exploatarea terenului explică uneori gruparea şi comasarea lor, sau dispersia şi mutarea altora. Valorificarea prin alternanţă a terenului agricol²⁷, extensiunea (prin defrişare şi lăzuire) şi degradarea sa²⁸ au dus în mod inevitabil şi la o dinamică a locuirii. Astfel, în cadrul „hotarului unor sate”²⁹ s-a constatat, pe baza cercetărilor de teren, între 6 şi patru puncte de locuire, în locuri diferite, aparţinând aceleiaşi epoci (sec. XV). Toate aceste mutări şi reveniri pe aceeaşi suprafaţă de teren, păşunatul excesiv, precum şi defrişarea zonelor de coastă, au dus treptat în anumite locuri la o degradare a patrimoniului fîncial al zonei³⁰. Dar, trebuie de reţinut şi faptul că cucerirea destul de greu a terenului arabil necesar agriculturii³¹ a făcut de cele mai multe ori ca părăsirea unei aşezări să fie temporară³², aşezarea continuînd să existe după o perioadă de timp, fie cu acelaşi nume, fie cu nume schimbat (vezi anexa 1). Aşezările din sec. XIV—XVI erau amplasate în general în zonele de luncă şi terasă mijlocie a căror soluri tinere (aluviale) destul de umede uşor de lucrat şi fertile necesitau un drenaj extrem de slab (ex.: zona Cîmpiei Jijiei, depresiunea Liteni, Rădăuţi, Baia, Botoşani-Dorohoi, valea Siretului). Mai puţin locuite şi uneori cu urmări restrictive asupra evoluţiei aşezărilor au avut-o solurile nisipoase, lăcovoşile, soloneşurile, regosolurile şi solurile gleizate (ex.: dealul Ibăneşti, dealul Prutului, cîmpia Başelui, zona Siret şi Baia) care au împiedicat nu numai desfăşurarea unor activităţi productive dar şi existenţa unui habit normal. Dacă topografic s-a observat că majoritatea aşezărilor din sec. XIV—XVI au fost amplasate în zona solurilor tinere³³, în schimb cele din sec. XVII—XVIII urcă în altitudine şi sînt amplasate pe soluri mult mai evolute³⁴. Extinderea spaţiului (în sec. XVII şi XVIII) pe zonele de coastă, a aşezărilor, se datorează nu nu-

levigate (pe care sînt amplasate cca 64% din aşezări). O răspîndire apreciabilă o au şi lăcovoştele de-a lungul luncilor joase.

27 Laurean Someşan, *Vechimea şi evoluţia agriculturii româneşti în Transilvania*, Braşov, 1941; P. H. Stahl, *op. cit.*, I, p. 315-316.

28 Degradări accentuate de sol s-au observat în zona Drăgoieştilor, a depresiunii Rădăuţi, Baia, în Cîmpia Başelui, Dealul Mare şi Dealurile Prutului.

29 Observaţia este făcută numai pentru zona judeţului Suceava în hotarul satelor: Volovăţ, Horodnic de Jos, Drăgoieşti, Liteni, Zahareşti, Dolheştii Mari, Satu Mare, Dorneşti.

30 Defrişări masive s-au făcut în următoarele zone: Dealurile Cozancea-Guranda, Şaua Bucecii, Dealul Mare, Dealul Ibăneşti, Cîmpia Jijiei, Depresiunea Baia, Rădăuţi şi Liteni. Pentru stabilirea acestor zone s-au luat în considerare o serie de toponime care reflectă o serie de acţiuni, ca: „arsură”, „curătură”, „cioate”, „ciunci”, „tochilişte” etc.

31 H. H. Stahl, *op. cit.*, I, p. 223-269; H. Georg Stephan, *op. cit.*, p. 102-128; Zofia Podwinska, *op. cit.*, p. 358-371.

32 Asemenea păreri temporare s-au putut constata numai pentru zonele din judeţul Suceava unde s-au făcut observaţii de teren: Săsciori, Căcăceni, Curtea lui Petru Vrană, Tîrnauca, Hrineşti.

33 Asemenea aşezări avem: Greci, Dobernăuţi, Bodinţi, Tatarei, Mariseuţi, Costeni, Boşotenii, Satul lui Verşceac, Maldăreşti.

34 P. P. Birnea, *op. cit.*, p. 104-105; Asemenea aşezări avem: Călugări, Iacaci, Slobozieni, Trestiana, Cobile, Satul lui Nan.

mai defrișărilor și sporului demografic înregistrat³⁵ ci și datorită ridicării nivelului apei freatice în zonele de luncă și terasă (acestea devenind improprii locuirii) ca urmare a anilor ploioși din sec. XIV—XVII³⁶. Pe baza informațiilor călătorilor străini³⁷, a hărților din sec. XVIII—XIX³⁸ cit și a analizelor de sol³⁹ s-a constatat că cea mai mare suprafață a teritoriului „Moldovei” era acoperită cu păduri⁴⁰. Numeroasele toponime existente în zonă⁴¹ reflectă o serie de acțiuni trecute legate de defrișarea masivă a coastelor de deal (sec. XVII—XIX), în vederea amplasării așezărilor și cuceririi solului necesar agriculturii. Ca urmare a acestui fapt — mai ales în sec. XVIII și XIX — în urma creșterii umidității și ploilor torențiale⁴² au avut loc numeroase alunecări de teren de pe versanții dreپți ai dealurilor care au afectat așezările de la poalele lor și terenurile agricole⁴³ (vezi harta nr. 1). În funcție de aceste constatări și observații climatice⁴⁴, legate direct de hidrografia, vegetația și pedo-

35 Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Ed. Facla, 1974, p. 30-45; P. V. Sovietova (sub redacția sa), *op. cit.*, vol. I/1, p. 335 și urm.; D. Verencu, *op. cit.*, Cernăuți, 1895; Ștefan Pascu, *Izvoare și cercetări de demografie istorică în România*, în *Populație și societate*, vol. I, Cluj, 1972, p. 53 și urm.

36 Pe baza datelor culese s-a constatat că clima s-a răcit în perioada sec. XVI—XVII, înregistrându-se 37 de ierni grele, 11 ani ploioși neobișnuiți, 20 de ani de inundații, 8 ani de grindină, 28 de ani de secetă și 15 de foamete (după S. Goldenberg, *Urbanizarea și mediul înconjurător: Cazul orașelor medievale din Transilvania*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Cluj-Napoca, XVIII, 1975, p. 319). Alte date ne sînt oferite de V. Cucu, în *Repere geografice*, București, 1977, p. 34; care arată că în sec. XVI o inundație se producea o singură dată la 12,5 ani, în sec. XVII, odată la șase ani, în sec. XVIII odată la 3,6 ani, iar în sec. XIX, la 3,3 ani. Interesante cercetări s-au făcut în Polonia pe baza studiului nivelului apei freatice, astfel că Zofia Podwinska, *op. cit.*, 359, arată că în sec. XVII—XVIII, nivelul apei freatice a crescut pentru zona de nord a Europei cu cca. 20 cm.

37 P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, Buc., 1930, p. 36 și urm.; I. Bogdan, *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, Buc., 1959, p. 21. (Ed. P. P. Panaitescu); *Călători străini despre țările române*, Buc., 1970, vol. II, p. 621, vol. III, p. 525-526, vol. IV, p. 250, vol. V, p. 487; *Cronici turcești privind țările române*, Buc., 1966, vol. I, 322 și urm.; D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Buc., 1973, p. 109-115.

38 Vezi nota 12.

39 Pentru județul Suceava, Stațiunea experimentală agricolă a recoltat probe de sol de la diferite adîncimi din toate comunele județului. Astfel, că la o serie de așezări ca: Liteni, Tulova, Zaharești, Horodnic, unde s-au efectuat și săpături arheologice s-a putut constata pe baza probelor de sol efectuate, că zonele de terasă superioară și platourile interfluviale erau acoperite cu păduri de foioase. Solul specific acestui tip de vegetație, depistat la adîncimea de 0,40 — 0,50 m este solul brun, brun-acid, precum și brun podzolit.

40 C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești*, Buc., 1975, p. 39-99; P. P. Birnea, *op. cit.*, 101-105; *DIR*, A, Moldova, veac XIV—XV, vol. I, p. 10, 255; idem, vol. I, veac XVI, p. 37.

41 Vezi nota 8.

42 N. Topor, *op. cit.*, p. 52 și urm.; Ștefan C. Hepites, *op. cit.*, în *BSRG*, 1899-1900, Tom. XX—XXI, p. 18-70 (în această lucrare sînt date pe ani, începînd din 1736—1836 toate variațiunile climatice din Europa).

43 Vezi nota 17.

44 Vezi nota 42 și M. Rohrer, *Beitrag zur Meteorologie und Klimatologie Galiziens*, Wien, 1866.

logia zonei, s-ar putea stabili anumite sectoare de relief cu caracter restrictiv asupra evoluției așezărilor: văi expuse inundațiilor (Bașeu, Jijia, Siret, Șomuzul Mic, Șomuzul Mare, Sitna); văi care și-au mutat albia (Siret, Prut, Suceava); suprafețe cu exces de umiditate (zona Rădăuți, Frătăuți, Liteni, Baia, Ibănești, Copălău, Sulița); văi unde volumul debitului solid este mare și a dus la colmatarea albiei (Șomuzul Mic la vărsare, Copălău, Cozancea, parțial Miletin). Ceea ce caracterizează întreaga zonă din punct de vedere al condițiilor fizico-geografice cu implicații asupra dinamicii așezărilor în evul mediu sînt o serie de atribute comune (facilitarea practicării agriculturii pe terasa rîurilor, accesul la pînzele freatice de apă, folosirea rîurilor ca sursă de hrană și cale de comunicație), oferite de văile de rîuri. Aceasta demonstrează că, cu toate diferențierile de ecologie naturală — așezările omenеști fie că s-au permanentizat sub formă de „serii” stabile de-a lungul văilor, fie că în cadrul acestor „serii” unele au dispărut — așezările din zonă au îmbrăcat multe forme cu aspecte identice sub raportul amenajării spațiului rural.

DINAMICA RĂSPÎNDIRII AȘEZĂRILOR DIN ZONĂ

Dinamica și răspîndirea „seriilor” de așezări, depinde în primul rînd de geografia producției și apoi de cea a mediului. În acest sens, geografia mediului din zonă nu a determinat ci a influențat răspîndirea inegală a așezărilor și dispariția unora. O serie de atribute ale așezărilor ca: amplasarea și răspîndirea sînt strîns legate de factorii geografici specifici zonei. Astfel, amplasarea geografică (fie la gura rîului, fie pe o terasă, sau pe ambele, pe versant etc.)⁴⁵, joacă un rol important în evoluția sau involuția așezării. În funcție de anumiți factori în special economici și sociali dar și naturali, în sec. XVI—XVIII au loc cele mai numeroase mutări (amplasări noi) de așezări de pe terase și văi de rîuri la baza sau pe versanții dealurilor⁴⁶. Analiza spațială a așezărilor dispărute scoate în evidență faptul, că ele nu se grupau într-un anumit teritoriu, pe arii foarte întinse ca în apusul Europei⁴⁷, ci acest fenomen se petrece în cadrul „seriilor” stabile și permanente de sate, sub forme diferite și cu consecințe diverse. În general însă „seriile” de așezări au înregistrat o

45 V. Ciurea, *op. cit.*, p. 128-130; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III—IV, Buc., Ed. Cartea Românească, p. 153. Cele mai numeroase constatări în afară de cele documentare s-au putut face pe baza depistării fragmentelor ceramice în cercetările de suprafață efectuate în județul Suceava în cele cca. 200 de localități, unde peste 75% din așezări au fost depistate pe terasele inferioare și mijlocii ale rîurilor.

46 P. P. Birnea, *op. cit.*, p. 105; DIR, A. Moldova, vol. I, p. 396; T. Balan, *op. cit.*, vol. I, p. 74; DIR, A. Moldova, vol. I, p. 316. Cele mai numeroase și concludente constatări s-au făcut în urma cercetărilor de teren unde în general în zona de coastă și de deal s-au întîlnit fragmente ceramice aparținînd culturii feudale din sec. XVI—XVIII.

47 Pentru Apusul Europei vezi Studiile din *Villages désertés et Histoire économique (XI-e—XVII-e siècle)*, Paris, 1965; E. W. Holden, *Excavations at the deserted medieval Village of Hangleton, Sussex*, 1963.

dublă tendință, fie de coborîre spre vale și înaintare spre pădure, fie de înglobare a unor sate și cătune în zonele de maximă concentrație demografică (ex. : zona Sucevei, Fălticeni, Botoșani, Hlipiceni, Răuseni, Darabani, Dorohoi). Influența unor factori restrictivi geografici (deficitul de umiditate, eroziunea solului, alunecările de teren, excesul de umiditate, viiturile) asupra răspîndirii așezărilor⁴⁸, au determinat în anumite cazuri dispersia și izolarea lor. Dar, de cele mai multe ori dispersia așezărilor se datorește alt structurii vetrelor satești⁴⁹ cît și „roirilor“ de sate bazate fondul unei economii satești extensive⁵⁰. Concentrările și înglobările de așezări sînt fenomene mai tîrzii (sec. XVII—XIV) și sînt legate în special de noile structuri economice, social-demografice ce s-au petrecut fie în zona orașelor, fie în zonele cu un puternic avans demografic. Răspîndirea (zonele de dispersie și concentrare) acestor așezări corespunde ariilor geografice situate între 100—500 metri altitudine (vezi harta nr. 1 și anexa nr. 1) astfel : pentru sec. XIV—XV s-au înregistrat pe unitățile de relief cuprinse între 100—200 m, șaptezeci de așezări, iar pentru sec. XIV—XVII, 87 de așezări ; în zonele cuprinse între 300—500 m, pentru sec. XIV—XV s-au înregistrat cincizeci de așezări, iar pentru sec. XVI—XVII, patruzeci de așezări. Peste 130 de așezări sînt situate între 200—300 m altitudine, adică 54% din totalul așezărilor. Pentru zona de podiș (300—500 m) în sec. XIV—XVIII au fost înregistrate nouăzeci și șase de așezări cu un indice mic de dispariție (cca. 10%) și mare de înglobare. În zona de cîmpie pentru aceeași perioadă, s-au înregistrat 158 de așezări cu un indice mare de dispariție (de cca. 20%) și mic de înglobare.

Altitudine	sec. XIV	sec. XV	sec. XVI	sec. XVII—XVIII
100 m	1	28	25	41
200 m	5	35	10	16
300 m	—	35	9	20
400—500 m	—	15	3	8

Urmărind răspîndirea lor pe secole putem afirma că ele au urmat două căi : una de la sud-est spre nord-vest și alta de la vest la est. Dacă, sec. al XV-lea se caracterizează printr-o mare explozie de așezări în

48 Asemenea cazuri de dispariție și izolare a așezărilor s-au constatat în zonele Siret, Cîmpia Băseului și Dealurile Ibănești.

49 I. Șandru, *Contribuții de geografie aplicată privind așezările rurale din R.S.R.*, în *Anuarul științific al Univ. „Al. I. Cuza”, Iași*, 1966, Tom XII, Buletin geologie-geografie ; I. Rick, *op. cit.*, Tom 51, 1932, p. 126-129 ; A. Sacerdoțeanu, *Așezările omenesti în Moldova pînă în 1418*, în *Arhiva românească*, vol. IX, Buc., 1944.

50 P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, Buc., 1964, p. 103-146 ; Zofia Podwinska, *op. cit.*, p. 364 ; M. D. Matei, *Ville et campagne au moyen age en Valachie et Moldavie*, în *Actes du II Congrès international des Etudes du S-E Européen*, Athènes, 1972, p. 178-185.

întreaga zonă, răspîndite de-a lungul văilor de riu, în secolele următoare dinamica și numărul mare de așezări se înregistrează în Cîmpia Moldovei. Evoluția dinamică a celor 254 de așezări înregistrate din documentele vremii (vezi anexa 1), trebuie judecată și interpretată ca o expresie directă a legăturii indisolubile dintre factorii economico-sociali și cei geografici (în explicația dispariției unor așezări trebuie luată în considerare nu numai abandonarea habitului dar și a pămîntului arabil). Firește că este dificil să ne pronunțăm asupra cauzelor particulare în timp și spațiu pentru fiecare sat în parte care a dispărut. De aceea, tratarea globală a dispariției satelor s-a putut judeca și corela cu alte evenimente menționate în documentele vremii, care amintesc despre asemenea fenomene istorice și naturale.

Astfel că, riurile (Suceava în zona Gălănești-Milișăuți și Jijia între Ungureni și Trușești) care au cărat materiale detritice și le-au depus în zona malului drept (mărind terasa sa) sub forma conurilor de dejecție, au dus treptat la alunecarea flancului nordic și la micșorarea terasei stîngi, afectînd așezările din zonă⁵¹. De fapt și documentele vremii de la sfîrșitul sec. al XVII-lea⁵² pomenesc în această zonă a rîului Suceava existența a două văi : „cea veche care s-a rupt cu loză și finaț“ și cea nouă formată. La fel este menționat în documente și satul Volcânești, că a fost „pe unde a curs din vechime apa Sucevei“⁵³. De asemenea, numeroasele așezări situate în zona de sud a Cîmpiei Jijiei pe grindurile de riu, pe lîngă numeroasele avantaje de care beneficiau, au avut de suferit de pe urma viiturilor puternice care au avut loc mai ales primăvara. Astfel, într-un document de la 1659, se arată că „heleșteul a înecat satele Țîpălești, Blândești, Liești, Ionășești pe Jijia“⁵⁴. Dezastrele provocate de frecvențele viituri în perioada evului mediu⁵⁵, au fost consemnate și în cronicile vremii⁵⁶. Astfel, într-una din cronici se consemnează că în 1729 „s-au arătat a fi iarnă bună, iar pe urmă au cădzut foarte gria... Și vîrsături mari au fostu, apelor celor curătoare. Și pe lăcuiitorii cei trăitori pe lîngă apă, i-au scos apa de pen casă și au ieșit la dialuri“⁵⁷. Dacă pagubele pricinuite așezărilor puteau fi recuperate într-un timp scurt, în schimb cele provocate terenurilor agricole necesitau un timp îndelungat (milirea finețelor, a terenului agricol și spălarea solului de

51 Curtea lui Petru Vrană, Balasinăuți, Ivancicăuți.

52 T. Balan, *op. cit.*, vol. III, p. 151.

53 Idem, *op. cit.*, vol. V, p. 13.

54 Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. III/1, p. 99-100.

55 Pentru zona în studiu au fost scoase din diferite publicații și documente (D. Ciurea, *op. cit.*, p. 124-154; DIR, A, Moldova, sec. XIV—XVII; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. I—VI, Iași, 1906-1933; St. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 92-116), urmării ani ploioși : 1512, 1553, 1548, 1552, 1556, 1574-1575, 1596, 1659, 1647, 1613, 1680, 1700, 1711, 1718, 1729, 1744, 1750, 1772.

56 Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Buc., 1967, p. 38, 140, 164, 172, 254; I. Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei precedat de O samă de cuvinte*, Buc., 1972, p. 40, 107; Miron Costin, *Opere alese*, Buc., 1965, p. 53, 169; N. Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, Iași, 1976, p. 74, 242; *Cronica anonimă a Moldovei (1661-1729)*, Buc., 1975, p. 74, 91, 142; *Călători străini despre țările române*, vol. III, p. 126-296.

57 *Cronica anonimă a Moldovei (1661-1729)*, Buc., 1975, p. 141-142.

humusul fertil făceau practic imposibilă continuarea locuirii pe același loc). Aceasta impunea o mutare și amplasare a așezării fie pe locuri mai înalte, fie într-o zonă apropiată, neafectată de inundații⁵⁸.

Alte aspecte legate de geografia complexelor patogene⁵⁹ (epidemii, foamete, ciumă) care au influențat negativ sporul natural demografic al așezărilor, au fost destul de numeroase și frecvent pomenite în documentele vremii⁶⁰. Acestea fie, că au avut un efect negativ imediat asupra așezării (ducând la dispariția acesteia), fie că au afectat extinderea spațială și economică a lor, în secolele următoare⁶¹. Astfel, că, documentele de la sfîrșitul sec. al XVI-lea și începutul celui următor⁶² se referă la repopularea unor sate în urma refugierii vecinilor, care trebuiau readuși „fiecare la casele lor“, datorită fie invaziilor și epidemiilor, fie foametei.

Alte aspecte legate de abandonarea așezărilor și a solului arabil ce au avut loc în perioadele de contracție demografică sau în cele de criză economică, precum și în perioadele de mari tulburări social-politice (ce s-au petrecut mai ales în sec. XVII—XVIII) nu fac obiectul studiului de față. O caracteristică însă, cu trăsături specifice o constituie evenimentele petrecute în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, cînd mai întîi în Bucovina a fost creată proprietatea de stat⁶³, s-au secularizat averilor mănăstirești⁶⁴ și s-au produs noi restructurări economice (în urma măsurătorilor cadastrale multe sate au fost comasate)⁶⁵ care au dus la dispariția unor așezări. Acest fenomen s-a produs și în zona de cîmpie mai tîrziu la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul celui următor cînd numeroase așezări sînt comasate⁶⁶. La toate acestea mai trebuie adăugat și cauzele de ordin social-politic care la sfîrșitul sec. al XVII-lea și înce-

58 Vezi nota 36.

59 Astfel că pentru zona de nord a Moldovei au fost înregistrați din documentele vremii următorii ani cînd s-au produs asemenea fenomene: 1512, 1552, 1548, 1510, 1522, 1553, 1574, 1603, 1651, 1653, 1658, 1681, 1742, 1729.

60 I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, în *Anal. Acad. Rom.*, Secția a II-a, Tom XXXVII, 1914-1915, p. 825; *Cronica anonimă a Moldovei (1661-1729)*, Buc., 1975, p. 92, 136, 141; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 142.

61 Asemenea sate afectate de epidemii a căror consecință au avut un efect negativ asupra demografiei zonei, sînt: Săsciori, Sirbi, Satul lui Jac, Ruși, Balinți, Epurenii, Bîrnova, Giulintî.

62 În special documentele de la sfîrșitul sec. XVI și începutul sec. XVIII se referă la repopularea unor sate în urma refugierii vecinilor care trebuiau readuși „fiecare la casele lor“. Pentru această problemă vezi: D. Ciurea, *op. cit.*, p. 124-129, 139; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 127-128; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IX, p. 236; Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV—XVIII)*, Buc., 1973, p. 136-144; T. Balan, *op. cit.*, vol. II, p. 142; vol. IV, p. 96; vol. V, p. 114; N. Grămadă, *op. cit.*, Arhivele Statului Suceava, p. 155, 223.

63 *Arhivele Statului Suceava, Colecția de documente*, VI/43; C. C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, I, 1913, p. 628.

64 I. Nistor, *Istoria fondului bisericesc din Bucovina*, Cernăuți, 1921, p. 23.

65 Aceste comasări (înglobări de sate) s-au putut constata pentru Bucovina pe baza hărților cadastrale de la 1885 din colecția O.R.P.O.T. de la Arhivele Statului Suceava, dosar 100, 131, 179; *Arhivele Statului Suceava*, Fond Mitropolia Bucovinei, Secția 9/2, ds. 2, 3, 5; *Arhivele Statului Suceava*, Fond Primăria orașului Rădăuți, ds. I/1784, fila 1 și 2.

66 Al. Păunescu, Paul Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, vol. II, p. 308-375.

putul celui următor au dus la risipirea satelor⁶⁷, fie datorită măririi birului, fie deselor războaie. În concluzie, putem afirma că într-o primă etapă (sec. XIV—XVI) s-a observat că, în majoritatea cazurilor, care au dus la dispariția unui sat sînt legate de invazii, războaie și calamități naturale. În cea de a doua etapă (sec. XVII—XIX) apar cauze specifice datorită noilor restructurări economice și sociale care au avut loc⁶⁸. În acest sens, putem deosebi pentru zona în studiu, trei areale unde indicile de dispariție a cunoscut o accentuată dinamică :

— zona orașelor și satelor mari (ex. : Suceava, Fălticeni, Darabani, Dorohoi, Botoșani, Mihăileni, Bădeuți) care au comasat și înglobat așezările și cătunele din jurul lor prin extensiune demografică și economică⁶⁹ ;

— zona Cîmpiei Jijiei și a dealurilor Cozancea-Guranda în care satele fie că au fost înglobate, fie că au suferit de pe urma invaziilor și a calamităților naturale⁷⁰ ;

— culoarul Siretului, în special satele de la gura de vărsare a afluenților în Siret⁷¹.

TIPOLOGIA AȘEZĂRILOR DISPĂRUTE

Deși dispărute așezările și-au pus amprenta în cadrul mediului geografic înconjurător, fie prin modificări la nivelul litosferei⁷², fie prin păstrarea toponimului⁷³, ceea ce constituie o dovadă a stabilității lor într-o anumită perioadă de timp. Pe baza cercetărilor arheologice de teren efectuate și a observațiilor geografice făcute pe hărțile din sec. XVIII—XIX s-au putut stabili tipuri de „serii“, de așezări de-a lungul văilor de riu. În funcție de condițiile geografice ale zonei și de modul de așezare al vetrelor de sat pe formele de relief, s-au diferențiat trei tipuri morfologice de sit în cadrul „seriilor“ de așezări.

I. *Așezările din zonele micro-depresionare*, atît de podiș cît și din cîmpie sînt cele mai răspîndite, și sînt caracteristice sec. XIV—XVI. Cauza dispariției lor constă fie în comasare, fie în inundarea celor situate pe fundul depresiunii. În cadrul acestui tip de sit putem deosebi trei subtipuri :

67 N. Grămadă, *op. cit.*, *Arhivele Statului Suceava*, vol. I, p. 108, 175, 234 ; T. Balan, *op. cit.*, vol. VI, p. 86-88, vol. III, p. 110 ; Matei D. Vlad, *op. cit.*, p. 136-144 ; E. Hurmuzachi, *Documente*, vol. I, p. 1770-1779 ; idem, *op. cit.*, vol. XV/1, p. 744-745 ; *Călători străini despre țările române*, vol. III, p. 182, 215, 368, 635, 560 ; vol. IV, p. 50, 239, 250, 251 ; *DIR*, A, Moldova, veac XVI, vol. III, p. 394, 412 ; vol. IV, p. 212, 206.

68 D. Ciurea, *op. cit.*, p. 152 ; Zofia Podwinska, *op. cit.*, p. 360-361 ; Em. Emandi, *Observații de geografie istorică privind Ocolul orașului Suceava*, în *Anuarul muzeului*, vol. IV, Suceava, 1977, p. 119-130.

69 Areni, Tătărași, Zamca, Cut, Popăuți, Broșteni, Opișeni, Cotești, etc.

70 Mirești, Lătăi, Tomești, Novaci, Silișcani, Căcăceni etc.

71 Sirbi, Satul lui Vereșceac, Sinești, Huețeni, Glodeni, Berindești, etc.

72 Vezi nota 13.

73 Vezi nota 8.

a) *de fund de vale* (ex. : Tulova, Borhinești, Dragomirești, Cărpeneș, Iacaci, Drăgoșani, Gura Solonețului, Corcești, Borodicieni etc.) ;

b) *de margine de depresiune* (ex. : Pirlășani, Macicătești, Stejăreni, Tîrnauca, Valea Siliștei, Horaițele lui Coșorici etc.) ;

c) *de luncă* (ex. : Greci, Mariseuți, Balinți, Nemercani, Ceaplinți, Săsciori, Siliștea, Sinești, Mitești, Boșoteni, Dumitreni etc.).

II. *Așezările din zonele de terasă* sînt cele mai răspîndite și mai numeroase fiind locuite în toate perioadele de timp ale evului mediu. Multe din ele datorită unui spor demografic ridicat au înglobat cătunele și satele din jur, s-au datorită eroziunii fluviale și viiturilor destul de frecvente (mai ales cele situate pe malul stîng) s-au mutat. În cadrul acestor situri putem distinge trei subtipuri :

a) *în zona de eroziune fluvială* (ex. : Balasinăuți, Pleșinți, Drăgănești, Virtop, Oncani, Buneana, Schitu Cozancea etc.) ;

b) *în zona complexelor geomorfologice* (ex. : lunci, terase, conuri de dejecție, văi secundare, ex. : Balinți, Negoiești, Berindești, Nelipești, Nemîndri, Lătăi, Boroseni etc.) ;

c) *în zona interfluviilor* (ex. : Crănești, Staroșilița, Filipești, Brăteni, Giumătățeni, Verpole etc.).

III. *Așezările din zonele de cuestă* au luat ființă mai tîrziu odată cu extinderea defrișării și perfecționării echipamentului tehnic agricol. Acestor situri de așezări, le aparțin terenurile amenajate de om, cultivate, cu vegetație spontană distrusă în mare parte, dar fără ca toate acestea să fi dus la ruperea echilibrului ecologic al zonei. În cadrul acestor situri deosebim două subtipuri :

a) *de lăcoviște*, zone cu nivel freatic foarte aproape de suprafață, acoperite de pășuni și fînațuri (ex. : Feredeni, Măgura, Dolniceni, Rohti-nești, Ivăncăuți, Crăiniceni etc.) ;

b) *de versant* (în aceste zone predomină acțiunile de eroziune, de transport și acumulare dînd o mare mobilitate versanților)⁷⁴. O altă particularitate de ordin climatic al versanților este frecvența inversiunilor termice care determină amplasarea culturilor și așezărilor pe terasele versanților cu expoziție sudică (ex. : Oprișeni, Buciumeni, Stănigeni, Tătărăși, Mitești etc.).

Aceste atribute comune oferite de văile de rîu atît în zona de podiș cît și în cea de cîmpie, demonstrează de ce cu toate diferențierile de ecologie naturală, așezările omenești fie că s-au permanentizat în cadrul mediului geografic sub formă de „serii” stabile, fie că în cadrul acestor „serii” unele au dispărut.

DATE STATISTICE PRIVIND DINAMICA AȘEZĂRILOR DIN ZONĂ

Punctul de plecare în analiza statistică a așezărilor din zonă l-a constituit mențiunile documentare pe care le avem la dispoziție indiferent de natura lor și rezultatul cercetărilor arheologice de teren. Pentru a

putea determina numărul de sate dispărute într-o perioadă în care nu avem nici recensăminte și nici anumite registre — ca cele parohiale — problemele ce se pun sînt destul de dificile. Lipsind acele date care să ne permită să urmărim în mod sigur evoluția sau involuția unor așezări, acest lucru se va putea stabili — cu aproximație, numai pe bază de calcul statistic plecîndu-se de la datele oferite de toate izvoarele existente pentru sec. XIV—XVIII. O primă constatare care se impune este aceea a creșterii densității așezărilor în zonă pe parcursul secolelor, fapt ce constituie unul din cei mai importanți indici ai dezvoltării economice și social-demografice a zonei. Astfel că, în total pentru întreaga zonă analizată în perioada sec. XIV—XVIII au fost înregistrate (numai prima mențiune documentară) 634 de așezări intrate în sfera relațiilor juridice feudale. Din acest total de așezări, 254 au suferit diferite fluctuații și modificări de la o perioadă la alta, astfel : (s-a luat în calcul prima mențiune documentară a satului)

	XIV	XV	XVI	XVII—XVIII	Total
dispărute	2	49	13	35	99
înglobate	2	25	22	36	85
cu nume schimbat	2	35	13	15	65
vatră mutată și nume schimbat	—	5	—	—	5
TOTAL :	6	114	48	86	254

Raportînd numărul total de sate menționate documentar (sec. XIV—XVIII) la cele dispărute, indicele de dispariție pentru întreaga zonă în perioada analizată este de 15,40%⁷⁵. Din totalul așezărilor dispărute (99), 38 au fost cercetate și identificate arheologic pe teren. Disparițiile propriu-zise de sate se pot repartiza numeric pe secole, astfel : (s-au luat în considerare mențiunile documentare pe secole și momentul cînd satul nu mai apare ca nume în relațiile juridice feudale) :

⁷⁵ Pentru Moldova în sec. al XV-lea din totalul de 800 de așezări, procentul de dispariție pe parcursul secolelor este de 25%; Pentru Transilvania din totalul de 3900 de așezări, consemnate pînă la 1400, procentul de dispariție este de 40%; pentru Țara Românească, procentul de pustiire, analizat pe zone geografice, este cuprins între 6% și 35%; Pentru Franța în sec. XIV—XV gradul de pustiire este diferit, fiind cuprins între 5% și 25%; pentru Anglia, procentul de dispariție este cuprins între 11% și 36%; Pentru Germania procentul de dispariție este cuprins între 33% și 64%; pentru Italia procentul de dispariție este cuprins între 30% și 70%; Pentru toate aceste probleme vezi N. Constantinescu, *Coconi, Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1972, p. 165-192.

Sec.	Număr
XIV	2
XV	19
XVI	31
XVII—XVIII	47
TOTAL :	99

Făcînd o comparație între zona de podiș a Sucevei (actualul județ Suceava) și zona de cîmpie a Moldovei (actualul județ Botoșani) privind dinamica așezărilor, situația se prezintă astfel :

Secolul	BOTOȘANI				SUCEAVA			
	Dispă- rute	Înglo- bate	Nume schimb.	Vatră mutată	Dispă- rute	Înglo- bate	Nume schimb.	Vatră mutată
XIV	2	1	—	—	—	1	2	—
XV	24	11	11	—	25	14	24	5
XIV	10	15	9	—	3	7	4	—
XVII—XVIII	29	20	10	—	6	16	5	—
TOTAL :	65	47	30	—	34	38	35	5

În acest sens, putem aprecia că în zona de podiș din totalul mențiunilor documentare de 338, 34 de așezări dispar, procentul fiind de cca. 9,5%, un sat dispărut revenind la alte cca. 10, care își continuă existența. Pentru zona de cîmpie din totalul mențiunilor documentare de 296, 65 de așezări dispar, procentul fiind de 21,9%, un sat dispărut revenind la alte cca. 6, care își continuă existența. Mai trebuie să relevăm că nu am considerat ca sate dispărute așezările înglobate și cu nume schimbat. Astfel, în zonele de concentrație demografică o parte din așezări au fost incluse la altele și există pînă astăzi sub denumirile vechi, dar ca „mahalale“, „cătune“, „crînguri“, sau „ulițe“⁷⁶. În acest sens din totalul de 254 de așezări (vezi anexa 1), 150 au fost înglobate sau au numele schimbat, aceasta reprezentînd un procent de cca. 60% din totalul așezărilor a căror dinamică este caracteristică sec. XIV—XVIII în nordul Moldovei. De remarcat, mai este și faptul că din totalul de 634 de așezări menționate documentar (e posibil ca numărul acesta să fi fost sub cel real), un număr de 380 de așezări, adică peste 60% există și astăzi sub aceeași denumire. De altfel, procentul real de dispariție este posibil să

⁷⁶ Un asemenea caz foarte bine studiat e cel al orașului Suceava. În acest sens, vezi M. D. Matei, în *SCIVA*, nr. I, 1977, 28, p. 72-86; Em. Emandi, *op. cit.*, p. 123.

fi fost și mai mic, deoarece în identificarea așezărilor, am fost siliți să considerăm ca dispărute satele ce nu mai figurează în hărțile și statisticile vremii (sec. XVIII—XIX). De asemenea s-a constatat că satele care apar documentar în sec. XVI—XVII, pentru prima oară, au dispărut într-o proporție mai mare. Din totalul satelor dispărute, 84 apar atât înainte cit și după 1600, ceea ce înseamnă că ele au dispărut într-o perioadă mai recentă.

CONSIDERAȚII FINALE

O privire de ansamblu asupra întinderii actualei zone de nord a Moldovei (vezi harta nr. 1) relevă de la început o constatare de adâncă semnificație socială și economică; partea de sud-est a zonei a cunoscut o mai mare densitate de așezări și implicit o dinamică mai amplă. Cele câteva aspecte legate de geografia așezărilor dispărute nu constituie o regulă, din contra așezările care au luptat cu vicisitudinile vremii și au oferit în cadrul mediului geografic amenajat un spațiu de atracție și sedentarizarea a populației, constituie o trăsătură dominantă a tuturor așezărilor din nordul Moldovei. Mai trebuie de reținut și faptul că anumite cauze de ordin istoric și motivări de ordin geografic au atribuit zonei de dealuri (Podișul Sucevei) pe toată durata evului mediu un avans demografic al așezărilor pe care l-au păstrat pînă în sec. XIX. De cele mai multe ori această mobilitate a așezărilor a avut loc în cadrul hotarelor aceluiași sat, (fenomen constatat mai ales pe baza cercetărilor de teren); astfel, dacă în sec. XIV—XVI au avut loc numeroase „roiri” de așezări, în sec. XVII—XVIII se constată numeroase înglobări de sate. În acest sens, munca depusă de oameni la formarea unui nou sat, efortul îndelungat pentru refacerea unei gospodării, pentru fertilizarea solului și revenirea la o viață normală, ne demonstrează odată mai mult ce consecințe negative au avut pustiirea așezărilor, pentru economia țării. Astfel că, locuirea oricărei zone din cadrul spațiului analizat devenea un factor de coeziune și omogenitate, creîndu-se legături trainice om—loc, așezare — mod de viață, obiceiuri — valorificarea resurselor, într-un cuvînt se creaa o tradiție de secole care și-a pus amprenta asupra continuității dinamice a așezărilor din zona de nord a Moldovei.

CONSIDERATIONS GÉOGRAPHIQUES CONCERNANT LA DYNAMIQUE DES ÉTABLISSEMENTS DISPARUS DANS LA MOLDAVIE DE NORD PENDANT LE MOYEN ÂGE (XIV-E — XVIII-E SIÈCLES)

Résumé

Dans cette étude, l'auteur analyse dans le point de vue géographique la dispersion, les types et la dynamique des établissements disparus dans la zone du plateau de Suceava et la zone de la pleine de Moldavie.

Les rapports entre l'ambiance naturelle et sociale, l'humanisation graduelle du paysage géographique de la zone, les conséquences négative des limons, des

terrasins devenus infertiles et des autres aspects liés de géographie des complexes pathogènes (peste, famine etc.) ont eu tout le long du temps des conséquences restrictives et même négatives sur l'extension spatiale ou même de la disparition des quelques-uns établissements.

L'étude est complétée avec des nombreuses données scientifiques, des annexes et cartes, qui relèvent la dynamique de l'ambiance sociale et l'inscription sur le support naturel avec des conséquences plus diverses en l'action de rendre permanente et la continuité de l'habitation dans la Moldavie de Nord pendant le Moyen Âge.

ANEXA 1

Nr. crt.	Denumirea aşezării	Anul primelui document, țară	Așezare geografică	Dispărut	Înglobat	Nume schimbat	Vatră mutată cu număr schimbată	Localizare incertă
0	1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Bodinți	1398	200 m		●			
2.	Tatarei	1398	200 m			Tătăruși		
3.	Hotarul lui Sândrea	1398	200 m			Dolhești		
4.	Costeni	1399	200 m		●	Mari		
5.	Dobernăuți	1392	200 m	●				●
6.	Mariseuți	1392	200 m	●				
7.	Veriga lui Vataman	1423	300 m	●				
8.	Tulova	1429	300 m			Vornicenii Mari		●
9.	Tamârtașeuți	1411	250 m			Șoldănești		
10.	Buciumeni	1424	300 m		●			
11.	Stănigeni	1424	350 m		●			
12.	Movila Găunoasă	1411	250 m			Spătărești		●
13.	Săsciori	1443	350 m					
14.	Neagomirești	1443	200 m	●			●	
15.	Iurcești	1443	350 m				Iorcani	
16.	Oprișeni	1428	300 m		●			
17.	Mitești	1434	200 m		●			
18.	Coposești	1443	200 m	●				●
19.	Ciorsăcești	1443	250 m	●				
20.	Antilești	1445	350 m		●			
21.	Judicia lui Cirstea-Danciul	1453	200 m			Probota		
22.	Berindești	1453	250 m	●				
23.	Liești	1463	250 m	●				
24.	Căcăceni	1462	300 m				●	●

0	1	2	3	4	5	6	7	8
25.	Borhinești	1456	200 m	●				
26.	Nemircani	1437	300 m		●			
27.	Tormitești	1434	300 m		●	Timpești		
28.	Bezhaci	1445	400 m	●				
29.	Flocești	1442	250 m			Leucușești		
30.	Plotunești	1411	250 m			Manolea		
31.	Băncăuți	1437	300 m			Băncești		
32.	Dragoșani	1437	300 m					
33.	Balasinăuți	1439	300 m	●				●
34.	Ivancicăuți	1453	350 m		●			
35.	Văncenești	1435	300 m	●				
36.	Drăgănești	1490	300 m	●				●
37.	Crănești	1492	300 m			Grămești		
38.	Curtea lui Petru Vrană	1474	300 m				●	●
39.	Solca de Jos	1461	300 m			Arbore		
40.	Tîrnauca	1430	300 m				●	
41.	Macicătești	1490	300 m	●				
42.	Averești	1403	200 m			Verești		
43.	Hrețca	1403	300 m			Hreățca		
44.	Tisăcești	1429	300 m			Țișăuți		
45.	Rusciori	1468	200 m	●				
46.	Huețeanilor	1468	300 m	●		Ungurași		
47.	Satul lui Vereșceac	1479	200 m			Vercicani		
48.	Satul lui Nan-Ungureni	1429	200 m			Udești		
49.	Seliște Dobrii	1428	500 m			Gura-Humorului		
50.	Seliște Dieniș	1415	300 m			Pirtești de Jos		
51.	Știlbicani	1488	700 m			Stulpicani		
52.	Glodeni	1433	200 m			Valea Glodului		
53.	Românești	1427	300 m			Dumbrăveni		
54.	Sârbi	1427	200 m	●				●
55.	Boșoteni	1428	200 m	●				●
56.	Satul lui Drăgan	1431	300 m			Siminicea		
57.	Grigorești	1431	300 m	●				●
58.	Hotarele lui Comarici	1431	300 m	●				●
59.	Sinești	1433	200 m	●				●
60.	Unde a fost Bearchiș	1433	400 m			Berchșești		
61.	Fântărealele	1466	200 m			Fîntinele		
62.	Dragomirești	1446	300 m	●				

0	1	2	3	4	5	6	7	8
63.	Tălvești	1446	300 m		●			
64.	Ilieșești	1446	300 m		●			
65.	Satul lui Jac	1448	300 m			Jacota		
66.	Stroești	1453	300 m	●				
67.	Negoești	1453	400 m		●			●
68.	Armeanesti	1456	300 m	●				●
69.	Crasna	1456	300 m			Frumoasa		
70.	Macsinești	1480	300 m	●				
71.	Drăgoșani	1480	300 m	●				●
72.	Bărgăeni	1487	300 m		●			
73.	Gura Solonețului	1490	350 m	●				
74.	Bogdănești	1444	100 m	●				
75.	Bogdănești	1479	200 m	●				
76.	Borodicieni	1431	100 m	●				●
77.	Boscoteni	1431	100 m		●			
78.	Căcișani	1498	100 m	●				●
79.	Cârpeniș	1427	100 m	●				●
80.	Ciorba	1431	200 m	●				
81.	Cobâla	1467	300 m		●			
82.	Comănești	1412	200 m		●			
83.	Corcești	1462	100 m	●				●
84.	Crăiniceni	1436	100 m		●			
85.	Diacăuți	1431	100 m	●				●
86.	Diacului	1438	100 m	●				●
87.	Dragotești	1452	100 m	●				●
88.	Dumitrești	1439	100 m	●				
89.	Feredeieni	1480	100 m	●				●
90.	Glodeni	1428	100 m	●				●
91.	Huețeni	1433	200 m	●				●
92.	Iacaci	1430	200 m	●				●
93.	Ișnovăț	1456	100 m	●				
94.	Itovoenți	1437	100 m	●				●
95.	Giumătățeni	1430	100 m		●			
96.	Baldărești	1429	200 m		●			
97.	Miclăușeni	1430	100 m		●			
98.	Oncani	1429	100 m	●				●
99.	Roșilaci	1430	300 m	●				●
100.	Chindinți	1437	300 m			Cindești		
101.	Balinți	1435	200 m			Mindrești		
102.	Ruși	1463	200 m		●			
103.	Sărata	1432	100 m		●	Jărdeni		
104.	Selișteea lui Zirnă	1415	100 m	●				
105.	Silișteea	XV	100 m		●			

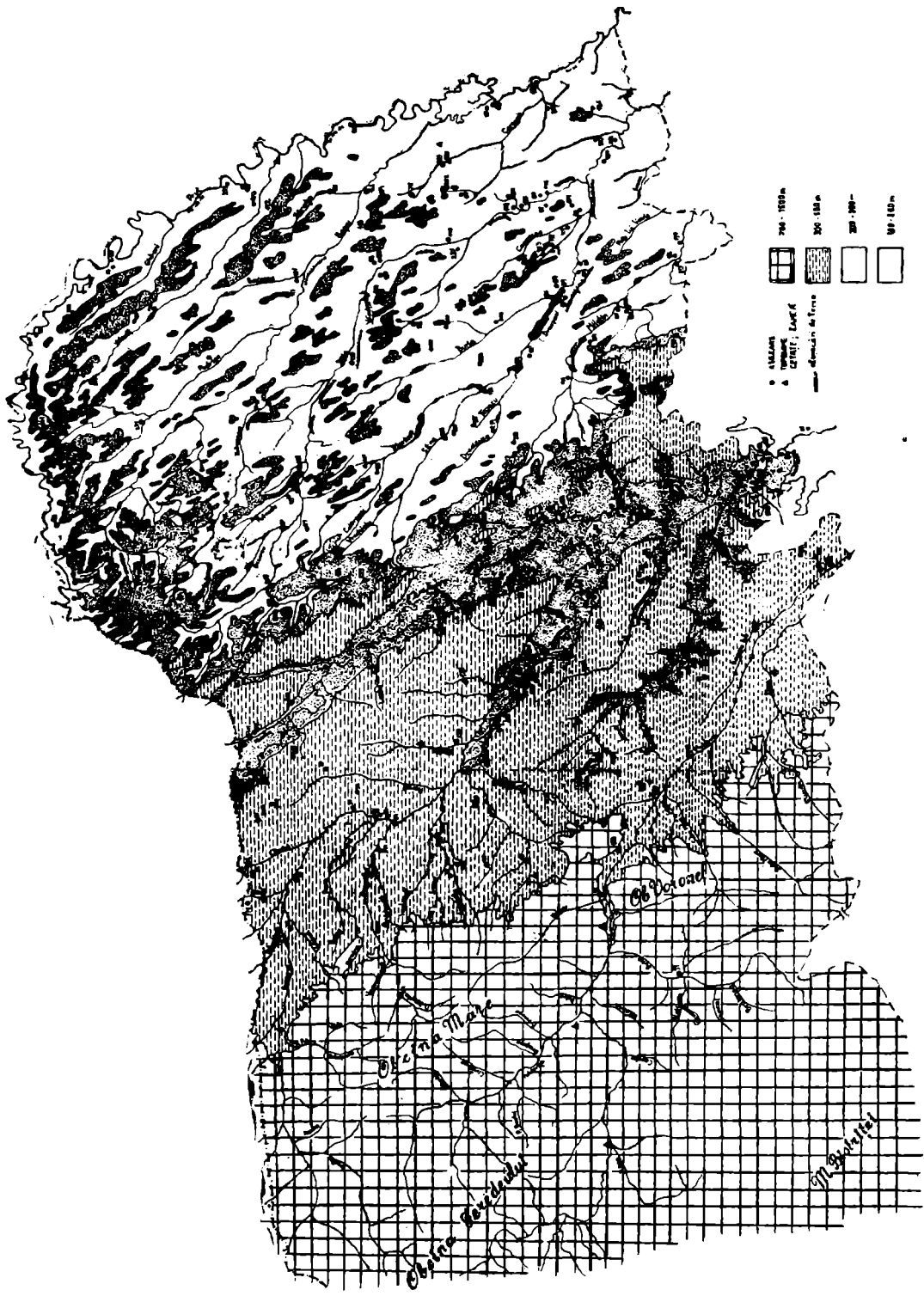
0	1	2	3	4	5	6	7	8
106.	Sinești	1433	200 m	●				●
107.	Vadu Vlădichii	XV	300 m	●				
108.	Stăvceani	1428	100 m	●				●
109.	Panțiri	1438	100 m			Stroiești		
110.	Șerbănești	1444	100 m	●				●
111.	Volodăuți	1412	300 m		●			
112.	Călugări	1428	200 m			Zahoreni		
113.	Bojii lui Petru	1432	200 m			Bozieni		
114.	Șuşman	1427	200 m			Cișmănești		
115.	Horaștile lui Coșarici	1431	100 m			Corlăteni		
116.	Leveni	1479	100 m			George Enescu		
117.	Rohținești	1438	100 m			Oroftiana		
118.	Brăteni	1427	200 m			Pădureni		
119.	Salicee-Verghiia	1437	100 m			Recea-Verbia		
120.	Vlădești	1520	200 m		●			
121.	Conțești	1574	500 m	●				●
122.	Bahrinești	1594	300 m		●			
123.	Pleșinți	1593	300 m	●				●
124.	Movilinii	1586	700 m		●			●
125.	Berindești	1507	300 m	●				
126.	Dragomirești	1587	300 m			Mitocul Dragomirnei		
127.	Botășani	1575	350 m			Botoșana		
128.	București	1515	400 m			Capu-Codrului		
129.	Corlățeale	1577	500 m			Corlata		
130.	Greci	1520	200 m		●			
131.	Răciuleni	1583	300 m		●			
132.	Brănești	1540	100 m	●				●
133.	Buneana	1570	100 m		●			
134.	Căcăceni	1534	100 m	●				●
135.	Seliștea	XVI	200 m	●				
136.	Dolniceni	1575	100 m	●				●
137.	Epureni	1590	100 m		●			
138.	Hrițeni	1582	100 m		●			
139.	Slobozieni	1502	300 m			Iacobeni		
140.	Itești	1592	100 m	●				●
141.	Ivâncăuți	1520	200 m		●			
142.	Lingurișești	1546	100 m	●				●
143.	Mitești	1516	200 m		●			●
144.	Novaci	1590	100 m		●			●
145.	Ciuru Ostâpciani	1550	100 m		●	Ostopceni- Răzeși		
146.	Petrești	1581	100 m		●			
147.	Protopopeni	1542	200 m		●			

0	1	2	3	4	5	6	7	8
148.	Schitu-Cozancea	1598	100 m		●			
149.	Siliciani	1529	100 m	●				●
150.	Staroșilța	1528	100 m		●			
151.	Stănești	1581	100 m		●			
152.	Șipoteni	1546	200 m		●			
153.	Teișoara	1584	100 m		●			
154.	Jolcășani	1534	100 m	●		Tofileni		●
155.	Tulbureni	1555	100 m		●	Huhurezi		
156.	Voicauți	1547	200 m	●				●
157.	Tirjoca	1502	100 m			Broșteni		
158.	Câbicieni	1569	300 m			Darabani		
159.	Erești	1598	100 m			Iurești		
160.	Dumușenii					Manoleasa-Prut		
	Manolesi	1570	100 m					
161.	Valea Siliștei	XVI	100 m	●				
162.	Uriceni	1579	100 m			N. Bălcescu		
163.	Buhace	1515	100 m			Pădureni		
164.	Sărăcinouți	1516	200 m			Sarafinești		
165.	Șipoteani	1581	100 m			Vlădeni		
166.	Stejăreni	1603	300 m	●				
167.	Broșteni	1609	300 m		●			
168.	Pădureni	1663	200 m		●			
169.	Hrincești	1605	300 m	●				
170.	Ceaplinți	1625	300 m	●				●
171.	Iucșeni	1603	300 m	●				●
172.	Bîrnova	1654	300 m		●			
173.	Volcânești	1627	300 m		●			
174.	Vârtop	1700	300 m		●			●
175.	Zaboloteni	1623	200 m		●			
176.	Pascari	1623	200 m		●			
177.	Corlătești	1610	300 m			Brăești		
178.	Buniște	1654	300 m		●			
179.	Botășinița	1627	300 m		●	Fintina Albă		●
180.	Odaia Novacul	1627	100 m		●	Baba Novac		
181.	Virfu Bașeului	1610	200 m		●			
182.	Baloșani	1609	100 m	●		Bașeu		
183.	Bălușeni	1635	100 m					●
184.	Boroșeni	1632	100 m	●		Draxsini		
185.	Chilești	1634	100 m	●				●
186.	Cernohal	1609	100 m		●			
187.	Cobicenii lui				●			
	Panaite...	1632	100 m		●			
188.	Costești	1615	200 m	●				●
189.	Crăciuneni	1609	100 m		●			

0	1	2	3	4	5	6	7	8
190.	Dănilenii lui Murguleț	1610	300 m		●			
191.	Donești	1632	100 m	●				●
192.	Drujăști	1634	100 m	●				●
193.	Giulinți	1634	100 m	●				●
194.	Măgura	1620	200 m		●			
195.	Mirești	1633	100 m	●				●
196.	Nelipești	1626	100 m	●				
197.	Nemindri	1626	100 m	●				
198.	Păscari	1653	200 m	●				●
199.	Pituluseni	1633	100 m	●				
200.	Popăuți	1626	100 m		●			
201.	Prelipca	1633	200 m		●			
202.	Sinăuții de Jos	1633	200 m		●			
203.	Slobozia	1610	100 m	●				●
204.	Șerbănești	1617	100 m	●				●
205.	Tamărtășani	1603	100 m			Șoldănești		
206.	Talpa sec. XVII	100 m			●			
207.	Bățura Ghicăi	XVII	100 m	●				
208.	Botoșanca	XVII	100 m	●				
209.	Tomești	1623	100 m	●				●
210.	Trestiana	1616	300 m		●			
211.	Vîlcești	1634	200 m	●				●
212.	Vlăiceani	1610	200 m	●				●
213.	Zlătărei	1617	100 m	●				●
214.	Rușii-Cotu	1626	100 m			Cotu		
215.	Lăcina	1633	200 m			Lișna		
216.	Tomești	1626	100 m			M. Eminescu		
217.	Lătii	1626	100 m			Cîmpeni		
218.	Cotești	1711	200 m		●			
219.	Ștelenești	1782	400 m			Cornu Luncii		
220.	Verpole	1747	300 m		●			
221.	Săliștea-Corcești	1781	300 m	●				●
222.	Budești	1772	100 m	●				●
223.	Coasta							
	Cucuteni	1774	100 m		●			
224.	Cornești	1772	200 m		●	Mărgineni		
225.	Coșoteni	1772	200 m	●				●
226.	Cucuteni-Răzeși	1772	100 m		●			
227.	Mihăilești	1716	100 m			Dragalina		
228.	Esiții	1772	100 m	●				●
229.	Golășei	1774	100 m	●				●
230.	Huzeul	1772	100 m	●				●

0	1	2	3	3	5	6	7	8
231.	Loceni	1716	100 m	●				●
232.	Hudești	1772	200 m			Miorcani		
233.	Pristești	1772	200 m		●	Pirtești		
234.	Slobozia lui Lupașcu	1772	300 m	●				●
235.	Slobozia Vlădeni	1772	200 m	●				●
236.	Stracova	1783	100 m		●			
237.	Țeioasa	1772	200 m		●	Teioșii		
238.	Uncani	1772	100 m	●				●
239.	Unsa	1772	300 m		●			
240.	Uriceni	1774	100 m		●			
241.	Bivol	1716	100 m			Viișoara		
242.	Filipești	1716	100 m			Victoria		
243.	Cut	1775	300 m		●			
244.	Făgețel	1775	300 m		●			
245.	Rudești	1772	300 m			Gropana		
246.	Lețcani	1760	300 m	●				●
247.	Prundul	1775	300 m			Marginea		
248.	Areni	1586	200 m		●			
249.	Tătărași	1507	300 m		●			
250.	Hatna	1776	300 m		●			
251.	Mateieni	1490	300 m			Todirești		
252.	Mirăuți	XV	300 m		●			
253.	Moiseni	1780	300 m		●			●
254.	Zamca	1775	200 m		●			

Numărul curent din anexă corespunde cu cel de pe hartă.

ISTORIE

PROBLEMA ORIGINII POPORULUI ROMÂN, A UNITĂȚII ȘI A CONTINUITĂȚII SALE ÎN SPAȚIUL CARPATO- DANUBIANO-PONTIC ÎN OPERA LUI MIRON COSTIN, STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO ȘI DIMITRIE CANTEMIR

AUREL DORCU

Istoriografia românească, scrisă în limba poporului, cunoaște primele începuturi prin pana vornicului Grigore Ureche, în sec. al XVII-lea.

Apariția unor cronicari în limba română este expresia creșterii conștiinței cărturarilor boieri din acea vreme, ca urmare a maturizării relațiilor feudale și a unor influențe externe, binefăcătoare.

Grigore Ureche reînviase în letopisețul său vremurile de glorie ale lui Ștefan cel Mare spre a trezi forțele patriotice ale țării sale la lupta pentru scuturarea cumplitei stăpîniri turcești.

Paginile luminoase ale cronicii lui Ureche au cunoscut ulterior intervenția nefastă a interpolatorilor : Misail Călugăru, Simeon Dascălul etc.

Ei au intercalat în manuscrisul inițial un pasaj aflat într-o cronică maghiară, potrivit căruia românii sînt urmașii unor tîlhari din temnițele Romei, folosiți de regele maghiar Ladislau, pentru a-i alunga pe tătari din Ungaria și din șesurile Dunării.

Cum era firesc, această scornire a umplut inimile cărturarilor români, patrioți, de durere și i-a determinat să scrie, pe temeiul studiilor din tinerețe, lucrări în care problema originii poporului român să fie discutată și limpezită.

Starea de spirit a cărturarilor în cauză este admirabil concretizată în cuvintele lui Miron Costin : „A se lăsa iarăși nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, este inimii durere.“¹

Necesitatea unor scrieri care să limpezească problema originii poporului român se impunea, în a doua jumătate a sec. al XVII-lea și la începutul sec. al XVIII-lea, nu numai pentru a șterge o rușine care plana asupra poporului nostru, dar și din considerente de ordin politic.

Puterea imperiului otoman intrase într-o perioadă de criză. Popoarele supuse încep să întrezărească puțința de a scăpa de dominația turcească și dovedirea originii nobile, romane, ar fi putut să determine mai mult statele europene să sprijine eliberarea țărilor române și ar fi mobilizat mai puternic forțele interne în această privință.

¹ Miron Costin, „De neamul moldovenilor , din ce țară au ieșit strămoșii lor“. ed. 1958, p. 241.

Ideile originii romane și a unității prin comunitate de origine apar încă la Grigore Ureche. Ele sînt idei vagi, desprinse mai mult din legende decît din izvoare precise, cercetate științific.

În scrisul lui Miron Costin problema originii romane și a unității poporului nostru capătă o amploare deosebită și o tratare științifică, potrivit pregătirii sale intelectuale, superioară celei de care dispunea Gr. Ureche. Miron Costin a scris trei lucrări privind originile românilor : „Cronica polonă“, „Poema polonă“ și „De neamul moldovenilor“. Acestea se deosebesc între ele prin sursele de informare, planul de alcătuire și prin argumentație, dar toate duc la concluzia originii romane și a unității poporului român.

Ca și „Letopisețul țării Moldovei de la Aron Vodă încoace“ scrierile amintite au izvorît din patriotismul fierbinte al cronicarului, care dorea să-și vadă neamul eliberat de sub asuprirea străină.

Miron Costin spera ca prin dezvăluirea originii nobile a românilor să obțină ajutor din afară, în deosebi ajutor polonez, pentru a scăpa țara de turci.

Miron Costin afirma mai întîi originea romană a poporului său în versurile scrise de el în anul 1673 :

*„Neamulu țării Moldovii de unde dăradză
Din țara Italiei, tot omul să creadză.
Fliaș întăi, apoi Trăianu au adus pre acice
Pre strămoșii acestoru țări de neamu cu ferice“. ²*

Aceeași idee ne întîmpină chiar din prima pagină a letopisețului. Citînd o seamă de cronicari și istorici străini care au vorbit în lucrările lor despre originea romană a poporului român, Miron Costin scria : „Aceștia au scris de Dachia, cum au descălicatuoa Traianu, împăratul Rîmului, în anii de la Hristos 120, pe socoteala vremilor, cu rîmleni“. ³

Remarcăm progresul înregistrat de concepția cronicarului în legătură cu problema originii romane, în sensul precizării faptelor istorice. Dacă în versurile din „Psaltire“ Dacia a fost colonizată sau în vremea lui Flaccus sau în vremea lui Traian, în „Letopiseț“, momentul colonizării este bine precizat. În afara rîndurilor mai sus citate, întîlnim precizarea respectivă și în „Stihurile de descălecatul țării“ puse la sfîrșitul predosloviei :

*„Neamul țării Moldovei de unde să tărăgănează
Din țările Rîmului tot omul să creadză.
Traian întîiu, împăratul, supuindu pre dahii
Dragoș apoi în moldoveni premenindu pre vlahi
Martor este Troianul, șanțul în țara noastră
și turnul Săverinul, munteni în țara voastră.“ ⁴*

2 Miron Costin, Opere, ediția 1958, p. 326.

3 Ibidem, p. 41.

4 Ibidem, p. 42.

Citind „Predosloviea“ observăm că cronicarul nutrea încă din acea perioadă gîndul de a întocmi o lucrare vastă, care să cuprindă istoria poporului său din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele sale și care să limpezească problema originii românilor.

Vremurile cumplite care s-au abătut asupra Moldovei, mai ales războiul turco-polon, l-au împiedicat : „Fost-au gîndul meu, iubite cetăți-riule, să fac letopisețul țării noastre Moldovei din descălecatul ei cel dintâi, carele au fost de Traian împăratul și urdzisem și începătura le-topisețului“.⁵

Prima lucrare menită să dovedească romanitatea poporului român a fost „Cronica polonă“ sau mai exact „Cronica Moldovei și a Munteniei“, scrisă în limba polonă. Ea a apărut în anul 1677 și cuprindea 19 capitole.

Lucrarea îmbrățișează istoria poporului român de la origine pînă la constituirea statelor feudale românești.

În 1684 Miron Costin scrie „Poema polonă“, lucrare în versuri, dedicată regelui polon Ion Sobieski. Poemul conține cam același material ca și „Cronica polonă“, grupat după același plan, legendele populare fiind utilizate drept izvor istoric pe scară mai întinsă decît în cronică. Poemul nu aduce informații, izvoare, idei sau argumente noi față de Cronica polonă în legătură cu originea romană a poporului nostru, cu latinitatea limbii sale sau cu unitatea tuturor românilor. Dimpotrivă, o seamă de date istorice prezente în cronică au fost restrînse sau înlăturate din motive de ordin poetic.

În 1694 Miron Costin termină „De neamul moldovenilor“, lucrare menită să dezbată în mod larg problema romanității și a unității românilor, pentru a spulbera aberațiile interpolatorilor lui Grigore Ureche. Din cuprinsul ei desprindem următoarele fapte și idei adevărate :

- dacii sînt cei mai vechi locuitori ai pămîntului românesc ;
- ei au fost cuceriiți de romani în vremea lui Traian ;
- cucerirea a fost urmată de colonizarea romană a Daciei ;
- limba română are la baza sa limba latină ;
- puterea politică a statului roman a încetat în Dacia odată cu migrațiunile popoarelor, iar popoarele migratoare, care au venit pe cuprinsul țării noastre, s-au amestecat cu localnicii, fapt care a determinat pătrunderea multor cuvinte din limbile lor în limba română ;
- românii, indiferent de stăpînirea politică sub care s-au aflat, formează același popor. Unitatea românilor de pretutindeni decurge din originea lor comună.

Ideile centrale ale lucrării sînt : originea romană a poporului și latinitatea limbii române, idei care — așa cum sînt ele concepute de Miron Costin și cum se va arăta în continuare — sînt numai în parte juste.

Ideea că dacii sînt cei mai vechi locuitori ai pămînturilor românești poate fi întîlnită în multe locuri din cele trei scrieri.

O întîlnim în „Cronica țărilor Moldovei și Munteniei“ : „Și deoarece pe pămîntul acesta, unde sînt acum moldovenii sau vlahii... și acolo unde sînt ungrovlahii sau muntenii... și în acea țară care se numește acum

Transilvania, au locuit în vremile veci dacii, vom începe de la dinșii povestirea pe rînd despre aceste țări“⁶.

Cucerirea romană în vremea lui Traian și colonizarea Daciei, ca fapte esențiale pentru formarea poporului român și a limbii române, sînt reliefate de Miron Costin cu multă putere și claritate :

„Amîndouă luptele le-au pierdut dacii, iar în a doua, însuși Decebal, regele lor, a pierit. Și astfel, după aceste înfrîngerii, a așezat adevărate colonii romane și acolo unde este acum țara muntenească și aici unde este acum a noastră, Moldova, a zidit cîteva cetăți și a așezat soldați...“⁷.

Aceeași idee o întîlnim și în capitolul al patrulea din „De neamul moldovenilor“ : „...și iel (Traian) au discălicat neamul, semînția care trăiește pînă acum în Moldova și în Țara Muntenească și cît norod ieste în Ardeal cu acesta nume român“.

Colonizarea teritoriilor cucerite este un fenomen general întîlnit în lumea romană și nu un fapt răzleț, întîlnit numai în Dacia. Ea reprezintă mijlocul principal prin care statul roman își asigură stăpînirea noilor cuceriri :

„De care colonie a lor este plină lumea și la Asia, adecă Anatol și la Africa, căriia îi zicem noi Barbarezii și la Hispania și pre apa Rului, la nemții și la franțozi“⁸.

Miron Costin se oprește îndelung asupra scornelilor lui Misail Călugărul și Simeon Dascălul, pe care le combate cu argumente numeroase, logice, unele desprinse din izvoare istorice, altele din bunul simț. Colonizarea pămînturilor noastre n-a putut să se facă cu ajutorul tilharilor din temnițele Romei, în vremea craiului maghiar Laslău, care a trăit cu multe sute de ani mai încoace față de Traian. Este apoi imposibil ca în temnițele Romei să fi existat atîția tilhari, încît să fi alcătuit o armată de sute de mii de oameni, cu care Laslău să fi alungat pe tătari și să fi întemeiat un popor.

Pentru a spulbera „basna“ interpolatorilor, Miron Costin insistă asupra originii romane a poporului său, invocînd numeroase argumente de ordin istoric, lingvistic și etnografic.

Cercetînd un număr mare de cronicari și istorici străini, pe care îi citează la sfîrșitul predosloviei din „De neamul moldovenilor“, Miron Costin arăta că în paginile nici unuia dintre ei nu se întîlnește „basna“ interpolatorilor : „Și mult mă mir de unde aceste basne, că... Dacii au început istoricii leșăști a scrie, mai ales Bielschii și Martin Pașcovshi pre carii i-au urmatu răposatul Urechie vornicoul. Dacă n-au fostu dară dintăi scrisoare în țară și nici streinii n-au știut și nimica n-au scris de unde sîntu aceste basne, cum ca să fie fostu moșii țării aceștia din temnițele Rimului, dați întru ajutoriul lui Laslău craiul unguresc?... Eu, iubite cetitoriule, nicăirea n-am aflat nici un istoric, nici latin, nici leah, nici ungur...“⁹.

6 Ibidem, p. 203.

7 Ibidem, „Cronica Moldovei și a Munteniei“, Opere, ediția 1958, p. 204.

8 Ibidem, „De neamul moldovenilor“, Opere, ediția 1958, pag. 258.

9 Ibidem, Idem, pag. 243.

Dintre dovezile de ordin arheologic, cronicarul insistă asupra ruinelor podului de la Turnu-Severin și asupra șanțului lui Traian.

Cel mai convingător argument al romanității poporului său este socotit de către Miron Costin latinitatea limbii române. În „Cronica polonă” problema respectivă este dezbătută mai pe larg decât în orice altă lucrare, într-un capitol întreg : „Despre moldovenească sau românească”. Din acest capitol desprindem ideile :

— limba română este limba vechilor romani ; ea a suferit în decursul veacurilor numeroase influențe străine, dar a păstrat caracterul latin ;

— acest caracter este principalul argument al originii romane a poporului nostru :

„Cea mai strălucită dovadă a acestui popor, de unde se trage, este limba lui, care este adevărată latină, stricată, ca și italiana... întreaga temelie a vorbirii și pînă astăzi se ține pe limba latină, și o parte din cuvinte stau neschimbate, nici măcar cu o literă...”¹⁰.

Pentru a-și susține afirmațiile, cronicarul prezintă cititorilor o listă de 87 de etimologii latinești, întâlnite în limba română. Observăm că cele 57 de substantive și 30 de verbe citate sînt într-adevăr de origine latină și, atît în sec. al XVII-lea cît și în prezent, fac parte din fondul principal lexical al limbii române, constituind prin urmare o dovadă sigură a latinității limbii române și a romanității poporului nostru.

— Caracterul latin al limbii române și înțelegerea justă a procesului dezvoltării sale în timp (Limba evoluează în timp. În primul rînd se schimbă aspectul fonetic al cuvintelor. Limba română s-a îmbogățit cu elemente din limbile popoarelor cu care românii au venit în contact) sînt reliefate și în cronica polonă : „iar vremea a stricat și vorbirea lor, limba latină curată, căci ce nu strică vremea în veacuri lungi ? Unde trebuia să fie deus, avem azi dzeu sau dumnedzeu, al mieu în loc de meus, așa s-a stricat limba ; unde era coelum avem cierul, homo — omul ; frons — frunte ; angelus — îndzierul dar în schimb nu avem nici un cuvînt care să nu amintească, fie prin început, fie prin terminație, fie prin mijloc, origina sa dintăi. Unele cuvinte au rămas chiar întregi : barba — barba, așa și luna, iar altele au foarte mici deosebiri. În plus, s-au adăugat mai tîrziu și puține cuvinte ungurești. La sfîrșit, luîndu-se cele sfinte de la sirbi, s-au adăugat și foarte puține cuvinte slavonești”¹¹.

Cu aceeași claritate ideile amintite sînt reluate și în „De neamul moldovenilor” :

„Precum dar s-au arătat deplin neamul acestor țări așezate pe aceste locuri de rîmleni, așa și graiul totu de la rîmleni izvorît... Și așa cum am dzis, cu vremea s-au schimbat graiul și s-au amestecat cu slovenescu, dațescu și cu alte...”¹².

Despre numele de român, Miron Costin scria în „Cronica polonă” :

10 Miron Costin, „Cronica țărilor Moldovei și Munteniei”, Opere, ediția 1958, pag. 212.

11 Ibidem, idem, pag. 226.

12 Ibidem, „De neamul moldovenilor”, Opere, ediția 1958, pag. 271-272.

„Numele cel mai adevărat, autentic, de la primul descălecat prin Traian este rumîn sau romanus, ...păstrat... după descălecat și după pustiire... și după al doilea descălecat pînă astăzi, același nume este dat îndeobște și muntenilor și moldovenilor și celor ce locuiesc în țara Transilvaniei. Rumîn este un nume schimbat în curgerea anilor din roman“¹³.

Argumentația cuprinsă în acest citat pledează nu numai pentru romanitatea poporului nostru, dar și pentru unitatea și continuitatea sa.

Și numele asemănător cu care străinii obișnuiesc să numească pe români și pe italieni constituie pentru Miron Costin o dovadă grăitoare a romanității poporului său :

„...nemții pre italieni îi numesc valios, iar pe moldovean sau pe muntean valascos, ungurii numesc pe italian olah, pe moldovean sau pe munean olaș, polonii pe italieni wloh, iar pe aceștia alți woloszyn... Deci din aceste numiri date de popoarele străine se poate vedea că strămoșii știau bine despre dînsul că acest popor este din Italia, pentru că îl numesc cu același nume ca și pe italieni“¹⁴.

Aducînd în discuție alte elemente etnografice, care să dovedească romanitatea poporului nostru, Miron Costin se oprește asupra unor obiceiuri comune ce se întîlnesc la italieni și români, și unii și alții moștenindu-le din aceeași fire romană. Printre ele aflăm : ospitalitatea, voioșia, înclinarea către petrecere, obiceiul de a închina la oștețe în cinstea prietenilor și a conducătorilor, cît și unele obiceiuri de la înmormîntare.

Ideea romanității poporului nostru afirmată și argumentată cu atîta competență științifică este o idee nouă în scrisul și gîndirea românească.

Grigore Ureche mai mult presimțise că „de la Rîm ne tragem“, dar el nu vedea în români un popor romanic, ci o amestecătură de neamuri.

Contribuția lui Miron Costin pentru dezvoltarea gîndirii și culturii poporului nostru este deci importantă.

Ideea unității românilor din cele trei state feudale, cît și a celor din Peninsula Balcanică, este altă idee esențială din concepția lui Miron Costin. Ea este corolarul romanității acestuia. Din momentul în care toți cei ce poartă numele de români și vorbesc aceeași limbă se trag din aceeași coloniști descălecați de Traian, ei formează cu toții același popor, indiferent de stăpînirea politică sub care se află. În predoslovia din „De neamul moldovenilor“ aflăm această idee exprimată în dulcele grai cronicăresc :

„Biruit-au gîndul să mă apuc de această treabă, să scot lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și semînție sîntu lăcuiorii țării noastre, pomenit mai sus, că toți un neam și o dată descălecați sîntu...“¹⁵.

Consecința firească a ideii în cauză este faptul că Miron Costin îmbrățișează în scrierile sale privitoare la originea noastră istoria tuturor românilor și nu numai a moldovenilor, cum am fi poate înclinați să credem după titlul uneia din lucrările sale. Miron Costin este de altfel primul istoric român care întocmește asemenea scrieri istorice, croni-

13 Ibidem, „Cronica țărilor Moldovei și Munteniei“, Opere, ed. 1958, pag. 207.

14 Ibidem, idem pag. 208.

15 Ibidem, „De neamul moldovenilor“, Opere, ediția 1958, pag. 241.

carii de pînă la el alcătuind scrieri cu caracter istoriografic privind un anumit stat feudal, românesc.

Concepția lui Miron Costin despre originea poporului român și a limbii române conținea și o seamă de idei greșite. De pildă, pentru el, dacii sînt un popor tătarăsc.

Întîlnim apoi ideea originii pur romane a poporului nostru, idee care la el îmbracă un aspect „sui generis“ față de aceeași idee întîlnită la puriștii de după el. După cucerirea Daciei de către romani, dacii s-au risipit, iar pămînturile lor au fost colonizate cu romani. Se pare că afirmația se referă numai la Dacia dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră :

„Și așa au purces după acel războiu pierdut și perirea craiului lor, totu neamul dachilor în răsipă de pe aceste țări, unde ieste acum Țara Muntenească și țara noastră, Moldova. Cîtă țară au și rămas pre loc, prostime, țărani, toată au scos-o Traian de pe aceste locuri peste munții care desparte țara ungurească dinspre noi. Iară aicea, îmbe aceste țări, și Țara Românească și țara Moldovei, de la Dunăre pînă suptu munți, tot cu rîmleni și căsași au aședzat...”¹⁶.

Totuși, pentru Miron Costin dacii n-au pierit și prin ideea aceasta el depășește pe toți puriștii de după el. Cei care au supraviețuit cuceririi romane au fost strămutați de către Traian în Transilvania. Urmașii lor supraviețuiesc și în secolul al XVII-lea, în persoana sașilor.

Prăbușirea stăpînirii romane din Dacia se datorește numai migratorilor, pe care Miron Costin îi numește cu termenul generic de tătari.

În timpul migrațiunilor, românii s-au retras și au trăit în munți, pînă la cel de al doilea descălecăt, adică pînă la constituirea statelor feudale, Moldovași Țara Românească :

„...românii de supt aceste locuri, care pustiindu-se de năvala tătariilor să mutase aceștia de aice la Maramorăș, cei din Țara Muntenească la locurile Oltului...”¹⁷.

Ideile cutezătoare ale marelui cronicar moldovean despre romanitatea și unitatea românilor au deschis calea unor cercetări vaste și susținute din partea multor cărturari români de mai târziu.

Este semnificativă aprecierea făcută de Nicolae Cartoian în această privință :

„Ideea originii romane, pe care Miron Costin a susținut-o cu atîta relief și căldură, a avut un puternic răsunset în cultura noastră veche. Ea a fost reluată, cu multă erudiție, e drept, dar nu și cu mai multă pasiune, de Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir în Moldova și de Stolnicul Constantin Cantacuzino în Muntenia”¹⁸.

*

Trăind în aceeași ambianță culturală ce caracteriza pătura cultă a poporului nostru în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, simțind aceleași necesități ideologice ca și Miron Costin, Stolnicul Constantin Cantacuzino

16 Ibidem, idem, pag. 257-258.

17 Ibidem, idem, pag. 271.

18 Nicolae Cartoian — „Istoria literaturii române“, ediția 1942, vol. II, pag.

și consacră și el partea cea mai bună a activității sale întocmirii unei lucrări istoriografice care să lămurească originile poporului său.

Vroia să facă și el dintr-o asemenea lucrare o dovadă a nobleței românilor, să spulbere păreri greșite și să atragă atenția străinilor asupra meritelor poporului nostru.

Lucrarea în cauză apare la începutul secolului al XVIII-lea, purtând titlul : „Istoria Țării Rumunești întru care să cuprindă numele ei cel dintâi și cine au fost lăcuiitorii ei atunci și apoi cine o au mai descălecat și o au stăpînit pînă și în vremile de acum cum s-au tras și stă“.

Din cuprinsul cronicii sale desprindem că și pentru Constantin Cantacuzino dacii sînt cei mai vechi locuitori ai pămînturilor noastre :

„Vede-să dară... cum și țara aceasta cuprinsă fiind cu Ardealul și cu Moldova, îi zicea Dachia și Gheția“¹⁹.

Dacii au fost supuși de romani în vremea lui Traian. Cucerirea a fost urmată de colonizarea romană.

„Așa deci Traian supuind și desăvîrșit domolind toată Dachia, și socotind ca să o tocmească într-acelaș chip, de la care să nu mai aibă alte turburări, nici să le mai vie alte griji, au poruncit dupren prejurele biruîntelor sale de au adus romani lăcuiitori de i-au așezat aici, și dintr-a sa oaste au lăsat cîți au trebuit de a-i lăsa, ca să se așeze aici, rămînînd lăcuiitori acestei țări, carii și pînă astăzi să trag, cum vom arăta dintr-ai-ceia“²⁰.

Cronicarul muntean urmărește în capitolul al IV-lea al lucrării sale soarta populației din Dacia după colonizarea romană.

Romanii aduși în Dacia au trăit o vreme în hotarele Romei. Mult timp apoi nu s-a mai pomenit despre ei. Izvoarele nu-i mai amintesc. Ei au continuat însă să locuiască în Dacia, s-au amestecat cu dacii și au format un popor nou, poporul român, care apre în izvoarele feudale, străine, sub numele de vlahi.

„Așa dară, cum s-au zis, romanii aici așezîndu-se mulțime de ei supt acea împărăție, ascultători au fost. Însă într-aceia cursoare de ai pînă cînd iar s-au mai descoperit numele acestor lăcuiitori de aici, ce să vor fi făcut și ce să vor fi întîmplat, nu știu, că nici scris, nici pomenit de alții nu află... Așa și aici dară au rămas de aceia (coloniști) și pînă în vremile de pe urmă s-au tras. Acum dară, acestea și acestea așa viind și fiind, iată mai încoace numele vlahi le-au răsărit, și așa și pînă astăzi se trage... de nu le zic alții acum nici dachi, nici gheți, nici romani, ci vlahi mai ales“²¹.

Se observă că Stolnicul Constantin Cantacuzino vede just problema originii poporului român. Pentru el, romanitatea poporului său nu înseamnă romanitate pură, exclusivă. Elementul dac continuă să dănuiască în nordul Dunării după cucerirea romană, fiind asimilat de către coloniști.

19 Stolnicul Constantin Cantacuzino : „Cronica Țării Românești“, ed. Car-tojan-Simionescu, pag. 9.

20 Ibidem, pag. 26.

21 Ibidem, pag. 37-38.

Din amestecul dacilor cu romanii și cu alte popoare a rezultat poporul român și limba română.

„Măcară și acei dachi, măcară și aceai romani, carii apoi de multă vreme prent-atîtea ani am tot într-un loc trăind și lăcuind și bine unii cu alții amestecîndu-se pen rudenie, unul luînd fata altuia, atîta s-au amestecat și s-au unit, cît mai pe urmă împreună tuturor dachi le zicea, pe cînd grecii scriitorii întîi, zic toți, că le-au schimbat numele de le-au zis vlahi. Avem și acest semnu, că atîta se unise acei romani de aici cu acei dachi, că nu s-au mai despărțit apoi între dînșii nici cînd s-au rupt den împărăția romană și au intrat pentru dînșii alte limbi, ci tot într-una s-au ținut și au rămas și pînă astăzi“²².

Cronicarul muntean combate cu hotărîre teza dispariției elementului autohton o dată cu cucerirea Daciei de către romani.

„Încă nu că doară den dachi nici unul n-au mai rămas nimeni cine a lăcui aceste pămînturi, au pus Traian și au așezat romani, ci numai a lor crăie să nu mai fie, nici capete dintr-înșii poruncitori să nu rămîie, nice al lor nume de stăpînire să nu să audă, ci numai de romanu. Iar și din ei alții au mai rămas, că iată și Lichinie de neam dac să trage...“²³.

Concepția Stolnicului Constantin Cantacuzino privind originea românilor depășește vederile lui Miron Costin și a multor cercetători posteriori, printre care și Dimitrie Cantemir, fiind o concepție științifică, deplin valabilă și astăzi.

Pentru a limpezi problema originii poporului său, Stolnicul Constantin Cantacuzino folosește și el izvoare și argumente variate. Apelează în primul rînd la cronicarii și istoricii străini: greci, bizantini, umaniști, vădînd o informare, un spirit critic în folosirea materialelor și un orizont științific superior celui întîlnit la Miron Costin. Recurge și la documente interne și, în acest sens, este primul cronicar român procedînd ca atare.

Cucerirea romană a Daciei, prezența cuceritorilor în această țară, în primul rînd a împăratului Traian, este atestată și de mărturii arheologice: ruînile podului danubian, inscripții latinești.

Nu neglijează nici tradiția populară, privind-o însă cu rezerva necesară, atunci cînd e vorba de a o considera ca izvor istoric.

Ca și Miron Costin, consideră numele poporului său un argument al romanității. Astfel Constantin Cantacuzino îmbrățișează argumentația lui Toppeltin în legătură cu această problemă, citînd-o: „Și încă pentru că și pînă astăzi, vedem și auzim (zice Toppeltin) că de întrebăm pe un vlah: Ce ești? el răspunde: rumîn, adecâte roman, ci numai au stricat puțin cuvîntul, den roman zic rumîn, iar același cuvînt iaste“²⁴.

Constantin Cantacuzino nu consideră însă numele de român drept un argument suficient al romanității, amintînd faptul că grecii obișnuiesc să se considere „romeos“, fără a fi cu adevărat romani.

22 Ibidem, „Istoria Țării Românești“, ed. Cartoian-Simionescu, p. 74.

23 Ibidem, idem, pag. 26, 27.

24 Ibidem, idem pag. 51.

Fără a insista asupra caracterului latin al limbii române în măsura în care o făcuse Miron Costin, pentru a dovedi și prin aceasta originea nobilă a poporului său, Stolnicul Constantin Cantacuzino se oprește și el asupra acestei probleme. O abordează destul de just și reușește să facă din ea o dovadă a originii românilor.

Ca urmare a amestecului coloniștilor romani cu dacii și mai târziu cu migratorii, se formează limba română. Ea păstrează caracterul latin :

„Iară ceștea rumîni, oricum și cum pentr-atîtea călcări, zdrobiri și nespuse rele ce i-au trecut și i-au călcat... și limba aceia a românilor tot stă și să ține (săvai stricată, cum și alte limbi toate ale lor cele neaoșă și de moșie și le-au stricat)“²⁵.

Aceeași idee se întâlnește și în citatul cronicii lui Bonfinius, pe care Stolnicul îl reproduce în cronică sa, și care exprimă aceleași vederi ca și ale sale.

„Măcară că feliuri de feliuri varvarii năvăli și prăzi în Dacia al norodului roman ținut... însă pe lăcuiitorii și pe legheoanele romane, carii de curînd erau adaose acolo, nu le-au putut piiarde, măcar că între varvari cufundați era. Iară limba romană încă la ei tot mirosește și nici-cum de tot nu o părăsesc“²⁶.

La formarea și dezvoltarea limbii române au contribuit și elemente din limbile popoarelor migratoare, în deosebi din limba slavă, ca urmare a contactului populației daco-romane cu migratorii.

Criticîndu-l pe Martin Cromer, cronicarul muntean scria :

„Iară el de ar zice așa : dintr-acea amestecătură a rumînilor și a varvarilor, cu dările și luorale ce făcea între ei și cu a înșurărilor amestecături, valahii au răsărit limba noao din cea veche a lor varvară și romană, ruptă și amestecată au, și cu aceia se slujesc. Foarte multe însă țin cuvinte latinești. Săvai că și rusască limbă și slovonească obișnuiesc, au doar căce li-s prea vecini și au multă amestecătură cu ei...“²⁷.

Stolnicul remarcă și intensitatea deosebită pe care influența străină a cunoscut-o asupra limbii române vorbită în sudul Dunării.

„Sînt dară acești cuțovlahi... oameni nu mai osebiți, nici în chip, nici în obiecte, nici în obicei, nici în tăria și făptura trupului, decît rumânii, oștia, și limba lor românească ca acestora, numai mai stricată și mai amestecată cu de ciastă proastă greciască și cu turciască“²⁸.

Și Constantin Cantacuzino se oprește în cronică sa asupra scornelelor privind descendența românilor din tilharii Romei. Pentru spulberarea lor servește întreaga lucrare, mai ales capitolele referitoare la originea poporului român. Se întîlnesc în „Istoria Țării Românești“ câteva pasaje cuprinzînd argumente simple și convingătoare : nici un document sau scriere cu caracter istoric nu atestă prezența unui împărat roman care să fi scos tilharii din temnițele Romei și să le fi dat unui rege străin ; este imposibil ca un conducător de stat să strîngă atîta til-

25 Ibidem, idem, pag. 94.

26 Ibidem, idem, pag. 94.

27 Ibidem, idem, pag. 44.

28 Ibidem, idem, pag. 60.

hărime, încît să formeze o armată; nu se poate concepe că asemenea oameni sînt capabili de constituirea unor stăpîniri politice.

O altă idee înaintată din cronica Stolnicului este ideea unității poporului roman. În această privință el gîndește ca și Miron Costin: românii de pretutindeni formează același popor, pentru că se trag din aceiași strămoși comuni și vorbesc aceeași limbă.

„Însă rumîinii înțeleg nu numai ceștia de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt și moldovenii și toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și ceva și osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-a zis mai sus, iară tot unii sînt. Ce dară pe aceștea, cum zic, tot romani îi ținem, că toți aceștia dintr-o fîntînă au izvorît și cură“²⁹.

Românii „dintr-altă parte“ sînt cei aflați în Peninsula Balcanică, pe care Stolnicul îi socotea greșit că sînt scoboritori din ostașii romani strămutați de Gallienus și de alți împărați romani, din Dacia în sud, pentru apărarea imperiului în fața migratorilor.

Unitatea românilor, determinată de comunitatea de limbă și caracterizată prin această comunitate, este subliniată și cu altă ocazie de scrisul lui C. Cantacuzino.

„Și mai chiar vedem că rumîinii den Ardeal, moldovenii și ceștia de țara aceasta, tot un neam, tot o limbă fiind, încă între dinșii mult să oselesc, care aceasta iaste cum să vede den amestecătură vecinilor lor“³⁰.

Stolnicul Constantin Cantacuzino a văzut limpede, conform realității istorice, și problema continuității elementului roman în Dacia.

În a doua parte a secolului al III-lea, odată cu migrațiunea goților, numai o parte din romani au trecut în sudul Dunării. Ceilalți au continuat să locuiască în Dacia, formînd împreună cu dacii poporul român.

Cronicarul se ridică cu vehemență împotriva celor care susțin teoria unei dispariții totale a elementului român în Dacia, din cauza migrațiilor. Astfel, el se declară împotriva lui Ioan Zamoischi, care susținea că toți coloniștii romani au fost mutați de către Gallienus din Dacia în sudul Dunării, pentru a apăra acolo hotarele imperiului împotriva goților și vandalilor și că românii ar fi numai urmașii dacilor, care, în timpul conviețuirii cu romanii, au învățat limba latină.

Pentru a infirma tezele greșite despre părăsirea Daciei de către întreaga populație romană, Stolnicul Constantin Cantacuzino aduce o serie de argumente de ordin istoric, economic-social, politic, argumente valabile și astăzi.

O populație care sălășluiește de aproape 200 de ani pe un teritoriu, nu-și părăsește ogoarele și vetrele pentru a se strămuta aiurea, mai ales cînd aveau munți, văi prăpăstioase și păduri unde să se ascundă temporar.

Nu este de crezut că coloniștii romani și-au părăsit pămînturile roditoare din Dacia pentru altele mai „aspre și reci“ din Peninsula Balcanică.

29 Ibidem, idem, pag. 70.

30 Ibidem, idem, pag. 50, 51.

Statul roman nu cunoscuse în vremea aceea o asemenea lipsă de ostași încît să fie nevoite să ridice întreaga populație romană din Dacia, pentru a o utiliza la apărarea provinciilor balcanice. În sudul fluviului nu întîlnim nici o dovadă care să pledeze pentru strămutarea în masă a romanilor colonizați în Dacia.

Cronicarul muntean a înțeles just, pentru cea mai mare parte a ei, problema relațiilor dintre localnicii daco-romanizați și migratorii.

Continuînd să locuiască regiunile bogate din nordul Dunării, localnicii se amestecă cu migratorii, împrumutînd multe din cuvintele lor.

Din analiza „Istoriei Țării Românești” desprindem concluzii semnificative :

Stolnicul Constantin Cantacuzino este primul cărturar muntean care a văzut clar originea romană a poporului său, continuitatea lui în Dacia și unitatea sa ; este primul învățat român care a văzut just, și astăzi valabil, problema originii romane și a continuității elementului roman în Dacia.

Un moment cultural însemnat în efortul spiritualității românești pentru lămurirea originii poporului nostru îl constituie scrierea lui Dimitrie Cantemir : „Hronicul Româno-Moldo-Vlahilor”.

Lucrarea a fost scrisă la îndemnul academiei din Berlin, care propusese eruditului cărturar o istorie completă a românilor.

Dimitrie Cantemir a prins să întocmească numai primul tom al „Hronicului”, tratînd în cuprinsul lui istoria poporului român de la origini pînă la constituirea statelor feudale românești. Lucrarea a apărut mai întîi în 1717 în versiune latină și în anii imediat următori în versiune românească.

Și Dimitrie Cantemir consideră că este de datoria unui cărturar roman, patriot, de a limpezi problema originii poporului său, reliefindu-i noblețea, atît spre mîndria personală, cît și spre știința lumii întregi.

El caută, apoi, ca prin paginile hronicului să ofere compatrioților exemple luminoase pentru înălțarea poporului român.

„Slujească-să dară cu ostăniințele noastre niamul moldovenesc și ca-ntro oglindă curată, chipul și statul, bătrînețele și cinstea neamului său privindu-și îl sfătuiesc..., ce în ce au scăzut din calea vredniciei chiar (clar) înțelegînd, urma și bărbăția lor rîvnind, lipsele să-și plinească...”³¹.

„Hronicul” continuă seria lucrărilor cu caracter polemic, întocmite de cronicarii români din secolele XVII și XVIII, cu misiunea de a infirma calomniile tuturor acelor care, prin scrierile lor, înjoseau poporul nostru.

Ideile fundamentale ale „Hronicului” sînt : romanitatea poporului român, caracterul latin al limbii române, continuitatea romanității în nordul Dunării și unitatea românilor de pretutindeni.

Romanitatea poporului nostru este ideea ce domină tomul întîi al „Hronicului”. Dimitrie Cantemir socoate pe români urmași ai romanilor colonizați în Dacia de către Traian, dacii fiind exterminați cu prilejul cuceririi romane. Sîntem în fața unei concepții puriste privind romani-

31 Dimitrie Cantemir, „Hronicul Româno-Moldo-Vlahilor”, ediție Tocilescu, pag. 180.

tatea poporului nostru. Ea se situează sub raport științific sub nivelul purismului parțial al lui Miron Costin și mult sub nivelul vederilor juste ale Stolnicului Constantin Cantacuzino.

Ca să dovedească originea romană a poporului său, Dimitrie Cantemir folosește izvoare numeroase și variate : scrieri cu caracter istoric, documente, dovezi arheologice, dovezi de ordin lingvistic, etnografic etc.

El cercetează circa 150 de scrieri istorice aparținând cronicarilor greci, bizantini, arabi, turci, polonezi, francezi, italieni etc.

Dovezile arheologice citate de Dimitrie Cantemir sînt și ele numeroase : monede, inscripții, mențiuni despre cetăți romane în nordul Dunării.

Latinitatea limbii române constituie pentru Dimitrie Cantemir o dovadă evidentă a originii romane a poporului nostru. În acest sens, Dimitrie Cantemir citează un fragment din Piasinski, a cărui vederi concordă cu ale sale :

„adevereste graiul limbei a lăcuiitorilor aceei țeri, carele și pînă astăzi lătinesc este, și măcar că cît-va stricat grăesc, însă cînd-i auzi vorbind, pre lesne poți înțelege, precum limba lor din cea lătinească să fie eșit“³².

Și pentru Dimitrie Cantemir numele de valah este o probă a descendenței romane a poporului său. Pentru aceasta îl citează pe cronicarul Orihovici :

„Aveștia carii în limba sa-și zic romani, ai noștri (deși) de pe italieni le vic volohi, în limba leșească tot un nume este cu italii din limba latinească“³³.

Cărturarul nu ignorează nici alte argumente etnografice : obiceiurile, portul. Făcînd sublinierea acestora, el citează din cronicarul bizantin Halcocondila :

„Valahii, zice, nimica din itali deosebire nu au, încă și orînduiala traiului, a mîncatului și portul armelor și alte a casei povijiii cu italienii asemenea le este, măcar că neamul lor, în două stăpîniri este despărțit“.

Procedînd ca un adevărat om de știință, pornit să elucideze fenomenul propus, Dimitrie Cantemir trece în revistă, chiar din primul capitol al operei sale, toate teoriile referitoare la originea românilor, le infirmă argumentat pe cele care nu sînt conforme cu vederile sale, ple-dînd pentru ideea romanității pure. Astfel, el respinge teza conform căreia colonizarea romană a avut loc cu mult înainte de Traian, în vremea generalului Flacus, de la care s-ar trage și numele de valahi. Generalul respectiv a trăit cu 227 ani înaintea lui Traian, împărat roman, atestat de către mulți istorici vechi ca fiind cuceritorul Daciei.

„Cine este acela carele zice, că numele acestui neam, adică a moldovenilor și a muntenilor este de pe numele hatmanului de Rîm, Flacc, basm zice“³⁴.

32 Ibidem, un extras din 1896, pag. 94.

33 Ibidem, idem, pag. 92.

34 Ibidem, idem, pag. 28.

Cărturarul moldovean se declară împotriva celor care, recunoscînd romanitatea noastră, spun că nu s-ar putea preciza cum și cînd au ajuns romanii în Dacia.

Deși în decursul cercetărilor sale întîlnește numeroase dovezi privind dăinuirea elementului autohton în Dacia, după cucerirea romană, ignorarea lui și concluzia unei origini exclusiv romană a românilor, la un savant de talia lui Dimitrie Cantemir, s-ar putea datora sentimentelor sale de mare patriot. Tendința de a spulbera scornelile ce înjoseau poporul nostru și de a determina o acțiune internă și europeană de eliberare, l-au făcut pe omul de știință să părăsească pe alocuri rigoarea științifică care-l caracteriza.

De aici și vehemența cu care el se adresează cronicarilor polonezi Zamoschie și Sarniție, care susțineau originea exclusiv dacică a românilor.

„Însă aicea nu vrum să trecem cu condeiul nesocotită îndrăzneală lui Stanislav Sarniție, carile vrend, românii noștri nu din romani, ci din dachii cei vechi să se fi trăgînd să arate³⁵. Al treilea este Ioan Zamoschie, leh... precum orb, năvălește și să arate solește, precum neamul nostru, a românilor, nu din romani, să se fi trăgînd, ce trecînd cite o dată oștile romanilor peste țerile noastre, și uneori și ernînd într-însele, o samă de acei varvari, dachi, să fie apucat ore ce din limba romanilor; adecă din latinească, și așa limba lor să se fi amestecată cu cea latinească“³⁶.

Nu-i cruță nici pe cei ce susțineau originea slavă a românilor și caracterul slavon al limbii române.

„Dlugos și alți toți scriitori leșești cred, precum dachii să fi fost de neamul lor sloveni; pentru aceia zice că românii gonind pe sloveni, să le fi cuprins locurile... O, minunate Sarniție! cum poți îndrăzni, că românii din Dachia astăzi grăesc limba slovenească cu cea latinească stricată? Cum nu te uiți la alții și mai vechi, și mai de ispravă de cît tine istorici, carii într-un glas mărturisesc, că limba românilor din temeiul ei, este din cea latinească? Noi mai mult ceva împotriva lui Sarniție, a zice, nici îndrăznim, nici ne trebuie, fără cît în limba noastră-l întrebăm: Ce faci Sarniție? lăținește i-am zice: Quid facis Sarniție? slovenește: Cito delaiși Sarniție? și de această prostă întrebare, el singur socotescă, au din cea latinească, au din cea slovenească este stricată“³⁷.

Citatul relevă faptul că Dimitrie Cantemir afirmă caracterul latin al limbii române, dar recunoaște și prezența elementelor slave.

Dimitrie Cantemir combate și teza despre colonizarea Daciei într-o perioadă mult posterioară lui Traian, teză din care au izvorît scornelile interpolatorilor cronicii lui Ureche.

Pentru Dimitrie Cantemir românii sînt numai urmașii coloniștilor romani, aduși de Traian în Dacia.

35 Ibidem, idem, pag. 77.

36 Ibidem, idem, pag. 16.

37 Ibidem, idem, pag. 79.

„A cincea și cea mai de temei socoteală, este acelora carii adevăresc, că românii din Dachia și tot neamul lor, ori unde se află, să fie adevărat romani, pre carii Ulpie Traian, de la Roma și din totă Italia aducîndu-i, i-au așezat prin totă Dachia, și încă și în Misia, și aceia și romani să fie locuit necurmat în trînsa, precum și pînă astăzi locuesc“³⁸.

Pieirea dacilor este tratată într-un capitol întreg din „Hronic“ („Arată-se așezarea romanilor în Dacia și stîrpirea Dachilor dintr-însa“). Singurul argument pe care cărturarul îl invoca în favoarea tezei sale este ura neîmpăcată dintre romani și daci, ceea ce i-a făcut pe primii să nu-i mai lase să supraviețuiască pe ultimii, după cucerire.

Dimitrie Cantemir vedea în puritatea romană a poporului său izvorul și marca nobleței sale :

„Poporul romano-moldo-vlahilor nu din glogozala a nașteri de strînsură să fie scornit, ce din cetățeni romani, din ostași veterani și din mari familii să să fie ales. Apoi din buni și tari romano-moldo-vlahii, din buni și tari părinți romani născîndu-să, a sîngelui curățenie și a niamului evghenie (noblețe) nestricată și nebetejită să fie ferit, precum și astăzi tot așa o feresc“³⁹.

Ideea originii exclusiv romane a poporului nostru devine în scurt timp predominantă în istoriografia românească, constituind o armă de primă importanță pentru lupta polemică a școlii ardelene.

Hașdeu are meritul de a fi primul cărturar român care închină o lucrare specială continuității elementului dac la nordul Dunării, contribuind la restabilirea adevărului istoric în legătură cu originea românilor, adevăr pe care Stolnicul Constantin Cantacuzino îl intuise atît de bine.

În strînsă legătură cu ideea originii romane, ne întîmpină în „Hronic“ ideea continuității romanității în Dacia, pe care autorul o argumentează cu fermitate și-i dă o aserțiune aparte față de susținătorii ei anteriori.

Dacă pentru Miron Costin și Constantin Stolnicul permanența romanității în Dacia însemna dăinuirea coloniștilor ca locuitori ai Daciei și în vremea migrațiunilor, pentru Dimitrie Cantemir însemna menținerea stăpînirii romane în aceste locuri și vremuri. Sintem în fața ideii de continuitate concepută din punct de vedere politic și nu etnic. Migrații n-au luat în stăpînire pămînturile Daciei, ci numai le-au invadat.

În fața primejdiei gotice a avut loc o retragere temporară a stăpînirii romane la sudul fluviului. O dată cu aceasta a avut loc și bejenirea populației în sudul Dunării. Ea a fost determinată și de faptul că statul roman trebuia să folosească o parte din legiunile din Dacia în luptele din Asia. După trecerea primejdiei, populația s-a întors în așezările sale și s-a restabilit și puterea statului roman, care a dăinuit fără întrerupere și în secolele următoare, pînă la Constantin cel Mare. Este semnificativ în acest sens titlul capitolului III din cartea a II-a :

38 Ibidem, idem, pag. 11, 12.

39 Ibidem, „Hronicul“, ediția Tocilescu, pag. 25.

„Dovedește-se că acea a romanilor trecere din Dachia la Misia, pre scurtă să fie fost, și sub acelaș împărat, iarăși la locul sau să se fie întors“.

În vederea susținerii părerilor sale despre continuitate, Dimitrie Cantemir argumenta : izvoarele istorice nu scriu despre luarea Daciei în stăpânire de către migratori ; locuitorii Daciei nu puteau să-și părăsească definitiv pământul care reprezenta pentru ei patria scumpă ; dacă romanii sînt adeveriți, în antichitate în Dacia, dacă nici un document nu vorbește despre o imigrație romană în Dacia în secolele migrațiunilor și dacă urmașii romanilor pot fi întîlniți în prezent în nordul Dunării, înseamnă că românii au continuat să trăiască aici fără întrerupere.

Remarcăm justetea argumentației, dar și faptul că ea pledează mai mult pentru o continuitate romană, etnică, și nu pentru una politică.

Observăm, în concluzie, că și în privința ideii de continuitate a romanității în Dacia, concepția lui Dimitrie Cantemir se situează sub nivelul celei a Stolnicului Constantin Cantacuzino și, deci, a celei juste.

Pentru istoriografia vremii, mai ales pentru istoricii școlii ardelenne și ea a servit ca instrument de luptă împotriva istoriografiei șovine germane și maghiare.

Despre ideea unității poporului român remarcăm că ea apare chiar de la începutul lucrării, din titlul ei : „Hronicul Romano-Moldo-Vlahilor“ și din subtitlul care urmează după predoslovie : „Hronicul a toată țara românească, carea apoi s-au împărțit în Moldova, muntenească și Ardealul din descălecatul ei de la Traian împăratul Rîmului ; așijderea numerele (numele) carele au avut o dată și carele acum și pentru romanii carii de atunce într-însa așezîndu-să, într-aceiași și pînă acmu necontenit lăcuiesc“⁴⁰.

Ca și pentru Miron Costin și Constantin Stolnicul, pentru Dimitrie Cantemir românii de pretutindeni alcătuiesc același popor pentru că sînt cobyoritori din aceiași coloniști romani.

Unitatea este și pentru el o consecință a romanității.

Dar această unitate decurge și din unitatea politică, pe care au cunoscut-o inițial românii, ideea nouă, neîntîlnită la cronicarii în discuție și contrarie realității istorice. După Dimitrie Cantemir, pe pămînturile Daciei a existat în trecut o Țară Românească, care s-a fărâmițat apoi în trei state feudale : Moldova, Muntenia, Ardealul.

În argumentația unității făcută de Cantemir, comunitatea de limbă și de viață a tuturor românilor este arătată mai puțin decît la predecesorii săi, fără a fi însă trecut cu vederea.

Vorbitorii sud dunăreni ai limbii române sînt socotiți români, ramură a aceluiași trunchi. Cărturarul greșește însă socotindu-i veniți din Dacia, din rîndul coloniștilor lăsați de Train acolo.

„Hronicul româno-moldo-vlahilor“ este o lucrare care astăzi prezintă numai însemnătatea unei mărturii din evoluția gîndirii istorice românești.

Tezele sale sînt depășite.

Pentru secolele XVIII și XIX ea a format însă punctul de plecare pentru cărturarii școlii ardelenе, care au dus mai departe ideile originii exclusiv romane și a continuității românilor în Dacia, făcînd din ele mijloace prețioase pentru apărarea drepturilor politice, sociale și culturale ale poporului român.

Analizînd lucrările celor trei cărturari români privitoare la originea poporului nostru, remarcăm înflăcărarea patriotică cu care ei s-au străduit să dovedească originea românilor, caracterul polemic al scrisului lor, documentația vastă, logică argumentației, în majoritatea cazurilor.

Pentru toți cei trei cărturari, ideile fundamentale ale scrierilor referitoare la români sînt: ideea originii romane, ideea latinității limbii române și ideea unității românilor de pretutindeni.

Concepția lor în legătură cu ideile menționate prezintă deosebiri, vederile Stolnicului Cantacuzino fiind cele mai înaintate. Ideile lui despre romanitatea și unitatea românilor sînt deplin valabile în prezent, fapt ce probează caracterul lor științific.

Ideile lui Miron Costin, Constantin Stolnicul și Dimitrie Cantemir despre originea românilor au constituit un moment impresionant al gîndirii românești din sec. XVII și XVIII, gîndire menită să apere drepturile poporului nostru.

Și dacă sub raportul valabilității, unele din aceste idei n-au putut rezista vremii, ele au servit în mod strălucit interesele politice ale românilor.

BIBLIOGRAFIE

1. MIRON COSTIN — „Opere“, ediția 1958.
2. STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO — „Istoria Țării Românești“, ediția Cartoian — Dan Simonescu.
3. DIMITRIE CANTEMIR — „Hronicul Româno-Moldo-Vlahilor — un extras întocmit de Min. Instr. Publice și al Cultelor în 1896“.
4. GIORGE PASCU — „Viața și operele lui Dimitrie Cantemir“, ediția 1924.
5. P. P. PANAITESCU — „Dimitrie Cantemir“ — Viața și opera, ed. 1958.
6. N. CARTOJAN — „Istoria literaturii române vechi“, vol. II, ediția 1942 și vol. III, ediția 1945.
7. ALEX. V. GIDEI — „Studii asupra croniciarilor moldoveni din ses. XVII“, ediția 1898.
8. I. VERDEȘ — „Ideile social-politice ale cronicarilor din sec. XVII—XVIII“, în volumul „Din istoria filozofiei în România“, vol. II, ediția 1955.
9. CORNELIU DIMA-DRĂGAN și LIVIA BACÎRU — „Constantin Cantacuzino Stolnicul“, ediția Albatros, 1970.
10. COLECTIV — „300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir“, editura Academiei R.S.R., București, 1974.

ASUPRA URBANONIMULUI BOTOȘANI

D. TUDOSE

Știut este că toponimele nu sînt niște atribute întîmplătoare. Dimpotrivă, ele redau caracteristici naturale și social-politice esențiale și specifice locurilor. Se mai știe că, la baza toponimelor stau atît numele comune — apelativele, cît și numele de persoane — antroponimele și că, atunci cînd acestea devin nume proprii, de locuri, își pierd automat din înțeles. Așa stau lucrurile și cu urbanonimul Botoșani, în legătură cu care s-au emis ipoteze dintre cele mai controversate.

Una dintre primele încercări de a explica urbanonimul — preluată la rîndu-i din manualele vremii, este aceea a lui D. Frunzescu (1872). Acesta precizează că, Botoșani este „numit astfel de la *Batuș Hanu*, căpitanul tătarilor care au năvălit întîi prin acest loc...” (3).

Ulterior, au urmat explicațiile lui Al. Papadopol-Callimach (1887). O presupunere a acestuia este că numele orașului ar veni de la familia *Botășan*, în care scop menționează faptul că, însăși soția domnitorului Ieremia Movilă era născută *Botășan* și avea la rîndu-i un frate, pe boierul *Botășan*, care în 1610 a fost tras în țeapă de Ștefan Tomșa. Numele de persoană *Botăș* (*Botășan*) îl derivă din substantivul *botăș* (*butăș*) „viță de vie sădită de un an”, ceea ce este foarte puțin probabil. Tot Al. Papadopol-Callimach ne redă relatarea istoricului Samoil Budino Lobacens din „Istoria cuceririi cetății Sziget (Sighet) la 23 august 1566 de către Soliman”, în care se arată că, între vitejii ce au apărut cetatea, a căzut și Petre *Botăș*, voievodul pedestrimii maramureșene (10).

V. C. Nădejde și I. Țițu (1891) reiau punctele de vedere ale predecesorilor lor (9).

Cu începere din 1905, N. Iorga susține că „Botoșanii înseamnă tîrgul lui *Botăș*” și că „*Botăș* a fost strămoșul”. Totodată relevă proveniența lui Botoșani din *Botășeni*, așa cum apare și în documente (8).

V. Bogrea derivă numele de Botoșani din bulgărescul *botușar*, „cizmar”, opinie pe care N. A. Constantinescu nu o împărtășește (1).

În monografia sa din 1926, A. Gorovei reia aidoma ipotezele precedente (5). La fel se procedează și în schița monografică a orașului din 1932 (13).

I. Iordan (1963) găsește că la originea urbanonimului Botoșani ar sta apelativul *botușe(le)*, *botișe* „un soi de opinci” (7).

N. A. Constantinescu (1963) vede în „*Botăș*” radicalul numelui Botoșani, scris în acte și „*Botășani*” sau „*Botășeni*”, ceea ce amintește de N. Iorga. Același autor mai menționează că nume de familie ca Botaș, Botăș, Botiș, Botuș și Botoș, ar fi dus la Botoșani. Apoi precizează că Botaș a provenit din apelativul „*bot*”, iar Botăș din apelativul „*botă*” (1).

C. C. Giurescu (1967), pe bună dreptate, pune sub semnul îndoielii părerea lui Al. Papadopol-Callimach — adoptată și de A. Gorovei, cum că, Botăș ar avea originea în „*botăș* (*butăș*)”, „viță de vie sădită de un an”, deoarece în Botăș accentul cade pe prima silabă, iar în *botăș* (*butăș*) pe ultima silabă (4).

V. Tufescu (1972), plecînd de la ipoteza lui N. Iorga că Botoșani ar fi fost mai întîi sat, pretinde dimpotrivă, că, Botoșani a fost de la început tîrg, așa cum este atestat documentar din 1439, în care caz „nu mai poate fi vorba de un Botăș-stăpîn sau întemeietor” și relevă numeroasele topice cu aceeași rădăcină de pe cuprinsul țării (12). Într-adevăr, toponime cu rădăcina în Botoș abundă, și ele ar putea avea un rol de auxiliar prețios în însăși explicarea urbanonimului Botoșani. Menționăm doar cîteva din acestea; Botoș (sat pe Moldova în amonte de Fundu Moldovei), (pîrîul) Botoșelului (afluent al Moldovei la Botoș), (Smida) Botoșanului (munte între localitățile Ostra și Crucea), (pîrîul) Botoșanului (afluent al Suhăi bucovinene), toate pe cuprinsul actualului județ Suceava. Mai există apoi muntele Botoșanul (cîndva Botoșani), lingă Pingărați în județul Neamț. Un sat cu numele Botoșești se află în județul Mehedinți. În apropiere de Botoșani chiar, e dealul Botoșanca. Același nume Botoșanca, l-a avut actualul sat Manolești din vestul orașului, înglobat în vatra acestuia (3). Sînt și nume de familie Botoșanu, în sate din județul Suceava, ca de exemplu la Mînăstirea Humorului, poate și aiurea.

Dacă facem apel la documente istorice, lista unor astfel de nume este tot atît de impresionantă. Vechea familie de boieri Botăș e pomenită din timpul lui Ștefan cel Mare, ca atîtea alte familii, și-a transmis numele unor locuri și așezări omenești. Astfel, un Botăș își avea satul pe Moldova, în prima jumătate a secolului al XV-lea (e vorba de actualul sat Botoș — n.a.). Prin uricul de cumpărare al lui Ștefan cel Mare din 1487, octombrie 10, Neagșa — nepoata lui Botăș, vinde satul Botăș pe Moldova. E una din moșile pe care Ștefan cel Mare a dăruit-o Mitropoliei Romanului, după cum ne încunoștiințează Melhisedek în „Cronica Romanului” (5). Tot Ștefan cel Mare, a dăruit satul Botoșenița (la 14 octombrie 1489) și satul Botoșana (la 15 martie 1490) — sate de pe teritoriul actual al județului Suceava, mînăstirii Putna.

Familii cu numele de Botăș sînt amintite și mai tîrziu. Astfel, de la un Ion Botăș și-a luat numele satul Botoșești din fostul județ Tutova, iar în timpurile mai apropiate, la 11 iunie 1856, un alt I. Botăș iscălește actul de adeziune al județului Dorohoi la Unirea principatelor din 1859 (5).

Radicalul „*Botăș*“ („*Botoș*“) a fost derivat din *botăș* (Al. Papadopol-Callimach), din *botă* (N. Iorga și N. A. Constantinescu), din bulg. *butușar* (V. Bogrea), din *botoșe* (I. Iordan) fără a se putea exclude posibilitatea altor derivări.

Față de opiniile exprimate, ce concluzie se poate desprinde cu privire la originea urbanonimului Botoșani ?

Originea urbanonimului nu este pe deplin elucidată. Pînă la o explicare unechivocă, simplele ipoteze nu numai că nu sînt de prisos, ci, sînt chiar necesare.

Opinia noastră este că, urbanonimul Botoșani își are originea în radicalul *Botăș* sau într-una din variantele sale foarte apropiate semnalate în decursul timpului, cum ar fi ; *Botiș*, *Botuș* și mai curînd *Botoș*. Obîrșia acestui radical trebuie căutată dincolo de munți, în Transilvania, probabil în nordul ei, dacă nu chiar în Maramureș, unde a fost atestat documentar din secolul al XVI-lea și de unde a fost adus de emigranții transilvăneni. În sprijinul acestei presupunerii aducem și constatarea că toponimele cu radicalul *Botoș* sînt mai numeroase cu cît înaintăm spre vest, spre aria montană carpatică. Posibilitatea ca radicalul *Botăș* să fi urmat o cale inversă, este exclusă. Toți cercetătorii români în materie au ajuns la concluzia că Transilvania a fost rezervorul de populare al regiunilor carpatice, a fost bază și nu țintă de migrații, așa cum pretind unii cercetători unguri.

Migrațiile transilvănene își au originea într-o epocă îndepărtată ; maramureșeni oprimați au descins prin pasurile Prislop și Mestecăniș, cu mai bine de șase secole în urmă, în frunte cu voievozii lor Dragoș și Bogdan. Cu siguranță însă, primele migrații sînt și mai vechi.

Emigrările — formă de rezistență a elementului românesc împotriva tendinței de robire austro-ungară, s-au orientat și spre Moldova, unde era nevoie de brațe de muncă, ca urmare a deselor jafuri tătare și epidemii care decimau periodic populația. Totodată, aici li se oferea emigranților un loc mai cald și mai sigur.

Emigrărilor li s-a adăugat transhumanța, prin care păstorii transilvăneni au cutreierat cu turmele lor tot pămîntul românesc.

Cu începere din secolul al XVII-lea, cei ce veneau de dincolo de Carpați, erau numiți ungureni, cu înțelesul că își aveau obîrșia sub stăpînirea ungurească. Cînd întemeiau sate noi, acestea erau numite Ungureni, de unde acest onomastic răspîndit în toată Moldova (în județul Botoșani sînt satele Ungureni și Unguroaia — ultimul în comuna Cristești). Aproape nu e sat sub poalele Carpaților, din Suceava în Mehedinți, în care să nu se găsească urme ale oierilor ungureni. Sate întregi din Moldova și Muntenia au fost întemeiate de emigranți transilvăneni. În județul Botoșani sînt sate ca Bîrsănești (de la Bîrsa), Sălăgeni (de la Sălaj), Horlăceni (de la Horlacea, jud. Cluj) sau Orășeni (de la numele de persoană transilvănean Oroș sau de la localitatea Orășu, tot din Transilvania). Și ceea ce este mai important în cazul de față, printre satele întemeiate numai de emigranți transilvăneni sînt și satele Botoșana din județul Ilfov și Botoșana din județul Suceava.

Emigranții transilvăneni au adus cu ei în mod incontestabil, un bagaj lexic și toponimic specific, inclusiv un apelativ ca *botăș* (botoș) sau un nume de persoană ca Botăș (Botoș). Însă numele de Botoșana dat unor așezări ca cele menționate, întemeiate de emigranți transilvăneni, constituie cea mai bună dovadă în acest sens.

În concluzie, este mai plauzibil ca urbanonimul Botoșani să fi provenit din numele de persoană Botăș (Botoș), atestat documentar chiar sub această formă. Deși la 1580 orașul Botoșani era pomenit sub numele de „Botășeni”, cu un secol mai apoi, pe vechea pecete municipală din 5 august 1670, apărea inscripția : „pecetea târgu Botăș” (5). Aceasta lasă loc interpretării că de la începuturile sale, din secolul al XV-lea și poate chiar mai dinainte, Botoșanii erau cunoscuți și sub numele de Tîrgul lui Botăș și că în paralel au circulat și s-au impus formele sufixate : Botășani, Botășeni, Botușani, Botușeni, ajungându-se în cele din urmă la Botoșani.

BIBLIOGRAFIE

1. CONSTANTINESCU, N. A., Dicționar onomastic românesc, Ed. Ac. R.P.R., Buc., 1963.
2. DRAGANU, N., Toponimie și istorie, Cluj, 1928.
3. FRUNZESCU, D., Dicționar topografic și statistic al României, Buc., 1872.
4. GIURESCU, C. C., Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din veacul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea, Ed. Ac. R.S.R., Buc., 1967.
5. GOROVEI, A., Monografia orașului Botoșani, Fălticeni, 1926.
6. IORDAN, I., Nume de locuri românești în Republica Populară Română, vol. I, Ac. R.P.R., Buc., 1952.
7. — Toponimia românească, Ed. Ac. R.P.R., Buc., 1963.
8. IORGA, N., Inscripții botoșănene, Buc., 1905.
9. NADEJDE, V. și ȚÎȚU, I., Dicționar geografic al orașului Botoșani (la anul 1891), Buc., 1895.
10. PAPADOPOL-CALLIMACH, AL., Notită istorică despre orașul Botoșani, Anal. Ac. Rom., ser. II, tom. IX, secț. II, Memorii și notițe, Tip. Ac. Rom., Buc., 1887.
11. PETROVICI, E., Studii de dialectologie și toponimie, Ed. Ac. R.S.R., Buc., 1970.
12. TUFESCU, V., Tradiții și perspective în dezvoltarea municipiului Botoșani, în vol. „Botoșani. Istorie și contemporaneitate”, Buc., 1971.
13. * * * Botoșanii în 1932 — Schiță monografică, Fălticeni, 1932.
14. * * * Marele dicționar geografic al României în 5 vol., Buc., 1898.

ON THE ORIGIN OF THE NAME OF THE TOWN BOTOȘANI

S u m m a r y

Trying to explain the origin of the name of the town Botoșani the specialists suggested some of the most different controversial opinion. Here are some common and proper mames considered to be the origin of the name; Batus Hanu (D. Frunzescu, 1872), Botășanu, Botăș, botăș „one year old vine” (Al. Papadopol-

Callimach, 1887), Botăș (N. Iorga, 1905), the Bulgarian botușar „shoemaker“ (V. Bogrea), botușe „a kind of peasant sandals“ (I. Iordan, 1963).

The author considers that these hypotheses are not useless; on the contrary they are absolutely necessary. He considers that the name of the town Botoșani has its origin in the proper name Botoș, brought by the Transylvanian emigrants. There had been added the suffix — ani to the root Botoș, process that led to Botoșani. The root Botoș has its origin either in the Romanian appellation botă or the Hungarian botos „with a walking stick, a clutch“, the latter being adapted to the phonetic and morphological system of the Romanian language.

And to testify his assumptions, the author resorts to the most striking arguments.

ROLUL FACTORULUI GEOGRAFIC ÎN APARIȚIA ȘI DEZVOLTAREA ORAȘULUI BOTOȘANI

IOAN PRAJINARU

Întemeierea orașului Botoșani ca așezare omenească și etapele parcurse de-a lungul timpului a preocupat atât pe istorici cât și pe geografi. Din publicațiile cunoscute pînă în prezent se conturează două concepții bine distincte :

Prima este aceea lansată de N. Iorga, care afirmă că Botoșaniul a fost la început un sat întemeiat de un anume Botăș, care ar fi avut un oarecare rost pe aceste meleaguri și că de la el își trage numele și orașul.¹

Cea de a doua concepție, aparținînd unor istorici și geografi, susține că orașul Botoșani a apărut ca un rezultat al schimbului de produse, la un loc de răscruce a drumurilor comerciale de importanță europeană.²

Analiza logică a documentelor existente ne-a dus la următoarele idei :

1. Botoșaniul a apărut la jumătatea secolului al XIV-lea, înainte de întemeierea Moldovei și este rezultatul interacțiunii unui complex de factori economico-social-istorici și naturali. Dintre aceștia, schimbul de produse, tîrgul, iarmarocul a avut un rol hotărîtor. Acțiunea permanentă și îndelungată, interdependența lor reciprocă, a determinat apariția pe linia de contact dintre Cîmpia Moldovei și Podișul Sucevei a mai multor așezări omenești cu funcții diferite, printre care Botoșaniul a avut de la început o pronunțată funcție comercială. În decursul anilor, unele au cunoscut o dezvoltare mai accelerată, altele mai lentă. Cele mai numeroase au rămas și astăzi așezări de tip rural.

2. Botoșaniul nu a apărut în mod brusc, într-un an sau doi, ci procesul său de formare a durat o epocă întreagă.

3. De la întemeierea sa și pînă astăzi a trecut prin faza de tîrg, oraș și municipiu.

1 N. Iorga : „Istoria românilor în chipuri și icoane”, p. 164, Ed. Ramuri. Craiova, 1921.

2 Concepția este susținută de C. Giurescu în lucrarea „Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene”, București, 1967 și de V. Tufescu în „Un oraș în declin — Botoșanii”. Sociologie românească, an. III, nr. 10—12 București, 1938.

În lucrarea de față mă voi referi numai la rolul factorului fizico-geografic în apariția și dezvoltarea orașului Botoșani. Fără a avea pretenția epuizării totale a acestei probleme, documentația mi-a permis să formulez unele aprecieri asupra rolului resurselor naturale, a așezării geografice și a reliefului în apariția și dezvoltarea sa.

Pentru o cit mai completă argumentare, am urmărit raportul cauzal în timp și spațiu dintre condițiile naturale ale Cîmpiei Moldovei, Podișului Sucevei și grupeii de nord a Carpaților Orientali, relațiile economico-sociale dintre locuitorii acestor unități naturale, precum și interdependența dintre factorul natural și cel social istoric. Contribuția acestor trei unități geografice în apariția și dezvoltarea orașului este în strînsă legătură cu spațiul, cu potențialul economic și uman de care dispun, cu trăsăturile caracteristice ale cadrului natural.

Spre argumentarea acestei afirmații este necesar să analizăm, fie și succint, caracteristicile fiecărei unități în parte.

I. CONTRASTUL ÎNTRE RESURSELE NATURALE ALE CELOR 3 UNITĂȚI FIZICO-GEOGRAFICE AU DETERMINAT APARIȚIA SCHIMBULUI DE PRODUSE ÎNTRE LOCUITORII CELOR TREI UNITĂȚI NATURALE.

a. *Grupa nordică a Carpaților Orientali* cuprinde un relief alcătuit din culmi împădurite, orientate NV-SE, despărțite de văile unor riuri, uneori largi cu aspect depresionar, din depresuni tipice, unde se poate practica puțină agricultură. Deseori apar plaiuri acoperite cu pășuni, pasuri și trecători ușor de străbătut. (Fig. nr. 1.)

Acest ansamblu de însușiri aproape unice, oferă condiții optime pentru îndeletniciri economice și permanetizarea omului pe cuprinsul lor.

O dată statornicit aici, omul și-a croit o viață materială și spirituală, individualizînd muntele printr-un grad înalt de umanizare. Studiile arheologice și de arhivă dovedesc existența și continuitatea așezărilor la vest, în interior cit și în regiunile din răsăritul Carpaților, începînd cu epoca primitivă și pînă astăzi. Dintre acestea amintim numai pe acelea care aveau să joace un rol important în istoria orașului Botoșani. Astfel Cluj-Napoca, vechi centru urban al antichității, Bistrița, atestată documentar încă din sec. XII³, Cîmpulung, atestat abia în 1411⁴, aveau strînse legături cu Botoșaniul. În depresiunile carpatice datorită unor condiții specifice ale cadrului natural se dezvoltă o populație densă. Aici se întemeiază Țara Maramureșului.

Munții Carpați au oferit o gamă variată de resurse naturale. Pășunile erau folosite la creșterea animalelor. Pădurile ofereau material lemnos pentru construcții și confecționarea cherestelei, draniței, diferitelor obiecte (butoaie, putini, donițe, ciubere, etc.). Din subsol se extrăgea metal folosit la confecționarea uneltelor. Lipseau însă produsele agricole : cereale, pește, fructe, miere, ceară etc.). Pe măsură ce se mărește densitatea populației cerințele creșteau tot mai mult.

3 Istoria României, Ed. Academiei.

4, 5, 6, 7, 8, Ștefan Zidăriță : Ghid turistic al regiunii Suceava, p. 109, 26, 44, 161. Ed. Meridiane.

b. *Podișul Sucevei* are un relief fragmentat sub forma unor platuri structurale, cu altitudine de pînă la 600 m și depresiuni largi. (Fig. nr. 1.)

Siretul, care străbate acest podiș de la nord la sud prin partea sa estică, separă pe stînga o culme paralelă cu propria-i vale, cunoscută sub numele de Culmea Siretului. Partea sa de răsărit este fragmentată de ape sub forma unor masive deluroase bine distincte. Astfel, de la sud la nord se întîlnește Dealul Mare (593 m), D. Holm (540 m), D. Crivăț (329 m), D. Hăpăi (427 m), D. Bour (477 m).

Între Dealul Hăpăi și Dealul Crivăț altitudinea scade, formînd șeaua Bucecea care constituie o poartă largă de circulație între Podișul Sucevei și Cîmpia Moldovei.

Datorită reliefului mai înalt, în podiș predomină un climat relativ mai aspru decît în cîmpie.

Solurile cenușii și brun cenușii de pădure sînt sărăcicioase. În mod natural podișul este acoperit cu păduri de stejar în răsărit și de fag în cea mai mare parte, alcătuiind renumitele bucovine de la care își trage și numele provincia istorică Bucovina. În vremurile de demult și în special în perioada apariției orașului Botoșani, pădurea ocupa întreaga suprafață a podișului, contrastînd cu cîmpia din răsărit, unde predomină stepa.

Izvoarele istorice demonstrează că omul a populat întreaga regiune de la apariția sa și pînă în zilele noastre. Aici apar primele capitale ale Moldovei care concentrau întreaga viață politică cît și cea mai mare parte a activității economice și culturale a statului.

Baia este ales în 1352 prima capitală a Moldovei⁵ de către Dragoș Vodă, cîțiva ani mai tîrziu capitala se mută la Siret⁶, oraș atestat documentar încă din 1339. Pentru I Mușat alege apoi ca reședință de scaun Suceava⁷ — Orașul Rădăuți este cunoscut încă din prima jumătate a sec. al XIV-lea⁸.

Întregul podiș este presărat de sate vechi cu o densitate mai mare ca în Cîmpia Moldovei. Atestarea lor documentară din a doua jumătate a sec. al XIV-lea și începutul sec. al XV-lea le găsește bine dezvoltate.

În cuprinsul podișului populația se ocupă cu prelucrarea lemnului, creșterea animalelor și cultura unor plante. Piatra de construcție, ușor exploatabilă, era folosită la clădirea locuințelor și la confecționarea pietrelor de moară.

Datorită unui climat relativ aspru, solurilor sărăcicioase și suprafețelor întinse de păduri, cultura plantelor agricole se face anevoie. Astfel producția mică cît și densitatea mare a populației determină o lipsă permanentă a produselor agricole.

c. *Cîmpia Moldovei* se întinde la răsărit de aliniamentul satelor N. Bălcescu — Copălău — Orășeni — Curtești — Ipotești — Brăiești — Pomirola, unde vine în contact cu podișul Sucevei.

Stratele care alcătuiesc etajul superior de deasupra și cu importanță economică prezintă nisipurile, argila folosită încă de timpuriu la fabricatul ceramicii, bilele de silex, folosite de omul preistoric în confecționarea

străini care cumpărau de aici produsele agricole, aducînd în schimb arme și unelte de metal, stofe, mătăsuri, blănuri, etc.

Așadar în Cîmpia Moldovei se obținea totdeauna un surplus de produse agricole. Locuitorii duceau însă lipsa lemnului de conifere, metalului din care își făureau uneltele, produse de manufactură, arme, etc.

Din cele relatate mai sus se desprind următoarele aspecte :

a. fiecare regiune fizico-geografică — M. Carpați, Pod. Sucevei, Cîmpia Moldovei — dispune de mari resurse naturale care au stat la dispoziția omului, determinînd stabilirea sa de la primele începuturi ale societății omenești și pînă astăzi.

b. Documentele istorice atestă continuitatea populației la vestul Carpaților, în interiorul Carpaților, în Pod. Sucevei și pînă în Cîmpia Moldovei de la apariția omului și pînă astăzi.

c. Între aceste regiuni fizico-geografice există contraste mari sub aspectul resurselor naturale și ale densității populației. Contrastul se păstrează și astăzi și se reflectă în structura economiei.

d). Lipsa unor produse și abundența altora au generat apariția schimbului de o intensitate deosebită între locuitorii celor trei regiuni fizico-geografice. Schimbul se realiza prin deplasarea permanentă a populației de la vest la est și invers pentru procurarea produselor necesare. Astfel fiecare regiune depindea economic de cealaltă.

II. *Poziția geografică*, constituie unul din factorii de bază care a contribuit la apariția și dezvoltarea orașului Botoșani. Orașul Botoșani este situat la contactul dintre Podișul Sucevei și Cîmpia Moldovei, în fața înșeuării Bucecea, ocupînd o suprafață însemnată pe interfluviul dintre Sitna și Dresleuca, numit Podișul Tîrgului. (fig. nr. 2).

La 20 km vest de Botoșani curge Siretul, iar la 50 km, curge Prutul.

Să vedem ce rol a jucat acest punct geografic în procesul de apariție a orașului.

Schimbul de produse între populația celor trei unități naturale se realiza prin deplasări repetate dintr-o regiune în alta. De obicei se deplasau cei de la munte și podiș spre cîmpie, dar nu lipseau nici deplasările în sens invers. Cei de la munte aduceau cherestea, draniță, lemn pentru construcții, obiecte din lemn (putini de brad, donițe, ciubere, coveți, etc.), obiecte de metal, arme, unelte, metal brut, stofe și pînzeturi locale sau din Europa centrală și vestică, blănuri, etc. De aici cumpărau produse agricole (cereale, vaci, boi, cai, ceară, miere, pește, lînă, piei crude, etc.).

La început carele străbăteau sat după sat pînă își desfășeau toate produsele. Schimbul se făcea în natură. Apoi se reîntorceau spre Suceava încărcate cu „bucate“. Între cele două războaie mondiale cît și pînă prin 1952—1953, se înfîlneau frecvent care ale bucovinenilor cu coviltir sau fără, de la Cîmpulung, Gura Humorului, Ilișești, etc., — prin satele Nicșeni, Roma, Dorobanți, Vornicenii, Unțeni, Gorbănești, Trușești, etc.

Acest sistem de schimb nu era avantajos. Drumurile grele, desfundate, impracticabile în timpul ploilor îngreunau mult deplasarea carelor cu poveri. De regulă bucovinenii urmau traseele cu sate mai dense și își desfășeau produsele cît mai repede. În acest mod satele mai depărtate

rămneau fără material lemnos și de aceea deplasau spre vest în întîmpinarea lor.

Astfel s-a simțit nevoia concentrării schimbului într-un anumit punct, avantajos pentru ambele părți. Concentrația liberului schimb determină și oscilarea prețului în jurul unei valori medii impusă de calitatea și cantitatea produselor.

Această concentrare nu s-a făcut la întîmplare, ci într-un loc oferit de natură, de morfologia reliefului, avantajos ca distanță pentru toate localitățile din jur, pe linia de contact dintre două unități fizico-geografice la distanță aproximativ egală față de extremitățile acestor regiuni (50 km pînă la Prut, 45 km pînă la Suceava, fig. nr. 1).

În mijlocul cîmpiei nu putea să apară asemenea oraș, întrucît distanța ar fi fost prea mare. Peste 150 km pentru cei de la munte, 80—100 km pentru cei din Suceava. Apoi locuitorii din cîmpie dispuneau de aceleași produse. Schimbul ce se realiza între ei avea proporții reduse. Un asemenea schimb s-a practicat și se practică și astăzi în satele Sulița, Ștefănești, Trușești, etc. Cu toată intervenția domnitorilor moldoveni de înființare și întărire a tirgului Sulița, datorită poziției sale geografice, departe de drumurile comerciale, a decăzut atît de mult încît nici pînă astăzi nu a ajuns la stadiul de oraș.

Acest punct a fost ales și pentru că aici se intersectau drumurile comerciale de importanță europeană. Cel care lega Marea Baltică de Marea Neagră trecea prin Lvov — Cernăuți — Dorohoi — Botoșani — Iași — Galați, se întretaie aici cu cel care, pornind din Europa Centrală trecea prin Praga — Budapesta — Cluj — Bistrița — Suceava — Botoșani — traversa Prutul prin vad la Ștefănești, îndreptîndu-se apoi spre Crimeia.

Prezența în Podișul Sucevei a capitalei Moldovei-Baia, — Siret, Suceava — a avut un rol deosebit în apariția orașului. În tratatele comerciale încheiate de domnitorii Moldovei cu alte state feudale era prevăzut ca negustorii să treacă în mod obligatoriu prin capitală pentru a plăti „vama” principală”²⁶. Astfel ei treceau prin Botoșani, care era situat pe calea cea mai scurtă colindată de negustori. (fig. nr. 3).

O dată înfiripat ca loc de schimb spre Botoșani, se îndreptau toate drumurile care brăzdau nordul Cîmpiei Moldovei, punîndu-l în legătură cu cele mai îndepărtate sate. Spre Botoșani se scurgeau toate produsele agricole.

Prin poziția sa geografică, devine centru polarizant al activității economice a întregii regiuni și unul din cele mai mari centre comerciale ale Europei.

Această poziție geografică favorabilă impusă de cadrul natural în strînsă legătură cu activitatea economică a omului a determinat nu numai apariția dar și dezvoltarea sa ulterioară.

Așezarea geografică a jucat un rol pozitiv în dezvoltarea orașului pînă la construirea căilor ferate. În 1869 se construiește linia Roman-Burdujeni, care apoi este prelungită spre sud. Avînd o direcție paralelă

26 „Așezămîntul comercial a lui Ștefan cel Mare”, A. istorică a rom., 1865.

cu Carpații, străbătînd Valea Siretului cu aceleași resurse naturale, înconjurînd orașele mari, prospere ale Moldovei, printre care și Botoșanii, nu a avut o importanță economică prea mare pentru nordul țării. În 1871 se construiește linia Verești-Botoșani, orașul devenind capăt de linie. La aceasta se adaugă și construirea mai tîrziu a liniei Dorohoi-Iași. Astfel Botoșaniul rămîne lateral față de arterele moderne de transport, ceea ce a avut o influență negativă în dezvoltarea sa ulterioară. (fig. nr. 5).

Construirea nechibzuită a acestor căi ferate a însemnat începutul perioadei de decădere a orașului.

Fiind așezat la jumătatea distanței dintre cele două artere feroviare — Botoșaniului i s-a redus aria de aprovizionare cu produse agricole, materia primă principală pentru industria orașului. Dacă înainte la Botoșani soseau produsele de la Prut pînă la Siret — acum morile prelucrau grîul numai dintre cele două căi ferate. Producătorii agricoli își valorificau grîul prin gările din lungul liniei ferate de unde pleca spre Galați. Transportul unui vagon de grîu de la Prut pînă la Botoșani costa 150 lei, deoarece era transportat cu carele. Cu trenul trebuiau să treacă 4 luni pînă ajungea la beneficiar. Același vagon de grîu transportat cu trenul pînă la Galați costa numai 120 lei. Transportul grîului destinat exportului costa mai puțin decît transportul spre morile orașului. Combustibilul era mult mai scump la Botoșani decît în alte orașe.

Din cauza drumurilor impracticabile în timpul ploilor de toamnă, morile din Botoșani trebuiau să se aprovizioneze de cu toamnă cu tot grîul necesar pentru un an de zile, ceea ce însemna o înghețare a dobinzii. În Botoșani se măcinau numai 3—4 vagoane pe zi pe cînd în Galați se măcinau 15—20 vagoane, printre care și renumitul grîu de Botoșani.

Datorită concurenței, piața de desfacere a făinii de Botoșani se micșorează treptat. Astfel industria decade, morile se închid, populația pleacă spre alte orașe. Numărul locuitorilor scade de la 39.041 cît era în 1872 la 32.355 în 1930.

Astfel așezarea geografică atît de favorabilă, aleasă cu multă trudă de inteligența umană a mai multor generații a fost într-atît de diminuată de intervenția nechibzuită a ocîrmuirii burghezo-moșierești, încît din factorul principal care a contribuit la apariția și dezvoltarea sa timp de șase secole, a devenit în mod fulgerător un element activ în procesul de regres al orașului. Dintr-un oraș prosper, cu o intensă viață economică, cu un negoț de renume european, devine în scurt timp „un oraș al pensionarilor“.

Trezirea la o nouă perioadă de înflorire economică, începe abia în anii socialismului cînd din 1949 se construiesc primele fabrici, se modernizează șoselele și se dezvoltă transportul rutier.

III. *Relieful* a influențat atît alegerea acestui punct de concentrare a negoțului cît și direcțiile căilor de transport.

În scopul realizării schimbului, locuitorii dintr-o localitate geografică se deplasau frecvent spre cealaltă unitate. Astfel, prin deplasări repetate se croiesc anumite trasee pe care omul le urmează fără șovăire generație

după generație. Acestea devin cu timpul drumuri comerciale, care urmează căile cele mai lesnicioase oferite de relief.

Relieful fragmentat din Carpați a fost utilizat de om din cele mai vechi timpuri. Pasurile transcarpatice Prislop, Tihuța etc., au permis pe lângă popularea acestei regiuni și realizarea unei strânse legături între populația din Transilvania și cea din Moldova.

Frecvența mare a unor topice (șea, tarniță, curmătură, prislop, apoi stînele, sălașele), confirmă nu numai o veche umanizare dar mai ales însemnătate deosebită a căilor de traversare a Carpaților — în viața poporului nostru.

Trecătorile carpatice au impus direcții obligatorii drumurilor comerciale economice. Toate drumurile din interiorul și exteriorul Carpaților converg spre trecători. În regiunea muntoasă se contopesc într-unul singur apoi la ieșire se răsfrî în anumite direcții : Drumul ce unea Clujul de Europa Centrală și trecea prin Bistrița pasul Tihuța, Suceava, Botoșani, Ștefănești, îndreptîndu-se spre Crimeia, era cea mai scurtă cale spre țara tătarască. (fig. nr. 4).

În lungul acestei artere de circulație au apărut încă din evul mediu centre urbane puternice cu funcție comercială.

Unele erau situate în fața trecătorilor de o parte și de alta a muntelui. Astfel Bistrița în Transilvania avea corespondentul pe Suceava în Moldova. Acestea aveau să închege relații economice permanente cu Botoșaniul. Negustorii bistrițeni ajung pînă la Botoșani unde își desfac produsele. De aici pleacă prin intermediul lor cirezi de boi, vaci, spre Transilvania, ajungînd pînă în Italia și Europa Centrală.

În fața acestor porți naturale domnitorii și-au întemeiat spre siguranța apărării statului feudal, reședința de scaun. Reședința a fost schimbată după împrejurări de la o localitate la alta, dar fără a părăsi vecinătatea drumurilor transcarpatice.

Influența reliefului asupra direcției drumurilor se constată și la contactul dintre P. Sucevei și C. Moldovei. Într-adevăr culmea Siretului este mult mai îngustă la vest de Botoșani, panta mai lină decît porțiunea de la N. și de la S., unde energia reliefului și înclinarea pantelor este mai mare. Locul cel mai lesnicios a fost marcat de la început de șoseaua care leagă astăzi Suceava de Botoșani.

De ce Botoșaniul este așezat pe interfluviul dintre Dresleuca și Sitna și nu pe valea acestor riuri, precum sînt așezate satele din întreaga Cîmpie a Moldovei. (fig. nr. 3).

Caravanele comerciale au urmărit totdeauna culmea mai înaltă a interfluviilor care deveneau practicabile în scurt timp după ploaie. Drumul cel din lungul rîurilor era mlăștinos, amenințat totdeauna de inundații, de împotmoliri. Podurile erau rupte adeseori de viiturile rîurilor. Acesta era și unul din motivele care-i determina pe negustori să urmeze drumul Dorohoi — Botoșani — Iași — Galați în locul celui din lungul Siretului.

Pe aici colindau negustori de diferite nații, se scurgeau mărfurile încărcate pe care largi, încăpătoare.

Cele mai renumite erau cele moldovenesti, armenesti, nemtesti. Drumurile erau lungi și grele. Distanța de la Lemberg la Constantinopol era străbătută în cinci săptămîni, timp în care căruțașii erau surprinși de furtuni, viscole și geruri mari. De aceea apar numeroase popasuri alese cu multă grijă, la întretăierea drumurilor comerciale, ferite de hoți și pe terenuri drepte necesare organizării carelor pe timp de noapte — în scop de apărare. Pe culme se putea scruta zarea.

O caravană de negustori era compusă uneori din 60 care cu cite 6 cai fiecare. În total erau deci 360 cai — o adevărată herghelie. La acest număr se adăugau și caii paznicilor care mergeau pe de lături precum și cei de la caleașca stăpînului și caii de rezervă. Dacă fiecare car era condus de un singur om, erau cel puțin 60 de oameni la care se adăugau și paznicii. Dacă ținem seama că spre a se apăra de eventualele atacuri ale hoților și fiarelor sălbatice, negustorii se întovărășeau mai mulți la un loc, avem imaginea unei caravane comerciale din perioada apariției orașului Botoșani, oit și în secolele următoare. Dacă odihna se făcea la locuri de intersecție a două drumuri comerciale animația era și mai mare.

Podișul Tîrgului pe care este așezat orașul Botoșani a oferit condiții dintre cele mai bune pentru popasul caravelor; adăpost și lemn în rediurile care acopereau podișul; platoul neted pentru organizarea carelor, altitudinea permitea scrutarea orizontului, iar versanții de nord și sud, cu pante rezezi constituiau un mijloc natural de apărare.

Deci putem afirma că relieful a fost acel element al cadrului natural care a impus direcția drumurilor. Și astăzi se poate constata că în construirea drumurilor și căilor ferate se urmăresc căile cele mai accesibile cu toate mașinile perfecționate de care dispune societatea.

Iată deci că Botoșaniul nu este așezat la întimplare, „într-un loc oarecare”²⁷ și nici într-un ținut sărac cum au afirmat unii. El este așezat pe linia de contact dintre două regiuni fizico-geografice cu potențial economic diferit — Podișul Sucevei și Cîmpia Moldovei, beneficiind de resursele naturale din cîmpie, podiș și munte, la locul de intersecție a unor drumuri economice de importanță europeană.

Locul a fost așa de bine ales încît generațiile de oameni timp de 670 ani au continuat și vor continua viața economică și spirituală în locul impus de primii locuitori ai Botoșaniului. Acest punct oicogen în care se contopeau elementele cadrului natural cu activitatea economico-social-politică a omului a generat apariția primelor adăposturi, (hanuri) și schimburi de produse. Prin intermediul caravelor comerciale ce străbăteau Moldova, surplusul de produse agricole autohtone intră de timpuriu în circuitul european. Botoșaniul se înscrie ca unul din punctele nodale prin care se vînd produsele Moldovenesti și se cumpără cele străine.

Factorul natural a avut un rol important în apariția și dezvoltarea orașului Botoșani. Dar așezarea geografică, relieful, resursele naturale — nu sînt suficiente pentru a genera apariția unei localități urbane. În țara noastră sînt numeroase asemenea condiții naturale favorabile dar singure

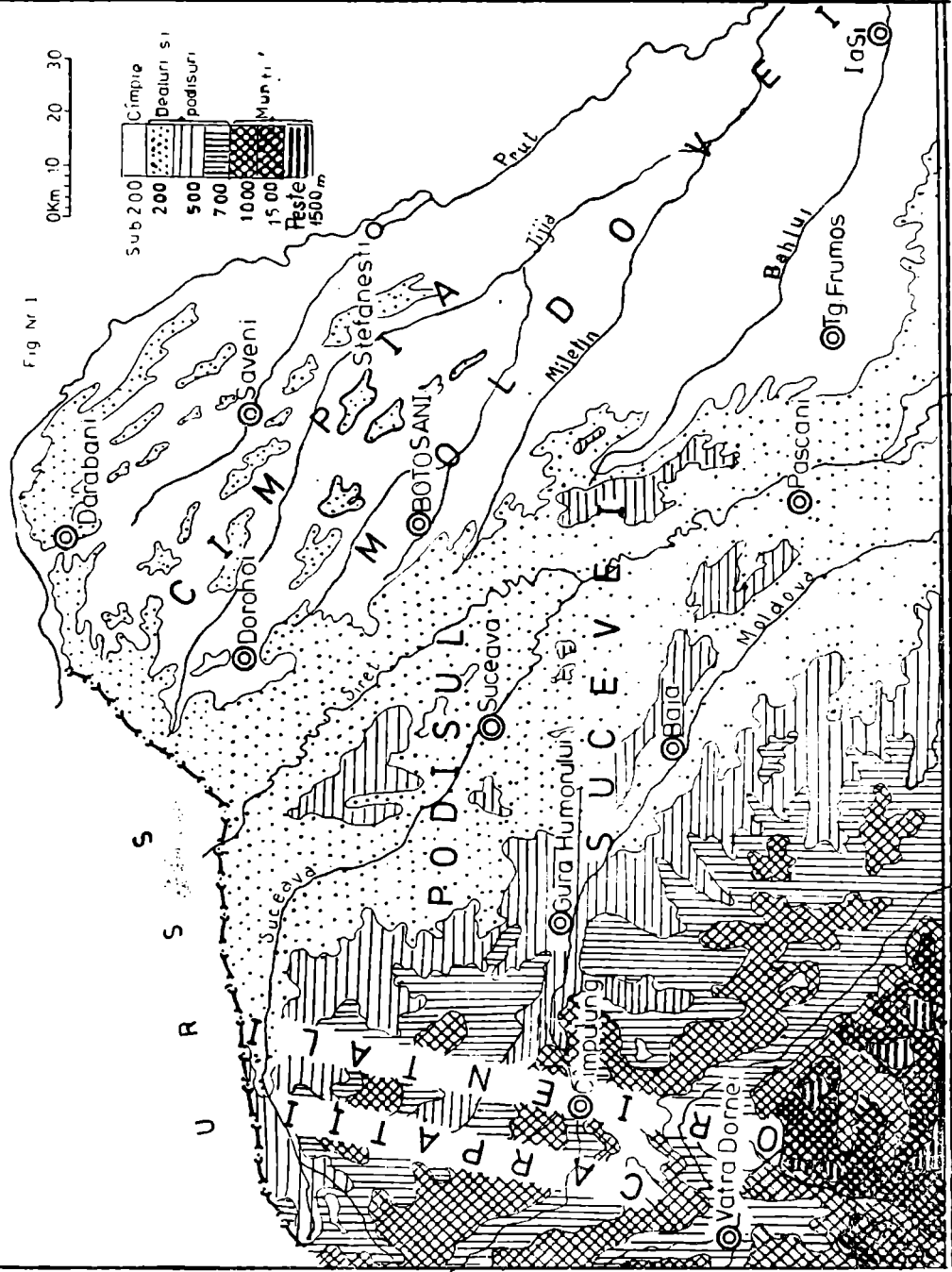
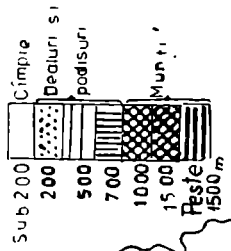
nu au generat apariția vreunui oraș. Ele constituie niște forțe latente care se declanșează atunci cînd intervine a doua categorie de factori — cei sociali-istorici. Numai acțiunea simultană și interdependența reciprocă dintre factorul natural și cel social-istoric poate genera un oraș — Botoșaniul este unul din exemplele cele mai tipice care prin apariția și evoluția sa subliniază rolul acestor două categorii de elemente.

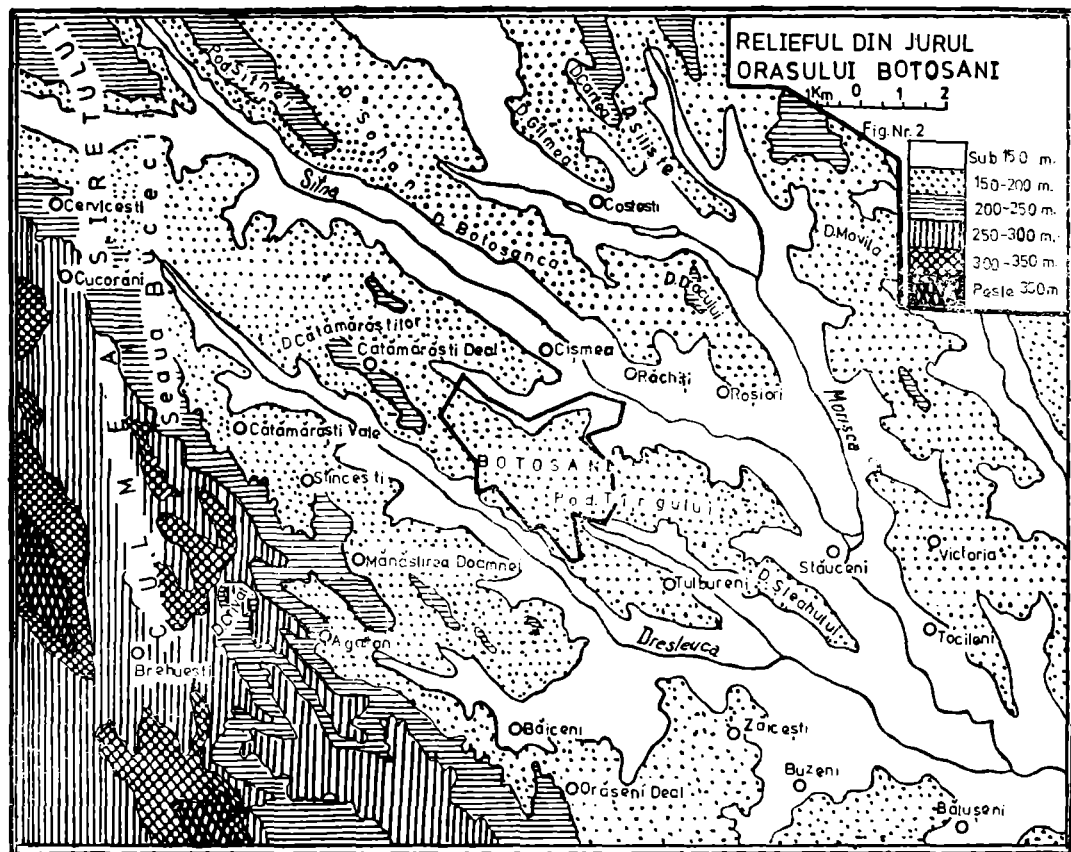
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

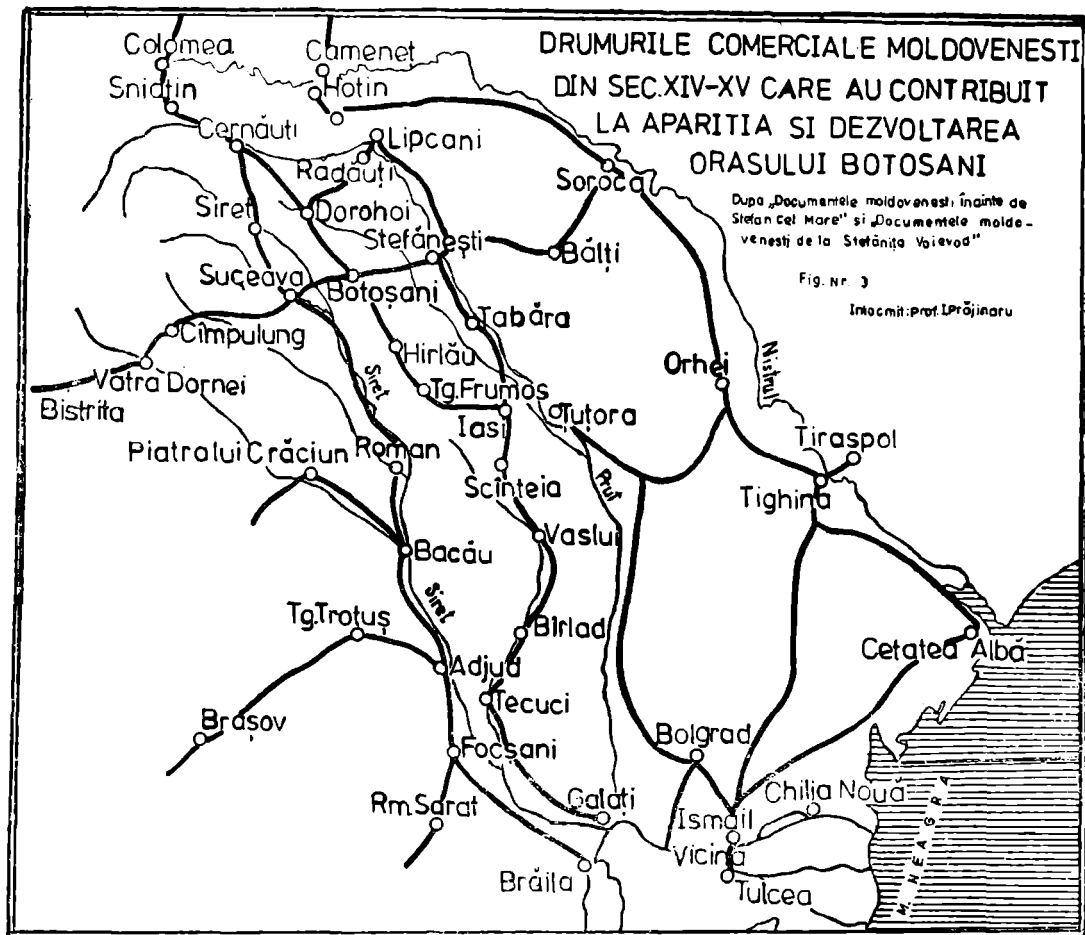
Băcăuanu V. — „Cîmpia Moldovei“, Costăchescu M. — „Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare“, „Documente moldovenești de la Ștefăniță Voievod 1517—1527“; Cucu V. — „Orașele României“; Diaconescu E. — „Vechi drumuri moldovenești“, Papadopol C. — „Notiță istorică despre orașul Botoșani“; Tufescu V. — „Un oraș în declin, Botoșanii“; Iorga N. — „Istoria comerțului românesc“, „Studii și documente“, vol. IV—VI.

INCADRAREA ORASULUI BOTOSANI IN CELE TREI UNITATI DE RIETIT DIN NE TARI

Fig Nr 1

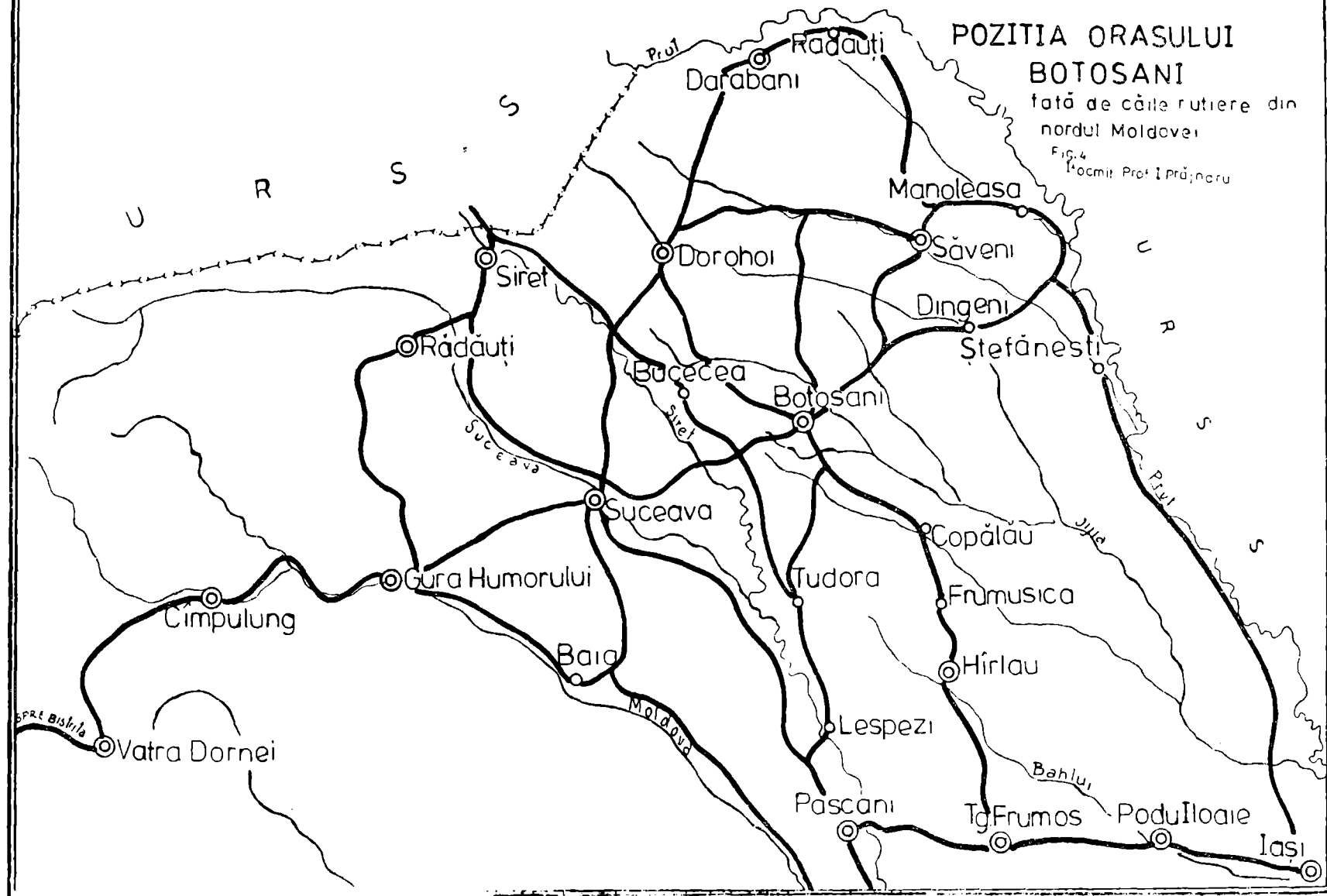

POZITIA ORASULUI BOTOSANI

față de căile rutiere din
nordul Moldovei

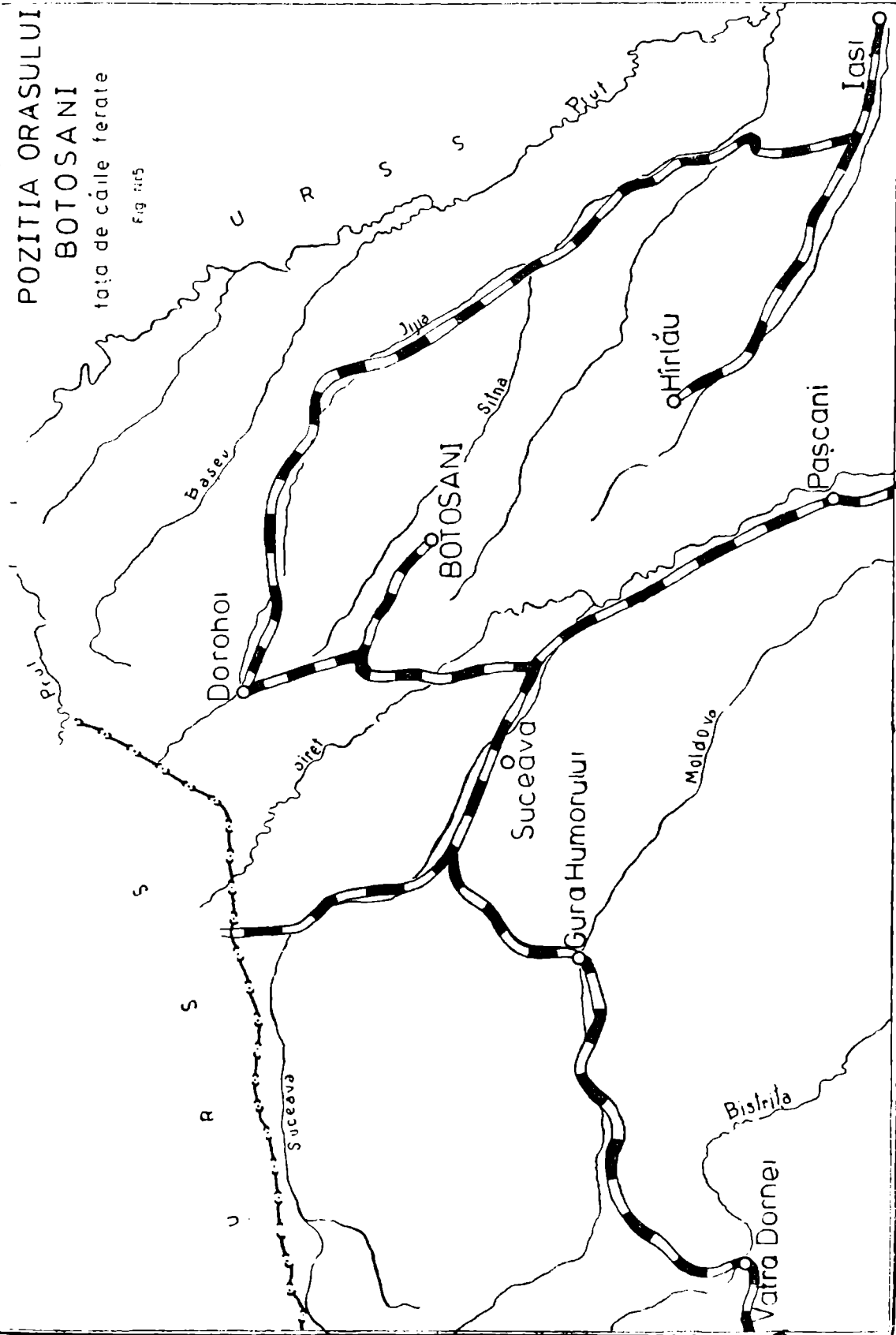
Fig. 4
Locuim. Prot. I. Prâncaru

POZITIA ORASULUI BOTOSANI

toata de cale ferate

Fig. nr. 5

BOTOȘANII ÎN JURNALELE DE CĂLĂTORIE GERMANE

HORST FASSEL și SORIN CHIȚANU

Deocamdată mai este valabilă constatarea lui Iorga potrivit căreia itinerariul negustorilor Peter Sparnau și Ulrich von Ternstedt din 1385 ar fi prima relatare a unor călători germani despre țara noastră¹. Nici următoarea relatare de călătorie, cea a lui Johann Schiltperger, nu ne aduce multe noutăți despre țările române, chiar dacă în drumul său spre patrie, Schiltperger trece și prin Suceava (Sedhof!)².

În secolele 16 și 17 cronicile, tot mai numeroase, vor suplini oarecum lipsa de informații despre România, iar în jurnalele de călătorie enciclopedice se vor sintetiza informațiile despre Țările Române³. De asemenea, în unele scrieri literare, se vor integra fragmente din jurnale de călătorie, așa cum se întâmplă în romanul cunoscutului scriitor Eberhard Happel⁴. Chiar dacă datele respective se referă și la Moldova, ele nu sînt nici foarte precise și nici foarte numeroase. Se dezbate mereu, cu această ocazie, originea poporului român și caracterul limbii sale, iar în cele mai multe cazuri se menționează în plus etimologii, deseori fanteziste, ale toponimelor⁵. Evenimente politice sînt menționate mai rar⁶, o continuitate a istoriei politice nu ni se relevă în aceste scrieri.

Împrejurimile Botoșanilor sînt amintite din secolul al XVI-lea de cunoscutul Johann Sommer (1542—1574) în lucrarea *Viața lui Jacob Despot, Domnul Moldovei*, unde descrie lupta dintre Alexandru Lăpușneanu și Despot Vodă. „Moldovenii nu au ținut piept nici primului atac al dușmanilor : caii lor au luat-o la goană cu o iuțeală nespusă trăgînd cu ei și pe călăreți chiar fără voia lor... Cei mai mulți dintre ei nici nu

1 Iorga, Nicolae, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, București 1937, p. 1 și urm.

2 Penzel, A. I. (ed), *Schiltperger. Reise in den Orient*, München, 1814.

3 De ex. la Birken S., *Der Donaustrand*, Nürnberg, 1664 ; cf. Fassel H / Schroeder K. H., *Das Rumänienbild bei Sigmund v. Birken*, în : *Südostforschungen*, München. 1972, p. 164-178.

4 Cf. Fassel, H., *Ein interessantes Rumänienbild im 17. Jahrhundert*, în : „Volk und Kultur“, București 1976, 8, p. 45.

5 Vezi la Armbruster, A., *Romanitatea românilor*, București, 1975.

6 Ein *Augenzeuge über Despot-Vodă*, NBZ, Timișoara, 28.11.1969, p. 415.

văzuseră bombarde de acelea de mînă și de aceea mici ei și nici caii lor nu le pot auzi fără cea mai mare tulburare“⁷.

În cursul anului 1651 a călătorit prin Moldova Johann Mayer, emisarul reginei Cristina a Suediei, la hanul tătarilor Islam Ghirai al III-lea. Din jurnalul său de drum, scris în limba germană, s-a păstrat doar fragmentul călătoriei de întoarcere pe ruta Cetatea Albă, Iași, Cotnari, Botoșani, Dorohoi și Cernăuți. Autorul jurnalului nu dă dovadă de prea mult spirit critic. Imaginea unui „sat pustiu“ nu este comentată, în schimb se oprește asupra unor amănunte mai puțin semnificative. „Orășelul Cotnari a rămas nevătămat de cazaci, nu pentru că s-a apărât (dar nici nu era în stare de apărare), ci s-a răscumpărat cu o sumă de bani și câteva butoaie cu vin. Sînt numai case de lemn, dar parte din ele sînt în felul lor încăpătoare și destul de frumos făcute“⁸. A doua zi, indispus de drumul greu din cauza ploii, nu menționează decît că a ajuns „destul de tîrziu la Botoșani, un orașel devastat“ unde a petrecut noaptea.

Botoșanii sînt menționați și în jurnalul lui Conrad Iacob Hildebrandt (1629—1679), care a însoțit ca predicator pe ambasadorul Gotthard Welling în Ucraina, străbătînd Moldova de la Oituz la Sorocea și înapoiindu-se prin Botoșani, Suceava, Baia și Piatra (1656—1658)⁹.

Interesul german (respectiv austriac) crește în secolul al XVIII-lea, cînd schimbările petrecute în raportul de forțe par a favoriza (și temporar au și înlesnit) o anexiune a teritoriilor românești. Pentru a le pune în subordine se impunea o cunoaștere a potențialului lor natural, social și istoric. Călătorii germani (austrieci) veniți în acea perioadă (mai întîi în Banat și Oltenia) în țările române au urmărit, în primul rînd, o descriere topografică a teritoriilor vizitate (ceea ce, în viziunea timpului, a inclus și informații istorice, etnografice și demografice) sau studii geologice, de relief, militare, ei au elaborat jurnale de călătorie specializate, care conțin informații de specialitate precise, complete cu impresii subiective. Aceste luări de poziție ocupă în ansamblul jurnalelor un spațiu redus, iar faptul că nu se urmărește aici decît o informare de strictă specialitate, lasă să dispară și interesul pentru specificitatea fiecărei regiuni prezentate, respectiv pentru orașele vizitate pe parcurs. Cele mai multe jurnale de călătorie germane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea fac parte din categoria descrierilor „fizicale și politice“ (Physikalisch-politische Reisebeschreibung) unde primul termen însemna în accepțiunea timpului preocuparea pentru relieful geografic, al doilea avînd darul să sublinieze intenția formativă, educațională a jurnalelor. Nu e de mirare în consecință, că la baza acestor jurnale a stat geografia lui Cantemir (*Descriptio Moldaviae*, în germană *Beschreibung der Moldau*, Leipzig 1771). Așa se întîmplă în *Schauplatz des gegenwärtigen Krieges zwischen Rußland und*

7 În *Călători străini despre țările române*, Editura științifică, București, 1970, vol. 2, p. 257-258. Chiar dacă Sommer nu indică numele localității unde a avut loc lupta, aceasta este menționată și de un anonim, probabil ungur : „lîngă o localitate numită Botoșani pe unde curge un riu noroios“, p. 123-125.

8 În *Călători străini despre țările române*, vol. 5, p. 452.

9 Idem, p. 601.

Pforte, unde este inclusă și o descriere a Moldovei¹⁰ compilată în bună parte după Cantemir. Când se dă împărțirea topografică a Moldovei, în cadrul prezentării Moldovei de Sus întâlnim la paragraful 3¹¹ și districtul Hîrlăului, unde se menționează trei orașe: 1. Hîrlău, 2. Botoschany, 3. Cotnar. Doar pentru Cotnar se menționează că ar fi sediul unei comunități catolice și că ar fi vestit din cauza vinurilor sale. În plus, față de Cantemir, nu întâlnim aici nici o informație, pentru că completările compilatorului german se referă exclusiv la evenimente războinice care au avut loc în secolul al XVIII-lea (deci după moartea autorului român) și acestea n-au atins zona Botoșanilor (de exemplu ocuparea în 1739 a Iașului de către trupe rusești, incendierea aceluiași oraș din 1753, ocuparea Iașului de generalul-locotenent Elmpt în 1769, înfrîngerea unui corp de armată turcesc de 10.000 de oameni la Adjud de către trupele rusești conduse de Podorițani la 15 ianuarie 1770).

Tot o compilație după Cantemir (care e citat în numeroase rînduri) este și descrierea Moldovei inclusă în „descrierea lumii” a lui Büsching¹². Înțelegîndu-și în mod eronat sursa, Büsching situează Dumbrava Roșie în vecinătatea Cotnarelor, afirmă că vinul de Cotnari ar „frige” după ce a ajuns la o vechime de patru ani și e de părere că țărâni moldoveni nu sînt „moldoveni autentici” pentru că ar fi fost „vecini”. În cadrul topografiei generale a Moldovei menționează și el în ținutul Hîrlăului orașele Botoșani și Cotnari.

Într-un mod nou îl utilizează pe Cantemir cunoscutul autor al *Istoriei Daciei transalpine*, F. J. Sulzer¹³. După propriile declarații, acest autor dorea să dea în lucrarea sa doar o geografie a Daciei, istoria aceluiași ținuturi urmînd să apară ulterior (manuscrisele lui Sulzer se află la biblioteca muzeului Brückenthal). Atît Nicolae Iorga cît și alți cercetători l-au considerat pe Sulzer un autor tendențios, pe de altă parte un simplu compilator al lui Cantemir și al generalului Bauer. Referitor la prima ipoteză, ea se justifică în parte, Sulzer arătîndu-și nemulțumirea din cauza respingerii candidaturii sale pentru postul de ambasador austriac la București (post ocupat de Raicevich și el autor al unor *Observații despre Moldova și Țara Românească*¹⁴, cu care Sulzer polemizează explicit și implicit) într-o lucrare mai redusă ca dimensiuni, *Altes und Neues, oder dessen literarische Reise durch Siebenbürgen, den Temeswarer Banat, Ungarn*¹⁵. Dar „tendenționismul” său rezultă, de multe ori, din sursele sale, dintre care Cantemir și Bauer sînt doar două exemple. Am mai putea cita, din bibliografia folosită de Sulzer pe Schwarz v. Sprin-

10 Hamburg, 1771, p. 203-216.

11 Idem, p. 213.

12 Büsching, F. A., *Große Erdbeschreibung*, Troppau, 1785, vol. 6, p. 296-300; vol. 5, p. 523-560.

13 Sulzer, Franz Joseph, *Geschichte destransalpinisches Daciens das ist der Walachei, Moldau und Bessarabiens, im Zusammenhang mit der Geschichte des übrigen Dacien als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte*, Wien, 1781, vol. I.

14 *Bemerkungen über die Moldau und Walachei in Rücksicht auf Geschichte, Naturprodukte und Politik*, Wien, 1789 (cu un an înainte apăruse originalul italian).

15 Sine loco., 1782.

genfels¹⁶, Marsigli¹⁷, Grisellini¹⁸, Born, I. Cara¹⁹ ș.a., lucru care atestă documentarea sa serioasă. În același timp, informațiile preluate nu sînt totdeauna exacte. Sînt cunoscute fantasmagoriile din acel timp: rasa ciudată de oi, florile de baltă din care se poate obține unt, prezente la Cantemir, grozăviile munților Hațegului unde trăsnetul poate omorî pe loc o turmă întreagă, iar vîntul poate să arunce păstorul și turma în prăpastie (Schwarz). Toate aceste erori sînt preluate drept informații exacte de Sulzer, pledînd, ca și în cazul surselor sale, pentru o lipsă de discernămint între real și imaginar. Sînt erori datorate „fantasticului ignoranței” (E. Papu), care sînt specifice pînă și secolului luminilor. Ceea ce nu s-a avut în vedere, cînd s-a vorbit de Sulzer: el a adaptat o formă literară consacrată a timpului care-l silea la o confruntare cu predecesorii — dialogul erudit. Partenerii săi de discuție sînt autorii sus menționați, pe care nu-i compilează, ci îi discută critic, preluînd date de la ei sau refuzînd constatările lor. Astfel, dialogul Sulzer—Cantemir aduce multe completări din partea primului. Cînd e vorba de Cotnari, citează pasajul respectiv din Cantemir. Apoi adaugă că toate aceste constatări nu mai au decît o valoare istorică: toate bisericile menționate de Cantemir fiind acum ruine, iar din cauza războiului vinul vestit odinioară nu poate fi cultivat. Concluzia e: „Din toate acestea rezultă ușor, că atît înfățișarea exterioară cît și cea internă a Moldovei este cu totul alta decît pe vremea lui Cantemir”²⁰. Cînd preia informațiile cantemiriene despre Ceahlău, Sulzer adaugă o comparație: „Astfel Ceahlăul ar trebui să depășească în înălțime Bucegiul, dacă e adevărat că de aici poți vedea Akermanul la o depărtare de 60 de mile”²¹. Exemplele ar putea fi înmulțite. Ceea ce rămîne de cercetat este modul în care Sulzer preia critic pe Cantemir și pe alți predecesori. Cert este că ipoteza simplei compilații nu se mai poate susține.

Prezentînd orgnizarea politică a Moldovei, Sulzer constată, după cum am arătat, că informațiile lui Cantemir nu mai sînt actuale. Astfel din Moldova de Sus mai făceau parte la acea dată numai o parte din ținutul Hotinului, Dorohoiul, Hîrlăul și ținutul Neamțului și al Bacăului. Ținutul Hîrlăului este „mare, frumos și roditor”, dar orașul nu este prea mare. Botoșaniul nu ar fi cu mult mai bun, iar Cotnariul ar fi într-o stare și mai rea decît Hîrlăul. În primul și în întregul ținut conduc ispravnicii, în al doilea, de unde provin veniturile domniței Moldovei, un cămăraș numit de ea sau vistiernicul și în al treilea marele paharnic”²².

16 Care a dat o descriere a Țării Românești făcută în timpul ocupației austriece din 1717—1737 (beschreibung der österreichischen Walachey, în: Ungarisches Magazin, Pressburg. 1873, II, p. 179-201).

17 Marsigli, F., *Danubius Pannonico-ysicus*, Haag, 1726, I—VI.

18 Grisellini, F., *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats*, Wien. 1780, 1—2 (și Timișoara. 1926).

19 Bom, I., *Carra, Briefe über mineralogische Gegenstände...*, Frankfurt/Leipzig, 1774.

20 Sulzer, J. F., Op. cit., I, p. 413.

21 Idem. p. 417.

22 Idem. p. 412.

Pe urmele lui Cantemir și Sulzer a mers călătorul austriac Hacquet. Primul său scop a fost descrierea resurselor geologice ale Carpaților. Venind în contact cu oamenii Galiției, Ardealului și Moldovei, a încercat să redea specificul etnografic și psihomental al fiecărui ținut²³. Moldova e prezentată în comparație cu Bucovina și, deoarece Hasquet este un partizat al „principelui luminat” Josif al II-lea, se subînțelege că în cadrul prezentării Bucovinei va scoate în relief elementele de perspectivă, de progres, iar în Moldova, neatinsă de reformele iosefine, caută să identifice mai mult stări sociale inadmisibile. Astfel „Cernăuțiul e un orașel neîntărit, compus din 600—700 de case. De când se află sub sceptrul lui Josif are multe case noi, durabile, din piatră, în locul celor vechi din lemn”²⁴. În schimb, în Moldova există case mici, locuitorii mănincă numai pilaf și carne, avînd deseori o singură cămașă. Hacquet explică situația prin faptul că „grecii asupresc și exploatează pe moldoveni”²⁵, iar arendașii sînt de vină prin metodele de jaf că „în țară există o populație puțină”²⁶. Natura este deosebit de darnică la Iași. „Am văzut la multe mănăstiri și în livezi o anumită specie de mere care ajung la mărimea unui cap de copil și pot fi păstrate timp de un an. Ele se numesc aici Domneasca, merlele domnilor”²⁷. În sprijinul afirmației sale, Hacquet îl citează pe Duhamel cu al său *Traité des arbres fruitiers, avec figures* (Paris, 1768), dar și aici avem de a face cu exotica ignoranței. Caracterul moldovenilor îi apare ca fiind mai bun decît al românilor din Ardeal și din Banat, mai bun decît al sașilor și al ungurilor. Ei au o fire dură, „pot suporta mai mult decît alții”²⁸. Remarcă apoi, că atît în Moldova cît și în Ardeal românii sînt cei mai numeroși, avînd justificare drepturi să revendice stăpînirea țării. Referitor la Botoșani (scris : Botoczany, Potuschan), Hacquet constată că ar fi un orașel frumos, în care a poposit aprovizionîndu-se în vederea continuării călătoriei. Remarcă că Sulzer nu l-a cunoscut pentru că îi era mai aproape Țara Românească decît Moldova, conchizînd : „din cauza retragerii lor grabnice, turcii nu l-au putut devasta”²⁹. Botoșaniul a făcut asupra călătorului o impresie favorabilă, ceea ce rezultă și din situarea lui alături de localitățile apusene. „Acest orașel deschis este foarte populat. Este prima localitate din Țara de Sus și practică un puternic comerț. Cînd am ajuns acolo se ținea tocmai un tîrg anual, mult mai mare decît oricare din monarhia austriacă. S-au adus tot felul de mărfuri, atît englezești cît și franțuzești... În această localitate, care are o poziție favorabilă, trăiesc tot felul de locuitori greci, arnăuți, armeni, moldoveni și evrei, oameni care caută să se hrănească numai din comerț, cu excepția moldovenilor. Botoșaniul are ceva mai mult de o mie de case

23 Hacquet, I., *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*, Nürnberg, 1794, I—IV.

24 Idem, II, p. 85.

25 Idem, II, p. 60.

26 Idem, II, p. 66.

27 Idem, II, p. 69.

28 Idem, II, p. 101.

29 Idem, II, p. 38.

și câteva biserici de piatră“³⁰. Cu toate că Hacquet intercalează în descrierea sa și elemente fanteziste, informațiile sale sînt prețioase, amănunțite și în general demne de încredere. Din aceste motive îl apreciază Iorga : „Acest om învățat, de o mare hărnicie în cercetările sale, ne-a cunoscut bine“³¹.

Tot interesele austriece l-au adus și pe Joseph Rohrer în Moldova. Îl preocupă în primul rînd etnografia (constată ospitalitatea românilor, remarcă calitatea dulceturilor, a tutunului folosit). Jurnalul lui Rohrer e conceput în formă epistolară³², primele patru scrisori fiind destinate Moldovei și Bucovinei (dateate Suceava 20 XI 1802, Suceava 21 XI 1802, Siret 22 XI 1802, Cernăuți 23 XI 1802). Rohrer a folosit ruta : Iași — Botoșani — Suceava — Siret — Cernăuți — Lvov — Cracovia — Brno — Viena. Din nou remarcăm contrastul Bucovina/Moldova, conceput tendențios, în scopul susținerii autorităților austriece din Bucovina. Astfel se afirmă : „Ce deosebire este privitor la starea șoselelor și podurilor între Bucovina aflată sub guvernămînt austriac și Moldova!“³³. Descriind Bucovina ne vorbește despre herghelia de la Văscăuți, salina de la Cacica, brînză care e la fel de bună ca și cea elvețiană, mineritul de la Cîrlibaba, Iacobeni. În Moldova face un popas la Botoșani unde este oaspetele boierului Balș. În biblioteca acestuia nu găsește decît „Bibliothèque des romans“, dar semnalează că „acesta (Balș) începuse, printre altele, să traducă în limba greacă *Zaide* al lui Voltaire“³⁴. Îl vizitează pe Mavrocordat, fostul domnitor, trecînd și pe la lacul Dragaș. Constată că toate casele boierești arată asemenea palatelor turcești, dar bisericile, în schimb, ar fi sărace. Atestă domnitorilor și boierilor moldoveni că „nu se dau în lături față de razele iluminismului și participă cu viu interes la tot progresul, care face cînte spiritului“³⁵. Aceste laude sînt contracarate de stări sociale nesatisfăcătoare : Iașul arată ca un orașel german rural, Șuțu, voievodul, e tiran, berea e necunoscută(!) etc.

În 1805 își începe călătoria de la Budapesta la Bistrița — Suceava — Botoșani — Iași — Hotin contele ungar Vincențiu Batthyani care publică un jurnal în limba germană³⁶. Despre acest jurnal a mai scris și Artur Gorovei³⁷. Remarcăm că Batthyani consideră Moldova ca fiind o parte a lumii turcești, descoperind peste tot, în primul rînd, stări de necivilizație. Termenul de comparație este și pentru el Bucovina, unde în ciuda unor lipsuri înregistrează totuși un progres simțitor, mai cu seamă în organizarea economică. Tendențioase sînt constatările lui Batthyani referitoare la fizionomiile naționale. Conaționali săi se disting prin mîndrie, prin

30 Idem, II, p. 37.

31 Iorga, N., *Istoria românilor prin călători*, București, 1929, vol. 3, p. 19.

32 *Bemerkungen auf einer Reise von der türkischen Grenze über die Bukowina durch Ost- und Westgalizien, Schlesien und Mähren nach Wien*, Wien, 1804.

33 Idem, p. 45.

34 Idem, p. 3.

35 Ibidem, p. 9.

36 *Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Bucovina im Jahre 1805*, Pest, 1811.

37 *Monografia orașului Botoșani*, Fălticeni, 1925 ; vezi și *Botoșani istorie și contemporaneitate*, coordonator Stelian Cârsteian, București, s. d.

vitejie, slavii sînt blînzi, nemții harnici și înstăriți, românii însă leneși și ipocriți. Botoșanii ar avea aspectul de sat cu o populație de 10.000 de locuitori. Femeile de aici îi displac lui Batthyani, comerțul cu tutun al orașului s-ar extinde pînă la Leipzig și Brody. Faptul că „ispravnicii de aici trebuie să se îngrijească, după obiceiul Orientului, de cazarea și îngrijirea străinilor“³⁸, îl convinge pe Batthyani și mai mult în ceea ce privește caracterul turcesc al Moldovei. Și aspectul vestimentar al boierilor pare să confirme acest lucru : „Cei mai distinși din divanul moldovenesc poartă la fel cu cei otomani o barbă lungă ; nici chiar voievodul nu are voie să se lipsească de barbă. După masă răsună în fiecare zi muzica ienicerilor turci și de la apusul soarelui și pînă la miezul nopții, în fața casei domnitorului, arde ca la serai și la marele vizir o făclie“³⁹. Aceste constatări întăresc ideea orientalismului din Moldova. Ele corespund unui clișeu care apăruse în secolul al XVII-lea și definea printr-o serie de antagonisme raportul țărilor vest-europene cu cele est-europene considerate orientale. Batthyani nu face altceva decît să actualizeze acest clișeu care-l scutește să analizeze mai profund cele văzute în timpul călătoriei.

Un bun cunoscător al Moldovei a fost medicul Andreas Wolf care a locuit în Iași mai bine de șase ani (în perioada 1780—1797). De aici a întreprins călătorii în regiunile învecinate, străduindu-se să nu se lase influențat în însemnările sale⁴⁰ de scrierile lui Dimitrie Cantemir sau Sulzer. În vremea sa, partea de sus a Moldovei avea șapte districte, printre care se număra și Botoșani. Tîrgul Botoșani ocupa după Iași și Galați printre toate celelalte un loc de prim rang. Dacă mai înainte Botoșanii erau o localitate însemnată, fiind locuită de unguri și sași, la acea dată în tîrg trăiau numai valahi și evrei care ajungeau cu afacerile comerciale pînă în Bucovina. Prezentarea fizionomiei naționalităților devine, după cum vedem, un clișeu. Wolf oferă și o descriere a tîrgurilor în care își aveau sediul ispravnicii. Mai înainte ele fuseseră orașe, „acum însă nu trebuie să ni le închipuim ca localități mari, înconjurată de ziduri, cu clădiri frumoase, grădini atrăgătoare sau oranjerii, alei sau străzi pavate ; nimic din toate acestea. Cele mai multe case sînt din lemn, îngrădite și lipite cu lut ; grădinile sînt părăginite, ulițele murdărite cu noroi ; ...se văd cîteva dughene construite din lemn, plăcintării murdare, cîteva brutării din care abia se poate obține pîine pe jumătate coaptă, și un han plin de insecte, unde poți primi vin nou, dar de mîncare nimic în afară de mămăligă“⁴¹. Nici casele nu sînt solide. Acoperișurile sînt gata să cadă, încît pe un vînt puternic nu îndrăznești să intri în cameră, podelele sînt denivelate, ușile nu se potrivesc la tocuri, au broaște nepotrivite și sînt prevăzute cu cătărămi, ferestrele, în loc de geam, sînt lipite cu hîrtie ; curtea este de cele mai multe ori neîngrădită, are șoproane și grajduri rele. Andreas Wolf dă și explicații pentru această situație dezolantă a

38 Batthyani, V., Op. cit., p. 99.

39 Idem, p. 103.

40 Wolf, Andreas. *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*, Hermannstadt, 1805, I, Bd.

41 Idem, p. 81.

Moldovei. Imaginea satelor și a târgurilor, spune el, ne arată cât de dăunător poate fi pentru o țară sistemul arendașilor. „Țăranii săraci, demni de compătimire, sînt prea exploatați de autorități, încît să mai fie în stare să-și poată construi o locuință ceva mai bună“⁴². Și apoi, adaugă el, districtele Moldovei au fost atît de des teatrul unor operații militare pentru turci, ruși și polonezi.

În 1837 apar la Berlin însemnările de călătorie ale lui C. O. L. Arnim⁴³. Intenția declarată a autorului e elaborarea unor schițe fugitive despre călătoria sa, care l-a adus la Galați, la Iași, Botoșani, Suceava și Cernăuți. Cel mai mult spațiu ocupă prezentarea carantinei de la Galați, apoi menționarea intrigilor soției lui Alecu Sturdza împotriva domnitorului moldovean. Arnim îl vizitează pe doctorul Cihac, descriind colecțiile Societății de medici și naturaliști de la Iași. De altfel, îi duce prietenului său, celebrului Alexandru Humboldt, o mostră mineralogică din colecția ieșeană drept cadou. Descrierea Moldovei se bazează și la Arnim pe realizarea contrastelor proprii clișeului orientului : la Iași „alternează hoteluri mari, construite pe alocuri într-un stil realmente frumos, cu căsuțe mici de lemn“⁴⁴. După Iași, călătorii rămîn noaptea următoare în Botoșani, unde curțile mari fac impresia unor case boierești de pe la țară din Germania. Sînt găzduiți de agentul comercial prusian de acolo⁴⁵.

Paul Körnbach a fost profesor de germană la Iași, în *Studiile sale despre limba franceză și daco-română*⁴⁶ include și prezentări geografice-istorice despre Moldova. Insistînd asupra caracterului romanic al limbii române, Körnbach combate, totuși, purismul, admițînd că doar înființarea unei Academii ce ar urma să scoată o gramatică și un dicționar unitar al limbii naționale ar putea remedia situația. În acest sens laudă activitatea depusă de Asachi, C. Negruzzi, C. Negri și N. Bălcescu. Körnbach prezintă și o scurtă schiță a istoriei literaturii române, remarcînd înclinația românilor pentru poezie. Scurta istorie a Moldovei este destul de exactă, face o trecere în revistă a economiei țării și remarcă predilecția moldovenilor pentru meșteșugul tapițatului, înflorirea comerțului. În cadrul descrierii orașelor, Körnbach urmărește o anumită schemă : caută să identifice, în tradiție romantică, ruine de cetăți, rămășițe romane, după care informează despre economia orașului respectiv. Succesiunea prezentării orașelor este în același timp și o ierarhizare : se începe cu Iașul, după care (Galați, Botoșani) scade importanța următoarelor orașe, ceea ce duce și la o reducere a cantității datelor prezentate. Botoșaniul este amintit drept „un orașel comercial important, centru de ținut, nu departe

42 Idem, p. 82.

43 Arnim, C. O. L., *Flüchtige Bemerkungen eines Flüchtling-Reisenden*, Berlin, 1837 ; traducerea lor românească a apărut sub titlul *Vizita în Moldova și în Bucovina a lui Arnim în 1839*, în Codrul Cosminului, 1936, p. 389-412.

44 Idem, p. 126.

45 În Codrul Cosminului, 1936, p. 409.

46 Körnbach, P., *Studien über französische und daco-romanische Sprache und Literatur, nebst einem Anhang, enthaltend historische, statistische, geo-und ethnographische Skizzen über die Moldau*, Wien, 1850.

de granițele Bucovinei. De aici se exportă foarte multe vite cornute spre Galiția⁴⁷. În capitolul al treilea destinat organizării politice și juridice, ținutul Botoșanilor este enumerat printre celelalte ținuturi din Țara de Sus. Fiecare ținut are un inpravnic, serviciu financiar, serviciu de drept penal și civil, o direcție a poliției, un magistrat, o școală normală cu patru clase al cărui inspector este ispravnicul ce stă sub supravegherea ministerului de instrucție publică⁴⁸.

În tradiția heineană sînt scrise *Tablourile de călătorie* ale lui Rudolf Saar⁴⁹. Asta înseamnă că preocuparea de peisaj, inclusiv al celui urban, stă pe prim plan, în rest remarcîndu-se tendința de a formula constatările într-un mod cît mai neobișnuit. Saar a străbătut în 1869 Moldova venind de la Mihăileni, ajungînd la Iași — Podul Ieloi (Iloaiei) — Țirgu Frumos — Roman — Bacău — trecătoarea de la Oituz. Potrivit propriilor declarații, face o călătorie de agrement, nefiind interesat în aprofundarea observațiilor făcute. Fiecare localitate este prezentată inițial în cadrul unui tablou vizual, de ansamblu, după care e integrată în mediul natural și social înconjurător. Iași are 50—60.000 de locuitori. Aici s-ar găsi pepeni, castraveți foarte buni, un paianjen cu cinci picioare ; orașul s-ar întinde pe o suprafață mare avînd două parcuri, dintre care unul, cel de la Copou, cu obeliscul, ar fi „mizerabil“. Comerțul cu alimente (secară, găini, gîște) s-ar desfășura la porțile orașului, bancherii evrei ar face afaceri cu falimente fictive. Ținutul din jurul orașului n-ar oferi nimic din punct de vedere peisagistic, ar fi mereu expus inundațiilor și epidemiilor. Saar asistă la o bătaie între evrei și studenți, menționează că profesorii universitari s-ar ocupa mult de politică și mai puțin de prelegeri, astfel încît cineva ar putea ajunge doctor în drept, fără să fi audiat niște cursuri. Am înșirat aceste constatări pentru a demonstra că acest călător a adunat la întîmplare date, le-a interpretat spontan și fără control, ceea ce conferă jurnalului său un caracter eterogen. La Podul Iloaiei remarcă drumul neîntreținut, restaurantele proaste și lipsa cailor pentru poștalion. Povestește apoi legenda despre Baba Hîrca care s-ar ascunde pe Ceahlău și menționează la Bacău atacul asupra unui depozit de arme austriac. Botoșanii sînt prezentați la început : pe Saar îl impresionează acoperișurile strălucitoare de tablă, „crenelele pe turn“. Orașul arată foarte frumos văzut de la distanță. De aproape e supărător, pavajul prost și murdărie la hoteluri. Boierii de aici ar fi mereu în străinătate unde și-ar însuși titluri de conte, principe etc. Saar se oprește și la aspectul satelor din jur, menționînd că aici casa popii ar fi mereu pictată în albastru, avînd coloane sculptate în cerdac. „La biserică cupola boltită atinge bizantinicul, în rest seamănă cu o capcană de șoareci“⁵⁰. Cîrciuma ar fi făcută din cărămidă, avînd ferestre mici, la mijloc s-ar afla poarta de intrare, la celălalt capăt al casei, ieșirea. Concluzia care se trage e că

47 Idem, p. 127.

48 Idem, p. 129.

49 Saar, R., *Reisebilder aus Rumänien*, în : *Über Land und Meer*, Stuttgart, 1869, p. 352-354 ; 286-387 ; 400-402.

50 Op. cit., p. 354.

boierii (autorii construcțiilor) : „n-au construit cu prea mult gust“⁵¹. Saar mai remarcă mecanismul parvenirii, care face ca arendașul nemilos să devină boier, apoi să ajungă boier de rangul unu, după care decade și se ridică în locul lui alt arendaș.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea au devenit o modă jurnalele de călătorie enciclopedice care încercau să adune exhaustiv informațiile despre o anumită țară. Un exemplu în acest sens îl constituie Neigebaur J. F., descrierea lui întrunind în mare parte toate caracteristicile unei monografii bine documentate⁵². Moldova numără 40 de orașe și 2016 sate. Țara se împarte în Moldova de Sus și de Jos, din care prima are 884, cea de Jos 1132 de sate. Prima este împărțită în șase ținuturi, anume Dorohoi, Botoșani, Suceava, Neamț, Roman și Bacău⁵³. Bazându-se pe recensământul populației din anul 1838, Neigebaur dă și alte informații despre fiecare ținut. Ținutul Botoșani se află între Basarabia și Bucovina. În cele 6 ocoale ale sale se află 188 de sate (în care trăiesc 11.711 țărani imposibili) și 7 orașe. Capitala Botoșani este al treilea oraș al principatului cu mai mult de 20.000 locuitori⁵⁴, printre care se află 647 de supuși străini, 150 de boieri, 3145 evrei și 2000 armeni, care au 2 biserici ; credincioșii de rit grec au 14 biserici și evreii 10 sinagogi. Cele 3847 de case ale acestui oraș se află pe străzi neregulate și murdare, astfel încât nu se vede că acest oraș are venituri anuale de 114.000 de piaștri. Din acest ținut se exportă spre Austria produse de 100.000 galbeni și spre Turcia de 20.000 galbeni. Din Austria se importă mărfuri de tot felul pentru 70.000 de galbeni, din Turcia pentru 20.000 de galbeni și din Rusia 8000 de galbeni⁵⁵. După statistica școlară din 1844, în Botoșani există o școală elementară cu 70 de elevi în anul I, 52 în anul II și 13 în anul III și o școală elementară armeană.

Un călător de la Leipzig, Rudolf Bergner, colaborator al revistei lui C. Diaconovich *Romänische Revue* (în 1888 publicase acolo două nuvele cu tematică românească), a întocmit trei asemenea jurnale de călătorie enciclopedice despre țara noastră, despre Maramureș, Transilvania și România (principatele unite)⁵⁶. Bergner era un bun cunoscător al țărilor române când a scris despre Moldova și Țara Românească. Ca și în celelalte două jurnale, perspectiva prezentării e dată la început, când vremea bună de la începutul călătoriei dă speranța unor impresii frumoase. Tot tabloul de ansamblu al Bucureștiului, care inaugurează prezentarea generală, a adoptat etimologiei București = oraș al bucuriilor (Freudenstadt), comparații cu Viena și Berlin sînt mereu favorabile capitalei românești, acestui „oraș al vilelor“, cum spune Bergner. Iar plăcerea receptării unor

51 Idem, p. 354.

52 Neigebaur, J. F., *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Breslau, 1854.

53 Idem, p. 13.

54 La p. 223 „mai mult de 25.000 de locuitori“ iar la p. 310 „sub 25.000 de locuitori“.

55 Vezi și Artur Gorovei, op. cit., p. 54.

56 Bergner, Rudolf, *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884 ; *In der Marmarosch*, München, 1885 ; *Rumänien. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Breslau, 1887 (recenzie în *Globus*, Braunschweig, 1881, p. 223-224 ; 240 ; 253-254).

imagini surprinzătoare va caracteriza și restul jurnalului său de călătorie. Călătorește pe ruta Ploiești — Bacău, descoperind legende de locuri (despre haiducul Ion Ketrar), savurează la Roman dulceața moldovenească, vizitează Miclăușeni, Mircești, ajungînd apoi la Iași care-i amintește de așezarea în terase a Belgradului. Gara ar fi construită în stil venețian, îl atrag academia de pictură și Aman (pomenește de lucrul lui Aman la tabloul *Dumbrava Roșie*), se plînge de lipsa de lectură la hotel, face o baie în Bahlui; mitropolia îi aduce aminte de castelul de la Bratislava, vede un spectacol la teatrul evreiesc, remarcînd că o asemenea instituție nu ar fi posibilă în Germania și Austria.

Botoșanii ar fi al doilea oraș al Moldovei. Bergner îl vizitează venind de la Iași cu trenul. Orașul i se pare deosebit de curat, ceea ce este demn de apreciat întrucît așezarea este foarte întinsă. Distinge două părți: una constituie partea centrală a orașului, cealaltă suburbiile. Cea mai mare parte a Botoșanilor se compune dintr-o duzină de străzi liniștite, unde și-au construit vilele cei înstăriți. Aici pot fi văzute și mărețe conace boierești cu cerdace minunate și încăperi mari, decorate luxos. Pe cîteva străzi locuiesc numai oameni bogați, moșieri sau arendași. Botoșaniul are un gimnaziu impunător, numărul bisericilor este foarte mare, numai armenii dispun de două biserici. Bergner participă și la o serbare populară ce are loc tocmai în ziua sosirii sale în Botoșani. Venirea unui carusel produsese în oraș o senzație deosebită. Admiră costumele și mai ales portul unei tinere cu catrință strălucitoare, batic alb și cămașă albă, bogat brodată. Descrie atmosfera specifică serbării, unde poporul este atras de numerele de teatru nemaîntîlnite pînă atunci în oraș. Între timp aristocrația se adună în grădină. Toaletele pariziene cele mai strălucitoare, corsaje de atlas albastru deschis, dantelă albă și haine de muselină sînt expuse privitorilor, modul de prezentare depășind în amploare pe toate cele din București și Iași. Treizeci sau patruzeci din frumusețile orașului se plimbă pe alea principală în sus și în jos admirate de cavaleri eleganți și ofițeri⁵⁷.

Avem aici imaginea Botoșanilor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, cu toate schimbările determinate de evoluția social-politică a țării. Este un oraș mare, cu peste 27.000 de locuitori, sediul diviziei a 8-a militare, avînd o filială a spitalului Sf. Spiridon din Iași, două grădini publice și mai multe școli: 1 liceu, 1 școală de meserii, 5 școli primare și 2 școli armenesti⁵⁸.

În general călătorii germani au întocmit jurnale de călătorie despre Moldova, în care informațiile de ordin general au precumpănit. S-au reluat aceleași concluzii de mai multe ori, pentru că contactele directe româno-germane n-au fost suficient de continue ca să se poată aprofunda mereu cunoștințele respective. Mai mult, ele trebuiau repetate, readuse în memorie. Cînd s-au înmulțit datele despre Moldova, în secolul al XIX-lea, s-a ajuns și la unele forme de jurnal cu tendințe literare, tablourile de călătorie, în care viziunea de ansamblu, plasticitatea și originalitatea

57 Bergner, Rudolf, *Rumänien*, Breslau, 1887, p. 72-74.

58 Idem, p. 305.

expunerii au interesat mai mult decât informațiile documentare. Numai un număr redus dintre călătorii germani au ajuns și în ținutul Botoșanilor, cei mai mulți mulțumindu-se cu ruta Suceava — Iași — Galați. Totuși, chiar și din prezentările sumare și uneori eterogene, s-a putut constata că importanța acestor locuri pentru istoria Moldovei era cunoscută, la sfârșitul secolului al XIX-lea ajungându-se la o certitudine în privința rolului Botoșanilor, „al doilea oraș după Iași“.

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit greift auf frühere Darstellungen des Kreises und der Stadt Botoșani zurück (Gorovei, Cârstea) und ergänzt diese mit einer Reihe neuer Nachrichten über Botoșani. Die Bestimmung des Stellenwerts der Botoșani-Darstellung der einzelnen Typen von Reisebeschreibungen, zur Informationsübermittlung bzw. zur Fiktion (und mithin ihr Verhältnis für/gegen eine exakte Botoșani-Darstellung) werden anhand eines Textmaterials untersucht, das vom 17. Jahrhundert bis zum 20. reicht. Eine gewisse Akzentuierung der Bedeutung dieser Stadt in geopolitischer Hinsicht (und implizite in der Darstellung) kann am Ende des 19. Jahrhunderts erkannt werden. Daß Botoșani nur als Durchgangsstation benützt wurde, schränkt seine reale Bedeutung für Reisebeschreibungen allerdings ein. Eine eigene, ortsverbundene Thematik ist in unserem Material in Bezug auf Botoșani nicht feststellbar.

REȘEDINȚE ȘI CURȚI DOMNEȘTI PÎNĂ LA JUMĂTATEA sec. al XVII-lea CURTEA DOMNEASCĂ DIN BOTOȘANI

VALERIAN CRIȘMARU

Problema vechimii și importanței reședințelor domnești a constituit a preocupare de seamă a istoriografiei noastre, avînd în vedere rolul economic și politic pe care acestea le-au avut în viața colectivităților umane din preajmă.

Informații cu privire la existența curților domnești sînt aduse în diferite studii monografice referitoare la cetăți, tîrguri sau sate. Primele mențiuni de acest fel le găsim la vechii noștri cronicari: Grigore Ureche și interpolatorul său Simion Dascălu¹, Miron Costin² și Dimitrie Cantemir³. Cîteva date cu privire la vechimea reședințelor și curților domnești se sînt oferite de cronicile și alte izvoare din secolele XV—XVIII. Așa, spre exemplu, *Cronica Moldo-Rusă* consemnează tradiția cu privire la întemeierea tîrgului. Baia⁴; Axinte Uricariul admite că tîrgul Roman este întemeiat de Roman voievod⁵. (Această din urmă afirmație nu corespunde realității, orașul fiind mai vechi, întrucît pecetea orașului are legenda în limba latină și nu în limba slavonă care era limbă oficială în timpul lui Roman I)⁶.

Despre curțile domnești din Hîrlău, Axinte Uricariul spune că sînt întemeiate de Ștefan cel Mare⁷ (Au descălecat Ștefan Vodă tîrgul Hîrlău și au zidit biserica cea domnească din piatră și curțile cele domnești). La fel despre curțile domnești din Iași, ce sînt atribuite tot lui Ștefan cel Mare. Și în acest caz afirmația este parțial bună, deoarece tîrgul Iași este cu mult mai vechi⁸.

Din cele de mai sus reiese că informațiile cronicarilor trebuie oficializate pentru a ne feri de surpriza unui neadevăr istoric, luînd în consi-

1 Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. C. Giurescu, București, 1916, p. 239, 384.

2 Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 387.

3 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. M. Nicolescu, București, 1908.

4 *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicată de I. Bogdan, Buc., 1959, p. 160.

5 Axinte Uricariul, *Letopiseșul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595)*, ed. C. Giurescu, București, 1916, p. 270.

6 Emil Virtosu, *Din sigilografia Moldovei*, în *DIR*, Introducere vol. II, p. 476.

7 Axinte Uricariul, *Op. cit.*, p. 165-166.

8 B. P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, București, 1875, p. 90.

derație faptul că aceste informații se întemeiază nu numai pe documente, ci de foarte multe ori pe tradiții sau amintiri. Un exemplu concludent ni-l oferă faptul că marea majoritate a cronicarilor au pus întemeierea cetăților moldovene pe seama genovezilor, armenilor, sașilor și nu scot în evidență faptul că dacii, romanii și grecii au pus bazele celor dintii cetăți de pământ de pe teritoriul patriei noastre de azi.

În epoca modernă, problema originii și importanței reședințelor și curților domnești a fost reluată de B. P. Hașdeu⁹, A. D. Xenopol¹⁰, N. Iorga¹¹ ș. a. Mai recent, C. C. Giurescu admite ipoteza formulată de N. Iorga care arăta că aproape toate târgurile moldovene au fost întemeiate înainte de formarea statului feudal și că după întemeierea statului feudal domnul s-a considerat stăpîn al întregului teritoriu al țării, prin urmare și al orașelor¹². În felul acesta, instituția supremă, domnia, s-a suprapus peste vechile organe de conducere ale târgurilor și deci și a ținuturilor din jurul acestora. Așa se face că C. C. Giurescu afirmă: „curțile domnești au folosit înaintea întemeierii statului drept reședință voievodală sau a cnejilor”¹³. Printre aceste vechi curți domnești C. C. Giurescu amintește pe cele din Baia, Siret, Suceava, Tg. Neamț, Bacău, Vaslui, Bîrlad, etc. La concluzii asemănătoare ajunge și P. P. Panaitescu care afirmă că „în jurul unor mici centre fiscale, militare și administrative, care erau curțile voievodale ale cnejilor înainte de întemeiere, s-au strîns negustori veniți în special dintre sașii ardeleni, care duc la apariția sau dezvoltarea primelor târguri sau orașe”¹⁴.

Lucrări valoroase privitoare la curțile feudale au apărut în ultimii ani datorită strădaniilor unor pasionați istorici: V. Vătășeanu¹⁵, Corina Nicolescu¹⁶, C. Cihodaru¹⁷, Vasile Neamțu¹⁷, Ion Caproșu¹⁸, N. Stoicescu¹⁹ ș.a.

*

* *

În epoca fărâmițării feudale, posibilitățile domnului de a asigura conducerea unitară a țării erau uneori limitate de faptul că o bună parte a teritoriului acesteia era alcătuit din marile domenii feudale care se

9 A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Buc. 1914, vol. III, p. 190-194.

10 N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, București, 1937, p. 245.

11 B. P. Hașdeu, *Op. cit.*, p. 94.

12 C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, ed. IV, București, 1936, p. 434.

13 P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele române*, în vol. „Interpretări românești”, București, 1947, p. 161.

14 V. Vătășeanu, *Istoria artei feudale în țările române*, Buc., 1959, vol. I.

15 C. Nicolescu, *Locuințe românești în cuprinsul mănăstirilor*, în „Studiu și cercetări de istoria artei”, nr. 2—3, 1965.

16 C. Cihodaru, *Refacerea ocoalelor cetăților și curților domnești din Moldova în sec. XV—XVII*, în „Omagiul lui P. Constantinescu-Iași, Buc., 1965.

17 V. Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași*, în *Analele Univ. „Al. I. Cuza”, Tom. IV*, 1968.

18 I. Caproșu, *Biserici și mănăstiri din Moldova*, Buc. 1968.

19 V. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV—XVIII*, Buc. 1968, p. 101 și urm.

administrau în chip autonom pe baza imunității feudale, precum și faptului că centralizarea puterii era încă un mare deziderat (pînă în sec. XV, domnii vor lupta mereu pentru centralizarea puterii). Domnul era nevoit să cutreere, împreună cu curtea și sfatul domnesc²⁰, prin toate zonele țării, fie pentru inspecții și stabilirea ordinii, fie pentru a împărți dreptatea în calitatea sa de judecător suprem, fie pur și simplu pentru o binemeritată odihnă și recreiere.

Este suficient să precizăm că asemenea curți sînt menționate aproape în fiecare ținț și chiar și în unele sate din vecinătatea acestora. Asemenea sate sînt relativ puține, dar suficient de semnificative: Badeuți, Șipote, Hărmănești, Sipiți²¹.

Interesul față de aceste curți este comun tuturor voievozilor, care găseau aici nu numai rezerve de alimente și forță de muncă, dar și puncte de apărare a țării, deoarece aceste curți erau în general fortificate și apărate de cete militare ce asigurau apărarea și ordinea nu numai la curte ci și pe întreg ocolul acesteia. Pe lângă curțile domnești se aflau mai mulți dregători domnești denumiți și dregători de curte. Aceștia nu-și aveau diferențiate atribuțiunile administrative, ci numai sarcina de a asigura fastul de la curte. În felul acesta fiecare putea fi ispravnic (executor) al poruncilor domnești. Între acești dregători amintim: *vornicul*²², „mai marele slugilor și curtenilor“, arcașul, stolnicul, vameșul, vistierul, pitarul, șetrarul, vâtaful, etc.²³

Pe lângă reședințele principale: Baia, Siret, Suceava, Iași, domnii aveau o serie întreagă de reședințe secundare în care poposeau arareori, în anumite perioade ale anului. Această realitate este argumentată de analiza actelor interne emise de același domnitor, din diferite orașe, în care existau curți domnești. Exemplu, cu o singură excepție²⁴, toate actele domnești interne scrise din Vaslui, Huși, Birlad între 1495—1564 sînt numai în primele șase luni ale anului. Ștefan cel Mare emite acte din aceste orașe în 1495, 1497 și 1502 numai în lunile ianuarie-martie²⁵, Bogdan cel Orb, în februarie-martie²⁶, Ștefăniță numai în ianuarie²⁷, Petru Rareș în ianuarie-aprilie²⁸, Alexandru Lăpușeanu în martie și mai²⁹.

Și aceste reședințe jucau un rol important în sistemul administrativ, politic și militar al Moldovei grupînd în jurul lor un mare număr de negustori și meșteșugari, forțe militare, dregători domnești.

20 D.I.R., A. Moldova, sec. XIV—XV, possum.

21 D. Ciurea, *Organizarea statului feudal Moldova*, în „Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol“ Iași, trim. II, 1965, p. 117; C. Cihodaru, *po. cit.*, p. 267-272.

22 Miron Costin, *Op. cit.*, p. 387, cf. V. Stoicescu, *Op. cit.*, p. 193.

23 D.I.R., A. Moldova, veac. XVI, vol. III, p. 1000 (docum. din 8.XI.1557, Birlad).

24 D.I.R., A. Moldova, veac. XV, vol. II, p. 208 și urm.

25 *Ibidem*.

26 *Ibidem*, vol. III, p. 28 și urm.

27 *Ibidem*.

28 *Ibidem*.

29 C. C. Giurescu, *Op. cit.*

Curțile se compuneau din o clădire principală, locuința propriu-zisă a domnului, și clădiri anexe cuprinzând „odăile ostașilor“, dependințele, grajdurile, șurile și hambarele; totul înconjurat de o palisadă, iar mai târziu de un zid³⁰.

De altfel curțile domnești făceau parte, alături de cetățile de graniță, din sistemul de apărare.

Din motive strategice Ștefan cel Mare construiește un număr mare de case domnești în diferite părți ale Moldovei, pe care le întărește cu ziduri și puternice garnizoane militare, sau reface pe cele existente, dar care fuseseră abandonate de unii din înaintașii săi. În această situație se aflau casele domnești din Cotnari³¹, Iași și Hirlău³², Huși³³, Botoșani³⁴, Vaslui³⁵, Șipote³⁶, Bîrlad³⁷, Bacău³⁸ pe care le ridică din nou sau le mărește.

Rolul acestor reședințe secundare este definit de faptul că în jurul acestora gravitau toate problemele economice, politice și militare. În jurul acestora au apărut de cele mai multe ori târguri sau orașe. Evoluția acestor târguri este ilustrată de faptul că aceste curți aveau nevoie pentru lucrările de întreținere de un număr mare de meșteri pricepuți. Aceștia erau, în același timp oameni liberi, care întăreau poziția lor juridică față de feodalii pe domeniul cărora se aflau.

Cauzele care au determinat voievozii moldoveni să adopte sistemul de conducere cu mai multe reședințe, le găsim în afara celor menționate, în faptul că posibilitățile reale ale reședințelor principale impuneau un asemenea sistem. Astfel, este știut că proviziile necesare întreținerii curții domnești, a armatei, nu puteau fi depozitate în incinta cetății reședință, urmînd ca acestea să fie păstrate în cămarile curților domnești de pe cuprinsul țării. Apoi, însăși faptul că dările se strîngeau pe ținuturi, făcea ca domnul nu numai să mențină aceste curți, dar să le și viziteze periodic. La acestea se adaugă necesitatea deplasării divanului³⁹ în diferite părți pentru a împărți dreptate sau a se răfui cu unii „hicleni“, așa cum s-a întîmplat în 1523 cînd Ștefăniță a tăiat capul lui Luca Arbore, în luna aprilie, la curțile domnești din Hirlău.⁴⁰

Botoșanii, acest centru politic, economic și cultural, care a jucat un rol important în pătrunderea civilizației și culturii pe meleagurile din nordul Moldovei, are o îndelungată existență. Nu este deci întîmplător faptul că în imediata vecinătate a actualului oraș se ridicau cetatea de

30 *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă, din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 235. *Arh. Șt. Iași*, Colecția „Documente“, nr. 10, p. 104.

31 I. Bogdan, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, Buc. 1959, p. 125.

32 V. Vătășescu, *Op. cit.*, p. 703, C. C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 24.

33 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 218; *Arh. Șt. Iași*, CCCL/3.

34 P. P. Panaitescu, *Op. cit.*, p. 79.

35 D. Ciurea, *Iași în sec. XVII*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, an. XXXVIII, nr. 2/1959, p. 649; C. C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 145.

36 C. C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 114.

37 *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă...* p. 235.

38 I. Bogdan, *Op. cit.*, p. 94.

39 Gr. Ureche, *Op. cit.*, p. 231.

40 I. Bogdan, *Cronicile slavo-române*, p. 6 și 15.

pământ de la Stînceanți, alături de o întreagă salbă de asemenea fortărețe : Hănești, Dersca, Copălău, etc.

Prima mențiune documentară românească a Botoșanilor datează din 1439, în letopiseșul alcătuit la curtea lui Ștefan cel Mare, în care se arată că : „În anul 6947 & 1439, noiembrie 28, au venit tătarii și au prădat pînă la Botoșani“. Felul cum este citat dovedește că tîrgul era bine cunoscut la data năvălirii tătarilor.

Poziția strategică și bogăția ogoarelor acestui ținut a determinat pe unii voievozi, anteriori lui Ștefan cel Mare să-i acorde atenție deosebită, ridicînd aici *curți domnești*. Este adevărat că prima menționare a acestor curți la Botoșani este datată — 18 martie 1615⁴¹, dar ele sînt cu siguranță mult mai vechi, chiar înainte de Ștefan cel Mare, de vreme ce la 30 septembrie 1496 este terminată biserica, drept capelă a curților domnești, la Popăuți. Semnificativ ni se pare faptul că la vremea respectivă curțile domnești se aflau în afara tîrgului. Justificarea constă în strategia locului înconjurat de pădure, la marginea drumului ce lega orașul, de cetatea de scaun — Suceava.

Spătaru Gane⁴² atribuie curțile domnești „domnului Ștefan“. Credem că Ștefan cel Mare n-a făcut altceva decît să refacă și să întărească aceste curți. Ne întemeiem această afirmație pe faptul că Botoșanii se aflau în imediata apropiere a primelor capitale ale Moldovei : Baia, Siret, Suceava. Cum capitalele nu puteau fi stabilite decît în mijlocul unor colectivități largi, este exclus ca Botoșanii să nu fi fost încă de la primele începuturi ale statului feudal Moldova un centru important. De asemeni, considerăm că Botoșanii au constituit un punct strategic important de vreme ce mai multe lupte cu turcii și tătarii s-au desfășurat în imediata apropiere a orașului⁴³.

Rolul și importanța acestor curți domnești sînt demonstrate de faptul că veacuri de-a rîndul, orașul a constituit un apanaj al doamnelor Moldovei, care încasau veniturile orașului. De cînd datează această dispoziție nu se poate preciza, din lipsă de documente. N. Iorga pune pe seama lui Petru Rareș. Se pare însă că faptul nu este nici izolat și nici întîmplător, deci că e posibil ca acest procedeu să fie mult mai vechi. Se poate ca N. Iorga să fi fost influențat de faptul că Elena Rareș a ridicat aici două biserici. Faptul că Elena Rareș și-a ridicat o curte a ei, părăsind-o pe cea veche, demonstrează faptul că aceste curți erau foarte vechi, că ele au rămas în afara atenției urmașilor imediați ai lui Ștefan cel Mare, că acestea s-au ruinat, dar că importanța orașului a rămas aceeași.

Dispariția curților domnești din Botoșani mai timpurie decît cele din Vaslui, Iași, P. Neamț etc. este încă o dovadă că cele din Botoșani au fost anterioare și că odată cu dezvoltarea unor centre noi, între care un loc important îl jucau Iașii, interesul domniei pentru cele de aici a început să scadă treptat, fiind lăsate în ruină.

41 D.I.R., A. veac XVII, vol. III, p. 203.

42 Uricariul, vol. III, p. 19.

43 Istoria României, vol. II, ed. Academiei R.S.R., București, 1965.

Astăzi, din vechile curți domnești se mai păstrează doar turnul de pază, refăcut și întărit mai târziu, transformat în clopotnița bisericii Popăuți, precum și un fragment din zidul de apărare. Nu ni s-a păstrat nici o informație cu privire la structura caselor domnești. Un lucru este sigur, că aceste case reprezentau simbolul prosperității și a bogăției Moldovei. Aceasta reiese din însăși emblema din pecetea târgului și mai ales blazonul orașului : un scut tăiat avînd în cartierul superior pe fond roșu un păun de aur văzut din față, cu capul întors către dreapta, iar în cartierul inferior pe albastru pe Sf. Gheorghe călare, din argint, străpungînd cu lancea balaurul tot din argint, cu limba roșie. Scutul era timbrat cu o coroană murală din argint cu cinci turnuri.

Întrebarea ce se pune este : reprezentau acești păuni simbolul apajului doamnelor sau păunii crescuți la curțile domnești ? Indiferent ce ar simboliza, faptul demonstrează un grad înalt de dezvoltare a orașului și împrejurimilor, întrucît asemenea simboluri apăreau destul de rar în stemele unor târguri.

TEZAURUL FEUDAL DESCOPERIT LA ZLĂTUNOAIA-LUNCA, JUDEȚUL BOTOȘANI (sec. XV—XVI)

GABRIELA COROLIUC

În luna decembrie a anului 1972 a intrat în colecția Muzeului județean Botoșani un mic tezaur ce cuprinde obiecte de podoabă și monede medievale aduse de locuitorul Baghici D. Ioan, din cătunul Stănești, satul Zlătunoaia, comuna Lunca, județul Botoșani.

După cum a relatat descoperitorul, aceste obiecte au fost găsite în toamna aceluiași an, mai precis în luna octombrie cu ocazia tăierii unui nuc din grădina personală, tezaurul aflându-se la rădăcina copacului. Considerînd că aceste obiecte și monede prezintă interes pentru studiul istoriei patriei noastre și în special pentru istoria ținuturilor moldovene, a donat acest tezaur muzeului¹.

Tezaurul de la Zlătunoaia-Lunca, județul Botoșani, format din 2 cercei, 12 nasturi, 6 mărgelile și 26 de monede feudale, poate fi văzut în cadrul expoziției de bază a muzeului, în sala nr. 9 și face obiectul intervenției noastre (foto. 1).

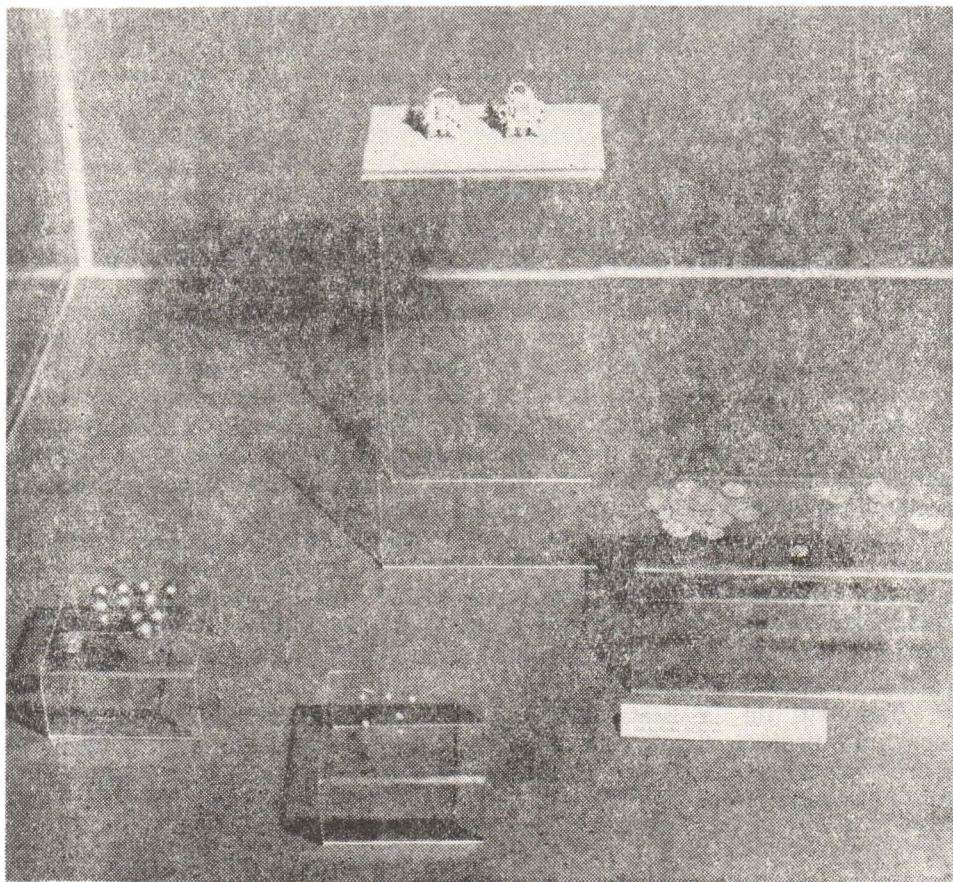
*
* *

Obiectele de podoabă din tezaur : cerceii, năsturașii, mărgeluțele, prezintă următoarele caracteristici :

— Cei 2 cercei (nr. inv. 1341), din argint și argint aurit au forma unui lăcățel, fiecare se compune din cîte două plăci cu diametrul de 2,2 cm și respectiv 2,5 cm și o lățime (grosime) de 1 cm. Înălțimea la cerceul de argint este de 3,5 cm și la cel aurit de 4 cm. Greutatea cerceiului de argint este de 13,25 g, celălalt fiind puțin mai mare, cîntărește 22 g.

Acești cercei lucrați în tehnica granulației și filigranului, au montura ornamentată cu piramide de granule dispuse 3+2+1 sau 3+1 și piramide din bucle spiralate. Pe lățimea cerceiului sînt dispuse cîte patru emisfere, suspendate pe un cerc de sîrmă de argint torsionat și pe două bucle spiralate, emisferele avînd la poli piramide de granule.

1 Aducem mulțumiri și pe această cale donatorului.

Desigur că nu tot ornamentul este complet, mai lipsesc granule, bucle spiralate și chiar din emisfere. Pe ambele fețe se află câte un chaton de prindere a pietrelor, de formă pătrată, păstrîndu-se la unul din cercei o bucătică de sticlă, iar la altul o piatră de culoare gălbuie-maronie.

Toarta de prindere este simplă, dintr-o sîrmă mai groasă, cu două axe, avînd câte un chaton de prindere pentru mici pietricele; la cercelul de argint se păstrează două pietricele de culoare albastră, iar la cel aurit există numai axul de prindere.

Năstureii (nr. inv. 1352), sînt din argint, de formă globulară, executați din două emisfere sudate. Din cei 12 năsturei, 4 sînt neornamentați, 7 au la un pol un ornament din granule dispuse în formă de piramidă, $3+1$ și un singur nasture de formă romboedrică. Aceasta din urmă are la un pol un cerc de sîrmă torsionat, prins pe el granule dispuse tot $3+1$ formînd piramida. Toți năsturașii au câte o urechiușă de prindere, înăl-

țimea lor cu tot cu urechișă este de 2—3 cm, iar greutatea totală este de 19 g.

În privința celor 6 mărgeluțe (nr. inv. 1340), sînt din pastă sticloasă ce imită perlele, de formă ovoidală, avînd o lungime de 0,4 cm.

Analizînd obiectele de podoabă din tezaurul de la Zlătunoaia-Lunca, acestea sînt caracteristice secolului al XV—XVI-lea, fiind des întîlnite în descoperirile arheologice din țara noastră².

Din cele 26 monede de argint din tezaur, (nr. inv. 1343), 19 piese sînt denari ungurești, 6 piese emisiuni ale regilor Poloniei și una piesă de un aspru turcesc.

Monedele ungurești datează de la Matei Corvin, 6 piese, fără dată (de altfel cele mai vechi din tezaur), 2 piese de la Wladislav II Jagello emise în anii 1505 și 1508, 7 piese de la Ferdinand I emise între anii 1536—1560, 3 piese din anul 1575 emise în timpul lui Maximilian al II-lea și 1 piesă din anul 1594 de la Rudolf al II-lea.

Emisiunile poloneze constau din monede a 3 groși fiecare, din care 2 au fost bătute pentru orașul Riga, una de la Ștefan Báthory din anul 1584 și alta din anul 1588 de la Sigismund al III-lea Wassa. Celelalte 4 monede au fost bătute pentru regatul Poloniei de la Sigismund al III-lea Wassa, între anii 1590—1596.

Tezaurul de la Zlătunoaia-Lunca, mai cuprinde o singură piesă de un aspru turcesc neidentificat, dar care probabil este contemporan cu denarii ungurești, putînd fi datat în sec. al XVI-lea. (vezi tab. I).

Dacă monedele de care ne ocupăm nu ridică prea multe probleme de datare, fiind cunoscute și alte descoperiri în Moldova din această epocă³, examinate cu mai multă atenție ne pot oferi totuși cîteva constatări interesante.

Toate emisiunile ungurești conțin pe avers stema Ungariei (un scut cu laturile fie drepte sau arcuite), legenda între două cercuri perlate, sau cel din interior perlat și cel din exterior neperlat, iar cuvintele despărțite uneori prin puncte, alteori printr-o rozetă sau două puncte și o rozetă. Pe toate monedele de la Matei Corvin în mijlocul scutului se află corbul corvinian, semnul distinctiv al familiei Corvineștilor.

2 Șantierul arheologic Suceava—Cetatea Neamț, în SCIV, nr. 3-4/1955, p. 776; V. Vătășianu și colaboratorii..., „Șantierul arheologic Suceava“, în Mat. Cercet. Arh., vol. VII, Ed. Acad., p. 614-615; Dan Gh. Teodor, „Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voințești-Iași“, în Arh. Mold., vol. I, 1961, p. 254; M. M. Popescu, „Podoabe medievale în Țările Române“, Buc., Ed. Meridiane, 1970.

3 Eug. Neamțu și Gr. Foit, „Tezaurul de obiecte și monede feudale de la Păun, com. Mihălășeni (Botoșani)“, în Arh. Mold., vol. VII, Buc., 1972, p. 359; C. Mătasă, O. Iliescu și V. Mihăilescu-Bîrliba, „Circulația monetară în Moldova în sec. al XVI-lea“, în Arh. Mold., vol. VII, Buc., 1972, p. 369; Eug. Neamțu, „Tezaurul de la Stăuceni-Tocileni, jud. Botoșani“, informații, manuscris; Gr. Foit, „Noi tezaure monetare medievale descoperite în regiunea Suceava“, 1967.

Pe reversul monedelor ungurești se află Madona cu pruncul în brațe, protectoarea Ungariei, stînd pe tron, cu vâl sau nimb, legenda cuprinsă între două cercuri perlate sau neperlate, la fel ca pe avers, iar în cîmp siglele K/H, K/P, K/B.

Denarii ungurești sînt emisiuni ale monetăriei din Kremnitz (Körmöc—Bánya), astăzi Kremniča din R. S. Cehoslovacă. Acest fapt este indicat prin sigla K, care se află în cîmpul de pe reversul dinarilor. Monetăria din Kremnitz a primit după cum se știe, privilegiul de a bate monede de argint încă din anul 1333, păstrîndu-l pînă în anul 1520, conform pactului de la Viena din 1515⁴. În 1522, Ludovic al II-lea dă ca dotă soției sale, Maria, printre altele, minele și atelierul monetar din Kremnitz, în mod ilegal, acestea fiind „peculium regium”⁵.

Monedele descoperite la Zlătunoaia-Lunca arată că la Kremnitz s-a continuat baterea denarilor de argint, sigla K, găsindu-se și pe monedele de la Ferdinand I și Maximilian al II-lea (1575).

În privința celei de a doua sigle din cîmpul de pe reversul denarilor ungurești, aceasta trebuie pusă în legătură cu inițiala numelui celor care au administrat monetăria. Astfel sigla H de pe monedele de la Wladislav II Jagello au fost bătute în timpul monetarilor din familia Thurzó⁶. Sigla B de pe monedele de la Ferdinand I este inițiala meșterului monetar Bernat-Beheim sau Pehem care a condus monetăria de la Kremnitz din 1524 pînă în 1546⁷. Sigla B a continuat să rămînă pe monede și după moarte meșterului, înțelesul original a fost uitat, crezîndu-se că este prescurtarea numelui orașului Körmöc—Bánya sau Bergstadt⁸.

Parțial monedele au făcut parte dintr-o salbă, fiind perforate și numai patru din ele, cele de la Sigismund al III-lea Wassa, două din anul 1590, una din 1594 și alta din anul 1596 nu prezintă găuri, acestea din urmă probabil au fost strînse cu scopul de a fi adăugate la salbă. Această caracteristică pe care o prezintă tezaurul descoperit la Zlătunoaia-Lunca ne duce la concluzia că ele au fost teaurizate nu pentru schimb, ci pentru valoarea intrinsecă a argintului, pentru a fi purtate ca podoabe. O situație similară o prezintă tezaurul monetar descoperit la Suceava⁹ și cel de la Măgura (jud. Bacău)¹⁰. Din cauza perforării ca și din tendința de aplatizare a monedelor la unele, atît legenda de pe avers sau revers, cît și anul de emisiune nu este prea lizibil.

Sub raportul componenței monedelor din salbă, se poate observa că predomină denarul unguresc, fapt explicabil prin pătrunderea în

4 Székely Zoltán, „Un tezaur monetar din sec. al XVI-lea găsit la Satu Mare”, în SCN, vol. I, Buc., 1957, p. 242.

5 Ibidem.

6 Ibidem.

7 Idem, p. 234.

8 V. Drîmboceanu, „Un tezaur de monede medievale descoperite la Glodeanu-Siliștea, jud. Bacău”, în Studii și Cercetări de Istorie Buzoiană, Buzău, 1973, p. 38.

9 Gr. Foiț, „Un tezaur monetar din sec. XV-XVII, descoperit la Suceava”, în SCN, vol. III, p. 739.

10 Al. Artimon, „Un tezaur monetar din sec. XVI—XVII, descoperit la Măgura (jud. Bacău)”, în Carpica, IV, 1971, p. 323.

Moldova a unor mari cantități de denari ungurești de argint ¹¹, ca urmare a vechilor relații economice cu Transilvania și mai ales, a exportului masiv de vite moldovenești în această țară, export patronat de însuși voievodul emitent ¹².

Pentru a înlesni acest export, încă din anul 1558 Alexandru Lăpușneanu bate monede proprii de argint, în sistemul și după tipul denarilor ungurești de argint ¹³. În același sistem se va emite monedă moldovenească în 1562 și în 1563, sub domnia lui Despot Vodă și în timpul lui Ștefan Tomșa în 1563 și 1564, iar în 1573 Ion Vodă va emite o monedă mare de aramă, denumită aceea, echivalentă cu asprul turcesc de argint ¹⁴.

Datorită politicii moldovenești de unificare monetară, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, moneda poloneză își pierde din influența ce o avea pe piața internă a Moldovei ¹⁵, deși o ușoră revenire se înregistrează în timpul lui Ștefan Răzvan și Ierimia Movilă ¹⁶. Acest fapt poate fi remarcat și prin prezența minimă a monedelor poloneze din tezaurul ce face obiectul acestor însemnări.

Dacă cele mai vechi monede sînt de la Matei Corvin (1458—1490), iar cea mai recentă poartă data 1596, considerînd-o ca „terminus post quem” al îngropării tezaurului, putem spune că ele cuprind o perioadă îndelungată, a doua jumătate a secolului al XV-lea și tot secolul al XVI-lea, unul din cele mai frămîntate veacuri din istoria Moldovei. În intervalul acesta de timp atît de mare în care se întinde tezaurul în discuție, ne determină să considerăm că el a fost acumulat de două persoane deosebite, probabil o moștenire, în decursul a două generații. Condițiile ascunderii tezaurului însă rămîn pentru noi necunoscute.

Prezența acestor monede de proveniență străină adunate în salbă ca și celelalte obiecte de podoabă din tezaurul de la Zlătunoaia, poate fi pusă pe seama dezvoltării negoțului, ținînd cont de faptul că tîrgul Botoșani, atestat documentar în 1439, se găsea la întretaiera a două mari drumuri comerciale de interes continental, unul care lega porturile Mării Baltice, prin Liov cu porturile de la gurile Dunării și de pe țărmul Mării Negre, altul ce trecea peste Carpați legînd orașele din Transilvania cu Europa Orientală.

Nu poate fi trecut cu vederea nici faptul că Ștefan cel Mare își alege loc de popas la marginea tîrgului, zidind la 1496 Biserica „Popăuți”, nici faptul că Petru Rareș scrie scrisori din Botoșani în 1528 către negustorii brașoveni, apoi în 1529, îl găsim și în anul morții 1546 ¹⁷.

De altfel, Petru Rareș donează veniturile tîrgului soției sale, Elena, fiica lui Ioan Despotul sîrbesc, femeie cultivată, cu înclinări spre artă, ctitorită a celor două monumente istorice din Botoșani, Biserica Sf.

11 Istoria României, vol. II, p. 847.

12 C. Mătasă, O. Iliescu și V. Mihăilescu-Birliba, op. cit., p. 374.

13 Ibidem.

14 Ibidem.

15 Istoria României, vol. II, p. 846.

16 C. Mătasă, O. Iliescu și V. Mihăilescu-Birliba, op. cit., p. 375.

17 N. Iorga, „Un oraș al trecutului românesc, Botoșanii”, în Albina din 1 feb.

Gheorghe și Biserica Uspenia. De atunci, orașul Botoșani devine apanajul doamnelor țării, menținându-se în această situație pînă la Regulamentul Organic¹⁸.

Cu timpul, tîrgul Botoșani a adăugat funcțiunii sale comerciale o nouă funcție, cea meșteșugărească, cu bresle bogate, a căror produse erau renumite pînă departe. Astfel, într-un uric a lui Petru Șchiopu din 1579 adresat neguțătorilor mari și mici din Liov și din celelalte părți ale Poloniei, în privința iarmarocelor și vămilor din Moldova, acesta afirmă că „cel mai vechiu iarmaroc în Moldova a fost cel care se ține în Botoșani”¹⁹, nefiind cu nimic mai prejos decît cele mai însemnate bilciuri europene de pe vremuri²⁰.

Numai în contextul acesta, al intensificării schimburilor comerciale și al dezvoltării breslelor meșteșugărești în această parte a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea, își găsește explicația tezaurul pus în discuție.

Acestea sînt cîteva constatări de ordin istoric și economic desprinse din studiul tezaurului de la Zlătunoaia-Lunca, județul Botoșani, care a prilejuit confirmarea unor date cuprinse în cîteva izvoare documentare privind istoria Moldovei din acele timpuri agitate.

T A B E L U L I

A. EMISIUNILE UNGUREȘTI

Matei Corvin, (1458—1490)	fără dată	6 ex.	0,55 g. ex.	găurit
Wladislav II Jagello,	1505,	1 ex.	0,50 g. ex.	— „ —
	1508,	1 ex.	0,46 g. ex.	— „ —
Ferdinand I,	1536,	2 ex.	0,45 g. ex.	— „ —
	1541,	1 ex.	0,53 g. ex.	— „ —
	1547,	1 ex.	0,48 g. ex.	— „ —
	1554,	1 ex.	0,47 g. ex.	— „ —
	1556	1 ex.	0,53 g. ex.	— „ —
	1560,	1 ex.	0,50 g. ex.	— „ —
Maximilian al II-lea,	1575,	3 ex.	0,45 g. ex.	— „ —
Rudolf al II-lea,	1594,	1 ex.	0,55 g. ex.	— „ —

B. EMISIUNILE POLONEZE

Pentru Regatul Poloniei

Sigismund al III-lea Wassa,	1590,	2 ex.	2,40 g. ex.
	1594,	1 ex.	2,51 g. ex.
	1596,	1 ex.	2,45 g. ex.

Pentru orașul Riga

Ștefan Báthory,	1584,	1 ex.	2,55 g. ex.	găurit
Sigismund al III-lea Wassa,	1588,	1 ex.	2,45 g. ex.	— „ —

C. EMISIUNILE TURCEȘTI

Aspru neidentificat,	1 ex.	0,35 g. ex.	— „ —
----------------------	-------	-------------	-------

¹⁸ V. Tufescu, „Tradiții și perspective în dezvoltarea municipiului Botoșani”, în Botoșani, istorie și contemporaneitate, Buc., 1969, p. 11-12.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

Résumé

En 1972, dans la collection du Musée d'histoire de Botoșani, est entré un petit trésor qui contient des bijoux et des monnaies médiévales. Ce trésor a été découvert par hasard dans le village de Zlătunoaia de la commune Lunca, du département de Botoșani, par l'habitant Baghici D. Ioan qui a donné tous ces objets au musée.

Le trésor de Zlătunoaia-Lunca, comprend : deux boucles d'oreille en argent et en vermeil, leur forme est de petit cadenas, ils ont des chaton pour fixer les pierres, la technique de leur exécution est celle du filigram et de la granulation ; douze petits boutons d'argent, formés de deux hémisphères soudés, les uns non ornementés, d'autres ornementés par des granules disposées en forme de pyramide ; six perles en verre, très petites, oviformes.

De ces 26 monnaies médiévales d'argent, 19 sont des dinars hongrois du temps de Matei Corvin, Wladislav II Jagello, Ferdinand I, Maximilian II et Roudolphe II, six sont grschens polonais du temps de Sigismund III Wassa et Stephan Báthory, et enfin un aspre non identifié.

Chronologiquement, ce trésor est facilement encadré dans les XV-ème et XVI-ème siècles, parcequ'on connaît dans notre patrie, d'autres découvertes de même genre.

CĂLĂTORII STRĂINI DESPRE CREȘTEREA ANIMALELOR ÎN MOLDOVA ÎN SECOLELE XVI—XVIII

MIHAI LAZĂR

Fără să aibă consistența și veridicitatea documentelor de arhivă, relatările călătorilor străini constituie, de bună seamă, o sursă de informare indispensabilă pentru cunoașterea complexă și detaliată a istoriei popoului nostru. Din păcate, procesul de depistare, publicare și investigare a acestei categorii de izvoare istorice s-a înfăptuit neunitar și într-un ritm lent¹. Primul istoric român care a încercat o valorificare globală a informațiilor oferite de călătorii străini a fost Nicolae Iorga. Lucrarea sa monografică, *Istoria românilor prin călători*², s-a dovedit a fi pentru o

1 Jean Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux Provinces*, în N. T. Orășanu, *Istoria Moldovii și a României*, București, 1857; V. A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandini de la 1646*, București, 1895; N. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, București, 1899; Pavel de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în țările române (1653-1658)*, Traducere de Emilia Cioran, București, 1900; A. d'Hauterive, *Memoire sur l'etat de la Moldavie en 1787*, București, 1902; N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre, după corespondențele diplomatice străine*, I, 1700-1750; II, 1750-1812, București, 1909, extras din „Analele Academiei Române”, Mem. Sect. Ist., Seria II, tom. XXXII; Gh. Călinescu, *Alcuni misionari catolici italieni nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în *Diplomatarium Italicum*, II (1925), p. 1-223; Idem, *Altre notizie sui missionari catolici nei Paesi Romeni*, în op. cit., (1930), p. 305-514; C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie 1633*, Paris—București, 1925; N. Iorga, *Voyageurs françois dans l'Orient européen*, Paris, 1928; Idem, *O nouă descoperire a Moldovei în sec. al XVIII-lea, de un suedez*, în „Revista Istorică”, XVI (1930), nr. 1-3, p. 1-28; nr. 3-4, p. 85-102; Andrei Antalfy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în 1659*, în „Buletinul Comisiunii istorice a României”, XII, 1932, p. 5-56; Fr. Babinger, *Robert Barse, Un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în „Analele Academiei Române”, Mem. Sect. Ist., seria II, tom. XVII (1935—1936), p. 141-189; Idem, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie vodă Ruset*, în „Analele Academiei Române”, Mem. Sect. Ist., seria III, tom. XIX (1937), p. 109-136; P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930; Maria Găzdaru, *Dimitrie Găzdaru, Călători și geografi italieni în secolul XVII. Referințele lor despre țările românești*, în „Arhiva”, XLVI (1939); Gh. Pascu, *Călători străini în Moldova și Muntenia în sec. al XVIII-lea*; Carra, *Bauer și Struve*, Iași, 1940; G. Ghinulescu, *Pietro Deodato e la sua relazione sulla Moldavia (1641)*, în *Diplomatarium Italicum*, IV (1939), p. 75-135; Gheorghe Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947 ș.a.

2 N. Iorga, op. cit., vol. I—IV, București, 1928—1929.

bună perioadă de timp un util instrument destinat cunoașterii istoriei economice a țărilor române, în evul mediu. Inițiativa întreprinsă în ultimii ani, de publicare sistematică, într-o concepție unitară, a mărturiilor călătorilor străini în colecția, *Călători străini despre țările române*, din care au apărut pînă în prezent șase volume³, a deschis orizonturi noi cercetării istorice cu caracter economic. Unii autori ai acestei valoroase colecții, ca : Paul Cernovodeanu⁴ și M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru⁵, au valorificat deja, parțial, baza informațională a relațiilor de călătorie. Dar, relațiile de călătorie constituie un teren fertil de investigații pentru categorii diverse de cercetători, întrucît, conținutul lor abundă, deopotrivă, în date cu caracter istoric, lingvistic, toponimic, etnografic, geografic și agronomic.

Cunoscuți, de obicei, sub numele generic de călători străini — misionarii catolici, protestanți, ortodocși și musulmani, negustorii, militarii și diplomații din diferite țări europene și asiatice — aflați pe meleagurile românești din anumite interese, sau fiind doar în trecere spre alte țări, ne-au lăsat un număr impresionant de relații de călătorie. Ele conțin știri interesante despre istoria politică, economico-socială, militară, culturală și religioasă a românilor din toate provinciile istorice. O pondere însemnată dețin capitolele referitoare la ocupațiile agricole ale poporului nostru. Veniți din locuri caracterizate printr-o anumită dezvoltare economico-socială și călăuziți de concepții proprii în această privință, călătorii străini au intrat în contact în spațiul carpato-dunărean cu realități noi, sensibil deosebite de cele întâlnite în țările lor de baștină. Relațiile de călătorie au redat, cum era și firesc, într-o viziune inedită, particularitățile vieții agrare la români în timpul orinduirii feudale.

Cutreierînd Moldova de la un capăt la celălalt ori numai anumite ținuturi, călătorii străini au constatat peste tot caracterul agrar al economiei țării, materializat într-o îmbinare specifică a celor două ocupații de bază : cultura plantelor și creșterea animalelor. Structura mediului geografic (relief, vegetație, hidrografie, condiții de sol și de climă), densitatea demografică relativ scăzută, nivelul tehnic al uneltelor agricole, numeroasele invazii străine ș.a., au imprimat agriculturii moldovene o orientare, cu precădere spre sectorul zootehnic. În linii mari, călătorii străini au sesizat corect această realitate, înfățișînd creșterea animalelor drept îndeletnicirea economică principală a locuitorilor Moldovei. În această privință, ei au încercat să ne ofere cîteva argumente referitoare la repartiția vegetației, tipurile de așezări satești din unele zone ale Mol-

3 M. Holban, M. M. Alexandrescu — Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu. *Călători străini despre țările române*, I (1968), II (1970), III (1971), IV (1972), V (1973), VI (1976), București, Editura științifică (în continuare se va cita, *Călători străini*).

4 *Societatea feudală românească văzută de călători străini* (sec. XV—XVIII), Ed. Academiei, București, 1973 ; Idem, *Țările Române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VI, 1973, p. 111-114.

5 *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini* (sec. XV—XVII), în „Studii — Revistă de istorie”, 21, 1968, nr. 5, p. 851-857.

dovei și tehnicile de exploatare a pământului arabil. Referirile la cadrul geografic, cuprinse în notele de călătorie, conțin observații interesante cu caracter general despre întinderea pădurilor, terenurilor înierbate și a pământului arabil. Analiza globală a informațiilor geografice ne conduce la constatarea că cea mai mare parte a teritoriului Moldovei era acoperită de păduri, pășuni naturale și finețe⁶, în timp ce, pământul arabil era relativ restrâns și repartizat, cu deosebire, în zonele din centrul și sud-estul țării. Străbătând regiunea dintre Carpați și Prut, călătorii străini au rămas impresionați de „măreția” și întinderea „nesfârșită” a pădurilor, de mulțimea „pajiștilor frumoase” și a „dealurilor împădurite”, care ofereau condiții prielnice pentru creșterea animalelor. Informațiile furnizate de: Anton Verancsics⁷, Blaise de Vigenère⁸, Trifon Korobeinikov⁹, Robert Bargrave¹⁰, Bernardino Quirini¹¹, St. Raicevich¹² ș.a. cu privire la pădurile și pășunile din vestul și centrul Moldovei concordă cu datele conținute de izvoarele documentare, narative și cartografice interne ale vremii. Cît privește partea estică a țării — de la Prut și pînă la Nistru — Anton Verancsics ne relatează că se întindea „toată într-un șir nesfârșit de câmpii”, fiind puțin populată¹³. Existența unor întinse zone pentru pășunat, cît și numeroasele și distrugătoarele invazii străine, au determinat pe locuitorii acestor locuri să se ocupe mai mult cu creșterea animalelor și mai puțin cu cultivarea pământului. Preponderența îndeletnicirii creșterii animalelor asupra cultivării pământului, la nivelul întregii țări, ilustrată de majoritatea călătorilor străini este pusă în evidență și de nivelul tehnic al muncilor agricole. Importantă activitate agricolă a locuitorilor — aratul pământului necesita utilizarea unui mare număr de animale de tracțiune, bovine și cabaline. Antonio Maria Graziani¹⁴ și Paul de Alep¹⁵ au văzut țărani moldoveni arînd pământul cu pluguri trase de cîte 5-6 perechi de boi, realitate confirmată și de unele reprezentări picturale de pe pereții unor biserici din Bucovina¹⁶. Acest lucru ilustrează faptul că, activitatea de creștere a animalelor mari de jug era nemijlocit legată de lucrarea pământului arabil. Un factor deloc neglijabil, ce a influențat dezvoltarea celor două ramuri de bază ale agriculturii a fost starea precară a căilor de comunicație. După cum bine se știe, cultivarea pământului este condiționată de existența unor drumuri

6 Vezi și Vasile Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, Editura Academiei, București, 1975, p. 27-33.

7 *Călători străini*, I, p. 401-404.

8 *Ibidem*, II, p. 641.

9 Gheorghe Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 35.

10 Fr. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les Pays Roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în *loc. cit.*, p. 144-148 și 186.

11 *Călători străini*, IV, p. 36.

12 *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 35.

13 *Călători străini*, I, p. 402.

14 *Ibidem*, II, p. 381.

15 *Ibidem*, VI, p. 299.

16 Vasile Neamțu, *op. cit.*, p. 130-133.

pentru înlesnirea transportului utilajelor și produselor agricole. Dar, nu de puține ori, călătorii, deplasându-se prin țară pe rutele principale de circulație au întâlnit drumuri impracticabile, cu „noroi gros care ajungea până la genunchii oamenilor“, iar alteori, chiar „până la pieptul cailor“¹⁷. Ne dăm ușor seama, cam în ce stare se aflau căile de circulație cu caracter secundar, destinate să mijlocească legătura dintre diferite părți ale hotarului satului sau între unele localități învecinate. Deși cultura plantelor s-a extins considerabil în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, ea continua să rămână totuși pe planul al doilea. Călătorii din secolul al XVIII-lea și începutul celui următor, menționează că suprafața cultivată era încă redusă în raport cu pășunile și fânețele. Manzi¹⁸, Charles de Peyssonnel¹⁹, John Bell d'Antermay²⁰, La Motraye²¹, R. G. Boschovich²², St. Raicevich²³, Wenzel von Brongard²⁴, J. L. Carra²⁵, Alex. de Langeron²⁶, W. Wilkinson²⁷, exagerând evident, dau cifre fanteziste cu privire la suprafața cultivată, mergând chiar până la raportul de 1/40 din teritoriul țării.

Cei câțiva factori amintiți de noi mai sus, puși în evidență de relațiile de călătorie, au influențat, în bună măsură, nivelul tehnic al agriculturii în întreaga epocă medievală, condiționând dezvoltarea extensivă a creșterii animalelor.

Toți călătorii străini din secolele XVI—XVIII, indiferent din ce țară provin sau ce ocupație aveau în viața din toate zilele, călătorind prin Moldova au remarcat, în primul rând numărul impresionant de animale mari și mici. Existența unor întinse zone înierbate în păduri, a poienilor, iamașurilor și fânețelor cu iarbă subțire, de bună calitate, au constituit condiții de bază pentru creșterea extensivă a animalelor. În secolul al XVI-lea, Georg Reicherstorffer²⁸, Antonio Maria Graziani²⁹, Anton Ve-

17 Călători străini, VI, p. 30 și 59.

18 *Diplomatarium Italicum*, I, p. 165.

19 *Observations sur les Peuples barbares qui ont habité les bords du Danube*, Paris, 1765, p. 238.

20 *Relation de mon voyage de St. Petersbourg a Constantinople*, în Th. Codrescu, *Uricarul*, XXIV, p. 217.

21 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 119.

22 *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784, în Th. Codrescu, *Uricarul*, XXIV, p. 254 și urm.

23 *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia et Moldavia*, Napoli, 1788, p. 35.

24 Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale*, București, 1931, p. 158.

25 *Histoire de la Moldavie et Valachie avec une dissertation sur l'etat actuel de ces deux Provinces*, în N. T. Orășanu, *op. cit.*; Gh. Pascu, *op. cit.*

26 Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 155.

27 *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1821, p. 68.

28 „Moldova crește cai turcești și moldovenști, cât și foarte buni cai „asturconi“ și alte soiuri în mare număr“. Domnii erau constrânși însă de sultani să nu admită scoaterea liberă a cailor din țară. Georg Reicherstorffer afirmă că Moldova trebuia să însoțească tributul anual datorat turcilor de un număr de 50 de cai dintre „cei mai de soi și mai ageri“ (*Călători străini*, I, p. 199).

29 „Din Moldova deci se scoate acea mulțime de boi din a căror carne se hrănesc nu numai popoarele vecine ale Ungariei și Rusiei, ci și ale Poloniei, Ger-

rancsics³⁰, Blaise de Vigenère³¹, Martin Literatul³², Henry Cavendish³³, François de Pavie³⁴, Georgio Tomasi³⁵, Bernardino Quirini³⁶, scriu admirativ despre numărul „denecrezut“ al animalelor cornute mari și mici și al cailor, de pe urma creșterii cărora locuitorii țării realizau cele mai însemnate venituri.

Pentru secolul al XVII-lea, mărturii despre modul de creștere a vitelor și numărul impresionant al acestora întâlnim la : Charles de Joppécourt³⁷, Giovanni Botero³⁸, Giovanni Antonio Magini³⁹, Niccolò Barsi⁴⁰, Pietro Deodato Bakšić, Paul Beke⁴², Marco Bandini⁴³, Filip

maniei, ba pînă și ale Italiei și mai ales, cei din orașul Venetia. Pe acești boi venețienii îi numesc boi ungurești și preferă carnea lor celorlalți de același fel“ (*Călători străini*, II, p. 381).

30 Caii moldovenești sînt mărunți, dar „răbdători la trudă și la foame, fără să ceară multă îngrijire, mai ales dacă sînt adăpați“ (*Călători străini*, I, p. 419).

31 *Călători străini*, II, p. 638 și 641.

32 *Ibidem*, p. 247.

33 *Ibidem*, III, p. 296.

34 În ținuturile din Bugeac, bogate în pășuni, se găseau „mulțime mare de vite“ (*Călători străini*, III, p. 180). Autorul descrierii menționează îmbrăcămintea specific românească : căciuli, cojoace și opinci din piei (*Ibidem*, p. 181).

35 Locuitorii din Moldova și Țara Românească „au din belșug animale de tot felul...“, ei slujindu-se pentru munca cîmpului de bivoli din care au o mulțime“ (*Călători străini*, III, p. 672-673).

36 *Călători străini*, IV, p. 36.

37 Locuitorii din regiunile de la șes cresc „vite de tot felul și chiar bivoli, de care se slujesc în loc de boi sau cai la cultura pămîntului“ (*Călători străini*, IV, p. 383).

38 *Călători străini*, IV, p. 575.

39 Descriind regiunile de stepă ale Moldovei, remarcă belșugul „de cai foarte buni“ și „boi foarte mari“ (*Călători străini*, IV, p. 587).

40 Moldova era bogată „în vaci prea frumoase, precum și cai“ (*Călători străini*, V, p. 81).

41 „Provincia este bogată... în vaci, boi, oi, unt; cresc cai foarte frumoși și de preț, iar la turci sînt de mare preț, caii moldovenești“ (*Călători străini*, V, p. 233). Călugărul trecînd prin diferite orașe menționează și animalele ce existau în gospodăriile locuitorilor : la Galați, „boi, vaci și alte patrupede“; la Bîrlad — „grîne și vite“; la Huși — „cai“; la Iași — „cirezi multe de boi, oi, vaci, cai“; la Cotnari — „locuitorii se ajută mult cu vînzarea vitelor, boi, vaci, oi, cai“; la Suceava — „vitele sînt multe și mai de soi, fiind aproape de munte“; la Baia — se cresc multe animale „cărora le priește muntele“; la Tg. Neamț — sînt multe vite „deoarece au pășunile trebuitoare“; la Săbăoani — „mai ales boi și cai“; la Roman — sînt boi, oi și vaci; la Bacău — „nu lipsesc vacile, boii și oile“; la Trotuș — este pomenită extragerea sării cu niște roți cu ajutorul cailor. Locuitorii din jur „sînt obligați să dea pe rînd cai cu care să scoată sarea și să aducă lemne“ (*Ibidem*, p. 226-249). După cum se poate constata, în trecerea sa prin diferite orașe, Pietro Deodato Bakšić nu uită să amintească de fiecare dată bogăția de vite.

42 Iezuitul de origine maghiară este pur și simplu impresionat de mărimea și frumusețea vitelor : „Această regiune produce cai foarte buni, oi și boi, atît de mari, încît dacă cineva nu i-ar vedea cu ochii, abia ar da crezare celui ce i-ar povesti despre ei“. De asemenea, pomeneste de creșterea porcilor (*Călători străini*, V, p. 276).

43 Autorul este de părere că numele orașului Iași ar proveni de la un păstor care-și păștea bôii pe acest loc (*Călători străini*, V, p. 237). Ținuturile erau bogate în oi și boi, arătîndu-se că un singur boier ar fi avut 24.000 oi (cf. N. Iorga, *Is.oria românilor prin călători*, I, p. 322).

Masson du Pont⁴⁴, Evlia Celebi⁴⁵, De la Croix⁴⁶ ș.a. De obicei, ca și în veacul precedent, aprecierile călătorilor din secolul al XVII-lea sînt globale, oferind detalii în plus doar în privința modului de creștere a animalelor pe marile domenii domnești, boierești și mănăstirești.

În secolul al XVIII-lea, informațiile sînt mai abundente, iar călătoriau o anumită înclinație spre discutarea diferențiată a anumitor laturi ale îndeletnicirilor agricole. Cea mai mare parte a descrierilor acestei perioade aparțin unor persoane instruite, legate direct sau indirect de viața economică. La Motraye⁴⁷, R. G. Boschovich⁴⁸, St. Raicevich⁴⁹, Fr. I. Sulzer⁵⁰, J. L. Carra⁵¹, Alex. d'Hauterive⁵², Charles de Peyssonnel⁵³, Erasmus von Weissmantell⁵⁴, Hacquet⁵⁵, Andreas Wolf⁵⁶, fac referiri generale despre mediul geografic, repartizarea cantitativă a terenurilor pentru cultura cerealelor și a celor cu vegetație furajeră, abundența de animale : oi, boi, cai și porci. Călătorii acestei perioade, fiind mai bine informați asupra realităților economice la nivelul întregii structuri

44 Autorul descrierii afirmă că Moldova avea multe pajiști unde pășteau oile, boii și caii de rasă superioară, animale foarte mult solicitate pe piețele europene (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 55).

45 Andrei Antalffy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în 1659*, în loc. cit., p. 5-56 ; scriind despre mulțimea și frumusețea vitelor din Moldova, Evlia Celebi afirma : „Numai Allah știe numărul animalelor de acolo“ (*Călători străini*, VI, p. 485).

46 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 58.

47 *Ibidem*, p. 119.

48 Ogoarele, potrivit părerii acestui călător, erau puțin cultivate, bogăția de bază a țării constituind-o vitele. Boschovich laudă „extraordinara mărime a animalelor cornute care se găsesc în toată Moldova“. Anual se vindeau aproximativ 200—300.000 de oi și 40.000 de boi la un preț mic. (*Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784, în loc. cit., p. 259).

49 În Moldova și Țara Românească ar fi existat în timpul său patru milioane de oi, la un preț de 1—2 lei oaia. Domnia Moldovei strîngea numai din oierit 170.000 lei (St. Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valahia e Moldavia*, p. 35-40).

50 Prin informațiile pe care le furnizează se dovedește a fi un bun cunoscător al realităților economice din țările române. Sulzer face aprecieri privind numărul de animale, a prețurilor acestora, a dărilor, în special a oieritului, considerînd că și boierii erau impuși la această dare, dar aveau peste 400.000 de oi scutite (*Geschichte des transalpinischen Dacien*, Wien, 1781, cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 233).

51 *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux Provinces*, în op. cit.

52 *Memoire sur l'état de la Moldavie en 1787*, București, 1902.

53 *Traté sur le commerce de la Mer Noire*, II, Paris, 1787, p. 198-199.

54 N. Iorga, *O nouă descriere a Moldovei în secolul al XVIII-lea de un suedez*, în loc. cit., nr. 1-3, p. 1-28 ; nr. 3-4, p. 85-102.

55 Anual, 40.000 de vite se sacrificau pentru cervișul care se vindea la Constantinopol. Oi existau din belșug, iar pieile de miel erau foarte mult apreciate în toată Europa. Alături de boi și oi, în finuturile Moldovei se creșteau și capre. În zona de munte se prepara cașul și cașcavalul, iar pe lingă stîni se creșteau mulți porci (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, III, p. 39).

56 *Beitrage zu einer statistisch — historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 110).

sociale a țării au acordat atenție și gospodăriei țărănești, neglijată pînă atunci. Sulzer afirma, spre exemplu, referindu-se la țărani că fiecare familie poseda pe lângă casă cîte 4-10 porci și peste 20 de păsări⁵⁷.

În strînsă legătură cu aprecierile făcute asupra bogăției de animale, călătorii străini din secolele XV—XVIII au înfățișat în cuvinte pline de admirație abundența și calitatea deosebită a produselor lactate (cașcaval, caș, unt)⁵⁸, precum și a celor de carne (păstramă de vite și de berbec, cerviș)⁵⁹. Domnii moldoveni orînduiau pentru personalul curții domnești, armată și soli „tainuri“, conștînd din rații apreciable de carne și produse lactate, iar pentru cai: fîn, orz și ovăz, în cantități îndestulătoare. Cu ocazia organizării conacelor în legătură cu trecerea solilor, locuitorii din localitățile în cauză erau obligați să-i aprovizioneze cu toate cele necesare.

Mărturiile călătorilor străini, deși conțin referiri cu caracter general, surprind, totuși și anumite particularități privind modul de creștere a animalelor, care pot să ne conducă la cîteva considerații de ordin special.

Pentru necesitățile lucrării pămîntului, cît și pentru negoț, locuitorii Moldovei creșteau multe bovine. Erau vestite vitele albe, robuste și nepretențioase la condițiile de climă și de hrană și cele sure, mari și frumose⁶⁰. Ele se exportau în țările vecine, dar erau valorificate și pe piața internă prin intermediul bilciurilor⁶¹. Bovinele se creșteau pe domeniile boierești, mănăstirești și domnești, dar, mai ales, în gospodăriile țărănești, veniturile realizate din vînzarea lor stînd la baza sistemului de gospodărire. Îngrijirea bovinelor lăsa însă de dorit. Vara erau ținute, așa cum ne spune Niccolò Barsi, la păscut sub supraveghere ori în libertate, iar în timpul iernii stăteau deseori sub cerul liber și mai rar în adăposturi special amenajate⁶². Acest sistem de creștere se dovedește a fi precumpănitor păstoral, fiind axat pe întinderea mare a pășunilor și fi-nețelor și nu atît pe îngrijirea permanentă, sub control, în stabulație, care desigur, impune utilizarea ca hrană, pe lângă fîn și a ovăzului, orzului și a altor produse cerealiere.

Datorită unor condiții geografice favorabile, creșterea oilor era o îndeletnicire importantă. Pe teritoriul Moldovei se găseau pășuni cu iarbă bună în zona munților și în văile Prutului și Nistrului. În aceste două zone de bază pentru practicarea oieritului, pe lângă oile localnici-

57 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 236.

58 V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 2.

59 Evlia Celebi amintește de breasla pastramagiilor de vite din Istanbul din care cei mai mulți erau „ghiauri, valahi și moldoveni“ (*Călători străini*, VI, p. 347). Samuel Twardowski, scria la 1622 despre pastrama afumată și uscată la soare (*Ibidem*, IV, p. 501).

60 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 55.

61 Rasele cele mai alese de boi creșteau în regiunea Prutului și în sudul Basarabiei, unde era o iarbă subțire, foarte hrănitoare (*Călători străini*, I, p. 402-404).

62 *Călători străini*, V, p. 75).

lor, în număr destul de mare⁶³, se întâlnesc turme ale ardelenilor, vara la munte și iarna la șes⁶⁴.

Moldova era vestită, de asemenea, prin mulțimea și frumusețea cailor. Referirile făcute în această privință de cronicarii moldoveni sînt pe deplin confirmate de călătorii străini⁶⁵. Domnii Moldovei, după părerea unor călători (Matteo Muriano, Giulio Ruggerio, Fabio Migananelli) puteau ridica la oaste pînă la 50.000 de călăreți înzestrați cu cai proprii⁶⁶. Graziani, călătorind prin ținuturile moldovene a văzut o mulțime de „cai mici, dar foarte buni la muncă”⁶⁷. Crescuți mai mult liber, ei „nu se prea deprind cu grajdul; chiar în mijlocul iernii pasc pe cîmp și învățați de deprinderea zilnică și de nevoie zdrobesc cu copita lor, deși nu au potcoave, ghița ce acoperă iarba”⁶⁸. În veacul al XVII-lea, Niccolò Barsi constată însă interesul locuitorilor pentru îngrijirea și adăpostirea cailor. Mergînd la Iași, el a văzut că fiecare casă „își avea ograda sa cu grajduri pentru vite”⁶⁹. De asemenea, la 1652, Robert Bargrave vizitînd orașul Iași este impresionat de mîndrețea și buna întocmire a grajdurilor, dar mai ales, de „numărul și calitatea cailor, întrecînd cu mult pe cei ai ducelui de Florența sau ai regelui Angliei”⁷⁰. În orice caz, caii au avut parte de o mai bună îngrijire decît vitele cornute mari, oile și porcii, existînd preocuparea de creștere a unor rase alese. Pe domeniile domnești și boierești se creșteau „cai turcești”⁷¹ și cai autohtoni, așa-numita rasă moldovenească, ambele rase fiind prohibite la export. Caii moldoveni erau mult apreciați la Constantinopol și în multe țări europene. Robustețea, rezistența și frumusețea lor erau calități care-i așezau în rîndul celor mai bune rase de cai existente în Europa.

Călătorii străini, la fel ca și cronicarii moldoveni, au constatat că o bună parte din veniturile visteriei domnești proveneau din dările pe vite⁷² și taxele vamale de la tîrguri și iarmaroace⁷³. În viziunea lui Niccolò Barsi, locuitorii țării erau obligați față de domnie cu zeciuiala din toate animalele⁷⁴.

63 Domnii moldoveni trimiteau în fiecare an la Constantinopol peste 60.000 de oi (W. Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, London, 1820, p. 75-78).

64 Gh. Călinescu, *Paul Beke*, în *Diplomatariu Italianic*, II, p. 352.

65 Mihai Lazăr *Creșterea animalelor în Moldova în viziunea cronicarilor*, comunicare aflată în curs de tipărire, în „Terra nostra”.

66 *Călători străini*, I, p. 169 și 465; vol. II, p. 63.

67 *Ibidem*, I, p. 383.

68 *Ibidem*.

69 *Ibidem*, V, p. 75.

70 Fr. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les Pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în loc. cit., p. 184.

71 *Călători străini*, I, p. 199; vol. IV, p. 501.

72 *Ibidem*, III, p. 202; Andreas Wolf susținea că domnii în secolul al XVIII-lea obțineau anual din vîcărit 200.000 de piaștri, din care, 40.000 numai din dările pe cai (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, III, p. 110).

73 Informații în acest sens ne furnizează: Graziani (*Călători străini*, I, p. 382), Erasmus Otwinowski (*Ibidem*, II, p. 120), John Neweberrie (*Ibidem*, II, p. 518), Georgius Dousa (*Ibidem*, IV, p. 87), Paulo Bonici (*Ibidem*, V, p. 20).

74 *Călători străini*, V, p. 80.

În majoritatea cazurilor, călătorii străini au făcut o strînsă legătură între bogăția de animale și structura comerțului exterior al Moldovei. Dacă caii și oile erau animale prohibite la export⁷⁵, în schimb, comerțul cu boi și mai ales cel cu porci era liber de orice restricție. Dar, chiar în condițiile monopolului economic otoman existau numeroase posibilități de practicare a unui intens comerț extern cu vite. Numai în momentele de calamitate naturală sau de distrugerii pricinuite de războaie și invazii străine, comerțul extern stagna trebuind să răspundă, cu precădere necesităților interne și solicitărilor venite din partea Constantinopolului. Uneori ni se înfățișează în descrierile călătorilor (vezi, Simeon Lehati, Johann Wilden, Johann Mayer, Charles de Joppecourt, Evlia Celebi) jafurile și pustiirile produse de tătari, turci sau de armatele țărilor din jur în timpul campaniilor militare, cu care prilej erau scoase din țară numeroase turme de animale⁷⁶. „Să nu fie pustiită această țară — ne spune starețul rus Leontie — alta ca ea nu curînd ai găsi... Pămîntul făgăduinții; tot felul de roduri face”⁷⁷.

O parte din negustorii străini se bucurau de un tratament favorabil, impunîndu-li-se taxe reduse la achiziționarea vitelor. Negustorii armeni, evrei, unguri, sași și raguzani — reușeau să monopolizeze comerțul extern al Moldovei. La 1588, Wiliam Harborne sosea în Moldova, la Petru Șchiopu, în vederea încheierii unei înțelegeri, potrivit căreia negustorii englezi urmau să plătească doar vama de 3% „după cum plătesc supușii lui cît și negustorii din toate neamurile celelalte”⁷⁸.

Antonio Graziani⁷⁹, Blaise de Vigenère⁸⁰, Filip Masson du Pont⁸¹, Giovanni Botero⁸², Paul Beke⁸³, Niccolò Barsi⁸⁴, R. G. Boscovich⁸⁵,

75 *Ibidem*, I, p. 199; W. Wilkinson, menționînd furniturile la Constantinopol dă cifra de 250.000 de oi (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, III, p. 102), iar Boscovich indică 200—300.000 de berbeci (*Ibidem*, II, p. 186).

76 *Călători străini*, IV, p. 347, 351, 412 și 489. În anul 1651, Vasile Lupu se plîngea în scris hanului tătar că supușii acestuia i-au pîrjolit țara, luîndu-i peste „200.000 de vite mari și mici și cai” (*Călători străini*, V, p. 453).

77 Gheorghe Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 71.

78 *Călători străini*, III, p. 289-290.

79 *Ibidem*, II, p. 381.

80 Avutul moldovenilor depinde, în special de vite. Ele se vînd la export „nu numai în Ungaria și Rusia care sînt țările cele mai apropiate de dînsii, dar mai trimit în fiecare an un număr însemnat în Polonia, Prusia, Silezia, Boemia, Germania, Italia și Turcia” (*Călători străini*, II, p. 641).

81 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 54-55.

82 *Călători străini*, IV, p. 575.

83 *Ibidem*, V, p. 276.

84 *Ibidem*, p. 81.

85 Potrivit aprecierilor sale, în fiecare an se vindeau 40.000 de boi grași în Silezia, cu preț bun — 10 galbeni. Urmău ca număr caii, aproximativ 10.000, cu 20—30 ughi calul, pe care străinii îi utilizau, cu precădere la transportul artileriei ușoare cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 186). Tot în veacul al XVIII-lea, pe la 1742, un anonim turc spunea că vitele moldovene erau foarte căutate în Rusia, Polonia, Ungaria, Boemia, Silezia și Austria. Mari afaceri comerciale realizau ienicerii turci, unii comercializînd cîte 40—50.000 de oi. Sînt prezentate prețurile la oi, cai, și unt. La Soroca pomenește existența a 18 bilciuri pe an (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 198-200).

Karaczay⁸⁶, Joseph Bohrer⁸⁷, W. Wilkinson⁸⁸ descriu pe larg amploarea schimburilor comerciale ale Moldovei cu țările din centrul și răsăritul Europei. Multe animale erau duse prin trecătorile Carpaților și vândute în Transilvania, care rămîne în toată perioada medievală un client de bază⁸⁹.

În afară de vite, Moldova exporta în multe țări europene brînză, unt, pastramă — alimente mult apreciate de toți negustorii⁹⁰. Vitele erau valorificate prin negoț și pe piața internă. Antonio Graziani⁹¹, John Neweberie⁹², Lestar Gylafi⁹³, Niccolò Barsi⁹⁴, Pietro Deodato Bakšić⁹⁵ ș.a., vorbesc de tirgurile și iarmaroacele din interiorul și de la granițele Moldovei. În secolul al XVIII-lea, Boscovich întilnește mulți țărani vînzîndu-și vitele pentru a realiza banii necesari achitării impozitelor⁹⁶. La iarmaroace, călătorii străini au întilnit mulți negustori polonezi, armeni și greci care cumpărau vite pentru îngrășat, pentru ca apoi să le comercializeze în alte țări⁹⁷. Acest lucru a determinat înlăturarea siste-

86 Moldovenii ar fi vîndut anual, la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, 70.000 de oi, cu prețul de 2 lei oaia, 60—70.000 de boi, 20—30.000 de cai (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 276).

87 Austria, după părerea lui Bohrer cumpăra cea mai mare parte din caii de remonță din Bucovina și Moldova (A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 10, Ed. I. Vlădescu, p. 116).

88 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, III, p. 102.

89 *Ibidem*.

90 *Ibidem*, II, p. 186, 236 și 240-241; *Călători străini*, IV, p. 575.

91 În orașele principale se organizau în fiecare an cite 7 bilciuri de vite „pe cîmpii foarte întinse, cu mare mulțime de negustori“. Graziani este fascinat de mulțimea boilor, de prețul lor mic și de rapiditatea cu care se încheiau tranzacțiile (*Călători străini*, I, p. 381-382).

92 La Iași, negustorii polonezi aveau o situație privilegiată, plătind pentru fiecare bou sau vacă o vamă de numai 20 de aspri (*Călători străini*, II, p. 518). Paul Beke, nota în anul 1644 că la Iași, era „Piața negustorilor ce roiesc din Asia și țările înconjurătoare, din Scitia, Polonia, Transilvania și chiar Italia (*Ibidem*, V, p. 281). În secolul al XVIII-lea, Boscovich a vîzut în apropiere de Iași, la Scînteia, unde era un vechi vad comercial, multe cirezi de vite ale negustorilor ce neguțau „boi moldovenesci“ (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 182).

93 Trecînd prin Cernăuți, în anul 1587, de ziua Rusaliilor, Lestar Ghylafi a vîzut o mulțime de vite aduse la bilci: „peste 30.000 de vite, care prețuiesc 80.000 de florini“. La Cernăuți se găsea vama „cea mare a voievodului moldovean“. Călătorul consideră că ea aducea anual visteriei un venit mai mare de 100.000 de florini. În timpul deplasării sale prin Moldova, Petru Șchiopu îi punea la dispoziție „la fiecare popas doi boi de tăiat și 15 oi și un butoi cu bere“ (*Călători străini*, III, p. 209). Peste un secol și jumătate, la 1739, un negustor rus, ajungînd la Cernăuți într-o zi de bilci a rămas mirat de mulțimea vitelor de tot felul care se vindeau, pentru a lua apoi drumul spre Breslau, în Silezia și Polonia (Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 106).

94 La Suceava, „în ziua de Sf. Ioan cel Nou, se deschidea un iarmaroc ce ținea 8 zile, la care venea lume din toată țara“ (*Călători străini*, V, p. 72).

95 Locuitorii din regiunea Cotnari „se ajută mult cu vînzarea vitelor, boi, vaci, oi, cai“ (*Călători străini*, V, p. 23).

96 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 186.

97 *Ibidem*, III, p. 26.

matică a negustorilor localnici de la realizarea unor mari tranzacții comerciale.

Desigur, informațiile oferite de călătorii străini au o sferă problematică de cuprindere restrânsă. Unele știri reflectă realitatea, altele, dimpotrivă, o denaturează. Călătorii din țările vecine Moldovei, cu economii asemănătoare aceleia existente în spațiul carpato-dunărean au prezentat mult mai realist cadrul îndeletnicirilor agrare decât cei veniți din occident, unde prefacerile înnoitoare erau mai profunde⁹⁸. Majoritatea călătorilor străini observând preponderența creșterii animalelor asupra cultivării plantelor, nu au înțeles însă, întotdeauna, legătura firească dintre cele două îndeletniciri economice de bază, legătură determinată de caracterul complementar al acestora, de modul de viață sedentar al populației, de mediul geografic și nivelul tehnic al muncilor agricole. Ceea ce bine au constatat călătorii străini este faptul că, creșterea animalelor mari era determinată, îndeosebi de necesitățile desfășurării muncilor agricole și a transporturilor.

RELATIONS DES VOYAGEURS ÉTRANGERS SUR L'ÉLEVAGE DU BÉTAIL DANS LA MOLDAVIE DES XVIe, XVIIe ET XVIIIe SIÈCLES

Résumé

Les relations des voyageurs étrangers, bien qu'elles n'aient la consistance et l'authenticité des documents d'archive, constituent bien sûr une source d'information indispensable pour la connaissance de certains aspects particuliers de l'histoire du peuple roumain. Elles contiennent non seulement des informations politiques, culturelles et militaires, mais aussi une série d'informations intéressantes sur les occupations agricoles des Roumains de toutes les provinces historiques. Venus de pays caractérisés par un certain développement économique et social et guidés par des conceptions propres à cet égard, les voyageurs étrangers sont entrés en contact avec l'espace Carpatho-Danubien avec des réalités nouvelles, sensiblement différentes de celles reconstruites dans leur patrie. En parcourant la Moldavie d'un bout à l'autre, ou seulement certaines régions, les voyageurs étrangers ont constaté partout le caractère agraire de l'économie du pays, matérialisé en une combinaison spécifique des deux occupations principales : la culture des plantes et l'élevage du bétail. Le milieu géographique (relief, végétation, hydrographie, conditions de climat et de sol), la densité relativement diminuée de la population, le niveau technique des outils, l'état déplorable des routes et les invasions étrangères aussi ont imprimé à l'agriculture moldave une direction vers le secteur zootechnique. Les voyageurs étrangers des XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles, sans tenir compte

⁹⁸ Veniamin Ciobanu, *Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” A. D. Xenopol”, Iași, VIII, 1971, p. 120-141.

d'où ils provenaient ou de leur occupation quotidienne, visitant la Moldavie, ont été impressionnés par la multitude des bêtes grandes et petites.

L'existence des zones étendues de pâturage dans les forêts, des clairières et des meules de foin, d'herbe fine, de bonne qualité, ont représenté les conditions de base pour l'élevage du bétail extensivement. Une partie de voyageurs notant la prépondérance de l'élevage sur la culture des plantes n'ont pas toujours compris la liaison naturelle entre les deux occupations principales. Ce qui a été bien compris dans certaines relations de voyage c'est que l'élevage du grand bétail, boeufs et chevaux, était déterminé dans une grande mesure par les nécessités des travaux agricoles et des transports.

UN VALOROS DOCUMENT DE ISTORIOGRAFIE ROMÂNEASCĂ VECHĂ

MAGDA JIANU

În expoziția permanentă din cadrul secției de literatură română veche a Muzeului de literatură a Moldovei din Iași, organizată în Casa Dosoftei, se află, alături de cel mai vechi manuscris românesc datat¹, de cel mai vechi și mai valoros letopiseț al Țării Moldovei în limba română², de numeroase alte manuscrise și tipărituri de mare importanță istorică și documentară³, un manuscris de la jumătatea secolului al XVIII-lea, copiat aproximativ între anii 1740—1750. Manuscrisul respectiv, înregistrat la nr. inv. 4.805, cuprinde în ordine: un fragment de cronograf, un letopiseț al Țării Moldovei asemănător în cea mai mare parte cu scrierea considerată a lui Grigore Ureche în Varianta lui Simion Dascălu și, în final, Letopisețul Țării Moldovei al lui Miron Costin.

Pe lângă faptul că în copiile celor două letopisețe găsim numeroase interpolări ale copistului, unele dintre ele cu o deosebită valoare documentară, surprinzătoare sînt mai ales interpolările efectuate de copist (din păcate anonim), cu precădere în copia primului letopiseț, al lui Grigore Ureche.

Nu ne propunem să facem aici o prezentare exhaustivă a întregului manuscris și nici să considerăm problemele pe care le ridicăm drept elucidate din toate punctele de vedere. Scopul este doar să semnalăm specialiștilor cîteva aspecte deosebit de importante ale acestui manuscris, convingerea noastră fiind că atît cele două copii ale letopisețelor lui Ureche și Costin, cît mai ales interpolările copistului din ambele lucrări, presupun acordarea unei atenții majore din partea tuturor cercetătorilor.

1 „Apostolul“, copiat de popa Bratu din Brașov (probabil), în anii 1559—1560, text paralel în limbile română și slavonă.

2 Este vorba de cea mai veche copie a Letopisețului Țării Moldovei de Grigore Ureche, datînd din anul 1660 (aprox.), exemplar de lux, copiat pentru curtea domnească. Manuscrisul poartă numeroase însemnări adause de mai mulți cărturari. A aparținut lui Miron Costin, D. Cantemir ș. a.

3 Un manuscris de „Pateric“ slavon din secolul al XIV-lea, un „Tetraevanghel“ din secolul al XV-lea, tipărituri de D. Liubavici, Coresi, Varlaam, Dosoftei, Antim Ivircanul, Frații Radu și Șerban Greceanu, Cantemir, Veniamin Costache, etc. etc.

Problema care ni se pare cea mai interesantă și pe care dorim să o semnalăm cu această ocazie este cea privitoare la legendele din ciclul „O samă de cuvinte“, considerate de majoritatea cercetătorilor ca operă a marelui cronicar Ion Neculce. Nu încercăm prin aceasta să umbrim personalitatea renumitului cronicar artist, meritele sale în istoriografia românească nemaiputînd fi contestate de nimeni, niciodată, ci doar să menționăm faptul, așa cum de altfel a făcut-o și Neculce, că legendele respective au circulat, ca toate creațiile populare orale, din gură în gură pînă ce un cărturar anonim le-a transcris, anterior lui Neculce, într-un Letopiseț sau alt gen de lucrare, de unde le-a preluat apoi și marele cronicar, cizelîndu-le în felul său. Acest fapt este dovedit, printre altele, de includerea legendelor respective, tot sub titlul general de „O samă de cuvinte“, atît în copia letopisețului lui Grigore Ureche cît și în cea a lui Miron Costin din manuscrisul menționat. Motivația acestei includeri este relatată astfel de către copist : „O, iubite cetitoriu, aicea am scris o samă de cuvinte, și mai vîrtos putem să zicem pricini, care la leatopisețul dintru care scriem eu aceastea nu era, ce într-altul le-am găsit..., fiindcă cînd am dat eu piste alt leatopiseț de-am găsit aceastea, domniile ce să vor arăta mai gios, eu le trecusăm cu scrisul...“.

Deci din cele relateate mai sus reiese clar că copistul transcria o variantă a Letopisețului Țării Moldovei de Grigore Ureche și, la un moment dat, a descoperit alt letopiseț, care cuprindea și legendele din ciclul „O samă de cuvinte“, pe care le-a interpolat în manuscrisul la care tocmai lucra. De altfel pe parcursul atît al letopisețului lui Ureche cît și al lui Costin găsim interpolate și alte legende, precum și date istorice de mare interes.

Cărturarul care a copiat acest manuscris⁴, bănuît inițial de Grigore Crețu a fi Gheorgache, al doilea logofăt, nu era un copist obișnuit, care să se țină strict de textul pe care-l avea în față. Sensibil la înțelegerea exactă a zbuciumatei istorii a neamului din care făcea și el parte, se lăsa ușor convins de necesitatea interpolării tuturor datelor istorice pe care le considera demne de transcris posterității. De altfel tot în scurta introducere pe care o face legendelor arată că „pentru pomenirea (faptelor istorice relatate de legende, n.n.) n-am vrut să le las...“ și încheie cu o formulă atît de moldovenește exprimată : „Ce ori de vor fi adevărat, ori într-alt chip, mă rog să priimiți, iar nu să defăimați“.

Cărturarul respectiv era, desigur, un boier luminat, destul de cunoscut în vremea sa. Venise în contact, așa cum vom vedea pe parcurs, atît cu un letopiseț al mitropolitului Dosoftei, fapt care ne apare, de asemenea, extrem de interesant, cît și cu altul, al hatmanului Buhuș, boier din suita lui Dimitrie Cantemir, plecat cu acesta în Rușia după 1711. Cert este faptul că în acea perioadă circulau mai multe manuscrise cu cronografe și letopisețe diverse, din nefericire multe din ele distruse ori furate cu ocazia atîtor nenorociri care s-au abătut peste țara noastră.

4 După cîteva însemnări păstrate pe prima copertă reiese că manuscrisul respectiv a fost descoperit pe la 1872 de Grigore Crețu la Huși. L-a avut o perioadă în proprietate, studiîndu-l, dar nepublicînd nimic referitor la el.

și zic că era și pecetea Țării Moldovei în poarta cetății pus bour. Numai nu s-a cercat să se citească, săsă vadă a căruia domnu iaste scris numele în peceate, dintru acest rindu de acmu a domnilor peceatea este, au din discălicătura țării dintăi sau de al doilea“.

— „La domnia lui Alexandru-vodă cel Mare și Bun s-au în-țimplat de au venit pe aicea pîn Moldova Andronic Paleolog, Împăratul grecescu, cîndu s-au întorsu de la Frolenția, de la soborul al optulea. Și viind pe aicea i-au făcut Alexandru-vodă mare cînstă dinpreună cu mitropolitul și cu toată boierimea și l-au grijit de toate ce i-au trebuit și Împăratul au dăruit lui Alexandru-vodă cupă de aur împărătească și mitropolitului i-au făcut hrisov ca să nu fie supus patriarhului de Țarigrad și acel hrisov au fost pîn nu de multu.“

Lagenda a V-a din manuscrisul nostru, corespunzătoare sub aspectul conținutului cu prima legendă din opera lui Neculce, prezintă mai multe deosebiri. Iată, de pildă, textul legendei la Neculce :

— „Ștefan-Vodă cel Bun, luund domnia Moldovii și viind turcii în dzilele lui să treacă în Moldova la Gălați, i-au bătut foarte rău pre turci și au luat și Cetatea Albă și Chilia de la turci. Apoi mai pe urmă iar le-au luat turcii aceste doauo cetăți. Și în cîteva rînduri s-au bătut Ștefan-vodă cu turcii. Iar cînd s-au bătut la Războieni, atuncea s-au aședzat turcii cu Ștefan-vodă. Și le-au dat hotar și olat Bugeacul și au făcut pace. Și turcii apoi au adus tătari din Crîm și i-au aședzat în Bugeac, carii stau și pînă astăzi, precum au aședzat și la Hotin lipcani“.

Și iată acum textul legendei din manuscrisul de care ne ocupăm :

— „Pentru Cetatea Albă și pentru Chilia nu scriu leatopiseșele într-a-cui dzile de domnu le-au luat turcii întâi. Numai într-un leatopiseș a hatmanului Buhuș s-au aflat, ce iaste la ginere-său, păharnicul Gheorghie la Moscu. Descrîe întru acel leatopiseș și numele acelui domnu dar am uitat numele domnului. Scrie în aceaste leatopiseșe că au luat Ștefan-vodă cetățile de la turci și apoi turcii iar le-au luat de la Ștefan-vodă și nu scriu cum au hotăritu, iar într-acela leatopiseș scrie cum au făcut Ștefan-vodă pace cu turcii și au hotărit olat cetăților Bugeacului de au așădzat turcii tătari cum sîntu pîn astăzi“.

Lagenda a VI-a din manuscrisul nostru nu o întîlnim deloc la Neculce. Iată textul :

— „Bogdan-vodă, tatăl lui Ștefan-vodă, scrie într-un leatopiseș, că au trimis 7.000 (cuvînt neînțeles) turcilor, dar nu să știe pentru ce.“

În legenda a VIII-a din manuscris, corespunzătoare celei de a III-a la Neculce, găsim, de asemenea, multe deosebiri. Iată cum apare la Neculce :

— „Ștefan-vodă cel Bun, cînd s-au apucat să facă mănăstirea Putna, au tras cu arcul Ștefan-vodă dintr-un virvu de munte ce este lîngă mănăstire. Și unde au agiunsu săgeata, acolo au făcut prestolul în oltariu. Și este mult locu de unde au tras pînă la mănăstire. Pus-au și pe trii boierinași de au tras, pe vătavul de copii și pre doi copii din casă. Deci unde au cădzut săgeata vătavului de copii au făcut poarta, iar unde au cădzut săgeata unui copil din casă au făcut clopotnița. Iar un copil din casă dzicu să fie întrecut pe Ștefan-vodă și să-i fi cădzut săgeata într-un delușel ce să cheamă Sion, ce este lîngă mănăstire. Și este semnu un stîlpu de piatră. Și dzic să-i fie tăiat capul acolo. Dar îttu adevăr nu să știe, numai oamenii așe povestescu. Fost-au și biseriçuță de lemn întru acel delușel și s-au răsipit, fiind de lemn. Și așe au fost făcut mănăstirea de frumoasă, tot cu aur poleită, zugrăvală mai mult aur decît zugrăvală, și pre dinlăuntru și pre dinafară, și acoperită cu plumbu. Și dzicu călugării să fie fost făcut și sfeșnicile cele mari și cele mici și policandru și hora tot prisne de argint, și pe urmă să le fie luat un domnu și să fie făcut altile de spije, care le-am apucat și noi. Iar stricîndu-să un clopot mare la mănăstire și făcînd călugării clopotul a doa oară, au pus aceste toate ce scriu mai sus în clopot, ca să fie mai mare“.

Și iată acum cum este prezentă în manuscrisul de care ne ocupăm :

— „Și cînd s-au apucat să facă mănăstirea Putna, așa vorbăscu oamenii, că au tras cu arcul din virful unui munte ce iaste aproape de mănăstire și unde au agiunsu cu săgeata acolo au făcut mănăstirea Putna și iaste multu loc de unde au tras pînă la mănăstire. Pus-au și pe doi boernași de au tras și au întrecut pe Ștefan-vodă unul și acestuia i-au tăiat capul și acolo au pus stîlpu, unde au căzut săgeata, iar unde au căzut săgeata celuiilalt au făcut poarta. Și căzînd săgeata aceea mai înapoi, pe acela l-au ertat. Și așă au făcut mănăstirea de frumoasă și cu aur poleită și pe dinlăuntru și pe dinafară, ș-au acoperit-o cu plumbu. Și așea zic să fie făcut și polecandru, și hora, și toate sfeșnicile ceale mari și ceale mici, prispe tot de argintu și pe urmă căzîndu un domnu Despot-vodă, au luat aceale de argintu de-au făcut bani și în locul aaelor de argintu au făcut de spijă, iar după moartea celui domnu, așa zic călugării de la Putna, că luînd domnia Alexandru-vodă Lăpușneanu, au pus de au dezgropat pe acel domnu ce stricase din mănăstire, de unde era îngropat și i-au pus oasele într-un săculețu de pînză și le-au spînzurat afară din mănăstire, într-un pâr, și gropnița au rămas deșartă în mănăstire de stă pînă astăzi și oasele celui domnu după aceea le-au îngropat la altă mănăstioară de lemn ce iaste afară den mănăstirea Putnii, între pomenire“.

În legenda a X-a din manuscris, corespunzătoare legendei a IV-a din Neculce, deosebiriile sînt la fel de accentuate. Iată cum începe legenda prezentată de Neculce :

— „Ștefan-vodă cel Bun, bătîndu-l turcii la Războieni, au mersu să intre în Cetatea Neamțului. Și fiind mumă-sa în cetate, nu l-au lăsat să intre și i-au dzis că pasirea în cuibul său nu piere. Ce să să ducă în sus, să strîngă oaste, că izbînda va fi a lui. Și așe, pe cuvîntul mine-sa, s-au dus în sus și au strînsu oaste...”.

Și iată acum începutul legendei în manuscrisul nostru :

— „În anul 6984 (1476) rădicatu-s-au puternicul Mehmed, împăratul turcescu, cu toată putearea oștilor lui, a Răsăritului, și a-jungîndu pîn la Războieni, în tînutul Neamțului, ieșitu-i-au Ștefan-vodă înainte împreună cu fiii săi Bogdan și Alexandru și făcînd mare războiu, din vreaarea lui Dumnezeu rămas-au biruit Ștefan-vodă și fugindu la Cetatea Neamțului și fiindu maică-sa în cetate nu l-au lăsat să intre în cetate. Ce i-au zis că pasărea în cuibul său piere. Ce să să ducă în sus să strîngă oaste, că izbînda va fi a lui, și așa, pe cuvîntul maică-sa s-au dus...”.

În cele prezentate anterior am semnalat doar cîteva aspecte mai interesante ale manuscrisului expus la Casa Dosoftei din Iași, urmînd ca celelalte probleme să fie înfățișate într-o prezentare mai amplă. Resultul legendelor, cunoscute sau necunoscute în opera lui Neculce, interpolate în ambele letopisețe la care ne referim, ridică noi semne de întrebare.

Convîngerea noastră este că unui asemenea valoros document de istorie românească i se cuvine toată atenția din partea cercetătorilor, cu scopul bine definit de a aduce noi contribuții referitoare la cunoașterea zbuciumatei și eroicei noastre treceri prin veacuri.

UN DOCUMENT PRÉCIEUX D'HISTORIOGRAPHIE FÉODALE ROUMAINE

R é s u m é

Parmi les documents d'une grande importance documentaire littéraire et historique qui sont exposés à Casa Dosoftei (la section de littérature roumaine ancienne du Musée de littérature de la Moldavie) il y a aussi un manuscrit qui date de la première moitié du XVIIIe siècle et qui contient en copie les oeuvres historiographiques des célèbres chroniqueurs moldaves Gr. Ureche et M. Costin.

Au cours des deux chroniques, le copiste anonyme procède à de nombreuses interpolations de légendes et de données historiques réelles, en mentionnant qu'il les a découvertes toutes en d'autres annales qu'il a connues. Le fait est d'autant plus intéressant si on sait que les oeuvres dont le copiste parle, ne nous sont pas parvenues. Ainsi, on cite une chronique du grand érudit et patriote Dosoftei et une autre dont l'auteur est Buhuș, noble de la cour de D. Cantemir, qui accompagne ce dernier en Russie en 1711.

Le manuscrit respectif net au claire quelques problèmes fort intéressants concernant le cycle de légendes historiques „O samă de cuvinte“, qui préface l'oeuvre du grand chroniqueur I. Neculce.

12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534

MĂRTURII ALE VIEȚII ECONOMICE DIN PERIOADA FEUDALĂ ÎN MUZEUL DE ISTORIE AL MOLDOVEI

ANGELA ENGEL

Muzeul de istorie, în spiritul disciplinei pe care o reprezintă nu are menirea de a reține numai aspectele și faptele importante ale unor personalități politice ci, mai ales, de a studia componentele economice, sociale, politice și culturale în strânsă legătură dintre ele. Spre deosebire de vechiul muzeu, ca și de istoria de altădată care nu evoca decât faptele suveranilor, ale conducătorilor militari, ale înalților magistrați, muzeul contemporan expune în primul rînd unealta umilă ce a stat la baza producției și produsul său, unul din indicii cei mai siguri ai gradului de dezvoltare a unei societăți.

Cu cîțiva ani în urmă, adică atunci cînd abia se prefigurau cele trei viitoare secții (feudală, modernă și contemporană), ale Muzeului de istorie al Moldovei, se mai punea încă problema modului de prezentare a vieții economice feudale în cadrul tematicii generale a secției respective.

La început, în etapa elaborării în diverse variante a tematicii secției de istorie feudală, caracteristicile dezvoltării economice a Moldovei erau prezentate global, la începutul secției, după care se relua în mod cronologic prezentarea vieții politice și culturale. În acest fel istoria Moldovei feudale ar fi apărut trunchiată, într-o desfășurare nefirească, deoarece știm că transformările economice au fost acelea care au determinat o structurare mai complexă a societății și, în cele din urmă, au dus la apariția unor noi forme de organizare politică și la schimbări substanțiale în viața spirituală pentru fiecare etapă în parte. De aceea, forma definitivă, forma finală a tematicii după care s-a realizat secția de istorie feudală a Muzeului de istorie a Moldovei, a fost cea firească a prezentării cronologice și pe etape a vieții economice a Moldovei ca factor determinant al dezvoltării politice și culturale a acesteia, în perioada respectivă.

În perioada feudalismului timpuriu (sec. X — prima jumătate a secolului XIV) în Moldova, ca, de altfel, pe întreg teritoriul țării noastre, dezvoltarea forțelor de producție a determinat schimbarea caracterului relațiilor de producție. Generalizîndu-se treptat și devenind apoi dominante, relațiile de producție feudale s-au cristalizat prin destrămarea în continuare a obștilor sătęști în cadrul cărora s-a produs o tot mai accentuată stratificare socială. În această perioadă, s-a format proprietatea

feudală asupra pământului și, în procesul aservirii treptate a țăranimii libere, s-au constituit cele două clase fundamentale ale societății feudale : țăranimea dependentă și stăpînii feudali.

Cultura materială a populației din Moldova acestei perioade a putut fi cunoscută mai bine datorită cercetărilor arheologice, care în ultimele decenii au luat o amploare deosebită.

Astfel, ca urmare a numeroaselor cercetări de suprafață și mai ales a săpăturilor de la Șendreni, Murgeni, Oituz și Spinoasa, a putut fi identificată și datată în sec. X—XI cultura românească de tip Dridu din Moldova.

Din inventarul casnic descoperit în cuprinsul locuințelor de la Șendreni, municipiul Gheorghe Gheorghiu-Dej și Murgeni, atrage atenția, în primul rînd, ceramica lucrată la roată, de culoare cenușie, predominantă în aria de răspîndire a culturii Dridu, sau de culoare roșie, mai puțin numeroasă, ambele specii ornametate cu linii paralele drepte sau vălurite.

În Moldova, în sec. XI—XII, pe fondul local al culturii românești de tip Dridu, s-a dezvoltat cultura materială autohtonă de tip Hlincea II, denumită așa după descoperirile din așezarea de la Hlincea de lângă Iași. Din materialele arheologice extrem de numeroase, datînd din sec. XI—XII, în muzeu sînt prezentate, în primul rînd, produsele diversilor meșteșugari, îndeosebi obiecte de fier, os, corn, gresie și lut ars, provenind de la Hlincea, Răducăneni, Murgeni și altele. Dintre acestea atrag atenția amnare, catarame, zăbale, sule și împungătoare de os și corn, fusaiole de gresie roșie sau din lut ars, precum și ceramică de uz casnic.

Așa cum o dovedesc descoperirile arheologice, în sec. al XII-lea populația autohtonă se ocupa cu agricultura, creșterea vitelor și unele meșteșuguri casnice, folosind locuințe de suprafață sau locuințe puțin adîncite în sol, construite din lemn ca aceea de la Răducăneni a cărei reconstituire este prezentată pe un panou în muzeu. Aceste locuințe aveau în interior, într-unul din colțuri o vatră sau un cuptor din pietre. Un astfel de cuptor de la Răducăneni este prezent în muzeu, piesă originală importantă privind evoluția culturii materiale autohtone din perioada feudalismului timpuriu. Din resturile de cultură materială descoperite la Răducăneni și expuse în muzeu se mai remarcă și unelte agricole, cum ar fi o seceră mare de fier, precum și numeroase produse ceramice.

Dovedind existența unor legături între populația băstinașă și uzii și cumani ai aflați în migrație, este deosebit de semnificativă apariția cazanelor de lut ars aparținînd populației sedentare, ce imită pe cele metalice ale nomazilor. Dintre materialele de acest fel sînt expuse în muzeu două astfel de cazane cu motive zoomorfe, reprezentînd cai în repaos sau în mișcare.

În prima jumătate al sec. al XIII-lea, societatea moldovenească a cunoscut un puternic avînt al forțelor de producție așa cum o atestă descoperirile de la Iași, Hlincea, Dumești Vechi, Trifești etc. Între obiectele datînd din această vreme, se remarcă numeroase piese de fier mai

perfecționate decât cele din etapa anterioară, cum sînt cuțitele de grădinarie și cele folosite în cultivarea viței de vie, diverse cuțite de fier de dimensiuni variate, amnare, un sfredel, precum și unelte din os și corn de cerb, prelucrate și finisate cu deosebită grijă.

Ceramica expusă în muzeu este reprezentată prin vase lucrate la roata înceată, atât de proveniență locală cit și prin vase de import, ajunse în Moldova prin intermediul orașelor de la Dunărea de Jos și de pe coasta Mării Negre, cum sînt bolurile strafitate aparținînd producției orașelor sud-dunărene și centrelor orașenești bizantine.

Făcînd parte din materialul complementar ce întregeste imaginea dezvoltării economice din această perioadă a feudalismului, în expoziție sînt prezente desene reprezentînd planul și secțiunea cuptorului de ars ceramica de la Epureni din sec. XI și secțiunea cuptorului de reducerea fierului de la Hlincea din sec. XIII—XIV. Tezaurele de monede și obiecte de podoabă de la Oțeleni, Voinești și Cotnari, prezentate în diapozitive color, ca și imaginile cetăților de la Bitca Doamnei și Fundul Herței, dovedesc existența, în perioada feudalismului timpuriu, a unor șefi locali, stăpînitori de pămînturi, a căror poziție socială le permitea tezaurizarea unor astfel de obiecte. Unele dintre aceste obiecte, pîrînd a fi de proveniență locală, ar putea constitui indicii privind dezvoltarea unor meșteșuguri locale, explicînd în parte și stadiul avansat al societății feudale timpurii din Moldova către mijlocul sec. al XIV-lea.

Dezvoltarea continuă a forțelor de producție, adîncirea diviziunii sociale a muncii, dezvoltarea satelor și orașelor, creșterea volumului schimbului de mărfuri ca urmare a avîntului din domeniul producției meșteșugărești, au contribuit la perfecționarea organizării politice și administrative din Moldova, culminînd cu formarea statului feudal moldovenesc, la mijlocul sec. al XIV-lea.

Pentru ilustrarea dezvoltării statului feudal independent, de cîrînd întemeiat, în muzeu au fost expuse, în primul rînd, materialele arheologice descoperite în diferite așezări rurale și, mai ales, în principalele centre urbane medievale din Moldova, ca Baia, Siret, Suceava, Iași, Vaslui. Astfel, producția meșteșugărească, deosebit de variată, este reprezentată prin obiecte de fier ca potcoave, cuie, cuțite de cojocărie și grădinarie, precum și cuțite datate cert la sfîrșitul sec. al XIV-lea. Din aceleași centre urbane provin și variate produse ceramicie, lucrate la roata de picior cu turație rapidă. Din categoria ceramicii de uz casnic sînt expuse oale, ulcioare, cupe, pahare și capace. Printre expozate se disting, în mod deosebit, și monedele făcînd parte din primele emisiuni monetare moldovenesti din timpul domniei lui Petru I Mușat.

Materialul complementar folosit în expoziție pentru această perioadă de început a feudalismului dezvoltat, constă în prezentarea, în primul rînd, a unei hărți referitoare la dezvoltarea economică a Moldovei între sec. XIV—XVI. Dintre muncile agricole sînt prezentate, prin lucrări artistice și fotografii alb-negru sau color, săpatul cu hîrlețul, aratul cu aratru fără plaz și seceratul, după frescele unor biserici moldovene.

Sala afectată dezvoltării Moldovei în prima jumătate al sec. al XV-lea, respectiv în timpul domniei lui Alexandru cel Bun și a urmașilor

săi pînă la Ștefan cel Mare, adăposește, la rîndul său, obiecte și documente ce atestă o dezvoltare economică ascendentă. Din centre urbane ca Iași și Vaslui, unde se menține tradiția ceramicii fine din pastă roșie, provin oalele și ulcioarele cu buza trilobată, de influență sud-dunăreană. În majoritatea centrelor urbane medievale din Moldova, și mai ales la Suceava, se întîlnește și ceramica cenușie, reprezentată în muzeu prin vase de uz casnic. De asemenea, printre exponate atrag atenția și numeroase fragmente de ceramică decorativă, plăci de perete și teracote pentru sobă, din pastă roșie, nesmălțuite, ajurate și cu decor geometric sau, mai des, cu decor compozit, reprezentînd scena omorîrii balaurului de către sf. Gheorghe. Toate aceste piese provenind de la Suceava, Iași, Vaslui, Baia, datează din prima jumătate a sec. al XV-lea.

Unele materiale grafice, ca fotografii alb-negru și color, ca aceea reprezentînd ouptorul de ars piatră de var, de la Suceava, din sec. al XV-lea, aratul cu plugul ușor, după o frescă de la Voroneț, diapozitivul înfățișînd un atelier de fierărie, după o frescă de la Sucevița, vin să întregască imaginea dezvoltării vieții economice a Moldovei în această perioadă. De asemenea, harta căilor de negoț ale Moldovei și ale țărilor vecine, în sec. XV, scoate în evidență existența schimburilor comerciale cu aceste state, precum și importanța situării Moldovei, ca și a celorlalte țări românești, la întretăierea drumurilor comerciale internaționale ce legau Orientul cu Europa Centrală. Un facsimil după privilegiul comercial acordat brașovenilor de către Petru Aron, la 2 iunie 1455, atestă permanentele legături economice întreținute de cele trei țări românești.

În a doua jumătate a sec. al XV-lea, ca urmare a creșterii continue a forțelor de producție și a adîncirii diviziunii sociale a muncii, Moldova a cunoscut o înflorire economică, politică și culturală deosebită. În această epocă, piața internă se lărgeste, volumul economiei de schimb crește odată cu dezvoltarea satelor și orașelor, creindu-se condiții propice pentru centralizarea statului feudal. De asemenea, desfășurîndu-se o bogată activitate a meșteșugarilor și negustorilor moldoveni, sprijiniți de domnie, se intensifică relațiile Moldovei cu țările vecine, dezvoltîndu-se comerțul extern.

Pentru ilustrarea culturii materiale moldovenești din perioada respectivă, în muzeu au fost folosite, în primul rînd, materiale originale, provenite din descoperirile arheologice dintr-o serie de așezări rurale și urbane.

Ocupațiile populației rurale : agricultura, creșterea vitelor și unele meșteșuguri, sînt ilustrate în muzeu prin unelte agricole de fier ca seceri, coase, săpăligi etc. Totodată, se constată și o diferențiere pe ramuri de producție a meșteșugarilor de la orașe, confirmîndu-se pe calea arheologică datele scrise referitoare la existența numeroaselor ramuri meșteșugărești, ilustrate în expoziție prin bucăți de zgură de fier, diverse obiecte de fier ca lacăte, sfredel, foarfece, cuie și piroane, cuțite de diferite diemnsiuni, cîrlige, potcoave, diverse părți de fier ale carelor și căruțelor de lemn și altele descoperite la Iași, Suceava, Vaslui etc. De asemenea, se impune atenției în mod deosebit, un creuzet de grafit descoperit la Iași, folosit la topirea metalelor prețioase, dovedind existența

aici a unor ateliere de argintari sau zlătari. Alte resturi de cultură materială provin de la curțile domnești construite mai ales în vremea lui Ștefan cel Mare. Astfel, sînt prezentate în expoziția muzeului numeroase piese ceramice de uz casnic, din pastă cenușie sau roșie, de regulă nesmălțuite, și de lux, din pastă roșie fină, smălțuită policrom. Dintre acestea atrag atenția exemplare de vase întregi ca ulcioare cu o toartă, pahare imitînd pe cele metalice, căni cu o toartă și buza trilobată de tradiție bizantină, farfurii și străchini fine, cupe-bol de factură sud-dunăreană descoperite în orașele Suceava, Iași, Piatra Neamț, precum și la curțile domnești din aceste localități. Din categoria ceramicii ornamentale de interior găsită în cuprinsul curților domnești de la Suceava, Iași și Vaslui, se remarcă îndeosebi teracotele de sobă smălțuite și nesmălțuite, cu motive geometrice, zoomorfe, antropomorfe, mixte și heraldice, care fac dovada unui gust artistic rafinat în ornamentarea interioarelor palatelor domnești. Astfel, se impun atenției teracotele cu decor geometric în formă de pătrate sau triunghiuri în relief, precum și cele cu decor zoomorf reprezentînd animale fantastice, cerbi în diverse poziții etc. Dintre teracotele cu decor antropomorf, o importanță deosebită prezintă cele cu reprezentarea unor scene de curte înfățișînd două sau trei personaje îmbrăcate după moda vremii. De o execuție tehnică superioară sînt și teracotele de sobă sau plăcile de perete cu smalț verde, galben sau galben-auriu, descoperite la Iași și Suceava, cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei. Dintre piesele din această categorie atrage atenția o teracotă descoperită la Suceava, nesmălțuită, de dimensiuni ceva mai mari decît cele obișnuite, avînd reprezentat capul de bour într-un scut simplu, străjuit în partea superioară de un înger cu aripile întinse.

Monedele poloneze, lituaniene și ungurești din tezaurele descoperite la Golăești și la mănăstirea Sf. Sava din Iași, precum și fragmentele de ceramică turcă de Iznîc și Cutahia dovedesc intensele schimburi comerciale ale Moldovei în această vreme.

De asemenea, facsimile după documente semnate de Ștefan cel Mare și Petru Rareș atestă legăturile strînse ale domnilor moldoveni cu anumite centre transilvănene ca Brașovul, Sibiu, Bistrița și Țara Birsei, unde își comandau armamentul și de unde își aduceau meșteri pentru anumite lucrări.

Materialul complementar ce însoțește piesele originale ale acestei perioade constă în fotografii alb-negru, ce reprezintă semne de meșteri și pecețile cîtorva tîrguri și orașe moldovene ca Iași, Piatra, Botoșani, Ștefănești și Troțuș.

Deosebita dezvoltare economică a Moldovei în sec. XV—XVI este consemnată în jurnalele de călătorie ale multor călători străini ce au străbătut Țările Române în această perioadă. În acest sens apare în muzeu un citat din impresiile de călătorie ale lui Georg Reicherstorffer : „...în această țară nimic nu lipsește din cele ce ar putea folosi oamenilor ; și pe lîngă aceasta este bogată în mine de aur, argint și sare ; ...în locuri de arătură, vii și vite, precum și în lacuri și heleștee... ; într-un cuvînt e plină de belșug, de toate bogățiile...“.

Înflorirea economică a Moldovei ca și cea politică, culturală și artistică, în vremea lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi, a fost frînată de expansiunea otomană, îndeosebi după expediția lui Soliman Magnificul din 1538. De aceea, începînd din a doua jumătate a sec. al XV-lea, situația Moldovei se caracterizează pe plan intern prin înăsprirea exploatării maselor, iar pe plan extern prin începutul dominației otomane.

Dezvoltarea economică a Moldovei în perioada secolelor XVII și XVIII este marcată în muzeu prin materiale originale, provenind atît din colecțiile mai vechi precum și din cercetările arheologice efectuate în orașele medievale din Moldova și îndeosebi la curțile domnești din Suceava și Iași. Astfel, dezvoltarea culturii materiale rurale este ilustrată prin unelte și obiecte de fier ca brăzdarul descoperit la Hangu-Ceahlău, rame de fier pentru hîrlete, seceri și alte unelte precum și piese ceramice. Cultura materială orășenească este reprezentată prin diverse produse meșteșugărești, mai ales obiecte din fier ca : cuie și pi-roane, cuțite, o cheie, un lanț, precum și ceramică de uz casnic și decorativă, de interior.

Săpăturile arheologice efectuate atît pe teritoriul orașului Iași cît și cele din incinta Curții Domnești de aici, dovedesc că în această perioadă se folosea o ceramică locală de uz casnic și de lux, nesmălțuită sau smălțuită.

Din ceramica de uz casnic în muzeu se remarcă vase întregi ca farfurii, cupe mici, străchini, ulcioare cu gîtul îngustat etc. Din categoria ceramicii de lux se remarcă vesela orientală, persană sau otomană și cea occidentală de tip Delft.

Ceramica orientală este reprezentată prin farfurii cu motive geometrice și florale, predominînd culorile albastru, verde, și roșu tomat.

La rîndul ei, ceramica de tip Delft este ilustrată prin boluri de caolin cu smalt și decor floral stilizat, de culoare albastră.

Interes prezintă și ceramica decorativă de interior, locală și de import. Astfel, se remarcă teracotele pentru sobe, nesmălțuite sau smălțuite, cu decor în relief, reprezentînd o floare stilizată, toate aceste motive de influență munteană și transilvăneană, atestînd relațiile existente între cele trei țări române și în domeniul artei.

Perioadă de accentuare a exploatării maselor, secolele XVII și XVIII, cunosc numeroase acțiuni protestatare ale țăranilor și orășenilor. Astfel, în expoziție, o serie de facsimile după documente ale epocii, ne pun la dispoziție știri în legătură cu vinzările de vecini și cu fuga acestora de pe moșiile boierești și minăstirești.

Epoca feudalismului tîrziu în condițiile regimului turco-fanariot, reprezintă o etapă în care s-a ajuns la o accentuare a dependenței politice și a exploatării economice a Moldovei de către Imperiul otoman. Totuși, domnii fanarioți au realizat unele reforme care au favorizat dezvoltarea economică și socială a țării.

În secolul al XVIII-lea, în Moldova sporește producția de cereale-marfă, se lărgeste piața internă și cea externă. De asemenea, se dezvoltă meșteșugurile și apar primele manufacturi. În acest sens apare în muzeu

un facsimil după cartea Divanului Moldovei din 4 septembrie 1772 pentru manufactura de sticlă din Hirilău.

Ca urmare a dezvoltării meșteșugurilor și comerțului, se observă în sec. al XVIII-lea o creștere a importanței orașelor și o lărgire a păturii negustorilor autohtoni.

Pentru ilustrarea dezvoltării social-economice și a culturii materiale sătești și orășenești din Moldova acestei vremi, în muzeu au fost folosite piese originale, obiecte de uz casnic din metal, ca talgere, ibrice, căni sau obiecte din ceramică.

Dintre piesele de argint și argint aurit, reprezentind diverse produse ale meșterilor argintari și zlătari din Moldova, se remarcă vase de argint, cruci lucrate în filigran, cădelnițe, icoane diptice și triptice, ferecături de carte etc.

Materialul complementar care vine să completeze cadrul social-economic al epocii, se compune dintr-o hartă economică a Moldovei în sec. XVII—XVIII, fotografii reprezentind orașul Galați în sec. al XVIII-lea, după o stampă de epocă și pecetile orașelor Iași și Galați. Alături de acestea, pe suprafața unui panou, este prezentată sub formă de tabel, evoluția tributului impus Moldovei de către Imperiul otoman de-a lungul veacurilor.

Spre sfârșitul sec. al XVIII-lea, în virtutea clauzelor Tratatului de la Kuciuk-Kainargi, prin înlăturarea monopolului turces asupra comerțului Țărilor Române, acestea intră mai accentuat în circuitul economic internațional. În urma dezvoltării forțelor de producție și a comerțului, începe procesul de destrămarea feudalismului și de dezvoltare a relațiilor capitaliste în Țările Române. Progresele ce se înregistrează în Moldova, în domeniul agriculturii, a industriei manufacturiere și a comerțului, deschid calea unei noi epoci istorice, epoca modernă.

Continuind și dezvoltind bunele tradiții muzeistice din Iași, secția de istorie feudală din cadrul Muzeului de istorie al Moldovei, vine să completeze imaginea actuală a bătrînului oraș moldovean în continuă înnoire.

Obiectele originale ca și materialele complementare, expuse în muzeu ilustrează viu și expresiv evoluția societății românești pe întinsul Moldovei.

TÉMOIGNAGES SUR LA VIE ÉCONOMIQUE FÉODALE DANS LE MUSÉE D'HISTOIRE DE LA MOLDAVIE

Résumé

Présentant chronologiquement et par étapes l'histoire de la Moldavie depuis le X^{-ème} siècle jusqu'à la fin du XVIII^{-ème} et le commencement du XIX^{-ème}, la section d'histoire féodale du Musée d'histoire de la Moldavie met à la disposition des visiteurs un matériel riche, original et complémentaire qui illustre le dé-

veloppement des forces et des relations de production sur le territoire de la Moldavie pour chaque étape prise séparément.

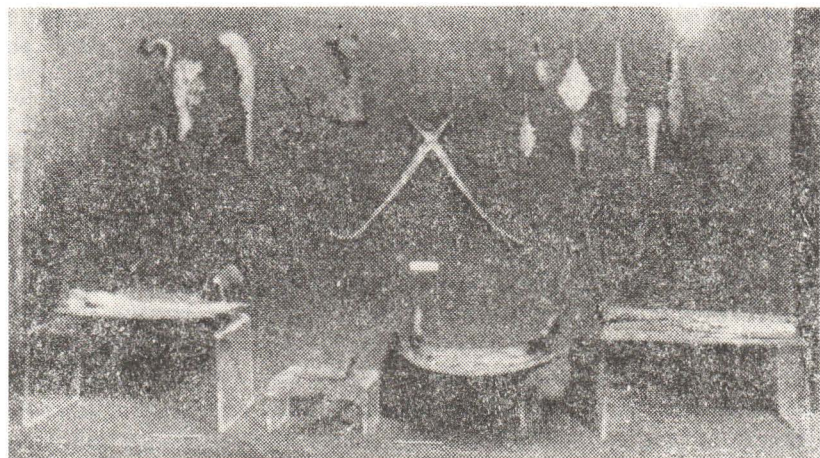
Pendant la période de la féodalité naissante (X^{-ème} s. — première moitié du XIV^{-ème} s.) le développement des forces de production et la transformation du caractère des relations de production déterminent l'apparition des classes féodales fondamentales : la paysannerie asservie et les féodaux. Dans le Musée, la culture matérielle et spirituelle à cette époque-là est représentée par les résultats des recherches archéologiques de Hlincea, Şendreni, Murgeni, Oituz, Răducăneni : outils en fer, os, corne, grès et glaise.

La vie économique pendant la période de la féodalité développée (après la fondation de l'État féodal moldave) est illustrée dans le Musée depuis la seconde moitié du XIV^{-ème} s., à travers le règne d'Alexandru cel Bun et culminant par l'époque glorieuse d'Étienne le Grand. La culture matérielle rurale et urbaine de cette période, (outils en fer, céramique ménagère et décorative, locale ou importée, monnaie moldave ou des pays voisins — tous découverts au cours des recherches archéologiques de Hlincea, Baia, Siret, Suceava, Iaşi, Vaslui, Piatra Neamţ), démontre que l'essor des forces de production, l'intensification de la division sociale du travail, le développement des villages et des villes, l'augmentation de la production artisanale, l'accroissement des échanges de produits, ont contribué à perfectionner l'organisation politique et administrative et ont créé les conditions nécessaires pour la centralisation de l'État féodal moldave.

Depuis la deuxième moitié du XVI^{-ème} s., la vie économique de la Moldavie se trouve sous le signe de l'instauration de la domination ottomane sur les territoires roumains.

Parmi les objets originaux qui donnent des informations sur le niveau économique de la Moldavie à l'époque respective, il faut mentionner ceux qu'on a découverts dans ses diverses régions moldaves et à Curtea Domnească de Jassy : outils agricoles, céramique locale et importée, des chandeliers, etc.

Les objets originaux exposés dans le Musée, tout comme le matériel complémentaire, témoignent de l'évolution de la société roumaine sur le territoire de la Moldavie.

Vase și unelte în colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei.

ÎNNOIRI CULTURALE ÎN EPOCA UNIRII PRINCIPATELOR (1859—1866)

MARIA VOICU

Eveniment de importanță națională și europeană, dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei și al Țării Românești, la 24 ianuarie 1859, a marcat un moment crucial în evoluția poporului român, constituind o primă etapă a procesului de formare a națiunii române moderne, proces ce avea să se încheie victorios la 1 decembrie 1918 prin unirea Transilvaniei cu România.

Unirea Principatelor n-a însemnat doar triumful unei idei politice ci, avînd rădăcini adînci în însăși evoluția de secole a poporului român, a determinat dezvoltarea burghezo-democratică a României pe toate planurile, înlesnind avîntul economiei, științei și culturii.

Înfăptuirea unității naționale n-a însemnat doar înlăturarea vremelnicului hotărînt între fragmentele aceleiași națiuni, hotărînt impus de vicisitudinile istoriei, ci, a reprezentat de fapt, nașterea unui stat nou, cu instituții corespunzătoare statului modern. A fost, totodată, începutul doar al acelui uriaș proces istoric al cărui final avea să fie unirea deplină și reală, avea menirea să traducă în realitate aspirațiile minunate și cuceritoare ale generației revoluționare de la 1848. Și însuși discursul solemn cu care Mihail Kogălniceanu întîmpina la 5 ianuarie 1859, pe Alexandru Ioan Cuza, ales domn al Moldovei, dezvăluia noul spirit al epocii exprimat cu claritate și fermitate în expresia „La legi noi, om nou...”.

Alexandru Ioan Cuza, domnitorul ales prin voința liberă a întregii națiuni române, la 5 și 24 ianuarie 1859, simboliza însuși principiul Unirii din care-și făcuse o adevărată profesie de credință ;

„Unirea — mărturisea Cuza — este credința mea politică la care au căutat a ajunge strămoșii noștri și la care sper că vom ajunge. Eu sînt dator, spunea Cuza, să fac Unirea către nația care m-a ales și către istoria față de care trebuie să am o responsabilitate“.

Înconjurîndu-se de foștii luptători de la 1848, de personalitățile marcante ale luptei pentru unire, Alexandru Ioan Cuza, el însuși exponent al tendințelor de înnoire și progres avea să pășească la îndeplinirea programului de modernizare a societății românești, preluînd totodată, tradițiile progresiste ale înaintașilor.

Domnitorul care și-a pus în mod hotărîtor sigiliul pe Unirea Principatelor Române, secularizarea averilor mănăstirești, noua lege electorală, desființarea clăcii și împroprietăririi țăranilor, organizarea justiției, armatei, administrației, nu a putut privi cu lipsă de interes necesitățile de ordin cultural ale epocii sale deoarece în toate marile probleme vedea și simțea la fel cu spiritele luminate ale poporului său. Alexandru Ioan Cuza a înțeles exact ceea ce se aștepta de la el și prin întreaga sa activitate a dorit să dea glas năzuințelor generației sale care-și făcuse o datorie de onoare din ridicarea materială și spirituală a națiunii române.

Constituirea statului național român avînd adînci implicații pe toate planurile, a făcut ca societatea românească de după 1859 să fie confruntată cu noi și variate probleme pentru a căror rezolvare se impunea nu numai ridicarea nivelului cultural ci mai mult chiar răspîndirea culturii în pături mai largi ale poporului.

Un exemplu măreț, în această privință îl oferiseră revoluționarii de la 1848 prin faptul că mulți dintre ei au fost intelectuali cu merite deosebite pe tărîm cultural și care au jucat un rol de seamă în pregătirea climatului favorabil transformării în sens modern a societății românești de la mijlocul veacului trecut.

În cadrul vastului program de modernizare a României de după 1859 o preocupare constantă a constituit-o dezvoltarea pe baze noi, ascendentă a culturii naționale cu atît mai mult cu cît în concepția celor care au luptat pentru înfăptuirea Unirii, pentru dezvoltarea pe baze moderne a statului național român, acest capitol nu putea fi exclus din rîndul necesităților de prim rang ale unei societăți moderne, în ascensiune.

Astfel ne explicăm de ce printre apropiații colaboratori ai domnitorului Al. I. Cuza întîlnim spirite luminate, intelectuali de frunte ai epocii precum Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Ion Ghica, Al. Odobescu, Al. Papiu-Ilarian care prin însăși formația lor intelectuală cît și prin măsurile ce vor lua va determina consolidarea pe plan cultural a remarcabilelor înfăptuiri social-economice și politice.

Domeniul căruia i se va acorda după Unire o importanță deosebită a fost învățămîntul, unul din principalele instrumente de propagare a culturii avînd menirea să contribuie la propășirea materială și spirituală a societății, domeniu asupra căruia acțiunea statului era nemijlocită, iar tradițiile progresiste nu lipseau.

Era reluată într-un consens mai larg și pe un plan superior ideea conform căreia „bunăcreșterea este cea dintîi trebuință a unui neam“ și pentru realizarea acestui deziderat se impunea asigurarea condițiilor pentru un acces cît mai larg la bunurile culturale ale epocii, ridicarea învățămîntului la un nivel apropiat celui din țările înaintate ale vremii. Și dacă Petiția-Proclamație din Moldova, reclama la 1848 „reforma școalelor pe o temelie largă și națională“ spre răspîndirea luminărilor în tot poporul¹, Proclamația de la Islaz milita cît se poate de categoric pen-

tru „instrucție egală și întreagă pentru tot românul de amîndouă sexele”², căci, se motiva mai departe „fieștecăre oraș, tîrg și sat, trebuie să aibă școala sa, ca fieștecăre român să poată primi instrucția la care îl cheamă facultățile sale”. În acest chip, reprezentanții de seamă ai culturii românești din acea perioadă pregăteau poporul în vederea unității naționale, construiau în domeniul cultural o Dacie unitară care să o pregătească pe cea politică.

Fondînd la 1840 revista „Dacia literară”, Mihail Kogălniceanu preciza că urmărește o colaborare a scriitorilor din toate provinciile românești pentru a realiza „o limbă și o literatură comună” care să pregătească unirea între deosebitele ramuri ale familiei române. Mai tîrziu, la 1843, inaugurînd celebrul curs de istorie națională la Academia Mihăileană din Iași, preciza că privește drept patria sa „toată acea întindere de loc unde se vorbește românește...”.

Astfel, limba națională reintra treptat în toate drepturile ei legitime odată cu organizarea după 1800 a învățămîntului în limba română, pe baze identice, naționale atît în Moldova cît și în Țara Românească, și în același timp cu înființarea primelor școli și institute superioare de cultură așa cum au fost la Iași Academia Mihăileană și Societatea de medici și naturaliști (1834).

Învățămîntul realizase o serie de progrese remarcabile pînă la 1859 dar care totuși nu puteau satisface necesitățile tot mai sporite ale unei societăți în plin proces de afirmare națională. Astfel că, după Unire, se impun atenției noi măsuri privind modernizarea acestui sector de activitate, alături de școlile existente iau ființă altele noi, se acordă o atenție sporită educării fetelor, deoarece, justifică V. A. Urechia „educațiunea sexului femeesc este o întie datorie în regenerarea poporului, fiindcă ele sint menite a face din fiecă familie cîte o școală”. S-au făcut eforturi pentru a asigura manuale școlare adecvate procesului instructiv-educativ și s-au întreprins măsuri pentru pregătirea corespunzătoare a cadrelor didactice.

Analizînd temeinic vechiul sistem de învățămînt, mesajul domnesc din 6 decembrie 1859, adevărat jalon al politicii școlare de după Unire argumenta că România are alte nevoi ce-i sînt speciale și la care a sosit timpul ca să ne gîndim³, ceea ce va determina necesitatea dezvoltării învățămîntului primar în strînsă legătură cu cel secundar, considerat ca o treaptă hotărîtoare pentru studiile superioare. Trebuiau reorganizate, de asemenea pe baze noi, facultățile deja existente. În toamna anului 1860, ca o încununare a eforturilor în domeniul învățămîntului, își deschidea porțile la Iași, în vechea capitală a Moldovei, prima universitate din țară. Interesantă ni se pare în legătură cu deschiderea festivă a Universității din Iași o notă din Condica de prezență a Academiei Mihăilene,

² Idem, p. 496.

³ Monitorul Oficial al Moldovei, II (1859), nr. 55, p. 103.

la data de 26 octombrie 1860 : „Nu se țin cursuri, fiindcă e deschiderea Universității Române din capitala Principatelor Unite, Iassi, în ziua de 26 octombrie 1860 sub auspiciile principelui Cuza“. Numai la Iași au luat ființă apoi, alte prestigioase instituții de cultură, Pinacoteca și Conservatorul și se făceau eforturi pentru construcția unui nou imobil propriu, adecvat în care să funcționeze Teatrul Național.

Un capitol însemnat îl înscrisie introducerea alfabetului cu caractere latine, pentru care se făcuseră numeroase demersuri spre mijlocul secolului trecut. Partizan hotărît al scrierii cu alfabet latin, Al. I. Cuza, ale cărui rezoluții încă de la începutul domniei erau scrise cu alfabet latin), hotăra prin Monitorul Oficial din 1860 introducerea în mod obligatoriu a alfabetului latin în întreaga viață de stat, ca urmare, atât în școală cât și în diferite ramuri ale administrației se generalizează această tendință.

Incununare a activității desfășurate pe linia modernizării învățămîntului, o constituie Legea din 1864, prin care se stabilea un învățămînt elementar obligatoriu și gratuit pentru băieți și fete, extensiunea învățămîntului secundar prin înființarea de „gimnasii“ în orașele de seamă ale țării, instituind cele două universități la Iași (1860) și București (1864) precum și crearea unor școli speciale.

Un egal interes a dovedit Alexandru Ioan Cuza față de literatura progresistă a epocii ce-și pusese condeiful în slujba consolidării Unirii, prețuind în mod deosebit pe unii dintre ei nu numai pentru valoroasele opere literare ci și pentru aportul adus pe plan politic și social la modernizarea societății românești.

Vizibile progrese au înregistrat în acei ani, unele ramuri ale științei precum arheologia. Se impune atenției colaborarea dintre misiunea arheologică franceză de sub patronajul lui Napoleon al III-lea condusă de profesorul Gustave Boissière și arheologul român Cezar Bolliac cu prilejul săpăturilor arheologice de la Sucidava-Celei precum și cele efectuate la piciorul podului lui Traian de la Drobeta-Turnu Severin. O altă concretizare a interesului față de studiul istoriei patriei o constituie înființarea Muzeului de Antichități din București (1865), instituție care va prelua și patronajul viitoarelor săpături arheologice din România. Este perioada cînd se acordă o atenție deosebită organizării cercetărilor istorice, se iau măsuri pentru publicarea manuscriselor lui Nicolae Bălcescu și mai mult, se intenționează însă fără rezultate, aducerea în țară a rămașitelor sale pămîntești. Adunarea Legislativă a Țării Românești lansează valoroasa inițiativă privind constituirea unei comisii care să redacteze o istorie a patriei întrucît „în mijlocul preocupărilor noastre politice și de reforme sociale, — se menționa în actul de constituire al numitei comisii — nu trebuie să se uite știința și mai ales istoria“. Această inițiativă se înscrisie pe linia celor ce au pregătit crearea Academiei Române, cel mai înalt for științific și cultural al țării, în 1867, își propunea ca prim țel al activității sale, unificarea limbii literare.

Astfel înțelegea Alexandru Ioan Cuza, că trebuiau transformate în realitate aspirațiile generației sale, și, cu toate greutățile ce au trebuit a fi pdeășite pentru propășirea culturii, eforturile depuse s-au făcut simțite aproape în toate direcțiile culturale.

Domnitorul Alexandru Ioan Cuza, identificîndu-se cu interesele vitale ale națiunii sale, a dovedit un înalt și luminat patriotism remarcîndu-se prin priceperea și curajul cu care a știut să îndrepte națiunea pe căile progresului. Acestea sînt și motivele pentru care mărturisea cu emoție și durere Mihail Kogălniceanu, la moartea marelui domnitor că atît „cît va avea țara aceasta o istorie, cea mai frumoasă pagină va fi aceea a lui Alexandru Ioan I.“

EROI BOTOȘĂNENI AI RĂZBOIULUI PENTRU INDEPENDENȚĂ

OCTAVIAN LIVIU ȘOVAN

Istoria războiului din 1877—1878 consemnează eforturile unanime ale întregului popor român în vederea obținerii idealului de veacuri, independența de stat. Acest ideal, pentru a fi realizat, a necesitat concentrarea eforturilor întregului popor, care, fie prin jertfele date pe câmpul de luptă, fie prin sprijinirea sub toate formele a armatei, a dat dovadă de înalt patriotism și abnegație.

În efortul general din acei ani pentru obținerea independenței, un aport prețios, prin importante contribuții materiale, prin numeroase jertfe pe câmpul de luptă, și-au adus și fostele județe Botoșani și Dorohoi.

Este cunoscut faptul că, în galeria marilor eroi căzuți în lupta pentru neamul țării — alături de Walter Mărăcineanu, George Șonțu, Dimitrie Giurescu și alții — luptătorii din nordul Moldovei, încadrați în regimentul 16 dorobanți sau în alte unități militare, și-au înscris la loc de frunte numele, dovedind înalte virtuți ostășești și un deosebit spirit de jertfă.

Au intrat în conștiința neamului numele unor eroi ca Mihail Romano, căpitan în regimentul 5 de linie, căzut la asaltul din 30 august asupra redutei Grivița, sublocotenentul I. V. Elefterescu, care a căzut eroic, comandînd o secție din cadrul renumitei „baterii de la Movilă“, sublocotenentul Ioan Frunzetti, din regimentul 4 linie, căzut la asaltul de la Smîrdan, sublocotenentul Dimitrie Lemnea, din regimentul 7 linie, căzut la asaltul redutei Grivița II.

Comportarea eroică a armatei în război, ilustrată de numele unor cunoscuți luptători care și-au jertfit viața pe altarul patriei, este suma vitejiei tuturor ostașilor anonimi care au dat dovada unei abnegații deosebite, recunoscute cu admirație în unanimitate.

Între unitățile militare din cadrul tinerei armate a României, care a pecetluit cu armele independența țării se numără și istoricul regiment 16 de dorobanți, care a dat grele jertfe pe câmpul de luptă, pierzînd peste patru cincimi din efective.¹

¹ La 23 mai 1877 se raporta efectivul regimentului; 14 ofițeri, 1536 trupă. La 7 ianuarie 1878, generalul Cerchez, comandantul Diviziei a IV-a, raporta Marului Cartier că „efectivul luptătorilor regimentului 16 dorobanți este între 300—350 oameni, prin urmare nici cît un batalion, companiile nu au decît un singur ofițer, căpitanii nu sînt decît trei...“ v. Ștefan Cervatiuc, *Drum de glorie, Despre campania din 1877 a regimentului 16 dorobanți din Botoșani*, în „Clopotul, supliment politic, social și cultural“, febr. 1977, p. 7.

Generosului spirit de jertfă al acestui regiment îi stau mărturie monumentele din piatră, bronz și marmură răspândite în comunele județului Botoșani sau tablourile din biserici ce consemnează numele celor căzuți în luptă.

„În amintirea vitejilor căzuți în războiul pentru independență în 1877—1878“ — consemnează monumentul eroilor din Flămânzi, ridicat prin contribuția sătenilor, în amintirea celor șapte țărani ostași din comună căzuți pentru patrie.

„În amintirea vitejilor Amarandei Gheorghe, Antohi Gheorghe, Atoamei Ion, Gavrileț Dumitru, soldați din regimentul 16 dorobanți, din co-

Flămânzi. Monumentul eroilor căzuți în războiul pentru independență din 1877—1878.

muna Virfu-Cîmpului, morți pentru țară în războiul de neafirmare din 1877—1878. Patria Recunoscătoare“ — spune un tablou din biserica din Virfu-Cîmpului.

Sînt doar cîteva din numeroasele mărturii ale griiei cu care locuitorii din comunele judeţului au ţinut să consemneze pentru amintirea urmaşilor pe cei care, plecaţi de la coarnele plugului, au apărut cu arma în mîină libertatea neamului.

Un interesant document găsit în unul din satele judeţului reliefează în mod deosebit trei momente semnificative din istoria ţării: 1877—1907—1918. Este vorba de o fotografie executată în anul 1912, la una din activităţile organizate de Ateneul român din Dorohoi — fotografie ce păstrează amintirea unor ţărani din comunele Ibăneşti şi Cristineşti, jud. Botoşani, participanţi la războiul de independenţă. Unul din aceşti veterani, caporalul Țugurlan Gheorghe s-a distins în luptele din 7 octombrie 1877 pentru cucerirea redutei Carol, unde a şi fost rănit. Pentru purtarea sa piduitoare, a fost decorat cu medalia „Virtutea militară”.²

De altfel, fotografia scoate în evidenţă piepturile acoperite cu decoraţii militare române şi ruseşti a acestor veterani, dovadă grăitoare a bravurii dovedite pe cîmpurile de bătălie.

Peste treizeci de ani, în dramaticul 1907, toţi aceşti veterani căliţi în războiul din 1877—1878 au fost nevoiţi să poarte un alt război, acela al obidiţilor contra celor avuţi, război care avea să aducă 11.000 de victime. Şi totuşi, peste cîtiva ani, cei care în 1907 primiseră gloanţe în loc de pămînt, nu au pregetat să se ridice pentru neaţurnarea ţării, acoperindu-se de glorie în luptele de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz.

Unul din eroii anonimi ai războiului din 1877—1878, al cărui nume îl întîlnim în lunga listă a celor evidenţiaţi pentru „fapte meritorii de curaj şi devotament” a fost şi Stroe Buican „...fost locotenent în armata română... care a luat parte în luptele de la 1848 din Dealul Spirii şi la războiul de la 1877 contra turcilor”, după cum atestă cuvintele gravate în crucea de piatră de la cîpătiul mormîntului său. O descoperire făcută cu ocazia amenajării, de către forurile locale din Dorohoi, a Cimitirului eroilor, avea să aducă astfel prima informaţie despre un ostaş a cărui carieră traversează o perioadă hotărîtoare din istoria ţării. Deshumarea avea să aducă la lumină epoleţii şi resturi din uniforma de ofiţer a celui pomenit în lapidara inscripţie.

Pornind de la sumarele date, pătrunşi de semnificaţia lor deosebită, am încercat să găsim confirmarea lor în documentele de arhivă, pentru a pune în lumină cîteva elemente din cariera unui ostaş, care poate fi confundată cu istoricul începuturilor şi dezvoltării, cu glorioasele fapte de arme ale tinerei oştiri a României moderne.

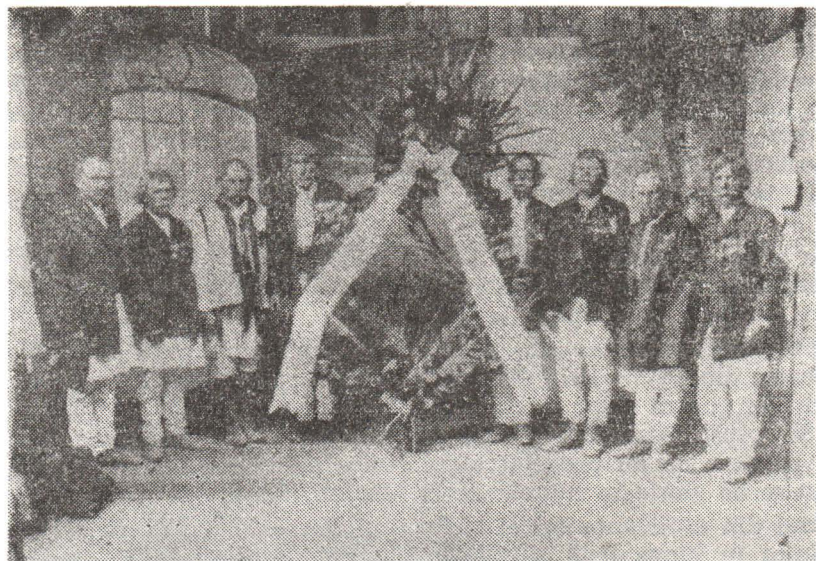
Este îndeobşte cunoscut că după perioada fanariotă, în timpul căreia armatele principatelor române au fost practic desfiinţate, prima jumătate a sec. al XIX-lea avea să aducă formarea primelor elemente ale unei miilii naţionale³. Tinăra armată a stat în permanenţă în grija factorilor de

² Arhivele Statului, Bucureşti, fond M.S.M., dos. 253, a, 1877-1878, p. 56.

³ *** *România în războiul de independenţă*, Editura Militară, Bucureşti, 1977, p. 56.

răspundere, mai ales după 1859, avînd în vedere posibilitatea de a face față cu succes la evenimentele care se profilau cu certitudine.

Primul examen al capacităților, al potențialului de luptă al armatei române a fost dat la 13 septembrie 1848, în luptele din Dealul Spirii din București, cînd trupele turcești ce trecuseră Dunărea pentru reprimarea

De la stînga la dreapta : Solcan Neculai, participant la luptele din primul război mondial ; Miron A. Neculai, Agrigoroșoia Ilic, Năstase V. Ion, Porfireanu Vasile, Gurzu Ion, Solcan Gheorghe, Țugurlan Gheorghe, veterani ai războiului de independență. Toți cei opt au fost în primele rînduri ale răscoalei din 1907.

revoluției au întîmpinat rezistența companiei de pompieri comandată de căpitanul Pavel Zăgănescu și a unor subunități din regimentele I și II infanterie de sub comanda colonelului Radu Golescu ⁴.

În rîndurile regimentului II, care a dat grele jertfe în această luptă, s-a numărat și Stroe Buican. Apartenența lui la acest regiment ne este confirmată de Ordinul de zi 176 din 6 iulie 1861 al domnitorului Al. I. Cuza, prin care, în urma inspecției făcute acestui regiment, se acordă, „drept mulțumire“, pentru „plăcută stare“ a „regimentului 2 de linie“, dreptul de „a purta dragon cu fir“ unui număr de ostași printre care și sergentului major Stroe Buican. ⁵

Născut la 16 decembrie 1830, Stroe Buican se înrolează la vîrsta de 17 ani, în 16 decembrie 1847, ca soldat ⁶. În anul 1851 este avansat sergent, pentru ca în anul 1868, la 9 august, prin decret al lui Carol I, subofițerul

⁴ *Pagini din istoria pompierilor*, București, 1976, p. 32.

⁵ *Monitorul Oastei*, 1861, iulie 14. nr. 38.

⁶ *Anuarul Armatei Române*, 1878, p. 205.

Stroe Buican din regimentul 2 infanterie să fie înaintat la gradul de sublocotentent.

Sînt peste douăzeci de ani de carieră în armată, de acumulare de experiență în instrucția trupelor în calitate de subofițer, care, împreună cu necesitatea de cadre în armata în continuă întărire și reorganizare aveau să-i aducă gradul de ofițer.

În această calitate este mutat la regimentul 7 dorobanți, în compania 19 Bașeu, cu reședința la Săveni⁷. Aici, în 1873, la 9 august, este înaintat la gradul de locotentent⁸.

Sînt ani de eforturi, de pregătire a unei oștiri care să fie capabilă să lupte pentru scuturarea unei dominații de secole. Se aștepta numai momentul prielnic care să permită realizarea cu succes a acestui dezi-derat.

Continuîndu-se politica de dezvoltare și modernizare a armatei în vederea măririi capacității de apărare a țării, în baza Înaltului decret 2195, pe lângă cele 8 regimente de dorobanți existente sînt create încă 8 regimente, începînd de la 1 ianuarie 1877⁹. Este începutul unui an hotărîtor în istoria luptei pentru neatîrnarea țării.

La începutul acestui an, locotententul Stroe Buican se află la comanda companiei 8 Bașeu, din Batalionul 2 al regimentului 16 dorobanți, unitate nou creată prin decretul amintit mai sus. Cu acest regiment, ce pleacă spre București în 11 aprilie 1877¹⁰, Stroe Buican participă la acțiunile de apărare a teritoriului românesc pînă la sosirea trupelor ruse, iar apoi, după trecerea Dunării, la toate episoadele de luptă ale regimentului său care au pus în evidență valoarea, combativitatea pentru un ideal de veacuri¹¹.

Ca urmare a comportării deosebite pe cîmpul de luptă, pentru faptele sale vitejești, locotententului Stroe Buican, prin Decretul nr. 443 din 28 februarie 1878 i s-a acordat dreptul de a purta medalia „Virtutea militară” de aur¹².

Întoarse din războiul victorios, trupele regimentului 16 dorobanți sînt demobilizate la 5 august, fiind primite în triumf, la 16 august 1878,

7 Ibidem, p. 75.

8 *Monitorul Oastei*, 1873, p. 251.

9 Olteanu C-tin, general-maior ș.a., *Cronica participării armatei române la războiul de independență*, Buc., Ed. Militară, 1977, p. 43.

10 Ibidem, p. 81.

11 Relatînd luarea unui drapel turcesc de pe reduta Grivița în celebrul atac din 30 august 1877 de către sergentul Grigore Ion al Lucăi din compania III Burdujeni, batalionul 1 al regimentului 16 dorobanți, fostul comandant al acestui batalion, căpitanul în retragere Negoescu Petru, amintea la cîțiva ani după evenimente: „În ziua de 30 august 1877, la atacul redutei Grivița... vîd în stînga mea pe numitul sergent (n.n. — Grigore Ioan al Ducăi)... avansînd spre mine cu un steag turcesc și-mi raportă că l-a răpit în momentul escaladării, luat de la inamici în momentul cînd evacuum reduta. După ce ne-am văzut stăpîni pe redută la orele 7 seara, l-am deslășurat... în prezența trupei mele ce se găsea lângă mine și a locotententului Stroe Buican care m-a urmat la atac.” — v. Iosif E. Naghiu, *Un erou al neamului, Grigore Ioan al Lucăi*, „Opinia studentescă”, an III, nr. 8 (20), Iași, dec. 1976.

12 *Monitorul Oastei*, 1878, p. 136.

de locuitorii județelor Botoșani și Dorohoi. Ofițer de carieră, Stroe Buican își continuă munca de o viață întreagă.

În 1879 îl găsim mutat la regimentul 6 infanterie de linie¹³, pentru ca apoi, în 1882 să iasă la pensie¹⁴, după ce, timp de 35 de ani și-a servit țara sub arme. Se stinge din viață la 23 noiembrie 1897, fiind înmormântat în cimitirul din Dorohoi.

Această scurtă biografie a unui ostaș ca atîția alții, care în momentele de cumpănă ale țării și-au făcut cu prisosință datoria, se integrează în istoria unei generații care a trăit sub semnul unor evenimente deosebite din istoria țării. Participant la două episoade de referință din istoricul faptelor de arme ale armatei române, „anonimul“ pînă acum, Stroe Buican, poate fi considerat un simbol al unei generații care prin lupta sa a pus bazele unui stat liber, neatîrnat, a contribuit la dezvoltarea liberă, la progresul poporului român.

R é s u m é

Pendant la guerre de l'indépendance de la Roumanie de 1877-1878, les départements du Nord de la Moldavie, Botochani et Dorohoi, ont apporté une contribution remarquable, matérielle et humaine aussi.

Parmi les rangs des héros tombés aux des combats, il faut mentionner le capitain Mihail Romano, les souslieutenats I. V. Elefeteresco, Ioan Frunzetti, Dimitrie Lemnea.

Le regiment 16 dorobantzi dont les soldats étaient du Nord de la Moldavie s'est distingué particulièrement, les héros restés sur le champ de guerre sont rapelés jusqu'aujourd'hui par des monuments bâtis partout dans notre département, par des tableaux des églises, ainsi que d'autres témoins.

De ceux qui se sont remarqués pendant cette guerre, nous signalons le lieutenant Stroe Buicanancien combattant à la lutte de 13 Septembre 1848 de Dealul Spirii, qui de simple fantasin est devenu officier ; il a reçu la médaille d'or „La Vertu militaire“, pour ses exploits aux cours des combats, de la Bulgarie. Mort en 1897 et enterré dans la Cimetière des héros de Dorohoi, Stroe Buican est resté un simbol d'une génération qui par ses faits d'armes a fondé l'État roumaine modern, libre, indépendant.

13 *Anuarul Armatei Române*, 1879.

14 *Anuarul pensionarilor militari*, 1890, p. 23.

POZIȚIA STUDENȚIMII DIN IASI FAȚĂ DE UNELE PROBLEME FUNDAMENTALE ALE ROMÂNIEI MODERNE

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Dintotdeauna, prin simpla sa existență, prin entuziasmul și cutanța gândirii ancorată în realitățile epocii, tineretul a produs efervescență și optimism, reprezentind un novator al vieții naționale și sociale, și, în funcție de aspirațiile și realizările sale, s-au putut face anticipări asupra viitorului.

Caracterizat printr-o disponibilitate polivalentă, printr-o plasticitate accentuată a conștiinței, a reacției conștiente, precum și printr-o adaptabilitate deosebită a comportamentului, sensibil la cele mai subtile tendințe înnoitoare, tineretul s-a afirmat ca un univers uman specific și, în consecință, ca o importantă forță socială. Desigur, afirmarea sa reală a fost, este, și va rămâne condiționată de angajarea lui politică, de toate responsabilitățile care recurg dintr-o asemenea acțiune.

Activitatea tineretului, a studențimii îndeosebi, s-a definit mereu prin dinamism, mișcarea lui fiind, mai ales, în direcție social-politică. Sinceri în conduita lor, tinerii și-au exprimat, din perspectiva timpului, dorința de progres, și au afirmat în repetate rânduri că trăiesc *momente istorice unice*, cu multiple semnificații și consecințe asupra istoriei poarelor lor.

Perioada în care se plămădeau premisele statului național unitar român a promovat pe scena vieții politice, alături de clasa cea mai revoluționară a societății — clasa muncitoare, o serie de categorii sociale cu un rol proeminent în lupta pentru libertate, dreptate și progres social. Dintre acestea, generațiile de studenți din veacul trecut și de la începutul secolului nostru au meritul de a fi creat o tradiție de luptă revoluționară, progresistă, de a se fi încadrat organic în marile curente social-politice ale epocii, cu un rol de prim rang în reformarea societății.

Evoluția întregii vieți social-economice și politice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în care apariția proletariatului și unirea socialismului științific cu mișcarea muncitorească reprezintă două din componentele ei cele mai importante, a provocat o puternică efervescență în rindurile tineretului studențesc. „Pe porțița pe care au pătruns ideile socialiste în facultate — avea să sublinieze Constantin Bacalbașa, trecut și el prin mișcarea socialistă — a pătruns și sentimentul demnității și

spiritul de revoltă"¹. Din acest punct de vedere, împărtășim opinia exprimată de unii autori după care „la începuturile mișcării socialiste din România, tineretul, și anume tineretul intelectual, a avut în mișcare ponderea principală”².

Structura socială și de vîrstă a cercurilor socialiste, formate din *studenți* și tineri intelectuali, era simptomatică pentru o epocă în care socialismul nu era încă marxist și nu era unit încă cu mișcarea muncitorească. Ponderea studenților în mișcarea socialistă în perioada ei de început era rezultatul *atitudinii deschise față de nou, față de ideile generoase și de interesele fundamentale ale țării*. În același timp, aceasta era și rezultatul situației specifice a unei categorii a tineretului care începea să se înregistreze în viața politică și, în consecință, accepta mai ușor modificarea structurii sociale.

Iașul, adevăratul leagăn al mișcării socialiste din România, a fost un loc unde tineretul universitar a dovedit receptivitate la tot ce era nou în frământările social-politice ale vremii. Primii studenți ai celei mai vechi universități din țară au fost martori și participanți activi la marile înfăptuiri ale societății românești de după Unirea Principatelor: reformele sociale, cucerirea independenței, apariția și maturizarea organizațiilor politice ale clasei muncitoare — cu un aport covârșitor în edificarea României moderne.

Alături de toate clasele și categoriile sociale, tineretul universitar și-a manifestat atașamentul la eforturile pe care țara noastră le-a făcut pentru cucerirea independenței naționale. Poziția tinerilor socialiști față de momentul 1877 se reliefează cu precizie în gazeta „Socialistul” — organ de presă al Cercului socialist din București. Într-un editorial, din 26 mai 1877, al acestei publicații se spunea: „Azi însă e timpul cînd românii, în avîntul și entuziasmul suvenirilor trecute, iau arma pentru a-și apăra independența”³. Numeroși studenți s-au înrolat ca voluntari, punîndu-și viața, cunoștințele și elanul patriotic în slujba nobilei cauze a neamului țării. Tineri membri ai societății „Arboroasa” din Bucovina, printre alte inițiative, au organizat o colectă pentru stringerea de fonduri care să fie folosite la înarmarea grupului de studenți bucovineni și bănațeni ce urmau să se înroleze în armata română. Acțiunea s-a soldat cu stringerea unor mari sume. O parte din bani au fost puși la dispoziția studenților români din Valea Timocului, care se găseau la București, pentru a se încadra în armata noastră, iar restul a fost folosit pentru grupul de studenți bucovineni care s-au oferit să participe, ca voluntari, la războiul de independență⁴. Membrii Clubului Studențesc au contribuit la stringerea de fonduri pentru procurarea de arme necesare armatei române, aflate în încleștările luptei pentru independență națională;

1 C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, București, „Universul”, 1929, p. 308.

2 V. Liveanu, *O cercetare cantitativă: Tineretul în vechea mișcare socialistă din România (pînă la crearea P.S.D.M.R.)*, în „Studii”, anul XXV, 5/1972, p. 1010.

3 *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I (1865—1900), partea I (1865—1889), București, Editura politică, 1964, p. 42.

4 „Anale de istorie”, 2/1977, p. 55.

totodată, studenții din Iași au colectat și donat 106 lei în folosul răniților⁵, care se adăugau la eforturile umane și materiale făcute de cetățenii municipiului pentru cîștigarea războiului de independență națională. C. I. Istrati, C. Stăuceanu, Al. Spiroiu, V. Gh. Maniu și alții s-au angajat în serviciile sanitare ale armatei române sau ale Crucii roșii. Tineri studenți socialiști, de la medicină, care alcătuiau „grupul celor 14” s-au înrolat, de asemenea, ca voluntari, iar doctorii I. Corvin și P. Lăzărescu și-au immortalizat numele prin suprema jertfă pentru cauza neamului⁶.

La 2 ianuarie 1878, membrii Clubului Studențesc din Iași salutau cu recunoștință și admirație „regimentul de dorobanți din capitala Moldovei, întors de pe cîmpurile de luptă ale Plevnei”⁷. Cucerirea independenței naționale era considerată de studențimea din Iași drept începutul unor mari prefaceri economice și politice, care să pregătească desăvîrșirea unității național-statale.

Problema esențială în jurul căreia a gravitat rezolvarea chestiunilor sociale a fost, după cîștigarea independenței țării, desăvîrșirea unității național-statale, „sfînt ideal” cum îl numeau studenții. Iașul a fost cel dintîi oraș care a reprezentat personificarea *idealului pentru unire*. De altfel, prima societate studențească, creată în 1879, a purtat denumirea de „Unirea”. Ei i-a aparținut și prima idee a convocării unui congres studențesc (24 mai 1880). Congresele studențești, convocate începînd cu 7 septembrie 1880, au devenit importante întîlniri unde se discutau probleme de bază ale societății românești din rîndul cărora se detașa aceea a desăvîrșirii unității național-statale.

Primul congres studențesc a avut loc la Focșani în septembrie 1880. Studenții participanți la Congres au discutat probleme specifice lor dar și chestiuni fundamentale pentru viitorul statului român. A provocat un entuziasm general citirea unei telegrame trimisă de trei studenți ieșeni, între care și D. A. Teodoru, prin care tineretul universitar era chemat „la luptă generoasă pentru dezrobirea dezmosteniților”. Congresul de la Focșani a stabilit ca principal obiectiv politic *unirea tuturor teritoriilor locuite de români*, care a rămas pînă la *Unirea cea Mare*, principalul punct de program al mișcării naționale studențești. Congresele ulterioare studențești: Pitești (1881), Bacău (1882), Tr. Severin (1883), Galați (1884), Brăila (1885), Birlad (1886), Piatra Neamț (1889), Botoșani (1890) au reprezentat noi momente de afirmare politică a studențimii din România, de solidaritate națională a tuturor tinerilor din toate teritoriile locuite de români. Astfel, la congresul de la Pitești, studenții din Sibiu, neputînd veni, au trimis o telegramă a cărui conținut este elocvent pentru atașamentul lor la cauza națională. „*Dacă este însă scris în cartea viitorului — se spunea în telegramă — ca să se facă o Daco-România mare și tare, ne supunem destinului soartei noastre*”⁸ (subl. ns.). Cu același prilej, repre-

5 N. Adăniloiaie, *Contribuția maselor populare la susținerea războiului de independență*, în „Studii”, anul XXV, 3/1967, p. 448.

6 I. Popescu-Puțuri, M. Mușat, P.C.R. — *stegar al luptei pentru salvagardarea suveranității și independenței naționale a României*, „Anale de istorie”, 2/1977, p. 33.

7 S. Neagoe, *Triumful rațiunii împotriva violenței*, Iași, „Junimea”, 1977, p. 40.

8 „Fulgerul studențimii”, anul I, nr. 12, 30 august 1915.

zentanții societății „Unirea” au insistat și propus ca *problema națională* să rămână principalul obiectiv al mișcării studentești. Ca o ilustrare a intențiilor lor, ei subliniau că au fost declarați membri corespondenți ai numitei societăți studenți români din Viena, Budapesta, Zürich, Cluj, Sibiu, Gherla, Cernăuți, Blaj.

La Botoșani, studenții participanți la congres au participat la dezvelirea unui bust al marelui poet Mihail Eminescu, cu care prilej a vorbit și militantul socialist Ștefan Stîncă⁹.

Urmărind activitatea studenților în cadrul numeroaselor congrese Nicolae Iorga scria : „Prin orașele de provincie studenții dau mișcare și viață după noile curente și îndreptări. E rolul lor firesc”¹⁰.

Studențimea din Iași a arătat un interes deosebit față de situația românilor aflați sub ocupație străină. Lupta memorandiștilor din Transilvania ce gemea sub ocupația austro-ungară a primit un sprijin substanțial, moral și material, din partea profesorilor și a studenților din capitala Moldovei. Aceștia considerau că „principiul naționalității este o necesitate istorică pentru toate popoarele, și că noi românii, proclamînd principiul naționalităților ca rațiune finală de stat, dăm un impuls puternic mersului înainte al Europei, deoarece chemăm la viață normală, la o conlucrare pentru progres mai toate popoarele europene, cari în formațiunea statelor actuale sunt jignite, fie că sunt dominate, oprite în dezvoltarea lor națională”¹¹.

În numeroase întruniri studenții din Iași și-au exprimat dorința convocării unui congres național ai tinerilor din toate teritoriile locuite de români. La o zi după adunarea celor 1000 de studenți ieșeni, care a avut loc la 17 iulie 1908, s-a convocat un comitet care „a îmbrățișat cu multă dragoste propunerea de a se ține la Iași un congres al studenților români din toate teritoriile locuite de aceștia”. Cu acest prilej, și-au dat adeziunea pentru ținerea congresului cei trei președinți ai societăților studentești din Iași : E. Lăzărescu („Solidaritatea”), Bădărău („Unirea”), și N. Hortolomei („Societatea studenților în medicină”) ¹². În același sens se pronunțase și Societatea Academică social-literară „România Jună” din Viena care, încă de la 8 iulie 1908, printr-o telegramă adresată primarului municipiului Iași spunea : „Cu entuziasm juvenil ne-am decis noi, o mină de tineri, din impulsul la o înfrățire a tuturor studenților români, adunîndu-i la un loc spre scopul, ca să ne dăm seama de ceea ce sîntem, ce ar trebui să fim și să discutăm modalitățile unei organizații puternice. Ne-am ales ca loc de întîlnire Iașul, vechea capitală a Moldovei, ca să ne putem înfrăți pe pămînt românesc”¹³.

Alegerea orașului Iași ca loc de întîlnire a studenților din toată țara a creat numeroase responsabilități pentru autoritățile municipiului, pentru studenții înșiși. A fost înființat un comitet pentru organizarea Con-

9 S. Neagoe, *op. cit.*, p. 43.

10 M. Iosa, *Poziția studenților față de răscoala țăranilor din 1907*, în „Studii”, anul XX. 2/1967, p. 250.

11 „Număr Unic”, 14 iunie 1892 — Ziar al studențimii române, 1900.

12 Arh. St. Iași, Fond Primărie, dosar 307/1908, f. 6-7, 10.

13 *Ibidem*, f. 1.

gresului ; într-un memoriu adresat primăriei municipiului Iași de acest comitet se sublinia că alegerea capitalei Moldovei constituie „ o mare cinste pentru noi“. „Sprijinirea unei mișcări atît de curate și de sănătoase — se scria în continuarea memoriului — cum e mișcarea studențimii universitare este mai mult decît o obligație a cetățenilor din orașul unde acum o jumătate de veac s-a înfăptuit cel mai măreț act din viața neamului nostru“ ¹⁴.

Congresul a avut loc în zilele de 6, 7, 8, 9 septembrie 1909 și s-a desfășurat sub președenția lui N. Ionescu-Govora. Alături de studenți din Iași și București au participat și reprezentanți ai tineretului universitar din Transilvania, Basarabia, Bucovina și Macedonia. Problematika Congresului a fost următoarea : I. Starea românilor de pretutindeni sub raport economic și social.

- starea culturală a poporului român din România liberă (raportor I. Savin),
- starea economică și socială a poporului român (raportor C. N. Ifrim),
- neamul nostru din Ardeal și Țara Ungariei (Borzea),
- Bucovina (Cojocaru),
- Basarabia (P. Cubolteanu),
- Macedonia (C. Nae),

II. Chemarea studențimii față de idealul cultural-național (Al. Cusin). Activitatea studenților pentru ridicarea culturală, economică și socială a poporului român, trezirea conștiinței publice a întregului popor românesc față de problemele existenței naționale.

III. Organizarea studențimii după centre universitare ¹⁵. De asemenea, Congresul a mai discutat raporturile cu „Liga Culturală“, probleme de interes studențesc (cămine, taxe, reduceri pe C.F.R.) și altele.

Congresul național de la Iași a avut un mare rol în antrenarea întregii studențimi la lupta pentru desăvîrșirea unității național-statale, idealul național fiind, așa cum se exprimau tinerii, „un scop în viață“. Dintre acțiunile mai importante întreprinse de tineretul universitar din Iași după congres amintim excursia făcută în Bucovina între 7—10 aprilie 1910 „pentru a cimenta și mai bine legăturile dintre noi și frații de peste hotare“ ¹⁶.

La 7 februarie 1912 studenții din Iași au trimis 500 de cărți în Basarabia, iar la 16 mai, cu prilejul a 100 de ani de la răpirea acestei provincii românești, tineretul universitar împreună cu secția „Ligii culturale“ au organizat un festival în sala teatrului. Cu acel prilej au vorbit istoricul A. D. Xenopol, H. D. Dăscălescu, Sztate Dragomir. Liniștea și demnitatea acestei comemorări au făcut o impresie adîncă, în acele momente tricolorul a fost cernit ¹⁷. Trebuie să amintim aici că savantul și patriotul Nicolae Iorga, ca președinte al „Ligii Culturale“, a recomandat

¹⁴ *Ibidem*, f. 36, 47.

¹⁵ *Ibidem*, f. 37-38.

¹⁶ *Studențimea ieșeană*, p. 25.

¹⁷ *Ibidem*, f. 31.

să se poarte doliu național. Era, de fapt, și un răspuns la serbările organizate de autoritățile țariste cu ocazia centenarului „eliberării Basarabiei de sub jugul turcesc de către ruși”. Totodată, nu trebuie neglijat rolul lui Constantin Stere, care, aducînd pe primii basarabeni la Universitate, a pregătît pe cei care aveau să voteze Unirea. Stere a format generația tinerilor învățați români și a trezit spiritul de naționalism în Basarabia, iar în clipa șovăielilor revoluționare cuvîntul lui a fost decisiv pentru Unire¹⁸. În acel moment istoric numeroși studenți basarabeni, care își făceau studiile în Universitățile rusești, și-au prins pe piept cocarda tricoloră cernită¹⁹.

Congresul de la Iași a avut un mare rol în antrenarea întregii studențimi la lupta pentru desăvîrșirea unității național-statale. Pe aceeași linie, națională, s-a situat și al doilea congres studentesc care a avut loc la Craiova între 26—29 august 1912. La reușita lucrărilor acestui congres au contribuit prin cuvîntul lor și tinerii din Iași : H. Dăscălescu, Th. Naum, Victor Iamandi, Ștefan Petrovici. Însufletit de aceleași idei ale vremurilor noi de regenerare națională, Congresul de la Craiova avea să fie ultimul de dinaintea începerii primei mari conflagrații mondiale, cînd activitatea studențimii capătă sensuri și meniri noi. În timpul primului război mondial a avut loc la Galați al treilea congres național studentesc (23, 24, 25 august 1915). La congres, studentul Victor Iamandi a arătat că afirmarea națională a tineretului universitar trebuie pusă înaintea faptelor de arme. „Să ne ridicăm — sublinia el — sufletul către suprema dorință a tuturor care este *înfăptuirea idealului național*, unind sub același sceptru Ardealul și Bucovina spre a forma statul unitar român“²⁰.

Prezența la congres a unor fruntași ai mișcării de eliberare națională a românilor din Transilvania — Vasile Lucaciu, Oct. Goga, Octav Tăslăoanu — a dat manifestării un puternic caracter național. De altfel, părintele Lucaciu a fost ales președinte de onoare al Congresului. În cuvîntul său, fruntașul transilvănean arăta că „Liga Culturală“ fiind „pîpiniera tuturor idealurilor naționale, avangarda unității naționale“, nu ne rămîne decît să spunem „tuturor că sîntem hotărîți să înfăptuim idealul național“²¹. Cuvintele bardului transilvănean : „Simțiți mustul care fierbe cu toată vigoarea, cu toată pornirea impetuoasă a tinereții. De aceea sînteți predestinați să fiți termometrul însufletitor unui neam într-o perioadă de realizare a unei dorinți obștești. Cu cît un popor are mai multe probleme de rezolvat, cu atît rolul tinerimii e mai covîrșitor“²², au fost considerate de studenții din toată țara ca un adevărat plan de acțiune pentru marile evenimente ce se apropiau. Ceilalți vorbitori — profesorii Bogdan și Ursu, studenții Diamandy, Victor Iamandi, V. Stoica, Gr. T.

18 Gr. T. Popa. *Din viața universitară. Amintiri, critici și propuneri*, București, „Adevărul“, 1924, p. 59, 57.

19 Cpt. Gh. V. Andronachi, *Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii*, Chișinău. M. O. și Imprimeriile Statului, 1933, p. 88.

20 „Fulgerul Studențimii“, nr. 11, 27 august 1915.

21 *Ibidem*.

22 *Ibidem*, nr. 13, 3 septembrie 1915.

Popa și alții au insistat asupra aceleiași probleme și și-au arătat cu toții încrederea în apropierea împlinirii acestui deziderat național, Moțiunea votată la sfârșitul Congresului reprezenta un adevărat program național al studențimii din România. Propusă de Gr. T. Popa, din Iași, moțiunea sublinia că : „*Studențimea socotește că vremurile de astăzi ne impun ca o problemă serioasă eliberarea Ardealului și Bucovinei fără ca aceasta să însemneze că poporul românesc renunță la realizarea în întregime a idealului național... Prin jertfele noastre jertfele lor nu vor fi în zadar*“²³. Totodată, în moțiune se atrăgea atenția asupra rezolvării problemei țărânești, prin improprietărire, fără de care studențimea nu putea concepe un stat român modern.

O serie de gazete studențești, care au apărut în perioada războiului, și-au luat ca subtitlu „foaie pentru lupta națională“ (vezi, de exemplu, „Cuvîntul Studențimii“ și „Fulgerul“, a cărui prim număr a fost tipărit la 19 iulie 1915). Citirea articolelor din presa studențească creează impresia biruinței sigure a poporului român în marea operă de desăvîrșire a unității național-statale. În fața acestui ideal, studenții se pronunțau împotriva oricărei tranzacții diplomatice²⁴ și a oricărei alianțe cu Puterile Centrale²⁵, care nu puteau să fie decît dăunătoare intereselor naționale. Studenții cereau regelui Ferdinand să nu continue politica lui Carol I. *Apelul către studenții universitari. Către colegi și către toți bunii români!* este semnificativ pentru starea de spirit care domina majoritatea tineretului universitar ce trebuia „să pună în luptă toată puterea lui de muncă, toată căldura sufletului său, încălzit de un sfînt ideal *România Mare*“²⁶. Articole ca *Ia seama Măria Ta, Ne trebuie o Românie Mare, Jos nemții* făceau apel la politica instinctului național și conțineau numeroase atacuri la adresa germanilor²⁷.

Studenții din Iași au luat atitudine față de profesorii filogermani²⁸ și au participat cu entuziasm la adunarea organizată de „Federația Unionistă“, care a avut loc, în sala Caragiale, la 2 noiembrie 1915²⁸.

Odată cu proclamarea neutralității României studențimea își definea astfel crezul politic : „Sîntem cei dintîi care vom sprijini actul care duce la posibila realizare a năzuințelor noastre“²⁹. Articole ca : *În slujba idealului*, de Gh. Bulgaru³⁰, *Studenții și idealul național*, de N. D. Petrescu-Zoița³¹, *Visul nostru*, de Petre Sergescu³², *Ostașii Idealului*, de Gh. Bulgaru³³, *Datoria studențimii*, de Petre Sergescu,

23 Ibidem, nr. 12, 30 august 1915.

24 „Viața studențească“, anul I, nr. 1, 25 februarie 1914.

25 „Cuvîntul studențimii“, nr. 17, 24 august 1914.

26 „Fulgerul“. Foaie studențească de luptă națională și pentru însănătoșirea moravurilor, anul I, nr. 1, 19 iulie 1915.

27 Ibidem, nr. 2, 23 iulie 1915 ; nr. 3, 26 iulie 1915.

28 Ibidem, nr. 46, 24 ianuarie 1916.

29 „Cuvîntul studențimii“, nr. 17, 24 august 1914.

30 Ibidem, nr. 19, 5 octombrie 1914.

31 „Viața studențească“, anul I, nr. 8, 8 septembrie 1914.

32 Ibidem.

33 „Carpații“, Revistă pentru toți românii, anul II, nr. 2, 15 feb. 1915.

Oameni mari și vremuri mari, de Armand Călinescu³⁴, *Răspunderea războiului*, de Al. A. Hiottu³⁵, *Întregirea neamului*, de Em. M. Brânză³⁶, *Probleme în legătură cu unitatea neamului*, de Eugen Filotti³⁷, erau consacrate idealului desăvârșirii unității național-statale către care se îndreptau mii de conștiințe studențești. „În fața acestui ideal ce își trage seva din toate elementele sociale — aprecia Armand Călinescu — curente își urmează drumul și nu pot fi împiedicate niciodată de o voință arbitrară, dimpotrivă ele canalizează și puterea materială către un sfârșit comun”³⁸. În atari condiții istorice orice colaborare cu Ungaria era considerată „inadecvată triumfului ideii naționale”³⁹. Greva studențească de la Iași, eveniment prin excelență politic, a arătat că adepții universitari ai politicii de tratative cu Ungaria au venit în conflict cu studențimea”⁴⁰.

Față de marile evenimente ce se apropiau, Centrele studențești din Iași și București au luat inițiativa convocării unui congres care să aibă loc între 23 și 24 iulie 1916. Apelul lansat cu acel prilej chema studențimea română, precum și pe învățătorii, preoții și profesorii din întreaga țară să participe la lucrări”⁴¹.

Articolele scrise de studenți în perioada războiului, congresele extraordinare de la Iași și București au fost expresia cea mai înălțătoare a sentimentelor acestora pentru întregirea neamului, ei considerând că poporul român e perfect îndreptățit „în revendicările sale seculare”⁴².

În cursul războiului mulți studenți și-au vărsat sângele pentru ca țara să se întregască în hotarele ei firești⁴³. Semnificativ pentru starea de spirit a studențimii în acele momente unice din istoria poporului nostru sînt și rîndurile pe care Petre Andrei le adresa, la 20 octombrie 1916, profesorului său Ioan Petrovici. „Azi plec pe front — scria P. A. — Așteptam mai de mult această bucurie și în sfârșit a venit. Iașul e casa mea... Vă asigur că voi ști să minuiesc arma tot așa de bine ca și termenii și axiomele filozofice. Voi aplica concepția filozofică că viața nu prețuiește prin ea însăși nimic, ci valoarea ei provine din idealul în slujba căruia este pusă. Idealul nostru este așa de mare și sfînt, încît, vedeți, Domnule, nu mă neliniștește de loc gîndul morții” (subl. ns.)⁴⁴.

34 „Vremuri nouă”, anul I, nr. 1, 10 februarie 1915.

35 *Ibidem*.

36 *Ibidem*, anul I, nr. 2, 25 februarie 1915.

37 *Ibidem*, nr. 9-10, 10, 25 iunie 1915.

38 „Vremuri nouă”, anul I, nr. 1, 10 februarie 1915.

39 Bibl. Acad., Arh. Oct. Goga, I, mss. 34, 18.

40 „Vremuri nouă”, nr. 9-10, 10-25 iulie 1915.

41 C. Nuțu, *România în anii neutralității, 1914-1916*, București, Editura științifică, 1972, p. 305.

42 „Fulgerul studențimii”, 23-24 iulie 1916; Arh. St. Iași, Colecția Foi Volante, nr. 130.

43 Arh. Univ. Iași, Fond Rectorat, dosar 7 A/1918, f. 9-10; d 3/1918, f. 208; d. 8/1920, f. 66.

Obervăm că la congresele naționale studențești care au avut loc pînă la 1918 problema cea mai mult discutată a fost aceea a realizării depline a unității național-statale, fără de care tineretul universitar, de pe toate teritoriile locuite de români, nu putea concepe o eră nouă pentru propășirea națiunii române. Prin aceste preocupări, studențimea se dovedea una din cele mai dinamice forțe politice ale epocii de regenerare națională.

Evenimentele revoluționare din primăvara și toamna anului 1918, care au avut ca rezultată făurirea statului național unitar român, au întîlnit simpatia și sprijinul corpului profesoral și a întregii studențimi din Iași. La 30 martie 1918, în numele studenților și a profesorilor, rectorul Universității din Iași adresa președintelui Sfatului Țării din Chișinău o telegramă în care transmitea „călduroase urări pentru marea act ce ați săvîrșit spre reîntregirea țării și a neamului”. Universitatea din Iași — se spunea în finalul telegramei — „va depune toată munca și inima caldă spre a cimenta această legătură. Ea se bucură că forțe noi se adaugă la lucru pentru idealul și menirea noastră”⁴⁵. De altfel, Universitatea contribuise la ajutorarea studenților basarabeni, bucovineni și transilvăneni lipsiți de mijloace⁴⁶. Ajutorarea colegilor din ținuturile românești aflate sub stăpînire străină — Basarabia, Bucovina și Transilvania — strînsele legături cu fruntașii luptei de eliberare națională au constituit elemente definitorii ale atitudinii tineretului universitar din Iași care, și de astă dată, s-a situat în rîndul forțelor progresiste din România.

La 26 octombrie 1918, în cadrul unei ședințe a Colegiului Universitar, prof. dr. D. Mezincescu propunea ca „ținînd seama de momentele fără precedent în istoria noastră, pe care am avut fericirea să le trăim” ca solemnitatea deschiderii cursurilor universitare să se facă „potrivit marelui eveniment istoric național care era pe cale de înfăptuire”. Dorința Colegiului Universitar era ca disertația profesorului Dimitrie Gusti să fie „în legătură și în cadrul marilor zile pe care le trăim”. Cu același prilej, rectorul N. Leon arăta că „anul acesta deschiderea noului an școlar prezintă o însemnătate excepțională, atît prin marea covîrșitoare a evenimentului național în cuprinsul căruia vom reîncepe activitatea noastră științific-culturală, cit și prin marele număr de studenți din provinciile realipite, care au cerut înscrierea la facultățile Universității noastre”⁴⁷.

O grandioasă manifestație a avut loc, la 30 octombrie 1918, în Sala pașilor pierduți. Peste 300 de studenți, în majoritate ofițeri în rezervă și membrii ai Legiunii franceze, au manifestat pentru prietenia dintre cele două popoare, pentru victoria comună asupra Puterilor Centrale și apropierea momentului care avea să marcheze finalul luptei de veacuri a poporului român pentru unitate. Cu acel prilej, au vorbit studentul Iliescu și ambasadorul Franței, marchizul St-Aulaire⁴⁸.

45 Arh. Univ. Iași, Fond R, 4/1918, f. 64.

46 Ibidem, d. 3/1916, f. 2-8.

47 Ibidem, d. 7/1918, f. 5. III—IV.

48 „Depeșa”, Iași, Anul I, nr. 37, 30 oct. 1918.

Realizarea desăvârșirii unității național-statale întâlnea adeziunea tuturor institutelor de învățământ superior din Iași, proces care cuprindea, neîndoios, și eforturile miilor de studenți din capitala Moldovei care, decenii de-a rândul, militaseră pentru împlinirea acestui important deziderat al națiunii. La 25 noiembrie 1919, în cadrul ședinței Adunării Deputaților, președintele de vîrstă, Vasile Stroescu, dădea citire telegramei de salut a studențimii din Iași. „Cînd în capitala țării — se spunea în telegramă — se adună marele sfat al poporului român pentru a legifera desăvîrșirea vieții politice și sociale a acestui neam, studențimea universitară ieșeană, pătrunsă de importanța acestui excepțional de mare eveniment, urează tuturor reprezentanților României ca în inimile lor să se reverse din plin duhul dragostei de neam și al curățeniei gîndurilor, iar activitatea pe care o vor desfășura să fie răsplătită cu sporul binefacerilor”⁴⁹. Studențimea, ca și alte clase și categorii sociale⁵⁰, vedea în Unirea cea Mare crearea unor posibilități mai mari pentru propășirea, pe calea progresului, a statului român modern, de afirmare a României în concertul națiunilor europene. Astfel, tineretul universitar considera că nu poate răspunde menirii sale decît printr-o participare largă la transformarea în sens revoluționar a societății, la evoluția ei spre bunăstare materială, culturală și morală.

Tradițiile progresiste și revoluționare ale studențimii ieșene din perioada modernă, continuate de generația care a făcut *Unirea cea Mare* au fost ridicate pe o treaptă superioară în epoca contemporană, Iașul universitar rămînînd, și după anul 1918, unul din centrele prestigioase ale mișcării democratice studențești care, odată cu crearea Partidului Comunist Român, a înregistrat noi valențe.

THE POSITION OF THE STUDENTS FROM IASI TO SOME FUNDAMENTAL PROBLEMS OF MODERN ROMANIA

S u m m a r y

The author deals in this article with new dates concerning the contribution of the students from Iași to obtain the independence and their affords creating the Romanian unitarian national state.

49 S. Neagoe, *op. cit.*, p. 65.

50 AISIP, Cota A II—41, 1918; Arh. St. Iași, Colecția Foi Volante, Apelul *Frați învățători*, 24 noiembrie 1918; Idem, Academia de Muzică, d. 7/1918, f. 222.

VECHI INSTITUȚII CULTURALE DOROHOIENE

GH. AMARANDEI

Dacă din punct de vedere economic, Dorohoiul a cunoscut o dezvoltare modestă pînă la Eliberare, din punct de vedere cultural s-a afirmat din plin, fiind cunoscut în întreaga țară prin școlile sale de prestigiu, instituțiile culturale vechi, numărul impresionant de foi, ziare și reviste, societățile științifice, literar-artistice și sportive, activitatea unor personalități istorice locale care și-au dedicat întreaga viață luptei pentru emanciparea culturală a acestui colț al Moldovei de Nord.

Printre cele mai vechi instituții culturale dorohoiene care au desfășurat o activitate susținută de răspîndire a cunoștințelor cultural-științifice în rîndul cetățenilor orașului amintim : prima bibliotecă publică, corul orașului și Filiala Dorohoi a Ateneului Român, pe care le voi prezenta, succint, în cele ce urmează.

Sînt extrem de interesante datele culese din arhiva cu privire la prima bibliotecă publică din Dorohoi.

Încă din 1868, D. Gusti, ministrul instrucțiunii publice și al cultelor, prin circulara nr. 12778, adresată membrilor Consiliului comunei urbane Dorohoi, arăta importanța creării bibliotecilor publice pentru luminarea tineretului, a publicului român. În circulară, sociologul și filozoful român sublinia : „O speranță salutară și legitimă are națiunea în instrucțiunea publică. Pentru a ajunge la realizarea ei nu e de-ajuns ca guvernul să lucreze singur, ci trebuie să i se dea concursul general al tuturor românilor, inspirați de onoarea și cultura patriei lor. Instrucțiunea se face prin școli, unde tinerimea, iar astăzi și adulții — mulțumită bărbaților constituiți în societăți particulare — învață. Elementul principal al învățămîntului sînt cărțile didactice ; cu ele dar să înlesnim trebuința cea mare a luminării și aceasta se va face și mai ușor, formîndu-se biblioteci prin orașe, deschise tinerimii și publicului, în conformitate cu articolele de sub litera B din Regulamentul pentru bibliotecile publice. Onorabilele consilii județene și comunale, apreciînd cu căldură acest motor al vieții intelectuale, sînt invitate a lua inițiativa, asigurînd prin bugetele respective o sumă oarecare și sub supravegherea lor, să se cumpere cărți spre a se putea începe formarea bibliotecilor publice. Acest apel se adresează și la toți domnii particulari ce posedă cărți și sînt rugați să

binevoiască ca în interesul națiunii, să depună din bibliotecile lor proprii ofrande la aceste noi temple deschise muzelor române. Ministerul își va face și el datoria de a le înzestra și, atunci, cetățean și guvern, împreună se vor putea bucura. Recunoștința domniilor voastre, domnilor membrii, va fi mângâierea cea dulce, văzind roada ieșită din acest ogor, în care cu miinile voastre ați pus sămînța luminii“¹.

În urma acestui apel, Consiliul urbei Dorohoi, prin decizia luată la 21 noiembrie 1868, a votat 100 lei noi pentru înființarea unei biblioteci publice, cerind ministerului Instrucțiunii publice și a cultelor, la 11 decembrie același an, Regulamentul pentru formarea bibliotecilor².

Această hotărâre a Consiliului orășenesc se va pune în aplicare, însă, abia în 1870, cînd doctorul Costache Virnav, fiu al acestor meleaguri (născut la Hilișeu Virnav), donează Primăriei Dorohoi 42 cărți pentru „compunerea unei biblioteci la școlile din acest oraș“. Printre cărțile oferite gratis de doctorul C. Virnav, menționăm : Poezii de Cezar Bolliac, Apel la opiniunea publică (tomul II), Regulamentul organic al Principatului Moldovei, Ce se cuvine să cerem la adunarea ad-hoc ?, Acte doveditoare a stării de azi a mănăstirilor, Imnuri în proză pentru copii care încep a citi, Firman imperial de convocare a Divanului ad-hoc, Acte oficiale despre datoriile visteriei, Biblioteca română din Paris, Congrès de Paris, Droits des Moldaves, Les Principautes Roumains, L'Autonomie politique, Question de la Moldavie (Istrati) etc.³.

Cărțile, cu inventar au fost repartizate institutorului Școlii de băieți din Dorohoi, Bobulescu, înființîndu-se astfel, cu 108 ani în urmă, prima bibliotecă publică din oraș. Printr-o adresă specială, datată 28 aprilie 1870, Primăria Dorohoi mulțumește doctorului C. Virnav astfel : „Cărțile în număr de 42, ce ați binevoit a le oferi gratis pentru compunerea unei biblioteci la școlile din acest oraș, s-au trimis domnului institutor superior al școlii de băieți întru a le așeza la destinul lor. La această ocaziune, primăria, avînd în vedere că tot dumneavoastră ați fost acela care, în unire cu fratele dumneavoastră, Scarlat Virnav, ați concurat la fondarea școlii de băieți de aici (8 iunie 1851, n. a.), nu trecem cu vederea a vă adresa mulțumirile cuvenite pentru asemenea ofrande care tind la dezvoltarea învățămîntului școlastic și chiar a vă păstra recunoștința ce o meritați“⁴.

În anii următori, biblioteca Școlii de băieți nr. 1 „Gheorghe Asachi“ Dorohoi s-a îmbogățit mult cu noi donații și achiziții de cărți, ziare și reviste, fiind frecventată zilnic de tineri și vîrstnici, de toți cetățenii orașului, dornic să-și ridice continuu nivelul de cultură generală. Prin rotație, intelectualii orașului făceau de serviciu la această bibliotecă, pentru a satisface zilnic cerințele tot mai mari ale populației orașului. După modelul ei, iau ființă biblioteci publice și la alte instituții de învățămînt și administrative din oraș, printre care : Gimnaziul real de băieți

1 Arhiv. statului Botoșani, fd. Primăria Dorohoi, ds. 81/1868, f. 1.

2 Ibidem, fila 3.

3 Ibidem, dosarul 36/1870, f. 1-2.

4 Arhiv. Stat Botoșani, fd. Primăria Dorohoi, dos. 36/1870, f. 2.

„Grigore Ghica“ Dorohoi, Primăria orașului Dorohoi, Ateneul român din Dorohoi ș. a. Alături de acestea, s-au constituit biblioteci particulare impresionante ca cele ale avocatului și parlamentarului dorohoian, Gh. Gh. Burghel, cărțurarii locali C. Ciocoiu, D. Furtună, C. N. Iancu etc.

În zilele noastre, toate unitățile socialiste din oraș dispun de bogate fonduri de cărți, ziare și reviste, totalizând zeci de mii de volume, în frunte cu Biblioteca orașenească și desfășoară o bogată activitate de răspîndire a cunoștințelor cultural-științifice în rîndul tuturor oamenilor muncii.

Înființarea corului orașului este strîns legată de testamentul defunctului D. Virgolici, un generos fost cetățean al Dorohoiului, pătruns de dragostea pentru artă muzicală și pentru concetățenii săi, care, în 1857, a lăsat orașului casa pentru Școala de fete nr. 1 „Virgolici“ (azi Grădinița cu orar normal nr. 6) cu condițiunea ca primăria „să întretină o școală de cîntări“⁵.

Aplicarea în viață a acestei prevederi testamentare se va realiza mult mai tîrziu, la insistențele profesorului de muzică Ștefan Ionescu, absolvent al Conservatorului din Iași, numit cîntăreț I la Biserica catedrală „Sf. Nicolae“ din Dorohoi, la 22 iulie 1882.

Solicitînd postul de profesor de muzică vocală la gimnaziul real din oraș, la 3 ianuarie 1883, se obligă „a înființa o clasă pentru cîntările bisericești și muzica vocală la școala de băieți din această urbă, din care se pot forma un cor“⁶.

Primăria nu i-a aprobat orele de muzică la gimnaziu, care erau predate de cărțurarul C. Ciocoiu, în schimb i-a admis să predea muzica vocală la Școala de băieți nr. 1 „Gheorghe Asachi“, începînd cu 1 aprilie 1884, fixîndu-i-se în buget cîte 40 lei lunar pentru formarea unui cor vocal cu elevii școlii primare. Abia la 16 septembrie 1884, Consiliul orașenesc Dorohoi aprobă înființarea corului comunei urbane. În acest scop dispune ca, lui Ștefan Ionescu, pe lîngă salariul său, să i se dea o diurnă de 10 lei pe lună, cu începere de la 1 octombrie 1884, cu condiția ca să recruteze din tineri 4 tenori și 4 bași și, împreună cu elevii din școlile primare, care cîntau pe două voci (sopran și alto) să formeze un cor de muzică vocală complet. Consiliul mai avizează să se prevadă în bugetul anului viitor, pentru încurajare, mici lefi de 5—10 și 15 lei pe lună elevilor care vor dovedi „asiduitate la studiul muzicii vocale“⁷.

Înființînd corul comunal și alocînd anual cîte o sumă din buget pentru plata „dirigintelui“ și a coriștilor, primăria Dorohoi a stabilit și scopul acestei instituții: „să contribuie la o mai mare strălucire a îndeplinirii serviciului divin, însă, în același timp, să răspîndească gustul muzicii noastre naționale, prin producțiuni artistice, care să facă poporul să prindă mai mult iubire de ea și să o cultive“⁸.

5 Ibidem, dos. 80/1901, fila 7.

6 Ibidem, dos. 18/1883, fila 11.

7 Arhiv. Stat Botoșani, fd. Primăria Dorohoi, dos. 22/1884, f. 177.

8 Ibidem, dos. 91/1897—1901, fila 412.

Aprobindu-i-se să predea și orele de muzică de la gimnaziu, corul dorohoiian de sub conducerea lui Ștefan Ionescu a înregistrat succese de la an la an, fiind apreciat în județ și în afara lui. Astfel, revista muzicală „Arta”, sub titlul „Concert și reviste”, „elogiază corul din Dorohoi”⁹. Programul coral din 30 iunie 1901, dat cu concursul Regimentului de dorobanți din Dorohoi s-a bucurat de un deosebit succes. Toate bucățile executate de cor și soliști au fost originale, românești, în general cu caracter patriotic, printre care : Hora de la Plevna, Cîntul lui Ștefan cel Mare (Gavriil Musicescu), Zorii zilei (Titus Cerne) ș. a. În repertoriul corului de la începutul secolului al XX-lea, mai figurau : Deșteaptă-te române, Frați români, Zis-a badea, Ileana, Trompetele etc.

După cei 23 de ani de activitate ai lui Ștefan Ionescu, conducerea corului din Dorohoi este preluată de Mihail Grigore Poslușnicu, absolvent al Conservatorului din Iași, cu o practică corală de 12 ani în corul Mitropoliei Moldovei de sub conducerea maestrului Gavriil Musicescu, fost „maestru de canto” la Liceul „Anastasia Bașotă” din Pomirla și profesor de muzică la Gimnaziul „Grigore Ghica” Dorohoi.

Pentru ridicarea pe o treaptă superioară a activității corului dorohoiian, Mihail Grigore Poslușnicu, încă de la început, a trecut la selecționarea cu grijă a coriștilor săi, a procurat o orgă, a angajat un specialist pentru „copierea și transcrierea repertoriului muzical coral în partitură și partițiuni”, a introdus în repertoriu compozițiile valoroase ale unor muzicieni români de prestigiu (Gavriil Musicescu, Eduard Wachman, Tiberiu Brediceanu), a avut mereu în vedere ridicarea nivelului teoretic muzical al întregului ansamblu coral, compus din cele mai bune elemente din oraș.

În 1909, Mihail Grigore Poslușnicu introduce stampila în cadrul acestei instituții, folosește șapirograful pentru imprimarea partițiunilor, angajează pe Ilarion Siriteanu, „gagist” în muzica regimentului local pentru copierea în partidele repertoriului a pieselor clasice corale etc. Din repertoriul, în afara pieselor străine, în special de Mozart, figurau : Hai în horă, Mîndruliță de demult, Sub fereastra mîndrei mele (Dima).

În raportul său din octombrie 1911, către Primăria orașului Dorohoi, în care își dă părerea asupra conținutului limitat al unor articole din Regulamentul de funcționare a corului, arăta că „muzica, mîiastra tuturor artelor, s-a dezvoltat sub scutul liber și nesilit al geniilor, că, după cum din marmura ruptă din stîncă, sculptorul, după simțul și priceperea sa, și-a făurit statuia grăitoare, așa eu, personal, am făurit, am modelat, dintr-un lut nepregătit, un ansamblu accesibil oricărui auz, mi-am îndeplinit făgăduința că voi face ca Dorohoiul să aibă unul din cele mai bune coruri din țară”¹⁰.

Bogata activitate desfășurată de Mihail Grigore Poslușnicu în fruntea corului din Dorohoi, marea sa pasiune pentru muzică, reiese și din cererea înaintată conducerii orașului, prin care solicita, în 2 august 1912, un ajutor bănesc pentru publicarea într-un volum a lucrărilor sale de

⁹ Ibidem, dos. 91/1897—1901, fila 297.

¹⁰ Arhiv. statului Botoșani, fd. Primăria Dorohoi, dos. 69/1911, f. 46.

muzică. În cerere se spune : „Repertoriul existent al corului e format din piese cu caracter religios și laic, din diferiți autori străini și naționali : dintre aceștia din urmă, subsemnatul, în cursul celor din urmă 5 ani de existența corului am colecționat o serie de vol. 25 piese muzicale între care, parte melodii naționale culese în satele județului nostru și armonizate de mine, iar parte compozițiuni originale, cu concepțiuni melodice proprii persoanei mele. Majoritatea din aceste piese au făcut parte în multe din programele celor 15 concerte date de corul comunal, precum și la diferite producțiuni corale. Tendința, în general, este ca ori și ce melodie cu caracter național și patriotic să fie popularizată, aceasta, mai cu seamă, pentru interesul cultural al neamului... Tocmai în direcția acestei propagări am întâmpinat și întâmpin greutăți căci, cele de mai multe ori și aceasta mai cu seamă după executarea unui program de concert, sint impuse în imposibilitate de a satisface pe auditori, care vin și-mi solicită cutare sau cutare piesă muzicală. Aceste motive m-au determinat, domnule primar, a mă gândi la tipărirea într-un volum a lucrării mele. Sursele mele materiale însă sint așa de restrânse, încît n-ar putea rezista la o cheltuială care, aproximativ, s-ar urca la suma de vreo 800 lei, aceasta după comunicările ce mi s-au făcut de către stabilimentele grafice din București. Ar fi însă o încurajare pentru viitor, un imbold la o muncă și mai strălucitoare, dacă domnia voastră mi-ați oferi un ajutor bănesc pentru ca lucrarea mea să poată vedea lumina publicității. Motivele arătate mai sus, cum și favorabilele aprecieri ce le faceți asupra ansamblului armonios executat de corul comunei, de sub conducerea mea, mă încurajează a spera că cererea ce v-o fac va avea ecoul dorit“¹¹.

În referatul său din 18 septembrie 1912, Mihail Grigore Poslușnicu justifică primăriei activitatea corului în cursul anilor 1907—1912. În aceasta se menționează printre altele : „Pentru popularizarea gustului muzical coral, subsemnatul am întreprins o serie de concerte al caror număr a ajuns la 15, precum și o altă serie de producțiuni corale date în anumite împrejurări și care au ajuns la numărul de 18. Concertele au fost de obicei, organizate cu plată și a căror produs avea de scop fie de a procura costume — uniforme pentru domnișoarele din cor, fie de a mări folosul material al cîntăreților, iar producțiunile au fost date totdeauna în mod gratuit. Scopul principal însă al acestor concerte și producțiuni era de a selecționa publicul cunoscător de muzică clasică, muzica aleasă, de publicul a cărui sentimente muzicale erau închinat pentru muzica ușoară și lesne perceptibilă. În majoritatea cazurilor, concertele corale au fost vizionate binevol de publicul dorohoiian, fără patronajul cuiva, după cum, de obicei, se practică aproape pretutindeni în țară. Se înțelege că auditoriul era, necontestat, năi restrîns, cînd era vorba de plată, dar tocmai aici era interesul să se vadă rezultatul dezideratelor bugetare, adică dacă popularizarea gustului pentru cîntul coral a luat vreo îndrumare mai generală, lucru care cu mulțumire l-am constatat că, în adevăr, există un progres în această direcție. Concertele date, în

afară de oraș, la Botoșani, Burdujeni, Ștefănești, au fost ascultate relativ de un public mai numeros, aceasta, fără a fi nevoie de stăruinți sau patronaj, ci numai mulțumită unei oarecari faime, ce și-a creat corul comunei Dorohoi“¹².

În cursul celor 7 ani cât a fost în fruntea corului din Dorohoi (1907—1913), Mihail Grigore Poslușnicu a educat din punct de vedere muzical un număr considerabil de elemente corale, a încurajat în mod deosebit muzica populară atât în oraș cât și în județ, a creat o bogată bibliotecă muzicală, a adunat un material bogat pentru lucrările sale de specialitate, între care istoria muzicii la români, a ridicat mult prestigiul corului dorohoian, cunoscut în toată țara prin repertoriul său bogat, după cele din Iași și București.

La 1 noiembrie 1913, Mihail Grigore Poslușnicu se transferă la Liceul „A. T. Laurian“ Botoșani. La conducerea corului rămâne H. Z. Manoliu, care este înlocuit la 1 martie 1914 de C. I. Baci, premiat al Conservatorului de muzică și artă dramatică din Iași, fost profesor suplinitor de armonie și teorie la același conservator, maestru de muzică la Gimnaziul „Grigore Ghica Voievod“ Dorohoi. În preajma anului financiar 1914—1915, Primăria Dorohoi intenționa o nouă organizare a corului său desființarea lui pentru economii la buget. Intervine însă Epitropia Bisericii „Virgolici“, care în memoriul din 14 martie 1914 cere conducerii orașului să nu desființeze corul pentru că : „parohia a fost deservită de cor fără întrerupere de peste 30 de ani ; a servit ca emulațiune în organizarea de coruri unor orașe ca Fălticeni, Piatra Neamț, Botoșani ș. a. ; și-a dat totdeauna concursul cu ocazia sărbătorilor naționale, școlare, solemnităților organizate de Ateneul din Dorohoi, alte instituții culturale ori a diverselor opere de binefacere a înălțat inimile soldaților cu ocazia mobilizărilor, prin frumoase imnuri patriotice ; a respectat gustul muzicii românești, folosind un repertoriu cu texte și melodii culese din toate regiunile românești etc.

În urma acestei intervenții energice, argumentate, corul dorohoian, sub conducerea lui C. Baci cunoaște o nouă etapă în afirmarea sa. Repertoriul este îmbogățit cu noi piese, se organizează mai multe ieșiri, se pune mai multă ordine în desfășurarea repetițiilor etc. Dar la 1 noiembrie 1914, C. Baci după un concediu medical de două luni, este considerat demisionat stabilindu-se la Gimnaziul din Huși. Supărat că a fost concediat așa ușor, C. Baci trimite primarului orașului Dorohoi. Gh. Gh. Burghel, o scrisoare din Huși, datată 13.XI.1914, în care îi reproșează astfel : „Dumneavoastră, domnule Burghel, care ați cutreierat Europa în lung și în lat, care v-ați luminat la farul culturii mondiale, dv. supranumit „Petroniu“ al Dorohoiului, să concediați cu atita ușurință pe un maestru de muzică, care a obținut acest titlu pdin o muncă îndelungată ce, cu regret trebuie s-o spun, nici nu o bănuți dv., l-ați concediat tot cu atita ușurință ca și cum ați concedia un portar. Încă odată, îmi plec fruntea și vă rog să primiți ale mele mulțumiri“¹³.

12 Arhivele statului Botoșani, fd. Primăria Dorohoi, dos. 60/1912, fila 43.

13 Arhivele statului Botoșani, fd. Primăria Dorohoi, dos. 109/1914, fila 46

Nu a vrut să vină la Dorohoi pentru a da în primire, cerînd „a lăsa pe cel bolnav să zacă boala lui“. Scrisoarea ofensatoare, în original, a fost trimisă de primar Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice.

În 1915, corul avea în repertoriul printre altele : Pe-al nostru steag (Porumbescu, Chiriac), La arme (Poslușnicu), De-am avut, de n-am avut (Teodorescu), La răchita rămurată (Teodorescu), Dunărea albastră (Straus), Strînsa, horă (Mugur), Marșul cercetașilor (Milea, șeful muzicii Reg. 29 Dorohoi) ș. a.

În timpul primul război mondial, corul a îmbărbătat pe ostașii noștri cu cîntece patriotice sau a alintat cu cîntece populare și duioase răniiți din spitale sau dînd diferite concerte.

Tradițiile bogate ale corului sînt continuate în anii următori de dirijori ca H. Z. Manoliu, C. Ciocîrlan, N. Popovici, Gh. Gh. Vasiliu ș. a., care au îmbogățit și mai mult conținutul repertoriului său. De la cei 8 coriști prevăzuți a fi plătiți din bugetul anului 1874 s-a ajuns la peste 50 între cele două războaie mondiale, în afara elevilor de la școlile din oraș.

Pentru buna desfășurare a activității acestei instituții corale, primăria a stabilit, încă de la înființare, un regulament al corului, obligatoriu pentru diriginte și coriști. Aceștia trebuiau să participe obligatoriu la cîte două trei repetiții pe săptămînă, la toate programele stabilite de conducere și să-și însușească cu multă seriozitate conținutul repertoriului coral. Printre membrii corului, care au fost retribuiți de primărie pentru această muncă și care au activat în cadrul lui o perioadă mai lungă de timp consemnăm : Gheorghe Andrieșescu și fiul său Ion Andrieșescu (viitorul arheolog), Maria și Ilie Cocea, Maria Poslușnicu, Elena Grumăzescu, Victor și Vasile Bart, Ioan Vasiliu, Teodor Zaiț, Emilia Samovei, Maria Boroleanu, Gheorghe Piliuță ș. a.

În anii socialismului, corul din Dorohoi, cuprinzînd peste 100 de persoane cu un rafinat gust muzical, sub conducerea dirijorilor N. Gura-gata, V. Dumbravă, I. Balan, Alexandru Gheorghe, iar în prezent a profesorului de muzică și talentat dirijor, Vasile Nistor, desfășoară o bogată activitate de popularizare a muzicii românești, de educare patriotică și cetățenească a publicului, continuînd cu cînte tradiția progresistă a corului dorohoian.

Cea de a treia instituție culturală veche, de prestigiu, este Filiala Dorohoi a Ateneului român, fondată la 27 februarie 1900. Avea ca scop răspîndirea culturii în popor prin învățămînt sistematic, conferințe, publicații, crearea de biblioteci, săli de lectură, întreținerea de corespondență literară și schimbul de idei, cu instituții similare din țară și străinătate.

Avîndu-se în vedere scopul său major, trezirea sentimentelor de conștiință și mîndrie națională, educarea patriotică și cetățenească a maselor, membrii fondatori ai filialei, printre care Gh. Gh. Burgele, animatorul vieții culturale dorohoiene la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, George Pascu, directorul Gimnaziului „Grigore Ghica Voievod“, V. Mihăilescu, medicul primar al Spitalului local, T.

Aronovici, președintele tribunalului, Elisei Mavrodin, revizor școlar, Al. Gh. Negrescu, doctor în științe politice și administrative, M. Andriescu, medic veterinar, Gh. Șerban, directorul școlii de băieți nr. 2 „M. Kogălniceanu“, C. Ciocoiu, cărturar ș. a., au proclamat ca președinte de onoare al ei pe marele istoric V. A. Urechia, strănepotul cronicarului moldovean Grigore Ureche, membru al Academiei române, fost ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice.

Primind cu drag conducerea instituției dorohoiene, care neoficial funcționa din 1899, marele corifeu al științei și culturii românești scria lui Gh. Gh. Burghel, vicepreședintele filialei, la Dorohoi, că „a înmulți centrele de cultură este a face cel mai mare serviciu nației române. Numai prin cultură ea se poate ridica și realiza idealul politic“, iar într-o altă scrisoare menționa: „Îmi e inima plină de speranță într-un mare viitor pentru națiunea română, când Dorohoiul mi-a arătat cit de românește simte și lucrează“¹⁴.

Încă de la început, sediul filialei a fost instalat în localul gimnaziului în prezent localul liceului de matematică-fizică, care era încadrat cu interfețiali de prestigiu și dispunea de un frumos amfiteatru pentru conferințe, spațiu pentru bibliotecă, săli de lectură, birouri etc.

În scurt timp, biblioteca a fost înzestrată cu un număr mare de volume, deosebit de prețioase, unele păstrându-se și azi în biblioteca liceului, la fondul documentar, în cea mai mare parte donate de Academia română, Ministerul Instrucțiunii Publice, V. A. Ureche, Grigore Tocilescu, Vintilă și Ion Brătianu, Al. Odobescu, Al. Jora, V. M. Kogălniceanu, Ilie Ghibănescu, Al. Triandaf, C. Ciocoiu, C. Enescu ș. a. În 1909, deci după 10 ani de la înființarea Ateneului, biblioteca dispune de 3971 volume privind literatura românească, știința, arta, tehnica națională și mondială¹⁵.

Chiar din primii ani ai existenței sale, Ateneul dorohoiian a devenit un puternic centru de cultură pentru populația din acest colț îndepărtat al Moldovei de Sus. Sălile de lectură erau frecventate zilnic. În amfiteatru se expuneau cu regularitate conferințe de către intelectuali locali și din diverse centre mari ale țării: se organizau frumoase programe cultural-artistice, se înființau noi școli pentru fiii poporului. Numai în perioada 1899—1908, s-au ținut peste 50 conferințe, în special de intelectuali locali printre care: P. Munteanu, Fulampie Procopovici, Gh. Pascu, T. Olinescu, Gh. Rășcanu, A. Gorăscu, N. Ionescu, Gh. Arămescu, Grigore Forțiu, E. Poclitaru, C. Ciocoiu, I. Bărbier ș. a.

În 1901, la numai 2 ani de la crearea Ateneului, V. A. Urechia moare, dar sămînța aruncată de el nu a întârziat să dea roadele așteptate. Un moment important în istoria Ateneului dorohoiian îl constituie festivitatea de instalare a noului președinte de onoare, Grigore Tocilescu, membru al Academiei române. Astfel, la 17 martie 1912 populația Dorohoiului sărbătorește cu mult entuziasm și elan patriotic instalarea mare-

¹⁴ Gh. Gh. Burghel, Serbarea de la Ateneul din Dorohoi (17.III. 1902), f. 51-52.

¹⁵ C. Ciocoiu, Monografia Gimnaziului „Grigore Ghica“, Dorohoi 1909, fila ??

lui istoric român, Grigore Tocilescu. În cuvîntul său din sala Ateneului dorohoian, marele savant sublinia : „Nici o dată ca în minutele de faţă nu am simţit greutatea ce apasă pe un conferenţiar, pentru că nici o dată nu am avut datorii mai scumpe şi mai mari de îndeplinit. Este vorba mai întîi, ca, începînd conferinţa mea, să încerc a exprima recunoştinţa, iubirea şi admiraţiunea către un întreg oraş, către toate autorităţile, către toţi cetăţenii de la mic pînă la mare, pentru manifestaţiunile de simpatie făcute prezidentului ateneului dumneavoastră iar totodată, ca prezident actual, să aduc, cu prilejul acesta, omagiu datorat bărbatului nemuritor, V. A. Urechia care, de la această tribună, ca preşedinte de onoare, vă grăia acum 2 ani şi carele, cîteva luni numai, a plecat fără de veste dintre noi, pentru ca să nu se mai întoarcă vreodată“¹⁶.

După aceste cuvinte emoţionante, noul preşedinte, cu un talent deosebit ce-l caracteriza a expus conferinţa „Domnia lui Cuza Vodă“, fiind aplaudată îndelung de dorohoieni. Seara, Grigore Tocilescu a participat, în sala de festivităţi a Palatului administrativ, la un frumous program artistic dat de corul dorohoian, dirijat de Ştefan Ionescu şi acompaniat de orchestra Regimentului 29 infanterie, de sub conducerea lui Ştefan Vameşu.

Despre această festivitate la Dorohoi, unul dintre cele mai active oraşe pe plan cultural în acea perioadă din Nordul Moldovei, au relatat pe larg ziarele bucureştene „Patriotul“ (27 martie 1902), „Adevărul“ ş. a.

După moartea lui Grigore Tocilescu (1909), conducerea Ateneului a fost încredinţată avocatului Gh. Gh. Burghel, deputat în Parlamentul României, intelectual remarcabil, care a cutreierat Europa în lung şi în lat, s-a luminat la farul culturii mondiale, fiind supranumit şi „Petroniu“ al Dorohoiului.

La iniţiativa lui, Ateneul din Dorohoi a ridicat un bust lui V. A. Urechia, executat de artistul elveţian Hector Cadorin şi care a fost dezvelit la 30 aprilie 1906 în prezenţa istoricului Grigore Tocilescu, Anton Naum (delegatul Academiei Române) şi V. Miculescu, prefectul judeţului Dorohoi. Astăzi bustul se află aşezat pe strada Ştefan cel Mare, în faţa Şcolii generale nr. 2. De asemenea, s-a ridicat un bust şi lui Kogălniceanu, deputat de Dorohoi în Divanul ad-hoc al Moldovei din octombrie 1857, opera profesorului sculptor W. Hegel, dezvelit la 2 iunie 1913 într-un cadru festiv.

Ca preşedinte al Ateneului, Gh. Gh. Burghel a sprijinit crearea de noi şcoli primare, secundare şi profesionale în oraşul Dorohoi, stimulînd activitatea acestora, a îmbogăţit biblioteca Ateneului şi a înfiinţat noi biblioteci, a încurajat apariţia ziarelor şi revistelor locale, înfiinţarea societăţilor cultural-artistice şi sportive etc. Aşa, de exemplu, încă din primii ani ai secolului nostru, înfiinţează Societatea populară de muzică, gimnastică şi sport „V. Alecsandri“ din oraşul Dorohoi, prima de acest fel în Nordul Moldovei. Societatea, a cărei preşedinte era, avea ca scop

¹⁶ Gh. Gh. Burghel, Serbarea de la Ateneul din Dorohoi (17.III.1902, fila 51-52.

de a procura membrilor săi mijloacele necesare pentru a dezvolta gustul muzicii corale și instrumentale prin exerciții teoretice-practice ; a dezvolta fizicul prin exerciții și îndeletniciri de tot felul ; a înlesni iubitorilor și iubitoarelor de dans de a-și însuși această artă sportivă în mod sistematic ; a scoate la lumină cîntările noastre naționale și a le programa ; a oferi membrilor săi distracțiuni cu diferite jocuri amuzante și excursiuni etc. Societatea avea chiar de la înființare 237 membri din cetățenii orașului, printre care 45 de femei. Gh. Gh. Burghelile a invitat să conferențieze la Dorohoi, pe lingă intelectualii locali, personalități ca : N. Iorga, M. Sadoveanu, Ion Pillat, Barbu Lăzărescu, C. Papacostea, Mihai Ciucă, Romulus Cîndea, I. Gh. Savin, Lecca Moraru, Ilie Ghibănescu, Tiberiu Crudu ș. a., a întreținut strînse legături cu membrii de onoare ai Ateneului dorohoiian printre care : B. P. Hasdeu, Spiru C. Haret, Titu Maiorescu, A. D. Xenopol ș. a.

Tot la inițiativa sa, se crează instituții asemănătoare în Săveni, Siret, Suceava, care au ținut în permanență legătura cu Filiala Dorohoi a Ateneului Român, cu președintele său, Gh. Gh. Burghelile. Adresîndu-se cetățenilor orașului Siret, la 28 mai 1922, cu ocazia inaugurării Ateneului din acest oraș sublinia : „Azi inaugurăm în vechiul nostru oraș Ateneul Român din Siret. Siretul atît de părăsit, începe astăzi o viață nouă, aceea a culturii românești... Din acest ateneu nădăjduiesc că învățătura cea bună, mai cu seamă a unirii între frați, a iubirii de neam și de țară, se va răspîndi în toate straturile sociale. Acest Ateneu, ca și alte instituții culturale va forma legătura indisolubilă între toți frații români“.

Intr-o scrisoare din martie 1926, către Gh. Gh. Burghelile Ateneul Român din Suceava menționează : „Cu vie satisfacție am primit din nou dovada de interesul și considerațiunea ce o păstrați instituției noastre culturale a cărei înființator (fondator) sunteți, și ne permitem a vă aduce mulțumirile noastre pentru broșura dv. „Scumpele noastre tradiții“... care ați binevoit a trimite societății noastre, precum și președintelui ei. Cu această ocazie vă aducem la cunoștință că Ateneul Român din Suceava dispune de un aparat de proiecțiuni luminoase, că își ține conferințele în continuitate — am ajuns la a 45-a — și și-a modificat întrucîtva statutele și ne permitem a vă prezenta un exemplar al statutelor modificate“. Asemenea adrese de mulțumire primea Gh. Gh. Burghelile de la toate instituțiile culturale din nordul Moldovei, pe care le-a sprijinit în permanență moral și material.

Personal, Gh. Gh. Burghelile a popularizat în scris viața și activitatea celor mai iluștri bărbați ai României moderne : Alexandru I. Cuza, Mihail Kogălniceanu, V. Alecsandri, C. Negri, I. C. Brătianu etc. și a sprijinit apariția a peste 40 de foi, ziare și reviste dorohoiene, precum și a numeroase anuare școlare și publicații locale privind problemele administrativ-gospodărești, în calitate de primar al orașului. De numele lui sînt legate numeroase înfăptuiri : parcul „Brazi“, modernizarea unor străzi, atribuirea de nume acestora, crearea unor locașuri publice, restaurarea monumentelor istorice, stabilirea vechimii peceteii orașului Dorohoi etc.

Ateneul și-a desfășurat activitatea sa bogată până în iunie 1929, când președintele ei, Gh. Gh. Burghel moare, regretat de toți cei care l-au cunoscut. În anii următori, tradiția culturală a Ateneului, care și-a încetat activitatea, va fi continuată de unele societăți cultural-artistice și sportive, printre care : Corul didactic dorohoian, Cercul studenților dorohoieni, „George Enescu“, „M. Eminescu“, „I. L. Caragiale“, „M. Viteazul“, „Vulturii“ în fruntea cărora se aflau intelectuali locali de prestigiu : cărturarul D. Furtună, intelectuali distinși ca Cezar Șerbu, Mircea Florea, George D. Rincă, N. C. Iancu, I. Botezatu, P. Munteanu ș. a.

După 23 August 1944, bogata tradiție a Ateneului Român din Dorohoi și a celorlalte instituții care i-au urmat, este continuată cu cinste de către Casa de cultură a orașului Dorohoi și de către Universitatea cultural-științifică din oraș, una din cele mai vechi instituții de acest gen din țară.

„1907“ REFLECTAT ÎN DOCUMENTE ALE MUZEULUI DE ISTORIE AL MOLDOVEI

MIHAI CROITORU

Avînd în vedere unul din marile imperative ale muzeografiei — valorificarea patrimoniului muzeal, — aici, la Botoșani, unde cu 71 de ani în urmă se aprindea prima scînteie a răzcoalei țăranilor și cădeau primele jertfe, mi-am propus să prezint și ca un pios omagiu adus celor care și-au jertfit viața pentru luminoasele zile de astăzi, cîteva documente mai semnificative legate de marele eveniment, documente care se află în patrimoniul Muzeului de istorie al Moldovei.

Primul din acestea este un raport dactilografiat pe patru pagini, trimis primului ministru la 6 martie 1907, deci în perioada de vîrf a răscoalelor țărănești în partea de Nord a Moldovei, de către inspectorul general administrativ G. Em. Bogdan¹. În urma investigațiilor întreprinse, acesta încearcă să desprindă cauzele care au dat naștere „dure-roasei porniri“, să arate concesiunile oferite de marii arendași „pentru împăcarea spiritelor“, iar în final își permite să sugereze cîteva măsuri „paliative“ cum le numește el, „pînă ce guvernul va fi dat țării soluțiunea adevărată acestei însemnate chestiuni“.

Conform opiniei sale „mișcarea care frămîntă țara este tripartită : antisemită, agrară și alocurea politică“ și nu va înceta „pînă nu se va fi manifestat pretutindeni“². „În adevăr, afirmă raportorul, nimeni neavînd soluțiunea chestiunii agrare, care de mult zăcea în stare latentă, punerea ei la ordinea zilei astăzi, cadrează perfect cu moravurile unor politicieni care s-au specializat în producerea de planuri urzite la întuneric“³. La cauzele arătate, dintre care merită a fi reținută cea privind caracterul agrar-economic și vom vedea în continuare și cel social al răscoalei, autorul adaugă „exemplul venit de peste unul din hotarele noastre“ speculațiunea, cele mai adeseori lacomă, a țărănimii de către arendași, „sărăcia țăranului“, lipsa pe de o parte „de povește bune“, iar pe de altă parte „poveștele rele și interesate“ ce li se dau țăranilor de către „niște criminali agitatori“⁴.

1 Muzeul de istorie al Moldovei, doc. inv. nr. 2147, Buc., 6.III.1907.

2 Ibidem.

3 Ibidem.

4 Ibidem, p. 1-2.

Avînd în vedere luarea unor măsuri de îndreptare a stării de lucruri, raportorul prezintă „acea parte din cerințele unanime ale țărănimii” și „protestările” care i s-au părut „binecuvîntate”, cerințe și nevoi, care neîmplinite la timp, au fost de fapt adevăratele cauze ale răscoalei. Sînt menționate printre altele, cerințe ca : subarendarea pămîntului de hrană la prețuri „mai puțin urcate”, „să nu mai fie înșelați la măsurători”, prețurile odată hotărîte să nu mai fie schimbate, să i se lase timp de a cultiva pămîntul etc. „Faptul însă, spune raportorul, asupra căruia ridică cu mai multă amărăciune glasul, e că prin întinderea asupra unei prea mari suprafețe de moșii a marilor arendași populația rurală este redusă la discreția absolută a cultivatorilor mari, mai cu osebire în ce privește locurile de pășune a vitelor”⁵.

Conștrînși de evenimente, marii arendași din Nordul Moldovei, „oferă să reducă, arată raportorul, atît prețurile subarendării pămînturilor de arătură cît și a celor de pășune”, însă vor ca plata să se facă „mai cu osebire în munci”⁶.

Soluția propusă nu putea fi în nici un caz echitabilă și ar fi dus la noi nemulțumiri întrucît l-ar fi pus pe agricultor în neputință de a-și cultiva pămîntul luat în arendă.

Dintre măsurile preconizate de raportor pentru îndreptarea „deplorabilei” stări în care se afla populația rurală din Moldova rețin atenția următoarele :

- a) Reducerea prețurilor pămîntului subarendat și a locurilor de pășune ;
- b) Plata în muncă să nu treacă, pe cît e cu putință, de o treime a prețului arendării ;
- d) Pămîntul subarendat să fie pus la dispoziția țăranului de cu toamnă ;
- e) Țăranul să fie îndemnat a cultiva plantele furajere, dîndu-li-se sămînță de la stat ;
- f) Contractele de munci agricole în loc de a fi făcute în două exemplare să fie făcute în trei, cel de al treilea să fie depus la prefectura județului ;
- g) Măsurătoarea pămînturilor subarendate țăranilor cît și a muncilor efectuate de dînșii să se facă în prezența locuitorilor, al delegatului arendașului și al reprezentantului autorității comunale⁷.

Făcînd o analiză mai profundă asupra măsurilor preconizate putem conchide, după modesta noastră părere, că dacă acestea n-au avut un caracter mai revoluționar, adică să propună satisfacerea setei de pămînt a țăranului prin împrumietărirea sau desființarea completă a marii proprietăți, aplicate ar fi dus totuși la o sensibilă îmbunătățire a situației țăranilor, închizînd totodată nenumăratele supape prin care în decursul vremii acesta a fost înșelat și nedreptățit.

5 Ibidem, p. 2.

6 Ibidem.

7 Ibidem, p. 3.

În încheiere, raportorul își dezvăluie și mai clar gândurile, convingerile sale, arătând că la observațiile de mai sus are de adăugat încă o cauză care contribuie „crede el“, la mizeria materială și morală a țaranului — „cotropirea unei părți a pământurilor celor slabi de către cei avuți“⁸, ideile care subliniază categoric caracterul economic al răscoalei, trecut cu vederea în multe rapoarte și documente.

Un alt document care face obiectul comunicării noastre este o scrisoare trimisă din București, probabil soției sale Corina, de către un ieșean, membru al Camerei deputaților ca reprezentant al partidului conservator. La data când a fost întocmită scrisoarea — 14 martie 1907 —, răscoala țăranilor se afla de câteva zile în reflux în cea mai mare parte a Moldovei. Cu toate acestea, panica a fost atât de mare în rîndurile celor avuți, încît aceasta a stăruit, ca un ecou, pe tot parcursul lunii martie și chiar în lunile următoare. Autorul scrisorii, care plecase spre București cu o zi înainte, arăta plin de groază că „toată noaptea n-a dormit deloc“, deoarece „se zvonise pe la Vaslui că țăranii au să scoată șinele“⁹. În București, aflînd și alte amănunte despre desfășurarea răscoalei, reliefează și el marea desfășurare de forțe a răsculaților și intervenția brutală a armatei. „Eri, spunea acesta, 7.000 țărani înaintau spre București din spre Giurgiu. S-a tras cu tunurile și s-au ucis peste 400 oameni“¹⁰, cifre care desigur par exagerate.

În continuarea scrisorii autorul descrie atmosfera de nemulțumire de la Cameră unde deputații „sînt foarte agitați“, mai ales contra naba-bului (G. Gr. Cantacuzino) șeful partidului conservator, care „n-a fost în stare să menție prestigiul partidului și mai ales să astîmpere răscoalele“¹¹.

Nemulțumit de cele întîmplate, autorul dezvăluie magistral, desigur nu oficial, ci într-o scrisoare particulară, una din racilele vechilor administrații — veșnica nepăsare față de nevoile celor oropsiți. „S-au găsit la Ministerul de Interne, arăta acesta, rapoarte ale prefectilor în care se comunica starea de agitație a țăranilor din diferite județe fără măcar să fie deschise, plicuri nedeschise de 78 zile sau altele cu rezoluția — la dosar“¹².

Întînderea răscoalei cu o iuțeață și intensitate deosebită aproape în întreaga țară, neputința guvernului conservator de a face față situației create, a determinat pe reprezentanții claselor dominante să-și dea mîna în fața „patriei în primejdie“. Semnificativ în acest sens este apelul făcut conservatorilor de către D. A. Sturza, prim ministru al guvernului liberal instalat la 9 martie 1907. „...de aceea domnilor, vă rog cu căldură... să facem și noi și voi cu puțință ca să ne unim în cugetarea că la un loc reprezentăm un interes superior, acela al existenței noastre comune“¹³.

8 Ibidem.

9 Muzeul de istorie al Moldovei, doc. inv. nr. 5153, 3.III.1907.

10 Ibidem.

11 Ibidem.

12 Ibidem.

13 „Voința națională“, din 19.III.1907.

Cu această convingere guvernul liberal a trecut imediat la acțiune întocmind un plan de reprimare a răscoalei, mai ceva ca în timp de război. Relevînd marea concentrare de forțe represive, ziarul „Adevărul“ arăta că „s-au pus pe picior de război aproximativ 150.000 de oameni și dacă nu s-au mobilizat mai multe forțe, este că nu au avut cu ce echipa oamenii“¹⁴ Pentru a facilita reprimarea răscoalei, țara a fost împărțită în 12 zone de operații, iar județele în mai multe sectoare, întreaga forță represivă dispunînd de opt divizii repartizate astfel: Divizia I cu sediul la Turnu Severin, divizia a II-a la Craiova, divizia a III-a la Tîrgoviște; divizia a IV-a la București, divizia a V-a la Buzău, divizia a VI-a la Focșani, divizia a VII-a la Roman și divizia a VIII-a la Botoșani¹⁵. Ordinele de reprimare ale răscoalei erau categorice. Iacă cum suna spre exemplu unul din ordinele Ministrului de război: „Vă ordon să reprimați în mod exemplar distrugînd totul și împușcînd pe capii răzvrătiților, fără a vă mulțumi făcînd numai prizonieri“¹⁶.

Referitor la aria de răspîndire a răscoalei, la organizarea armatei și reprizarea răsculaților, Muzeul nostru posedă un prețios document — o hartă întocmită de căpitanul G. Mironescu, intitulată „Situația în seara zilei de 16 martie 1907“, hartă realizată în tuș și în culori diferite¹⁷. În partea stîngă a hîrtiei se află harta României din 1907, cu titlul sus și legenda plasată pe teritoriul liber al Transilvaniei, iar în partea dreaptă, sus, un tabel-grafic intitulat — Trupe dislocate în cursul zilei de 16/III și jos, continuarea acestuia la care se adaugă și alte date.

Harta, așa cum am mai amintit, prezintă situația din seara zilei de 16 martie 1907, dată la care răscoala fusese înăbușită în întreaga Moldovă, dar cunoaște dezvoltarea sa maximă în Muntenia și Oltenia. Lucrul acesta rezultă clar nu numai din documentele și presa vremii, ci și din lecturarea hîrtii. Dintr-o simplă privire generală asupra sa și a legendei, oricine poate constata că semnele convenționale ce marchează localitățile unde se desfășoară răscoala în ziua respectivă le întîlnim doar în partea de Vest a Munteniei și foarte multe în jumătatea de Sud a Olteniei, zone în care au loc și numeroase mișcări de trupe. Deși răscoala fusese înăbușită în întregime în Moldova și în parte în zonele de Est ale Munteniei, teama de noi ridicări ale țărănimii îi va obliga pe guvernanți să mențină și în aceste zone „trupe disponibile“ cum le numește autorul în legendă. Există, dealtfel, nenumărate document-telegrame, prin care autoritățile din județele respective solicită menținerea încă a trupelor. La Huși, prefectul dr. Lupu, precum și oameni politici influenți din oraș roagă stăruitor printr-o telegramă pe primul ministru D. A. Sturza „a se revoca ordinul de plecare a batalioanelor Argeș și Dolj“¹⁸.

14 „Adevărul“, din 11.IV.1907.

15 Răscoala țărănilor din 1907, doc. vol. I., p. 801-802.

16 Arh. I.S.I.S.P. de pe lingă C.C. al P.C.R., fond 52, dos. 4821/1907, f. 64, în „Marea răscoală a țărănilor din 1907“, Ed. Academiei R.S.R., Buc. 1967, p. 529.

17 Muzeul de istorie al Moldovei, doc. inv. nr. 7750, 16 martie, 1907.

18 Arh. I.S.I.S.P. de pe lingă C.C. al P.C.R., fond. 52, dos. 4853, f. 27, în „Marea răscoală a țărănilor din 1907“, Ed. Acad. R.S.R., Buc. 1967, p. 262.

Urmărind în continuare harta constatăm și alte fațete ale problemei, una din acestea fiind frecvența folosire de forțe represive străine de județul respectiv. Teamă și neîncrederea în forțele locale de reprimare vor determina pe prefectul județului Botoșani să ceară trimiterea „a încă două regimente de cavalerie și a unuia de infanterie”¹⁹ și să sugereze, totodată, trimiterea unor unități militare din Muntenia și Oltenia... căci mi-e teamă, spunea acesta, că soldații fiind moldoveni... să nu ne putem servi de ei”²⁰.

Pe hartă, care prezintă situația dintr-o singură zi, deci nu cu toate mișcările de trupe care au avut loc înainte și după aceea, întâlnim, pornind din Nordul țării în jos, la Dorohoi Regimentul 4 Roșiori din Birlad, la Botoșani Regimentul 8 Călărași, lângă Ploiești Regimentul 32 Mircea, lângă Sinaia și București unități de marină etc. O altă constatare este privind harta, marea concentrare de forțe represive în jurul Capitalei. Întâlnim aici unități militare de toate categoriile: regimente de infanterie, de artilerie, de roșiori, de geniu, batalioane de vânători și de marină.

Urmărind de asemenea repartizarea forțelor represive pe întreg teritoriul țării, observăm că în Moldova, cu excepția județelor P. Neamț, Roman și Tecuci, nu întâlnim unități de artilerie, pe care însă, le întâlnim, destul de frecvent, în partea de Vest a Munteniei și în Oltenia.

Graficul-tabel de sus, din partea dreaptă a hărții, intitulat — Trupe dislocate în cursul zilei de 16 martie, este edificator în ceea ce privește împărțirea forțelor represive în opt divizii compuse la rîndul lor din unitățile militare mai mici — batalioane, companii, escadroane etc., pe care probabil le aveau la dispoziție. Mai interesant ni se pare graficul dejos, care, așa cum am mai amintit cuprinde și alte rubrici ca: data, localitatea și situația. Este inserată aici marea confruntare de forțe din satul Băilești (Dolj) și reprimarea sîngeroasă în urma căreia au căzut „45 morți și 100 răniți din rîndul răsculaților și au fost răniți doi ofițeri și zece soldați”²¹. Tot aici este inserată și răscoala din localitățile Ghimpați, Lingureni, Vieru și Stănești, județul Vlașca și „reprimarea energetică a coloanelor mobile”²² de răsculați. Din această relatare lipsește însă informația privind fraternizarea ostașilor cu țărani răsculați, informație pe care o găsim în documente și presa vremii. De reținut ar mai fi în prezentarea acestui important document și remarcă pe care o face autorul cu privire la „neliniștea” și „fierberea” care stăruie încă în județele Fălciu și Bacău și „liniștea aparentă” din județele Tecuci și Brăila la data de 15 martie 1907²³.

Aruncînd o privire retrospectivă asupra celor relatate în succinta comunicare, se cuvine să subliniem faptul, că documentele prezentate deși tratează în general probleme clarificate de istoriografia românească,

19 Idem, dos. 4851, f. 159, în „Marea răscoală a țăranilor din 1907”, Ed. Acad. R.S.R., Buc. 1967, p. 177.

20 Ibidem.

21 Muzeul de istorie al Moldovei, doc. inv. nr. 7750, din 16 martie 1907.

22 Ibidem.

23 Ibidem.

totuși, fiind opera unor personalități marcante ale vieții politice și militare, întregesc cu elemente și nuanțe noi tabloul general privind cauzele izbucnirii răscoalei, organizarea forțelor represive și reprimarea sângeroasă a răsculaților, prezentînd totodată și interesante sugestii „paliative“ pentru îmbunătățirea situației țărănimii.

R é s u m é

Le présent ouvrage a comme but de mettre dans la circulation informationnelle quelques documents qui illustre la grande insurrection des paysans de 1907 ; ce sont des documents qui font partie du patrimoine de Musée d'histoire de la Moldave en Iassy.

Celles-ci se rapportant, en général, aux problèmes qui se sont clarifiés par l'historiographie roumaine, mais, parce-qu'ils se sont l'oeuvre d'une personnalités marquantes politiques et militaires, ils complètent, du meilleure, en surprennant des nuances nouvelles, le tableau qui illustre les causes qui ont déterminé le déclenchement, l'organisation des forces répressives et le fin souglant de l'insurrection paysane de 1907 et surtout des intéressantes propositions „palliatives“ pour l'amélioration de la situation des paysans.

Dragă Iovian

Am sosit în București astăzi după o călătorie
am avut de la de care a se prezenta
la Vaslui în forșarea să se scoată din
Vaslui cu guvernul liberal și f. Sumar și
o mică spasmă ca a făcut o liberă și
conservator glumă. Era în țară înaintea
spre București începând din 1911. S-a tras cu
tancurile și s-a mers peste 700 romani.
Măine s'începe la Clubul conservator din
un local care de către Comitetul pentru
prezenta a se amuza fuziunea în guvernare.

Am să mă duc în București din Vama Timișoara
când de la Camera unde deputații sunt
regula și mai este în întreaga administrație
și a fost în stare să mențină pe lângă
și mai este să astimpere. S-a
făcut la Ministerul de Interne rapoarte
de ale profesorilor în care se conștientizează
de regimul și de guvernul în Apărarea
și mai este să se discute, și mai este
de a se face. S-au scris în raportul la

Am să mă duc în mai pleacă, mai
și mai este când de în țară Camera și
cu tot partidele mai întregi să.

Dan Ilie

Structure in south side of Mts. 1904

Legend
 * Points of interest
 * Points of interest
 * Points of interest
 * Points of interest
 * Points of interest

Table 1: Data for the left map

Point	Altitude	Distance	Direction
1	1000	100	N
2	1200	200	NE
3	1500	300	E
4	1800	400	SE
5	2000	500	S
6	2200	600	SW
7	2500	700	W
8	2800	800	NW
9	3000	900	N
10	3200	1000	NE
11	3500	1100	E
12	3800	1200	SE
13	4000	1300	S
14	4200	1400	SW
15	4500	1500	W
16	4800	1600	NW
17	5000	1700	N
18	5200	1800	NE
19	5500	1900	E
20	5800	2000	SE
21	6000	2100	S
22	6200	2200	SW
23	6500	2300	W
24	6800	2400	NW
25	7000	2500	N
26	7200	2600	NE
27	7500	2700	E
28	7800	2800	SE
29	8000	2900	S
30	8200	3000	SW
31	8500	3100	W
32	8800	3200	NW
33	9000	3300	N
34	9200	3400	NE
35	9500	3500	E
36	9800	3600	SE
37	10000	3700	S
38	10200	3800	SW
39	10500	3900	W
40	10800	4000	NW
41	11000	4100	N
42	11200	4200	NE
43	11500	4300	E
44	11800	4400	SE
45	12000	4500	S
46	12200	4600	SW
47	12500	4700	W
48	12800	4800	NW
49	13000	4900	N
50	13200	5000	NE
51	13500	5100	E
52	13800	5200	SE
53	14000	5300	S
54	14200	5400	SW
55	14500	5500	W
56	14800	5600	NW
57	15000	5700	N
58	15200	5800	NE
59	15500	5900	E
60	15800	6000	SE
61	16000	6100	S
62	16200	6200	SW
63	16500	6300	W
64	16800	6400	NW
65	17000	6500	N
66	17200	6600	NE
67	17500	6700	E
68	17800	6800	SE
69	18000	6900	S
70	18200	7000	SW
71	18500	7100	W
72	18800	7200	NW
73	19000	7300	N
74	19200	7400	NE
75	19500	7500	E
76	19800	7600	SE
77	20000	7700	S
78	20200	7800	SW
79	20500	7900	W
80	20800	8000	NW
81	21000	8100	N
82	21200	8200	NE
83	21500	8300	E
84	21800	8400	SE
85	22000	8500	S
86	22200	8600	SW
87	22500	8700	W
88	22800	8800	NW
89	23000	8900	N
90	23200	9000	NE
91	23500	9100	E
92	23800	9200	SE
93	24000	9300	S
94	24200	9400	SW
95	24500	9500	W
96	24800	9600	NW
97	25000	9700	N
98	25200	9800	NE
99	25500	9900	E
100	25800	10000	SE

Table 2: Data for the right map

Point	Altitude	Distance	Direction
1	1000	100	N
2	1200	200	NE
3	1500	300	E
4	1800	400	SE
5	2000	500	S
6	2200	600	SW
7	2500	700	W
8	2800	800	NW
9	3000	900	N
10	3200	1000	NE
11	3500	1100	E
12	3800	1200	SE
13	4000	1300	S
14	4200	1400	SW
15	4500	1500	W
16	4800	1600	NW
17	5000	1700	N
18	5200	1800	NE
19	5500	1900	E
20	5800	2000	SE
21	6000	2100	S
22	6200	2200	SW
23	6500	2300	W
24	6800	2400	NW
25	7000	2500	N
26	7200	2600	NE
27	7500	2700	E
28	7800	2800	SE
29	8000	2900	S
30	8200	3000	SW
31	8500	3100	W
32	8800	3200	NW
33	9000	3300	N
34	9200	3400	NE
35	9500	3500	E
36	9800	3600	SE
37	10000	3700	S
38	10200	3800	SW
39	10500	3900	W
40	10800	4000	NW
41	11000	4100	N
42	11200	4200	NE
43	11500	4300	E
44	11800	4400	SE
45	12000	4500	S
46	12200	4600	SW
47	12500	4700	W
48	12800	4800	NW
49	13000	4900	N
50	13200	5000	NE
51	13500	5100	E
52	13800	5200	SE
53	14000	5300	S
54	14200	5400	SW
55	14500	5500	W
56	14800	5600	NW
57	15000	5700	N
58	15200	5800	NE
59	15500	5900	E
60	15800	6000	SE
61	16000	6100	S
62	16200	6200	SW
63	16500	6300	W
64	16800	6400	NW
65	17000	6500	N
66	17200	6600	NE
67	17500	6700	E
68	17800	6800	SE
69	18000	6900	S
70	18200	7000	SW
71	18500	7100	W
72	18800	7200	NW
73	19000	7300	N
74	19200	7400	NE
75	19500	7500	E
76	19800	7600	SE
77	20000	7700	S
78	20200	7800	SW
79	20500	7900	W
80	20800	8000	NW
81	21000	8100	N
82	21200	8200	NE
83	21500	8300	E
84	21800	8400	SE
85	22000	8500	S
86	22200	8600	SW
87	22500	8700	W
88	22800	8800	NW
89	23000	8900	N
90	23200	9000	NE
91	23500	9100	E
92	23800	9200	SE
93	24000	9300	S
94	24200	9400	SW
95	24500	9500	W
96	24800	9600	NW
97	25000	9700	N
98	25200	9800	NE
99	25500	9900	E
100	25800	10000	SE

ÎNCEPUTURI ALE MIȘCĂRII SOCIALISTE ȘI MUNCITOREȘTI BOTOȘĂNENE

IONEL BEJENARU

Botoșanii ultimului pătrar al secolului al XIX-lea, fără a avea importanța economică de odinioară, se înfățișau, sub acest aspect, ca un centru a tot felul de ateliere ale industriei mijlocii și mici (morăritul, industria spirtului, a berei, a zahărului, a sticlei, ateliere mecanice, industria fabricării spodiului, a olăritului, a tăbăcăriei), aceasta înglobând o populație destul de numeroasă de muncitori și meseriași. Un aspect economic și social asemănător este caracteristic orașului Dorohoi și, într-o măsură mai redusă, celorlalte orașe și ținuturi din fostele județe Botoșani și Dorohoi. Datele recensământului din 1890 însciu 7349 muncitori în totalul de 147.986 locuitori ai județului Botoșani și 12.276 muncitori în totalul de 135.248 locuitori ai județului Dorohoi¹. Succint reliefată, structura social-economică botoșăneană încadrează tabloul general al societății românești, o societate capitalistă tină, cu serioase rămășițe feudale în agricultură. Pe fondul evoluției capitaliste, ca rezultat al ei, se produc transformări în structura de clasă, cu rol determinant în configurația vieții politice, supuse cu întreaga societate unor permanente contradicții. În aceste condiții, intrarea pe arena socială a proletariatului, organizarea mișcării muncitorești și socialiste se constituie într-un proces fundamental, care s-a dovedit hotărîtor în progresul societății românești.

Botoșanii se dovedesc un cadrul propice receptării ideilor socialismului în rîndul muncitorimii, a celor mulți, care, nerămînînd doar un frumos ecou, s-au concretizat într-o mișcare locală, prezență meritorie în vechea mișcare socialistă și muncitorească din România.

La puțin timp după reprimarea răscoalelor țărănești din 1888, prezente în numeroase localități botoșăne, trimis de comitetul de conducere al Cercului socialist din Iași în regiunea Botoșani—Dorohoi, spre a asigura îndrumarea muncitorilor și țăranilor dezorientați, în urma prigoanei autorităților, socialistul Panait Mușoiu se consacră unei propagande și activități organizatorice intense². O face cu un zel deosebit,

1 * * * „Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial” (sub red. lui N. N. Constantinescu), Ed. Politică, București, 1959.

2 Gălățeanu, A., Gogoneață, N., „Panait Mușoiu”, Ed. Politică, București, 1970, p. 18.

desprins și din mândria cu care exprimă aceste cuvinte : „Cauza ce o apăr este aceea a celor asupriți (...)”³. Cu ocazia campaniei electorale și a alegerilor din 1888, Mușoiu, care primise sarcina să susțină candidatul socialist la Botoșani, avea să se convingă de farsa electorală burgheză, relatînd cum candidatul socialist C. Rîșcanu și simpatizanții săi sînt confrunțați cu bătăușii administrației⁴.

Atmosfera emoționantă și sărbătorească a zilei de 11 septembrie 1890, cînd populația Botoșanilor trăiește fericitul moment al dezvelirii bustului lui Eminescu din fața vechii școli Marchian, este susținută și de socialiștii Tony Bacalbașa, și Ștefan Stîncă, aflați printre vorbitori⁵. Este știut aportul socialiștilor la ridicarea bustului marelui poet național, prezența celor doi frunțași socialiști la Botoșani fiind și o luare de contact cu tînăra mișcare socialistă locală, care se cristalizează din ce în ce mai mult.

Deși tineri, elevi pe băncile liceului „A. T. Laurian“, lăcaș de tradiție culturală al orașului și al țării, Panait Zosîn, Mihail Nicolau, Iacob Țăranu, Henric Sanielevici și, după ei, alții, ard ca o flacără în pasiunea neobosită pe care o depun în organizarea mișcării socialiste aici, la Botoșani, în crezul lor revoluționar, în stare să sfărîme ordinea nedreaptă. Evocînd, mai tîrziu, acești ani, unul din socialiștii botoșăneni de atunci, Henric Sanielevici, scria despre conferințele ținute acasă la Zosîn (de fapt, în casa unui țăran din fundul unei mahalale, unde stătea în gazdă) : „Într-o odaie mare, joasă, cu lavițe vechi și grinzi afumate, în lumina unei mici lămpi, care se lupta în zadar să gonească umbrele din unghere, ne adunam gravi și tainici ca niște conspiratori și ascultam cuvîntările șefilor noștri Zosîn și Nicolau”⁶. Într-adevăr, cum prefigura tînărul socialist Nicolau, „pretutindeni zorii unei lumi noi de pace și frăție încep să se arate ; mulțimea se ridică, într-un avînt de dezrobire, în contra lupilor în piele de oaie”⁷.

Această febrilă activitate socialistă botoșăneană cunoaște un moment organizatoric important, spre sfîrșitul anului 1891, cînd se constituie Clubul muncitorilor din Botoșani. Evenimentul este inserat pe larg în publicația centrală „Munca“. Astfel, informînd despre adunarea de constituire a Clubului muncitorilor din Botoșani, într-o corespondență din Botoșani, din 22 noiembrie 1891, se menționează că „se țin regulat întruniri în fiecare duminică (...) la club se mai dau și lecții de citit (...) clubul are deja și o mică bibliotecă”⁸. În corespondența „Din Botoșani“, publicată în numărul din 19 ianuarie 1892 al ziarului, este subliniat progresul înregistrat în cele două luni de activitate, sub aspectul creșterii numărului de membri, ajuns la 100, al acțiunilor întreprinse (întruniri la

3 Ibidem, p. 19.

4 Ibidem, p. 20.

5 * * * „Amintiri literare despre vechea mișcare socialistă“, Ed. Minerva, București, 1975, p. 376.

6 „Cum am devenit socialist“, în „Viața Românească“, an IX, nr. 10-11-12/1914, p. 106. (Articol semnat A. D., un pseudonim al lui Henric Sanielevici.)

7 Ibidem, p. 101.

8 „Munca“, an II, nr. 42, 8 decembrie 1891.

sediul, unde duminica seara, „sala e plină de lume“, inițierea unei liste de subscripții pentru formarea unei „brutării cooperative“, greve — fiind remarcată greva tipografilor pentru mărirea salariilor, lucrătorii reușind să obțină un spor la salariu cu 10%⁹. Înființarea Clubului muncitorilor din Botoșani a provocat o puternică reacție din partea burgheziei locale, care se va manifesta, ulterior, prin etalarea unui întreg arsenal de mijloace represive¹⁰. În pofida lor, „mișcarea socialistă face mari progrese în nordul Moldovei și, în special, în districtul Botoșani“¹¹. Cu experiența, e drept, puțină, dar, mai ales, cu utilitatea ei, entuziaștii membri ai Clubului muncitorilor din Botoșani ajută nemijlocit la fondarea unui nou Club al muncitorilor, în orașul Hirilău. Cei 80 de muncitori participanți la adunarea de constituire, în februarie 1892, au ales comitetul general și comitetul executiv al Clubului¹². Poliția, în cap cu polițaiul Teodorescu, a trebuit să bată în retragere“¹³.

Clubul muncitorilor din Botoșani editează, la 1 (13) martie 1892, bilunarul socialist „Proletarul“, având ca redactori pe Panait Zosin, Mihail Nicolau, Iacob Țăranu. În Cuvîntul de introducere, pe care-l semna, Mihail Nicolau creiona sarcinile transformatoare ale mișcării socialiste, concluzionînd că „lupta va fi grea, dar curajul nu ne lipsește“¹⁴.

În aprilie 1892, Panait Mușoiu revine la Botoșani, unde se consacră activității de traducere și de popularizare a unor lucrări marxiste, precum și organizării unor acțiuni ale muncitorimii locale. Între acestea din urmă, merită evidențiată rodnică sa activitate, laolaltă cu fruntașii socialiști din localitate, în vederea sărbătoririi zilei de 1 mai 1892, acțiune evocată în amănunt în „Revista ideii“, pe care o conduce, mai târziu, la București¹⁵. S-au redactat manifeste, chemînd pe muncitori și pe săteni la sărbătoare, ele apărînd deodată „pe toate zidurile tîrgului, la toate înălțimile, pe garduri, chiar și pe geamul de la felinare“¹⁶, „fură alcătuite, în grabă, o sumă de steaguri și stegulețe, se arvonî o grădină, una din cele mai splendide, ca loc de întîlnire“¹⁷. Desigur, n-au întîrziat măsurile represive. Astfel, „se concentrează toată militărimea regională, se recurse chiar și la oastea megieșită. Se organizează numeroase patrule să calce toate stradele. La țară fură trimise detașamente puternice de soldați“¹⁸. O veritabilă stare de asediu domnea asupra întregului județ. Dar, „cînd strășnicia era mai mare, cînd stradele erau pustii (...), ca din pămînt răsare un mînunchi de tineri, purtînd sub brațe steaguri roșii“¹⁹.

9 Ibidem, nr. 48, 19.I.1892, p. 4.

10 Ibidem, nr. 50, 2 februarie 1892, p. 4.

11 Ibidem, nr. 52, 16 februarie 1892, p. 2.

12 Ibidem.

13 Ibidem.

14 „Proletarul“, Botoșani, an I, nr. 1, I (13), martie 1892, p. 1.

15 Mușoiu, P., „Un moment al mișcării noastre“, în „Revista ideii“, București, nr. 10, august 1901, p. 150-151.

16 Ibidem, p. 150.

17 Ibidem.

18 Ibidem.

19 Ibidem.

Stăpînirea a trecut cu brutalitate la reprimarea manifestației muncitorimii și a celorlalte pături sociale solidare, cîteva zile, la Botoșani, fiind „o fierbere obștească, cum rar s-a pomenit“. Fiindu-i părtaș, Panait Mușoiu definește mișcarea de la Botoșani, ca „una din cele mai strălucite și mai nobile pagini în istoria mișcării proletariatului țării acesteia. O paignă minunată, neștearsă“²⁰. Atunci, la 1 Mai 1892, a fluturat deasupra Clubului muncitorilor din Strada Mare, în dosul regiei Heinig, deasupra orașului Botoșani, steagul roșu, grație ardoarei revoluționare a lui Panait Mușoiu, Panait Zosin și Emanuel David²¹ (n. n. tînăr socialist botoșănean, mort, în 1896, la 25 de ani).

Pe linia măsurilor de intimidare și de reprimare a mișcării socialiste și muncitorești, autoritățile recurg, printre altele, la expulzarea militanților socialiști, soluție aplicată în cazul tînărului socialist Panait Zosin, aflat în pragul absolvirii liceului „Laurian“, a Elenei Vasiliu, de la Externatul de fete din Botoșani, pentru „crima de socialism“²². În toamna anului 1892, P. Zosin și P. Mușoiu au plecat la Bruxelles, spre a audia cursurile Universității de aici²³. Pe Mușoiu îl vom reîntîlni la Botoșani, în 1893, continuîndu-și cunoscutele activități socialiste, corespondînd cu Fr. Engels, K. Kautski, cu militanți socialiști români. Mai tîrziu, împreună cu bunul său tovarăș. Panait Zosin, va conduce la București, revista „Mișcarea socială“ (1897).

Mișcarea socialistă locală își continuă făgașul, în februarie 1893 producîndu-se noi manifestări socialiste, cum ar fi sprijinirea înființării unui Club al muncitorilor la Dorohoi²⁴.

Constituirea P.S.D.M.R., în 1893, primul partid politic al clasei muncitoare din țara noastră, a marcat un moment de însemnătate istorică în organizarea clasei muncitoare pe plan național, a dat noi dimensiuni activității și luptei proletariatului. La Congresul de constituire, din 31 martie—3 aprilie 1893, este reprezentată și mișcarea muncitorească botoșăneană, expresie a progresului înregistrat pe plan organizatoric și ideologic. Cum prezentă, prin delegați, va fi muncitorimea din Botoșani și la celelalte congrese ale P.S.D.M.R. Este drept, primul Club al muncitorilor din Botoșani se desființase, luîndu-i locul un cerc social-democrat. Este o perioadă în care se petrec mai multe transformări organizatorice determinate de existența unor orientări în rîndul mișcării muncitorești, nu întotdeauna convergente, cît și datorită represaliilor exercitate de regim. „Amicul muncitorilor“ (1896), Cercul de propagandă „Dezrobirea“ (29 sept. 1896), devenit Club al muncitorilor din Botoșani (2 nov. 1896), afiliat la P.S.D.M.R., sînt momente organizatorice pe care muncitorimea locală

20 Ibidem, p. 151.

21 Zosin, P., „Emanuel David“, în „Munca“, București, an. I, nr. 2, 28 ianuarie 1896, p. 3.

22 „Vocea Botoșanilor“, nr. 18, 9 iunie 1892.

23 * * * — „Amintiri literare despre vechea mișcare socialistă“ (1870—1900), Ed. Minerva, București, 1975, p. 391.

24 Răutu, N., „Istoria Liceului „Laurian“ din Botoșani“ (1859—1909), Tip. „Reînvierea“, Botoșani, 1909, p. 87.

le-a cunoscut, în care și-a pregătit diferite acțiuni revoluționare, s-a instruit sau s-a clarificat ideologic.

Pe fondul agravării contradicțiilor sociale la sate, al apropierii țărănimii de clasa muncitoare, sub apăsarea aceleiași nedreptăți sociale, influența pe care o exercită mișcarea socialistă și muncitorească în lumea satului devine tot mai manifestă, capătă caracter concret. În acest context, merită menționată înființarea în satul Comindărești (jud. Botoșani) a unui club socialist, în 1897²⁵, între altele apărute în țară în această perioadă.

Sugestiv pentru a ilustra starea precară a proletariatului, în cazul de față cel botoșănean, sînt succintele dar edificatoarele rînduri referitoare la situația lucrătorilor dintr-o unitate industrială locală, înserate într-un ziar local al timpului: „Lucrătorii unui mare stabiliment industrial din localitate ni se plîng că, prin suprimarea unei întregi echipe de lucrători, patronii aceluia așezămînt le-au îngreuiat peste măsură condițiile de muncă. De unde pînă acum lucrau 12 ore pe zi, acum sînt siliți să muncească 17 ore din 24, adică de la 4 ore dimineața și pînă la 9 seara, fără nici o întrerupere alta decît $\frac{1}{2}$ oră pentru masă. În schimbul acestei munci nu primesc decît 30 de lei pe lună”²⁶. O asemenea situație, cu nimic exagerată, determină constituirea de organizații muncitorești, capabile să desfășoare o susținută luptă pentru revendicări economice și politice. Între ele, societatea funcționarilor comerciali (1896)²⁷, societatea „Dezrobirea” a lucrătorilor croitori (1898)²⁸, apărute spre sfîrșitul secolului trecut. Aceasta din urmă inițiază, în 1898, o grevă a croitorilor, vizînd mărirea salariilor. În cele din urmă, patronatul a trebuit să satisfacă cererile greviștilor²⁹. De altfel, între 1890—1899, s-au produs la Botoșani 3 greve, cum reiese dintr-o statistică a desfășurării procesului grevist în acești ani³⁰, dovadă a spiritului combativ, în creștere, al muncitorimii.

Tineretul socialist botoșănean se remarcă prin inițierea unei „noi mișcări socialiste”, acțiune în măsură să determine intervenția hotărîită a autorităților, care dispun, în februarie 1899, exmatricularea „pentru totdeauna din toate școlile țării” a opt tineri liceeni de la „A. T. Laurian”, pentru „idei care atacau temelia statului”³¹. Printre ei, cunoscutul socialist Barbu Lăzăreanu. Ideile socialiste se bucurau de largă receptivitate aici, la liceul „Laurian”, atît printre profesori (Al. Lambrior, Boniface Hétrat), cît și printre elevii din ultimii ani (mai vechii C-tin Stăucanu, Ioan și Gheorghe Nădejde, Simeon Labin, Gh. Kernbach, Arthur și Raul Stavri, Iacob și Deodat Țăranu, Mihail Nicolau, Panait Zosîn, Henric și

25 „Lumea Nouă”, 17 iulie 1897.

26 „Nenorociiții”, în „Botoșanii”, an I, nr. 11, 15 martie 1898, p. 3.

27 „Lumea Nouă”, 25 iulie 1896.

28 Ibidem, 2 august 1898, p. 2.

29 Ibidem.

30 Petrișor, Vasile, „Evoluția și trăsăturile mișcării greviste din România pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea”, în „Analele de istorie”, an XIX, nr. 1/1973, p. 136.

31 Răutu, N., lucr. cit., p. 96.

Simion Sanielevici, Ion Păun-Pincio, cît și mai noii Barbu Lăzăreanu, Ion Teodorescu, Th. Ficșinescu).

Începutul secolului actual găsește societatea românească supusă aceluiași multiple contradicții, imprimînd o și mai mare amploare și forță luptei muncitorimii, mult mai bine definită ideologic și organizatoric. Totodată, celelalte forțe sociale asuprite, în primul rînd țărănimea, îmbrățișează mijloacele luptei revoluționare. În acest sens, este edificatoare seria de răscoale țărănești, culminînd cu puternica răscoală din primăvara anului 1907. Mai mult, apropierea micării muncitorești și socialiste de țărănime este în măsură să pună bazele unei viitoare alianțe de luptă politică și revoluționară. Evenimentele turburi ale mării răscoale, prezente în mai toate comunele fostelor județe Botoșani și Dorohoi, au evidențiat puternice influențe socialiste în lumea satului, acțiuni de solidaritate deschisă ale muncitorilor cu țărani (Botoșani, Ibănești). Sub imperiul acestor evenimente, nu întîmplător, aparatul de represiune al regimului recurge la măsuri din cele mai drastice: publicistul Barbu Lăzăreanu este expulzat din țară, la fel Mendelsohn din Botoșani, „maltratat și expulzat”³².

Correspondența socialistului botoșănean Constantin Graur, aflat la Todireni (jud. Botoșani), cu C-tin Dobrogeanu-Gherea, ilustrează interesul sporit față de problema țărănească, rămasă nerezolvată în urma mării răscoale³³. Mai mult, acest interes îl determină pe socialistul Elefterescu Spiridon Urzică din Dorohoi să dezvolte o amplă analiză a problemei țărănești, expusă într-o bogată corespondență cu C. D. Gherea.

Muncitorimea botoșăneană intră într-un conflict permanent cu patronatul, tot mai rapace și acționînd spre reducerea simțitoare a condițiilor ei de viață. Un asemenea aspect surprinde secretarul Camerei de Meserii din Botoșani: „Toți maeștrii patroni croitori și în general toți patronii mai exploatează și nevoia de bani a lucrătorilor, avansîndu-le sume ce nu trec de 300 lei; pentru care lucrătorul se obligă a lucra cu prețuri mai mici...”³⁴.

Muncitorii botoșăneni își strîng rîndurile, organizîndu-se în sindicate (Sindicatul mixt al muncitorilor, creat în 1908), în societăți muncitorești. Între ele, cu activitate rodnică, se remarcă societatea „Înfrățirea”, care inițiază acțiuni muncitorești în localitate, stabilind contacte și cu muncitorii din alte centre (Săveni, Lespezi, Pașcani)³⁵. În repetate rînduri, poliția a intervenit cu brutalitate, devastînd sediul, confiscînd cărți și broșuri, operînd arestări, molestînd pe muncitori. Mai mult, în februarie 1908, „vreo 15 dintre acești tineri nenorociți au fost puși pe negrul tablou al expulzaților”³⁶. Grevele muncitorești devin tot mai numeroase.

32 „Viitorul social”, nr. 1, august 1907, p. 97.

33 Arhivele C.C. al P.C.R., Fond 192/1908, mapa 55, f. 1.

34 „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie”, Botoșani, an XIX, 4 decembrie 1910.

35 „Din amintirile tov. Janeta Maltus — Safir (Botoșani)”, în „Analele Institutului de istorie a partidului”, 1957, nr. 2, p. 16.

36 „Gazeta Botoșanilor”, an I, nr. 20, 1 martie 1908, p. 2.

Astfel, în mai 1908, la fabrica de bastoane, recurg la grevă lucrătorii angajați de foștii coproprietari Maixner și Vasiliu³⁷. Tot aici, în 1909, la 30 noiembrie, muncitorii organizează o nouă grevă, determinată de nerespectarea de către patroni a promisiunilor făcute și concedierea pe nedrept a unor muncitori, grevă reprimată de poliție³⁸. Pe această linie, se înscriu alte acțiuni greviste, organizate de muncitori, cum ar fi greva lucrătorilor din magazinul patronat de Goldstein și Ornstein (septembrie 1908), conflictul dintre lucrătorii din atelierul de teracotă cu patronul A. Pollak (iulie 1911) ș. a.

Crearea Sindicatului Mixt al Muncitorilor din Botoșani, prezent, în 1908, prin doi delegați la a 3-a conferință a mișcării muncitorești, ținută la București, a reprezentat un moment important în organizarea muncitorimii locale. Conducătorii săi erau N. V. Radu, P. V. Sîrbu, V. Adiaconiței, Ilie Cărămidaru, deosebit de activi în inițierea de acțiuni muncitorești, urmăriți îndeaproape de poliție, care acționează prin numeroase razii la sediul sindicatului din strada Bujor, cît și prin percheziții domiciliare la membrii săi. Între ele, se remarcă cea din 9 decembrie 1909, ca foarte severă, soldată cu arestări, mai ales că ea venea într-un moment cînd, după un atentat contra primului ministru, s-a ivit un prilej bun de intensificare a represaliilor antimuncitorești.

Dezvoltînd problema începuturilor mișcării socialiste și muncitorești botoșănene, pînă în 1910, an marcat de reconstituirea Partidului Social-Democrat din România, accentuăm locul ei în mișcarea socialistă și muncitorească din țara noastră, cadrul pe care ea va rodi și mai viguros în perioada următoare.

DÉBUTS DU MOUVEMENT SOCIALISTE ET OUVRIERE DE BOTOȘANI

R é s u m é

Vers la fin du XIXe siècle, sur le fond social-économique, accentué de sérieuses contradictions capitalistes, les Botoșani s'affirment comme une cadre propice des débuts du mouvement socialiste et ouvrier. En 1891 se fonde le Club des Ouvriers de Botoșani, avec une grande force d'influence parmi les ouvriers locaux et aussi parmi les ouvriers d'autre localités, dans la paysannerie locale, dans les jeunes gens de lycée. Sa constitution précède la création du premier parti de la notre classe ouvrière, le Parti Social-Démocrate des Ouvriers de Roumanie, en 1893, à lequel activité seront présents aussi délégués des ouvriers de Botoșani.

37 „Steagul“, Botoșani, an XII, nr. 10, 8 mai 1908, p. 2.

38 „Gazeta Botoșanilor“, an III, nr. 7, 5 decembrie 1909, p. 1.

Cependant, en Botoșani ont activé ou sont formés des nombreuses socialistes, avec précieuses contributions dans l'ancienne mouvement socialiste et ouvrière de Roumanie (Boniface Hétrat, P. Mușoiu, P. Zosin, Henric Sanielevici, Mihail Nicolau, Iacob și Deodat Țăranu, Ion et Sofia Nădejde, Ion Păun-Pincio, Simeon Labin, C. Graur, Barbu Lăzăreanu).

Le prolétariat de cette région a prouvé sa maturité par nombreuses grèves, démonstrations, fondations des organisations propres, il a écrit les belles pages d'activité révolutionnaire.

LUPTA PENTRU UNITATE REFLECTATĂ ÎN DOCUMENTELE EXISTENTE ÎN PATRIMONIUL ARHIVELOR STATULUI DIN IAȘI

ADRIAN PRICOP

Dacă aruncăm o privire retrospectivă asupra modului în care Partidul Comunist Român a apărut valorile tezaurului cultural al patriei, ne atrage în mod pregnant înaltul spirit de grijă, prețuire și răspundere manifestat cu consecvență față de acest patrimoniu, încă din anii grei ai ilegalității.

Măsurile luate după cucerirea puterii politice au condus nu numai la ocrotirea celor mai importante vestigii ale istoriei și civilizației făurite de-a lungul mileniilor pe teritoriul României, la conservarea, restaurarea și valorificarea lor, dar au avut menirea de a forma și dezvolta întregii națiuni conștiința valorilor ei spirituale, a străvechii civilizații românești a virtuților ei științifice și arhivistice.

Legea patrimoniului cultural național întregeste măsurile luate de-a lungul timpului și sintetizează pe plan legislativ grija și protecția specială pe care o acordă statul valorilor naționale, necesitatea imperioasă a progresului spiritual al țării.

Fondul Arhivistic Național, parte integrantă a patrimoniului cultural, poartă amprenta aceleiași griji de apărare, păstrare și conservare atât în vederea valorificării sale multilaterale, cât și pentru transmiterea lui integrală generațiilor următoare. Avem în minte cuvintele tovarășului Nicolae Ceaușescu : *„Nu trebuie uitat că felul de a trăi și a gândi al poporului a constituit și va constitui întotdeauna temelia dezvoltării culturii cu adevărat înaintată. Trebuie să adăugăm de aceea la creația prezentului, creația trecutului, dînd prețuirea cuvenită marilor înfăptuiri ale înaintașilor noștri, moștenirii înaintate a mișcării noastre revoluționare“*.

Prezentăm cîteva documente din tezaurul arhivistic național, în scopul mai mult de a atenționa pe cercetătorii istorici asupra bogăției și varietății informațiilor documentare, utile elucidării și fixării principalelor momente din istoria Patriei. Lupta pentru unitatea poporului român, ca și dezvoltarea ulterioară a istoriei noastre naționale, a suscitat interesul istoricilor noștri, generînd o vastă literatură, prin valorificarea din plin a tezaurului arhivalic.

În baza acordurilor culturale dintre țara noastră și alte țări, o vastă acțiune de stat se desfășoară, în vederea completării bazei de documen-

tare a istoriei patriei cu xerografii și microfilme de pe documentele păstrate în arhivele de peste hotare.

Materiale de certă valoare documentară, își aduc aportul util și substanțial, contribuind din plin la elucidarea problemelor majore ale istoriei patriei; lupta pentru unitatea poporului român, independența, mișcarea muncitorească, problema agrară etc.

Prin Arhivele ieșene ca și prin celelalte unități din rețeaua D.G.A.S., sînt date circuitului științific peste 1.000.000 de cadre de microfilme de pe documentele aflate în U.R.S.S., Franța, Austria, Turcia, Belgia, S.U.A. etc.

Ideea de unitate a poporului, închegarea acestei idei ca și lupta poporului pentru înfăptuirea unirii și dezvoltarea ulterioară a istoriei noastre naționale sînt puternic reflectate de documentele create de arhivele românești.

Numeroase documente aflate în depozitele Arhivelor Statului Iași, constituie vii mărturii ale epopeei poporului român, pe care și le-a înscris în cartea existenței sale.

Acte contemporane sau apropiate lui Mihai Viteazul subliniază mărețul moment din mai 1600, prima unire politică a țărilor române. Astfel, într-un hrisov din 1609 de la Constantin Movilă vv., prin care se întărește răzeșilor din Dărmănești-Bacău stăpînirea asupra ocinilor lor, se menționează momentul „cînd au venit Mihail voevod în Moldova cu ardelenii și cu muntenii și cu toată oastea lui”.¹

Mihai Viteazul, simbol al luptei pentru libertate, independență și unitate națională a fost prezent mereu în tradițiile și conștiința poporului nostru.

Diverse sărbătoriri și aniversări ale Unirii din 1600, vor evoca și vor cînta pe voevodul nostru național.

Cu ocazia festivităților de la Iași, prilejuite de serbările tricentenarului morții marelui erou Mihai Viteazul din noiembrie 1901, desfășurate sub egida comitetului Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor, cu participarea delegaților din toate regiunile țării, conferențiarilor din Piața Unirii și Universitate subliniază „faptele mărețe ale eroului, sperînd că idealul urmat de Mihai Viteazul va încolți și va cimenta și în zilele noastre spre *„Unirea tuturor românilor”*, și în continuare: „...de Mihai Viteazul se leagă două idei scumpe neamului nostru: *neatîrnarea și unirea tuturor românilor*. Pe amîndouă le-a realizat o clipă vitejia marelui voevod, proorocind parcă urmașilor, prin faptele sale ținta și merrina statornică a veacurilor următoare”².

O impunătoare sărbătorire a lui Mihai Viteazul are loc la Iași în toamna anului 1918. Se țin două adunări festive: la teatrul național și la Universitate cu participarea reprezentanților tuturor provinciilor românești. Figura marelui erou va fi evocată de istoricii Alexandru Lapedatu, N. Iorga³.

1 Arhivele Statului Iași, Colecția „Documente”, p. 340, document nr. 98.

2 Arh. St. Iași, Fond Primăria Iași, dosar 11/1901, f. 73.

3 Arh. St. Iași, Fond Primăria Iași, dosar 11/1917, f. 67.

Readucerea capului marelui voevod de la Iași la M-reă Dealului, unde fusese adus în urma retragerii din 1917, cu întreaga procesiune prin Suceava, Turda, Alba Iulia, Sibiu, Șelimbăr, a fost omagiată printr-o adunare solemnă, la care au participat toate personalitățile proeminente ale țării. În arhivele noastre se păstrează întregul program, corespondență etc. legat de acest eveniment.⁴

În afară de ilustrarea personalității făuritorului Unirii din anul 1600, marele erou al poporului român, voevodul Mihai Viteazul, arhivele ieșene păstrează și multe alte documente care reflectă pregnant ideea de unitate a poporului român, lupta pentru unitate de-a lungul secolelor.

Astfel, „Albina românească“, din 15 sept. 1846⁵ consemnează printre altele : „...Vecinătatea cea bună în care petrec românii Transilvaniei cu acei ai Moldaviei și înrudirea între lăcuatorii de pe hotarele munților, mă fac a crede că moldo-românii cu plăcere vor auzi oarecare novitate despre ai lor cumnați, frați și vecini cu cari împărtășesc munți și beu din aceleași izvoare“...

În 1867, în discursul său la înființarea Societății pentru învățătura poporului român, V. A. Urechia spunea :

„Învăță a ști ce trebuie să fii ! Învăță minte, mărită națiune daco-românească, în Banat, în țara ungurească, în Moldova, în Ardeal, în Muntenia... și cînd tu te vei lumina, cu învățătura, cu luminata faptă bună, *tu te vei uni*. Să ne grupăm în jurul școalelor noastre și România mare va fi !“⁶ Cu ocazia dezvelirii statuii lui Alex. I. Cuza din Piața Unirii, în mai 1912, Nicolae Iorga în discursul său sublinia printre altele :

„...Și să ne gîndim astăzi cu încredere la acei cari cîndva, după ce istoria va da fiecăruia dreptatea cea netăinuită, împărțind nemuritorii lauri, vor constata cu mîndrie înaintări nouă și vor arăta în zare către noi speranțe“⁷. Iar președintele Societăților studențești din România, Hristea Dăscălescu vorbind în numele studenților români de pretutindeni, termină spunînd că Universitatea de la Iași radiază binefăcătoare pentru neamul nostru întreg razele științei și idealurile românești. Autonomia țărilor române înseamnă una din epocile cele mai strălucite ale întregii noastre istorii cu atît mai măreață cu cît ea este și *punctul de plecare al avîntului conștiinței naționale care astăzi însușește neamul nostru întreg*⁸.

Încheierea procesului de formare a statului național unitar român e bogat ilustrat în arhivele noastre din Iași. Menționez numai unul din actele primului Congres general al corpului didactic din România, ținut la Iași în zilele de 12-14 iulie 1919, cu participarea delegaților din toate provinciile românești. Președintele de onoare al congresului, savantul prof. univ. Petru Poni a spus printre altele : „Școala pe care o reprezentați și-a făcut datoria. Prin ea s-a deșteptat în poporul nostru conștiința

4 Ibidem, f. 103.

5 Arh. St. Iași, Colecția „Albina Românească“, din 15 sept. 1846.

6 Arh. St. Iași, Fond Societatea pentru învățătura poporului român, dosar 233/1867, f. 26.

7 „Opinia“ Iași nr. 1600 din 28. V. 1912.

8 Ibidem.

națională, ea a propagat ideea unității neamului nostru ; ea a sădit în inimile noastre iubirea de patrie și simțul datoriei ce avem de a lucra din toate puterile, de a ne jertfi chiar, pentru înălțarea și mărirea ei... Astăzi aspirațiile noastre cele mai scumpe au fost realizate. Toți românii formează o singură țară ! Patria română⁹.

Ne oprim aici, intenția noastră fiind să facem o atenționare, o semnalizare pentru istoriografia românească asupra bogăției informațiilor documentare referitoare la lupta pentru unitate, reflectată în documentele existente în patrimoniul Arhivelor Statului din Iași.

9 Actele primului Congres general al Asociației generale a Corpului didactic din România, Iași, 1919.

CONTRIBUȚIA JUDEȚULUI BOTOȘANI LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

STELA GIOSAN

În august 1916, la aproape 40 de ani de cînd își cucerise independența cu arma în mînă, oștirea română a fost chemată din nou să-și pună pieptul în bătaia tunurilor și mitralierelor dușmane, animată fiind nu de scopuri anexioniste, dușmănoase, proprii multor armate participante la prima mare conflagrație mondială, ci de dorința fierbinte de a realiza unirea teritoriilor românești într-un singur stat — aspirație seculară a poporului nostru. Referindu-se la participarea poporului român la primul război mondial, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia : „cu toate că primul război mondial a avut un caracter imperialist, poporul român nu a participat la acest război călăuzit de intenții de cîmpire și anexiune teritorială ; cedînd presiunilor Antantei, cercurile conducătoare ale țării au hotărît intrarea în război alături de Anglia, Franța și Rusia, care promiteau satisfacerea dezideratului unității naționale”¹.

Deși era insuficient pregătită pentru a participa la o campanie foarte grea, costisitoare și de lungă durată „România a reușit să mobilizeze pentru război peste 830.000 militari, care s-au constituit după mobilizare în 23 divizii, de infanterie și două divizii de cavalerie. Deși organizarea, înzestrarea și pregătirea pentru luptă a acestor unități nu corespundea întru totul cerințelor războiului modern, România intra în război conștientă de insuficiența pregătire militară, dar cu speranța că idealul nobil ce însuflețea întreaga armată română, vitejia și elanul soldaților români vor suplini cel puțin pentru început astfel de carențe. Cu toate că în primele luni după intrarea României în război biruințele trupelor române au înflăcărat speranțele, armatele germane și austro-ungare, mult superioare ca număr și înzestrare tehnică, au ocupat cea mai mare parte a țării, armata română n-a putut fi nimicită cum sperau Puterile Centrale, ci mai mult a reușit să oprească inamicul pe linia Carpaților, cursul inferior al Putnei, al Siretului și Dunării. Ciuntită, jefuită și sărăcită, înfometată și bintuită de flagelul tifosului, suportînd ou stoicism tribulațiile iernii, țara se încordează într-un efort suprem. Pînă în primăvara anului 1917, armata este reorganizată în 15 divizii de infanterie și 2 de

¹ Cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la adunarea populară consacrată aniversării a 50 de ani de la bătăliile Mărăști, Mărășești, Oituz. Buc., 1967.

cavalerie, 4 regimente de artilerie grea, grupate în cinci corpuri de armată. Concomitent cu reorganizarea armatei, populația civilă, care nu era chemată sub drapel a înțeles necesitatea depunerii unor eforturi foarte mari pentru a sprijini armata fie prin rechiziții, fie prin subscripții și donații făcute sub auspiciile unor societăți de binefacere, pentru ajutorarea familiilor soldaților aflați pe front, a văduvelor și orfanilor de război— toate puse sub semnul realizării unității teritoriale a țării. În cele ce urmează prezentăm contribuția botoșănenilor din punct de vedere militar și material pe baza cercetării documentelor deținute de Filiala Arhivelor Statului Botoșani, mai ales că județul Botoșani în afara faptului că a trimis sub drapel un număr mare de soldați, a fost din 1917 ca de altfel întreaga Moldovă, locul unde s-au retras pentru reorganizare o parte din unitățile militare românești, care vor fi cartiruite în județul Botoșani, alături de unitățile militare ruse și de populația civilă din zonele sudice ale țării ocupate de inamic în campania din 1916, refugiată aici. Din soldații recrutați din cele două județe din nordul Moldovei, Botoșani și Dorohoi, s-au format trei regimente: Regimentul 69 și 77 infanterie și Regimentul 8 Vânători, care au făcut parte din Divizia 7 a Corpului 4 de armată. În afara celor 3 regimente, soldații botoșăneni și dorohoieni au fost încorporați în Regt. 4 Artilerie grea și Regt. 5 Instrucție, precum și în Regt. 29 Infanterie, unde se aflau constituiți în 2 batalioane. Din literatura istorică a primului război mondial, desprindem faptul că regimentele de botoșăneni ca de altfel întreaga armată, au luptat cu dârzenie, încredințați de speranța că pînă la urmă vor învinge, plătind un greu tribut de sînge, reușind să împingă inamicul pe pozițiile ocupate în toamna anului 1916. Comunicatele oficiale ale Armatei Române de la începutul lui 1917, menționau faptul că la Măgura Cașinului și Valea Sușitei, Regt. 69 Infanterie Dorohoi și Regt. 77 Infanterie Botoșani au respins inamicul pînă la vechile poziții, prin atacuri foarte puternice. Regimentul 8 Vânători condus de colonelul Gorski, participînd alături de alte unități militare române, prin atacurile întreprinse la Oituz, au reușit să zădărnicească „marele plan strategic al dușmanului, a salvat Moldova de catastrofa invaziei și ocupației inamice și a adus o nouă consacrare gloriei Oituzului², după cum nota C. Kirîțescu, care face de asemenea afirmația că „bătălia de la Oituz e o izbîndă a puterii de rezistență a soldatului român“. Pentru vitejia cu care s-au împotrivit atacurilor trupelor vrăjmașe, printre regimentele și batalioanele românești care au paticipat la luptele de la Oituz și care au fost decorate cu ordinul „Mihai Viteazul“, se află și Regt. 8 Vânători, care a primit înalta distincție cu următoarea specificare: „*Regt. 8 vînători*. Pentru vitejia și avîntul ce au arătat atît ofițerii cît și trupa acestui brav regiment în luptele extrem de înverșunate ce au dat la Prajd în Transilvania și pentru apărarea Văii Oituzului.“³

Așa după cum afirma și N. Iorga, în acele momente hotărîtoare pentru viitorul țării, „armata noastră în împrejurările de față reprezintă un

2 Fl. Tucă, Triunghiul eroic, Mărăști-Mărășești-Oituz, Iași, 1977, p. 148.

3 Fl. Tucă, Triunghiul eroic, Mărăști-Mărășești-Oituz, Iași, 1977, p. 148.

popor întreg"⁴, nu puține au fost cazurile când românii din Transilvania au dezertat din armata austro-ungară, au trecut munții și s-au înrolat ca voluntari, constituind adevărate unități militare. Și pe teritoriul județului Botoșani s-au format astfel de unități militare ale voluntarilor ardeleni, după cum se arată și în procesul verbal întocmit de șeful postului de jandarmi al comunei Deleni unde era cantonat „Corpul voluntarilor ardeleni din mai multe batalioane conduse de maiorii Popescu și Necșulescu care și-au luat asupra lor lucrarea de a pune în funcțiune baia și cuptoarele de deparazitare, pe care le va aranja ca să funcționeze pentru soldați și populația civilă.”⁵

În același sens Primăria Hirlău raporta Prefecturii, că în localitate se află cantonat Regimentul 3 Avram Iancu din corpul Voluntarilor Ardeleni⁶, iar Direcția superioară a Munițiilor făcea cunoscut în iulie 1917 Primăriei Dorohoi, că un număr de 82 de tineri români din Transilvania și Bucovina au cerut să se înroleze ca voluntari în armata noastră semnând un angajament care exprimă dorința lor fierbinte de a ajuta la înfăptuirea idealului de unire al tuturor românilor: „jur pe onoare și conștiință că vreau să lupt în armata română, pentru dezrobirea ținuturilor românești, de sub dominațiunea austro-ungară și pentru alipirea lor la România. Prin acest legământ eu devin soldat român cu aceleași drepturi ca și cei din armata română. Chiar de la subscrierea acestui legământ mă socotesc ostaș în armata română și prin urmare supus legilor, regulamentelor și regulilor ei.”⁷

Alături de întregul popor, locuitorii din județul Botoșani, au înțeles că trebuie făcute eforturi mari atât pentru cantonarea celor câteva mii de refugiați ce se aflau în cele două județe din nordul Moldovei, aprovizionarea cu cele necesare, cit și pentru găsirea diferitelor modalități de ajutorare a ostașilor și a familiilor acestora. Pe bună dreptate N. Iorga rostea în ședința Camerei un adevărat apel către populația țării: „în afară de cei care se luptă, de cei care-i ajută, fiecare cu tot ce poate cu adâncă vibrație a ființei lor trebuie să ajute la obținerea idealului nostru să ne îngrijim de cei plecați la luptă și de familiile lor.”⁸

Populația județului Botoșani a inițiat diferite acțiuni de ajutorare a armatei, a spitalelor militare Române prin procurarea de material sanitar, ajutorarea văduvelor și orfanilor de război prin intermediul diferitelor comitete locale ale Societății de „Cruce Roșie”, Comitetele județene ale „Societății Orfanilor de război”, și ale organizației „Familia Luptătorului”. Datorită faptului că situația financiară a statului era destul de precară, nepermițând înscrierea unor alocații bugetare pentru ajutorarea familiilor celor aflați pe front, văduvelor și orfanilor de război, societățile înființate în județele și comunele țării trebuiau să se sprijine pe contribuțiile obștești, cotizațiile benevole ale membrilor societăților respec-

4 Arh. St., Botoșani, fond Prefectura Județului Dorohoi, ds. 5/1916, f. 162.

5 Idem, fond Serviciul Sanitar Botoșani, ds. 2/1918, f. 38.

6 Idem, fond Prefectura Județului Botoșani, ds. 21/1918, f. 74.

7 Idem, fond Primăria oraș Dorohoi, ds. 20/1917, f. 15-19.

8 Arh. St. Botoșani, fond prefectura județului Dorohoi, ds. 5/1916, f. 162.

tive, colete, chete, subscripții, donații sau beneficii ale unor reprezentații artistice.

Astfel mulți sînt aceia care deși erau impuși și la rechizițiile militare, au subscris cu sume de bani sau obiecte, îmbrăcăminte, alimente, la întreținerea orfanilor de război, deși erau lipsiți de avere, de mijloacele necesare asigurării existenței zilnice. Nu același lucru l-au făcut o parte din proprietarii și arendașii care au găsit diferite mijloace de a se sustrage de la rechiziții. Edificator în acest sens este un fragment din scrisoarea pe care o trimite mama unui ofițer din regimentul 8 vinători din Botoșani : „Rechizițiile au început de mult, dar ceea ce-i trist e că mulți oameni cu stare se ascund, în vreme ce nevoiașii se lipsesc cu bucurie chiar de cele cîteva perne, o avere pentru dinșii.“⁹

Mai mult decît atît băncile populare, consiliile comunale donau aproape lunar societăților de orfani din Dorohoi și Botoșani sume de bani strînse prin diferite acțiuni întreprinse de acestea.

Numeroase sînt spectacolele susținute de artiști din țară, în cele două orașe Botoșani și Dorohoi, care donau încasările societății orfanilor de război. Astfel M. Fotino artist societar al Teatrului Național făcea cunoscut prefectului județului Botoșani că, din reprezentările teatrului ținute sub patronajul prefectului 40% din beneficiul obținut care se ridica la suma de 912 lei este destinat copiilor orfani din acest județ.¹⁰

De asemenea, Jean Teodoru și W. Ambrozie artiști ai Teatrului Național Craiova, au donat încasările făcute la Dorohoi unde au prezentat o piesă de teatru, iar „M. Poslușnicu maestru de muzică, Al. Nicolescu și Vl. Nicoară publicist, au organizat în același scop o șezătoare literară-muzicală la Gimnaziul Gr. Ghica din Dorohoi.“¹¹

De asemenea compozitorul G. Enescu a susținut partea solistică a unui spectacol dat în folosul invalizilor de război în sala Teatrului „M. Eminescu“, din Botoșani, de către școala militară de infanterie.

Datorită acestor donații, subscripții, cotizații benevole, Societatea orfanilor de război, Filiala Dorohoi va dispune de un fond de 64.700 lei în 1917, iar în 1919 de 136.000 lei, iar Societatea orfanilor din Botoșani în 1917 dispunea de aproximativ 70.000 lei, în afara faptului că mulți comercianți s-au oferit să aprovizioneze gratis „orfelinatele“ din cele două județe, iar spitalele Crucii Roșii cu alimente la prețul minim. Edificator în acest sens este raportul Primăriei Dorohoi, către președintele Consiliului de administrație și aprovizionare a spitalelor Crucii Roșii din orașul și județul Dorohoi, prin care se arată : „măcelarii și casapii din orașul Dorohoi s-au oferit cu patriotism să furnizeze carnea necesară spitalelor pentru răniți cu prețul de 1 leu Kg. dar nu pe motiv de a scăpa de mobilizare, ci mai mult nu vreau să se puie la adăpostul acestei furnituri spre a fi scutiți de mobilizare și nici nu cer a fi scutiți nici de taxele comunale.“¹²

9 I. Missir, Fata moartă, Buc., 1977, p. 188.

10 Arh. St. Botoșani, fond, Prefectura jud. Botoșani, ds. 108/1917, f. 6.

11 Arh. St. Botoșani, fond, Primăria oraș Dorohoi, ds. 44/1919, f. 16, 39, 43.

12 Ibidem, ds. 73/1916, f. 4-13.

De asemeni, populația județului Botoșani a înțeles că trebuie să contribuie la aprovizionarea unităților militare românești și rusești cantonate în comune și orașe, să se supună rechizițiilor militare care au constat în mijloace de transport necesare armatei, alimente, rechiziții care în județul Dorohoi au fost în valoare de 88.944 lei. Situația era deosebit de grea pentru cei rămași acasă și datorită faptului că epidemiile de holeră, tifos exantematic, febră tifoidă aveau consecințe deosebit de grave, înregistrându-se un număr mare de morți, datorită lipsei de medicamente. Datorită acestui lucru de teama unor revolte în masă a locuitorilor, autoritățile locale ale celor două județe sfătuiau pe arendași și proprietari să facă concesiuni țăranilor, în sensul că se înregistrează deja nesupuneri din partea acestora de a se prezenta la lucrul pământului, și că nu se putea recurge la forță mai ales acum când cei demobilizați se întorseseră de pe front cu promisiunea că li se va da pământ.

Starea de nemulțumire a sătenilor din județele Botoșani și Dorohoi se datora și abuzurilor săvârșite de administrațiile comunale care profitând de împrejurări, agoniseau mari averi, jefuindu-i pe cei săraci, lipsiți de orice sprijin și apărare, neacordând ajutorul legal văduvelor și familiilor celor aflați pe front.

Dar abia prin reforma agrară din 1918—1921 țăranii vor avea lotul de pământ promis de când erau încă în tranșee, de unde mulți nu s-au mai întors niciodată acasă, contribuind în felul acesta la obținerea izbînzii pe care o aștepta întreaga națiune, desăvîrșirea unității naționale a statului român prin unirea Transilvaniei cu România la 1 Decembrie 1918 fiind unul din dezideratele de secole, pentru realizarea căruia România, intrase în primul război mondial.

Marele istoric N. Iorga, el însuși prezent pe front, referindu-se la participarea României la primul război mondial arăta: „Și niciodată steagul românesc n-a fost mai mîndru decît în momentul cînd a arătat celei mai superioare alcătuiți militare din Europa, că pot merge țărani fără școală, fără arme moderne înaintea oștirilor înzestrate, dar oricum am fi, și oriunde am fi sîntem hotărîți să mergem pînă la capăt în credința că — dacă s-a vorbit de dreptate și ideal nu se poate cu nici un chip să piară drepturile unui popor de a trăi pe pămîntul în care nu este un fir de țărînă care să nu fie acoperit de cel mai nobil singe. Am intrat în război cu hotărîrea de a da tot ce avem în acest moment pentru a căpăta dreptul nostru întreg — și în cursul acestui război am dovedit încă o dată pe atîtea locuri ale cîmpului de luptă că sufletul românesc rămîne superior mijloacelor pe care întîmplarea poate să le pună la dispoziție.”¹³

ASPECTE ALE VIEȚII POLITICE ROMÂNEȘTI. DECLINUL PARTIDULUI POPORULUI (IUNIE 1927 — MARTIE 1932)

GH. I. FLORESCU

„Pactul de familie“ încheiat la 4 iunie 1927, între I. I. C. Brătianu și Barbu Știrbey, a determinat instituirea unei formule guvernamentale tranzitorii, care urma a facilita revenirea la conducerea țării a Partidului Național Liberal¹. Deși conspirația era prea evidentă pentru a putea trece nesesizată, principalele forțe politice, chiar dacă nu s-au lăsat antrenate de uneltirile liberale, au adoptat o atitudine de cvasiexpectativă, înlesnind apoi, prin acțiunile lor, realizarea planurilor brătieniste. Conștiința de efemeritatea noului guvern, a cărui misiune era subordonată unor manevre diplomatice, național-țărăniștii au acceptat totuși, siliți de conjunctură, colaborarea cu liberalii, cu dr. N. Lupu și C. Argetoianu, propunându-și a-și clarifica atitudinea în funcție de evoluția ulterioară a realităților politice interne². Premisele concentrării tuturor partidelor politice în jurul unui guvern național au fost de la început eludate, astfel încât, adoptarea unei soluționări de durată a crizei ministeriale nu devenise încă un fapt împlinit, ci doar amânat³. Așa se explică întreținerea unei atmosfere politice infestată de intense frământări și regroupări de forțe, specifică perioadelor de instabilitate guvernamentală.

Declarându-se de la început împotriva guvernului de concentrare națională, Partidul Poporului era prea compromis și demoralizat pentru a mai putea reprezenta vreo piedică în calea realizării intențiilor liberale⁴. Izolat și descurajat, Al. Averescu cerea doar noului premier să intervină împotriva acuzațiilor nefondate formulate de presa opoziționistă la adresa grupării sale, care adânceau încordarea existentă, declarând că va parti-

1 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, partea a VII-a, nr. 1, caiet 37, f. 492; Arh. St. București, Fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 614/1927, f. 13.

2 Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național-țărănist*, vol. II, p. 53; „Viitorul“ din 8.VI.1927, p. 4.

3 Joseph S. Roucek, *Contemporary Roumania and Her Problems*, California, 1932, p. 114; „Viitorul“ din 8.VI.1927, p. 1.

4 Bibl. Acad., Arhiva Al. Averescu, I, ms. 27; General Al. Averescu, *Criza politică și cauzele ei*, s. I., 1927, p. 18-20; „Îndreptarea“ din 6.VI.1927, p. 1.

cipa la noile consultări electorale⁵. Depășind apoi clipele de deznădejde, firești pentru cel care-și vedea iluziile sfărâmate, generalul avea tăria de a relua totul de la capăt, sperînd, poate, că va reuși să refacă forțele Partidului Poporului, chiar dacă pentru moment totul părea a-i fi potrivnic. Fostul conducător de oști știa că rezultatele primelor bătălii nu decid soarta marilor confruntări.

Atît timp cît național-tărăniștii nu ajunseseră a se impune și a fi recunoscuți ca forță de echilibru în viața politică românească, existau, încă, șanse ca Partidul Poporului să reușească a se afirma ca al doilea partid de guvernămînt, depășindu-se astfel efectele recente înfrîngerii. Al. Averescu, încrezător încă în misiunea și în calitățile sale de om politic, spera că, refăcînd drumul parcurs după 1921, va reuși, ca și în martie 1926, să revină la guvern. Calculele generalului nu erau lipsite de o oarecare logică. Ele plecau de la o realitate care demonstrase de atîtea ori că în viața politică românească totul era posibil. Rămînea doar ca evoluția ulterioară a situației interne să favorizeze punerea în practică a planurilor averescane.

Pentru început, preocuparea lui Averescu era aceea de a preîntîmpina destrămarea Partidului Poporului, inițiînd în acest sens o serie de acțiuni prin care urmărea refacerea unui moral atît de serios zdruncinat⁷. O primă încercare a constituit-o formularea unei propuneri adresate lui N. Iorga, prin care se recomanda fuziunea Partidului Poporului cu resturile naționalilor⁸. Dar, nemulțumirile cauzate de această perspectivă au făcut ca adoptarea unei hotărîri categorice să fie aminată pentru perioada de după alegeri⁹. La curent cu pertractările Partidului Poporului, liberalii au prezentat în așa fel negocierile intervenite între N. Iorga și Al. Averescu, încît, acestea să nu ajungă la nici un rezultat. Formațiunea averescană era prezentată ca aflîndu-se în pragul falimentului definitiv, ce urma a surveni după alegeri, ceea ce i-a determinat pe naționali să prefere a continua o activitate independentă.

Evoluția vieții politice în sensul impus de liberali a agravat situația Partidului Poporului. Constituirea guvernului I. I. C. Brătianu și moartea regelui Ferdinand, două evenimente hotărîtoare pentru configurația viitoare a României, au avut o influență deosebită asupra rolului și a locului pe care-l va ocupa gruparea averescană în cadrul sistemului partidelor politice burgheze. Toate încercările de redresare inițiate de Partidul Poporului se vor lovi de împotrivirea Partidului Național Liberal, hotărît să nu mai accepte nici un compromis cu generalul, a cărui lealitate se dovedise a fi îndoielnică. Nereușind să pătrundă în

5 Bibl. Acad., Corespondență, Fond Barbu Știrbey, S $\frac{DCXXXI}{3 (1) a}$, Al. Averescu

către Barbu Știrbey, 12 iunie 1927; Fond Octavian Goga, S $\frac{37}{CDLXXXVIII}$, O. Goga

către B. Știrbey, 13 iunie 1927.

6 „Îndreptarea” din 14.VI.1927, p. 1-2.

7 N. Iorga, *Memorii*, vol. V, s. I., s. a., p. 225.

8 *Ibidem*; „Viitorul” din 10.VI.1927, p. 5.

9 „Viitorul” din 19.VI.1927, p. 5 și 22.VI.1927, p. 7.

Parlament, ca rezultat al alegerilor¹⁰, și nici să realizeze o colaborare opoziționistă cu național-țărăniștii, Al. Averescu se vedea obligat să accepte noua stare de lucruri, încercînd deocamdată să-și reorganizeze gruparea politică, ale cărei rînduri se reduceau zilnic¹¹. Declarînd începută o puternică acțiune antiguvernamentală, generalul nu excludea posibilitatea unei apropiieri de I. I. C. Brătianu, deși partizanii săi pretindeau că doar o colaborare cu național-țărăniștii sau cu N. Iorga ar mai putea salva existența Partidului Poporului¹². Cum I. I. C. Brătianu nu se arăta dispus să accepte a trata cu generalul, iar național-țărăniștii nu găseau oportună alăturarea lor de o grupare politică deja compromisă și eventual compromițătoare, în vara anului 1927, au continuat doar negocierile fuzioniste averescano-iorghiste, fără a se ajunge însă la rezultate precise¹³. Odată cu redeschiderea sezonului politic de toamnă, tabăra averescană înregistra primele succese după înlăturarea sa de la guvern. Reușind a se impune în două alegeri parțiale¹⁴, Partidul Poporului revenea, destul de timid, pe scena vieții politice, readucînd o oarecare încredere în rîndurile partizanilor averescani. Încurajat de noile succese, Averescu relua negocierile cu N. Iorga, căruia îi cerea, de această dată, a răspunde mai clar propunerilor sale. Dar, tratativele purtate între cele două grupări nu vor determina o fuziunea acestora, stabilindu-se doar ca amîndouă să desfășoare, deocamdată, o acțiune paralelă împotriva liberalilor¹⁵. Se părea că noile raporturi intervenite în cadrul sistemului partidelor politice intrase în faza clarificărilor. Dar, moartea lui I. I. C. Brătianu a redeschis lupta pentru supremația politică. Partidul Național Liberal își vedea amenințată dominația, fapt care va face ca grupările mici, printre care și Partidul Poporului, eliberate de un tutelat care devenise apăsător, să-și revadă pretențiile sucesorale, complicînd întreg cadrul vieții politice¹⁶. În același timp, național-țărăniștii, sesizînd circumstanțele agravante în care ajunseseră liberalii, nu vor întîrzia prea mult pînă să treacă la inițierea unor puternice acțiuni de revendicare a puterii¹⁷. După ce moartea regelui lăsase să se întrevadă posibilitatea instaurării unei ordini interne subordonate liberalilor, dispariția lui I. I. C. Brătianu, considerat drept cea mai proeminentă personalitate politică a

10 I. Teodorescu, *Alegerile din 7 iulie pentru Camera Deputaților. Studiu statistic*, în „Buletinul statistic al României”, nr. 3, iulie—septembrie 1927, p. 8.

11 Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Ab. XI—1; „Îndreptarea” din 19.VII.1927, p. 4; „Viitorul” din 1.VII.1927, p. 3.

12 „Îndreptarea” din 29.VII.1927, p. 1, 4; „Viitorul” din 31.VII.1927, p. 5.

13 N. Iorga, *op. cit.*, p. 242-244; „Îndreptarea” din 9.VIII.1927, p. 4.

14 „Îndreptarea” din 15.IX.1927, p. 4; „Viitorul” din 17.IX.1927, p. 4.

15 Bibl. Acad., Corespondență, Fond N. Iorga, S $\frac{CDLXXIX}{23 (2)}$, N. Iorga către

Al. Averescu și Al. Averescu către N. Iorga, 12 noiembrie 1927; S $\frac{23 (3)}{CDLXXIX}$, N. Iorga către Al. Averescu, 15 noiembrie 1927.

16 Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, vol. II, p. 55.

17 Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, partea a VII-a, nr. 2/1, caiet 38/1, f. 675.

vremii, din România, iar după unii observatori străini, din Balcani și Orientul Apropiat, determina apariția simptomelor crizei nu numai în rindurile formațiunii guvernamentale, ci în întreaga complexitate a situației existente în țară¹⁸. Pertractările și frământările survenite de această dată în structura politică românească vor influența și asupra locului pe care urma a-l ocupa Partidul Poporului în rindul forțelor opoziționiste. Considerînd că împrejurările interne ar avantaja desfășurarea unei acțiuni antiguvernamentale independente, Al. Averescu își declina orice răspundere pentru nereușita frontului unic opoziționist, convins fiind că noile împrejurări îi erau favorabile, cu atît mai mult cu cît unele cercuri politice străine începuseră a-l considera drept virtual salvator al crizei guvernamentale¹⁹. Acțiunile întreprinse de Partidul Poporului au început să capete, spre sfîrșitul anului 1927, o tentă ofensivă, astfel încît, Octavian Goga ajungea să declare că generalul era gata să-și asume responsabilitatea conducerii țării²⁰. Alarmat de noile acte de dezmembrare, în urma cărora organizațiile din Bucovina au părăsit Partidul Poporului, precum și de tendințele centrifuge afișate de unii dintre principalii săi colaboratori, Averescu încerca să readucă speranța în tabăra sa, prezentîndu-și gruparea ca aflîndu-se în pragul guvernării, deși convingerea generală era că „o nouă aventură averescană la guvern e imposibilă”²¹. Profitînd de contradicțiile manifestate la începutul anului 1928 în relațiile dintre guvern și național-țărăniști, conducerea Partidului Poporului considera că inițiind o acțiune similară celei din 1924, va reuși să-și asigure succesiunea guvernamentală²². Caracteristicile situației interne erau însă altele. Liberalii nu mai dominau, cu acea siguranță obișnuită, viața politică, iar gruparea național-țărănistă, singura formațiune opoziționistă în ascensiune, era hotărîtă, în primăvara anului 1928, să asalteze fotoliile ministeriale²³. Așadar, cursul vieții politice urma a fi determinat de evoluția raporturilor dintre naționalii liberali și naționalii țărăniști, iar activitatea opoziționistă a Partidului Poporului interesa numai în măsura în care ar fi reușit să influențeze conturarea unei opinii favorabile generalului²⁴. Totuși, Al. Averescu continua să-și prezinte gruparea ca al doilea partid de guvernămînt, acționînd în consecință. Criticînd manifestările național-țărăniste pe care le considera îndreptate împotriva ordinii de stat existente, generalul încerca totul pentru a opri ascensiunea acestora,

18 S. Mehedinți, *Anale politice. Contribuții la istoria regenței*, I, București, 1929, p. 145. Gheorghe P. Basscalopol, *Vulturii României. Ionel I. C. Brătianu și Ion G. Duca*, s. I., s. a., p. 7; Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 345, f. 38, 68, 149, 152.

19 „Îndreptarea” din 30.XI.1927, p. 4; Arh. St. București, Fond Ministerul Propagande Naționale. Presa externă, dosar 67/1927—1928, f. 5.

20 „Îndreptarea” din 22.XII.1927, p. 2.

21 Arh. St. București, Fond C. Meissner, V, dosar 433/1928, f. 5; Bibl. Acad., Arhiva Al. Averescu, I, ms. 27, f. 4; „Îndreptarea” din 20.XII.1927, p. 4.

22 Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K. 114374, 11386; „Îndreptarea” din 27.II.1928, p. 4.

23 Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 345, f. 195.

24 *La situation politique en Roumanie*, în „Revue des Balkans”, X^e anéc, mars 1928, no. III, p. 102; Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 345, f. 215.

convins fiind că în cazul în care Iuliu Maniu ar reuși să ajungă la guvern, soarta sa ar fi pocetluită²⁵. În vara anului 1928, simptomele crizei ministeriale deveniseră îngrijorătoare²⁶. Criticînd pe național-tărăniști pentru pactul semnat cu Blocul Muncitoresc Țărănesc înainte de întrunirea de la Alba Iulia, act pentru care îl considera răspunzător și pe I. G. Duca, Partidul Poporului înainta regentei, la începutul lunii iunie 1928, o moțiune în care pretindea ca generalul să fie însărcinat cu formarea unui guvern național, în virtutea indicației date de rege, la 31 mai 1927²⁷. Și, pentru a demonstra că întreaga campanie desfășurată de Partidul Poporului în vederea revenirii la putere decurgea în baza unui amplu program de guvernare, nu a unor lozinci revoluționare, Al. Averescu făcea cunoscute soluțiile pe care le preconiza pentru îndreptarea situației economice și social-politice a țării²⁸. De aceea, poate, odată cu adîncirea crizei guvernamentale, formațiunea politică averescană era considerată ca favorită în cursa pentru preluarea succesiunii²⁹. Atacurile național-tărăniiste însă și acțiunile antiguvernamentale ale acestora erau mult prea puternice pentru ca generalul să nu sesizeze acest lucru. În consecință, el a reluat în septembrie 1928 tratativele cu N. Iorga, singurul la care mai putea încă apela, propunîndu-i o colaborare și eventual fuziunea³⁰. Dar, evoluția ulterioară a evenimentelor a evidențiat faptul că ascensiunea național-tărăniștilor spre investitura guvernamentală nu mai putea fi împiedicată. Soluția dată crizei ministeriale prin aducerea la putere a național-tărăniștilor reprezenta încă o lovitură dată Partidului Poporului³¹. Confruntarea Al. Averescu—Iuliu Maniu a dat cîștig de cauză acestuia din urmă, impunînd Partidul Național Țărănesc ca a doua grupare politică guvernamentală. Prin aceasta, rolul formațiunii politice everescane a fost considerabil diminuat, iar generalul era nevoit să suporte consecințele unei noi înfrîngerii³². La acestea se adăugau urmările numeroaselor demisii, care au transformat, cu timpul, Partidul Poporului într-o grupare politică lipsită aproape de o bază socială³³. Dealtfel, reluîndu-și activitatea opoziționistă, formațiunea politică averescană reclama pretenția de a fi „singurul partid cu serioase personali-

25 Octavian Goga, *După Alba-Iulia*, în „Țara noastră”, IX, 1928, nr. 20, p. 634; George D. Jackson jr., *Comintern and Peasant in East Europe, 1919—1930*, New York and London, 1966, p. 243.

26 Bibl. Acad., Arhiva Gh. I. Brătianu, III, varia 6 și III, varia 5.

27 Idem, Arhiva Gh. Kirileanu. Arhiva Palatului, XXXIII, varia 2; „Îndreptarea” din 14.VI.1928, p. 4 și 26.VI.1928, p. 4.

28 „Îndreptarea” din 9.VI.1928, p. 4; vezi și Partidul Poporului. Secretariatul general, *Programul și statutele*, București, s. a.

29 Bibl. Acad., Arhiva Gh. I. Brătianu, III, varia 5 și 6; N. Iorga, *op. cit.*, p. 295.

30 „Îndreptarea” din 24.IX.1928, p. 1; N. Iorga, *op. cit.*, p. 304, 309-310.

31 Bibl. Acad., Corespondență, ms. 177196, V. Goldiș către Al. Averescu, 10 noiembrie 1928; N. Iorga, *op. cit.*, p. 317.

32 Arh. St. București, Fond C. Meissner, V, dosar 433/1928, f. 64.

33 Idem, dosar 312/1928, f. 8; Bibl. Acad., Corespondență, Fond I. Petrovici,

tăți de pe toată suprafața țării“, renunțând, pentru prima dată, a se recomanda ca reprezentant al unor largi mase de oameni ai muncii³⁴. Dar, demisiile lui C. Garoflid, I. Petrovici, M. Manoilescu și Grigore Filipescu, survenite la începutul anului 1929, amenințau ca generalul să fie părăsit și de ultimii colaboratori³⁵. Cu toate acestea, el nu dezarma, declarând că, „pornesc din nou la luptă și nu-mi voi da pace pînă nu voi izbui“³⁶. Inițiind o nouă acțiune de reorganizare a partidului și lărgind colaborarea cu N. Iorga, Averescu relua atacurile antiguvernamentale, sperînd că, odată cu uzura național-țărăniștilor, va reuși să revină la guvern³⁷. Criticînd mereu opera guvernamentală, Partidul Poporului se alătura, în iulie 1929, forțelor politice care părăseau Parlamentul, declarînd că, criza ministerială era inevitabilă³⁸. Acuzînd pe național-țărăniști pentru „drama de la Lupeni“, generalul atrăgea totuși atenția asupra primejdiei „valului roșu, care se umflă cu fiecare zi, sub ochii adormiți ai stăpînirii“, sperînd că astfel va atrage atenția regentei asupra necesității aducerii sale la conducerea țării, cunoscute fiindu-i veleitățile de „salvator“ al ordinii interne³⁹. Odată cu deschiderea sezonului politic de toamnă, cînd se aprecia că a sosit „ceasul marilor judecăți istorice“, acțiunile antiguvernamentale ale Partidului Poporului deveneau tot mai insistente⁴⁰. Al. Averescu spera să se impună ca virtual succesor încă înainte de deschiderea noii sesiuni Parlamentare. Considerînd soluția adoptată de guvern, în cazul completării regentei, drept o lovitură de stat, Partidul Poporului cerea înlăturarea de la conducerea țării a național-țărăniștilor și formarea unui guvern național⁴¹. Dar, și de data aceasta, planurile generalului au eșuat. Totuși, comitetul de direcție al formațiunii politice averescane hotăra să continue lupta pînă la răsturnarea guvernului, lăsînd generalului deplina libertate în alegerea metodelor de acțiune⁴².

La începutul anului 1930, Partidul Poporului, depășind consecințele noilor acțiuni contrifuge manifestate în rîndurile sale, relua seria intrunirilor antiguvernamentale, încercînd a se prezenta drept apărător și purtător al năzuințelor celor mulți. Adresînd un apel populației capitalei, generalul devenea dintr-o dată interesat de soarta omului de rînd, conchizînd că „muncitorimea, cea rămasă neimpușcată, — se zbate în mizeria șomajului“⁴³. Adoptînd o nouă tactică în raporturile sale cu masele

34 „Îndreptarea“ din 28.XII.1928, p. 4.

35 Îdem din 21.I.1929, p. 4 și 28.I.1929, p. 3; N. Iorga, *op. cit.*, p. 334.

36 Bibl. Acad., Corespondență, Fond A. C. Cuza, S $\frac{37 (10)}{SXLIII}$, Al. Averescu

către A. C. Cuza, 11 februarie 1929.

37 „Îndreptarea“ din 11.II.1929, p. 4.

38 George G. Arnakis, Wayne S. Vucinich, *The Near East in Modern Times*, volume 2, Austin and New York, 1972, p. 274; „Îndreptarea“ din 16.VII.1929, p. 1.

39 „Îndreptarea“ din 8.VIII.1929, p. 1.

40 Îdem din 3.IX.1929, p. 1.

41 Îdem din 9.X.1929, p. 1 și 28.X.1929, p. 1; Bibl. Acad., Arhiva Al. Averescu, I, ms. 5.

42 „Îndreptarea“ din 25.XI.1929, p. 5.

43 Bibl. Acad., Corespondență, ms. 162110, Al. Averescu către P. P. Negulescu, 8 ianuarie 1930, „Îndreptarea“ din 29.I.1930, p. 1.

de oameni ai muncii, generalul spera să-și refacă baza socială, fără de care se convinsese că nu va reuși a se impune în lupta pentru revenirea la guvern. Noua orientare a fost însă abandonată după ce național-țărăniștii, reușind să contracteze împrumutul stabilizării, și-au consolidat situația, spulberind din nou speranțele generalului⁴⁴. Drept urmare, în martie 1930, a fost convocat un congres extraordinar al Partidului Poporului, unde se conchidea că țara trebuia salvată de primejdia revoluționară, impunându-se, ca și în martie 1920, aducerea la guvern a generalului Averescu. Gravitatea situației consista, chipurile, de această dată, în faptul că elementele revoluționare se ridicau împotriva ideii dinastice, amenințând regimul politic existent⁴⁵. Se poate observa că în funcție de interesele partidului său, generalul renunța cu foarte multă ușurință la ipostaza care-l transformase pentru o clipă într-un „militant” pentru libertățile și drepturile muncitorești. Abandonând muncitorimea, Partidul Poporului se adresa intelectualilor și comercianților, convins fiind că de data aceasta va avea mai multe șanse⁴⁶.

Evoluția situației interne, în primăvara anului 1930, era influențată de zvonurile și acțiunile care au prefăcut întoarcerea în țară a prințului Carol⁴⁷. Odată cu instalarea tânărului suveran, viața politică românească intra într-o nouă fază a desfășurării sale. Tendințele dictatoriale afișate de Carol al II-lea vor declanșa puternice frământări politice, concretizate în inițierea a numeroase acțiuni de regroupare a forțelor opoziționiste, dar nu numai a acestora, și în accentuarea procesului de disoluție a principalelor organizații burgheze⁴⁸. Pentru general, actul prin care se puneă capăt crizei dinastice avea o semnificație deosebită. Declarându-se de la început sprijinitor al noului monarh, Al. Averescu, amestecat deseori în acțiunile de revizuire a hotărârilor adoptate la 4 ianuarie 1926, spera să-l câștige de partea sa, reușind astfel să-și pună în aplicare planurile⁴⁹. În perioada ce a urmat imediat întoarcerii lui Carol, se părea chiar că generalul va reveni în actualitatea politică. Carol îl avansase la gradul de mareșal, consultându-l în diverse situații, fapt care a făcut ca unele cercuri politice să vadă în Averescu pe viitorul premier⁵⁰. Trecând peste

44 Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 346, f. 98, 103, 110.

45 „Îndreptarea” din 21.III.1930, p. 1-4 și 27.III.1930, p. 4. În Partidul Poporului, în martie 1930, activau încă următoarele personalități: P. P. Negulescu, Octavian Goga, P. Groza, Octavian Tăslăuanu, Al. Oteteleşanu, V. Goldiș, I. Lupaș, C. Meissner, Dem Dobrescu, Th. Cudalbu, Gr. L. Trancu-Iași, Sergiu Niță, C. Bucșan, Stan Ghițescu, Elie Dăianu, Șt. Meitani, scriitorii M. Sadoveanu, I. Agârbiceanu, G. Topârceanu, Al. Hodoș, Al. O. Teodoreanu, apoi generali: C. Coandă, Gr. Crăiniceanu, C. Iancovescu, I. Rășcanu, G. Văleanu și profesorii universitari Șt. Zeletin, Ilie Bărbulescu, Em. Antonescu, Anton Dobrovici, dr. Emil Severin, Anibal Teodorescu, Cezar Papacostea, dr. C. Daniel, Chr. Musceleanu, Th. Simenski, G. Bratu ș. a. („Îndreptarea” din 25.III.1930, p. 4).

46 „Îndreptarea” din 7.IV.1930, p. 1-2 și 18.IV.1930, p. 4.

47 N. Iorga, *op. cit.*, p. 396-397; Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 346, f. 128, 130.

48 Cf. Florea Nedelcu, *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, Ed. Dacia, Cluj, 1973, p. 18; Arh. St. București, Fond Colecția „Achiziții noi”, pachet MMCMLXIV/2 (12 și 26 iunie 1930).

49 „Îndreptarea” din 16.VI.1930, p. 1.

50 Idem din 7.VII.1930, p. 4 și 16.VII.1930, p. 4.

trebîndu-se dacă exemplul Spaniei nu spunea nimic lui Carol⁵⁸. Declărîndu-se la început pentru un guvern de concentrare, pentru a nu putea fi acuzat că nesocotește dorința regelui, mareșalul își declina apoi orice concurs, atît timp cît consultările purtate de N. Titulescu nu porneau de la un progra comun, fiind transformate într-un „tîrg al ministerelor și mandatelor“⁵⁹. S-ar părea că împotriva voinței sale, mareșalul a sprijinit intențiile regelui, care, între timp, își revizuiise vederile, conchizînd că formula unui guvern de personalități ar răspunde mai bine intențiilor sale dictatoriale. Faptul că și Gh. Brătianu se afla printre cei care au făcut să cadă combinația titulesciană venea în sprijinul acestei ipoteze⁶⁰. Oricum, prin aducerea lui N. Iorga la cîrma țării, care își vedea, în sfîrșit, realizat unul dintre visurile vieții sale, regele făcea încă un pas spre regimul personal. Liberalii erau într-o continuă destrămare, prin încurajarea disidenței Gh. Brătianu, național-țărăniștii erau complet uzați, iar grupările mici, învrăbite și manevrate cu pricepere, nu reprezentau nici un pericol⁶¹. Așadar, încercările Partidului Poporului de a se impune în viața politică a țării erau de la început condamnate insuccesului, atît timp cît suveranul era împotriva consolidării partidelor politice.

Noul eșec al acțiunii de revenire a mareșalului la guvern a slăbit și mai mult rîndurile Partidului Poporului, înregistrîndu-se alte demisii și nemulțumiri⁶². Dar, cum toată lumea era convinsă că recenta formulă guvernamentală constituia o soluție intermediară, mareșalul nu-și pierduse speranța redobîndirii fotoliului prezidențial⁶³. Deși declarase că va sprijini guvernul în actele folositoare țării, Averescu preciza că acesta nu răspundea condițiilor concrete existente în țară și că împrejurările impuneau, ca unică soluție salvatoare, un cabinet al formațiunii sale politice⁶⁴. În același timp, el încerca să clarifice cursul raporturilor sale cu Carol, adresîndu-i acestuia un memoriu în care dezmințea acuzația de a plănui o mișcare republicană, asigurîndu-l de întregul său devotament⁶⁵. Întrevederea care a urmat nu a modificat prea mult relațiile averescanocarliste, dîndu-i-se însă noi speranțe celui care se considerase pînă atunci un ostracizat⁶⁶. Dar, în loc ca mareșalul să se încreadă în cuvîntul regelui, așteptînd hotărîrile acestuia, el relua, cu și mai multă insistență, acțiunile de revendicare a puterii. Criticînd formulele guvernamentale

58 Arh. St. București, Fond Achiziții noi, pachet MMCMLIV/2 (17 aprilie 1931); Bibl. Acad., Arhiva Palatului, LXXVI, varia 9; Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 346, f. 284.

59 Bibl. Acad., Arhiva Al. Averescu, I, acte 2; „Îndreptarea“ din 15.IV.1931, p. 1 și 20.IV.1931, p. 4.

60 Arh. St. București, Fond Colecția „Achiziții noi“, pachet MMCMLIV/2 (17 și 19 aprilie 1931); Joseph S. Roucek, *op. cit.*, p. 130.

61 Arh. St. București, Fond Colecția „Achiziții noi“, pachet MMCMLIV/2 (19 aprilie 1931).

62 Bibl. Acad., Corespondență, ms. 177203, D. Topcin către Al. Averescu, 13 mai 1931.

63 Idem, Arhiva Gh. Bogdan-Duică, XI, ms. 3.

64 *Cuvîntarea D-lui Mareșal Averescu la Comitetul de direcție al Partidului Poporului în ședința de la 6 mai 1931*, București, s. a., p. 3, 25-28.

65 Bibl. Acad., Arhiva Palatului, LXXXII, varia 6.

66 N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 134.

hibride, preconizate de unii, Al. Averescu se ridica hotărît împotriva zvonurilor după care în România s-ar intenționa instituirea unui guvern fascist. Declarându-se ostil fascismului, șeful Partidului Poporului critica Garda de Fier, precizînd că aceasta reprezenta „un curent de anarhizare a vieții la sate și la orașe”⁶⁷.

Activitatea Partidului Poporului nu convenea însă celorlalte partide politice. Așa se explică faptul că în toamna anului 1931, gruparea averescană acționa complet izolată de restul forțelor politice, alunecînd mereu spre o poziție tot mai neînsemnată în angrenajul atît de complicat al politicianismului românesc. Noi organizații și personalități părăseau partidul, iar cele mai multe dintre acțiunile acestuia, cu care marelșalul încerca să salveze aparențele, nu făceau altceva decît să evidențieze faptul că doar inerția mai întrețineau coeziunea acelora care continuau încă a-l urma pe Al. Averescu⁶⁸. Marelșalul însuși, descurajat și convins de zădărnicia eforturilor sale, intenționa să demisioneze de la conducerea partidului, ceea ce ar fi dus la dizolvarea acestuia. Numai stăruințele citorva dintre colaboratorii săi și hotărîrea ultimului congres al Partidului Poporului de a se lăsa condus întru totul după voința marelșalului, l-au determinat să întrețină existența iluzorie a ceea ce cîndva reprezentase un curent de masă⁶⁹. În timp ce celelalte formațiuni politice erau îndreptățite să reclame guvernarea, avînd asigurată o bază socială, Partidul Poporului ajunsese o grupare de personalități⁷⁰. Dar și în această situație, erijîndu-se din nou în ipostaza „revoluționarului” hotărît să se sacrifice pentru interesele celor mulți, Al. Averescu, încîntat că, în sfîrșit, îi fuseseră acceptate de către ultimii săi prozeliti tendințele dictatoriale, relua asaltul spre investitura guvernamentală. Cu o perseverență demnă de o cauză mai înaltă, ridicîndu-se împotriva acelora care clasificau partidele politice după baza lor socială și nu după doctrină și program, marelșalul declara că va reveni la guvern chiar dacă ar fi să se sprijine doar pe scheletul partidului său⁷¹. Ajuns la aceste decizii donchijotești, el nu se dădea în lături de la a ataca Coroana și primul ei sfetnic, în speță profesorul N. Iorga, făcînd profeții care au atras după sine dizgrația suveranului. Vorbînd, chipurile, de căderea domnitorului Al. I. Cuza, Al. Averescu făcea o paralelă între împrejurările din februarie 1866 și cele din februarie 1932, conchizînd, moralizator și plastic, că „istoria are tilcuri adînci și povește înțelepte, oricînd și pentru orișicine. Numai pentru profesorii de istorie, se pare că e mută : Kogălniceanu, doctul editor al Letopisețelor, nu găsise în ea nici o învățătură pentru suveranul său...”⁷².

67 „Indreptarea” din 3.IX.1931, p. 4 și 18.IX.1931, p. 1.

68 Arh. St. București, Fond C. Meissner, V, dosar 328/1931, f. 1; Fond Colecția „Achiziții noi”, pachet MMCMLXIV/2 (27 octombrie 1931); Bibl. Acad., Corespondență, ms. 61890, Al. Averescu către Atta Al. Constantinescu, 28 octombrie 1931.

69 N. Iorga, *op. cit.*, p. 211.

70 Arh. St. Iași, Fond Inspectoratul regional de poliție Iași, dosar 1/1932. vol. II, f. 611.

71 N. Iorga, *op. cit.*, p. 287; „Indreptarea” din 11.I.1932, p. 1.

72 „Indreptarea” din 15.II.1932, p. 1.

Aluzia era prea evidentă pentru a nu ofensa pe Carol și N. Iorga⁷³. Dar, fostul învingător de la Mărăști, odată pornit la ofensivă, părea a nu mai avea de gând să dea înapoi. Nereușita acțiunii sale însă își avea germeii în propria-i tabără. Parafrazindu-l pe Averescu am putea conchide că istoria a servit întotdeauna marilor generali drept pildă, fără a-i dezvălui însă vreo învățătură și șefului Partidului Poporului. Deși știa că Octavian Goga, care luase în partid locul lui C. Argetoianu, nutrea sentimente procarliste, dezavuind atitudinea antimonarhică a șefului său, mareșalul a continuat să acționeze fără a-și clarifica raporturile cu unul dintre principalii săi conmilioni. Deseori nemulțumit de activitatea Partidului Poporului și convins că în rindurile acestuia nu-și va putea realiza visurile și marile pasiuni politice, destăinuie jurnalului său, autorul *Cîntecelelor fără țară*, încurajat și de rege, hotărâ, în februarie 1932, să-l părăsească pe Averescu⁷⁴. După ce s-a asigurat că în acțiunea sa va fi urmat de o parte dintre organizațiile și fruntașii Partidului Poporului, O. Goga zădărnicea toate planurile mareșalului, aducîndu-i gruparea în pragul dizolvării. Exclus din partidul care-l consacrase ca om politic, la 12 martie 1932, O. Goga se desprindea de Partidul Poporului, felicitat de rege, care-și trăda astfel amestecul în acțiunea disolutivă inițiată de poetul-politician⁷⁵. Dealtfel, în apelul către cei care doreau să-l urmeze, Goga arăta că „de un an aproape Președintele Partidului Poporului, domnul mareșal Averescu, prin atitudinile d-sale politice turbură consecvent și metodic tradiționalul respect care a înconjurat Coroana la noi, ca o fundamentală cheazășie morală a așezării noastre constituționale”⁷⁶. O asemenea atitudine nu putea decît să primească încurajările suveranului.

Oricît a încercat mareșalul să disimuleze efectele „actului de răzvrătire” săvîrșit de gruparea taviștă, trebuie să remarcăm faptul că după această dată, Partidul Poporului era condamnat la o opoziție definitivă, indiferent de amploarea activității sale viitoare⁷⁷. Dacă de fiecare dată pînă atunci, orice acțiune disidențială era prezentată ca o purificare a partidului, de această dată consecințele erau prea evidente pentru a mai putea fi tănuite. După 14 ani de activitate, Partidul Poporului ajungea o grupare politică oarecare, iar șeful său își vedea eșuate toate planurile revenirii în fotoliile ministeriale.

73 Arh. St. București, Fond Colecția „Achiziții noi”, pachet MMCMLXIV/2 (7 martie 1932); N. Iorga, *op. cit.*, p. 314, 317.

74 „Îndreptarea” din 2.III.1932, p. 4.

75 Arh. St. București, Fond Colecția „Achiziții noi”, pachet MMCMLXIV/2 (16 martie 1932); „Îndreptarea” din 21.III.1932, p. 1.

76 „Îndreptarea” din 21.III.1932, p. 1.

77 Odată cu Octavian Goga au părăsit Partidul Poporului 24 organizații județene, din cele 76 existente, și 18 membri, din totalul celor 130 care constituiau comitetul executiv. Dintre aceștia, amintim pe I. Agârbiceanu, Siviu Dragomir, Onisifor Ghibu, Stan Ghițescu, general C. Iancovescu, A. Solacolu, col. Savin Bădulescu, Al. Cămărășescu etc. („Îndreptarea” din 14.III.1932, p. 4 și 15.III.1932, p. 4).

ASPECTS DE LA VIE POLITIQUE ROUMANIE.
LE DÉCLIN DU PARTI DU PEUPLE
(JUIN 1927—MARS 1932)

Résumé

Après la fin du gouvernement de mars 1926—juin 1927, le Parti du Peuple passa dans la phase d'un déclin irréversible. Toutes les tentatives de revenir au pouvoir ont été, dès le début, vouées à l'échec. Discrédité et dépourvu d'une base sociale, ce parti est devenu, petit à petit, un groupement politique sans importance. Pourtant le général Al. Averescu, le leader de cette formation politique, n'a pas renoncé à chercher d'être, de nouveau, premier ministre. Mais les chances et les espoirs de réoccuper les fauteuils ministériels ont échoué définitivement après le 12 mars 1932, quand Octavian Goga, l'un des plus remarquables collaborateurs du général, a abandonné le Parti du Peuple.

ASPECTE ALE LUPTEI ANTIFASCISTE OGLINDITE ÎN PRESA BOTOȘĂNEANĂ (1933—1937)

GHEORGHE MEDIAN

Deceniul al patrulea al secolului XX, a înscris una dintre cele mai întunecate pagini din istoria poporului român. Marea criză economică de supraproducție de la începutul deceniului a dat o puternică lovitură economiei românești, accentuându-i și mai mult rămânerea în urmă față de statele capitaliste avansate, fapt ce se va repercuta negativ în special asupra situației materiale a maselor populare de la orașe și sate. Încercările marelui capital de a ieși din criză pe seama maselor, manifestate prin reducerea producției în principalele ramuri industriale, concedieri și prin celebrele „curbe de sacrificiu” vor genera o puternică stare de nemulțumire în rîndurile tuturor claselor sociale, a muncitorimii în primul rînd, care vor răspunde acestor încercări prin inițierea unui șir de acțiuni revoluționare, ce vor culmina cu eroicele lupte ale petroliștilor și cefe-riștilor din ianuarie-februarie 1933.

Speriate de avîntul revoluționar, cercurile guvernante vor adopta o politică de reacționarism extrem, manifestată prin restrîngerea libertăților democratice, întărirea aparatului represiv și introducerea unui regim de aspră teroare. În același timp va fi încurajată activitatea organizației legionare Garda de fier, care va fi folosită ca principală forță de șoc împotriva Partidului Comunist Român, a mișcărilor populare, a luptei maselor pentru libertăți democratice și drepturi politice.

Ascensiunea Gărzii de fier în viața politică românească era o consecință directă a instaurării dictaturii hitleriste în Germania și interesului pe care România îl prezenta în politica expansionistă germană. Subordonată de la început nazismului, Garda de fier reprezenta un imens pericol la adresa democrației românești, a independenței și suveranității naționale a României.

În aceste condiții deosebit de grele, în fața poporului român se punea problema organizării într-un larg front popular, capabil să stopeze ofensiva forțelor reacțiunii, să apere independență și însăși ființa sa națională, grav amenințate ca urmare a nașterii focarului războinic-agresiv hitlerist. Realizarea unui asemenea obiectiv, era imperios necesară și posibilă, cu atît mai mult cu cît, „evenimentele din perioada aceea, evidențiază cu putere că în țara noastră, în rîndurile maselor muncitoare,

al cercurilor democratice largi exista o profundă ostilitate împotriva fascismului, a Germaniei naziste¹.

Forța politică care și-a asumat în aceste condiții responsabilitatea realizării Frontului popular antifascist, a fost P.C.R. care în calitate sa de forță de avangardă a mișcării muncitorești, și-a orientat activitatea în direcția găsirii acelor forme și mijloace adecvate unirii tuturor forțelor sociale democratice și progresiste într-un front de luptă menit să bareze calea fascismului în România, să salveze independența, integritatea și suveranitatea sa de stat².

În această luptă eroică, partidul comunist a folosit cu pricepere o varietate de mijloace de luptă, din rîndul cărora prin eficiența și puterea de pătrundere pe care a avut-o, se remarcă în mod deosebit presa.

În perioada anilor 1933—1938, P.C.R. a editat peste 300 de publicații³ prin intermediul cărora a desfășurat o amplă campanie de demascare a fascismului intern și internațional, a militat activ pentru atragerea pe făgașul luptei antifasciste a celor mai largi categorii de oameni ai muncii, pentru realizarea Frontului popular antifascist. În același timp, sub influența partidului comunist, apar în acești ani o serie de publicații cu caracter democratic și progresist, la care au colaborat cei mai de seamă intelectuali ai epocii, care și-au adus o deosebită contribuție la demascarea ideologiei fasciste și promovarea adevăratelor valori ale culturii naționale.

Între publicațiile comuniste din această perioadă care și-au adus aportul la popularizarea ideilor partidului, la influențarea opiniei publice românești și la stimularea acesteia în direcția luptei antifasciste, un rol deosebit îl ocupă cele apărute la Botoșani între anii 1933—1937.

Prima publicație antifascistă apărută la Botoșani, a văzut lumina tiparului la 30 iunie 1933, purtînd simbolic numele „Clopotul”. Situndu-se de la început pe pozițiile antifasciste și anticapitaliste, această publicație condusă de cunoscutul luptător antifascist Scarlat Callimachi, membru din 1932 al P.C.R., membru al Comitetului Național Antifascist, și-a menținut ferm orientarea politică — „lupta fără șovăire împotriva celor ce sădesc ura în sufletele cinstite ale oamenilor căutînd să capteze mulțimea pentru cea mai greșită dintre idei — hitlerismul”⁴ — în ciuda cenzurii, a amenzilor și acționării în repetate rînduri în judecată a directorului acesteia, învinuit de activitate subversivă la adresa statului⁵.

Publicarea în paginile Clopotului a unui mare număr de articole în care era demascată politica cercurilor reacționare românești⁶, era

1 N. Ceașescu, „România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate”, Editura politică, București, 1970, vol. 4, p. 367.

2 O. Matichescu, „Solidari cu poporul român”, Editura politică, București, 1977, p. 112.

3 N. Ceașescu, Op. cit., vol. VIII, p. 703.

4 Clopotul, an I, nr. 1, 30 iunie 1933, p. 1.

5 Idem, an. I, nr. 7, 11 august 1933, p. 1.

6 Idem, an I, nr. 5, 28 iulie 1933, p. 1; an I, nr. 9, 25 august 1933, p. 1; an I, nr. 24, 8 decembrie 1933, p. 1.

denunțată exploatarea capitalistă⁷ și mai ales era atacată Garda de fier⁸ și sprijinitorul acesteia Germania nazistă⁹, va determina suprimarea gazetei în decembrie 1934, împreună cu alte publicații democratice și revoluționare.

În anii următori, Clopotul va reapare schimbându-și succesiv titlul, numindu-se „Raza“, „Soarele“, „Valul“, „Torța“, „Horia“, „Cloșca“, „Steagul“, „Glasul nostru“ și își va înceta apariția în anul 1937, în condițiile în care apariția presei democratice devenise din ce în ce mai grea, datorită înăsprirei cenzurii și a altor mijloace de constrângere.

Puterea de influențare a presei antifasciste botoșănene, a constat nu numai în fermitatea cu care și-a urmat drumul ales, ci și colaboratorilor acesteia. Alături de Scarlat Callimachi, au semnat articole în aceste publicații nume de prestigiu ale intelectualității progresiste românești ca : N. D. Cocea, Tudor Arghezi, Petre Constaninescu-Iași, T. T. Braniste sau fruntași ai mișcării muncitorești, precum Ilie Pintilie. Totodată, presa botoșăneană s-a bucurat de colaborarea unuia dintre cei mai de seamă artiști militanți ai vremii, pictorul Aurel Mărculescu.

Presă antifascistă botoșăneană își începe activitatea într-o perioadă deosebit de grea pentru poporul român, când înăsprirea exploatarei capitaliste și asaltul dat de cercurile reacționare împotriva drepturilor și libertăților democratice, impuneau organizarea unor largi acțiuni pentru salvagardarea intereselor națiunii române.

Intensificarea activității Gărzii de fier, care uzînd de o frazeologie demagogică putea induce în eroare masele populare, puternic lovite de criza economică, ca și pericolul care se contura din partea Germaniei naziste, impunea o acțiune energică de îndrumare a opiniei publice, de orientare a acesteia spre identificarea adevăratelor pericole care amenințau democrația, libertatea și independența țării. În aceste momente — se sublinia în Clopotul — este necesar „ca prin cuvinte bine cîntărite, prin cifre, printr-o propagandă intensă să luminăm mulțimea gata să se prăbușească în mrejele înșelătoare ale partidelor reacționare“¹⁰.

Se impunea în primul rînd o acțiune susținută împotriva ideologiei reacționare a Gărzii de fier care, propagînd iraționalismul, misticismul, trăirismul și alte concepții obscurantiste, precum și învrăjbirea naționalităților, urmărea slăbirea puterii de rezistență a poporului și pregătea terenul pentru instaurarea dictaturii fasciste. Demascînd substraturile unei astfel de demagogii, Clopotul sublinia că „sînt partide politice cum e la noi L.A.N.C. și așa-zisa „Gardă de fier“ care n-au altă menire decît să sădească în sufletul celor slabi ura împotriva aproapelui, ura împotriva celui de altă religie și de alt neam. Și spre a putea prinde în mrejele lor

7 Idem, an I, nr. 5, 28 iulie 1933, p. 2; an II, nr. 29, 6 aprilie 1934, p. 2; an II, nr. 31, 20 aprilie 1934, p. 2; an II, nr. 34, 11 mai 1934, p. 2.

8 Idem, an I, nr. 4, 21 iulie 1933, p. 1; an I, nr. 7, 22 septembrie 1933, p. 1.

9 Idem, an I, nr. 1, 30 iunie 1933, p. 1; an I, nr. 17, 10 octombrie 1933, p. 1; an I, nr. 22, 24 noiembrie 1933, p. 1.

10 Idem, an II, nr. 28, 30 martie 1934, p. 1.

otrăvite aceste ființe, și-au ales ca semn, crucea creștinătății, simbolul iubirii sfinte, simbolul iertării supreme“¹¹.

O atenție deosebită va acorda presa botoșăneană mitului creat în jurul lui Petrache Lupu „sfântul de la Maglavid“ —, pe care o propagandă oficială extrem de zgomotoasă îl prezenta ca făcător de minuni. Făcându-se ecoul aprecierii Partidului Comunist Român, potrivit căreia, această acțiune nu avea alt scop decât sustragerea atenției maselor de la gravele probleme social-politice ale vremii, în centrul cărora stătea lupta pentru apărarea ființei naționale a poporului român amenințată de tendințele expansioniste ale Germaniei hitleriste, ziarul „Valul“ publica articolul „Minunea de la Maglavid — o nouă diversiune“ semnat de Ilie Pintilie, în care se arăta că propaganda făcută în jurul lui Petrache Lupu, nu reprezenta decât o încercare de a împiedica izbucnirea revoltei maselor împotriva „scumpetei, reducerilor de salarii, contra pericolului fascist aducător de război și barbarie“¹². Crearea mitului de la Maglavid era încă o dovadă a filiației ideologiei Gărzii de fier din ideologia hitleristă, lucru remarcat de presa botoșăneană, care va arăta că Hitler a ajuns la putere prin promovarea unei ideologii cu ajutorul căreia „a trezit în sufletul poporului german toate instinctele bestialității primitive din om“¹³, făcându-l „să îndure cu stoicism mizeria fizică și deznădejdea morală“¹⁴.

Luptînd pentru a feri poporul român de un asemenea pericol, presa democratică și revoluționară din acei ani, va demasca adevărata față a fascismului, arătînd că în instaurarea acestuia era interesată în primul rînd marea burghezie „speriată de nemulțumirile muncitorimii“¹⁵ și oligarhia financiară. „De culoare neagră în Italia, albă în Rusia și de alte nuanțe și culori în alte țări, cămășile fasciste reprezintă pretutindeni ura împotriva oricărui spirit de emancipare a muncitorimii și perspectiva de câștiguri fabuloase pentru marile bănci și trusturi din industria de război“¹⁶.

În același timp presa va demasca ajutorul pe care Germania nazistă îl acorda gardiștilor români, arătînd că acest ajutor era expresia interesului pe care România îl prezenta în cadrul politicii expansioniste germane, căci „numai proștii sau nebunii nu pot vedea privirile... lui Hitler, ațintite asupra bogățiilor românești“¹⁷. Garda de fier înseamnă hitlerismul în România — afirma Clopotul¹⁸ — chemînd la luptă organizată împotriva acestei organizații care prin politica dusă atenta la independența și suveranitatea țării. În același timp, se atrăgea atenția asupra faptului că „Nu ne putem irosi energia ținînd cuvîntări pompoase și

11 Idem, an I, nr. 2, 7 iulie 1933, p. 1.

12 Valul, an I, nr. 1, 24 octombrie 1935, p. 1.

13 Clopotul, an I, nr. 17, 20 octombrie 1933, p. 1.

14 Idem, an I, nr. 19, 3 noiembrie 1933, p. 1.

15 Idem, an II, nr. 30, 13 aprilie 1934.

16 Idem, an I, nr. 10, 1 septembrie 1933.

17 Horia, an I, nr. 7, 7 septembrie 1936, p. 1.

18 Clopotul, an I, nr. 25, 15 decembrie 1933, p. 1.

redactînd proteste. Trebuie să acţionăm căci nu se poate şti dacă miine nu va fi prea tîrziu“¹⁹.

În virtutea acestei necesităţi, Partidul Comunist Român va iniţia o amplă campanie în vederea creării Frontului popular antifascist, singura forţă capabilă să salvgardeze democraţia internă, să apere independenţa şi suveranitatea naţională, grav ameninţate de pericolul fascist. Esenţial în această acţiune, era realizarea Frontului unic muncitoresc, menit să constituie coloana vertebrală a Frontului popular antifascist. Evenimentele cu care ţara era confruntată impuneau acest lucru, iar realizările anterioare, mai ales cele din timpul marilor acţiuni greviste ale petroliştilor şi ceferiştilor din ianuarie-februarie 1933, cînd muncitorii acţionaseră în front unic, demonstau că acest obiectiv se poate îndeplini. Lupta pentru unitatea de acţiune a clasei muncitoare a îmbrăcat tot mai mult forma luptei pentru unitate politică şi sindicală a clasei muncitoare şi a organizaţiilor ei profesionale²⁰.

Sprîjinind acţiunile întreprinse de partidul comunist în vederea realizării Frontului unic muncitoresc, ziarul Clopotul va publica Apelul²¹ din 25 septembrie 1934 al Ligii Muncii adresat P.S.D. şi P.S.U. în vederea organizării frontului unic pe baza unei platforme, cuprinzînd revendicări economice şi politice între care: încetarea scăderii salariilor, concedierilor, desfiinţarea cenzurii, abrogarea legilor de terorizare şi fascizare, încetarea martizării deţinuţilor politici. Aceste obiective corespundeau interesului întregii clase muncitoare şi altor categorii de oameni ai muncii, ceea ce explică largul ecou de care apelul s-a bucurat.

Subliniind că „nici o voce nu a îndrăznit să se ridice împotriva acestui apel“²², Clopotul a popularizat adeziunile la frontul unic a unor organizaţii politice şi profesionale dintre care Comitetul Naţional Antifascist, Comitetul Central al tineretului antifascist, Sindicatele Unitare, etc., şi a urmărit permanent acţiunea de organizare a frontului unic.

În condiţiile în care problema unităţii clasei muncitoare se impunea cu strîgîntă, era de aşteptat să se producă o apropiere între cele trei organizaţii politice ale clasei muncitoare din România — P.C.R., P.S.D., P.S.U. — dar acest lucru nu se va realiza decît parţial. Aprecierile eronate pe care P.C.R. le făcuse într-o perioadă anterioară la adresa social-democraţiei, şi care se menţineau şi acum, pretenţia unor dintre liderii de dreapta ai P.S.D. I. Flueraş, J. Jumanca, Gh. Grigorovici, ca frontul unic să se realizeze între partide legale, într-o perioadă cînd P.C.R. se afla în ilegalitate, vor împiedica realizarea Frontului unic muncitoresc.

Mai receptivă, conducerea P.S.U. a acceptat colaborarea pe baza platformei propuse de partidul comunist şi drept urmare, la 17 octombrie 1934, între C.N.A., Liga muncii şi P.S.U. se va realiza un acord de colaborare în front unic. În provesul-verbal încheiat cu această ocazie publicat şi de ziarul Clopotul²³, se sublinia că părţile semnatare căzuseră de

19 Idem, an I, nr. 13, 12 septembrie 1933, p. 1.

20 I. Spălăţelu, „Prin foarfecele cenzurii“, Bucureşti, Ed. politică, 1974, p. 97.

21 Clopotul, an II, nr. 51, 30 septembrie 1934, p. 1.

22 Idem, an II, nr. 54, 21 octombrie 1934, p. 1.

23 I. Spălăţelu, Op. cit., p. 105.

acord să lupte prin acțiuni organizate în comun împotriva coboririi nivelului de trai al celor ce muncesc, contra executării silite a populației de la orașe și sate, contra Gărzii de fier și a războiului pregătit de statele fasciste. Un alt grup de obiective vizau organizarea unor acțiuni comune pentru obținerea dreptului de întrunire, organizare și presă al celor ce muncesc, eliberarea deținuților politici și a luptătorilor antifasciști, repunerea în drepturi politice a condamnaților clasei muncitoare eliberați din închisori, pentru pace în întreaga lume. Ulterior, ca urmare a noilor orientări survenite în linia politică a P.C.R., acțiunea pentru frontul unic a luat o mai mare amploare, fără însă a se ajunge la desăvîrșirea ei.

Realizări mai importante au fost înregistrate pe linia unității sindicale, reușindu-se ca în anul 1936 majoritatea sindicatelor să se unească în cadrul C.G.M. Reliefind acțiunile în vederea realizării unității sindicale, ziarul „Valul” considera că „realizarea totală a unității sindicale ar avea rezultate neîndoios favorabile... pentru cei exploatați și ar grăbi lărgirea bazei de masă a sindicatelor, prin recrutarea muncitorilor marxiști, dar și prin aducerea în sindicate a muncitorilor neorganizați”²⁴. În aceeași ordine de idei ziarul „Horia”²⁵ saluta Congresul Uniunii Sindicatelor Ceferiști ținut la Brașov în zilele de 26—27 iulie, în cadrul căruia muncitorii înaintați ca Ilie Pintilie și Vasile Bigu au cerut unirea tuturor muncitorilor ceferiști într-un singur sindicat și afilierea acestuia la C.G.M.

Succesele obținute în direcția făuririi Frontului unic muncitoresc au constituit un substanțial sprijin în acțiunea inițiată de P.C.R. în vederea făuririi Frontului popular antifascist și antihitlerist.

Această acțiune, ca și toate celelalte inițiate de P.C.R. în vederea apărării independenței și suveranității țării, va fi puternic sprijinită de presa antifascistă botoșăneană. Abordînd problema făuririi Frontului popular antifascist, ziarul „Soarele” făcea apel la acțiunea inițiată de C. G. Costa-Foru în perioada 1918-1928 de realizare a unui larg „front popular”, propunînd o platformă ce cuprindea un șir de revendicări minimale vizînd desființarea cenzurii, libertatea presei, încetarea stării de asediu, libertatea întrunirilor, amnistierea antifasciștilor închiși și acțiuni împotriva războiului²⁶. Pe baza unei astfel de platforme — opinia ziarul — se putea realiza unirea într-o acțiune comună a aripilor partidelor burgheze pînă la stînga extremă așa cum s-a procedat în Franța, Austria, Italia și Belgia. „Frontul popular se putea realiza prin unirea partidelor muncitorești : social-democrat, socialist unitar și comunist cu partidele comuniste burgheze democrat : radical țărănist și aripile de stînga ale Partidului național-țărănist, prin unirea diferitelor organizații politice ca Blocul pentru apărarea libertăților democratice, Comitetul pentru apărarea antifasciștilor, Frontul plugarilor din Ardeal și altele... și prin unirea organizațiilor profesionale.”²⁷

24 Valul, an I, nr. 1, 24 octombrie 1935, p. 1.

25 Horia, an I, nr. 2, 4 august 1936, p. 1.

26 Soarele, an I, nr. 1, 25 august 1935, p. 1.

27 Idem, an I, nr. 4, 8 septembrie 1935, p. 1.

Pe linia realizării Frontului popular antifascist, la începutul lunii septembrie 1935 s-a constituit un Comitet de acțiune provizoriu pentru front popular, în care intrau Scarlat Callimachi, Athanase Joja, N. Alexe, N. Măscăuțeanu, V. Anagnoste, M. Gh. Bujor, Petre Mușoiu și dr. Kahane, hotărîndu-se totodată crearea de comitete de acțiune în întreaga țară.

Militînd pentru unirea tuturor forțelor națiunii în lupta împotriva fascismului, presa botoșăneană va critica poziția rigidă a unor lideri ai P. S. D. care îngreunau această acțiune, prin aprecierile pe care le făceau, potrivit cărora frontul popular antifascist ar fi o încercare a elementelor de extremă stînga de a organiza un front popular în afară de partide, ca o camuflare a partidului comunist.²⁸

Față de o astfel de atitudine, ziarul „Soarele” publica articolul „În jurul frontului popular” semnat de Petre Constantinescu-Iași, Scarlat Callimachi, Alexandru Mihăilescu și Victor Gherasim, în care se făcea un vibrant apel la colaborare a tuturor forțelor interesate în împiedicarea ascensiunii fascismului: „Trebuie să ne dăm seama — notau semnatarii articolului — că momentul de față ne poruncește să adîncim ceea ce ne unește și să nu învrjibim și să confuzionăm ceea ce ne desparte”.²⁹

Frontul popular antifascist nu era subordonat unui partid, ci el trebuia să fie organizat ca o alianță politică a tuturor organizațiilor partidelor și persoanelor democratice, alianță în care nimeni nu putea să-și impună punctele de vedere proprii sau să dicteze, ci prin hotărîri și acțiuni comune, să se asigure păstrarea libertăților și drepturilor constituționale, să fie făcută inofensivă și nimicită mișcarea fascistă internă.³⁰ Argumentînd această idee, N. Mihăilescu arăta că „cine a examinat cu atenție conținutul social al Frontului patriotic antifascist, cine a cercetat cu deamănuntul programul pe baza căruia a fost realizat și în alte țări și în special în Franța, cine cunoaște componența lui și mai ales cine a urmărit influența pe care o are în mijlocul maselor populare, poate fi bine clarificat și convins că o asemenea acțiune, nu este fructul social al unei situații, ci pur și simplu corespunzătorul real al nevoilor imediate care frămîntă și apasă tot ceea ce e producător cu brațele și cu mintea în țara românească.”³¹

Ca rezultat al acțiunii permanente în vederea realizării Frontului patriotic antifascist inițiate mai ales de către P.C.R., s-au înregistrat o serie de succese în acțiunea de coalizare a forțelor democratice, între care semnarea pe baza unei platforme antifasciste a acordului de la Băcia — Hunedoara din 24 septembrie 1935 între Frontul Plugarilor și Madosz — acord pe care ziarul „Valul” îl aprecia „ca o expresie a hotărîrii multimilor din Ardeal, indiferent de religie sau naționalitate, de a se apăra împotriva pericolului fascist”³², încheierea acordului de front popular democratic între P.S.U. și Blocul pentru apărarea libertăților democra-

28 Idem, an I, nr. 5, 20 septembrie 1935, p. 1.

29 Idem, an I, nr. 6, 29 septembrie 1935.

30 I. Spălățelu, Op. cit. p. 134.

31 Valul, an I, nr. 1, 24 octombrie 1935, p. 1.

32 Idem, p. 1.

tice, la București la 26 noiembrie 1935, încheierea acordului de la Tebea din 6 decembrie 1935 între Frontul Plugarilor, Partidul Socialist și Blocul Democratic, la care a aderat la 19 decembrie și Frontul Studențesc Democrat.

Consemnând aceste succese, presa botoșăneană va releva totodată aderarea la Frontul popular antifascist a unor largi categorii de oameni ai muncii, studenți, intelectuali, funcționari, etc. În acest sens sînt consemnate acțiunea intelectualilor din Cluj, care s-au constituit într-un comitet de acțiune împotriva fascismului³³, Congresul Uniunii avocaților ținut la Tirgu-Mureș, care a adoptat o moțiune privind democratizarea justiției și desființarea regimului impus deținuților politici din închisori³⁴, acțiunea inițiată de un grup de intelectuali ieșeni în frunte cu Iorgu Iordan, C. G. Moisil, G. Ivașcu, G. M. Zamfirescu, care au lansat o chemare către opinia publică din țară, în vederea luptei pentru ideile Reuniunii Universale pentru pace.³⁵ Paralel cu aceasta, presa botoșăneană a popularizat acțiunile inițiate de Comitetul de coordonare al Frontului popular antifascist, între care întrunirile Frontului comun al funcționarilor ținute în sălile „Rex” și „Izbînda” din capitală, întrunirile organizate de P. R. T. în sala „Marna”, manifestațiile din fața consulatelor hitleriste din diferite orașe ale țării, acțiunile de protest împotriva arestării profesorului universitar Petre Constantinescu-Iași, și alte manifestări revelatoare pentru vitalitatea frontului popular³⁶. În același timp, presa antifascistă botoșăneană va milita pentru întărirea Frontului popular antifascist, prin aderarea tuturor formațiunilor politice interesate în lupta împotriva fascismului. În acest sens, în presa botoșăneană vor apare o serie de articole care subliniau necesitatea ca, mai ales P. N. Ț. care avea o mare influență asupra maselor țărănești, să păsească alături de forțele integrate în Frontul popular antifascist. Numai astfel țărănimii ar fi putut fi salvată de antrenarea la acțiuni organizate de grupările fasciste, care „speculînd revendicările drepte ale țărănimii muncitoare — făceau promisiuni demagogice — pe care nu le vor îndeplini niciodată” reușind să țină sub influență o mare parte a țărănimii.³⁷

Propaganda făcută de presa revoluționară și democratică în direcția făuririi Frontului popular antifascist, și-a atins doar parțial scopul. Anticomunismul și miopia politică vădite de principalii lideri ai P.N.Ț. au împiedicat realizarea plenară a acestui obiectiv. La aceasta a contribuit atitudinea pe aceeași coordonată cu național-țărăniștii a liderilor P.N.L. și a unora dintre conducătorii de dreapta ai P.S.D. Evoluția negativă a evenimentelor petrecute în țară la sfîrșitul anului 1937 și începutul anului 1938 se datorește în mare măsură acestor atitudini. Dacă totuși — trecînd peste aceste greutăți — a fost posibilă stăvilirea pentru un timp a ascensiunii spre putere a organizațiilor fasciste și împiedicarea înrobirii României Germaniei naziste, meritul cel mai important revine partidului

33 Soarele, an I, nr. 5, 20 septembrie 1935, p. 1.

34 Idem, an I, nr. 4, 15 septembrie 1935, p. 1.

35 Horia, an I, nr. 3, 10 septembrie 1936, p. 1.

36 Soarele, an I, nr. 6, 29 septembrie 1935, p. 1.

37 Glasul nostru, an I, nr. 1, 10 iulie 1937, p. 1.

comunist care, în fruntea clasei muncitoare, a unor largi forțe progresiste și patriotice, a condus cu fermitate lupta pentru apărarea democrației și independenței țării.

În acest context, rolul presei botoșănene, ca propagatoare a politicii partidului comunist de unire sub steagul democrației și independenței a întregului popor, a fost deosebit de important. Activitatea sa a contribuit la ridicarea gradului de conștiință revoluționară a maselor, la mobilizarea la lupta antifascistă a acestora, la sudarea și mai puternică a legăturilor Partidului Comunist Român cu masele muncitoare de la orașe și sate, cu întregul popor.

În același timp, presa antifascistă botoșăneană a contribuit la întărirea solidarității proletariatului, a întregului popor român cu forțele revoluționare din lumea întreagă, la lupta împotriva fascismului.

Prin atitudinea plină de curaj cu care a militat pentru realizarea idealurilor celor mai înalte ale poporului român, prin curajul cu care a propagat ideile partidului comunist într-o perioadă când numai bănuiala că ai fi simpatizant al partidului comunist te putea duce în închisorile regimului, presa botoșăneană și redactorii ei au oferit o adevărată dovadă de eroism. Ea a constituit expresia încrederii în viitorul luminos al țării, în politica Partidului Comunist Român, conducătorul încercat al poporului în lupta împotriva exploatării și asupririi, a instaurării unei societăți mai bune și mai drepte.

Résumé

Parmi les nombreuses actions organisées par le Parti Communiste Roumain pendant les années qui ont suivies après la grande crise économique de superproduction (1929—1933), on a situé sur le premier plan la création d'un large front populaire contre le fascisme qui représentait dans ce moment là le plus grand attentat contre l'indépendance et la souveraineté de la Roumaine, contre les droits et les libertés démocratiques des citoyens roumains.

Notre communication se propose de mettre en évidence la contribution que la presse antifasciste de Botoșani a lue en commençant de 1933 et jusqu'en 1937 (et premièrement le journal Clopotul) pour la mobilisation de l'opinion publique roumaine dans la lutte contre le fascisme, pour la création du Front populaire antifasciste en Roumanie.

Donc la presse de Botoșani, dans l'ensemble des actions antifascistes de la Roumanie a des actions antifascistes de la Roumanie a joué un grand rôle pendant les années d'avant la deuxième guerre mondial.

ASPECTE ALE REZISTENȚEI MASELOR POPULARE DIN JUDEȚUL BOTOȘANI, SUB CONDUCEREA P.C.R. IMPOTRIVA DICTATURII MILITARO-FASCISTE, OGLINDITE ÎN DOCUMENTELE AFLATE ÎN FILIALA ARHIVELOR STATULUI BOTOȘANI

ȘTEFAN CERVATIUC

În cadrul mișcării generale de rezistență pe care forțele sociale și politice cele mai largi din țara noastră, mobilizate și conduse de P.C.R., au opus-o dictaturii militaro-fasciste antonesciene, un aport destul de însemnat l-au adus și masele populare din județul Botoșani.

Cauzele care au generat această mișcare de rezistență rezidă în consecințele dezastruoase pentru România ale politicii interne și externe a dictaturii antonesciene.

Se știe că în timpul regimului antonescian situația tuturor categoriilor sociale a fost afectată, dar în special situația clasei muncitoare și a țăranimii s-a înrăutățit considerabil ca urmare a aruncării întregii poveri a războiului antisovietic pe spinarea lor. În județul Botoșani însă, înrăutățirea situației a depășit limitele generale și posibile deoarece, alături de alte câteva județe din Moldova, acesta făcea parte din teritoriul desemnat ca trambulină spre răsărit și a fost în permanență înțesat cu trupe, atât în faza premergătoare cât și în timpul războiului antisovietic.

Regimul de război și pierderile provocate după ce acesta a fost dezlănțuit, rechizițiile masive pentru armată, jaful hitlerist legalizat de așa-zisele „tratate economice” încheiate de clica lui Antonescu, ș.a., au făcut ca nici măcar necesitățile cele mai mici ale populației să nu mai poată fi satisfăcute.

Inseși autoritățile represive ale regimului antonescian — poliția și jandarmeria — în diferite rapoarte erau nevoite să recunoască lipsurile mari și de tot felul în care se zbătea populația județului Botoșani. Astfel, la 21 iunie 1941 Comisariatul de poliție Hirleu raporta Poliției Botoșani că populația „este lipsită de untdelemn și zahăr, alimente de primă urgență necesitate... Piinea, de asemenea, este de rea calitate, din făină mucegăită”¹.

O lună mai târziu, același comisariat de poliție raporta că scumpirea vieții se menține la același nivel ridicat ca și în luna precedentă, fiind resimțită de toată populația și în special de către muncitori, funcționari publici și pensionari fiindcă „deși salariile au fost majorate simțitor, to-

1 Arhivele Statului Botoșani, fond Poliția Botoșani, dos. nr. 14/194, f. 570.

tuși articolele de primă necesitate s-au scumpit într-o proporție mult mai mare, unele dintre ele, și în special zahărul, untdelemnul, făina, etc., nici nu se găsesc pe piață, cu toate că s-a raționalizat consumul lor“. Raportul mai arată în continuare că lipseau de pe piață unele articole de îmbrăcăminte și încălțăminte deoarece „lîna și pielea au fost blocate pentru nevoile armatei“².

De la an la an, pe măsura continuării războiului antisovietic, lipsurile deveneau și mai mari făcînd ca și dorința maselor de a se pune capăt acestui război să crească, așa cum se arată într-o circulară a Legiunii de jandarmi Botoșani din 16 iulie 1943 către posturi : „Muncitorii de toate categoriile cît și majoritatea populației de la sate își manifestă dorința ca războiul actual să se termine cît mai curînd indiferent de rezultatul obținut“. Constatînd că lipsa de pe piață a unei serii întregi de articole alimentare, calitatea rea a pîinii, și valul de scumpete a produs o stare acută de nemulțumire, circulara mai arată că Legiunea deține și informația după care „populația ar discuta că toate lipsurile de care suferă s-ar datoră în mare parte exportului de produse agricole în anumite țări“³.

La secătuirea României de produsele agricole prin achitarea exporturilor obligatorii în Germania hitleristă, se mai adăuga jaful propriu-zis la care se dedau militarii germani din trupele de ocupație : în timp ce populația românească îndura cele mai mari lipsuri, soldații germani și italienii trimiteau din România la ei acasă cantități atît de mari de alimente prin așa-zisele „pachete militare“, încît chiar autoritățile române se sesizau în martie 1943 că „numărul acestor pachete este așa de mare încît depășește cadrul unei atenții“⁴.

Știînd la ce se pot aștepta din partea hitleriștilor ocupanți, masele populare au privit cu ostilitate fătîșă intrarea trupelor germane în țară cu permisiunea lui Antonescu, precum și participarea României la războiul antisovietic, alături de Germania.

Din acest punct de vedere, este semnificativă o notă informativă asupra stării de spirit a populației primită de poliția Botoșani și trimisă la 30 aprilie 1941 tuturor comisariatelor pentru a se lua măsuri. Informatorul arată că populația românească în manifestări afișate fătîș, vădește un pronunțat sentiment de aversiune față de germani și redă pe larg care erau părerile și comentariile acestea :

„— acțiunea germană este nefastă pentru România în ce privește integritatea, independența și liniștea internă ;

— Germania, sub pretext că ne garantează granițele, a adus mari efective militare în România, dînd aspectul unei ocupații mascate ;

— neîncredere în promisiunile făcute de Germania, precedentele făcînd dovadă că aceasta, cînd urmărește anumite interese și cauze, nu ține seamă de cerințele de vitalitate a altor state, încălcînd independența și libertatea lor, fie cu armele, fie diplomaticeste, ațîțînd un stat împotriva altuia ;

2 Arhivele Statului Botoșani, fond Poliția Botoșani, ds. 14/941, f. 754.

3 Ibidem, fond Legiunea de jandarmi Botoșani, ds. 9/1942, f. 188.

4 Ibidem, dosar nr. 4/1942, f. 140.

— România a aderat la Axă ; Am contribuit (astfel) la interesele Germaniei prin umilința noastră, am lăsat să fie țara spintecată pentru idealuri care nu erau ale noastre, deoarece noi nu aveam nimic de revendicat. Astăzi sîntem quasiocupați, lipsiți de pîine și strictul necesar, fără a fi avut vreo vină ;

— se dă în șoapte părerea că soldatul român — edificat asupra deosebirii de tratament, condițiuni de disciplină și alimentare față de soldatul german — ar mocni o stare de spirit îngrijorătoare... La accentuarea acestei stări de spirit ar contribui și lungile concentrări și insuficiența ajutorării familiilor rămase acasă ;

— se observă amestecul organelor militare germane în atribuțiunile organelor executorii românești, provocînd confuzii de competențe și împiedicînd normala funcționare a aparatului nostru administrativ și militar ;

— aroganța și trufia unor germani din trupa de la noi în contact cu publicul român jighește și umilește sentimentul nostru de popor liber și independent ca națiune și drept geografic în Europa”⁵.

Atitudinea vexatorie, plină de trufie și aroganță a ocupanților hitleriști, ca și amestecul acestora în atribuțiile organelor administrative și militare românești a determinat o reacție ostilă din partea unor funcționari și militari români. Așa de exemplu, la începutul lunii ianuarie 1941, autorități militare și cele ale poliției și jandarmeriei din Botoșani primiseră ordin de a pregăti cartiruirea trupelor germane ce urmau a sosi în oraș și în satele din apropierea Prutului. În acest scop Poliția orașului Botoșani ordona circumscripției I-a, la 10 ianuarie să efectueze pe teren recensămîntul camerelor cu aranjamentul existent în ele precum și al adăposturilor, atrăgînd atenția să se dea o deosebită atenție acestei lucrări mai ales că operațiunile de pînă atunci în această privință „lasă foarte mult de dorit, dovedindu-se o lipsă de interes din partea celor în drept”⁶.

În legătură cu ostilitatea militarilor din Botoșani, ca de altfel și a celei mai mari părți a armatei române față de armata germană, ni se pare concludent ordinul nr. 277/1942 al garnizoanei orașului către ofițerii, subofițerii și soldații din garnizoană de a saluta „cel puțin pe ofițerii germani” astfel ca „regretabila stare de lucruri și lipsa de politețe din partea trupelor (de aici) să înceteze”⁷.

Județul Botoșani, fiind un județ în care baza economică era formată aproape în exclusivitate de agricultură⁸, țărănimea a constituit una dintre forțele importante ale mișcării de rezistență, aceasta manifestîndu-se prin nesupunerea la exproprieri silite în folosul armatei, sustragerea de la re-

5 Arhivele Statului Botoșani, fond Poliția județului Botoșani, dosar nr. 14/1941, f. 387.

6 Arhivele Statului Botoșani, fond Poliția Botoșani, ds. 10/1942, f. 12.

7 Ibidem, fond Legiunea de jandarmi Botoșani, ds. 3/1942, f. 25.

8 „Industria” județului era constituită în această perioadă de : 1. Fabrica de zahăr Ripiceni (250—260 lucrători permanenți și 1500—2000 sezonieri, toamna). 2. Exploatarea forestieră „Runc” din com. Oneaga (250—300 lucrători, numai iarna). 3. Fabrica de lenjerie „Hercules” Botoșani (110 lucrători). 4. Fabrica de sticlă „Geamul Moldovei” Maxut Hirău (234 lucrători) precum și dintr-un număr de 5 ateliere, mori, uleiinițe cu 20—25 lucrători fiecare. Arhivele Statului Botoșani, fond Legiunea de jandarmi Botoșani, ds. 16/1942, f. 2, 3 și 21.

chiziții și prestațiile obligatorii, neefectuarea muncilor agricole, nesupunerea la concentrări și mobilizări etc. În această privință documentele sînt foarte numeroase și sugestive.

Astfel, rapoartele autorităților semnalau în 1940 că țăranii, cu prilejul iarmaroacelor ținute în diferite localități din județ, își vindeau vitele de muncă de frica rechizițiilor și a muncii de folos obștesc⁹.

În rapoartele din 1940, autoritățile caracterizau aceste motive ca „neintemeiate“, dar mai tîrziu, în 1942 tot ele erau nevoite să recunoască faptul că unitățile militare „rechiziționează furaje de la locuitori fără nici un ordin, lăsînd locuitorii fără nici un fel de nutreț, cu vitele predispuse a muri de foame“¹⁰.

În legătură cu sustragerea de la rechiziții, menționăm ordinul de informări al Legiunii de jandarmi Botoșani în care se arăta că „cu ocazia trimiterii rechizițiunilor la diferite corpuri de trupă, parte din locuitori s-au sustras de la aceste îndatoriri¹¹, precum și ordinul circular din 5 octombrie 1942 în care Legiunea cerea posturilor să ia măsurile de rigoare deoarece Centrul de exploatare Botoșani „este informat că la diferiți locuitori se găsesc unele cantități de cereale recoltate care nu sînt declarate“¹².

În ceea ce privește sabotarea producției agricole semnificativ ni se pare ordinul circular din 2 iulie 1941 al comandamentului Legiunii de jandarmi Botoșani către toate posturile de a lua măsuri drastice deoarece, cu ocazia inspecțiilor ce le-a făcut în județ, a constatat că muncile agricole erau complet neglijate, lanuri întregi de porumb, precum și fașolea, cartofii și alte culturi nefiind prășite. Dacă prășitul nu se efectua în următoarele 5 zile întreaga recoltă era compromisă. În continuare ordinul arăta că deși legea mobilizării (agricole) este categorică, populația de la sate o nesocotește, mulțumindu-se cu cîte o porțiune de porumb lucrată pentru ei, „și de rest nu se mai îngrijește de nimic“¹³.

Județul Botoșani, fiind și unul din marii furnizori de sfeclă de zahăr, merită, de asemenea, a fi scoasă în relief contribuția țăranilor botoșăneni la sabotarea producției de zahăr din care o mare parte era destinată Germaniei. Astfel, într-o adresă din 29 octombrie 1941 către Prefectura Botoșani, a S.A.R. „Danubiana“, din care, pe lîngă altele, făcea parte și Fabrica de zahăr Ripiceni din acest județ, după ce se arăta că livrările de sfeclă de zahăr sînt îngrijorător de reduse, primirile la fabricile societății după aproape 5 săptămîni neatingînd în total nici 1/3 din estimațiile făcute, se sublinia, ca principală cauză a acestei situații, faptul că mulți cultivatori au contractat această cultură în speranța că vor fi scutiți de concentrare. Și cum evenimentele au făcut ca un număr foarte redus să beneficieze de această scutire, cei aflați la unități „își îndemnă prin scris

9 Arh. Stat. Botoșani, fond Prefectura jud. Botoșani, ds. 155/1940, f. 82.

10 Ibidem, fond Legiunea de jandarmi Botoșani, ds. 4/1942, f. 38.

11 Arh. Statului Botoșani, fond Legiunea de jandarmi Botoșani, ds. 2/1941, f. 3.

12 Ibidem, ds. nr. 4/1941, f. 52.

13 Ibidem, ds. nr. 6/1941, f. 56.

famiiliile să nu scoată sfecla, convinși că prin această presiune vor fi demobilizați“¹⁴.

Sesizat de Ministerul Economiei Naționale că cultivatorii de sfeclă n-au început încă predarea către fabricile de zahăr sau au încetat-o, iar alții lasă sfecla pe cîmp sau o întrebuițează ca nutreț pentru vite, Ministerul Afacerilor Interne ordona Prefecturii județului Botoșani la 21 noiembrie 1921 să ia drastice măsuri contra cultivatorilor care „sabotează măsurile luate de guvern și aduc o enormă pagubă economiei“¹⁵.

De asemenea, țărănimea județului Botoșani a contribuit într-o bună măsură și la sabotarea colectării lîinii, fapt ce a făcut ca Ministerul Afacerilor Interne, în urma cererii Ministerului Apărării Naționale, să ordone la 22 noiembrie 1941 Prefecturii Botoșani luarea măsurilor de rigoare deoarece „din cauză că strîngerea lîinii în acest an s-a făcut într-o proporție foarte mică, realizarea planului de dotare a armatei nu poate fi asigurată decît într-o oarecare măsură redusă.“¹⁶ Aceeași situație s-a perpetuat și în anii următori. Astfel, la 10 noiembrie 1942 Legiunea de jandarmi Botoșani ordona posturilor să raporteze cazurile concrete și să dreseze acte de dare în judecată a locuitorilor care nu au respectat legea și nu au predat cantitățile de lînă, deoarece Ministerul Apărării Naționale a făcut cunoscut că rezultatul colectării lîinii necesare dotării armatei este foarte slab¹⁷, iar într-o notă informativă a postului Răusenii către Secția de jandarmi Sulița din 26 mai 1943 se arăta că locuitorii care totuși au predat lîna la centrul de colectare Albești sînt nemulțumiți pentru că n-au primit încă banii ce li se cuveneau „și intenționează ca recolta de lînă pe anul 1943 să nu o predea“¹⁸.

Continuarea războiului antisovietic, cu tot cortegiul său de suferințe : inflația, rechizițiile, lipsurile de tot felul pentru cei de acasă, moartea sau prizonieratul pentru cei de pe front etc., a făcut ca nemulțumirile sătenilor împotriva dictaturii militarofasciste să crească mereu.

Într-un studiu sintetic informativ din 16 august 1943 asupra stării de spirit a populației, Secția de jandarmi Ungureni, pe baza rapoartelor posturilor din comunele Nicșeni, Ungureni, Mînăstireni, Gorbănești și Socrujeni, arată că : în sînul populației rurale există nemulțumiri pentru faptul că prețul produselor agricole de care dispune este derizoriu față de cel al produselor fabricate, care, nici așa scumpe nu se găsesc pe piață ; I.O.V.R-iștii sînt nemulțumiți pentru că pensiile și ajutoarele ce li se dau sînt prea mici față de nevoi ; comercianții se plîng că impozitele la care au fost impuși sînt prea mari și nu le mai pot suporta ; soldații concentrați și mobilizați sînt nemulțumiți pentru că parte din elementele valide — moșieri și chiaburi (n.n.) — sînt scutiți de concentrare sau mobilizați pe loc de la începutul ostilităților¹⁹, concluzia raportului postului

14 Ibidem, fond Prefectura jud. Botoșani, ds. nr. 7/1941, f. 229.

15 Arh. Stat. Botoșani, fond Legiunea de jandarmi Botoșani, ds. nr. 7/1941, f. 238.

16 Idem, f. 240.

17 Ibidem, ds. 4/1942, f. 97.

18 Ibidem, ds. nr. 4/1943, f. 20.

19 Arhivele Statului Botoșani, fond Legiunea de jandarmi Botoșani, ds. nr. 7/1943, f. 152.

Ungureni, fiind că „populația, în general, dorește ca războiul să ia sfîrșit cît mai repede“²⁰.

De asemenea, postul de jandarmi Gorbănești, raporta la 9 martie 1944, secției Ungureni faptul că locuitorii comunei sînt nemulțumiți din cauza dărilor prea mari ce le au de plătit către stat și comună, a scumpetei și a ajutorului prea mic ce-l primesc familiile concentraților, a neputinței de a face față nevoilor cauzate de lipsa brațelor de muncă și a animalelor ce le sînt rechiziționate de autorități²¹.

Subiectul general și preferat de discuție între săteni la iarmaroace și în alte ocazii era acela că România nu a făcut bine că a intrat în război alături de Germania, că nu va cîștiga războiul, ei făcînd în același timp elogiul orînduirii socialiste din Uniunea Sovietică unde „toți sînt puși pe același plan de lucru, iar în război luptă toți, nu ca la noi, cei mai bogați sînt scutiți de mobilizare.“²²

Deosebit de important este faptul că o parte a țăranilor din județul Botoșani, sub influența ideilor comuniștilor ce desfășurau o intensă propagandă atît la sate cît și în armată, se pronunțau fătîș nu numai împotriva dictaturii antonesciene, ci pentru răsturnarea întregii orînduiri burghezo-moșierești.

Astfel, la 8 iunie 1943, Legiunea de jandarmi Botoșani dădea ordin posturilor să verifice informația potrivit căreia invalizii din războiul actual fiind întrebați dacă doresc să fie colonizați în Basarabia sau Transilvania, comentează acest lucru, discută cu consătenii lor spunîndu-le că au dat declarații precum că pe locurile unde și-au vărsat sîngele ei nu mai pot merge să-și clădească gospodării, ci să meargă acolo marii proprietari care n-au luat parte la lupte, fiind scutiți, iar moșiile lor să fie date invalizilor și celor care au fost în război²³.

Reeditînd același ordin la 10 august, Legiunea arăta cum unele posturi au semnalat că țăranii care au fost pe frontul de răsărit atunci cînd se întorc în comunele lor, desconcentrați sau în concediu, declară către consătenii lor că trebuie „să se ia de la boieri tot pămîntul și să fie dat țăranilor și că ei nu mai au nevoie de boieri care trebuiesc alungați de la sate“. Față de promisiunile guvernanților, că, după război, cei ce au luat parte ca luptători vor fi împroprietăriți în Basarabia și Transilvania, ei declară că nu-și vor părăsi comunele și nu se vor duce acolo, ci „vor lua pămîntul boierilor ce-l au la ei în comună.“²⁴

Atît la acest ordin, cît și la altele asemănătoare date ulterior²⁵, alte și alte posturi raportează Legiunii că și pe raza lor de activitate, țăranii se exprimă în același sens.²⁶

20 Idem, f. 156.

21 Idem, f. 390—391.

22 Ibidem, ds. nr. 4/1943, f. 56.

23 Arhivele Statului Botoșani, fond Legiunea de jandarmi Botoșani, ds. nr. 4/1943, f. 40.

24 Ibidem, ds. nr. 9/1942, f. 205.

25 Ibidem, ds. nr. 4/1943, f. 56.

26 Idem, f. 145, vezi și ds. nr. 7/1943, f. 144 și ds. 2/1943, f. 118.

Din unele documente citate pînă acum, precum și din multe altele, reiese că în afară de țărănime, și alte categorii sociale²⁷ din județul Botoșani își exprimau nemulțumirea și opoziția împotriva dictaturii antonesciene ce amenința să ducă țara la ruină. În fruntea mișcării de rezistență s-a situat și la Botoșani, ca și în întreaga țară, Partidul Comunist din România. Despre activitatea comuniștilor din această parte a țării și în această perioadă, vorbesc numeroase documente.

Dealtfel, încă de la crearea P.C.R., la Botoșani, deși nu era un puternic centru industrial, comuniștii au desfășurat o permanentă și — ne permitem să afirmăm — rodnică activitate²⁸, din care se cuvine a fi menționată la loc de cinstă contribuția ziarului „Clopotul” la lupta împotriva fascizării țării, între anii 1933—1937.

Cu toate arestările și celelalte măsuri represive luate în permanență de autoritățile polițienești, în județul Botoșani exista o puternică organizație comunistă care — conform unei situații polițienești întocmită de Legiunea de jandarmi — la începutul anului 1940 număra aproximativ 196 de membri și simpatizanți repartizați astfel: 115 în orașul Botoșani, 40 în târgul Ștefănești, 7 în orașul Hîrlău, 13 în târgul Frumușica, 7 în comuna Sulița, 7 în comuna Bucecea și 7 în comuna Movila Ruptă (la fabrica Ripiceni)²⁹.

Importanța organizației comuniste din Botoșani este reliefată chiar de o serie de documente ale organelor represive centrale. Așa de ex., într-un ordin telegrafic cifrat din 31 martie 1941, M.A.I. atrăgea atenția asupra „focarelor de propagandă și acțiune comunistă din centrele industriale și orașele: București, Timișoara, Ploiești, Constanța, Iași, Botoșani, Dorohoi.”³⁰

Menționarea Botoșanilor și Dorohoiului între principalele centre comuniste este justificată, întrucît, cu cîteva luni mai înainte, autoritățile represive descoperiseră în fostul județ Dorohoi, un nucleu de comuniști, cu ramificații și în județul Botoșani, asupra cărora s-au găsit arme, muniții și diferite manifeste³¹, iar în cursul lunii iulie 1940 „un nucleu comunist a alarmat populația din orașul Dorohoi datorită cărui fapt au reușit să deplaseze populația din 7—8 sate și chiar corpurile de trupă

27 De ex., în ordinul informativ din 20 ianuarie 1941 al Legiunii de jandarmi Botoșani se arăta că funcționarii discutau chiar față de populație unele lucruri care ating siguranța statului, pensionarii se intrunesc și discută chestiuni care știrbesc autoritatea statului, meseriașii, muncitorii și lucrătorii de tot felul au fost și sînt cei mai nemulțumiți. (Arhivele Statului Botoșani, fond Legiunea de jandarmi Botoșani, ds. nr. 2/1941, f. 3.)

28 Vezi în acest sens și comunicările: Ștefan Cervatiuc — „Materiale privind activitatea P.C.R. în orașul și județul Botoșani între anii 1924—1937” în vol. „Botoșani, istorie și contemporaneitate”, editat de Comitetul pentru cultură și artă al municipiului Botoșani, 1969, p. 61-73; Gh. Jauca — „Publicații socialiste și democratice botoșănene” și N. Cîntec — „Clopotul, tribună de luptă a P.C.R. în anii ilegalității”, în vol. „Botoșani — file de istorie revoluționară”, editat de Comitetul județean Botoșani al P.C.R., 1971, p. 97—105 și respectiv 107—116.

29 Arh. Statului Botoșani, fond Legiunea de jandarmi Botoșani, ds. nr. 16/1942, f. 3-4 și 25.

30 Ibidem, fond Poliția Botoșani, ds. nr. 14/1941, f. 310.

31 Ibidem, fond Legiunea de jandarmi Botoșani, ds. 2/1941, f. 3.

din garnizoană ajungînd și în județul Botoșani, unde determinase trupele din comunele Bucecea și Cucorăni și întreaga populație să plece că vin rușii.³²

De asemenea, la 14 aprilie 1941 Inspectoratul Regional de Poliție Suceava ordona Poliției Botoșani să ia măsurile de rigoare pentru împiedicarea acțiunii conducerii P.C.R. de reorganizare a mișcării comuniste în principalele orașe de frontieră. Arătînd că la Galați au fost observați mai mulți delegați ai Comitetului Central al P.C.R. care activează intens pentru recrutarea de membri dintre muncitorii localnici, ordinul menționa că această acțiune a fost remarcată și în alte orașe printre care și Botoșani.³³

Într-un studiu întocmit de Statul Major al Armatei a III-a la 12 iunie 1941, după ce se menționau care ar fi eventualele acțiuni ale comuniștilor în cazul „unui război antisovietic”, și anume : lansarea de zvonuri în mod intens căutînd a demoraliza armata și populația civilă, acte de sabotaj la telefoane, telegraf, C.F.R., industriile de război, ajutor parașutiștilor sovietici, semnalări luminoase pentru avioanele de bombardament, înarmarea membrilor de partid, ș.a., se indicau și orașele în care se prevedea că aceste acțiuni se vor desfășura mai intens și anume : Iași, Galați, Brăila, Pașcani, Bacău, Roman, Botoșani și Dorohoi.³⁴

Tot în această ordine de idei, într-un ordin secret de informare a Legiunii de jandarmi Botoșani din 28 februarie 1942 în care se dădeau îndrumări sediilor și posturilor pentru desfășurarea acțiunilor informative se arăta că pe raza Legiunii se găsesc comuniști în orașele Botoșani și Hîrlău și în comunele Ștefănești, Sulița și Ripiceni, iar zonele în care pericolul (comunist) este mai mare și trebuiau luate măsuri speciale, erau Botoșani, Hîrlău și Ripiceni.³⁵

Conform propunerilor Statului Major al Armatei a III-a făcute în studiul citat, măsurile „speciale” constau din :

— Scoaterea imediat din zona de frontieră și internarea în lagăre a comuniștilor dintre Prut și Siret.

— Efectuarea de percheziții masive în zonă, pentru arestarea tuturor celor suspecti și pentru confiscarea întregului armament ascuns.

— Confiscarea aparatelor de radio.

— Pedepsa cu moartea pentru toți cei ce vor săvîrși acte de sabotaj, atentate, lansări de zvonuri și propagandă.

— Pedepsa cu moartea pentru întreaga familie care în timp de război s-ar dovedi că au deservit interesele comuniste prin manifestațiuni politice, atentate, acte de sabotaj etc.³⁶

Aceste măsuri au și fost puse în practică de către autoritățile represive antonesciene. În preajma zilei de 22 iulie 1941 toți comuniștii

32 Arhivele Statului Botoșani, fond Legiunea de jandarmi, ds. nr. 2/1941, f. 3.

33 Ibidem, fond Poliția Botoșani, ds. 14/1941, f. 332.

34 Idem, f. 582.

35 Ibidem, fond Legiunea de jandarmi Botoșani, dosar nr. 12/1942, f. 8.

36 Arhivele Statului Botoșani, fond Poliția Botoșani, ds. nr. 14/1941, f. 582-583.

identificați și toți simpatizanții lor din Iași, Galați, Bacău, Botoșani, Vaslui, au fost arestați și internați în lagăre.³⁷

În anul 1942 au loc noi arestări ; la 11 septembrie Comisariatul de poliție Hirlău înainta Poliției Botoșani 2 tabele nominale „cu numele și pronumele comuniștilor și a soțiilor lor care au fost evacuați din Hirlău și înaintați prin Legiunea de jandarmi Botoșani, precum și tabelul familiilor comuniștilor internați în lagărul de la Tg. Jiu“³⁸.

Cu toate aceste măsuri, lupta dreaptă a comuniștilor n-a fost și nici nu putea fi stăvilită, ea fiind în concordanță cu aspirațiile celor mai largi categorii sociale. Comuniștii botoșăneni au înregistrat o serie de acțiuni însemnate, cele mai importante fiind cele întreprinse în direcția propagandei pentru lămurirea maselor asupra adevăratului caracter al regimului antonescian și a mobilizării lor împotriva politicii acestuia.

Astfel, în noaptea de 23/24 septembrie 1940, organele de siguranță raportau că s-au răspândit la Mărășești, Tecuci, Botoșani, și Iași în special în zonele populate de lucrătorii meseriași și în preajma contonamentelor trupelor, materiale de propagandă comunistă, format broșură, care se încheiau cu apelul : „Cu încredere în victorie, la luptă revoluționară“. Cu câteva zile înaintea rebeliunii legionare, primul procuror al Tribunalului Botoșani semnala răspindirea unui manifest al Comitetului Județean Botoșani al P.C.R. adresat muncitorilor, țăranilor, soldaților și intelectualilor, și în care se arată :

„Salvarea stă în propriile noastre mâini. Răsturnarea regimului de dictatură fascistă, dezrobirea și libertatea se dobîndesc prin luptă. Lozinca momentului de față este deci răsturnarea guvernului Gărzii de Fier și instaurarea unui guvern popular din muncitori și țărani, singurul care să poată asigura pacea, piinea și libertatea“.

De asemenea, la 21 aprilie 1941, Biroul de siguranță al Poliției Botoșani ordona Comisariatului de poliție Hirlău să ia măsuri pentru depistarea „unui aparat de radioemisiune clandestin care face propagandă comunistă“ instalat în acel oraș³⁹.

Cu toate ordinele și măsurile ulterioare, cu toate arestările, acest post n-a putut fi desființat, poliția din Hirlău raportînd aproape permanent în anii următori eșecurile sale în această privință.

La Botoșani, în noaptea de 26 martie 1942, pe străzi și pe zidurile liceului „Laurian“ și ale Liceului comercial, comuniștii au lipit manifeste care demascau războiul de jaf în care fusese împins poporul român.⁴⁰

Intr-un alt ordin către Comisariatul de Poliție Hirlău, Poliția Botoșani cerea să se ia măsuri pentru depistarea celor care în noaptea de

37 Adăscăliței V. — „Momente privind rezistența din Moldova în fața dictaturii antonesciene“ în „Studii și articole de istorie“ — III/1961, p. 465.

38 Arh. Stat. Botoșani, fond Poliția Botoșani, ds. 19/1942, f. 131.

39 Idem, ds. nr. 14/1941, f. 351.

40 Adăscăliței V., op. cit., loc. cit., p. 466.

13/14 septembrie 1942 cu ocazia zborurilor avioanelor sovietice, au făcut mai multe semnalizări, precum și a celor care pe ferestrele de la sala de așteptare din gară Hirău, vopsite în albastru pentru camuflaj, au făcut semnul comunist „secera și ciocanul“ ⁴¹.

Desigur cele mai însemnate succese în direcția mobilizării maselor la lupta antihitleristă le-au obținut comuniștii botoșăneni — așa cum s-a văzut în rindurile țăranilor din județ. Nu degeaba Legiunea de jandarmi, în permanență ordona posturilor să ia măsuri pentru prinderea comuniștilor „care duc o propagandă defetistă în masele țărănești, infiltrând în mintea locuitorilor îndoieli asupra șanselor armatelor aflate în războiul contra bolșevicilor“ ⁴², a comuniștilor care „îndeamnă populația rurală să ascundă produsele, să se opună rechizițiilor, care îndeamnă pe cei care primesc ordine de chemare sau sînt veniți în concediu să nu se prezinte la unități“, sau care îndeamnă femeile să nu mai muncească la cîmp în locul bărbaților plecați pe front ⁴³, ci să trimită la autoritățile militare delegații și memorii semnate colectiv prin care să ceară a se înceta trimiterea pe front de noi trupe și retragerea în țară a unităților noastre“ ⁴⁴ etc.

De asemenea, documentele atestă și unele acțiuni de sabotaj reușite ale comuniștilor botoșăneni împotriva mașinii de război fasciste.

Așa de exemplu, la 27 august 1941, într-un ordin circular al Legiunii de jandarmi Botoșani către secții și posturi se cerea să se ia măsuri ca toate șirele de griu, mașinile de treier, gările, traseele C.F.R., depozitele de orice fel să fie strict păzite deoarece în seara zilei anterioare „la orele 22 s-au aprins și ars în gara Botoșani un vagon cu benzină și două vagoane cu diferite materiale. Din cercetări, focul a fost pus de criminali“ ⁴⁵.

În permanență Legiunea de jandarmi Botoșani trimitea sau retrimitea posturilor ordine circulare de a lua măsuri pentru paza liniilor telefonice germane și române de pe raza județului, deoarece „se comit numeroase furturi și acte de sabotaj în mod sistematic“ ⁴⁶.

La rîndul ei Legiunea, ca și Poliția Botoșani, era mereu bombardată cu adrese ale Statului Major al Marii unități militare „Flamura“ de pe teritoriul județului, în care se semnalau continuele acte de sabotaj al liniilor telefonice prin luarea stîlpilor și firelor. ⁴⁷

Într-un proces verbal încheiat la 15 octombrie 1942 de șeful postului de jandarmi Ungureni, primarul comunei și un lucrător pe linie P.T.T.

41 Arh. Statului Botoșani, fond Poliția Botoșani, ds. 19/1942, f. 212.

42 Ibidem, fond Legiunea de jandarmi, ds. nr. 8/1941, f. 83.

43 Ibidem, ds. nr. 4/1943, f. 22 și 52.

44 Ibidem, ds. nr. 11/1943, f. 1.

45 Ibidem, ds. nr. 8/1941, f. 76.

46 Ibidem, ds. nr. 9/1942, f. 271.

47 Arhivele Statului Botoșani, fond Poliția Botoșani, ds. nr. 14/1941, f. 664.

se arăta că pe traseul telegrafic Botoșani-Dîngeni, au fost tăiați și luați 500 m fir telegrafic⁴⁸.

Desigur, acțiuni de sabotaj din partea comuniștilor botoșăneni vor fi fost mai multe decât cele menționate până acum, însă o bună parte a documentelor în care ele au fost consemnate s-a distrus sau s-a pierdut tot din cauza vicisitudinilor războiului, a evacuării ș.a.

Sperăm totuși că documentele prezentate au reușit să ilustreze că și masele populare din județul Botoșani, comuniștii de aici și-au adus partea lor de contribuție la subminarea regimului militar-fascist antonescian și la crearea condițiilor propice pentru răsturnarea acestuia la 23 august 1944.

48 Ibidem, fond Legiunea de jandarmi, ds. nr. 3/1942, f. 289.

MEMORIALISTICĂ

MIHAI EMINESCU ȘI PROFESORUL DE ISTORIE ERNST RUDOLF NEUBAUER

HORST FASSEL

Un legitim interes al cercetătorilor din domeniul literelor românești se îndreaptă și se va îndrepta spre opera marelui poet național, născut la Botoșani. Raportul dintre național și universal în creația lui Eminescu a preocupat deseori pe exegeți, iar exagerările nu au lipsit. Dacă nu se poate contesta originalitatea poetului, expresie și a spiritului locurilor natale, a culturii și istoriei naționale, nu se poate nega nici importanța formatoare, pe care au avut-o elemente din sfere culturale foarte variate. Stabilirea acestor elemente ajută o mai bună înțelegere a creației eminesciene, dar ea nu poate substitui interpretarea estetică-literară a textelor și a ansamblului operei.

Nu putem tăgădui importanța elementelor din sfera culturii germane pentru universul gândirii estetice a lui Eminescu, dar nu-l putem transforma din acest motiv într-un discipol cuminte al culturii germane.

Eminescu și-a însușit realizările filozofiei, literaturii, artei din patrimoniul multor țări și popoare, din diferite timpuri, așa cum au făcut-o la rîndul lor toți marii creatori. Valorile culturale nu sînt date o dată pentru totdeauna, ele trebuie mereu puse în circulație, mereu actualizate în contexte noi. Elementele date sînt folosite pentru a susține argumentările proprii, sînt luate drept cadre finite, în care pot fi încadrate ideile și trăirile proprii. În secolul al XX-lea, H. Kreuzer socoate că după 1919 s-ar fi constituit un nou gen de autori¹, caracterizați prin atitudinea lor pragmatică față de scrierile predecesorilor: considerînd creațiile acestora ca niște materiale brute, ei preiau aceste materiale, adaptîndu-le unor intenții noi, montîndu-le în contexte inedite. Prototipul unui astfel de autor, care combină elemente literare „prefabricate” ar fi în accepțiunea lui Kreuzer, Bertolt Brecht. Se știe că acesta a preluat în *Opera de trei parale* versuri de Villon, a avut drept model pentru aceeași scriere libretul englezului John Gay, a compus piesa *Domnul Putila și sluga sa Matti* folosindu-se de scheletul de acțiune al unei autoare finlandeze. Cu toate acestea, Brecht a considerat pe bună dreptate aceste creații cu intercalări din alți autori un bun al său, pentru că era încredințat că a prelucrat, respectiv a schimbat chiar în esență modelele sale.

1 Kreuzer, H., *Veränderungen des Literaturbegriffes*, Göttingen, 1975, p. 41/61.

Pe o scară mai redusă decît în cazul lui Brecht, comunicarea literară a inclus mereu asemenea dialoguri de la autor la autor. Însuși Eminescu a dat dovada a originalității, a forței sale poetice, atunci cînd s-a angajat într-o dispută cu poetul Gottfried Keller și Gaetano Cerri, folosind drept pretext atît o temă (Veneția) cit și un motiv comun (cel a stelei ce-a căzut), transformînd modelele germane, încadrîndu-le în sfera personalității sale, dîndu-le semnificații și valențe inedite². Putem menționa aici faptul că și alți autori români și-au impus punctul de vedere într-o dispută directă cu modele literare germane : așa se întîmplă cu Gheorghe Asachi, care suplinește în piesa sa *Petru I Tzarul Rusiei la Iași* (1868). lipsurile de informare istorică existente în piesa cu același subiect a scriitorului austriac Franz Kratter, *Pacea de la Prut* (1798)³; așa se întîmplă și în cazul lui Nicolae Filimon, care în romanul său, *Ciocoi vechi și noi* (1863) opune fizionomia ciocoiului muntean celei a ciocoiului moldovenesc, prezentată de Wilhelm de Kotzebue în al său *Laskar Vioresku* încă din 1856⁴. Dar aceeași formă de comunicare se poate efectua și în cadrul aceleiași literaturi : cazul lui Conrad Ferdinand Meyer (*Der römische Brunnen*) și Rilke (*Römische Fontäne*) e un exemplu foarte cunoscut, cum aceeași temă, formulată întîi de un poet, preluată apoi de cel de al doilea prin intermediul primei creații, poate să constituie un prilej de manifestare a două concepții deosebite despre artă. În acest fel se poate urmări ușor transformarea conceptelor lui Meyer în sonetul lui Rilke.

Vom pune în discuție raporturile lui Eminescu cu un fost profesor de-al său de la Cernăuți, Ernst Rudolf Neubauer (1822—1890), unul din primii poeți de expresie germană din Bucovina⁵. Aceste raporturi au mai fost menționate la patru autori⁶, care însă au acordat o anumită atenție doar unei anecdote biografice : Neubauer care preda istoria era cunoscut pentru exigența sa. Cu toate acestea a acordat, în 1865, lui „Mihai Eminowicz“ nota „foarte bine“, ceea ce nu se mai întîmplase la alți elevi. Potrivit lui Stefanelli, Neubauer l-ar fi dat drept exemplu pe Eminescu altor elevi. Alfred Klug conchide pe urma relatării anecdotei : „Neubauer nu i-a acordat tinărului Eminescu nota „foarte bine“ din cauza că acesta învățase istoria din proprie inițiativă cu mare pasiune. Dimpotrivă, se poate spune că Eminescu ar fi studiat istoria cu atîta pasiune pentru că Neubauer a reușit să trezească în el entuziasmul poetic pentru istorie“⁷. Această constatare, unilaterală, pare a fi stîrnit critica lui

2 Cf. Fassel, H., *Motivul „stelei ce-a murit“ în literatura germană și română*, în : Probleme de literatură comparată și sociol. lit., București, 1970, p. 1/77.

3 Cf. Fassel, H., *Un dialog despre Cantemir*, în : Orizont, Timișoara, 1974, 7.03, p. 4.

4 Cf. Fassel, H., *Wilhelm v. Kotzebue und seine Beziehungen zur Moldau*, în : Neuer Weg, București, 1976, 10. 01, p. 4.

5 Vezi și : Fassel, H., *Eminescu und Neubauer*, în : Volk und Kultur, București, 1977, 12, p. 40/41, 60.

6 Stefanelli, Th., *Amintiri despre Eminescu*, București, 1914 ; Scurtu, I., *Mihai Eminescu's Leben und Prosaschriften* Leipzig, 1904 ; Klug, A., *E. R. Neubauer. Der Mann und das Werk*, în : Revista Bucovinei, Cernăuți, 1942, p. 247.

7 Klug, A., *op. cit.*, p. 17.

Aurel Vasiliu. Acesta neagă influența profesorului asupra elevului și crede că singura posibilă confluență s-ar găsi în prima strofă a *Glossei*, învecinată cu o strofă a lui Neubauer.

Dar să recapitulăm, ceea ce ne interesează din activitatea destul de bogată a lui Neubauer. Austriac de origine, studiase la Viena, publicase pînă în 1848 două volume de versuri, apoi ar fi luptat ca student pe bariadele capitalei austriece, fiind nevoit să se retragă ulterior la Cernăuți. Aici n-a fost numai profesor la liceul din localitate, ci a și publicat în continuare poezii în reviste și la edituri vieneze, a scos ziarul *Die Bukowina* (1862—1866) în limba germană, care continuă publicația timpurie a fraților Hurmuzachi, *Bucovina* (1848—1850). În coloanele suplimentului literar, *Sonntagsblatt*, care a avut o existență de scurtă durată, au publicat poezii Neubauer și poetul bucovinean Iancu Lupul (1836—1922). Lui Neubauer, de exemplu, îi apare aici prima parte a poemului său de vaste proporții, *Die Ideonen*, publicată abia în 1882 la Hamburg în versiunea ei definitivă. După ce în 1855 scosese încă la Viena volumul de poezii *Lieder aus der Bukowina*, dintre care doar cele destinate monumentului celor trei călăreți de la Vatra Dornei și Bistriței auriu ar fi putut sugera lui Eminescu mijloace de alegorizare ale topografiilor autohtone, Neubauer publică în 1869 la Cernăuți un volum de proză, *Erzählungen aus der Bukowina*, care conține șase texte avînd subiecte luate din istoria Bucovinei. În prefața acestui volum, autorul scrie : „Povestirile mele nu sînt altceva decît imagini luate din viața oamenilor, așa cum aceasta s-a desfășurat în diferite timpuri pe pămîntul Bucovinei“⁸. Ceva mai tîrziu se afirmă : „Istoria ne învață să știm, ceea ce am fost, prezentul ne arată ce sîntem acum. Ce bine, dacă comparația va fi întru avantajul nostru“⁹.

Prima povestire din acest volum, *Am Zezinna* e o descriere alegorică a muntelui Cecina din vecinătatea orașului Cernăuți, care putea să fi fost sugerată lui Neubauer și de o poezie inedită a tînărului Teodor Lupul (1836—1958), considerat o speranță a poeziei bucovinene de expresie germană. Reproducem din povestirea lui Neubauer două pasaje semnificative, menționînd în același timp, că descrierea muntelui îi prilejuiește lui Neubauer o succintă trecere prin toată istoria omenirii : „Și iată ! Prima lucire a zorilor izbucnește ! Seamănă cu un meteor ce se înalță la izvoarele Indului și se stinge în Europa. —

Și din nou e noapte.

Oare copiii munților Himalaya s-au răspîndit în toată Europa, pornind de la Dardanele sau pornind din Bucovina ? Asta nu se știe. Cert este că au venit, s-au înmulțit, iar secolele au trecut pe lîngă ei ! —

S-a dus ! —“¹⁰

„Mormîntul lui.

Fiu al Bucovinei, să nu pierzi prilejul să faci măcar o dată în viață un pelerinaj la acest mormînt !

8 Neubauer, E. R., *Erzählungen aus der Bukowina*, Czernowitz, 1869, p. VI.

9 *Idem*, p. VII.

10 *Ibidem*, p. 5.

Acest mormint nu cuprinde numai osemintele marelui Ștefan, ci a închis în el și independența Moldo-Bucovinei de mai bine de un veac și jumătate¹¹.

În aceeași carte de proză, se află și o listă de scrieri ale lui Neubauer, nesemnificate de istoricii literari austrieci¹². Este vorba, de cărți deja publicate sau în curs de apariție : *Anacreons Oden, Beiträge zur Geschichte der schöngeistigen Literatur der Menschheit, Gedichte, Fabeln und Märchen*¹³. Poeziile și basmele par a nu fi apărute, pentru că nu se specifică prețul lor de vânzare, așa cum se întâmplă în celelalte cazuri. În cadrul proiectatei ediții de poezii figurează și *Die Ideonen, sechs Gesänge in Stanzen*. De la Castle știm că poema era scrisă în întregime deja în 1862, dar în ediția definitivă opera e împărțită în 50 de „cinturi” și nu în șase, așa cum se semnalează aici. Din lipsa originalului, nu putem ști, care au fost posibilele versiuni intermediare. Oricum, în 1869 poema era pregătită pentru tipar. Faptul că Neubauer s-a ocupat de elaborarea unei istorii a literaturii universale, de traducerea și reactualizarea lui Anacreon, că a compus sau a cules basme scriind povestiri cu o tematică desprinsă din istoria locurilor, putea să-l fascineze pe Eminescu. Dacă mai adăugăm că Neubauer era un excelent improvizator de poezie, care pe teme și motive date compunea dintr-o bucată în diverse maniere poezii, dînd în acest fel recitale de improvizatii ad-hoc în țară și în Germania, unde a fost primit cu mare admirație, ne putem da seama că Neubauer nu putea să nu se desprindă ca o figură proeminentă în Cernăuțiul care pe atunci era un orașel de 28.000 de locuitori.

În ciuda acestei faime locale, Neubauer n-a reușit să publice capodopera sa lirică, *Cantavita*, datorită condițiilor specifice din Bucovina. Populația de expresie germană era puțină la număr, publicații de durată în limba germană n-au apărut la Cernăuți, iar foarte multe încercări literare de real talent au circulat exclusiv în formă de manuscris. Așa s-a întîmplat în cazul piesei cu o temă luată din viața cavalerilor, *Die Zurückkunft aus Palästina*, scrisă în 1825 la Mitocul Dragomirnei în limba germană, probabil de un autor român ; așa s-a întîmplat și cu majoritatea scrierilor fraților Lupul, dintre care Iancu a reușit să publice 12, Teodor 16 poezii din totalul versurilor sale. Cele trei serii ale unui anuar, apărut meru sub altă redacție (*Buchenblätter*) nu au avut darul să constituie începutul unei vieți literare continuie în limba germană în Bucovina. Acest lucru se va întîmpla abia în secolul nostru, cînd Bucovina dă literaturii germane un mare poet, pe Paul Celan (1920—1970). În această ambianță nu poate surprinde că nici Neubauer nu a reușit să publice o parte din scrierile sale, sau dacă le-a publicat, le-a scos într-un tiraj mic, așa că unele dintre ele nu ne-au mai parvenit. Ceea ce nu înseamnă că la vremea lor n-au avut ecou în cercurile intelectualilor de la Cernăuți, sau că nu au putut sta la dispoziție prietenilor și eventual și unor elevi.

11 *Idem*, p. 15.

12 Castle, E., *Geschichte der deutschen Literatur in Österreich-Ungarn*, Wien, 1938, II, p. 1403/1415.

13 Cf. exemplarul cu cota I-2157 de la Biblioteca M. Eminescu din Iași.

Nu ne interesează o enumerare exhaustivă a scrierilor lui Neubauer, care poate fi ușor găsită la Castle. Am menționa numai acele opere, care pot avea o anumită însemnătate pentru Eminescu.

În primul rând, trebuie să întărim un aspect al afirmației lui Klug : profesorul cu renume de pașoptist, de poet, de redactor, avea toate atributele care să atragă un elev (spre deosebire de Klug trebuie însă accentuat și interesul din proprie inițiativă al lui Eminescu, îndreptat de mult spre probleme de istorie).

Neubauer a fost un om foarte citit, dar în același timp, un poet mediocru. Unui tânăr elev îi putea oferi informații, îi putea deschide în acest fel orizonturi, dar nu-i putea fi maestru în arta cuvîntului. Credem că a transmis o bună parte din cunoștințele sale elevului său preferat, ceea ce dovedește încă o dată că nu trebuie să cauți departe, dacă vrei să afli un adevăr : Eminescu a avut pe lingă inimosul Aron Pumnul și pe Neubauer care l-a îndrumat într-o direcție justă — deopotrivă spre valori naționale și universale. Felul în care le-a folosit, realizările rezultate din preocupările sale, sînt meritul exclusiv al elevului.

Încercînd să explice imaginea „albului munte“ din poezia timpurie dedicată de Eminescu prietenului său Filimon Ilia, D. Murărașu combate opinia lui Bogdan-Duică, potrivit căreia imaginea în discuție ar fi un ecou al lecturii *Mahabharatei*. În același timp se întreabă ce anume putea ști Eminescu în anul 1868 : atrăgînd atenția asupra unei conferințe a lui Hasdeu despre daci, publicată în revista *Familia*, Murărașu înclină să creadă că acest articol l-ar fi inspirat pe Eminescu atunci cînd a ales imaginea, încadrată deci în sfera preocupărilor sale cu miturile dacice. Murărașu nu a avut în vedere, că și muntele Cecina, numit de Neubauer „cel al“, cîntat într-o poezie a lui Teodor Lupul, putea să fi stat la îndemîna lui Eminescu, mai ales dacă ținem cont că la Neubauer acest munte este un punct crucial pentru istoria întregii omeniri. De asemenea, dacii și destinul lor sînt menționați în diferite rînduri de Neubauer, așa încît asociațiile lui Eminescu puteau pleca de la cele aflate ca elev la Cernăuți. Dar o ipoteză la fel de discutabilă o găsim și în cazul explicării imaginii „Valhalei“, întrebuițată de Eminescu pentru prima dată în poezia *La Bucovina* și reluată apoi în 1872, cînd printre personalitățile întrunite după moarte la Valhala se află și Decebal. Murărașu afirmă, în acest caz, că Eminescu s-ar fi inspirat din Iornandes care printr-o etimologie eronată i-ar confunda pe geți și pe goți, făcînd posibil încadrarea „getului“ Decebal în rîndurile căpeteniilor germanice. Dar și în acest caz, nu era nevoie de o deplasare la Berlin și de contactul cu scrierile istoricului Iornandes : disputa referitoare la identitatea geți = goți = sași a fost mult controversată în Ardealul secolului al 17-lea¹⁴ și cu toată intervenția lui Leibniz, care a combătut ipoteza respectivă ca fiind nefondată, ecourile ei au continuat să existe pînă în secolul al 19-lea. În peregrinările sale din Ardeal, Eminescu avea deci prilejul să cunoască teoria respectivă deja în prima tinerețe. Am insistat asupra acestor două exemple, nu pentru a accentua o eroare de detaliu la Murărașu, ci pentru a

14 Cf. Murărașu, D., *Comentarii eminesciene*, București, 1967, p. 9.

atrage atenția asupra unui principiu neadecvat, care se poate observa și la alți cercetători. Se uită prea ușor că în cadrul culturii românești există și nuclee ale altor culturi care se integrează culturii naționale românești, dar care o îmbogățesc, mijlocindu-i accesul spre alte sfere culturale. Receptarea culturii germane bunăoară e mult ușurată prin prezența unei populații de expresie germană în țara noastră, și nu arareori atunci, când aceasta neglijează anumiți autori, anumite aspecte ale culturii de limbă germană, acestea sînt în consecință neglijate în cultura națională română. Rolul de mediator care-i revine astfel minorității naționale germane, implică și această responsabilitate față de destinul culturii naționale în ansamblu, iar cercetarea trebuie să urmărească canalele, pe care, în acest caz elementele culturii germane, ajung să fie puse la îndemîna creatorilor români de valori artistice. Nu e cazul să se exagereze în această direcție, pentru că spre exemplu poezia eminesciană, *Mai am un singur dor*, nu este desigur ecoul cîntecului din *Meineidbauer* al lui Ludwig Anzengruber, cîntat de niște tirolezi pe străzile Bucureștiului. așa cum ni se sugerează tot la Murărașu ¹⁵.

Neubauer putea să stimuleze interesul lui Eminescu pentru istoria patriei. Dintre cei trei domnitori pe care-i socoate a fi marii eroi ai neamului, Dragoș, Petru Rareș și Ștefan cel Mare, Neubauer revine în mai multe rînduri asupra figurii luminoase a lui Ștefan. În povestirea, *Am Zezinna*, susține chiar că pentru orice bucovinean ar fi o datorie sacră. să facă o dată în viață un pelerinaj la mormîntul acestui domnitor, care a apărut neatîrnarea patriei. Această pledoarie e pe linia străduințelor de mai tîrziu ale poetului Eminescu, de a organiza cunoscuta serbare la minăstirea Putna, la mormîntul lui Ștefan. Interesant este și faptul că mentului daco-român autohton, în ciuda vicisitudinilor acestei perioade dramatice. Așa se întîmplă în *Hahn und Henne*, *Der schwarze Woiwode*. Neubauer își alege temele povestirilor sale din istoria țării în zbuiciumata epocă a migrațiunii popoarelor, vrînd să demonstreze continuitatea ele-*Roxolan und Carpa*. În prima povestire, se descrie soarta tragică a unui moldovean în timpul invaziei mongolilor. E amenințat cu moartea, dacă nu adoptă credința lui Buddha (!), reușește să fugă, fiind la adăpost în peisajul carpaților răsăriteni, unde toată natura îi vine în ajutor, permițîndu-i în cele din urmă să învingă într-o confruntare aprigă pe căpetenia invadatorilor : motivul legăturii intime dintre natura patriei și locuitorii acesteia, așa cum ea va fi expusă magistral în *Scrisoarea a III-a*, nu-i era străin nici lui Neubauer. În celelalte povestiri menționate, unde se prezintă întîmplări din secolele 10—11, invazii noi, ni se sugerează, în ambele cazuri, caracterul trecător al năvălirilor, dispariția fără ecou a năvălitorilor. Pe de altă parte, ansamblul natural al Bucovinei și populația autohtonă rămîn neclintîți.

Printre altele, Neubauer menționează în textul său despre muntele Cecina și rolul istoric al dacilor și al romanilor, dar continuitatea populației autohtone pe un pămînt, de care e legată cu întreaga ei ființă, l-a interesat mai mult. Această convingere a sa o putea transmite și lui

Eminescu, care îl completează chiar întrucîtva. Continuitatea elementului dacic era o certitudine pentru Eminescu. El s-a străduit să dezvăluie, la rîndul său, eroismul dacilor în lupta pentru păstrarea ființei lor naționale, pentru un destin fericit al plaiurilor natale. Pe el l-a preocupat nu numai dăinuirea populației de pe teritoriul patriei, ci și rolul istoric pe care l-a jucat din străvechi și măreția ei în confruntări cu alte neamuri.

Eminescu nu putea să fie de acord cu ipoteza lui Neubauer, potrivit căreia indienii de la poalele munților Himalaya s-ar fi răspîndit din Bucovina în toată Europa (teoria răspîndirii limbilor indoeuropene din cîteva focare, cum ar fi Gotlanda, Marea Neagră etc., era la modă în acel timp), ceea ce ar fi contrazis vechimea mitică a dacilor. Dar în același timp, un alt aspect al aceleiași ipoteza avea un farmec și pentru Eminescu: faptul că populația Daciei era considerată a fi una din cele mai vechi din Europa, fiind pusă pe același plan cu indienii, considerați pe atunci poporul cu cea mai impresionantă vîrstă istorică. Nu e lipsită de interes nici pomenirea credinței budhiste în acest context, vechimea ei avînd eventual de pe acum darul să-l fascineze pe Eminescu.

Și nu e desigur întîmplător că și în poema *Die Ideonen* filozofia și religia indiană sînt dezbătute pe larg în trei „cinturi” aparte (24—26). Afirmția lui A. Bhose, potrivit căreia : „evidența biografică ale cunoașterii lui Eminescu în acest domeniu / al indologiei / nu sînt de ajuns. Opera sa dezvăluie o erudiție mult mai amplă și mai profundă decît ar putea să aibă numai de la aceste surse”¹⁶ poate fi acceptată numai în măsura în care prin „evidențe biografice” înțelegem cele menționate de Bhose : lectura unei istorii a Indiei la Cernăuți, a lui Schopenhauer și a publicației *L'Orient pittoresque* la Viena, a gramaticii lui Bopp și a operei lui Kalidasa la Berlin. Dar la Neubauer găsește deja mai mult : învățătura despre trimurti, explicarea substratului existenței prin coexistența celor trei forțe contrarii : Buddha, Vișnu, Siva (cîntul 24), care sînt dezbătute pe larg. Filozofiei Nirvanei i se dedică cîntul 25. Întîlnim acolo versurile :

„Es gibt kein enges, unerschaffnes Wesen,
Und keines, das in Zukunft ewig ist,
Als nur das 'Nichts', das Welten liess erstehen,
Die einstens wieder in dem 'Nichts' vergehn“¹⁷

De aici, din constatarea atotputernicej „nimicului”, sinonim cu Nirvana, Neubauer conchide :

„Ist einer Welt Besitz für euch entschwunden :
So trauert nicht darüber ! — Es ist Nichts.
Habt ihr einer Welt Besitz gefunden :
Seid nicht erfreut darüber ! — Es ist Nichts !“¹⁸

¹⁶ Bhose. A., *Influența indiană asupra gîndirii lui Eminescu*, București, 1975.

¹⁷ Neubauer. E. R., *Die Ideonen*, Hamburg, 1882, p. 115. (Nu există nici o ființă veșnică, necreată / și nimic veșnic într-un viitor oarecare / în afara „nimicului” care a făcut să se nască lumi / care la rîndul lor se vor pierde din nou în Nimic.)

¹⁸ *Idem*, p. 116. (Dacă ai pierdut orice avuție în această lume / nu fi trist. E nimic. / Iar dacă ai dat de toate bogățiile lumii, / Nu vă bucurați. — E doar un Nimic.)

Dacă aceste versuri se apropie de mentalitatea Cezarului de la sfârșitul poemului *Împărat și Proletar*, ele au în vedere tot atât de bine și „detașarea totală de toate întâmplările lumești, viziunea lucidă că toate-s trecătoare și năzuința spre o înaltă realizare sufletească”¹⁹, care potrivit lui Bhose ar caracteriza *Povestea indică* a lui Eminescu fiind rodul lecturii unei opere clasice din patrimoniul literaturii indiene. *Ideonii* lui Neubaer îi era totuși familiară lui Eminescu, înainte ca să fi fost posibil contactul cu literatura indiană propriu-zisă. Mai putem cita din cîntul 1 al *Ideonilor*, în același sens și versurile :

„Hast du jedoch getrunken von der Quelle
Nirwanasi hast du stolze Weltverachtung
und Schmerz gesetzt an Lieb' und Glaubensstelle,
nur Tod erwartend, Mühsal und Verachtung ;
dann kling des Liedes Ton in deiner Zelle ;
und führe Dich zu heilender Betrachtung.“²⁰

Poemul *Ideonii* se bazează, de altfel, în întregime pe lupta între forțele binelui și răului, ultimele pîrînd să triumfe. Dar ideea creației are în vedere echilibrul forțelor, balansul între bine și rău. O finalitate, un sfîrșit al evoluției universale nu se întrevede așadar. În același context e exclusă și fericirea și contopirea celor două, Arda și Ardur, care se caută mereu, dar căroră le rămîne doar veșnicia dorului, neîmplinit atîta timp cît lupta între binele și răul nu se termină. Aceea imposibilă regăsire a celor două suflete iubitoare, nemuritoare, prevestește, de altfel, drama geniului nemuritor din *Luceafărul*, numai că Eminescu a renunțat la sfera spiritelor, respectiv a ideilor abstracte, opunînd teluricul cosmicului, așa cum este specific literaturii române, dacă ținem cont de cele demonstrate de Caracostea. Imposibilitatea unei „ieșiri” din sfera legilor firii, depășirii limitelor cosmice sau telurice, e expusă într-un cînt întreg (26) de Neubauer. Acel : „Trîind în cercul vostru strîmt...” preexistă deci și el în poema lui Neubauer.

Istoria e pentru Neubauer un tezaur de învățăminte pentru contemporaneitate. Nu există ceva disparat în istorie, care să nu corespundă unei linii evolutive, unei conexiuni. Și astfel Neubauer stabilește mereu, atît în *Ideonii*, cît și în povestirea despre muntele Cecina o legătură între istoria geologică, preistoria, istoria primitivă... și cea contemporană. Istoria îi apare ca o oglindă, în care se reflectă prezentul. Acesta este inferior precedentelor perioade, așa încît accente satirice par a fi mijlocul indicat de a-l înfățișa (cîntul 26, 27). O învecinare cu spiritul *Epigonilor*, al poeziei *Ai noștri tineri* se anunță la prima vedere. Neubauer nu concepe istoria altfel decît ca istorie universală, în cadrul căreia toate istoriile naționale își găsesc rostul. În povestirea, *AmZezinna*, perioada

¹⁹ Bhose, A., *op. cit.*, p. 16.

²⁰ Neubauer, E. R., *Die Ideonen*, *op. cit.*, p. 3. (Dar dacă ai băut din izvorul Nirvanei / și ai înlocuit dragostea prin durere / și mîndra desconsiderare a lumii așteptînd doar moarte, greutăți, pierzanie : / atunci sunetele cîntecului vor pătrunde în celula ta, / însoțindu-te spre gînduri consolatoare). Poezia ca remediu pentru suferințele existenței e evocată, în tradiția romantismului european, și la Eminescu.

primitivă e urmată de cea a istoriei europene, unde dacii și romanii sînt considerați a fi fondatori ai civilizației europene. Distrusă de invadatori, această cultură va fi refăcută mereu de un Dragoș, Ștefan, Petru Rareș. Dominația turcească îi apare lui Neubauer ca un interludiu, iar Unirea ca o revenire la o continuitate națională tradițională. Aceste considerații puteau să trezească interesul tînărului Eminescu.

În *Ideonii*, aria investigațiilor e mult mai cuprinzătoare : formarea cosmosului nu este înfățișată la început. Analogiile cu *Luceafărul* le-am evidențiat în articolul *Eminescu und Neubauer*²¹. Dacă preludiul cosmic și povestea dragostei celor doi nemuritori (Arda și Ardur) ne mai trimit la *Messiada* lui Klopstock, următoarele pasaje sînt o dovadă a vastelor cunoștințe de istorie politică și culturală a lui Neubauer. Istoria primitivă e surprinsă într-o idilă rousseuaiană (cîntul 8), Egiptului îi este rezervat cîntul 10, arabilor li se dedică cîntul 11, istoria veche a Europei apare în cîntul 12. În acest ultim caz, Neubauer formulează o anumită ierarhie :

„Dann die gemischten Völker, feurig singend ;
Vorán im Glanz der Stämme der Romanen,
wie ziehen sie all vorbei, dem Blick sich neigend...”²²

Și apoi reia motivul fluxului neîntrerupt : „Și niciodată nu se oprește... Fluviul spiritului uman nu cunoaște nici moarte, nici vîrstă...”²³ Se intercalează apoi în poem o istorie a științelor, a artelor, unde la loc de frunte se situează *Ramayana* și *Mahabharata* și cîntecele populare din sud-estul Europei. Simpla enumerare ne sugerează bogăția și varietatea informațiilor în opera lui Neubauer. Conexiunea cosmologie-umanitate apare aici și în *Luceafărul*. Și nu e poate întîmplător că forma inițială a *Luceafărului* a fost cea a stanțelor (ottaverime), iar *Die Ideonen* e conceput din stanțe (cu forma rimelor de abababcc). Această strofă-narativă i-a putut fi inspirată lui Eminescu prin intermediul lui Neubauer. Ea mai apare și în alte poezii timpurii ale poetului (*La moartea lui Eliade*, 1872 ; *Feciorul de împărat fără de stea*, 1872 ; *Aveam o muză*, 1871). Ampluarea pe care Neubauer i-o acordă filozofiei indiene nu putea să nu-l fi interesat pe Eminescu, care, la rîndul lui, îl citează pe Budha într-o variantă a *Luceafărului*²⁴. Pe de altă parte se cunoaște preferința și a lui Eminescu pentru Egiptul antic, pentru istoria științelor, a artelor. Pe de altă parte e sigur că Eminescu nu s-a oprit la cele oferite de Neubauer, chiar dacă în anumite cazuri ar fi pornit de la ele. Asta e valabil pentru concordanțele dintre felul în care se abordează problemele sociale din *Împărat și Proletar* și în cîntul 16 din *Ideonii*, pentru viziunea cosmologică din cîntul 1 și 4 din *Ideonii* și imagistica cosmică din *Luceafărul*. Dar despre aceste incidente am tratat mai pe larg în articolul menționat mai sus.

21 Op. cit., = n : Volk und Kultur, București, 1977, 12, p. 40/41, 60.

22 Neubauer, E. R., *Die Ideonen*, op. cit., p. 60. (Apoi amestecul de popoare, cîntînd înflăcărâte / În fruntea lor neamurile romanice, / ele trec, supunîndu-se privirii.)

23 *Ibidem*. p. 60.

24 Eminescu, M. *Opere*, București, 1939, II, p. 406

Ceea ce am vrut să demonstrăm rezultă și din cele spuse : profesorul de istorie Neubauer putea să-l inițieze pe Eminescu în diverse domenii. Cum s-a realizat în fapt această inițiere, cât de mult a transformat Eminescu informațiile primite, acest lucru se poate bănuși doar pe baza analogiilor tematice și de concepție în scrierile celor doi autori. Nu e în detrimentul profesorului că elevul l-a depășit considerabil în domeniul artei cuvintului, așa cum faptul că Neubauer a încercat să-i dea poetului-elev la îndemână cit mai multe cunoștințe, nu știrbește cu nimic originalitatea creației acestuia.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die vorliegende Arbeit geht von der Tatsache aus, dass Eminescu sich die philosophischen, literarischen und künstlerischen Werte zahlreicher Länder und Völker aus verschiedenen Epochen angeeignet hat, ohne dadurch die Originalität seiner Dichtung in Frage gestellt zu werden. In dieser Hinsicht wird auf Grund einer eingehenden Analyse der vorhandenen Quellen und im ständigen Dialog mit früheren Untersuchungen die Rolle seines Geschichtelehrers aus Czernowitz Ernst Rudolf Neubauer (1822—1890) für die Ausbildung des jungen Eminescu herausgearbeitet. Die vielfältige Tätigkeit Neubauers, sein Interesse für die Weltgeschichte, für die Antike und Volksmärchen durften den Schüler Eminescu begeistert haben. Neubauers Werke, (*Cantavita, Am Zezina, Die Ideonen* u.a.), die im allgemeinen Rahmen der rumäniendeutschen Literatur untersucht werden, fanden Anklänge bei dem rumänischen Dichter. Gewisse Analogien in der Auffassung und im Werk der zwei Autoren schliessen eine solche Möglichkeit nicht aus. Dass der Schüler seinen Lehrer in der Wortkunst übertroffen hat, vermindert auf keinen Fall die Verdienste Neubauers.

DOUĂ DOCUMENTE SEMNATE DE ION CREANGĂ, ÎN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE BOTOȘANI

GABRIELA COROLIUC

Documentele ce le vom prezenta sînt legate de numele marelui nostru povestitor, Ion Creangă.

În colecția Muzeului de Istorie din Botoșani figurează la nr. de inv. 458/1964 o *Adeverință de Examen*, ce poartă iscălitura lui I. Creangă ca institutor și cîteva notații ale semnatarului. (Foto 1).

Această Adeverință de Examen, provine din donația făcută de locuitorul Gh. Nicolau din Botoșani, așa după cum reiese din actul de donație și a aparținut tatălui său, Nicolau George, care, „a datu examenului semestrului al II-lea anului școlarului 1807-71 și a meritatu notele următoare.“

După înșiruirea disciplinelor la care a fost ascultat elevul și anume : „1. Cunoașterea literelor, 2. Însorarea, 3. Formarea literelor, 4. Formarea cifrelor, 5. Numerarea, 6. Cetirea, 7. Scrierea, 8. Poesii, 9. Gramatică, 10. Aritmetică, 11. Rugăciuni, 12. Purtarea, 13. Absențe“, în dreptul fiecărei discipline sînt scrise cu cerneală notele obținute.

„Elevul nostru“ fiind silitor, a luat numai note de zece, iar la „absențe“ sînt trecute cuvintele : „n'are, foarte regulatu“. Urmează iscălitura „I. Creangă“, ca institutor și cîteva notații la adresa școlarului.

Primul cuvînt este șters, iar următoarele : „...cu distincțiune și promovatu la clasa a II-a primară ; speru că-mi va face onoare“. Adeverința de Examen poartă data : „Iassii 1871 Iunie 15/27“, scrisă tot de institutor și din nou iscălitura sa.

Din studiile biografice asupra vieții și operei lui I. Creangă, multe la număr¹, ca și „Amintirile și întîmplările de la Socola încoace“², anul școlar 1870/1871 despre care este vorba în documentul nostru, era primul an cînd Ion Creangă prelua una din acele „școli-sucursale“ înființate la Iași în 1865 pentru cartierele mărginașe, făcînd schimb cu fostul coleg Gh. Ienăchescu, ce trecea în locul său la școala de la Trei Ierarhi.

Sucursala își avea sediul în casele lui Costachi Paraschivescu Naiman, pe str. „Română“, mai tîrziu denumită „Lascăr Catargiu“, primăria orașului plătindu-i proprietarului o chirie, iar acesta se obliga să facă

1 Bușulenga-Dumitrescu Zoe, „Ion Creangă“, București, Ed. pentru literatură, 1963 ; Călinescu, G., „Ion Creangă“ (Viața și opera), Buc., Ed. pentru literatură, 1964 ; Bratu, Savin, „Ion Creangă“, Buc., Ed. Tineretului, 1968.

2 Rezuș, Petru, „Pe urmele lui Ion Creangă“, Buc., Ed. Eminescu, 1977.

reparațiile necesare.³ Această „școliță“ cum îi plăcea lui Creangă s-o numească, se găsea în apropierea bojdeucei din mahalaua Țicăului, în care se mută în toamna anului 1871.

La această școală, Ion Creangă are posibilitatea să-și manifeste pe deplin inițiativa sa didactică și pedagogică, experimentînd practic „metoda nouă“, întrucît cum spunea autorul „Amintirilor și întâmplărilor“, „...dăscălia, săraca, a fost mîngîierea vieții mele, că de la o vreme numai ea mi-a mai rămas.“⁴

Cel de al doilea document pe care îl prezentăm, (foto. 2), provine din colecția fostului muzeu de istorie din Dorohoi, cu nr. inv. 1069, colecție preluată de muzeul Botoșani, reprezentînd un răspuns la o scrisoare a lui Nicu Gane.

Stilul scierilor lui Creangă, presărat cu proverbe, zicători și „vorbe de duh“, care ne-au încîntat anii copilăriei și continuă să ne încînte, este folosit de povestitor chiar și în corespondența sa cu alte persoane, cu prieteni mai ales.

Tot astfel și în documentul care face obiectul intervenției noastre, scrisoarea către Nicu Gane ce poartă data „Iași, 1881 noiembrie 28“, autorul explică vorbind despre tăun semnificația insectei din zicala „fuge ca tăunul cu paiul în c... Prin urmare, zicătoarea se ia cu înțeles de iuteală...“.

Scrisoarea continuă : „Astfel, sîntem sănătoși, numai caracuda, urgisită de soartă, aleargă și ea după nevoile ei, mai ca tăunul cu paiul... Cu bine și cu sănătate, să dea Dzeu să ne vedem.“ Și iscălitura „I. Creangă“.

Probabil că se referă la porecla „caracudă“ dată unor junimiști în frunte cu Nicu Gane. Această poreclă cuprindea de multe ori pe toți junimiștii, căci „așa ne chema șolțicul Vasile Pogor.“⁵

Această scrisoare ajunsă astăzi în posesia muzeului nostru, cu siguranță că a făcut parte din colecția folcloristului dorohoian, preot Dumitru Furtună, care a scris mai multe studii și articole despre Ion Creangă.⁶

Prezentarea acestor două documente semnate de I. Creangă, a fost făcută numai cu scop informativ, lăsînd posibilitatea istoricilor literari să-și spună cuvîntul.

R é s u m é

La collection du musée de Botoșani conserve deux documents liés de la personnalité du grand conteur I. Creangă. Ces documents, qui font l'objet de notre intervention, sont : un certificat d'études de 1871, signé par I. Creangă, instituteur, l'autre, c'est une lettre adressée à N. Gane, en 1881.

3 Bratu, Savin, Op. cit., p. 160-161.

4 Rezuș, Petru, Op. cit., p. 103.

5 Ibidem, p. 115.

6 Furtună, D., „Cuvinte și mărturii despre Ion Creangă, cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la moartea sa“, Buc., Ed. Alcalay, 1915 ; „Școlița“ lui Creangă, în Cuget clar, Vălenii de Munte, II, 9, 1937 ; „D-l... Escu și părintele Crenguță“, în Iașul literar, Iași, I, 2, 1949.

ADEVERINTA DE ESAMEN.

Vicodan George

data esamenei: *1900*

1900

la seria anului No. 1 si a inginerii anului 1900

Matematica I *10*

Matematica II *10*

Matematica III *10*

Matematica IV *10*

Matematica V *10*

Matematica VI *10*

Matematica VII *10*

Matematica VIII *10*

Matematica IX *10*

Matematica X *10*

Matematica XI *10*

Matematica XII *10*

Matematica XIII *10*

Matematica XIV *10*

Matematica XV *10*

Matematica XVI *10*

Matematica XVII *10*

Matematica XVIII *10*

Matematica XIX *10*

Matematica XX *10*

Matematica XXI *10*

Matematica XXII *10*

Matematica XXIII *10*

Matematica XXIV *10*

Matematica XXV *10*

Matematica XXVI *10*

Matematica XXVII *10*

Matematica XXVIII *10*

Matematica XXIX *10*

Matematica XXX *10*

Matematica XXXI *10*

Matematica XXXII *10*

Matematica XXXIII *10*

Matematica XXXIV *10*

Matematica XXXV *10*

Matematica XXXVI *10*

Matematica XXXVII *10*

Matematica XXXVIII *10*

Matematica XXXIX *10*

Matematica XL *10*

Matematica XLI *10*

Matematica XLII *10*

Matematica XLIII *10*

Matematica XLIV *10*

Matematica XLV *10*

Matematica XLVI *10*

Matematica XLVII *10*

Matematica XLVIII *10*

Matematica XLIX *10*

Matematica L *10*

Matematica LI *10*

Matematica LII *10*

Matematica LIII *10*

Matematica LIV *10*

Matematica LV *10*

Matematica LVI *10*

Matematica LVII *10*

Matematica LVIII *10*

Matematica LIX *10*

Iasi 1881 Noambr.
28

Stimabile Doamnelor Gane,
La scrisoarea dumneavoastra, am
putut a raspunde:

Tăvutul este un fel de murea lungă
reală la trunchi, de culoare surie-gălbie,
este, mai cu seamă, bună de mâncare, fărâșită,
mai deosebită, poate, buclăritului, și, prin
virtutea ei, este ca de cor ferocum
la partea deosebită... puțină deosebită
cu toate că mișcă și nu se poate
nișca...

Amicul meu, drăgă, pentru că
un tăvut, îi vâre în mâini în cur,
apoi îi dă drumul și pînă, încă
jude nebuni de dureri. Și de aici a
carnas reșta ca și jude ca tăvutul.

cu pământ în C... — Prin urmare
făcătoare se ica cu înțeles de înțeles —

: Altfel cum am zănatat; nimeni
căsănda, urgisita de soarta, aleasă
z ca după nevoile ei, marea făcând
cu pământ în ora. —

Cu sine z'cu zănatat, ză
dea dzeu ză ne vedem

Creanță

Creanță
mod

NICOLAE IORGA ȘI ÎNCEPUTURILE UNIVERSITĂȚII POPULARE BOTOȘANI

ȘTEFAN CERVATIUC

În cadrul activității multilaterale a lui Nicolae Iorga, orașul său natal, Botoșani, a ocupat, după cum era și firesc, un loc aparte. În afară de faptul că a scris studii speciale despre acest oraș, N. Iorga a sprijinit personal mișcarea culturală botoșăneană prin colaborarea la revistele locale (cărora nu odată le-a dat sfaturi prețioase), prin susținerea morală și materială a oricăror inițiative luate pe plan local, prin venire sa la Botoșani unde a conferențiat de foarte multe ori asupra unor subiecte variate etc.

În sprijinul celor afirmate mai sus menționăm volumele „Inscripții botoșănene” 1905, „Breasla blănarilor din Botoșani”, „Istoria românilor în chipuri și icoane” cu un capitol special intitulat „Un oraș românesc, Botoșani”, etc., iar în ceea ce privește îndrumările date de N. Iorga revistelor din Botoșani, un exemplu semnificativ, dar nu singurul, este articolul său din „Revista Moldovei” ce apărea aici, articol referitor la „Revistele regionale” : „Cred că ați greșit intitulând revista d-voastră mai larg, dar mai vast „Revista Moldovei”. Înțeleg și am aprobat întotdeauna orientările pe regiuni, însă într-adevăr pe regiuni... Datoria unei reviste regionale nu e de a înfățișa viața generală în reducățiunea firească a unui interes local ci de a vădi culturii generale, ceea ce viața locală îi poate da și ceea ce are dreptul să-i ceară. Aici este numai sfatul unei experiențe și rog ca el să nu fie confundat cu pretențiile unei teorii, cu atât mai mult cu cât multe din aceste sfaturi au servit și pînă acum drept îndrumare acestei reviste.”¹

În cadrul general al vieții culturale botoșănene ținerea conferințelor de popularizare a celor mai noi și variate cunoștințe avea o veche și bogată experiență; această activitate începînd a fi oarecum mai organizată odată cu înființarea Ateneului din Botoșani la sfîrșitul secolului trecut. Între anii 1890—1912 la Botoșani, au fost invitați și au conferențiat I. L. Caragiale, A. D. Xenopol, I. Slavici, G. Coșbuc, N. Iorga și alți reprezentanți de seamă ai științei și culturii românești.

¹ N. Iorga „Revistele regionale”, în „Revista Moldovei”, an IV nr. 8-9 decembrie 1924 — ianuarie 1925.

sfat și citire care prefigura oarecum viitoarea Universitate populară și în care se organizau conferințe săptămânale, lecturi, recitări și coruri. Ea a primit din partea inițiatorilor numele de N. Iorga, membrii ei, pe lângă celelalte activități, ocupându-se și de colecționarea operelor savantului, înființând astfel o bibliotecă ce a ajuns în anul următor să aibă peste 6.000 de volume. În legătură cu înființarea casei și cu activitatea acesteia, N. Iorga a trimis organizatorilor următoarea scrisoare³: „*Scumpii mei domni, numai îngrămădirea îndatoririlor mele m-a împiedicat de a-mi face plăcuta datorie, mulțumindu-vă pentru întemeierea casei de citire pe numele meu. Fie spornică opera ieșită din bunul d-voastră gând! Primiți vă rog asigurarea prieteniei mele.*”

Însă cea mai însemnată realizare a Asociației foștilor elevi ai liceului „Laurian” a fost, desigur, înființarea la Botoșani a Universității populare. „Revista Moldovei” nr. 819 din decembrie 1924 — ianuarie 1925 scria, referitor la aceasta: „Botoșanii fiind un vechi și remarcabil centru cultural în nordul Moldovei, având foarte multe școli secundare, cu un corp profesoral destul de select, se înțelege de la sine că înființarea unei universități populare nu era decît o chestie de inițiativă și curaj. Inițiativa a luat-o „Comitetul Asociației foștilor elevi ai liceului „Laurian” în frunte cu venerabilul său președinte, d-nul profesor N. Răutu, iar curajul de a o organiza l-a avut eruditul și distinsul nostru coleg A. Iacobeanu”.

Solicitîndu-i-se și de astă dată adeziunea ca noua instituție de cultură să-i poarte numele, să participe la inaugurare și să țină cu această ocazie citeva prelegeri, N. Iorga răspunde lui A. Iacobeanu cu următoarea scrisoare:

„Vălenii-de-Munte
6 ilie 1924

Scumpe Dle Iacobeanu,

Primesc, mulțămînd pentru cînstea ce-mi faceți, pentru o dată de la începutul lui Decembrie. Aș putea face între Joi dimineața și Vineri seara patru conferințe despre Istoria sufletului omenesc.

Primește, te rog, cele mai bune salutări amicale.

n. iorga

Voi fi la Botoșani Sîmbătă dimineața⁴ și mulțumesc pentru buna ospitalitate”.

Stabilirea datei inaugurării cursurilor Universității botoșănene a prilejuit un nou schimb de scrisori între savant și A. Iacobeanu.

Într-una din acestea Iorga scria:

„24 noiembrie
1924

³ Scrisoarea este publicată în „Revista Moldovei”, an III, nr. 8—9, decembrie 1923 — ianuarie 1924.

⁴ Într-un P.S. Iorga se referă la venirea sa spre a participa la prima întrunire a membrilor Asociației, fixată pentru 12 iulie 1924.

Scumpe dle Iacobeanu,

De Sf. Nicolae nu s-ar putea, și nici într-o Joi-Vineri. Mai curînd într-o Duminecă și Luni, să zicem cele care vin după aceea zi.

În așteptarea de a te revedea, te rog să crezi în sentimentele de prietenie ce-ți port.

n. iorga

Aș vrea să plec Duminecă seara."

Inaugurarea Universității Populare „N. Iorga” din Botoșani s-a făcut în dimineața zilei de 27 decembrie 1924, la teatrul „M. Eminescu” din localitate, festivitățile fiind prezidate de savant care a și ținut 3 conferințe cu tema „Istoria sufletului omenesc”.

În ziua următoare, 28 decembrie, N. Iorga împreună cu prof. Tiberiu Crudu, deasemenea un animator al vieții culturale botoșănene, publicist și autor al mai multor cărți, au vizitat mănăstirea Coșula unde savantul a găsit 5 volume mari de manuscrise pe care le-a luat pentru Academie, o mulțime de alte cărți de valoare incontestabilă, a descoperit pictura veche în frescă a pereților, a descifrat toate inscripțiile de la uși, din vechile chilii, de pe pietrele funerare și de pe odoare, și le-a copiat⁵. Se pare însă că Iorga a rătăcit aceste note sau le-a uitat la Botoșani, căci, imediat, la 30 decembrie, el îi scrie iar lui A. Iacobeanu :

*„30 Decembrie
1924*

Scumpe coleg și prieten,

Mulțumindu-ți pentru așa de buna primire, din partea Dtale, a soției și a cumnatei Dtale, vă trimet, și în numele soției mele, cele mai bune urări de Anul Nou. Aducă-vă tot ceia ce cu prisosință meritați.

Primește te rog cele mai amicale salutări.

n. iorga

Cred că au rămas pe birou notele de la Coșula luate de mine și de D. Crudu. Dacă s-ar fi pierdut, te rog a cere dlui Crudu copia lor."

Din programul prelegerilor ținute în primii 5 ani de activitate ai Universității populare botoșănene se vede că aici au conferențiat, alături de Iorga, și alte eminente personalități ca I. Simionescu, Emil Severin, O. Onicescu, M. Ciucă, Simion Sanielevici, I. Iacobovici, L. Daus, ș.a., toți botoșăneni, foști elevi al liceului.

Urmărind în întregime acest program se poate vedea că unele subiecte tratate de aceștia acum 50 de ani își mențin și astăzi actualitatea și ne putem da mai bine seama de nivelul ridicat științific pe care l-a avut Universitatea populară din Botoșani încă de la înființare. Iată prelegerile care s-au ținut în acești primi 5 ani :

⁵ Vezi articolul „O vizită la Mănăstirea Coșulii” în „Revista Moldovei” nr. 8—9, decembrie 1924 — ianuarie 1925, Botoșani.

„Universitatea Populară „N. Iorga“
 înființată de
 Asociația foștilor elevi ai liceului „Laurian“
 — Botoșani —
Prelegerile ținute în anul I-ii
 1924—1925

- D-1 Profesor N. Iorga, despre Istoria sufletului omenesc (3 prelegeri),
 D-1 Gh. Tașcă, despre Criza economică și monetară (o prelegere),
 D-1 I. Sin-Giorgiu, Drama clasică germană (3 prelegeri),
 D-1 L. Dăuș, Drumul Singelui (o prelegere),
 D-1 N. N. Răutu, Din Psihologie (13 prelegeri),
 D-1 Dr. H. Vasiliu, despre Cele trei ciume moderne (4 prelegeri),
 D-1 E. Giurgea, despre Basarabia noastră (o prelegere),
 D-1 Dr. I. Simionescu, Evoluția pămintului (4 prelegeri),
 D-1 O. Onicescu, Rosturile științei în prefacerile lumii moderne (3 prelegeri),
 D-1 T. Crudu, Ideile conducătoare în epoca de renaștere a poporului român (2 prelegeri),
 D-1 Dr. I. Iacobovici, despre Cancer (o prelegere),
 D-1 Dr. E. Severin, Petrolul sintetic (o prelegere),
 D-1 N. Răutu, Înfrurirea Apusului asupra culturii și a literaturii române (5 prelegeri).
 D-1 A. Iacobeanu, Tragedia clasică franceză (4 prelegeri),
 D-1 I. Iacovlov, despre Drept și Dreptate (2 prelegeri),
 D-1 Dr. S. Lustgaren, despre Bolile grave locale și generale ce se pot evita printr-o igienă riguroasă a gurii (o prelegere),
 Pr. Hr. Deliu, profesor, despre Revelația divină (2 prelegeri).

Prelegerile ținute în anul al II-lea
 1925—1926

- D-1 Profesor Dr. I. Simionescu, despre Țara mea (3 prelegeri),
 D-1 Căpitan A. I. Gheorghiu, despre Orașul și județul Botoșani în trecut și despre Bucovina istorică (2 prelegeri),
 D-1 Eugeniu Giurgea, despre Producțiunea și consumațiunea alcoolului în România, în comparație cu alte țări (2 prelegeri),
 D-1 Dr. N. D. Lăbușcă, despre Concepțiile politice ale secolului al XVIII-lea și despre Problemele sociale de după războiu (2 prelegeri),
 D-1 Dr. H. Vasiliu, despre Eugenia Națiunii (o prelegere),
 D-1 N. Răutu, din Istoria Literaturii Române (6 prelegeri),
 D-1 N. Gheorghiu, despre Farmacia ca artă și știință în ajutorul sănătății publice (2 prelegeri),
 D-1 A. Iacobeanu, despre Comedia clasică franceză (2 prelegeri),
 D-1 Dr. E. Severin, despre Aerul lichid (o prelegere),
 D-1 Ștefan Praporgescu, Filiațiunea naturală (o prelegere),
 D-1 Dr. Tauber, despre Vindecarea boalelor prin razele solare,

D-1 maior C. Serghievici. Știința în serviciul războiului (o prelegere),

D-1 Octav Onicescu, despre Problema păcii (o prelegere).

*Prelegerile ținute în anul al III-lea
1926—1927*

D-1 Profesor N. Iorga, despre Trecutul Botoșănean,

D-1 Octav Halunga, profesor : Știința astrelor și Flammarion. Locul nostru în Univers. Progresul realizat în cunoașterea Universului (3 prelegeri),

D-1 N. Răutu, profesor, din Istoria Literaturii Române (10 prelegeri).

D-1 Căpit. A. I. Gheorghiu, despre Basarabia Istorică,

D-1 Eugen Giurgea : Numărul și salarizarea funcționarilor de Stat în România, înainte și după războiu (2 prelegeri),

D-1 Th. V. Ionescu, Profesor universitar, despre Radiațiuni cosmice.

D-1 Dr. I. Simionescu, Profesor universitar, despre Mări și Oceane (3 prelegeri),

D-1 Profesor universitar Dr. M. Ciucă, despre Tuberculoză și mijloace de combatere (2 prelegeri),

D-1 Profesor universitar S. Sanielevici, despre Geneza Mecanicei moderne,

D-1 Profesor universitar Ion Sin-Giorgiu, despre Faust (3 prelegeri),

D-1 D. D. Hangan, avocat, din Economia Politică (2 prelegeri),

D-1 A. Iacobeanu, despre Lirica romantică franceză (2 prelegeri),

D-1 Profesor universitar Octav Onicescu : Națiunea și Liga Națiunilor,

D-1 I. N. Grigoriu, Director Băncii Federale : Rolul asociațiunii în producția avuțiilor (2 prelegeri),

D-1 Oreste Elvădeanu, învățător-director : Vegetarismul sau alimentația naturală a omului,

D-1 Profesor universitar Dr. I. Iacobovici : Transplantările libere de țesuturi și organe,

*Prelegerile ținute în anul al IV-lea
1927—1928*

D-1 Profesor N. Iorga : Ce este un oraș,

D-1 Maior C. Serghievici : Considerațiuni asupra problemelor apărării noastre naționale. — Ce simțim și ce ar trebui să fim din punct de vedere militar,

D-1 N. Răutu, din Istoria Literaturii Române (9 prelegeri),

D-1 Ștefan Cernăuțeanu : Viața și Opera lui Shakespeare (3 prelegeri),

D-1 Dr. H. Vasiliu : despre Viață și Moarte. Longevitate. (2 prelegeri),

D-1 Profesor Th. V. Ionescu : Transmiterea imaginilor la distanță,

D-1 Tiberiu Crudu : Însemnătatea istorică a țărănimii noastre,

D-1 Profesor I. Simionescu : Carpații (3 prelegeri),

- D-1 Profesor S. Sanielevici : Rolul Matematicii în Știință,
 D-1 N. Zaharia profesor : Omul preistoric,
 D-1 Ioan L. Ciomac : Probleme din agricultura Transilvaniei,
 D-1 Profesor Dr. M. Ciucă : Activitatea organizației de igienă a
 Societății Națiunilor (2 prelegeri),
 D-1 C. Tufescu, profesor : Evoluția concepției despre materie (2 pre-
 legeri),
 D-1 Profesor Octav Onicescu, despre Henry Ford,
 D-1 Horia Carp : Spiritul educativ al câtorva legende biblice,
 D-1 Inginer M. Zorie : Apa. Originea și Captarea,
 D-1 A. Iacobeanu : Legende bretone,
 D-1 Profesor Dr. E. Severin : Isvoare de energie în România (2 pre-
 legeri),

Programul prelegerilor pe anul

1928—1929

Decembrie 1928

D-1 M. Manoilescu, fost subsecretar de Stat, Duminecă, 9 Decembrie :
 Criza de ideal.

Ianuarie 1929

D-1 Dr. I. Popescu-Sibiu va ține următoarele 3 prelegeri asupra Psi-
 hanalizei :

- 1) Joi, 10 ianuarie : Analiza fenomenelor sufletești.
 - 2) Luni, 14 ianuarie : Visele. Viața afectivă și sexuală în raport cu
 turburările mentale.
 - 3) Joi, 17 ianuarie : Tratatamentul psihonevrozelor prin psihanaliză.
- D-1 N. Zaharia, profesor, Luni 21 Ianuarie : din Viața sălbatecilor
 Australieni (cu proiecțiuni),
 D-1 N. Voinescu, profesor și director de bancă, Vineri 25 Ianuarie,
 Naționalismul în viața economică,
 D-1 E. Giurgea, joi 31 ianuarie : Așezările etnice din Basarabia în
 ultimul timp.

Februarie 1929

- D-1 E. Giurgea, vineri 1-iu februarie : Viața Românilor cari au trăit
 în Rusia sovietică în 1917,
 D-1 Profesor Dr. I. Simionescu, joi, vineri și simbătă, 7, 8 și 9 fe-
 vruarie : Dobrogea (cu proiecțiuni),
 D-1 Dr. M. Căhănescu, luni 11 februarie : Cum vindecăm,
 D-1 N. Rutu, profesor, joi 14 și 21 februarie : din Istoria Literaturii
 Române. (continuare),
 D-1 N. Zaharia, profesor, luni 18 februarie : din Viața primitivelor
 populațiuni americane (cu proiecțiuni),
 D-1 Maior C. Serghievici, luni 25 februarie : Războiul viitorului —
 războiul chimic,
 D-1 Octav Halunga, profesor, miercuri și joi, 27 și 28 februarie :
 1) Origina și formarea sistemului nostru solar. 2) Descartes.

Martie 1929

D-1 N. Zaharia, luni 4 martie : Viața în pădurile Africei ecvatoriale (cu proecțiuni),

D-1 N. Răutu, profesor, joi 7 și 21 martie : din Istoria Literaturii Române (continuare),

D-1 Horia Carp, luni 11 martie : Evanghelia educativă,

D-1 Profesor Dr. M. Ciucă, joi și vineri 14 și 15 martie. Subiectul se va anunța la timp,

D-1 Profesor Dr. Emil Severin, luni 18 martie : Arta în Natură (cu proecțiuni),

D-1 A. Iacobeau, miercuri 20 martie : Poezia simbolistă franceză.

După cum se vede din acest program, N. Iorga, în afara prelegerilor despre „Istoria sufletului omenesc“ ținute la 27 decembrie 1924, a mai vorbit despre „Trecutul botoșănean“ în anul al III-lea, 1926—1927, mai precis la data de 12 decembrie 1926. Cronica ziarului local „Informatorul“ din 19 decembrie 1926, referindu-se la această conferință, arăta că Iorga a vorbit despre formarea orașului Botoșani, despre satul Popăuți, și vechea curte de alături, despre ce frumuseți artistice cuprinde acest monument istoric și a lansat ideea creării unui muzeu în care să se adune obiecte și documente ce formează mărturia trecutului botoșănean.

Între altele fie spus, Iorga și-a exprimat de multe ori regretul că la Botoșani n-a existat și nu există din partea oficialităților vre-o preocupare pentru stringerea și conservarea documentelor și a celorlalte dovezi referitoare la istoria orașului și județului, deci pentru crearea unei arhive a statului și a unui muzeu. Menționăm în acest sens doar articolul „Trecut botoșănean“ publicat de el în „Revista Moldovei“ la 1 ian. 1922 și în care spunea : „Acum cîțiva ani, în amintirea faptului uitat de botoșănenii de azi că m-am născut acolo dintr-o veche familie botoșăneană și am copilărit în acel frumos și romantic oraș, am cercetat știrile despre istoria Botoșanilor și am avut norocul să găsesc în arhivele familiei Callimachi din apropiere, ca și aiurea, o seamă de informații care înfățișau o viață originală, plină de luptă și mișcare, mult înaintea altor centre urbane ale Moldovei... Aduug că în ultima mea călătorie la Botoșani am găsit la Primărie după distrugerea vechilor arhive, un registru școlar foarte interesant din care am dat cîteva extrase... Peste vre-o doi ani am găsit însumi, în arhivele din Iași, alte acte botoșănene după 1821... Oare va veni odată vremea ca botoșănenii culți să înțeleagă dece în Apus nu e oraș cît de mic unde să nu se poarte cu iubire grija trecutului local?“.

Crearea la Botoșani, prin grija organelor de partid, a modernului muzeu a cărui inaugurare o sărbătorim astăzi, demonstrează fără tăgadă că vremea invocată de marele savant a sosit.

De asemenea din program se constată că și în cel de al IV-lea an de funcționare a Universității, Iorga din nou a venit la Botoșani și a conferențiat pe tema : „Ce este un oraș“ ?.

Privitor la această din urmă, dar nu ultimă, prelegere pe care a ținut-o la Botoșani, N. Iorga îi scrie prietenului său A. Iacobeau următoarea scrisoare :

„10 noiembrie
1927

Scumpe prietene,

Pot veni la 12 Decembrie.

Cînd e vorba de Botoșani, orașul care nu m-a votat niciodată, nu se poate să nu alerg la prima chemare.

Primește, te rog salutările mele.

n. iorga

Subiectul : „Ce este un oraș ?“.

Este adevărat că ori de cîte ori a fost solicitat la Botoșani, N. Iorga a răspuns cu promptitudine, iar botoșănenii care au avut fericirea să-l audieze atunci, păstrează și azi ca pe o amintire de neuitat impresiile și emoțiile pe care numai felul inegalabil al savantului de a conferenția le putea crea.

GEORGE ENESCU, PROFESOR ONORAR ȘI RECTOR ONORAR LA IAȘI

IOSIF E. NAGHIU

Radu Constantinescu scrie în lucrarea „*Istoricul înființării Academiei de muzică și artă dramatică „George Enescu“ din Iași*“, 1940, p. 35, că în timpul primului război mondial „Singura manifestație serioasă era aceea a orchestrei simfonice „George Enescu“ în care își dădeau concursul și profesorii conservatorului și elevii avansați, colaborarea lui George Enescu cu profesorii de la Conservator, ceea ce a contribuit la cunoașterea personalității excepționale a maestrului. Profesorii Conservatorului au dorit din ce în ce mai mult să-l aibă printre ei, profesor și dirijor, pentru creșterea prestigiului Academiei și pentru progresul tinerelor vlăstare care se pregăteau să devină slujitori ai artei, ca profesori de muzică, dirijori de coruri și de orchestre și desigur, viitorii compozitori în cele mai variate domenii.

În 1917, I. Bobescu profesor la Conservatorul din Craiova, avînd a lua parte la concertele simfonice sub conducerea maestrului Enescu roagă direcțiunea Conservatorului din Iași să-i pună la dispoziție „una din violele cele mai bune ale conservatorului dimpreună cu arcușul și cutia“ (Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 50-51).

Încă în 1912 Carol Nosec „membru al orchestrei permanente“ scrie într-o cerere adresată Ministerului, că este „înscris pe tabloul care va forma orchestra simfonică sub conducerea maestrului“ (Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 53).

Radu Constantinescu în „*Istoricul înființării Academiei de muzică și artă dramatică „George Enescu“ din Iași*“, 1940, p. 54, notează ca fapt de cronică în analele acestui așezămînt de învățămînt superior că „...se decerne lui George Enescu titlul de profesor onorific“.

Era atît de importantă contribuția lui George Enescu la dezvoltarea Conservatorului din Iași încît George Pascu scrie următoarele „Contractul cu G. Enescu, concertele simfonice date la un ridicat nivel artistic, concertele de muzică de cameră și spectacolele de operă au adus un puternic eveniment vieții muzicale ieșene“¹. În 1930, George Enescu a ținut la Conservatorul de muzică din Iași conferința despre „*Rolul muzicii în*

¹ 1864—1964. 100 de ani de la înființarea Conservatorului de muzică „George Enescu“ din Iași, Iași, 1964, p. 85.

societate". Cu modestia sa a declarat că îi este mai ușor să „zică” ceva decît să vorbească. Rugat să cînte, a executat în reducere un fragment din Simfonia a IX-a de Beethoven².

Profesorii Conservatorului ieșean, încă în 1918, au hotărît să aleagă pe George Enescu profesor onorific al Institutului de artă. Iată textul hotărîrii semnate de toți profesorii Conservatorului :

PROCES-VERBAL

Anul 1918, luna noiembrie, în douăzeci și opt zile.

Subsemnații profesori ai Conservatorului de muzică și artă dramatică din Iași, ținînd seama de marele serviciu adus pe tărîmul muzicii de George Enescu, marele artist, violonist și compozitor, am hotărît a-i acorda titlul de profesor onorar și al școlii noastre.

Timp de doi ani cît a durat campania pentru realizarea idealului nostru național, Enescu și-a dat toate ostenețele pentru alinarea cu arcușul său fermecat suferințelor și durerilor celor care se jertfiră pe front : timp de doi ani în contact veșnic cu profesorii și elevii școlii noastre, cu a căror folos material a vindecat răni ale vitejilor noștri, fără să mai vorcare a organizat orchestră, care a dat acele minunate concerte simfonice bîm de folosul moral, care așa de minunat a alinat suferințele sufletești. a încurajat, a îndrumat pe cei mai buni dintre elevii școlii noastre de la clasele instrumentale, a conlucrat ca un bun camarad cu mulți dintre noi pentru reușita așa de strălucită a acestor concerte. S-a interesat de aproape de mersul școlii, s-a putut convinge prin el însuși de activitatea acestei instituții cu întreaga sa activitate precum și pentru interesul pe care ni l-a arătat, noi profesorii Conservatorului am hotărît a-i acorda titlul de profesor onorific al școlii.

Drept care am încheiat prezentul proces-verbal.

Director, ss indescifrabil

(Urmează semnăturile tuturor profesorilor),

(Arhivele Statului Iași, Conservatorul de muzică Iași, Nr. 7/1918, fila 222).

Propunerea profesorilor a fost trimisă la Minister, iar la 23 ianuarie Ministerul Instrucțiunii și Cultelor a aprobat ca George Enescu să fie profesor onorific al aceluși Conservator.

Iată textul deciziei ministeriale :

România, Ministerul Instrucțiunii și Cultelor. Direcția Învățămîntului secundar și superior. Nr. 90.799.

23 ian. 1919.

Domnule Director,

Ca urmare la raportul Dv. Nr. 116/918 avem onoarea a vă face cunoscut că Ministerul a aprobat încheierea Consiliului profesoral prin care se

decerne d-lui George Enescu, marele artist, violonist și compozitor, titlul de profesor onorific al aceluși Conservator.

Ministru,
I. D. DUCA

Director,
KIRIȚESCU

Domniei Sale

Domnului Director al Conservatorului de muzică
și artă dramatică Iași

(Arhivele Statului Iași, Fond Conservatorul de muzică Iași, Dosar 7/918, fila 223).

*

Profesorii Conservatorului au onorat atât de mult pe „profesorul onorific” George Enescu încât i-au ridicat un bust. Reproducem două documente în legătură cu acest bust.

424. 15 noiembrie 2

Domnule Ministru,

Potrivit deciziunii Consiliului profesoral consemnată în procesul-verbal nr. 27 din 9 noiembrie 1932 pe care vi-l trimitem în copie, vă rugăm a aproba plata sumei de lei 17.695 de la capitolul „Deschideri de credite” din buget pe anul în curs, pentru bustul Maestrului G. Enescu, precum și plata sumei de 2.596 lei de la același capitol, pentru cheltuielile de deplasare la București, deplasare făcută de Rectorul Academiei în interesul școlii.

Rector,
M. CODREANU

Secretar,
M. AL. FOCA

Domnului Ministru al Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor,
București

(Arhivele Statului Iași, Academia de muzică „George Enescu” Iași, Fond 102, Nr. crt. 9, anul 1931, fila 60).

*

România, Academia de Muzică și Artă dramatică din Iași, Nr. 92,
8 noiembrie 1931

I N V I T A Ț I E

Joi 19 noiembrie orele 16 va avea loc cu deosebit fast inaugurarea bustului maestrului Enescu, opera sculptorului ieșean R. Hette, în salonul

Academiei de Muzică și Artă dramatică din str. Banu nr. 10. Solemnitatea va avea loc în prezența Maestrului Enescu și a notabilităților Iașului.

Cu onoare vă rugăm să onorați cu prezența Voastră această solemnitate.

Rector,
M. BĂRSAN

Secretar,
M. A. FOCA

(Arhivele Statului Iași, Academia de Muzică „G. Enescu“, Fond 102, Nr. crt. 9, anul 1931, fila 404).

*

În 1931 George Enescu a împlinit 50 de ani. Conservatorul de muzică din Iași (devenit Academia de Muzică și Artă Dramatică „George Enescu“) a sărbătorit cu mult fast pe genialul reprezentant al muzicii.

Academia de Muzică și Artă Dramatică Iași

Iași, 10 noiembrie 1931

Domnule Ministru,

Școala noastră organizează la sfârșitul lunii noiembrie o mare festivitate muzicală pentru sărbătorirea semicentenarului Maestrului George Enescu. Cu acest prilej se va face o săptămână Enescu la care va participa însuși Maestrul. Între alte puncte înscrise în programul nostru și instalarea unui raion al operelor maestrului autografiate de dînsul, precum și inaugurarea în sala de concerte a școalei noastre a unui bust al Maestrului turnat în bronz.

În consecință venim a Vă ruga să binevoiți a ne aproba deschiderea unei liste de subscripție din veniturile căreia să putem face față numeroaselor cheltuieli ce avem de împlinit pentru realizarea programului nostru festiv.

Rector,
Indescifrabil

Secretar,
M. A. FOCA

(Arhivele Statului Iași, Academia de Muzică și Artă Dramatică, Fond 102, Nr. crt. 9, Dosar ieșire 1931—1932, fila 480).

*

Cu prilejul inaugurării bustului Academia de Muzică și Artă Dramatică din Iași a acordat lui George Enescu titlul de „Rector de onoare“, pe viață.

Domnule Ministru,

Joi 19 noiembrie a.c. s-a inaugurat cu deosebit fast în sala de concerte a Academiei noastre bustul ilustrului și iubitului nostru Maestru

George Enescu, în semn de omagiu adus de școala noastră Maestrului, cu ocazia împlinirii celor 50 de ani.

Cu această ocazie Maestrul Enescu a fost aclamat Rector de onoare pe viață. În același timp propunându-se de către rector ca de azi înainte, școala noastră să se numească Academia de Muzică și Artă Dramatică „George Enescu” asistența compusă din notabilitățile orașului corpul profesoral și studenții Academiei a aclamat cu entuziasm propunerea făcută.

În consecință, venim a Vă ruga Domnule Ministru, să binevoiți a încuviința după formele cerute de legi, ca școala noastră să poarte de azi înainte titulatura oficială de „Academia de Muzică și Artă Dramatică „George Enescu”.

Primiți, Vă rog, Domnule Ministru expresiunea respectoasei noastre gratitudini.

Rector, ss indescifrabil

(Arhivele Statului Iași, Academia de Muzică „G. Enescu”, Fond 102, Nr. crt. 9, anul 1931, fila 392).

George Enescu a mulțumit prin scrisoarea din 29 mai 1933.

Arta Dramatică din Iași
29 mai 1933

Mult Stimată Domnule Director,

Profund mișcat de cuvintele de caldă simpatie ce mi le-ați trimis împreună cu tot cadrul profesoral al Conservatorului din Iași, vin la rîndu-mi să vă exprim toate sentimentele mele de credincios devotat către această instituție de care mă leagă atîtea duioase amintiri.

Rog să primiți și să binevoiți a transmite scumpilor noștri colegi cele mai vii mulțumiri din parte-mi, la care adaog urările mele de sănătate și de fericire.

George ENESCU

Domniei Sale

Domnului Rector al Conservatorului de Muzică și Artă Dramatică
Iași

(Arhivele Statului Iași, Academia de Muzică „George Enescu” Iași, Intrare 1933, fila 207).

Serbarea s-a organizat cu bani colectați de la public. Nr. 258, 29 IV 1932.

Mult Stimată Domn,

Avem onoarea a vă trimite lista de subscripție Nr. 37 din colecția publică ce se face pentru refacerea unui bust al Marelui nostru artist George Enescu. Cunoscînd atît cultul Dv. pentru frumos și avîntul sufletului Dv. nu ne îndoim că ne-o veți restitui cu cît mai multe subscrieri. Odată cu mulțumiri primiți considerațiunea înaltei noastre stime.

Director,

MIHAI CODREANU

Secretar,

M. A. FOCA

(Arhivele Statului Iași, Academia de muzică „George Enescu“ Iași, Fond 102, Nr. crt. 9, anul 1932, fila 227).

Nicolae Iorga scrie atît de poetic despre George Enescu : „...dintre bunii moldoveni s-a ridicat din părțile de sus, pline de trecut și de poezie un copil care a minunat pe cei mai cunoscători ai unei arte pe care o avea din instinct. Și din copil s-a făcut tînărul, vajnicul tînăr, nou ca în ziua întîie, cînd a înfiorat strunele vioarei cu stingerea sufletului“ (N. Iorga, „Sărbătorirea lui G. Enescu“, în „Neamul Românesc“, An XXVI, 1931, 28 octombrie, p. 1).

Admirația și stîmă deosebită a corpului profesoral al Academiei de muzică și artă dramatică din Iași pentru George Enescu se vede din organizarea unei solemnități cu prilejul dezvelirii bustului.

România, Academia de artă dramatică din Iași, Nr. 92.
18 decembrie 1931

I N V I T A Ț I E

Rectorul Academiei de muzică și artă dramatică vă roagă să bine-voiți a onora cu prezența Dvs. solemnitatea inaugurării bustului Maestrului Enescu, opera sculptorului ieșean R. Hette.

Solemnitatea va avea loc în prezența Maestrului Enescu, joi 18 noiembrie, ora 16 în salonul Academiei, str. Banu, Nr. 10.

Rector,
ss Indescifrabil

L. S.

(Arhivele Statului Iași, Fond Teatrul Național Iași, Dosarul 531, anul 1931, fila 147).

La început de an școlar Academia de muzică și artă dramatică își îndreaptă gîndul spre George Enescu și îl invită să dea concerte la Iași.

MUZEOGRAFIE

ETNOGRAFIE

EDUCAȚIA PATRIOTICĂ A MASELOR PRIN EXPOZIȚIILE DE ARTĂ POPULARĂ ȘI FILMELE ETNOGRAFICE

EMILIA PAVEL

În această expunere mă voi referi pe scurt la valoarea educativă a expozițiilor de artă populară și a filmelor etnografice ca forme superioare de popularizare a patrimoniului cultural național.

În cadrul Festivalului național „Cîntarea României” muzeele, instituțiile științifice și cultural-educative desfășoară o intensă activitate de propagandă culturală prin expoziții și filme etnografice, contribuind la formarea conștiinței socialiste a maselor, a omului de tip nou, în care educația patriotică, etică și estetică se îmbină într-o perfectă armonie.

„Avînd în vedere audiența sa largă, Muzeul are obligația de a oferi expoziții permanente și tematice de înaltă calitate științifică, structurate logic, aranjate estetic, cu evidențierea celor mai valoroase mărturii, cu nuanțarea momentelor importante din istoria patriei, din evoluția vieții”¹.

Interesul tot mai puternic al publicului față de muzee, reflectă în mod evident și fidel structura și profilul unei societăți cu un nivel cultural ridicat, angajată într-un proces de dezvoltare multilaterală, în care eforturile personale se armonizează deplin cu obiectivele colectivității².

Muzeele de etnografie prin exponatele ce le prezintă contribuie la cunoașterea de către mase a valorilor create de popor, începînd cu cele mai primitive unelte de producție și terminînd cu valorile de artă populară de tradiție milenară, realizate de-a lungul secolelor de talentatul nostru popor. Muzeul de etnografie oferă vizitatorilor o sinteză și în același timp un ghid asupra a ceea ce este mai reprezentativ în cultura noastră populară.

Conștientizarea valorilor create de popor, sînt de o importanță deosebită în etapa actuală, cînd satul tradițional s-a modernizat, electrificarea și culturalizarea maselor, a făcut să dispară aproape diferențele dintre oraș și sat. Omul de la sate are o altă concepție despre viață, un anumit nivel cultural, politic, ideologic.

¹ Revista muzeelor nr. 2/1972, p. 109.

² Cornel Irimie, Simpozionul „Muzeul contemporan, factor activ în realizarea educației socialiste”. Revista muzeelor nr. 2/1972, p. 106.

Influențele orașului sînt bine venite pentru modernizarea satului însă de multe ori contribuie în mai mică măsură la dezvoltarea creațiilor actuale. Omul de la sate în perioada aceasta de transformări radicale crede că tot ceea ce vine din oraș este bun și frumos. De aceea se imită în țesăturile actuale, ca să dăm numai un exemplu, diferite motive, desene de prost gust, care n-au nimic comun cu arta și tradiția noastră populară.

Expozițiile organizate la sate cu patrimoniul virtual local sînt adevărate școli de educație patriotică, etică și estetică, care în cadrul educației permanente, pe lângă scopul formativ-educativ, contribuie și la valorificarea artei populare în creațiile actuale.

Expozițiile fiind vizitate de aproape întreg satul, tineri și vîrstnici, bătrîni și copii, vizitatorii află cu acest prilej că ceea ce a creat satul tradițional, cultura materială și spirituală, interiorul cu țesăturile, portul popular, obiceiurile, sînt valori inestimabile, documente de cultură materială și spirituală care atestă existența, unitatea și continuitatea poporului nostru pe aceste meleaguri. Întrebările cele mai frecvente care ni s-au pus de majoritatea vizitatorilor, se referă la valoarea artistică și documentară a exponatelor. Cum aceste țesături sînt frumoase? Lăicerele cu național (motive geometrice) sînt bune? În ochii lor se putea descifra bucuria și satisfacția deplină, că ceea ce au făcut strămoșii în sat, sînt lucruri atît de valoroase și bune pentru a fi expuse în asemenea expoziții.

Studierea acestor probleme sînt cît se poate de interesante și cu această ocazie recomand pe această temă, întocmirea unui chestionar și a unui studiu socio-cultural.

Expozițiile de artă populară organizate la sate cu patrimoniul virtual local ca și filmele etnografice, sînt rezultatul cercetărilor pe teren, în vederea valorificării patrimoniului cultural național, conform Legii nr. 63 din oct. 1974.

„Grija pentru păstrarea și valorificarea patrimoniului artistic al țării, preocuparea permanentă a partidului și statului nostru și-au găsit expresia în adoptarea în 1974 a Legii patrimoniului cultural național, prin care întreaga acțiune de conservare a bunurilor artistice și culturale a fost ridicată la nivelul unei politici de înaltă răspundere”³.

Obiectele etnografice care se mai găsesc pe teren, aparțin în special meșteșugului țesutului, industriei casnice textile care și astăzi se practică la sate. Ceea ce ne interesează este influența ce-a exercitat-o mărfurile de fabrică în industria casnică textilă, în țesături și în portul popular. Din dorința de a executa lucrări frumoase și unice, se imită în țesăturile actuale modele luate după produse industriale.

Deformarea artei populare tradiționale și apariția unei arte hibride de prost gust, a unei cromatice și ornamentice străine de gîndirea și tradiția românească, ne obligă la o intensă propagandă culturală de valori-

3 Cuvîntul tovarășului Iosif Uglar, secretar al C.C. al P.C.R., la Congresul educației politice și al culturii socialiste, 2-4-VI. 1976, Ed. politică, București, p. 313.

ficare a artei populare tradiționale, care constituie singura sursă de inspirație pentru creațiile actuale. De aici necesitatea de a se organiza la sate în cadrul Festivalului muncii și al creației, expoziții cu patrimoniul virtual local. De asemenea, organizarea unor puncte muzeistice în satele noastre, cu aceeași tematică, la căminele culturale sau în cadrul școlilor sînt absolut necesare.

La Congresul educației politice și al culturii socialiste tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia: „...Arta ceramică, sculptura în lemn și piatră, țesăturile și portul național alcătuiesc un inestimabil patrimoniu spiritual care oglindește în modul cel mai elocvent forța creatoare și geniul poporului nostru, nestinsa dragoste de frumos, spiritul umanist, setea lui de adevăr și dreptate...”⁴.

Trebuie să constituie un element de mîndrie pentru locuitorii satului valoarea artistică a obiectelor etnografice și de artă populară a motivelor create de populația unui anumit sat. Tot ceea ce are specific satul respectiv să fie păstrat și dezvoltat, valorificat în conștiința poporului și în special a generației tinere, viitoarea creatoare de valori. Toate aceste elemente de tradiție populară, atestă originea noastră etnică ca și vechimea și specificul culturii noastre populare tradiționale. Încurajarea și promovarea tradițiilor în creațiile actuale constituie și o datorie patriotică. „Poporul nostru de la origine, năzuind spre ceea ce în linii noi astăzi și-a apărut dreptul la existență, luptînd împotriva asupririi și asupritorilor și totodată zidind prin muncă, prin creația autentică o mare cultură materială și spirituală...” munca este principalul mijloc de afirmare a personalității umane și prima modalitate de a-ți dovedi dragostea față de patrie și partid”⁵.

În programul activităților cultural-educative, în școli, cămine culturale, biblioteci satești să se desfășoare o acțiune de educare, ca aceste elemente de tradiție să fie permanent în conștiința generațiilor tinere. „Partidul pornește de la faptul că tineretul reprezintă o puternică forță socială, că tinăra generație este viitorul însuși al națiunii noastre socialiste. De aceea el pune și în viitor în centrul preocupărilor, creșterea și educarea tineretului în spiritul concepțiilor înaintate despre lume și viață, pregătirea maselor de tineri din punct de vedere profesional și politic, participarea activă a acestora la îndeplinirea Programului partidului”⁶.

Expozițiile organizate la sate cu patrimoniul virtual local cuprind în special obiecte de artă populară, țesături de interior și de port popular. Obiectele de lemn crestăte, de uz casnic sau de mobilier au fost înlocuite cu produse de fabrică sau cu mobile de oraș. Produsele ceramice mai pot fi găsite în centrele de olărie existente în satele noastre. În școli la lecțiile de îndeletniciri practice, la lucrul manual, se pot executa cu elevii diferite

4 Nicolae Ceaușescu, Congresul educației politice și al culturii socialiste, 2—4/VI—1976, Ed. politică, București, p. 21.

5 Spitz Florica, Educația patriotică în universul muncii politice desfășurate de sindicate, „Munca”, 17 sept. 1976, p. 6.

6 Programul Partidului Comunist Român, București, 1975, p. 158.

obiecte de artă populară, țesături tradiționale și cusături ca și obiecte ceramice, și creștături în lemn. Ceea ce se execută trebuie să fie în spiritul aspirațiilor poporului nostru spre frumos, în spiritul artei populare tradiționale. Pe linia valorificării tradiției în creațiile actuale, un exemplu este colaborarea între Muzeul etnografic al Moldovei și Liceul pedagogic „V. Lupu” Iași.

Elevilor li s-au ținut lecții de artă populară moldovenească și românească însoțite de proiecții. Vizita la muzeu pentru a se documenta și a se inspira copiind chiar motive naționale de pe scoarțe, pe care le-au executat la școală în cadrul planului de învățământ, au dus la realizări excepționale, apreciate cu prilejul expozițiilor cu vînzare a obiectelor de artă populară și artizanat și care au adus școlii importante venituri.

Tapiseriile realizate în acest an la Liceul pedagogic „V. Lupu” Iași, clasele profesoarei Gabriela Lazăr, creatoare în acest domeniu, constituie un exemplu de felul cum, motivele artei tradiționale de pe lăicerele și scoarțele din zona Iași, sînt valorificate în creații noi, care pot înfrumuseța interioarele moderne.

Tapiseriile intitulate : Spicul, Pe un picior de plai, Trandafir de la Moldova, Încercări, Din trecut la prezent, Pomul vieții, Din îndepărtate vremi, sînt valori autentice de artă, care au fost expuse la expoziția organizată cu prilejul Simpozionului U.T.C.-ului, la Casa de cultură a tineretului Iași, la 24—25 iunie, a.c.

Este foarte util ca elevii îndrumați de activiștii culturali, profesori, directori de cîmine culturale, muzeografi, să se preocupe și să colecționeze obiecte cu motive naționale specifice satului respectiv, cusături, țesături și să întocmească albume cu mostre culese din cele mai autentice motive care vor fi și ele importante izvoare de inspirație pentru creațiile actuale.

„Educația maselor prin artă și pentru artă, urmărește să îndeplinească amplu, multilateral personalitatea omului nou, să contribuie la educația sa patriotică militant revoluționară, etică și estetică, să-i îmbogățească și să-i înfrumusețeze viața spirituală să afirme valorile umanismului socialist, principiile de viață socialiste și comuniste, să exprime forța spiritualității poporului, gîndirea sa înaintată. În acest cadru mișcarea artistică de amatori își propune să asigure valorificarea superioară a tezaurului culturii populare tradiționale și contemporane, crearea de noi valori care să pună în evidență procesele complexe ale edificării socialiste”⁷.

Pentru a exemplifica ne vom referi pe scurt la expozițiile de artă populară din zona Iași, organizate la sate în cadrul Festivalului național „Cîntrea României”, în vederea stimulării mișcării artistice de amatori și a valorificării tradițiilor populare în creațiile actuale. Evidențiem cu acest prilej bogăția și varietatea creațiilor artistice populare întîlnite în satele zonei Iași. Selecționarea materialului a contribuit la reușita acestor expoziții. Colțul de interior a constituit punctul de atracție din expoziții,

⁷ Radu Constantinescu, Funcția educativă a mișcării artistice de amatori. „Era socialistă” nr. 20/X.1976.

în care principalul element era lada de zestre cu zestrea pe ea. Țesăturile din zestrea gospodinei confecționate din materiale diferite, aveau funcții utilitare multiple. Dintre acestea amintim țesăturile de cînepă, valul de saci, traistele și macaturile de lînă în două sau patru ițe. Scoarțele și lăicerele constituie cea mai bogată zestre. Ornamentele întîlnite pe scoarțe și lăicere denumite și naționale, sînt motive geometrice, romburi concentrice denumite și flori încheiate și jumătăți de floare sau roate pline sau jumătăți de roată. Stilizarea vegetală, pomul și bradul apar în multe forme și variante, însoțite fiind de păsări sau uneori și de figurine antropomorfe. Scoarța cu motiv în șah, pătrate, este denumită în cărți sau în dame. Alături de motivul romb, pătrat sau zig-zag apare și motivul în stele denumit și frunză de vie. Aceste motive străvechi întîlnite pe ceramică neolitică sau traco-getică, ne amintesc de cultul soarelui venerat de străbunii noștri daci și traci.

Țesăturilor de interior amintite mai sus li se adaugă și textilele confecționate din pînză de lînă țigale și mai tîrziu din bumbac, specifice zonei : ștergare, prostiri de pat și de culme, fețe de mese, fețe de perne.

Valoarea educativă a acestor expoziții este evidentă. În această etapă de culturalizare și modernizare a satelor, popularizarea patrimoniului cultural național este absolut necesară, el constituind o importantă sursă de inspirație pentru creația actuală. Pe lîngă expoziții, o formă superioară de popularizare a creațiilor populare o constituie și filmele etnografice. Ele completează expunerea, dînd viață funcționalității pieselor expuse, a teinicilor de prelucrare a materialelor sau a unor aspecte legate de gospodăria satului tradițional. Ceea ce nu poate fi prezentat într-o expoziție permanentă sau tematică este completat de filmul etnografic. Agricultură tradițională sau păstoritul, aratul cu plugul de lemn, grapatul, treieratul cu caii, bătutul cerealelor cu îmblăciul sau cositul finului, stîna cu datul oilor la strungă sau prelucrarea laptelui cu uneltele primitive, ne amintește de o anumită etapă istorică și culturală a dezvoltării societății românești.

Industria țărănești, industria casnică textilă, prelucrarea lemnului, a cînepii, a lînii, a borangicului, șezătorile de tors, urzitul, neveditul, țesutul, prelucrarea țesăturilor de lînă, bătutul pănurei la piau, datul la ștează sau drstă a țesăturilor de lînă, meșteșugul cojocăritului, trasul pieilor la cîrlig și curățatul cu gripca, prelucrarea artistică a lemnului, fazele de construire a caselor sau a dependențelor ca și alte meșteșuguri tradiționale, butnărit, rotărit, sau prelucrarea oalei la roată, sînt doar cîteva aspecte etnografice care pot constitui cîteva titluri de filme etnografice.

Obiceiurile străvechi care s-au păstrat pînă în contemporaneitate, legate de ciclul vieții, naștere, nuntă, înmormîntare sau cele calendaristice legate de diferite ocupații sau sărbători din timpul anului, reflectă nivelul de cultură al satului tradițional. Ca și exponatele prezentate în expoziții, ele atestă existența milenară a poporului nostru pe aceste meleaguri.

Filmul „Jocuri cu măști, zona Iași“, realizat de Cineclubul din Huși sub îndrumarea științifică a muzeografilor etnografi, demonstrează bogăția și varietatea elementelor de recuzit, păstrate în zona Iași, amintin-

du-ne de îndepărtatele culturi agrare și pastorale neolitice și traco-getice. Serbările cu măști de Anul Nou, ne amintesc de străvechiul cult al fertilității care a existat la toate popoarele agrare și pastorale, la azteci (Mexic) sau Incași (Peru) în Noua Zeelandă în Egiptul antic, în Orientul Mijlociu sau în spațiul Carpato-Balcanic.

Filmul „Jocuri cu măști, zona Iași”⁸, rod al cercetărilor etnografice pe teren, de peste două decenii, a fost prezentat la faza interjudețeană „Cintarea României” ediția a I, fiind apreciat de juriu cu premiul I.

În concluzie, susținem și insistăm asupra imediatei realizări a filmelor etnografice. Alături de valoroasele colecții de obiecte muzeale, aceste filme sînt documente și valori ale patrimoniului cultural național.

CONTRIBUȚII LA BIOGRAFIA LUI LUDOVIC DAUȘ (1873—1954)

IOSIF E. NAGHIU

Filiala Botoșani a Arhivelor Statului, posedă patru mape cu acte și documente privitoare la viața și opera scriitorului Ludovic Dauș. Întregul material arhivistic privitor la Ludovic Dauș a fost donat Arhivelor Statului din Botoșani de Doamna Ecaterina Dauș din Botoșani. Mama lui Ludovic Dauș a fost fiica lui Costachi Negri, un reprezentant de seamă al generației care a luptat și a înfăptuit Unirea Principatelor.

Ludovic Dauș s-a născut la 19 septembrie (31 septembrie) 1873 la Botoșani. Tatăl lui Ludovic Dauș a fost inginerul A. Dauș, care de tânăr s-a refugiat din Boemia, pentru că a susținut în 1848 revoluția poloneză.

Ludovic Dauș s-a înscris inițial la liceul militar, dar în curînd părăsește această școală. Urmează liceul la Botoșani și la Fălticeni, iar ultima clasă a făcut-o la București, la fostul liceu Sf. Gheorghe, unde a făcut și examenul de bacalaureat. Se înscrie la Facultatea de drept din București, unde studiază cu mult interes vasta știință a dreptului, dar citește cu pasiune opere literare și opere istorice. Traducerile din literatura universală formează un capitol important din bogata activitate literară a lui Ludovic Dauș.

După ce termină cursurile facultății de drept devine avocat și începe o fază nouă în viața acestui harnic și entuziast scriitor, poet, traducător și publicist, care a colaborat la multe reviste și ziare.

Teza de licență în drept a lui Ludovic Dauș se intitulează : „*Pedeapsa. Caracterul și natura ei*”. A fost tipărită la Botoșani în 1897. Nu este însă prima carte tipărită de acest tânăr foarte muncitor. În anul 1897 a mai tipărit : „*Spre moarte*”.

Tinărul absolvent al Facultății de drept din București își începe deci cariera cu două broșuri tipărite și avînd la activ un număr important de articole și poezii, risipite prin diverse reviste și ziare.

Reproducem și certificatul : Universitatea din București. Facultatea de drept. Certificat. Subsemnatul secretar al Facultății de drept certific prin aceasta că Dl. Ludovic Dauș a trecut examenul al V-lea (licența) pentru care a obținut titlul de licențiat în drept. Secretar Dem. Daniełopol Nr. 290. 20 decembrie 1892. București L. S.

În 1899 „Corpurile legiuitoare“ au aprobat „împămîntenirea cu dispensă de stagiul“ (Monitorul oficial 1899 Nr. 277, p. 9971).

Reproducem un act „Societatea autorilor dramatici români S.A.D.R. București, str. Izvor 40 România.

București 21 iunie 1940

Stimate Domn,

Prin hotărîrea comitetului din ziua de 14 iunie a.c., ratificată de către Adunarea generală extraordinară din ziua de 16 iunie a.c. ați fost proclamat membru al Societății autorilor dramatici români. Transmițindu-vă salutul nostru colegial, vă urăm o rodnică activitate în cadrul obiectivelor societății noastre. Președinte, C. Kirițescu. D-sale Domnului Ludovic Dauș, strada Turnescu Nr. 15.

Ludovic Dauș a ocupat diverse funcții. În 1914 a fost numit jurist la Direcția generală a islazurilor comunale. În 1937 a fost numit subdirector general la Societatea română de radiodifuziune și conducător al mișcării culturale al primăriei București și în această calitate a organizat celebrele „luni“ ale Bucureștilor. În 1926 a luat parte la conferința interparlamentară de la Stockholm. A fost căsătorit întâia oară cu Margot Soutso. S-a căsătorit a doua oară cu Ecaterina Thiery, originară din Bîrlad. Ajuns relativ repede membru al Uniunii Scriitorilor Români.

S-a stins din viață la 17 noiembrie 1954 și a fost înmormîntat la 19 noiembrie 1954 în cimitirul Colentina din București.

Ludovic Dauș a acordat un interviu ziarului „*Rampa*“ un interviu care face unele mărturisiri literare. De la Charles Andeat, mărturisirea literară este considerată o metodă fundamentală pentru studierea creației literare.

Reproducem în întregime mărturisirea lui Ludovic Dauș :

— Ce v-a determinat să scrieți ?

— Nu știu. Eram printr-a patra de liceu. Memorizam cîteva poezioare, citeam pe *Grui Singer* și pe *Dan Căpitan de plai*, dar mai citeam cîteva poezii de Heine într-o traducere franceză, între care *Lorelei*. Ceva a început să cînte în mine și cuvintele le-am așezat de la sine în versuri desigur șchioape, cu rime indicate și iată prima mea poezie. Subiectul ? Mi-amintesc că era vorba de un pescar pe Bistrița, furat de cîntecul unei fete din munți și atît de amărit încît se înecă. Plîngeam pur și simplu celebra poezie a lui Heine, și eram mîndru nevoie mare. Pe urmă nu mi-a mai plăcut și am început să scriu de rar o mulțime de prostii, între care și o piesă de teatru în versuri în care eroul era căpățîna unui om decapitat. Concepție de copil, naiv, prost dintr-a patra de liceu, cu note slabe la matematică și latină“.

A colaborat la ziarul „*Curierul român*“ ce apărea la Botoșani sub conducerea lui Scipione Bădescu. În clasa a VI-a era în pericol de a rămîne repetent. A trecut la liceul Sfîntul Gheorghe, unde era director Anghel Dumitrescu. Ionescu Gion îi dă nota 10 la limba română la o teză. Publică poezii în „*Revista nouă*“ condusă de Bogdan Petriceicu

Hasdeu. A fost încurajat să scrie de Grigore Goilav, istoric și publicist din Botoșani.

După ce face bacalaureatul se înscrie la Facultatea de drept din București. Ionescu Gion îl duce la ședințele prezidate de Hasdeu.

Redactorul ziarului „*Rampa*” îl întreabă : „Cum lucrați ?

Ludovic Dauș răspunde : „Niciodată la masa de scris... Fiind miop trebuie să mă aplec prea tare pe blocul de scris și asta mă trudește. Scriu deci aproape întins pe o dormeză prevăzută cu un spătar, ori într-un fotoliu...”.

Publicistul Ludovic Dauș a colaborat decenii în șir la cele mai felurite publicații. Să amintim : Revista nouă (condusă de Hasdeu), Vatra (condusă de Coșbuc), Familia (condusă de Iosif Vulcan), Literatură și știință (condusă de C. Dobrogeanu-Gherea), Literatorul (condus de Alexandru Macedonschi), apoi Lumea literară, Luceafărul, ziarul „Adevărul” și altele.

În articolele pe care le-a publicat se ocupă de cele mai felurite probleme literare, istorice, sociale.

Adesea ținea conferințe.

Conferințe și cuvântări ocazionale în manuscris la Archivele Statului :

1. Unirea Ardealului (punctele pe care le desvoltă în această conferință),
2. Despre presă (schita unei conferințe)
3. Cuvint la înmormintarea ziaristului Paul Botzan
4. Cuvintare la înmormintarea lui Cincinat Pavelescu
5. Cuvintare la bacalaureat în cinstea lui Trancu-Iași
6. Cuvintare la moartea lui I. G. Duca.
7. Cuvintare la mormintul lui M. Eminescu
8. Sub trei regi.
9. La tricentenarul lui Molière
10. Despre situația tragică a scriitorilor
11. La moartea lui N. Pora
12. La moartea lui Luchian
13. La moartea lui Holban
14. La inaugurarea bustului lui Duiliu Zamfirescu
15. La înmormintarea scriitorului D. Patrășcanu
16. La moartea lui Leon Donici.

Harnicul publicist Ludovic Dauș a redactat câteva publicații periodice : 1, *Ilustrațiunea română*, revistă artistică, literară, ilustrată, 1903, București (redactor și proprietar Ludovic Dauș, secretar Emil Condratu) ; 2. *Doina*, revistă pentru litere, știință și arte, București, 16 octombrie — 15 noiembrie 1897, 2-16 octombrie 1894 (publicație săptămînală). A fost condusă de Radu D. Rosetti și Ludovic Dauș.

Ludovic Dauș a desfășurat o foarte bogată activitate de creație. Volumul de poezii „În zări de foc” cuprinde creații din anii neutralității. Volumul „*Drumul singelui*” cuprinde poezii din marea epopee a anilor 1916—1918. Citez o poezie patriotică :

Tu ești pământul, slava, iluzia și dorul
 Oh, patrie ! Din clipa dintâi trăiești în noi
 De n-am veghea lumina-ți, am fi străini și goi
 Că doară lumea noastră din tine își ia sborul
 Tu ești îndrumătoarea și-altarul ! ești pridvorul
 Dumnezeuesc în care rîvnim să fim eroi, —
 Mereu tu chemi furtuna, ca-n letopisești noi
 Să scrim povestea sfîntă din care-ți tragi izvorul.
 Tu ești al Văii Albe și-a Codrului Cozmin
 Ești Mircea și ești Tepeș și ești Călugărenii
 Și sabia lui Basta căzută din senin
 Și Cuza ești și Plevna ! și-Ardealul tot pământul,
 Arat, rodit și sînge pe care-ți porți oștenii,
 Și cărora, căită, sub flori le-ascunzi mormîntul,

Lira multicoloră a poetului a creat despre anii 1940—1944 volumul „Ani cerniți” rămas în manuscris.

Despre M. Eminescu au scris versuri frumoase, foarte mulți poeți români și străini. Ludovic Dăuș ni l-a preamărit în poezia

Lui Eminescu

Gîndirea, versul tău stau veghe
 La toate cîte-nfiripăm,
 Ai dat o haină limbii noastre
 Hotarele în care stăm,
 De-asupra sufletului țării
 Te-ai ridicat luceafăr blind —
 Simțirea ne-ai într-aripat-o
 Din plinul marelui tău gînd
 Și om și-Arhanghel totodată
 Pe drumul larg ce ne-ai deschis,
 Întruchipași o lume nouă
 De armonie și de vis.
 Mai sus, pe culmile speranței
 Și-a vremurilor care vin,
 Stăpîn pe viață și pe moarte
 Stăpîn pe-al neamului destin
 Ai zis ! și Prutul și cu Tisa
 Din vadurile strămoșești
 Ajuns-au dreptele hotare
 A conștiinței românești.

*Ce geniu ți-a-mboldit ființa
Să scurmi trecut și viitor
Să fii deapururea luceafăr
Nădejdi noastre-a tuturor.
Nu-i grai să-ți poată aduce slavă
La cite îți sîntem datori.
Răscolitor de idealuri
Ce smuls-ai soarele din zori !*

Pe lingă cele două volume de poezii tipărite „În zări de foc“ și „Drumul singelui“ a mai lăsat două volume în manuscris : „Versuri Lianeii“, „Poeți străini“. A tradus sute de poezii din poeți străini mai ales din Baudelaire, Lecomte de Lisle, Paul Verlaine, Schiller, Heine, Pușkin.

Dintre operele literare străine de o mare circulație pe care le-a tradus amintim : 1. *Guliver în țara piticilor* (1900) ; *Duelistul de Turghenieff* (1907) ; 3. *Sonata Kreutzer de Tolstoi* (1909) ; 4. *Regele Lear de Shakespeare* (1911) ; 5. *Povestiri de Contesa de Segur* (1918) ; 6. *Manon Lescot de Abatele Prévost* ; 7. *Iacobiții de François Coppée* ; 8. *Regele petrece de Victor Hugo* ; 9. *Povestiri fantastice de Hoffmann* (1909).

Versurile poezilor, armonizate de compozitori, devin cîntece, formează minunata artă a lui Orfeu. Ludovic Dauș a tradus atît de frumos unele poezii, încît compozitorul Emil Montșia, care a fost prieten cu Ion Slavici și a trăit foarte mult timp la Șiria (Județul Arad) a armonizat :

1. Din lucrările mele (Aus mein Tränen) Poezia de Heine (Dauș) Muzica Emil Montșia.

2. În prea frumoasa lună mai (In wunderschönen Monat Mai) pentru voce și pian de H. Heine (Dauș) muzica de Emil Montșia.

Ludovic Dauș a tradus și în proză. O simplă statistică a traducerilor din literaturile străine demonstrează că a îmbogățit literatura noastră cu lucrări importante. A tradus în limba română : 6 romane, 8 piese de teatru dintre care 6 în versuri și 2 în proză, precum și numeroase nuvele și povestiri, publicate în reviste și în ziarele vremii. De exemplu romanul *Gioconda* a fost publicat în fascicole în „*Adevărul*“ sub pseudonimul Adrian Daria. Cu același pseudonim a semnat traducerea romanului „*Tragedia din Belgrad*“ (apărut în volum). Adesea a tradus opere dramatice pentru Teatrul Național. Să amintim doar cîteva : 1. *Patru săbii, feerie* ; 2. *Akintiș, un act în versuri* ; 3. *Cumpăna, în patru acte în versuri*.

O preocupare importantă a lui Ludovic Dauș a fost scrierea romanelor. A scris 10 romane, deci foarte multe, dar cu aceste romane n-a reușit să se impună prea mult, poate tocmai fiindcă sînt prea multe.

Din seria nuvelor lui Ludovic Dauș amintim : 1. Pe linia vieții ; 2. Un vis care piere ; 3. Amorul lui Georgescu Polarul ; 4. Duet întreprins ; 5. La pensie ; 5. Tatăl ; 6. Vestea ; 7. Roata norocului ; 8. Fiul apocriptului Purice ; 9. În ceasul cel greu ; 10. În fața ferestrei ; 11. Două cadavre ; 12. Oameni ; 13. Loteria ; 14. Eremitul ; 15. În noaptea de Anul Nou ;

16. Vestea rea ; 17. În fața războiului ; 18. În fața slugii ; 19. În noaptea învierii ; 20. Albăstrelele ; 21. Debutul coristei ; 22. Ucigaș ; 23. Călău ; 24. În plină descompunere ; 25. Intrarea în materie ; 26. Milionul lui Elefteriu ; 27. În șoptirea vremii ; 28. Apa botezului ; 29. Am ucis o femeie ; 30. Ultimul acord ; 31. Balul ; 32. În sunet de goarne ; 33. Străbunii ; 34. Pe ruine și morminte ; 35. Munca ; 36. Am ucis o femeie ; 37. Dușmanii neamului ; 38. Doamna Oltea ; 39. Cumpăna ; 40. Akmintiș ; 41. Egle ; 42. Dihorii ; 43. Versuri Lianeii ; 44. În zori de foc ; 45. Blestemul ; 46. Aripi de ceară ; 47. Marusia ; 48. Într-un an odată ; 49. Sub cerul Balticei ; 50. Când veni cazul Natalei Micșulescu ; 51. Drăceasca schimbare de piele.

Romanul „O jumătate de om” are ca erou principal pe Traian Belu. Traectoria vieții lui Traian Belu prezintă întreaga viață socială a vremii în mediul citadin. Tot din mediul citadin sînt și personajele romanului „Răscruci”, povestea vieții a trei studenți din clase sociale diferite. Manuscrisul cuprinde 129 de file și pare neterminat. În interviul literar acordat ziarului „Rampa” afirmă că a scris 150 de pagini din romanul „Răscruci”. Nu l-a mai terminat. În interviu spune că va scrie „Porunca toamnei”, un volum de nuvele, o povestire „Nadenka”. Scriitorii fac multe proiecte dar unele rămîn în fața de „*pium desiderium*”.

Eugen Lovinescu preciza că după primul război mondial autorii trec de la romanul rural la romanul citadin. Ludovic Dauș a scris romane citadine. Romanul „Străbunii” abordează opere literare de evocare a trecutului, în care imaginația a prevelat uneori asupra datelor pe care cu osîrdie le găsesc slujitorii muzei Clio. Se spunea odinioară că romanul istoric e cel mai mare dușman al istoriei. Pare că această afirmație este însă cam exagerată.

Dintre operele dramatice s-a bucurat de apreciere mai ales „Doamna Oltea”, mama lui Ștefan cel Mare. Poem dramatic de D. G. Kiriac, București, 1907.

Activitatea lui Ludovic Dauș a fost atît de multilaterală, încît nu s-a gîndit să se dedice numai unei ramuri de activitate intelectuală, în care să producă foarte mult. Temperament impetuos de ziarist a abordat cu curaj foarte multe probleme, extrem de variate.

După moartea lui Ludovic Dauș, văduva Ecaterina Dauș a notat zilnic amintiri despre fostul ei soț, fragmente din opere, a însemnat cu multă duioșie meditațiile ei lîngă mormîntul rece. Cele două caiete cu însemnările Ecaterinei Dauș sînt pagini vibrante de lirism, demn de admirat. Sînt pagini duioase ce se citesc cu deosebit interes și care devin documente despre viața și opera lui Ludovic Dauș.

Vasile Savel în volumul „Contemporanii” dedică cîteva pagini lui Ludovic Dauș. Recunoaște că a muncit foarte mult și în multe domenii.

TEXTUL ȘI UTILIZAREA LUI ÎN MUZEELE DE ISTORIE

ANGHEL PAVEL, EMIL DUMITRESCU

În stadiul actual al dezvoltării științei și practicii muzeologice, textul muzeal joacă un rol bine definit : el este atît liantul care unește diferitele secțiuni și teme ale expoziției cît și suportul ce susține și pune în valoare obiectele originale bi și tri-dimensionale. Totodată, prin text, în absența îndrumătorului, se stabilește legătura necesară dintre vizitator și expoziție. Mesajul unei expoziții de istorie, indiferent de tematica sa, de perioada la care se referă, poate fi receptat de publicul vizitator în totalitatea sa numai dacă realizatorii ei au știut, pe lângă multe alte elemente, să folosească cu pricepere textul. În absența textului nu se poate vorbi de expoziție muzeală de istorie, ci doar de o simplă etalare de obiecte. Tot așa cum lipsa textului aduce prejudicii expoziției, chiar și acelea care dispun de un material original foarte bogat, și interesant, abuzul de text duce la anihilarea valențelor expoziției. Iată de ce, considerăm utilă o discuție asupra acestei categorii de material muzeistic auxiliar-vizual.

În dezvoltarea muzeologiei, folosirea textului a cunoscut mai multe etape. Inițial textul a lipsit din cadrul acelor expuneri de colecții, organizate, în primul rînd, pe criteriul curiozității. În momentul cînd în etalarea unor piese s-a încercat explicarea valorii acestora, ca și legăturile ce existau între ele, și-a făcut apariția textul. Deci, folosirea textului se leagă de structurarea unor elemente științifice în activitatea de colecționare și expunere a obiectelor cu valoare muzeistică. Desigur, de la acest prim pas, a urmat apoi o perioadă destul de îndelungată pînă cînd textul a ieșit din rolul doar de „explicație“ a unor obiecte, impunîndu-se ca o necesitate și pentru definirea unor fenomene, momente, perioade sau date istorice. Trebuie să amintim faptul că în dezvoltarea muzeologiei românești a existat o perioadă ce se plasează, în mare, în anii '50 ai secolului nostru cînd textului muzeistic i s-a atribuit, în mod forțat, „calitatea“ de a suplini lipsa a numeroase și diverse exponate patrimoniale. Aceasta a făcut ca în cadrul unor expoziții muzeale de istorie — și nu au fost puține — să apară un număr exagerat de mare de texte cu dimensiuni apreciabile, ce aveau drept scop acoperirea golurilor patrimonial-tematice. Asemenea expoziții, sufocate de text, apăreau ca niște aride manuale de istorie fiind departe de ceea ce se înțelege prin expoziția muzeală. Feno-

menul, oarecum firesc, datorat existenței unor colecții lacunare, dorinței de a aborda o tematică cu o arie de cuprindere mai mare decât se putea acoperi prin patrimoniul existent și a lipsei unor mijloace tehnice perfecționate, de realizare a unor mulaje — copii după anumite piese unicate, de mare valoare, a fost înlăturat cu timpul. Pe de o parte, cercetarea științifică, sistematică — prioritară, achizițiile și transferurile au dus la completarea patrimoniului muzeal iar, pe de altă parte, acțiunea de re-profilare a expozițiilor de bază, în funcție de natura colecțiilor principale de care dispuneau instituțiile muzeale, au dus la reglementarea situației. Astăzi, se poate afirma cu certitudine că în muzeologia românească se cunoaște bine rolul pe care îl are textul în cadrul expoziției muzeale, chiar dacă despre această problemă, cu o singură excepție¹, în publicațiile noastre de specialitate nu s-a scris nimic.

În străinătate, mai precis în apusul Europei, muzeologia descoperă sau, poate, redescoperă în prezent calitățile textului ca mijloc de explicare a unor fenomene politice, sociale și culturale, imposibil de redat doar prin intermediul exponatelor². Această „descoperire” (redescoperire) face parte din efortul muzeologiei occidentale de a dinamiza expoziția de bază de istorie, de a o pune la dispoziția unui public cât mai larg, de a o face accesibilă tuturor categoriilor de vizitatori³.

După opinia noastră, în practica muzeistică actuală se folosesc în cadrul expoziției de istorie trei mari categorii de texte. Întrucât atât în publicațiile de specialitate din țară și străinătate cât și în activitatea muzeologică curentă nu există o unitate în ceea ce privește desemnarea categoriilor de texte, ne-am permis ca din multitudinea de termeni utilizați să optăm pentru unii dintre ei, cu care am notat cele trei mari categorii de texte :

I. *Textul de orientare* ;

II. *Textul explicativ (textul comentariu)* ;

III. *Textul însoțitor*.

Prima categorie amintită, anume *textele de orientare* — este, prin conținut, generală. Prin intermediul acestor texte se oferă vizitatorilor explicații asupra ceea ce este prezentat într-o sală de muzeu sau în mai multe. De asemenea, *textele de orientare* pot apărea înaintea unui grup de teme ce corespunde unei perioade istorice, epoci sau fenomen caracteristic. Ele sînt enunțative, conținînd doar date foarte importante, enumerînd schematic însușirile sau particularitățile perioadei, epocii istorice etc.

A doua categorie — *textele explicative* (sau *textele comentarii*) — oferă date, corelează și explică teme, momente tematice, aspecte esențiale din cadrul unei epoci sau perioade istorice. Ele sînt cât mai complete

1 Maria Huminic Teclean, *Textul explicativ (eticheta) în muzeul de istorie*, „Revista muzeelor și monumentelor” — muzeu, nr. 10/1977, p. 37-38.

2 Derk P. Snoep, *Musée d'histoire d'Amsterdam*, în „Museum”, nr. 2/3, 1977, UNESCO, Paris.

3 Idem, Irge Materna, *Musée d'histoire allemande, Berlin (République démocratique allemande)*, în „Museum” nr. 2/3, 1977, UNESCO, Paris.

și la obiect. În cadrul lor se oferă date, cifre pentru comparații, se dau definiții, se fac trimiteri la istorici de renume și la lucrări de specialitate.

A treia categorie — *textele însoțitoare* — sînt foarte variate ca structură. Ele se grupează la rîndul lor în trei subgrupe: 1. *titluri*; 2. *legende* și 3. *etichete*. Aceste texte însoțesc și oferă date atît despre obiectele originale bi- și tri-dimensionale cît și asupra unor materiale auxiliare, cum sînt: hărțile, graficele, schemele, desenele. Multe dintre ele sînt adevărate buletine de identitate ale obiectelor etalate în expoziție. Acestea sînt, cu osebire, etichetele. Despre această ultimă subgrupă a textelor însoțitoare a apărut, în „Revista muzeelor și monumentelor” un material foarte bine documentat, semnat de Maria Huminic Teclean⁴.

Din cadrul oricărei expoziții de istorie, indiferent de mărimea sau tematica sa, nu pot să lipsească cele trei mari categorii de texte. Lipsa uneia din ele generează confuzii în înțelegerea expoziției, reduce nivelul științific și mesajul educativ al acesteia.

Așa cum arătam la început, textul joacă rolul de liant tematic. Reunirea tuturor *textelor de orientare și explicative* ale unei expoziții în ordinea cronologică și a importanței lor oferă structura tematicii acesteia, permițînd depistarea hiatusurilor și a disproporțiilor ce pot apare în firul de idei.

În ce privește cele trei categorii de texte, nu se poate face o erarhizare a valorii, fiecare avîndu-și rolul ei bine definit. Noi le-am enumerat pornind de la general sau particular. Dacă primele două categorii au mai mult calitatea de a introduce publicul în tematica expoziției, leagă și explică diferitele teme și momente, cea de-a treia categorie constituie suportul care susține și pune în valoare obiectele originale, copile și materialele auxiliare, oferă amănunte de detaliu ce îl atrag pe vizitator. De asemenea, nu trebuie uitat faptul că atît textele de orientare cît și cele explicative pot suplini anumite lacune din tematică datorate inexistenței unor exponate și întregesc imaginea asupra unor probleme sau fenomene ce nu pot fi redată exclusiv prin intermediul unor piese muzeale, cum sînt: conștiința socială, gîndirea politică, etc. De aceea este necesar ca muzeologii să acorde o importanță egală folosirii fiecărei categorii de texte.

În ceea ce privește exprimarea textelor, pentru toate cele trei mari categorii, ele pot fi alcătuite (compuse) de realizatorii tematicii sau obținute prin selectarea de citate din tratate și lucrări de istorie sau din opera unor personalități proeminente, cu precădere politice, care răspund întru-totul necesităților explicative ale expoziției. În exprimarea textelor nu există nici o regulă. Practica muzeologică impune care din texte vor fi alcătuite și care deținute prin selecția unor citate. În general, se recomandă folosirea de citate pentru primele două categorii de texte și mai puțin pentru ultima. Desigur, nu se va apela numai la citate. Ideală este situația cînd se combină textele alcătuite, impersonale și didactice (în sensul bun al cuvîntului) în exprimare, cu citate care sînt personale și

4 Maria Huminic Teclean, *op. cit.*

colorate ca limbaj. Sint și cazuri cînd un *text explicativ* poate fi realizat din combinarea unui citat cu o parte compusă.

Fiind mijloc de legătură între vizitatori și expoziție, textele indiferent de categoria cărora aparțin, trebuie să redea esența problematicii, într-un limbaj simplu dar nu simplist, susținute de date riguros științifice. Ele nu pot și nici nu trebuie să suplîneasă tratatele de istorie. Dacă sint foarte lungi, textele obosesc și, marea majoritate a vizitatorilor le resping de la început, necitindu-le. Cu cît sint mai concise cu atît există garanția că vor fi parcurse iar mesajul lor interceptat. În marele și dificilul proces al realizării tematicii expoziției de istorie, alcătuirea și selecția textelor este o problemă cheie care contribuie în mod substanțial la succesul acesteia. De aceea, în cadrul colectivului de specialiști, sarcina compunerii textelor trebuie încredințată unor muzeologi cu o activitate îndelungată atît pe plan științific cît și educațional, specialiști care au venit de nenumărate ori în contact cu publicul, cunosc foarte bine psihologia, știu cum trebuie explicate spre a fi înțelese temele și problemele istorice.

Repartizarea textelor într-o expoziție nu este egală. Cele care predomină, cum este și firesc sint *textele însoțitoare*. Mai rare sint cele de orientare. Dar în cadrul unei expoziții pot apărea dezechilibre în ceea ce privește prezența în săli a textelor. Astfel, pot exista săli cu multe texte iar altele cu foarte puține. În acest caz experiența muzeologică trebuie să își spună cuvîntul : în sălile cu texte mai puține nu vor mai fi introduse altele, ci echilibrul se va realiza prin eliminarea unora din sălile unde sint prea multe.

În ce privește amplasarea textelor, fără a exista niște reguli foarte bine stabilite, practica muzeologică a impus cîteva aspecte de care, în general, se ține seama. Astfel, *textele de orientare* sint expuse la începutul sălilor de expoziție, de regulă panouri și panouri-vitrină în funcție de tematică și forma mobilierului expozițional. Desigur, în găsirea locului prezentării acestor texte un rol îi revine și arhitectului ce realizează etalarea expoziției. Desigur, în găsirea locului este recomandabil ca și *textele explicative* să fie cît mai vizibile pentru a fi citite de vizitatori încă de la început. În legătură cu ultima categorie — *textele însoțitoare* — trebuie remarcat faptul că pot fi amplasate într-un mod deosebit de variat : *etichetele* se expun în preajma obiectelor despre care oferă date, de obicei sub acestea ; *legendele* se scriu în interiorul cadrului schemelor și hărților, fie în partea superioară, fie în cea inferioară dar constant spre margine ; *titlurile* își găsesc loc, de regulă, deasupra panourilor și grupajelor de materiale.

Cînd este vorba de folosirea unor *texte-citate*, unii muzeologi indică, pe lîngă numele autorului, titlul lucrării din care acesta a fost extras. În general, o asemenea practică ține să sublinieze un grad mai ridicat de probitate științifică. După opinia noastră, dacă lucrarea din care s-a citat este foarte cunoscută, atunci este bine să fie reprodus și titlul ei. În cazul în care aceasta e mai puțin răspîndită, atunci ajunge doar numele autorului. De asemenea, dacă citatul este foarte scurt, nu este indicat să

se dea titlul lucrării din care a fost extras, întrucît numele autorului și titlul vor reprezenta la un loc tot atît sau chiar mai mult text decît însăși citatul, ceea ce poate crea impresia — falsă dealtminteri — de neînsemnat, de selecție insuficient gîdită.

În practica unor muzee din străinătate, textele de orientare și unele titluri de panou sînt redade și într-o limbă străină de circulație internațională. Și în țara noastră au existat, pînă nu demult, muzee unde se înțelneau texte redade și într-o limbă de largă circulație. S-a renunțat⁵. Există impresia că se încarcă cu prea mult text expoziția. În general, vizitatorii străini vin la muzeu fie în grup, și atunci beneficiază de ghidaj, fie însoțiți de cetățeni români care le traduc textele. Totuși prezența la unele din expozițiile muzeelor noastre, a textelor traduse o considerăm bine venită. Pentru înțelegerea completă a unei expoziții de către turiștii străini de cel mai mare folos sînt ghidurile editate în 2-3 limbi de circulație internațională și care oferă nu numai cîteva texte traduse, ci și date esențiale despre întreaga expoziție.

Folosirea permanentă în bune condițiuni a unor mijloace tehnice audio, în cadrul expozițiilor muzeale de istorie, poate ridica, încă de la structurarea lor din punct de vedere tematic, problema renunțării la unele texte. În acest caz sînt exceptate *textele însoțitoare*, fiind vizate, cu precădere, cele *de orientare*. Deocamdată, nu cunoaștem asemenea cazuri în practica curentă a muzeelor de istorie din țara noastră. Este însă sigur că folosirea unor asemenea mijloace tehnice ar duce la o dinamizare a expozițiilor, la eliminarea unor texte, cu grija cuvenită pentru calitatea *textului transmis*.

Textele, prin amplasarea lor diversă, prin diferențele de literă — ca mărime, caracter, culoare — pe lîngă rolul lor despre care am discutat pînă acum, pot contribui la o mai mare varietate a expozițiilor din punct de vedere vizual, la structurarea mai exactă a personalității lor. Aici priciperea arhitectului proiectant și buna colaborare cu muzeologii își spune cuvîntul.

Element de valoare în cadrul expoziției de istorie, textul cu variantele sale, trebuie să fie permanent în atenția muzeologilor, neexagerîndu-i-se rolul dar nici diminuîndu-l, folosindu-l ca pe un mijloc sigur și direct menit să releve și să transmită mesajul expozițiilor, să înlesnească înțelegerea lor de către toate categoriile de vizitatori.

5 La Muzeul de istorie națională și arheologie — Constanța, în cadrul Secției de istorie veche sînt expuse unele texte și titluri de panouri în limbi de circulație internațională.

COSTACHE NEGRI ȘI MÎNJINA

I. ALDEA

Există nume în istoria noastră milenară „sfintă carte unde se află înscrisă gloria României“¹, care se identifică cu ideea independenței și a unității naționale și statale, cu lupta pentru progres și emancipare națională. Asemenea nume cu mare ecou în inimile de adevărați români din secolul trecut, și cu urmări dintre cele mai rodnice, au cunoscut Principatele Române în anii premergători revoluției burghezo-democratice de la 1848 și în deceniul următor.

Între acestea, de un renume binemeritat se bucura casa lui Costache Negri de la Minjina, situată în apropiere de Galați, reședință a județului Covurlui, unde toți acei care urau tirania sub orice formă s-ar fi manifestat ea, s-au unit la slujirea devotată a poporului, cu scrisul și arma, sub flamura „Dreptății și a frăției“, constituind idealul sublim, rațiunea de a fi, a tuturor românilor, dornici a lucra pentru patria comună. Pentru ei Minjina reprezenta un simbol de responsabilitate națională și socială, o adeziune politică prin participarea la istoricele întruniri ale lunilor de mai, începînd din anul 1845 — adevărate manifestări deschise ale idealurilor revoluționare.

Momentul Minjina, concretizare a Unirii tuturor forțelor înaintate, înregistrează în acești ani, nu numai un pronunțat proces de maturizare ideologică a revoluționarilor din Țările Române, dar mai ales afirmă și exemplifică fenomenul identificării personalităților cu interesele generale ale maselor largi populare, prin desfășurarea unei febrile activități politice caracterizată de dorința satisfacerii unor vechi, dar mereu actuale idealuri; înfăptuirea unității naționale, lichidarea orînduirii feudale, îmbunătățirea situației sociale a claselor de jos, secularizarea averilor mănăstirești etc. Minjina, prin polarizarea a tot ceea ce avea mai avansat gîndirea românească a primei jumătăți a secolului trecut devine în panteonul istoriei românești o adevărată tribună de luptă, cetate de neînvins, unde interesul personal și vanitatea nu și-au putut face nicicînd simțite prezența. Și aceasta grație eruditului ei amfitrion Costache Negri, care în permanență a vegheat pentru destinele colectivității invitate la Minjina

1 N. Bălcescu, *Românii supt Mihai Voievod Viteazul*.

la fiecare sfârșit de primăvară într-o revărsare de entuziasm și atitudine creatoare, clădită pe o adâncă cunoaștere a simțămintelor fiecăruia dintre cei chemați să intuiască căile de pregătire și desfășurare a viitoarelor mișcări revoluționare ale românilor.

Ambianța de familie, dar mai cu seamă aceea a obișnuiților Mînjinei, din rîndul cărora nu lipsesc Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Alecu Russo, poetul Catina, freamătul entuziast și înitor al epocii în care la „Berlin se vorbea de constituție, la Viena de libertate, iar la Paris se scanda Trăiască Republica !”², au stimulat reunirea tinerilor moldoveni și munteni la Mînjina lui Costache Negri, pînă acum existînd între ei un contact sporadic realizat în centrele universitare din capitalele apusene ale Europei.

Întîlnirile au fost prefăcute încă din martie 1845 de serate literare și muzicale date în cinstea bardului de la Mircești. În același timp, printr-o lăudabilă înțelegere a momentului aceste acțiuni literar-muzicale răspîndesc ideea de originalitate, sinonimă cu capacitatea de percepere a invitaților Mînjinei, ca în contextul marilor frămîntări ce vor zgudui din temelii numai peste trei ani întregul edificiu social-economic și politic al Țărilor Române, să subordoneze întreaga atenție concepției militare de renaștere a țărilor într-o patrie unică a locuitorilor meleagurilor carpato-danubiano-pontice, depozitari de energii constructive și revoluționare.

Aici la Mînjina anilor 1845—1848, s-au înfiripat înțelele speranțe și încercări nutrite de tinerii moldo-vlahi din Principatele danubiene, de punere în valoare a sensurilor istoriei noastre naționale, realizate în lupta pentru libertate socială și națională, pentru unitate statală, idealuri apărute deja atît în Moldova cît și în Țara Românească în preajma anului 1840, servind drept argumente în a fundamenta existența unor „saloane politice”, pentru început de nuanță literară, echivalent al preocupărilor revoluționare ce polarizau întreaga atenție a românilor la București și Iași.

Răspîndirea printre invitații Mînjinei a ideii de unitate a românilor de pe toate versantele Carpaților și, prin ea, a marilor puncte programatice care vor debuta în Iași, Brașov, Blaj, Islaz, și Cernăuți, vîdînd maturizarea conștiinței că românii aparțin aceluiași teritoriu, avînd același interes, limbă și destin politic unic, independent în care să existe o perfectă dreptate socială a dus la o totală eliminare a tendințelor centrifugale, regionaliste, cosmopolitismul și încercările de evaziune fiind străine la o generație de tineri ce visau numai binele țării lor.

Se poate spune deci, că Mînjina și-a cîștigat un binemeritat loc în momentul istoric în care problematica națională și socială devine centrul interminabilelor conciliabile pe care le adăpostea la ceas tîrziu de noapte, plămăda-embriion a viitoarelor puncte programatice ale revoluției române.

În acest sens sintetizînd întreaga activitate a tinerilor veniți la Mînjina lui Costache Negri se poate conchide că erau călăuziți în a lor activitate de ideea Unirii, convinși pe de-a întregul că numai lipsa acesteia

împiedică pe români să nu ajungă un neam tare fiind pentru „pornirea unei strîns încheștate legări între noi de a lucra cu toții la ridicarea din țărînă a României și de a ne trezi în sfîrșit la glasul eroicului său trecut, strigînd cu toții : Trăiască Unită Românie !“³.

O primă particularitate distinctă a întîlnirilor de la Mînjina este prietenia între C. Negri și V. Alecsandri. Promotori ai idealurilor novatoare, cu toată diferența de vîrstă, afinitățile sufletești și preocupările literare comune i-au apropiat pe cei doi, în pregătirea terenului pentru activitățile viitoare, cu adîncă rezonanță patriotică de adevărați și buni români. Prieteniei lor li se asociază tinerii neuitatelor întrevederi de la Mînjina lunilor de mai, adunați aici ca pe vremuri la Café Corneille sau Café Procope, unde au stabilit un prim contact și unde au făcut cunoștință cu personalități remarcabile ale vieții cultural-științifice și politice pe care le cunoaște Parisul, deja trecut prin focurile lui 1789 și ale lui iunie 1830, între care Lamartine, Victor Hugo, Edgar Quinet, Jules Michelet, care arătau un tot mai sporit interes revendicărilor naționale ale românilor făcute cunoscut public de tinerii revoluționari din Principate aflați la studii în capitala Franței.

Un alt element ce probează pentru organizarea tocmai la Mînjina a întîlnirilor dintre tinerii moldoveni și munteni este subliniat de Vasile Alecsandri atunci cînd arată că „Negri iubit de toți pentru înțelepciunea sa dreaptă, pentru blîndețea și noblețea caracterului său fu desemnat ca decanul tinerimii“ fiind chemat cu denumirea de „Moș Costache“, să aibă o „înfrîurire binefăcătoare“ asupra tuturor, într-un moment cînd întărirea luptei pentru îndeplinirea aspirațiilor naționale reclamă prezența unui coordonator, el fiind — avea să spună și Dimitrie Bolintineanu — „capul și idolul unei generații nobile, care luase inițiativa în ideile de reforme ca unul care nu este omul Moldovei, dar al tuturor românilor, și ceea ce este mai mult al tuturor inimilor“⁵.

Văzînd în Costache Negri întruchiparea virtuții tuturor românilor tinerii revoluționari moldo-vlahi, consideră Mînjina un embrion al viitoarelor țări unite, unde au datorita să gîndească la momentele de maximă solicitare a tuturor forțelor înaintate, epoca prepașoptistă înregistrînd aici, în cadrul întîlnirilor, nu numai un proces de maturizare a gîndirii ideologice concretizat în impunerea specificității naționale ca principiu diriguitor al tuturor programelor revoluției burghezo-democratice de la 1848 — la români, ci și o exemplificare prin identificarea creatorilor de valori artistice cu predilecție literare, cu activitatea general-politică, dominată de împlinirea unor vechi năzuințe : libertate, frăție, dreptate.

Atitudinile revoluționare la tinerii moldo-vlahi întruniți la Mînjina, concretizate în conturarea vechii glorii obținută la români în luptele pentru dreptate socială și națională de-a lungul veacurilor, pusă în antiteză cu realitățile negative ale prezentului lor, duc la condamnarea regimuri-

3 C. Negri, *Versuri — proză — scrisori*, Buc., 1909, p. 3.

4 I. Ghica, *op. cit.*, p. 197, 210 ; P. Martinescu, *C. Negri*, Buc., 1966, p. 93.

5 I. Roman, *Bolintineanu*, Ed. Tineretului, Buc., p. 127.

lor regulamentare din Țările Române, înclinate spre trădare și abuz, participarea exprimând nu numai o adeziune deschisă și individuală, ci și idealurile unei generații dornice de a termina cu vechile privilegii feudale și cu realizarea Unirii — idee deja împămîntenită la românii Principatelor de la Dunăre. Trebuia numai scînteia care să declanșeze vîlvătaia multiseculară ce mocnea ca un vulcan în inimile celor care se considerau dintotdeauna frați. Într-o scrisoare din martie 1845, către Costache Filipescu „bunul său prieten din Muntenia“, Costache Negri îndemna ca tinerii munteni, simțitori la marea speranțe ale neamului să gîndească numai și numai la Unire : „ciocniți paharele pentru înfăptuirea acestui scop măreț, cum facem noi acum Alecsandri și cu mine gîndind la voi“⁶, aducînd în aceeași corespondență lămuriri asupra pregătirilor ce se fac la conacul său de la Mînjina în vederea viitoarelor reuniuni supranumite literare, dar cu recunoscut caracter conspirativ pentru a nu atrage atenția ochilor iscoditori ai stăpînirii domnitorului Mihail Sturdza. „De la plecarea ta, lucrăm împreună poezii naționale pe care ți le vom arăta cînd ne vor îngădui împrejurările“⁷, avea să termine C. Negri scrisoarea către Filipescu, punîndu-l deja în gardă despre viitoarele întruniri proiectate pentru luna mai a aceluiași an.

Acelor poezii naționale Costache Negri și prietenii săi dedică cea mai mare parte din timpul care și-l petrec împreună meditănd la lungile ceasuri de iarnă ale Mînjinei asupra măsurilor reformatoare ce se impun ca o necesitate imediată pentru prezentul și viitorul patriei lor.

Prin intermediul aceluiași Filipescu, C. Negri, cere tinerilor munteni care vor veni la Mînjina să „lucreze pentru întîlnirea pusă la cale“ neprecupețind nici un efort, „cu nici un preț să nu dea înapoi“ și să nu urmărească „decît întemeierea solidă a bazei unirii, pe care prin această întîlnire a noastră o putem stabili între două neamuri (țări — n.n.) mici ce nu trebuie să facă decît unul singur“⁸.

Corespondența proprietarului Mînjinei adresat acelor pe care-i dorea pentru luna mai la moșia sa, reprezintă un veritabil manifest programatic, incluzînd în contextul său incontestabile nuanțe revoluționare. Sugerînd astfel necesitatea înfăptuirii obiectivelor imediate ale revoluției la români, chiar dacă corespondența cuprinde amănunte, uneori pur literare, cum ar fi redescoperirea folclorului, Mînjina oferind prin trecut și așezare un vast front de lucru, ea este menită să răscolească faptele trecute ale unui „neam de eroi“, ceea ce îl va face pe C. Negri în poezia-dedicăție „Pentru Bălcescu“ sau în schimbul de scrisori cu Filipescu să constate că „nu-i oare dureros ca un pîriu — să-l treci cu piciorul —, are puterea tristă să ne despărțească atît de crud, și pînă într-atîta că ne e mai ușor să mergem la Viena ca la Brăila ! Iată balaurul ce trebuie să strivim sub călcîi, izvorul slăbiciunii noastre !“⁹.

6 P. Martinescu, *op. cit.*, p. 78.

7 *Ibidem*.

8 *Ibidem*.

9 E. Boldan, *Scrieri*, vol. II, p. 28.

Stîrpirii acestei slăbiciuni C. Negri dedică întreaga sa viață și venit material, transformînd localitatea unde își avea unica moșie într-un bastion al Unirii, al eliberării sociale și naționale „a nației române“.

Sîntem la numai un an, cînd în 1844, a fost desființată robia de pe moșiile mănăstirești și ale statului, act pe care C. Negri l-a salutat cu entuziasmul caracteristic numai lui într-o poezie publicată în primul număr al revistei „Propășirea“. Același C. Negri, membru activ al „Asociației Literare a României“, încă de la înființare în 14 februarie 1845, în scopul realizării dezideratului acesteia de a contribui la realizarea unității culturale a românilor se va gîndi că în contextul întîlnirilor de la Mînjina să se realizeze în sud-estul Moldovei un puternic colocviu literar, Mînjina constituindu-se într-o filială ce avea să cuprindă condeile artistice moldovene puse în slujba idealului sfînt al unirii și independenței românilor „de la munte și pînă la marea cea mare“.

Mărturii ale vremii consemnează participarea lui C. Negri prin Mînjina la clarificările ideologice ale revoluției pașoptiste, iradiindu-le către Milcov și contribuind la organizarea mișcării revoluționare de la Dunărea de Jos, dacă se are în vedere revolta locuitorilor comunelor vecine și din orașul de reședință a județului.

În 1846 stăpînirea semnală în această parte a Moldovei simpatii față de mișcarea lui Teodor Rășcanu, secretar al Asociației Patriotice, cu care ocazie a și efectuat numeroase arestări¹⁰. Anchetarea celor implicați în nesupunere a dus la stabilirea unor legături între cetățenii comunei Galați, între care și clucerul Tudorache Gheorghiu, cu așa-zîșii „comploțiști“ contra orînduieilor statului dornici în a răsturna vechile privilegii feudale. La aceasta se adaugă o altă constatare a stăpînirii referitor la „descoperirile noi ale comportării proprietarului moșiei Pechea, Gheorghe Suțu, care îngreuiază vinovăția sa... și în privirea unei sume împotrivirii la lucrările ocîrmuirii“, ce l-a determinat pe domnitorul Sturdza să-l depună la închisoarea de la Galați, întemnițarea îngrijorîndu-l pe colonelul Miscenco, comandantul garnizoanei, de a nu da „ceva huiet“, în oraș¹¹. De asemenea amestecul lui N. Privileghe în incidentele de la Pechea și Galați, ca și opoziția înflăcăratului Alecu Moruzi, contribuie la a argumenta existența Mînjinei ca centru important de luptă, de unde vor iradia pînă la Galați, ideile revoluționare, cu mult înainte de 1848.

Intervalul celor trei ani constituie o intensă activitate revoluționară bănuită de administrația domnitorului Sturdza care interzice la un moment dat întrunirile tinerilor de la Mînjina „ce jelește că norocul nestatornic de prieteni o lipsește“ după cum va consemna Costache Negri în multe dintre corespondențele sale. Dar cu toate acestea moldovenii și muntenii frați ai aceleiași pămînt românesc continuă a se stima și iubi, a pune la un loc sperările lor de a face proiecte mărețe pe renașterea patriei comune, simțind unirea „că le există în inimi“, și mai ales la Mînjina, unde osteniți și descurajați de greutățile misiei lor prin puteri pentru luptele viitoare.

10 Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova, 1960, p. 60.

11 Idem, p. 100.

Într-o asemenea atmosferă de înțelegere și de asumare, din partea lui C. Negri, a unei permanente griji față de tinerii revoluționari români, în prima parte a lunii aprilie 1846, Nicolae Bălcescu revine la Mînjina, unde în compania lui Alecsandri și a amfitrionului va relua discuțiile privind organizarea viitoarei mișcări revoluționare, cu gândul dus la alte întâlniri pentru că la moșia lui „Moș Costache“, nu mai erau moldoveni și munteni ci români, nu mai erau reprezentanții a două țări, ci fiii aceleiași patrii, al cărui pămînt îl au de moștenit din moși strămoși.

Sentimentul dragostei de țară, idei umanitare și de afirmare a necesității progresului au unit pe C. Negri de locul neuitatelor sale întâlniri la care participă reprezentanți de frunte ai anului 1848, pătrunși de aspirația spre unitate politică a Principatelor. Mînjina s-a născut datorită lui Costache Negri și a crescut în inima fiecărui român care a văzut în amfitrionul ei ca pe unicul pe care „românii sînt mîndri de a-l pune în față atunci cînd e vorba de a arăta pe unul de-ai lor cu simțăminte înalte, cu virtuți de o mare distincție“. La cele spuse de Bolintineanu se adaugă simpatiile ce se îndreptau după afirmația lui N. Bălcescu „din ambele țări“, datorîndu-se în mare parte caracterului și generozității sale, C. Negri, contribuind moral, material și prin susținute colaborări la apariția Propășirii și a României Viitoare, la dezvoltarea luptei revoluționare.

Prin C. Negri și întîlnirile organizate de el la Mînjina demnitatea națională la români a dobîndit cele mai îndrăznețe culmi, iar idealurile de libertate socială, unitate și independență națională, deziderate fanion pe steagul de luptă al viitoarelor mișcări revoluționare.

Foto. 1 — Alexandru Ioan Cuza.

Foto. 2 — Costache Negri.

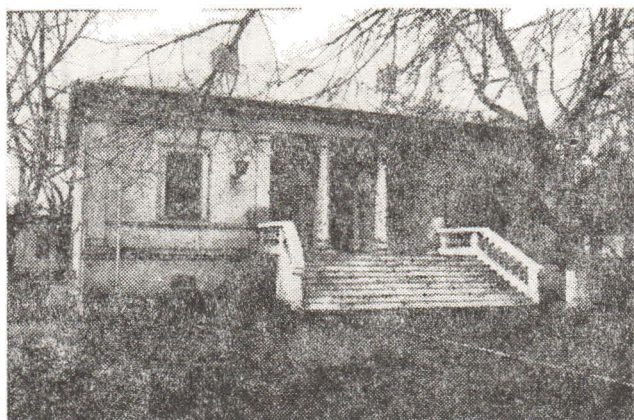

Foto. 3 — Casa din Galați a lui Costache Negri.

Foto. 4 — În vizită la muzeu „Evocarea personalității
lui Costache Negri“.

ARHITECTURA LAICĂ DIN ZONA BOTOȘANILOR

ANGELA OLARU

Ținut locuit din timpuri străvechi, în zona Botoșanilor s-au găsit în urma săpăturilor arheologice efectuate la Trușești, Corlăteni etc., locuințe încă din neolitic, construite la suprafață solului, cu pereții din nuiiele împletite vertical, pe baze orizontale. Ele erau construite cu platforme care constituiau podeaua locuinței, având acoperișul în două ape.¹

Sînt mai puțin cunoscute locuințele din epoca bronzului, întrucît perioada respectivă n-a fost suficient cercetată. Cu prilejul cercetărilor sistematice de la Corlăteni și Trușești pentru așezările eneolitice cucuteniene, s-au descoperit și niveluri de locuire aparținînd sfîrșitului epocii bronzului (Noua) de tip cenușar, la Corlăteni. Cenușarele nu constituie singurul tip de așezare din această epocă, aceasta fiind dovedit de săpătura de la Ripiceni-Izvor, în care s-a constatat un nivel de locuire Noua, fără depunere de cenușă².

Pentru perioada culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov (secolul III—IV, e.n.) s-au descoperit la Botoșani, Trușești, Ionășeni, locuințe adîncite, de formă restangulară care nu ocupă suprafețe mai mari de 12—16 m p de tipul bordeielor, locuințe semiîngropate și locuințe de suprafață. Acoperișul era din stuf și papură, în interior aveau vetre de încălzit, construite din piatră și lut, situate în partea de nord și-n centrul acestora. Pentru construirea pereților se folosea în unele cazuri mult lut (Trușești). Uneori lutul era utilizat într-o măsură mai redusă (Botoșani). Pentru locuințele de suprafață, pereții au fost ridicați cu ajutorul stîlpilor și grinzilor de lemn, a nuielilor și crengilor³.

1 Adrian C. Florescu, Șantierul arheologic Trușești, în „Materiale și cercetări arheologice”, vol. III, Ed. Acad. R.P.R., 1957, p. 79 și urm.; Adrian C. Florescu, Șantierul arheologic Trușești, în „Materiale și cercetări arheologice”, vol. III, Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 89; M. Petrescu-Dimbovița, Adrian C. Florescu, Marilena Florescu, Șantierul arheologic Trușești, în „Materiale și cercetări arheologice”, vol. III, Ed. Acad. R.P.R., 1962, p. 227.

2 Alex. Păunescu, Paul Sadurschi, Vasile Chirica, Repertoriul arheologic al județului Botoșani, vol. I, București 1976, p. 30-31, XII.I.C., XLI.X.I.R., XL.I.B.

3 Ion Ioniță, Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov, pe teritoriul R. S. România, în „Arheologia Moldovei”, vol. IV, București, 1966, p. 193-194, 196.

Pentru a doua jumătate a secolului al VI-lea și secolului al VIII-lea s-au întreprins săpături arheologice în Lozna, unde la punctul denumit La Ocoale, s-au descoperit în 1963 mai multe locuințe de tip semi-bordei, prevăzute cu cuptoare, construite din piatră și stâlpi de lemn la colțuri, pentru sprijinirea acoperișului⁴.

Cercetările întreprinse la Fundul-Hertii, comuna Cristinești, ilustrează existența locuințelor simple pentru epoca prefeudală⁵ de tip semi-bordei, cele mai multe fără vetre sau cuptoare.

Pentru secolele al XII-lea, al XIII-lea, al XIV-lea, cercetările arheologice de la Hudum-Botoșani au scos la iveală locuințe de tipul bordeielor. Acest lucru a însemnat un pas înainte în cunoașterea satului medieval⁶. Mențiuni directe despre arhitectura Moldovei, cuprinzând și zonele vecine Botoșanilor, vom găsi și în alte materiale aparținând călătorilor străini din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea. În însemnările lui P. Avril „Voyage en divers etats d'Europe et d'Asie” — Paris, 1639, găsim următoarea mențiune referitoare la arhitectura Moldovei: „Casele erau în Moldova din pereți de nuiete lipiți cu lut, fără garduri, fără grădini”⁷.

O altă însemnare aparține lui Paul de Aleppo care scria în 1650: „Casele sînt de lemn și vîlătuci, cu acoperișuri înalte și oblice ca spatele cămii, încît ninsoarea nu se poate ține pe ele”⁸.

P. P. Panaitescu, în „Călători poloni în Țările Române” redă însemnarea următoare cu privire la arhitectura Moldovei anilor 1677: „Orașul Iași se înfățișează cu curți boierești înconjurate cu garduri de nuiete și cu colibe mici acoperite cu paie și lipite cu nuiete”⁹. O altă însemnare, aparținînd lui Gh. Crăiniceanu, care se referă de asemenea la arhitectura Iașilor anilor 1764, atestă următoarele: „chiar în Iași, casele erau niște bordeie acoperite cu paie, puțin diferind de acelea de prin sate”¹⁰.

Reamintindu-l pe P. P. Panaitescu, în aceeași lucrare, dar cu referire la anii 1780, apare relatarea: „Păduri am văzut puține în regiunea Prutului. De aceea probabil nu vezi nicăieri în toată Moldova case de lemn. Toate satele și orașelele au case de lut lipit”¹¹.

MATERIALE ȘI TEHNICI DE CONSTRUCȚII

Ținut de stepă, cîmpie și dealuri, cu o adevărată rețea de iazuri (în 1906 se aflau în zonă 294 de iazuri)¹², cu păduri puține, aflate în

4 Dan Gheorghe Teodor, Descoperiri arheologice din secolul al VI—XI e.n. în județul Botoșani, în „Din trecutul județului Botoșani”, p. 109.

5 M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Gh. Teodor, Victor Spinei, Rezultatele săpăturilor arheologice de la Fundul-Hertii, în „Din trecutul județului Botoșani”, p. 28.

6 Victor Spinei, Rodica Baltă, Rezultate ale săpăturilor de la Hudum, din anii 1970—1972, în „Din trecutul județului Botoșani”, p. 118.

7 Gh. Crăiniceanu, Igiena țaranului român, București 1895, p. 41.

8 Ibidem, p. 41, (Însemnările lui Paul de Aleppo).

9 P. P. Panaitescu, Călători poloni în Țările Române, București 1930, p. 225.

10 Gh. Crăiniceanu, *op. cit.*, p. 41.

11 P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 235.

12 * * * Dare de seamă asupra stării economice a județelor Botoșani—Dorohoi—Suceava, 1906, p. 101.

special în vestul zonei¹³, lemnul s-a găsit cu greu pentru a fi folosit ca material de construcție. În măsura în care lemnul a lipsit, s-au folosit ca materii prime paie, stuf, nuielele și într-o măsură destul de mare pământul în diferite amestecuri: sub formă de vâlătuci sau mai târziu, în secolul al XX-lea sub formă de chirpici. Acest lucru se poate observa din statisticile existente în special pentru secolul al XIX-lea, care indică prezența în zonă a unui număr impresionant de locuințe de nuiele (45.521), față de cele de lemn (5.571) sau de zid (603)¹⁴. Piatra s-a folosit în cantitate mai mică, în special pentru temelii, acolo unde au existat cariere de piatră care să pună la dispoziția locuitorilor materialul necesar (Hudești, Vlădeni-Frumușica, Ibănești, Horodiștea, Păltiniș)¹⁵.

În arhitectura zonei Botoșanilor s-au practicat mai multe sisteme de construcție.

Cel mai răspândit în întreaga zonă a Botoșanilor este sistemul de construcție bazat pe furcile de stejar (groase de cca. 20 cm) îngropate direct în pământ la adâncimea de aproape un metru, afară avînd înălțimea de pînă la 2 metri. La construcția unei case intrau de obicei 12—14 furci de stejar, 4 fiind dispuse în colțurile casei, cite una pe laturile scurte ale casei și restul pe laturile lungi, la uși și ferestre. Aceste furci erau consolidate de 3 „briie” orizontale tot din lemn de stejar, dispuse jos, la mijloc și în partea de sus a furcilor. Birnele de sus formează „lungișurile” ce constituie suportul pe care se așează „costorobii” ce susțin căpriorii acoperișului. Acesta este scheletul casei, elementul de susținere al pereților pe care apoi se împleteau vertical nuiele din ulm, plop, salcie (flexibile și mai ușor de procurat). Peste nuiele se lipește pământ ud amestecat prin călcare cu paie și pleavă, întii în interiorul casei și după un interval de 2—3 zile în exterior.

Atît în cazul caselor din furci cu nuiele, din vâlătuci sau din luminărică, peste pământul negru se ungea, după uscare, lut galben amestecat cu balebă de cal. După ce se uscau bine pereții, care prezentau destule denivelări, acestea dînd o notă caracteristică caselor vechi din zonă, pereții erau unși „fățuiți” cu un strat mai subțire de lut galben în același amestec. După uscare, se dădea un „teanc” (primul var) și apoi se văruia din nou cu var „curat”.

În așezările de pe cursul Jijiei, unde pădurile lipseau cu desăvîrșire, s-au construit case din vâlătuci sau valci. Vâlătucii se fac dintr-un strat de paie de secară sau de grîu, amestecat cu pământ muiat. Acest strat se rulează, formîndu-se un sul de dimensiuni variabile 0,80—1 m lungime

13 Nicu Filipescu-Dubău, Dicționar geografic al județului Dorohoi, „În 1891, întinderea fostului județ Dorohoi cuprindea 301.979 ha. Din acestea doar 39.338,94 ha erau ocupate de pădure”, Iași 1891, p. 81. V. C. Nădejde, I. Tițu, Dicționar geografic al județului Botoșani, „Întinderea fostului județ Botoșani era de 285.579 ha în 1859. Din această suprafață pădurile reprezentau doar 27.234 ha”, București 1895, p. 33 și 36.

14 Gh. Crăniceanu, *op. cit.*, p. 44. „În fostul județ Botosani se aflau în 1891, 359 locuințe de zid, 1.836 de lemn, 20.610 de nuiele cu pământ. În aceeași perioadă se aflau pe teritoriul fostului județ Dorohoi 244 locuințe de zid, 2.815 de lemn, 24.911 locuințe de nuiele cu pământ”.

15 Nicu Filipescu-Dubău, *op. cit.*, p. 205, 261, 262, 357.

și un diametru de 6—8 cm. Pe un schelet de birne subțiri de stejar dispuse vertical, înfipte direct în pământ, la distanță de aproape un metru una de cealaltă se îngrădesc vălătucii orizontal, după care pereții sînt unși cu lut negru. În așezările de pe Valea Prutului, s-au construit case din „scai” scaiul însemnînd planta cunoscută sub numele de luminărica (gentiana asclepidea), care crește pe haturi, avînd tulpina înaltă de pînă la 1—1,5 m, rezistentă și mlădioasă. Pe un schelet de furci subțiri înfipte în pămînt se îngrădea orizontal luminărica, apoi se ungeau pereții cu pămînt ud amestecat cu paie.

Constatăm în istoricul arhitecturii din zona Botoșanilor existența în vestul zonei (datorită prezenței pădurilor) a sistemului de construcție bazat pe folosirea lemnului sub formă de birne.

Casele din birne se construiau direct pe pămînt sau pe o temelie scundă de piatră. Pe pămînt sau pe temelia de piatră se așezau „tălpile”, birne groase cioplite „în patru dungi”, avînd latura de circa 30 cm. Pe tălpi se așezau birnele subțiri îmbinate la colțuri „în clește”. Pe tălpi, odată cu construcția pereților se lăsa loc pentru uși și ferestre. Peste birnele care formau pereții casei se puneau grinzile tavanului, iar la capătul acestora costoroabele care susțineau căpriorii acoperișului. Căpriorii erau prinși de costoroabă cu cuie din lemn de corn tare și rezistent. Casele din birne erau văruiate atît în interior cît și în exterior. Pe birnele cioplite se prindeau șipci din nulele despicate așezate vertical și orizontal. Peste aceste șipci se puneau pămîntul amestecat cu pleavă, apoi se dădea un strat de lut galben în amestec cu balebă, după care se văruiă. Pereții caselor din birne erau văruiți atît în interior cît și-n exterior. Tavanul rămînea totdeauna din lemn netencuit. Cărămida s-a folosit în măsură redusă în arhitectura tradițională a zonei Botoșanilor. La sate era întîlnită doar la construcția caselor boierești și a rătășurilor (hanurilor) din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea. În secolul al XX-lea în arhitectura populară actuală se folosesc în zona Botoșanilor în măsură mult mai mare (60—70%) chirpicii, un amestec de pămînt cu pleavă și paie, turnat în tipare de scîndură de formă dreptunghiulară (cu dimensiunile de 30 x 40 cm, cu înălțimea de maximum 20 cm). În prezent, se folosește, în continuare, în măsură mult mai redusă, sistemul de construcție bazat pe un schelet de furci de stejar. Cărămida este utilizată mai mult la construcția caselor moderne (în proporție de 20—25%). Se întîlnesc și astăzi case construite din „birne” în mod impropriu spus. Ce înseamnă de fapt? Furci rotunde de stejar sînt fixate individual în niște „suportii” din ciment la distanța de 0,80—1 m, una de cealaltă. De ambele părți ale furcilor sînt bătute bucăți de „birne” cioplite, de grosime variabilă, cu diametrul de 5—6 cm, la o distanță pe verticală de 15—20 cm una de cealaltă (lăsîndu-se loc pentru uși și ferestre). În partea de sus se află „cununa” din birne mai groase, pe care se sprijină capetele de la grinzile podului. Pe „cunună” sînt fixate în continuarea furcilor alte bucăți de lemn din aceeași circumferință și cu înălțimea mergînd pînă la 70 cm, pe care sînt prinse orizontal bucăți de lemn cioplite pe ambele părți.

În partea de sus a acestora se fixează „lungişurile“ care formează baza de susținere a șarpantei podului. Acolo unde este cazul, la colțuri, și uneori chiar între ferestrele din față, se fixează „contraforturi“ așezate oblic, care dau soliditate construcției. În felul acesta scheletul viitoarei case, cu plan modern, avînd patru camere, este gata. La pereți, în spațiul dintre cele două rînduri de „birne“ fixate pe furcile verticale se introduce un amestec de pămînt cu paie și pleavă. În partea de jos, atît cît sînt stîlpii de beton se introduce piatra care va forma temelia casei (Foto 1).

Spre deosebire de celelalte sisteme, în cazul de față se aplică pe suprafața pereților rînduri de șipci încrucișate care servesc ca suport pentru fixarea tencuielii care de data aceasta se compune din ciment. În final, pereții erau văruiți atît în interior cît și-n exterior.

În urma cercetărilor efectuate constatăm prezența tavanelor la toate tipurile de casă tratate în lucrarea de față. La casele vechi, construite integral din birne ca și la cele construite pe schelet de furci, găsim tavanul susținut de grinzi vizibile (3—5 la număr) cioplite „în patru dungi“ cu lățimea laturei de 20—25 cm. Peste grinzi, tavanul era construit din scînduri așezate fie alăturat, fie încălcat.

Alt sistem de construire a tavanului era cel al împletiturilor din nuiele (plop, salcie), sprijinită pe grinzi rotunde, subțiri. În unele cazuri, grinzile nu mai sînt vizibile în interior, ele fiind îngropate într-un strat de lut cu care se lipește tavanul casei. Mai rar grinzile acestea se văd pe suprafața tavanului. În ambele cazuri, tavanul este văruiat după lipitura cu pămînt.

Acoperișurile caselor vechi (secolul al XVIII-lea și al XIX-lea) din zona Botoșanilor erau deosebit de înalte, în patru ape, cu pante rezezi, abrupte, pentru scurgerea apei. Acoperișul în două ape se întîlnește în special la anexele din gospodărie (grajd, șură, bucătărie de vară etc.). Ele erau lucrute din paie și stuf pînă în secolul al XIX-lea. Acoperișurile din șindrilă și mai tîrziu tablă, au apărut începînd din secolul al XIX-lea, într-o proporție destul de redusă. Astfel, în 1904, în comuna Zlătunoaia, 8 case erau acoperite cu tablă și 32 cu șindrilă. Restul erau acoperite cu stuf și paie¹⁶. Tot la acea dată, în comuna Dingeni erau doar 12 case acoperite cu șindrilă și 6 cu tablă¹⁷, iar în comuna Cucorăni erau doar 13 case acoperite cu tablă și 14 cu șindrilă¹⁸. Către mijlocul secolului al XIX-lea, situația era cam aceeași. Astfel, în comuna Gorbănești în 1938 erau 20% din case acoperite cu draniță și 5% acoperite cu tablă. Majoritatea erau acoperite cu stuf și paie¹⁹. În comuna Curtești, în 1938, erau 60% din case acoperite cu stuf și paie²⁰, iar în comuna Blîndești,

16 * * * Arhivele statului Botoșani, Dosar 268/1904, Fond Prefectura Botoșani, p. 237.

17 * * * Arhivele statului Botoșani, dosar 268/1904, Fond Prefectura Botoșani, p. 41.

18 Ibidem, p. 11.

19 * * * Arhivele statului Botoșani, dosar 276/1938, p. 46.

20 Ibidem, p. 40

în aceeași perioadă 20% din case erau acoperite cu draniță și 5% cu tablă ²¹.

Un procentaj și mai redus, de numai 5% din casele comunei Bălușeni, erau acoperite cu șindrilă în 1938 ²². Aceste câteva date sînt concludente în privința frecvenței destul de reduse a acoperișurilor lucrate din șindrilă și tablă în zona Botoșanilor, pentru prima jumătate a secolului al XX-lea. Și astăzi, în zonă, pot fi întîlnite destul de case acoperite cu paie și stuf. (Poiana, Vorona, Dersca, Tudora etc.) Procentul aproximativ al acestora fiind de 20—25%.

Cum se lucrau acoperișurile din paie ?

Aproape fiecare gospodar știa să-și confecționeze singur acoperișul casei sale. Pe căpriori se așezau leături legate cu coajă de tei, destul de des ca să nu treacă paiele printre ele în pod ; la streășină se fixa un strășinar (un băț de stejar mai gros, în care se fixau bețe subțiri „copileți”, lungi de 15—20 cm, la distanță de 10 cm unele de altele) ; de multe ori între aceste bețe se îngrădeau orizontal niște nuiele subțiri, obținîndu-se un mic gîrduț, care avea menirea de a susține paiele puse pe casă (Foto 2). Pe căpriorii astfel pregătiți se puneau pînă la patru care de paie de grîu împrăstiate uniform și presate bine cu picioarele. Pentru fixarea paielor, se prindeau pe coama casei „prăștini” (nuiele lungi mai puternice) în formă de V întors (Foto 3). Din paie de secară, care sînt mai lungi și mai lucioase, se lucrau acoperișuri foarte frumoase. Existau anumiți oameni care știau să facă acoperișuri frumos lucrate la colțuri și la coamă. Localitatea Dersca este renumită prin acoperișurile de paie lucrate meșteșugit de Ciornei Nicolai, în vîrstă de 74 de ani.

Paiele se „chiaptănă” cu un pieptene de lemn special. Se leagă „păpuși” (cantitatea de paie cît poate fi luată într-o mină), se retează rădăcinile, ca să fie drepte „în linie bună”. Păpușile sînt legate de leăturile de pe căpriori. Acoperișul se începe de la poale. Întîi se fac „capurile”, așezîndu-se păpușile cu rădăcina paielor în jos. Al doilea rînd de păpuși se pune cu rădăcina în sus și spicul în jos și tot așa pînă la creastă, unde se fixează un rînd de „călăreți” sau „călărași”. Ca și la acoperișul de stuf, cu aceștia se formează coama. Călărașii sînt mănunchiuri de paie legate de sîrmă la distanțe de 25 cm de la rădăcină. Fiind așezați unul lingă altul pe coama casei, cu porțiunea legată în sus și cu spicele paielor împărțite în două, în așa fel încît să cuprindă ambele părți ale acoperișului, aceste mănunchiuri rotunde, formează creasta acoperișului, dîndu-i un aspect deosebit (Foto 4).

Stuful a găsit o largă întrebuintare în confecționarea acoperișurilor. Stuful era împărțit în „juchi” (mănunchiuri cît poți prinde cu mîna), legate cu papură sau răgoz. Acoperișul se începea de la streășină, unde se puneau un rînd de juchi cu rădăcinile în jos, legați de leăturile dintre căpriori. Al doilea rînd se lega cam la 50 cm mai sus de la streășină tot cu rădăcinile în jos. Al treilea sau cel de-al patrulea rînd se lega la coamă cu vîrfurile (mucurile) în jos. Pentru frumusețea acoperișului se puneau

21 Ibidem, p. 7.

22 Ibidem, p. 2.

la casele cu stuf „călăreți“ sau „călărași“ (se legau snopi mai mari de stuf, cam la 10—15 cm de la rădăcină). Snopii se așezau pe coamă unul lângă altul, împărțiți în două, în așa fel încît să cuprindă amîndouă părțile acoperișului. Porțiunile legate rămîneau așezate drept, frumos, formînd ornamentul coamei (Foto 5).

Începînd cu secolul al XIX-lea, apar în zonă și acoperișuri din draniță. Acestea, spre deosebire de acoperișurile din paie sau stuf, era construit în întregime din lemn; șița (dranița) este confecționată din lemn de către meșteri specializați din Bucovina, de unde este cumpărată. Pe același schelet, descris anterior, se fixa dranița în rînduri orizontale, parțial suprapuse, prezentînd mai multe variante în funcție atît de modul de cioplire al draniței, cît și de așezarea ei pe acoperiș. Cu privire la modul de cioplire, apar patru variante și anume: 1) dranița dreaptă, 2) în „bot de rață“, 3) în „coada rînduncii“ și 4) în „solzi de pește“.

În cazul acoperișului cu draniță, coama casei este de cele mai multe ori o scîndură ornamentată prin traforaj.

Un element caracteristic pentru zona Botoșanilor, ca de altfel pentru întreaga Moldovă, este prispa, care se întinde la casele vechi pe toate patru laturile casei. Aceasta este foarte înaltă, la casele din nuiele ajungînd pînă la 60—70 cm și mai scundă la casele din birne, 30—40 cm. Se lucra întîi rama, din birne de stejar și scînduri sau pari îngrădiți cu nuiele. Spațiul gol era umplut cu pămînt în care uneori se puneau și pietre. Deasupra se lipeau cu lut.

PLANUL CASELOR

În lucrarea amintită, Gheorghe Crăiniceanu susține că în 1891 existau în fostele județe Botoșani și Dorohoi 2.238 bordeie²³. Mai tîrziu, monografiile întocmite în 1904 atestă existența în comuna Durnești a 18 bordeie, în comuna Tudora 5 bordeie, în comuna Zlătunoaia 32 bordeie, în comuna Cristești 11 bordeie, iar în comuna Gorbănești mai existau 14 bordeie²⁴.

În cercetările efectuate nu s-a găsit nici un bordei la ora actuală.

Planul unui bordei cuprindea o singură cameră, avînd dimensiunile variabile: 3 x 4 m sau 4 x 5 m, cu o singură ușă și o singură fereastră plasată pe fațada bordeiului, lîngă ușă. (Fig. 1).

Locuința de suprafață a fost și pentru această parte a țării locuința monocelulară. (Fig. 2).

Prezentăm cîteva date care ilustrează frecvența locuinței monocelulare în unele localități ale zonei, la începutul secolului al XX-lea. În 1904, în comuna Durnești erau 160 de case cu o singură încăpere, în comuna Tudora 500 de case, în comuna Zlătunoaia 680 locuințe monocelulare, în comuna Cristești 207, iar în comuna Gorbănești 689²⁵. Locuința

²³ Gh. Crăiniceanu, Opera citată, p. 86.

²⁴ * * * Arhivele statului Botoșani, dosar nr. 268/1904, Fond Prefectura Botoșani, p. 73, 95, 117, 139, 237.

²⁵ Ibidem.

răspîndită uniform pe întreg cuprinsul zonei și păstrează încă pînă în zilele noastre, într-un procent de 10—15%, are planul compus dintr-o cameră „casa” și tindă (spațiu de trecere). Este vorba de tinda rece, caracteristică pentru Moldova. Din tindă (cu dimensiuni de 3x5 m), se trece în camera „casa” de dimensiuni mai mari 5x5 m, de multe ori, unde își desfășura viața întreaga familie, fiind loc de muncă, de odihnă, de petrecere etc. Tot în „casă” se afla și sistemul de încălzit care cuprindea de cele mai multe ori un sfert din întreaga încăpere. Ușa casei era amplasată pe peretele fațadei (Fig. 3).

În evoluția planurilor caselor, o etapă următoare o ocupă casa cu tinda despărțită în două, cămăruța nou creată, care preia funcțiile „casei” de locuit — sistemul de încălzire fiind mutat în această cameră creată prin despărțirea tinzii în două. Camera nou creată este cunoscută sub denumiri diferite: iatac peste tindă (Hudești), căsuță în fundul tinzii (Mîndrești — comuna Vlădeni), căsuță (Ibănești, Dersca), iatac (Vlădeni), cămară (Minăstireni — comuna Ungureni), căsuță peste tindă (Păltiniș), cuhne (Păltiniș), cămară (Rădeni), cămăruță (Ipotești) etc. (Fig. 4).

La începutul secolului al XIX-lea apare tendința de a se adăuga cea de a doua cameră de cealaltă parte a tinzii. În comuna Tudora se găseau în 1904, 241 case cu două încăperi, în comuna Zlătunoaia 398, iar în comuna Cristești 279 de case ²⁶.

Apare astfel cea de a doua cameră cunoscută sub denumirea de „cas’ cea mare”, cu rol de cameră curată, cu dimensiuni de 4x5 m de cele mai multe ori are 3 ferestre situate la fel ca și la „casa” de locuit; în această cameră se păstrează lucrurile de preț ale casei. Această cameră nu era niciodată încălzită, de altfel nici nu are sobă. Este camera de oaspeți, camera festivă a casei. În felul acesta planul asimetric al casei cu tindă și cameră cu ușa plasată către dreapta fațadei devine un plan simetric. Casa cu două camere și tindă, dintre care camera de zi „casa” se află întotdeauna în stînga tinzii, este predominantă în zonă pentru sfîrșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, perpetuată pînă astăzi (Fig. 5). Casele vechi cu planul dintr-o cameră și tindă sau cu două camere și tindă la mijloc nu aveau dușumele în marea majoritate, fiind lipite cu lut pe jos. Cîteva statistici indică în anul 1938 un procent de case cu dușumele care varia între 20% (comunele Nicșeni și Bălușeni) și 50% (Blindești, Gorbănești, Socrujeni, Minăstireni, Călugăreni) ²⁷. Numai în două comune, Curtești și Coșula, procentul caselor cu dușumele se ridica la 100% ²⁸.

În a doua jumătate a secolului al XX-lea apare casa cu trei sau patru încăperi, care duc la o descentralizare a funcției încăperii inițiale, acestea preluînd din atribuțiile singurei camere care servea drept loc de masă, de dormit, de lucru etc. La începutul secolului al XX-lea (1904), erau în comuna Tudora 31 case cu mai multe încăperi, în comuna Zlătunoaia 12,

26 * * * Arhivele statului Botoșani, dosar 268, p. 95, 117, 237.

27 Ibidem.

28 * * * Arhivele statului Botoșani, dosar 276/1938, p. 2, 15, 46, 50, 62.

iar în comuna Cristești 37²⁰. Dar fiind că încăperea a treia se adaugă alături de camera curată în față, casa cu trei camere are planul asimetric.

În cazul acesta ferestrele camerei curate sînt mutate, pe peretele din față intrării, pe lateral (Fig. 6).

Casa cu patru camere este în ultimii zece ani tot mai frecventă în zonă. Cu o sală împărțită în două la mijloc, cu cîte două camere de-o parte și de alta, această casă este tipul de plan complex al caselor moderne. Casa cu patru camere are planul simetric, ușa fiind plasată în mijlocul fațadei (Fig. 7).

În planul caselor din zonă, către începutul secolului al XX-lea, în special la cele cu tindă și două camere apare un adaos sub forma unei prelungiri a acoperișului în spate sau pe lateral, sub denumirea de „paraivan“, „paravan“, „prelipcă“, „lichitură“ și „hij“, cu destinație diversă (bucătărie, cămară pentru alimente, sau depozitarea unor unelte de lucru, mai rar loc pentru ținut animalele mici) (Foto 6).

P R I S P A

Un element important în construcția caselor țărănești este prispa care apare la casele moldovenești.

Prispa pe toate laturile casei se întîlnește la casele cu o singură cameră și tindă și la cele cu două camere și tindă la mijloc. Ea avea rolul de a proteja casa împotriva umezelii și a frigului, mai ales că la casele vechi temelia lipsea, de a permite gospodarului ca indiferent de anotimp, acesta să-și poată supraveghea de pe prispă toate anexele din gospodărie, de a depozita anumite produse agricole pentru uscare (fasole, porumb), pentru o perioadă de timp mai scurtă. Prispa mai slujea ca loc de odihnă și sfat în zilele de sărbătoare, iar vara servea chiar ca loc de dormit. Într-o măsură mai redusă apare și prispa pe trei laturi la casele vechi. La casele cu 3 și 4 camere de tip nou, prispa lipsește aproape 100%, iar cînd apare ca o excepție, numai în față sau pe trei laturi ale casei, este joasă (circa 30—40 cm) (Foto 7).

Casele vechi nu aveau în general stîlpi la prispă. Ei apar cu 75—80 de ani în urmă, fiind confecționați din lemn de stejar de cele mai multe ori, subțiri de circa 15—20 cm. Stîlpii sprijineau de obicei capetele grinzilor principale ale caselor, constituind un sprijin pentru acoperiș (Foto 8).

În secolul al XX-lea stîlpii au apărut tot mai des la casele cu prispă.

Casele vechi din zona Botoșanilor nu aveau foișor. Începînd din secolul al XX-lea apare la unele case „balconul“ sau cerdacul care mărginește prispa și este susținut de deregi. Acesta creează în fața casei un spațiu care adăpostește intrarea, de intemperii (Foto 9).

E L E V A Ț I A

Casele joase, cu un singur cat, reprezintă timpul caracteristic pentru zona cercetată. Înălțimea caselor vechi cu o cameră și o tindă sau cu două camere și tindă la mijloc, nu depășea 2,20 m. Aceste case se con-

struiau de obicei direct pe pământ, fără temelie de piatră. Ca o excepție sînt casele din localitățile în care existau cariere de piatră (Rădeni, Ibănești, Vlădeni-Deal, Frumușica etc.), despre care am vorbit. Începînd cu sfîrșitul secolului al XIX-lea unele case se construiesc pe temelie de piatră, înaltă de 30—50 cm (Foto 10). Casele moderne sînt mai înalte. Ele au pereții înalți de 2,50 m, în schimb acoperișul este mai puțin înalt decît la casele vechi. Temelia caselor este ridicată (1 m), construită din piatră și ciment. Casele cu un singur cat rămîn predominante în zonă. În ultimul timp se construiesc și case avînd o cameră la etaj „marsadă” impusă prin planurile de sistematizare a satelor (Păltiniș, Cristinești etc.), dar în proporție destul de redusă.

DECORAȚIA

Decorul caselor din zona Botoșanilor nu este prea bogat. Grija pentru imbinarea utilului cu frumosul este prezentă și aici, atît în așezarea casei în deplină concordanță cu mediul ambiant, cît și în înfrumusețarea ei cu anumite elemente de decor.

În alegerea locului de casă s-a manifestat o grijă deosebită pentru integrarea casei cu peisajul înconjurător și așezarea acesteia față de miază-zi. În acest caz locuința era luminată corespunzător, interiorul devenea mai vesel, mai primitiv și totodată mai călduros.

În general, dacă ne referim la proporții și simetrie se poate observa lesne faptul că locuințele mai vechi se caracterizează prin asimetrie, care contribuie de multe ori la frumusețea construcției. Există o proporție armonioasă între părțile construcției. Astfel, între acoperișul înalt al caselor vechi din zonă și pereții acestora, raportul era de 2 la 1 în favoarea acoperișului (Foto 11). La casele mai noi acest raport este de 1 la 1, înălțimea pereților crește proporțional cu scăderea din înălțime a acoperișului (Foto 12).

Țărâna din zonă a căutat mijloace de înfrumusețare a exteriorului caselor, folosind posibilitățile existente. Pereții văruiți în alb primesc brîie (care marchează temelia casei) de culoare mai închisă (albastru, gri, negru) late de 20—25 cm — cu scop practic — acela de a proteja pereții și estetic, brîul constituind o pată de culoare în albul imaculat al pereților. La unele case vechi brîiele erau destul de înalte, ajungînd pînă aproape sub geam (0,60—0,70 cm).

Prispa ce înconjura casele vechi pe cele 4 laturi, era inițial, fără stîlpi. Cu timpul încep să se pună stîlpi „deregi” de lemn de jur-împrejurul casei. Pentru a contribui la înfrumusețarea aspectului exterior al caselor, stîlpii erau văruiți, iar mai tîrziu vopsiți. În rare cazuri stîlpii „deregi” au creștături aflate de obicei la mijloc, iar în cazul cînd nu sînt creștăți, stîlpii sînt fasonați cu grijă, aspectul lor fiind destul de plăcut.

Într-o perioadă mai recentă (secolul al XX-lea) la casele cu două camere și tîndă sau la cele cu plan complex (3—4 camere) pentru ornamente s-a folosit stucatura (motive lucrate în relief din același material ca și restul tencuielii casei — amestec de var, nisip, ciment; la casele

mai noi motivele realizate prin stucatură se văruiesc în culori mai închise — de obicei nuanțe de albastru), realizată de meșterii zidari. Motivele care apar realizat în stucatură sînt de cele mai multe ori : vasul cu flori și mai rar motive geometrice (romburi, pătrate, în diferite combinații) (Foto 13).

Casele noi cu 3—4 camere au de multe ori pe pereții exteriori zugrăveli reprezentînd scene de vînătoare sau alte scene idilice. De multe ori, pereții exteriori sînt „pictați” cu „rolul”. În ambele cazuri, aspectul exterior al caselor nu este deloc plăcut, ba, dimpotrivă, supărător.

Grija pentru frumos în arhitectura populară a zonei Botoșanilor se manifestă și la acoperiș. Cele mai vechi, din paie, în afara formatului lor deosebit, în perfectă armonie cu pereții casei, aveau ornamente realizate din așezarea paielor de secară la coama casei sub formă de călărași și la colțurile acoperișului sub formă de trepte. De multe ori, la ambele capete ale coamei erau fixați țepi înalți de 70—80 cm lucrați din lemn, sculptați sau crestați diferit (armindenii) (Foto 14).

La casele acoperite cu draniță grija pentru frumos era evidentă în modul de așezare al draniței. Aceasta era așezată în mai multe feluri : în „coada rinduricii”, în „bot de rață”, în „solzi de pește” și „dreaptă”. Coama casei de împodobită cu traforaje executate în scîndură sau cu diferite alte modele decupate din tablă zincată. La ambele capete ale coamei se află și în acest caz țepi de lemn crestați sau acoperiți cu tablă, care aveau forme variate.

În zona Botoșaniului, începînd cu secolul al XX-lea, traforajul ocupă un loc de seamă în ornamentica caselor moderne. La casele cu planul compus din 2 camere și sală la mijloc, traforajul era folosit pentru decorarea scîndurilor de la cerdac, a pațiilor și a stîlpilor care aveau sub streșină ornamente traforate „floare la stîlpi” etc. (Foto 15).

ANEXELE GOSPODĂRIEI ȚĂRĂNEȘTI

Alături de casă, în curtea unei gospodării din secolul al XI-lea se găseau : șura pentru vite, cotețul pentru porci și poiata pentru păsări, toate aceste acareturi aflîndu-se la nivelul solului. Sub nivelul solului era zămnicul (pivnița) și bordeiul pentru porci. Înălțate deasupra solului, în unele gospodării era șoprul pentru fin. Materialul de construcție era același ca și la casă. În vestul zonei, pentru construcțiile mai vechi a fost folosit mai rar lemnul sub formă de birne subțiri. În majoritatea cazurilor însă s-au folosit nuiiele împletite, pe un schelet de furci de stejar înfipite în pămînt. În gospodăriile modeste, șura avea pereții doar pe trei laturi, în față neavînd perete. Cotețul sau poiata pentru porci era de cele mai multe ori o construcție de formă rotundă, din nuiiele împletite pe după pari bătuți direct în pămînt. Construcțiile acestea aveau o formă prismatică nu lipsită de frumusețe, datorită acoperișurilor conice din stuf și paie (Foto 16). Forma rotundă era motivată prin economia de material și faptul că aceste construcții erau mai călduroase. Aceeași formă rotundă o avea și poiata de păsări cu acoperișul de stuf și paie, construită

la fel ca și cea pentru porci. Pivnița (zâmnicul) însemna o groapă săpată în pământ la înălțimea de 2 m de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 2x4 m. Două furci de lemn sprijinite pe o coardă, constituiau suportul pentru acoperiș. De la coarda din mijloc, bucăți lemn uneau pereții zâmnicului. Peste acest suport se puneau pământ, iar uneori, deasupra pământului se așezau paie sau stuf. Pereții pivniței nu erau întăriți cu piatră, de aceea de multe ori se surpau. În pivniță se păstrau alimente pentru iarnă, cartofi, sfeclă, butoaiele cu murături, fructe etc. Unele gospodării aveau pentru păstrarea finului construit în curte un șopru. oȘprul era o construcție de format patruleter avînd la colțuri patru pari cu înălțimea de pînă la 8 m; la înălțimea de 2 m față de sol, grinzile susțineau o încăpere din scînduri, în care era depozitat finul.

GARDURI ȘI PORȚI

Gospodăriile tradiționale din zonă nu aveau pînă în secolul al XIX-lea garduri de nuiiele decît în fața casei, la drum. În rest, grădinile erau separate prin șanțuri săpate anume, în care se planta catină ce împiedica trecerea vitelor dintr-o grădină în alta.

Grija pentru frumos s-a manifestat și în modul de lucru al gardurilor și porților.

Cele mai des întîlnite au fost gardurile cu cunună lucrate din nuiiele subțiri (lozie) din salcie și plop. Se băteau pari în pământ la o distanță de 0,80—1 m depărtare unul de altul. Între acești pari se împleteau nuiiele subțiri. Un grup de 2—3 nuiiele forma cununa. La gardurile „în flori”, „cu cunună” sau „în cosițe” etc., cu aceste nuiiele se realizau frumoase combinații prin împletirea lor. oJs se împleteau simplu, obișnuit, pe o distanță de 30 cm, după care începe „jocul” cu cununa. Exemplu : Bajura, Darabani (Foto 17).

Gardurile vechi de nuiiele, aveau și acoperiș construit atît în scopul de a proteja gardul împotriva umezelii, cît și acela de a nu putea fi escadat cu ușurință. Nuiielele se mai aranjau și vertical, ca la pereții caselor. Aceste garduri nu erau la fel de frumoase ca primele (Foto 18).

Gardurile mai noi (secolul al XX-lea) sînt de scîndură așezată orizontal (zaplaz) și vertical. Gardurile moderne sînt lucrate uneori și din ostrețe, bucăți de lemn tăiate după un anumit format, în combinație cu temelii și stîlpi de ciment (Foto 19).

Porțile sînt simple, foarte puțin ornamentate. Lucrate din ostrețe, din scîndură, au de multe ori adăugate motive din lemn, decupate (Vlădeni) (Foto 20). Ele nu se disting față de restul gardului prin înălțime sau ornamentică. La gardurile din nuiiele porțile erau din drum de lemn care formau un dreptunghi în care se aflau fixate în formă de X alte bucăți de lemn, mai mici (Foto 21). La gardurile lucrate din scîndură (zaplazuri), s-au menținut aceleași porți, sau au fost făcute porți din scîndură, nefiind ornamentate. Porțile par o continuare a gardului.

S u m m a r y

The paper „Laic Architecture in Botoșani Ares“ presents the architectural characteristics in this area in comparison with other areas of our country. After a short history of human dwelling in this area starting with the neolithic until nowadays the sub-chapter devoted to the materials and techniques brings into relief the fact that in this silvo-steppe area the soil under various forms occupy an important place in house building. The plan of the house, starting with the mono-cellular one to the three-four rooms is given in details in the paper with significant examples from the area.

The elevation of the characteristic house (the low one-storey house) is the matter of another sub-chapter. The simple decoration with elements of old tradition is largely analysed in the paper in comparison with neighbouring areas.

The last part of the paper deals with the annexes of peasants households (stable, cellar, etc.).

Foto. 1 — Casă din „birne“, Horlăceni—Dorohoi.

Foto. 2 — Casă veche cu strășină, Rădeni—Frumușica.

Foto. 3 — Acoperiș de paie cu prăștini deasupra, Lișna.

Foto. 4 — Acoperiș cu „călăreți“, Mlenăuți.

Foto. 5 — Acoperiș cu „călărași” și „trepte” la colțuri, Dersca.

Foto. 6 — Casă cu „prelipcă”, Lișna.

Foto. 7 — Casă veche cu prispă,
Sarafinești.

Foto. 8 — Casă cu stilpi la prispă, Poiana—Vorona.

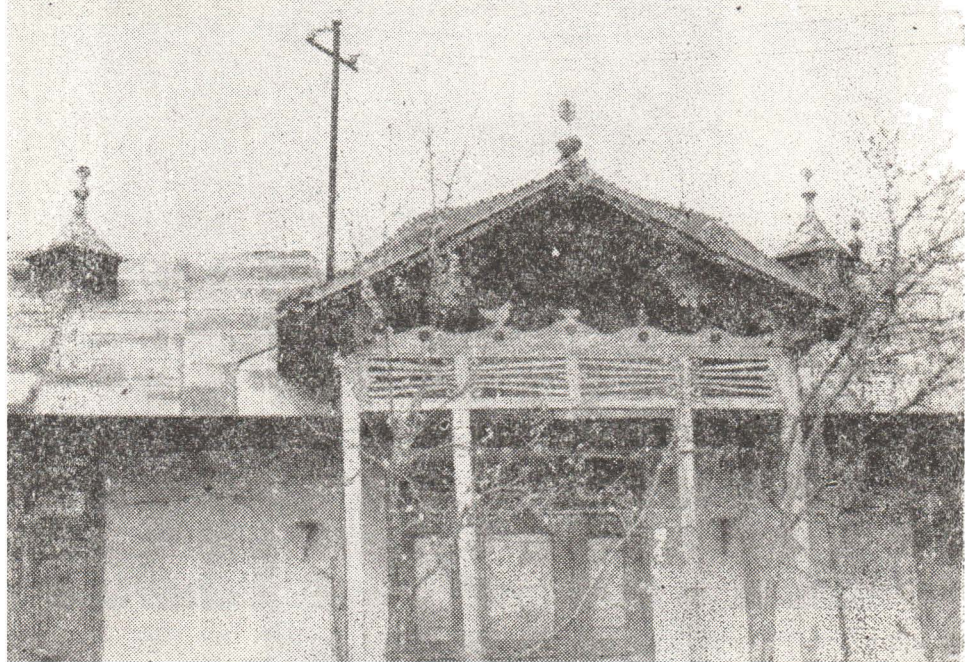

Foto. 9 — Casă cu „balcon“, Socrujeni.

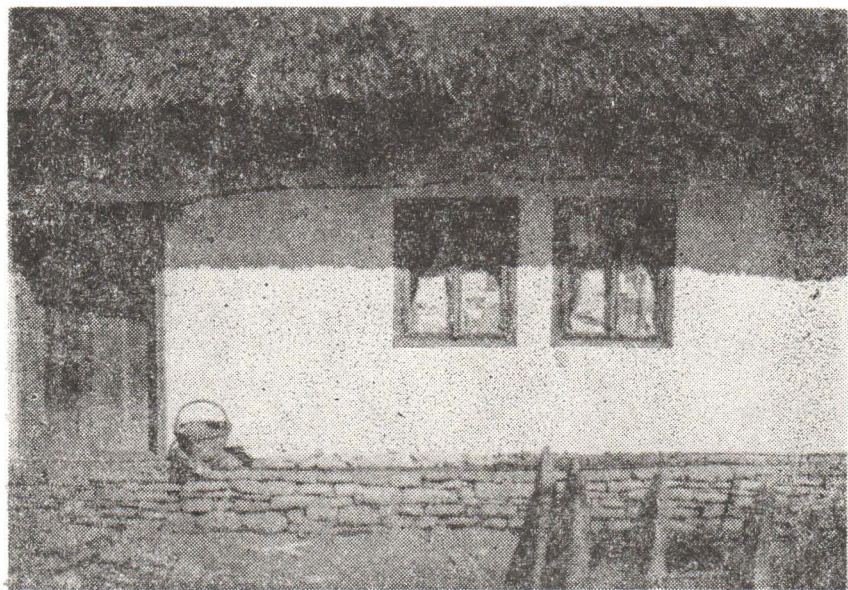

Foto. 10 — Casă veche cu prispă de piatră. Dumbrăvita.

Foto. 11 — Casă veche cu acoperiș înalt, Românești.

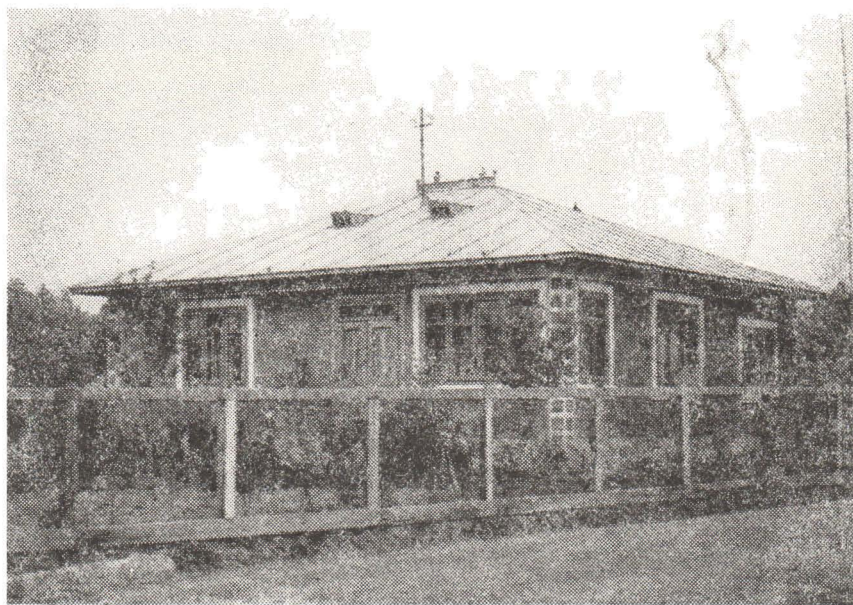

Foto. 12 — Casă nouă cu acoperiș scund, Românești.

Foto. 13 — Casă cu motive realizate prin stucatură, Cucorăni.

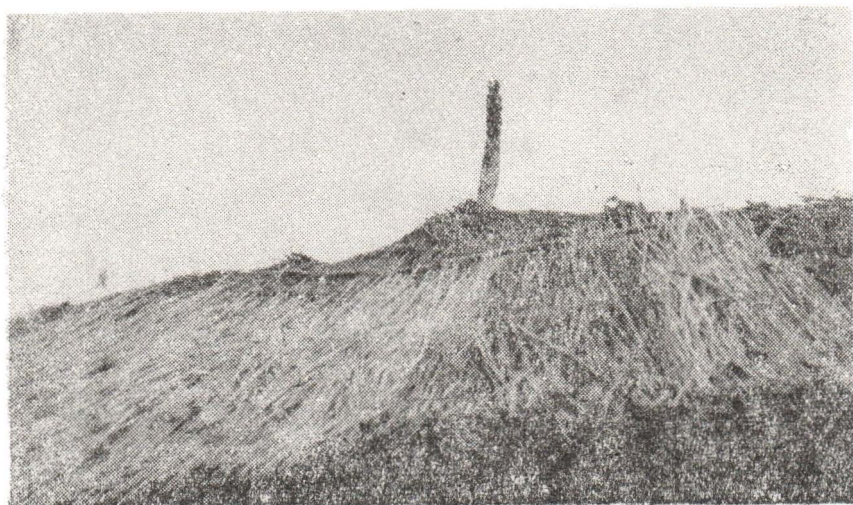

Foto. 14 — Țep pe coama acoperișului, Tudora.

Foto. 15 — Casă nouă cu ornamente traforate.

Foto. 16 — Casă veche și poiță rotundă, Sarafinești—Corni.

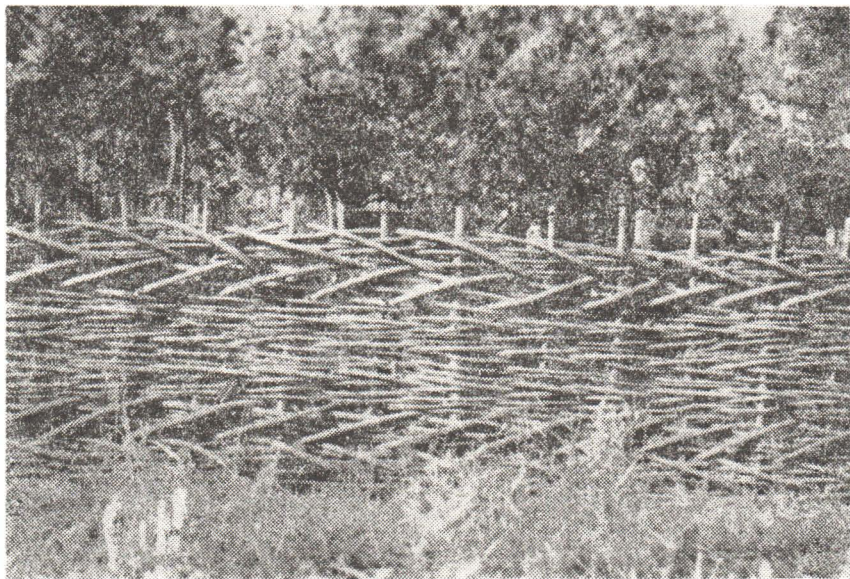

Foto. 17 — Gard „în cunună“, zona Prutului.

Foto. 18 — Gard de nuiele împletite vertical, Poiana.

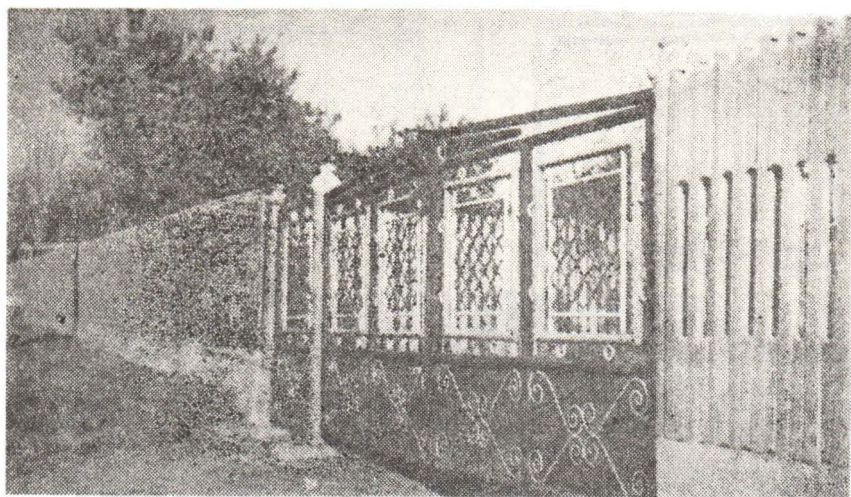

Foto. 19 — Gard de ostrețe și poartă nouă, Sarafinești—Corni.

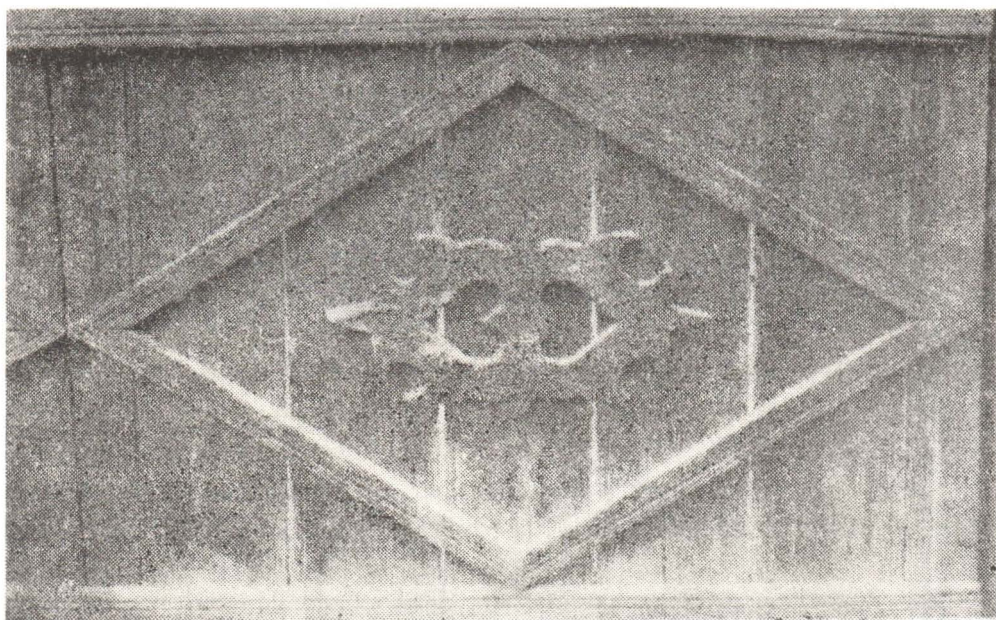
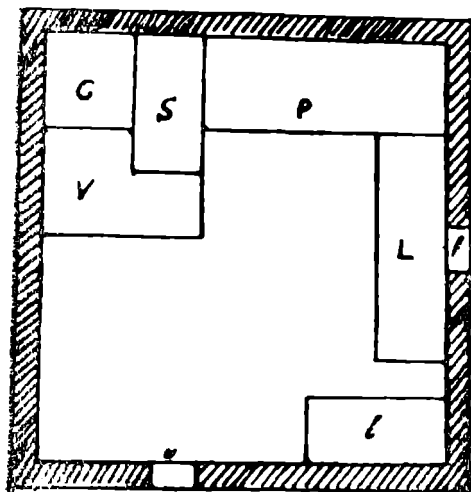

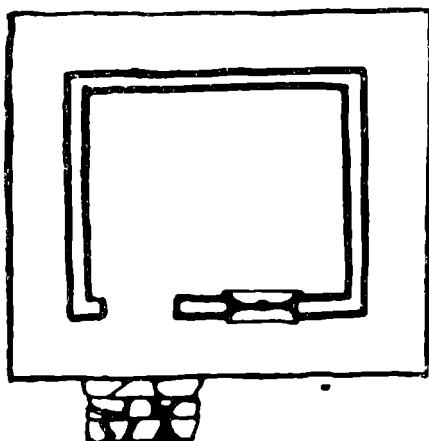
Foto. 20 — Poartă cu model nou, Vlădeni—Frumușica.

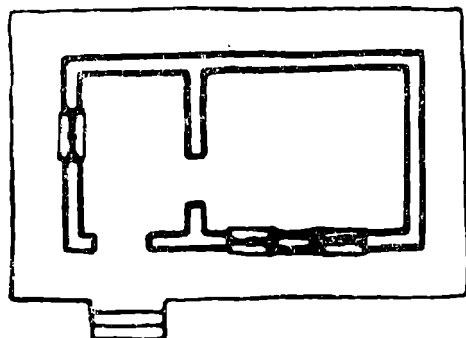
Foto. 21 — Poartă la gardul împletit din nuiele.

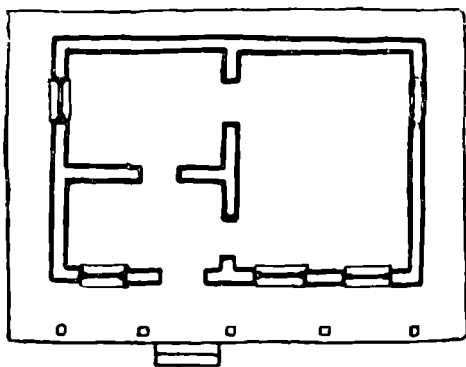
1

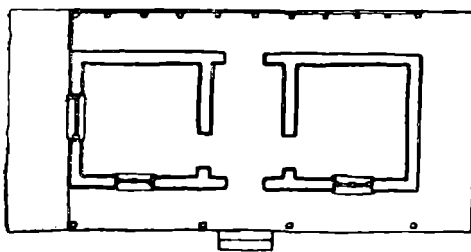
2

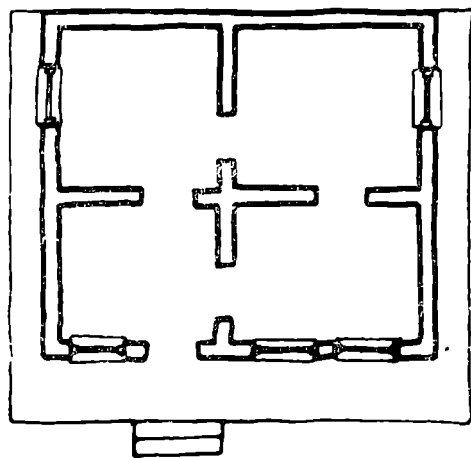
3

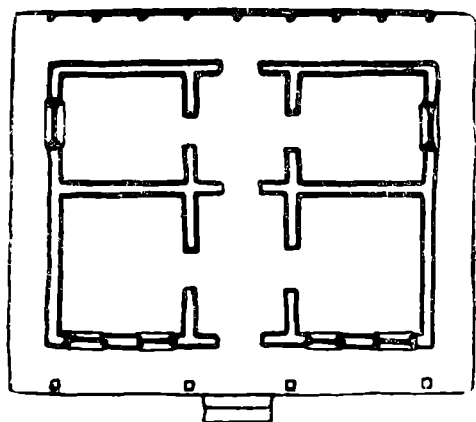
4

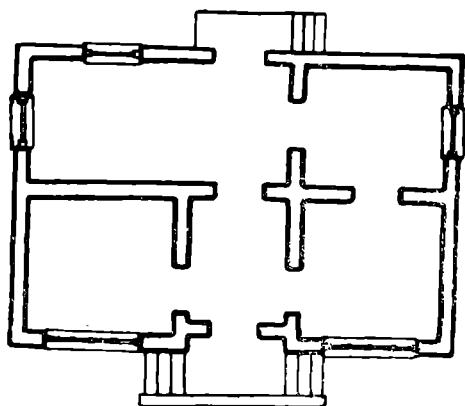
5

6

7

8

Fig. 1—8. Evoluția planului de casă în zona Botoșanilor.

NICOLAE GOSTAR

La 23 octombrie 1978 s-a întrerupt brusc, cu totul neașteptat, firul vieții conferențiarului universitar — doctor Nicolae Gostar.

Disparația sa tocmai atunci când se afla în plină putere de creație, când începuse valorificarea majoră a îndelungatelor sale cercetări, a produs o puternică impresie.

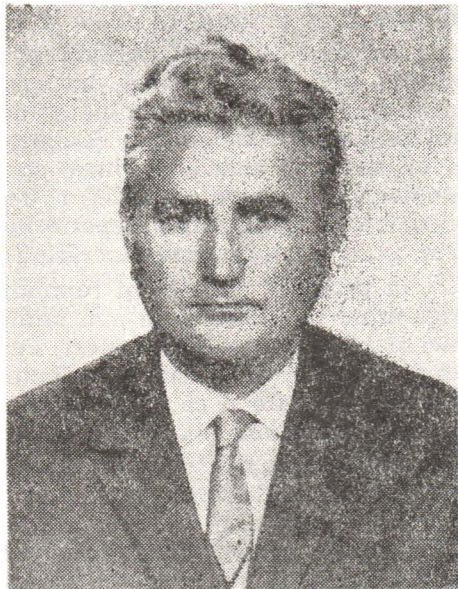
Născut la 2 martie 1922, în Deva, dintr-o familie de condiție modestă, face în orașul natal școala primară și apoi, datorită deosebitelor aptitudini pe care le dovedește, urmează Liceul „Decebal” în aceeași localitate.

În 1942 se înscrie ca student la Universitatea din Cluj, aflată pe atunci în refugiu la Sibiu, urmînd cursurile Facultății de Litere și Filozofie, secția de Istorie. În 1944 este nevoit să întrerupă cursurile fiind încorporat ca militar și apoi, participînd cu Batalionul 7 Vînători la luptele pentru eliberarea Transilvaniei, este decorat pentru fapte de arme cu „Bărbăție și Credință cu spade și panglică cl. a III-a”.

În 1947 ia licența în Istorie veche, Arheologie și Istoria României cu certificatul *Magna cum Laude* la Universitatea din Cluj, unde este numit începînd cu 15 septembrie 1948 asistent la disciplina de istorie universală veche, în cadrul Facultății de Istorie.

Participă în vara anului 1948 pe Șantierul Național Bumbesti-Liveni ca brigadier.

Alături de activitatea didactică în cadrul căreia conduce seminarii de Istorie universală veche și de Istorie veche a României, ține cursuri

speciale și seminarii speciale de Istorie universală veche, cursuri de Limba latină, și de Epigrafie latină cu studenții Facultății de Istorie, precum și cursuri și seminarii generale de Istoria României cu studenții de la Filologie și Pedagogie, depune o laborioasă activitate de cercetare arheologică, conducând sectoare de săpături la cetățile dacice de la Costești, Blidari, Făeragul, Piatra Roșie, Grădiștea Muncelului, la așezarea dacică de la Poiana-Tecuci, la castrul roman de la Mehadia și cel de la Orăștioara de Sus, din așezările neolitice de la Rastu și de la Hăbășești. În 1954 este Laureat al Premiului de Stat cl. a II-a, pentru monografia arheologică Hăbășești.

Din 1957, după ce obține prin concurs postul de conferențiar la Catedra de Istorie universală a Universității „Alexandru Ioan Cuza“, se stabilește la Iași, unde ține cursuri de *Istorie universală veche* cu studenții din anul I și anul IV, cursuri de *Epigrafie și paleografie latină* cu studenții din anul II, un curs de *Introducere în Arheologie*.

Și la Iași participă din plin la cercetarea arheologică, îndrumând în această direcție practica în producție a studenților la Muzeul de Istorie a Moldovei. Conduce cercetările arheologice de la cetatea dacică de la Bitca Doamnei—Piatra Neamț, de la castellum-ul roman și castrul roman precum și de la așezarea civilă și necropola romană de la Barboși—Galați.

Începând din 1951, publică mai multe studii și articole din domeniul Istoriei vechi a României, în special privind epoca dacică și romană, precum și de epigrafie latină și de arheologie în reviste de specialitate din țară și din străinătate (Belgia, R.D.G., R.F.G.), ajungând până acum la 94 studii și articole, printre care o monografie a cetăților dacice din Moldova și un curs de prelegeri de Istorie universală veche. Participă de asemenea, la alcătuirea *Repertoriului Arheologic al României*, rămas în manuscris și la redactarea lucrării *Tabula Imperii Romani*.

La parte la congrese și reuniuni internaționale de istorie și epigrafie organizate în R.S.R. și în mai multe țări din Europa, prezentând comunicări și luînd parte la dezbateri. Peste tot a lăsat impresia unui erudit, a unui specialist de la care se așteptau lucruri deosebite. Nu-i plăceau drumurile bătătorite și căuta să defrișeze, să croiască noi făgașe, postîndu-se pe cele mai dificile poziții în căutarea noului.

Specializarea în probleme privind perioada daco-romană face să i se încredințeze elaborarea capitolului *Provincia Dacia* pentru cea de a doua ediție a *Tratatului de Istoria României*, vol. I. Teza sa de doctorat *Marele monument funerar de la Adamclisi* constituie o contribuție științifică deosebită, un model în tratarea exhaustivă a unei probleme.

Lucrările sale, tipărite în periodice de specialitate din țară și din străinătate, arată o cunoaștere profundă a fenomenului istoric, capacitatea de a încadra istoria națională în istoria universală, subliniind aportul adus de civilizația dacică la patrimoniul cultural național.

Colaborează din plin cu muzeele de istorie din țară, în special cu cele din Dobrogea și din Moldova. Nici boala nu l-a împiedicat să continue această colaborare. În ultimii ani a participat la săpăturile între-

prinse la Manoleasa — Botoșani pentru studierea unor fortificații din epoca migrațiilor, aceasta, imediat după ieșirea din spital.

Nu-și precupește sănătatea pentru a participa și la ultima sesiune științifică organizată de Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța. Trebuia să comunice ultimele sale rezultate lumii științifice. Oboseala drumului lung și condițiile specifice de mediu geografic, fac să se stingă din viață în primele ore ale zilei de 23 octombrie, înainte de a i se mai putea acorda ajutor.

Pe masa sa de lucru au rămas neterminate însemnate lucrări pe care le pregătea. Ascultătorii n-au mai auzit la radio cea de a șaptea conferință din ciclul închinat aniversării a 2050 de ani de la crearea statului dacic, studenții n-au mai putut să-i asculte prelegerile savante, cunoscuții săi nu-i vor mai întâlni zîmbetul și deosebita sa amabilitate. O pierdere grea, ireparabilă s-a produs prin moartea sa, științei istorice, învățămîntului românesc și familiei sale. Va rămîne vie însă pentru totdeauna amintirea sa și în mintea tuturor celor care l-au cunoscut, rămîne trainică însemnata contribuție pe care și-a adus-o în domeniul arheologiei și epigrafiei, a istoriei vechi românești.

P. ȘADURSCHI

LISTA LUCRĂRILOR ȘTIINȚIFICE

1. *Vămile Daciei*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 165-181.
2. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului*, în SCIV, IV, 1-2, 1953, p. 153-193, în colaborare cu C. Daicoviciu.
3. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului*, în SCIV, V, 1954, p. 123-159, în colaborare cu C. Daicoviciu.
4. *Numele antic al așezării de la Răcari*, în SCIV, V, 1954, p. 607-610.
5. *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, 606 p. în colaborare cu Vl. Dumitrescu, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița. Premiul de Stat, cls. II-a, 1955.
6. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului — Blidarul*, în SCIV, VI, 1955, p. 195-238, în colaborare cu C. Daicoviciu.
7. *Inscripții și monumente din Germisara*, în Sargenția, III, 1956, p. 57-99.
8. *Ramura nordică a dacilor. Costobocii*, în Buletinul Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj, 1-2, 1956, p. 1-8.
9. *Studii epigrafice I*, în MCA, II, 1956, p. 627-642.
10. *O gemă gnostică în Muzeul Arheologic din Cluj*, în Activitatea Muzeelor, II, 1956, p. 153-158.
11. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului — Blidarul*, în MCA, III, 1957, p. 255-277, în colaborare cu C. Daicoviciu.
12. *Epigraphische Studien*, în BCO, 1958, p. 7-8.
13. *Două inscripții mezerziene*, în AUI, IV, 1958, p. 31-49.
14. *Singidunum și Singidava*, în SCIV, IX, 1958, p. 413-419.
15. *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului*, în MCA, V, 1959, p. 379-401, în colaborare cu C. Daicoviciu.

16. *Şantierul arheologic Grădiştea Muncelului — Costeşti*, în MCA, VI, 1959, p. 333-358, în colaborare cu C. Daicoviciu.
17. *MEN ANEIKETOS in a bi-lingual Inscription from Dacia*, în Dacia, N.S., IV, 1960, p. 259-265.
18. *Curia Dacica într-o inscripție din Leptis Magna*, în Omagiu lui Constantin Daicoviciu, Bucureşti, 1960, p. 259-265.
19. *Lupta populației de la Gurile Dunării împotriva autorității romane*, în AUI, VII, 1961, p. 1-10.
20. *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia*, în A. M., 1961, p. 149-209.
21. *Metereaque turba* (Ovide, Tristia, II, 191), în SC, III, 1961, p. 313-315.
22. *Doă inscripții inedite din Dacia*, în SCIV, XIII, 1962, p. 125-131.
23. *Săpăturile și sondajele arheologice de la Şendrieni-Barboși*, în MCA, VIII, 1962, p. 505-511.
24. *Miliariu roman din nordul Dobrogei*, în AUI, IX, 1963, p. 169-171.
25. *Monumente epigrafice inedite din lapidariul Muzeului Regional de arheologie Dobrogea*, SC, V, 1963, p. 299-313.
26. *Milites-decuriones coloniae. Contribuție la istoria decurionatului în Dacia*, în SCS, XIV, 2, 1963, p. 259-266.
27. *Populația palmyreniană din Tibiscum*, în AM, II-III, 1964, p. 299-309.
28. *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, în colaborare cu A. Aricescu, V. Barbu, Gh. Poenaru Bordea, A. Rădulescu, Constanța, 1964, 188 p.
29. *Situația Daciei după anul 271*, în AUI, X, 1964, p. 55-67.
30. *Cetatea dacică de la Piatra Neamț — Bitca Doamnei*, în Omagiu, P. Constantinescu-Iași, București, 1965, p. 81-86.
31. *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în Apulum, V, 1965, p. 137-149.
32. *Legio i Minervia în estul Daciei*, în AUI, XI, 1965, p. 1-8.
33. *Culte autohtone în Dacia romană*, în AIIAI, II, 1965, p. 237-254.
34. *O inscripție de la Hadrian în castellum roman de la Barboși*, în AUI, XII, 1966, p. 151-152.
35. *Studii epigrafice II*, în AM, IV, 1966, p. 176-188.
36. *Unitățile militare din castellum român de la Barboși*, în Danubius, I, 1967, p. 107-113.
37. *Milites-decuriones coloniae. Ein Beitrag zur Geschichte des ordo decurionum in Dakien*, în BCO, 5, 1967, p. 276-277.
38. *Römische Milliarium aus der nördlichen Dobrudscha*, în BCO, 12, 1967, p. 144.
39. *Die palmyrenische Bevölkerung von Tibiscum im Lichte der epigraphischen Denkmäler*, în BCO, 12, 1967, p. 147-148.
40. *Aliobrix, in Latomus, Revue d'Etudes Latines* (Bruxelles), XXVI, 1967, p. 987-999.
41. *O stare de alarmă pe limesul de vest al Daciei*, în AUI, XIV, 1968, p. 93-102.
42. *Misiunea lui Tiberius Claudius Pompeianus la Gurile Dunării*, în Apulum, VII, 1, 1968, p. 381-390.
43. *Unitățile militare din castrul roman de la Tibiscum*, în AMN, V, 1968, p. 471-477.
44. *Cohors VI nova Cumidavensium*, în AUI, XV, 1969, p. 21-31.
45. *La mission de Tiberius Claudius Pompeianus aux Bouches du Danube*, în Hommage à Marcel Renard, II, Bruxelles, 1969, p. 290-301.

46. *Tabula Imperii Romani, Romula Durostorum-Tomis*, L, 35, Bucarest, 1969, 79 p. în colaborare.
47. *Les inscriptions votives du monument triomphal d'Adamclisi*, în *Latomus. Revue d'Etudes latines* (Bruxelles) XXVIII, 1969, p. 120-125.
48. *Cetăți dacice în Moldova*, Edit. Meridiane, București, 1969, 40 p.
49. *Inscripții de la Tropaeum Traiani*, în AM, VI, 1969, p. 111-121.
50. *Ius italicum în Dacia*, în AIIAI, VI, 1969, p. 127-139.
51. *Ulpianum. Ptolemeu*. Geogr., III, 8, 4, în AUI, XV, 1969, p. 171-176.
52. *Cetățile dacice din Moldova și cel de al doilea război dacic*, în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 93-104.
53. *Inscripțiile din castrul roman de la Orăștioara de Sus*, în AMN, VI, 1969, p. 493-501.
54. *Castellum și castrul roman de la Barboși*, în Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie 1964, I, în colaborare cu I. T. Dragomir, București, 1970, p. 418-424.
55. *Numele și originea costobocilor*, în CI, I, 1970, p. 109-117.
56. *Civitas Sancti Cyrilli. Procopius, De Aedificiis*, IV, 7, 16, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XLVI, 1970, p. 549-555.
57. *Caspios Aegysos, Ovidiu, Pontica*, I, 8, 13, în *Danubius*, IV, 1970, p. 111-121.
58. *Despre mormintul lui Ovidiu la Tomis*, în *Pontica*, III, 1970, p. 333-337.
59. *Sur la residence du roi dace Burebista*, în AUI, XVI, 1970, p. 55-66.
60. *Expediție II Dacica într-o inscripție din Venusia*, în AUI, XVII, 1971, p. 93-96.
61. *Conditia Colonia Dacica*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 305-321.
62. *Les Citadelles Daces de Moldavie*, în *Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques Prague*, 21-27 Août 1966, Praga, 1971, p. 912-913.
63. *Studii Epigrafice III*, în AM, VII, 1972, p. 259-266.
64. *Ein numerus Germanicianorum exploratorum im oberen Dakien*, în *Germania* (Frankfurt a.M.) 50, 1972, p. 241-247.
65. *A propos de deux inscriptions des Analecta de Zamosius*, în AUI, XVIII, 1972, p. 53-59.
66. *Une scène agricole de la Colonne Trajane*, în AUI, XVIII, 1972, p. 147-152.
67. *Situația Moldovei în timpul stăpînirii romane*, în *Studii și articole de Istorie*, XIX, 1972, p. 79-87.
68. *Un nouveau document épigraphique sur numerus Palmyrehorum Tibiscensium*, în AUI, XVIII, 1972, p. 153-155.
69. *Hercules Ripensis*, în AUI, XIX, 1973, p. 69-73.
70. *Les peuples de l'Est de Carpathes et leur relations avec les provinces latines orientales*, în *Actes du VIII-e Congrès Internationales des Sciences Préhistoriques*, Beograd 9-15 septembre 1971, III, Belgrad, 1973, p. 243-246.
71. *Hercules Ripensis*, în *Akten, des VI Internationalen Kongress für Griechische und Lateinische Epigraphik*, München, 1972, München, 1973, p. 485-486.
72. *Sur Jupiter Heliopolitanus en Dacie*, în AUI, XIX, 1973, p. 253-260.
73. *Toponimia antică a Moldovei*, în *Studii și cercetări științifice Istorie-Filologie a Institutului pedagogic Bacău*, 1974, p. 37-42.
74. *Les antiquités de la Moldavie dans l'oeuvre du Prince Demetre Cantemir*, în *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*, II, 1974, p. 127-139.

75. *Inscripția latină (romană) din ruinele cetății medievale de la Suceava*, în AUI, XX, 1974, p. 73-84.
76. *Un altar epigrafic din fosta colecție a lui Vasile Ursăcescu din Curteni*, jud. Vaslui, în CI, IV, 1974, p. 93-100.
77. I. I. Russu, *Dacia și Panonnia inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, Edit. Academiei, 1973, 123 p. + 21 fig., recenzie în AIIAI, XI, 1974, p. 301-305.
78. László Barboczi, András Mócsy, *Die römischen Inschriften Ungarns* (RIU, I), I. Lieferung Savaria Scarbantia und die Limës-Strecke Ad Flexum-Arrabona, 230 p, 133 fig., foto, 261 des Budapesta Akadémiai-Kiadó, 1972, recenzie în AM, VIII, 1975, p. 317-319.
79. *Les titres impériaux Dacicus maximus et Carpicus maximus*, în Acte de la XIIe Conférence Internationale d'Etudes Classiques Eirene Cluj-Napoca. 9-17 octobre 1972, București-Amsterdam, 1975, p. 643-649.
80. Longinus — Dio Cassius. LXVIII, 12, 1-5, în AIIAI, XIII, 1976, p. 53-69.
81. *Prelegeri de istorie universală veche*, uz intern, în colaborare cu N. Lascu, E. Condurachi, București, f.a. 492 p.
82. Contribuții la *Dicționarul de istorie veche a României*, sub conducerea Prof. univ. dr. doc. D. M. Pippidi, Edit. științifică și enciclopedică, Buc., 1976.
83. *Sur l'inscription de Ti. Claudius Maximus de Grammeni (Macedonie)*, în EPIGRAPHICA, Travaux dédiés au VIIe Congrès international d'Epigraphie grecques et latine, Editura Acad. R.S.R., 1977, p. 79-99. (Constanza, 9-15 septembre 1977).
84. *Marele monument funerar roman de la Adamclisi* — studiu epigrafic — Teză de doctorat susținută la Universitatea din București, 28 martie 1978, conducător științific : Acad. Em. Condurachi.
85. *1870 de ani de la cucerirea Daciei de către romani*, în „Noi Tracii“, 1877.

SUB TIPAR

1. *Theptunis papyrus II 687*, în Cercetări istorice — Iași.
2. *Dakoi (gr.) în Istoria romană a lui Dio Cassius*, în AIIAI, XV, 1978.
3. *Inscripția împăratului Traian de la Barboși* în A.M., IX, 1979.
4. *Inscripțiile grecești și latine privind istoria provinciilor panonice și a provinciei Dacia*, în AM, IX, 1979.
5. *Études épigraphiques IV*, în AM, X, 1980.
6. *Grecii și romanii despre „statul dacic“ sub regii Burebista și Decebal* — în Anuarul Muzeului din Botoșani, 1979.
7. *Contribuții la Tratatul de Istoria României*, vol. I, capitolul „Provincia romană Dacia“.
8. *Dacorum fratrum în Inscripția lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus* (CIL, XIV, 4126 = ILS, 986 = Inscr. Italiae, IV, 12, 125), ultima comunicare de la „Pontica 78“ ; urmează să fie publicată în „Pontica 1979“.
9. *Statul dacic de la Burebista la Decebal*, Revista „Mitropolia Moldovei și Sucevei nr. 9-12, 1978.
10. *Valurile antice din nordul Moldovei*, în colaborare cu P. Șadurschi și C. Dumitraș, în Memoria Antiquitatis, 1979.

ABREVIERI

- IIAI* = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași.
AM = Arheologia Moldovei Iași
AMN = Acta Musei Napocensis Cluj-Napoca
AUI = Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași, seria nouă, secțiunea III-a, Istorie, Iași
BCO = Bibliotheca Classica Orientalis, Berlin
CI = Cercetări istorice, seria nouă, Iași
MCA = Materiale și Cercetări Arheologice, București
SC = Studii clasice, București
SCIV = Studii și Cercetări de Istorie Veche, București
SCSI = Studii și cercetări științifice ale Filialei Academiei Iași

EMIL DIACONESCU

(1889—1978)

Emil Diaconescu s-a născut la 23 octombrie 1889 în comuna Mănăstireni din județul Botoșani. A urmat liceul la Botoșani, unde în 1909 susține examenul de bacalaureat. A urmat cursurile universitare la Iași și la București. În 1913 promovează examenul de licență la Universitatea din București, iar în 1919 examenul de capacitate la istorie și geografie. A funcționat ca profesor de istorie și geografie la liceul „Laurian” din Botoșani. În orașul care a dat țării și lumii pe Mihai Eminescu și pe Nicolae Iorga, tânărul profesor Emil Diaconescu a reușit să publice, în colaborare cu mai mulți profesori botoșăneni, revista „Junimea Moldovei din Nord”.

De la Botoșani este transferat la Iași, unde în 1924 obține doctoratul în istorie. Cu numirea de docent începe o strălucită carieră universitară la Iași. Docent pentru geografie istorică și politică, de la 1 martie 1926, ajunge în curând conferențiar și apoi profesor, eminent cercetător al trecutului românesc. A colaborat mai ales la „Cercetări istorice”, erudita publicație care o redacta profesorul Ilie Minea.

După pensionare a rămas la Iași, unde a muncit pînă în ultimele zile. Zi de zi era la Biblioteca Universității, la Arhivele Statului, unde aduna cu hărnicie material pentru studiile sale.

Din seria bogată a scrierilor lui Emil Diaconescu amintim :

1. *Acordul de la Reichstadt, 8 iulie 1876*, în „Omagiu lui Ioan Lupăș la împlinirea vârstei de 60 ani”, august 1940, București, f. t., 1943, p. 886-911.

2. *Călători străini în țările române. Guillebert de Launoy*, Iași, Brawwo, 1948, 17 p.

3. *Acordul de la Reichstadt (1876) și Tratatul de la Budapesta (1877)*, București, Monitorul Oficial, 1943, 73 p. (Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III. Tomul 25, Memoriul 27).

4. *Precizări cu privire la lupta lui Ștefan cel mare pentru ocuparea domniei*, Iași, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 7 p. (Extras din Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași).

5. *Un document istoric, Napoleon I și Principatele Române*, Iași, Viața Românească, 1928, 12 p.

6. *Banatul românesc*, Iași, Tip. Terek, 1941, 21 p.
7. *Vechi drumuri moldovenesti. Contribuțiuni în legătură cu luptele lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, Iași, Brawo, 1939, 99 p.
8. *Expansiunea colonială a statelor europene*, Iași, 1931, 336 p. (Curs litografiat).
9. *Granițe etnice și politice în Balcani între 395 și 1453*, Iași, 1926, 32 p.
10. *Imperialism și state balcano-dunărene pînă la 1878*, Iași, Presa Bună, 1930, 123 p.
11. *Opera științifică a profesorului Ilie Minea*, Iași, Tip. Ligii Culturale, 1943, 19 p.
12. *Politica orientală burgundă și turcii în secolele XIV—XV*, Iași, 1925, 58 p.
13. *Un recenzent pătimăș C. C. Giurescu*, Iași, Viața Românească, 1931, 12 p.
14. *România și Marile Puteri după Congresul de la Berlin pînă la 1914*, Iași, Presa Bună, 1937, 88 p.
15. *Cum privește Senatul țării situația morală și materială a corpului didactic*, Iași, 1934, 4 p.
16. *Rusia și chestia strimtorilor în războiul din 1914-1918*, Iași, Tip. Ligii Culturale, 1942, 18 p.
17. *Nouvelles lettres de la correspondance d'Emil Picot*, Iași, Viața Românească, 1931, 20 p.
18. *Regele Carol I și războiul mondial*, Iași, 1928.
19. *Ecouri de la Conferința de pace*, Iași, 1937.
20. *Românii de peste hotare*, Iași, 1938.
21. *Alexandru cel Bun*, București, Editura științifică, 1968, 82 (—85 p.), Colecția Orizonturi.

Profesorul Emil Diaconescu a redactat o serie de manuale școlare :

1. *Istoria modernă și contemporană*, pentru cl. 7, București, Ciornei, 1938, 127 p. În colaborare cu Mauriciu Papastopol.
2. *Istoria românilor*, pentru cl. 4-a secundară. Ediția 8-a. București, Mecu, 1942, 287 p.
3. *Istoria românilor după programa analitică actuală pentru folosința candidaților la bacalaureat*. Ediția a 3-a, revăzută, Iași, Cartea Moldovei, 1943, 144 p.
4. *Istoria românilor*. Rezumat pentru uzul candidaților la bacalaureat, Iași, Gutenberg, 1934, 184 p. În colaborare cu M. Galan.
5. *Istoria contemporană. Epoca medie și modernă* pentru cl. II-a secundară. Ediția III-a, București, Ciornei, 1935, 251 p.
6. *Istoria universală* pentru clasa 3-a secundară, București, Mecu, 1942, 302 p.
7. *Istoria universală* pentru clasa 3-a secundară. Ediția VII-a, București, Mecu, 1941, 300 p.
8. *Istoria universală. Epoca veche* pentru clasa I-a secundară, Ediția 4-a (cu hărți), București, Naționala, Ciornei, 1935, 198 p.

9. *Istoria universală, epoca modernă și contemporană* pentru clasa 7-a secundară (cu ilustrații), Iași, Viața Românească, 1927, 400 p.

10. A lăsat în manuscris o vastă monografie istorică a Cotnarului un studiu despre epoca lui Alexandru cel Bun în istoria Moldovei.

Poetul Gheorghe Rotică scrie în aprilie 1919 lui Emil Diaconescu în legătură cu revista *Junimea Moldovei* din Nord.

Iubite Domnule Diaconescu,

Am primit atit *Junimea Moldovei* de Nord cît și scrisoarea DVoastre și Vă mulțumesc. Îmi vorbiți de un articol al DVoastre cu privire la sărbătorirea lui Eminescu la Botoșani, care articol ați dori să Vi-l înapoiem. Nu știu nimic, nu l-am primit la redacție cel puțin de cînd sînt eu aici, căci am lipsit două luni. Dar voi cerceta, poate totuși știe cineva dintre colegi. Dar cu toate că doriți așa de mult ca să-l aveți, mi-ar părea bine să nu-l fi primit nimeni, ca să nu mă supăr că nu s-a publicat.

Vă trimit un exemplar din „Cele două Românii“, citiți-l și dacă credeți că merită să-l citească și alți botoșăneni. Vă rog amintiți-le apariția, cu cîteva rînduri, în revista DVoastre.

Cu mulțumiri și prietenești salutări

G. Rotică

(Biblioteca Universității din Iași, Arhiva D. 74).

Poetul Gheorghe Rotică mai scrie lui Emil Diaconescu despre poetul Gheorghe Voevidica :

16 august 1919

Iubite Domnule Diaconescu,

Un tinăr de talent cu care muzele par a nu fi fost zgîrcite, îți trimite din îndemnul meu cîteva din bucățile sale pentru *Junimea Moldovei* din Nord. E colaboratorul nostru Dl. Gheorghe Voevidica, pe care de bună seamă că-l cunoști și d-ta, ba chiar că îmi vine a crede că-l și apreciezi.

Am primit chiar în acest moment cartea poștală. Îți mulțumesc pentru frumoasele prietenești salutări.

G. Rotică

(Biblioteca Universității din Iași, Arhiva 74).

Magistratul Mihail Kogălniceanu, fiul marelui bărbat de stat și istoric Mihail Kogălniceanu scrie lui Emil Diaconescu o carte poștală :

22. VIII. 1943

Stimate Domnule Diaconescu,

Răspund cu întîrziere amabilei DV carte poștală din 12. VII. urmînd abia acum în urma cererii sale, să văd pe Dl. G. Brăteanu în cursul acestei săptămîni. Îmi va fi plăcut să vă scriu. În ceea ce privește „Arhiva românească“ Vă este posibil să ridicați de la mine, 3 exemplare din tomurile VI, VII și VIII. Cîte un exemplar. Vă pun DV la dispoziție cu

plăcere, iar celelalte să le dați librarului Gheorghiu de acolo spre vânzare. Tomul IX este în curs de tipărire. Va apare cred în decembrie a.c. Rămîn cu distinse salutări al DV.

M. Kogălniceanu

Vom cere și emisiunea unui timbru comemorativ.

(Biblioteca Universității din Iași. Arhiva, Arh. 74).

Dr. Panaite Zosin scrie lui Emil Diaconescu o scrisoare tristă.

Dr. Panaite Zosin
Boale nervoase și interne Iași
str. Armeană, 16
Consult. 2 (14) la 4 (16)

Mult Stimat Domnule Diaconescu,

Solicitat fiind de Dna Ana Conta-Kernbach, să particip la o acțiune, ce nu mi-i definitivă, dar negreșit de ordin public, bătrînul literat poet A. Traum, într-o duioasă scrisoare avui prilejul s-o văd în original și să mi-o copiez, a răspuns „nu Vă mai pot fi de nici un folos în nobila DVoastră întreprindere. Fiecare om are timpul său de muncă în lumea aceasta, cred că timpul meu a trecut“.

E drept că venerabilul bărbat avea atunci 80 de ani, pe cînd eu — dată măgulitoare propunere ce mi-ați făcut-o, am aproape numai 68. Dar diferența aș zice că se împlinește spre îndreptățire, prin aceia că vicisitudinile vieții mele și cu deosebire cele ce se petrec acum în lumea întreagă, după ce s-a mutilat de grav trupul țării și i s-a sdruncinat atît de mult sufletul și avîntul, m-au adus la o stare posibilă aproape de 90 de ani, nu de 80.

Așa fiind, vă vorbesc doar ca supraviețuitor și ca atare deci ca spectator, cu care nu poate cadra decît pasivitatea, mi-am impus-o de altfel și din convingere doctrinară încă din ziua ce m-am văzut pus în retragere și trecut la pensie. Dar Vă apreciez gestul, dorindu-vă tot succesul de care mă voi bucura cu atît mai profund, cu cît voi resimți mai intim și mai neștiut.

Cu înaltă stimă

Dr. Zosin

P.S. Crezusem un moment că Vă vizitez, deoarece văzîndu-vă întovărășit nu Vă puteam reține. Cum mă văd însă împiedicat a o face, v-am scris aceste șire, rezervîndu-mi ulterior plăcerea unei vizite sau convorbiri ocazionale.

P. Zosin

O însemnare cu creionul „Comemorarea lui M. Kogălniceanu, 50 ani de la moartea lui.

(Biblioteca Universității din Iași, Arhiva, Arh. 74).

Emil Diaconescu a făcut studii la Paris, unde a asistat la cursuri la multiseclara Sorbonă, unde a cunoscut pe Hanoteanu, pe geograful Emanuel De Martonne. Gabriel Hanotau, celebrul istoric francez a scris lui Emil Diaconescu o scrisoare ce se păstrează la arhiva Bibliotecii Universitare din Iași.

Villela, Cap. Martin (Alp Mar)

2 Pavie 27

Domnule,

Voi mai rămîne aici în sud pînă la 8 ani. Dacă voiți, luați-vă sarcina de a veni să mă vedeți pe la 12 sau 13 mai, într-o dimineată la Hoche nr. 4, Fani, anunțindu-mă să Vă aștept. Voi fi cu totul la dispoziția Dumneavoastră, dacă Vă voi putea fi de folos.

Vă rog să primiți, Domnule, asigurarea întregii mele considerațiuni

G. Hanotau

(Biblioteca Universității din Iași, Arhiva, Arh. 85).

Reproducem și o scrisoare a lui Sextil Pușcariu, fost membru al Academiei :

28 aprilie 1919

Stimate Domnule Diaconescu,

Mulțumesc pentru scrisoarea și pentru articolul trimis, care se va publica în foiletonul „Glasului“. La administrație am dat ordin să Vă trimită „Glasul“ în schimbul „Junimii“ pe care o urmărim toți cu drag.

Să vă scriu un articol despre Eminescu îmi cade greu acum, fiind ocupat cu alte treburile. Îți trimit cîteva file dintr-un jurnal de război, în care însemnam din cînd în cînd, ceea ce-mi spuneau bubuitul tunurilor sau cîte un prieten, dintre cari cel mai nedespărțit era Eminescu. Dacă crezi că se potrivesc pentru numărul comemorativ publică-le, nu însă la loc de frunte.

Devotat

Sextil Pușcariu

(Biblioteca Universității din Iași, Arhiva, Arh. 85).

Revista „Junimea Moldovei de Nord“ a dedicat în 1919 un număr festiv al lui Mihai Eminescu, cu prilejul împlinirii a 70 de ani de la naștere și a 30 de ani de la moarte.

Profesorul Emil Diaconescu, în ultimii ani a scris cîteva articole în revista „Cercetări istorice“ (serie nouă) din Iași : *Muzeistica ieșeană în documente*, în „Cercetări istorice“, I, 1970, p. 345-347 (2). *Teohari Antonescu înaintașul muzeografiei românești*, în „Cercetări istorice“, I, 1970, p. 21-27 (3) *Tradiții ale muzeisticii ieșene*, în „Cercetări istorice“, II, 1971, p. 19-38.

IOSIF E. NAGHIU

PROGRAMUL SESIUNII DE COMUNICĂRI

25 martie 1978

BOTOȘANI

SÎMBĂȚĂ 25 MARTIE 1978

ȘEDINȚA PLENARĂ

Sala Comitetului județean de partid

Orele 9,30—11 *

Prezidiul plenarei :

1. *Andrei Cardaș* — Botoșani
2. *Mihai Matei* — Botoșani
3. *Gheorghe Jauca* — Botoșani
4. *Pavel Șadurschi* — Botoșani
5. *Maria Arimia* — București
6. *Vasile Chirica* — Iași
7. *Adrian Pricop* — Iași

COMUNICĂRI

1. Dr. Andrei CARDAȘ

Șeful secției propagandă a Comitetului județean de partid Botoșani

Unele probleme privind continuitatea poporului român în spațiul carpato-dunărean-pontic, în lumina unor studii și articole apărute în străinătate

2. Dr. Vlad ZIRRA

Institutul de arheologie București

Elemente de cultură Latène la est de Carpați

3. Prof. Dragomir ȘTEFAN

Liceul pedagogic Botoșani

Știința românească de tracologie, componentă a conștiinței naționale a românilor, tribună de luptă împotriva denaturărilor și mistificărilor privind originile poporului român

4. Lector univ. Ion AGRIGOROAIE

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” — Iași

Unirea din 1918 în contextul internațional

5. Cercetător științific Maria ARIMIA

Muzeul de istorie a Partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România

Marea Unire din 1918 și rolul activ al botoșănenilor

ACTIVITATE PE SECȚII

SECȚIA ARHEOLOGIE

Sala Muzeului județean

Orele 11,30—14,30

15,30—20,00

Biroul secției :

1. Vlad Zirra — București
2. Silvia Teodor — Iași
3. Paul Șadurschi — Botoșani
4. Aristotel Crișmaru — Botoșani
5. Nicolae Ursulescu — Suceava

1. Dr. Alexandru PĂUNESCU

Institutul de arheologie București

Reconstituirea unui adăpost din paleoliticul mijlociu, descoperit la Ripiceni—Izvor

2. Dr. Maria BITIRI și Marin CÎRCIUMARU

Institutul de arheologie București

Paleoliticul de la Mitoc—Valea Izvorului. Specificul culturii și mediul ambiant

3. Vasile CHIRICA

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ — Iași

Tehnica și tipologia uneltelor din paleoliticul superior în regiunea Prutului mijlociu

4. Dr. Mihai BRUDIU

Muzeul de istorie Galați

Date noi privind cultura gravetianului oriental obținute prin cercetările de la Crasnaleuca—Botoșani

5. Dr. Silvia MARINESCU-BÎLCU

Institutul de arheologie București

Stațiunea de la Drăgușeni—Botoșani în contextul culturii Cucuteni

6. Dan MONAH

Muzeul de istorie Bacău

Locuirea eneolitică de la Mitoc—Piriul lui Istrati

7. Dr. Anton NIȚU

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ — Iași.

Paul ȘADURACHI

Muzeul județean Botoșani

Sondajele din așezările Cucuteni B de la Stînca și Ștefănești—Botoșani

8. Marin DINU

Universitatea „Alex. Ioan Cuza“ — Iași

Noile descoperiri arheologice de tip Horodiștea Erbiceni de la Horodiștea—Botoșani și semnificația lor istorică

9. Dr. Sergiu HAIMOVICI

C. POPESCU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza“ — Iași

Studiul resturilor faunistice descoperite în așezarea de la Horodiștea, aparținând perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului

10. Dragomir POPOVICI

Muzeul județean Suceava

Două morminte aparținând culturii Noua descoperite la Mitoc—Botoșani

11. Mircea BABEȘ

Institutul de arheologie București

Despre originea bastarnilor din răsăritul Daciei, în lumina datelor arheologice

12. Silvia TEODOR

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași

Paul ȘADURSCHI

Muzeul județean Botoșani

Descoperirile arheologice de la Lozna—Botoșani

13. Ion IONIȚĂ

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași

Civilizația dacică în secolele II—III e.n.

14. Dr. Vasile URSACHI

Muzeul de istorie Roman

Elemente și influențe romane la est de Carpați în sec. II—III e.n.

15. Mircea IGNAT

Muzeul județean Suceava

Cîteva probleme ale istoriei dacilor din Moldova în secolele II—III e. n.

16. Șeiva SANIE

Muzeul de istorie al Moldovei

Paul ȘADURSCHI

Muzeul județean Botoșani

Circulația monetară romană pe teritoriul actual al județului Botoșani

17. Nicolae ZAHARIA

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași

Informații privind romanitatea pe teritoriul Moldovei

18. Dr. Dan TEODOR

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași

Așezările întărite din regiunile est-carpătice din secolele VIII—XI e. n.

19. Dr. Victor SPINEI

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași

Aspecte economice și sociale ale evoluției comunităților locale din spațiul est-carpatic în secolele X—XIII

20. Acad. prof. dr. Olga NECRASOV

Universitatea „Alex. Ioan Cuza” — Iași

Dr. Maria CRISTESCU

Universitatea „Alex. Ioan Cuza” — Iași

Date antropologice asupra populațiilor vechi, pe teritoriul actual al județului Botoșani

21. Nicolae URSULESCU

Institutul de învățământ superior Suceava

Materiale arheologice din județul Botoșani, în colecția Cabinetului de istorie veche a Institutului de învățământ superior din Suceava

22. Emil EMANDI

Muzeul județean Suceava

Geografia așezărilor dispărute din nordul Moldovei în secolele XV—XVIII

23. Aristotel CRÎȘMARU

Drăgușeni—Botoșani

Alte așezări eneolitice descoperite pe valea Podrigăi

24. Filaret APROTOSOAIE

Muzeul arheologic Săveni

Cîteva puncte arheologice noi, descoperite în zona Săvenilor și împrejurimi

25. Arcadie MIHĂESCU

Silvia ANTONESCU

Dan MONAH

Muzeul județean Bacău

Contribuții la monografia arheologică a comunei Rădăuți-Prut, județul Botoșani

26. Alexandru RĂDULESCU

Radu CIUCEANU

Muzeul de istorie al municipiului București

Cercetările arheologice de la Coșula

27. Magda ISTRATE

Oficiul pentru patrimoniul cultural național Vaslui

Locuirile paleolitice și epipaleolitice de la Mitoc—Valea lui Stan

SECȚIA ISTORIE

Sala Casei agronomului

Orele 11,30—14,30

15,30—20,00

Biroul secției :

1. *Stela Giosan* — Botoșani
2. *Valerian Crișmaru* — Botoșani
3. *Maria Arimia* — București

1. Aurel DORCU

Liceul „A. T. Laurian“ Botoșani

Problema originii poporului român, a unității și continuității lui în spațiul carpato-dunăreano-pontic, în opera lui Miron Costin, stolnicului Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir

2. Ion CAPROȘU

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ — Iași

Cîteva considerații privitoare la istoria medievală a Botoșanilor

3. Dumitru TUDOSE

Profesor — București

Din toponimia orașului Botoșani și a împrejurimilor sale

4. Conf. univ. dr. Vasile CRISTIAN

Decanul Facultății de istorie-filozofie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza“ — Iași

Contribuția românească la istoria universală, în viziunea lui Nicolae Iorga

5. Vasile BÎNZAR

Direcția sanitară Botoșani

Botoșanii în vechile catagrafii

6. Horst FASSEL

Sorin CHITANU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza“ — Iași

Botoșanii în jurnalele de călătorie germane

7. Ioan PRĂJINARU
 Șc. generală nr. 8 Botoșani
Contribuția factorului fizico-geografic la apariția și dezvoltarea orașului Botoșani
8. Gheorghe PUNGĂ
 Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași
Din istoria târgului Ștefănești pînă secolul al XVIII-lea
9. Angela ENGEL
 Muzeul de istorie a Moldovei — Iași
Mărturii ale vieții economice feudale în Muzeul de istorie a Moldovei
10. Maria-Voica PUȘCAȘU
 Muzeul de istorie a Moldovei — Iași
Cu privire la pietrele de mormînt din Moldova
11. Valerian CRÎȘMARU
 Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Botoșani
Reședințe și curți domnești din Moldova pînă la jumătatea secolului al XVII-lea. Curtea domnească din Botoșani
12. Gabriela COROLIUC
 Muzeul județean Botoșani
Tezaurul medieval de la Lunca—Zlătunoaia, județul Botoșani
13. Mihai LAZĂR
 Institutul de învățămînt superior Suceava
Călători străini despre creșterea animalelor în Moldova în epoca medievală
14. Magda JIANU
 Complexul muzeal Iași
Un valoros document de istoriografie românească feudală
15. Mihai IACOBESCU
 Muzeul județean Suceava
Revoluția de la 1848 din Bucovina și problema învățămîntului românesc

16. Octavian Liviu ȘOVAN

Oficiul județean pentru patrimoniul cultural național Botoșani

Eroi botoșăneni ai războiului de independență

17. Dr. Valeriu DOBRINESCU

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași

Poziția studențimii din Iași față de unele probleme fundamentale ale României moderne

18. Octav MONORANU

Muzeul județean Suceava

Unele aspecte ale situației Bucovinei în timpul stăpînirii habsburgice

19. Gheorghe AMARANDEI

Liceul de matematică și fizică Dorohoi

Vechi instituții culturale dorohoiene

20. Mihai CROITORU

Muzeul de istorie a Moldovei Iași

1907 — reflectat în documentele Muzeului de istorie a Moldovei

21. Ionel BEJENARU

Muzeul județean Botoșani

Începuturi ale mișcării socialiste și muncitorești botoșănene

22. Adrian PRICOP

Arhivele statului Iași

Lupta pentru unitate reflectată în documentele existente în patrimoniul Arhivelor statului Iași

23. Stela GIOSAN

Arhivele statului Botoșani

Contribuția materială a județului Botoșani la primul război mondial

24. Gheorghe FLORESCU

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași

Aspecte ale vieții politice românești. Declinul Partidului Poporului (iunie 1927 — martie 1932)

25. Vasile CIOBANU

Centrul de studii sociale Sibiu

Din contribuția Partidului Social-Democrat la făurirea alianței muncitorești-tărânești (1927—1939)

26. Mihai MIȘOANCA

Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Botoșani

Din lupta antifascistă a poporului român oglindită în presa democratică și antifascistă din nordul Moldovei

27. Gheorghe MEDIAN

Muzeul județean Botoșani

Aspecte ale luptei antifasciste oglindite în presa botoșăneană (1933—1937)

28. Ștefan CERVATIUC

Arhivele statului Botoșani

Aspecte ale luptei maselor populare din județul Botoșani împotriva regimului antonescian

29. Maria VOICU

Complexul muzeal Iași

Politica de înnoiri culturale inițiată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, după 1859

SECȚIA MEMORIALISTICĂ — ARTĂ — MUZEOGRAFIE

Sala Bibliotecii județene

Orele 11,30—14,30

15,30—20,00

Biroul secției

1. Pavel Anghel — București
2. Ioan Arhip — Iași
3. Silvestri Ailenei — Botoșani

1. Horst FASSEL
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” — Iași
Eminescu și profesorul său de istorie
2. Lucian VALEA
Muzeul județean Botoșani
Membru al Uniunii Scriitorilor din R. S. România
Complexul muzeal „Eminescu” din Ipotești
3. Ștefan S. GOROVEI
Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași
Despre ascendența lui Nicolae Iorga
4. Dr. Mihai SOFRONIE
Muzeul Brückenthal Sibiu
Nicolae Iorga și „Astra”
5. I. D. MARIN
Stîncești— Botoșani
Nicolae Iorga și Botoșanii
6. Maria BUNEA
Muzeul memorial „George Enescu” Dorohoi
George Enescu și Dorohoi
7. Gabriela COROLIUC
Muzeul județean Botoșani
Două documente de la Ion Creangă aflate în colecțiile Muzeului județean Botoșani
8. Ștefan CERVATIUC
Arhivele statului Botoșani
Din corespondența lui Nicolae Iorga cu profesorul botoșănean Ariton Iacobeanu
9. Emilia PAVEL
Complexul muzeal Iași
Educația patriotică a maselor prin expozițiile de artă populară organizate la sate cu patrimoniul local și cu filmele etnografice

10. Alexandru PLEȘCA
Muzeul județean Botoșani
Donația Vasile Filip, prețioasă contribuție la întregirea colecțiilor de artă ale Muzeului județean Botoșani
11. Maria BUCĂTARU
Oficiul județean pentru patrimoniul cultural național Botoșani
Lucrări ale pictorului Petru Remus Troteanu în fondul secției de artă a Muzeului județean Botoșani
12. Dr. Angela OLARIU
Muzeul județean Botoșani
Ceramica populară din zona Botoșanilor
13. Pavel ANGHEL
Revista muzeelor și monumentelor
Emil DUMITRESCU
Muzeul de istorie al R. S. România
Textul și utilizarea lui în muzeele de istorie
14. Ioan ARHIP
Complexul muzeal Iași
Autenticitatea muzeului memorial literar
15. Maria HATMANU
Complexul muzeal Iași
Educația estetică și patriotică a elevilor între 6 și 14 ani
16. Octavian Liviu ȘOVAN
Oficiul județean pentru patrimoniul cultural național Botoșani
Din experiența Muzeului „Rășcoala țăranilor din 1907” — Flămânzi privind relațiile cu publicul vizitator
17. Dr. Angela OLARIU
Muzeul județean Botoșani
Arhitectura tradițională a zonei Botoșanilor
18. Corneliu FILIP
Oficiul județean pentru patrimoniul cultural național Botoșani
Considerații asupra istoricului bisericilor de lemn din județul Botoșani

19. Modest CICHIRDAN

Orchestra simfonică Botoșani

Constantin P. Nicoleanu, un înaintaș al muzicii românești

20. Silvestri AILENEI

Comitetul județean Botoșani al P.C.R.

Ziarul „Clopotul” în primii ani de apariție

21. Ioan ALDEA

Muzeul județean Galați

Costachi Negri și Minjina

S U M A R

Cuvînt de deschidere	3
2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ȘI INDEPENDENT	3
NICOLAE GOSTAR , Grecii și românii despre „STATUL DACIC” sub regii Bure- bista și Decebal	7
MARIA ARIMIA, Marea Unirie din 1918 și rolul activ al botoșănenilor	21

ARHEOLOGIE

MARIA BITIRI, MARIN CÎRCIUMARU și POMPILIU VASILESCU, Paleoliticul de- la Mitoc—Valea Izvorului, specificul culturii și mediul natural	33
VASILE CHIRICA, Tehnica și tipologia uneltelor din Paleoliticul superior în regiunea Prutului mijlociu	43
VASILE CHIRICA și PAVEL ȘADURSCHI, Descoperiri paleolitice și postpaleolitice la Mitoc—Pîrîul lui Istrate (jud. Botoșani)	63
M. BRUDIU, Date noi privind cultura Gravetianului oriental din Moldova, rezultate din cercetările de la Crasnaleuca, jud. Botoșani	75
CORNELIA-MAGDA ISTRATE, Locuirile paleolitice și epipaleolitice de la Mitoc— Valea lui Stan	83
OLGA NECRASOV și MARIA CRISTESCU (Iași), Cercetările antropologice și unele probleme ale arheologiei	97
S. HAIMOVICI și C. POPESCU, Studiul resturilor faunistice descoperite în așezarea de la Horodiștea, aparținînd perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului	113
SILVIA TEODOR, PAVEL ȘADURSCHI, Descoperirile arheologice de la Lozna, com. Dersca, jud. Botoșani	121
ION IONIȚA, Civilizația dacică în sec. II—III e. n.	141
V. URSACHI, Elemente și influențe romane la est de Carpați, sec. II—III e. n.	147
ȘEIVA SANIE, PAVEL ȘADURSCHI, Circulația monetară în sec. II î.e.n.—IV e.n., în județul Botoșani	151
DAN GH. TEODOR, Așezări întărite din regiunile est-carpătice ale României în sec. VIII—XI	155
VICTOR SPINEI, Aspecte economice și sociale ale evoluției comunităților locale din spațiul est-carpatic în sec. X—XIII	161

- NICOLAE URSULESCU, Materiale arheologice din jud. Botoșani în colecția cabinetului de istorie veche al Institutului de învățământ superior din Suceava 243
- AL. ANDRONIC și SILVIA ANTONESCU, În legătură cu unele descoperiri de obiecte medievale din județul Botoșani 267
- ✶ EMIL IOAN EMANDI, ~~Considerații geografice privind dinamica așezărilor dispărute din nordul Moldovei în evul mediu (sec. XIV—XVIII)~~ 265

ISTORIE

- AUREL DORCU, Problema originii poporului român, a unității și a continuității sale în spațiul carpato-danubiano-pontic, în opera lui Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir 293
- ✶ D. TUDOSE, ~~Asupra urbanismului Botoșani~~ 311
- ✶ IOAN PRAJINARU, ~~Rolul factorului geografic în apariția și dezvoltarea orașului Botoșani~~ 317
- HORST FASSEL și SORIN CHIȚANU, ~~Botoșanii în jurnalele de călătorie germane~~ 335
- VALERIAN CRIȘMARU, ~~Boșorci și curți domnești pînă la jumătatea sec. al XVII-lea. Curtea domnească din Botoșani~~ 347
- GABRIELA COROLIUC, Tezaurul feudal descoperit la Zlătunoaia—Lunca, județul Botoșani (sec. XV—XVI) 353
- MIHAI LAZAR, Călători străini despre creșterea animalelor în Moldova în sec. XVI—XVIII 361
- MAGDA JIANU, Un valoros document de istoriografie românească veche 373
- ANGELA ENGEL, Mărturii ale vieții economice din perioada feudală în Muzeul de istorie a Moldovei 381
- ✶ MARIA VOICU, Înnoiri culturale în epoca Unirii Principatelor 1859—1866 391
- ✶ OCTAVIAN LIVIU ȘOVAN, Eroi botoșăneni ai Războiului pentru independență 397
- VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Poziția studențimii din Iași față de unele probleme fundamentale ale României moderne 403
- GH. AMARANDEI, ~~Vechi instituții culturale deronșiene~~ 413
- ✶ MIHAI CROITORU, „1907” reflectat în documente ale Muzeului de istorie al Moldovei 425
- IONEL BEJENARU, Începuturi ale mișcării socialiste și muncitorești botoșănene 433
- ADRIAN PRICOP, Lupta pentru unitate reflectată în documentele existente în patrimoniul Arhivelor statului din Iași 441
- STELA GIOSAN, Contribuția județului Botoșani la primul război mondial 445
- GH. I. FLORESCU, Aspecte ale vieții politice românești. Declinul partidului poporului (iunie 1927—martie 1932) 451
- GHEORGHE MEDIAN, Aspecte ale luptei antifasciste oglindite în presa botoșănească (1933—1937) 463
- ȘTEFAN CERVATIUC, Aspecte ale rezistenței maselor populare din județul Botoșani, sub conducerea P.C.R. împotriva dictaturii militaro-fasciste, oglindite în documentele aflate în filiala Arhivelor statului Botoșani 473

MEMORIALISTICĂ

HORST FASSEL, Mihai Eminescu și profesorul de istorie Ernst Rudolf Neubauer	487
GABRIELA COROLIUC, Două documente semnate de Ion Creangă, în colecția Muzeului de istorie Botoșani	497
ȘTEFAN CERVATIUC, Nicolae Iorga și începuturile Universității populare Botoșani	503
IOSIF E. NAGHIU, George Enescu, profesor onorar și rector onorar la Iași	513

MUZEOGRAFIE ● ETNOGRAFIE

EMILIA PAVEL, Educația patriotică a maselor prin expozițiile de artă populară și filmele etnografice	521
IOSIF E. NAGHIU, Contribuții la biografia lui Ludovic Dăuș (1873—1954)	527
ANGHEL PAVEL, EMIL DUMITRESCU, Textul și utilizarea lui în muzeele de istorie	533
I. ALDEA, Costache Negri și Minjina	539
ANGELA OLARIU, ~~Arhitectura țară din zona Botoșanilor~~	~~547~~
NICOLAE GOSTAR	573
EMIL DIACONESCU	581
PROGRAMUL SESIUNII DE COMUNICĂRI	587
SUMAR	599

S O M M A I R E

Avant-propos	3
2050 ANS DE LA CRÉATION DU PREMIER ÉTAT DAC CENTRALISÉ ET INDÉPENDANT	
NICOLAE GOSTAR Les Grecs et les Romains sur „l'Etat dacique“ sous les rois Burebista et Decebal	7
MARIA ARIMIA, La grande union de 1918 et le rôle actif des habitants de Botoşani	21

ARCHÉOLOGIE

MARIA BITIRI, MARIN CIRCIUMARU et POMPILIU VASILESCU, Le paléolithique de Mitoc—Valea Izvorului, la spécificité de la culture et le milieu naturel	33
VASILE CHIRICA, La technique et la typologie des outils du Paléolithique supérieur dans la région du Prut moyen	43
VASILE CHIRICA et PAVEL ŞADURSCHI, Des découvertes paléolithiques et post-paléolithiques à Mitoc—Pîrîul lui Istrate (dép. Botoşani)	63
M. BRUDIU, Nouvelles données sur la culture du Gravétien oriental de Moldavie, issues des fouilles de Crasnaleuca, dép. Botoşani	75
CORNELIA MAGDA ISTRATE, Les établissements paléolithiques et épipaléolithiques de Mitoc—Valea lui Stan	83
OLGA NECRASOV et MARIA CRISTESCU (Iaşi), Les recherches anthropologique et certains problèmes de l'archéologie	97
S. HAIMOVICI et C. POPESCU, L'étude des vestiges fauniques découverts dans l'établissement de Horodiştea appartenant à la période de passage du néolithique à l'époque du bronze	113
SILVIA TEODOR, PAVEL ŞADURSCHI, Les découvertes archéologiques de Lozna, com. Dersca, dép. Botoşani	121
ION IONIŢĂ, La civilisation dacique des II—III-e siècles n. è.	141
V. URSACHI, Eléments et influences romans à l'est de Carpaţi, les II—III-e siècles n. è.	147
ŞEIVA SANIE, PAVEL ŞADURSCHI, La circulation des monnaies aux II-e siècle av. n.è.—IV-e siècle n.è., dans le département de Botoşani	187

DAN GH. TEODOR, Des établissements renforcés des régions est-carpathiques de la Roumanie aux VIII—XI ^e siècles	197
VICTOR SPINEI, Aspects économiques et sociaux de l'évolution des communautés locales de l'espace est-carpathique aux X—XIII ^e siècles	217
NICOLAE URSULESCU, Matériaux archéologiques du département de Botoșani dans la collection du cabinet d'histoire ancienne de l'Institut d'enseignement supérieur de Suceava	243
AL. ANDRONIC et SILVIA ANTONESCU, Sur quelques découvertes d'objets médiévaux du département de Botoșani	257
EMIL IOAN EMANDI, Considérations géographiques sur la dynamique des établissements disparus au nord de la Moldavie au Moyen Âge (XIV—XVIII ^e siècles)	263

HISTOIRE

AUREL DORCU, Le problème de l'origine du peuple roumain, de l'unité et de la continuité dans l'espace Carpatho-Danubiano-Pontique, dans l'oeuvre de Miron Costin, de Constantin Cantacuzino et de Dimitrie Cantemir	293
D. TUDOSE, Sur la dénomination de la ville de Botoșani	311
IOAN PRAJINARU, Le rôle du facteur géographique en ce qui concerne l'apparition et le développement de la ville de Botoșani	317
HORST FASSEL et SORIN CHIȚANU, La ville de Botoșani dans les journaux de voyage allemands	335
VALERIAN CRIȘMARU, Résidences et cours princières jusqu'à la moitié du XVII ^e siècle. La cour princière de Botoșani	347
GABRIELA COROLIUC, Le trésor féodal découvert à Zlătunoaia—Lunca, département de Botoșani (XV—XVI ^e siècles).	353
MIHAI LAZAR, Des voyageurs étrangers sur l'élevage du bétail dans la Moldavie aux XVI—XVIII ^e siècles	361
MAGDA JIANU, Un document de valeur de l'historiographie roumaine ancienne	373
ANGELA ENGEL, Des témoins de la vie économique de la période féodale dans le Musée d'histoire de la Moldavie	381
MARIA VOICU, Innovations culturelles à l'époque de l'Union des Principautés 1859—1866	391
OCTAVIAN-LIVIU ȘOVAN, Héros de Botoșani pendant la Guerre pour l'indépendance	397
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, La position des étudiants de Iassy vis-à-vis de quelques problèmes fondamentaux de la Roumanie moderne	403
GH. AMARANDEI, Anciennes institutions culturelles de Dorohoi	413
MIHAI CROITORU, „1907“ reflété dans les documents du Musée d'histoire de la Moldavie	425
IONEL BEJENARU, Débuts du mouvement socialist et ouvrier de la ville de Botoșani	433
ADRIAN PRICOP, La lutte pour l'unité reflétée dans les documents existants dans le patrimoine des Archives de l'Etat de Iassy	441
STELA GIOSAN, La contribution du département de Botoșani à la première guerre mondiale	443

GH. I. FLORESCU, Des aspects de la vie politique roumaine. Le déclin du parti du peuple (juin 1927—mars 1932)	451
GHEORGHE MEDIAN, Des aspects de la lutte antifasciste reflétés dans la presse de la ville de Botoşani (1933—1937)	463
ŞTEFAN CERVATIUC, Des aspects de la résistance des masses populaires du département de Botoşani, sous le commandement du P.C.R. contre la dictature militaire-fasciste, reflétés dans les documents trouvés aux Archives de l'Etat de Botoşani	473

LA SECTION DES MÉMORIAUX

HORST FASSEL, Mihai Eminescu et le professeur d'histoire Ernst Rudolf Neubauer	487
GABRIELA COROLIUC, Les deux documents signés par I. Creangă, de la collection du Musée d'histoire de Botoşani	497
ŞTEFAN CERVATIUC, Nicolae Iorga et les débuts de l'Université populaire de Botoşani	503
IOSIF E. NAGHIU, George Enescu, professeur honoraire et recteur honoraire à Iassy	513

MUSÉOGRAPHIE ● ETHNOGRAPHIE

EMILIA PAVEL, L'éducation patriotique du public à l'aide des expositions d'art populaire et à l'aide des films ethnographiques	521
IOSIF E. NAGHIU, Contributions à la biographie de Ludovic Dauş (1873—1954).	527
ANGHEL PAVEL, EMIL DUMITRESCU, Le texte et son emploi dans les musées d'histoire	533
I. ALDEA, Costache Negri et Minjina	539
ANGELA OLARIU, L'architecture laïque de la zone de Botoşani	547
NICOLAE GOSTAR	573
EMIL DIACONESCU	581
Le programme de la session de communications	587
Sommaire	599

Tehnoredactor : DUMITRU HURDUBEI

Bun de tipar : 10.IV.1980 ;
Format : 70x100/16 ; Coli tipo : 38.

Tiparul executat sub cd.
5.117/980, la Întreprinderea
poligrafică Bacău,
str. Eliberării nr. 63

